

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**MUHARRİR MECMUASININ ÇEVİRİ YAZISI VE EDEBİYAT İLE İLGİLİ
METİNLERİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe BALCI

Danışman

Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL

Nevşehir

Haziran 2018

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**MUHARRİR MECMUASININ ÇEVİRİ YAZISI VE EDEBİYAT İLE İLGİLİ
METİNLERİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe BALCI

Danışman

Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL

Nevşehir

Haziran 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

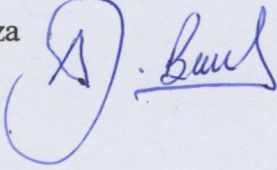
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Tezi Hazırlayan

Ayşe BALCI

İmza

Türk Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı

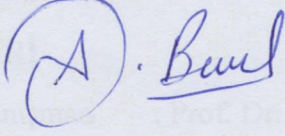
Prof. Dr. H. Abdurrahman SENGÜL

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Muharrir Mecmuasının Çeviri Yazısı ve Edebiyat İle İlgili Metinlerin İncelenmesi”
adlı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

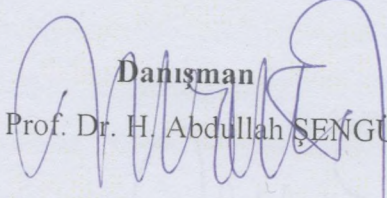
Tezi Hazırlayan

Ayşe BALCI

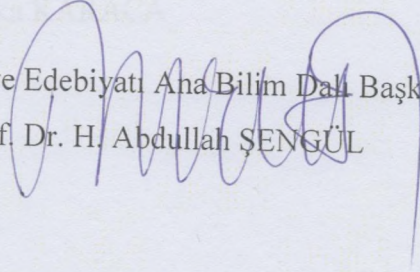
Danışman

Prof. Dr. H. Abdullah SENGÜL

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. H. Abdullah SENGÜL

ONAY

Bu tezin kabulü hususunda Yürürlük Kurulunun 21.05.2018 tarihli kararına istinad edilmiştir.

ayrılı kararı ile onaylanmıştır.

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL danışmanlığında Ayşe BALCI tarafından hazırlanan “Muharrir Mecmuasının Çeviri Yazısı ve Edebiyat ile İlgili Metinlerin İncelenmesi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

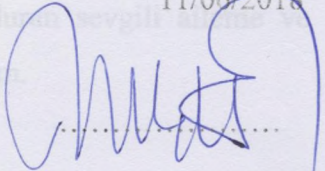
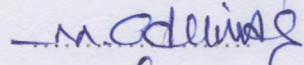
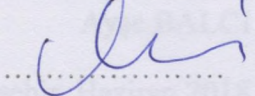
JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL

Üye : Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Doç. Dr. Şahika KARACA

11/06/2018

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 21.06.2018 tarih ve 2018.25.442 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

21.06.2018

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimimin başında tanıdığım ve bilgisiyle hayatıma yeni ufuklar ačan, tez dönemim süresince desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman yol gösteren ve hayattaki duruşumda önemli katkısı olan değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Őengül'e; tez dönemimde her başım sıkıştığında zorlukları aşmamı sağlayan Arř. Gör. Murat Gür'e; lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında derslerine girdiğim ve yeni Őeyler öğrenmemde katkısı olan bütün bölüm hocalarıma; metinlerde yer alan Arapça ve Farsça kısımların çevirisi için yardım eden kıymetli İlgar hocama; eğitim hayatım boyunca beni her koşulda destekleyip arkamda duran sevgili aileme ve hayatıma değer katan tüm sevdiklerime teőekkürlerimi sunarım.

Ayşe BALCI

Nevşehir, Haziran 2018

MUHARRİR MECMUASININ ÇEVİRİ YAZISI VE EDEBİYAT İLE İLGİLİ METİNLERİN İNCELENMESİ

Ayşe BALCI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans, Mayıs 2018

Danışman: Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL

ÖZET

Muharrir mecmuası, yayımlandığı dönemin edebiyatı ve sosyal hayatı hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir kaynaktır. Matbaanın Osmanlı'ya gelişiyle birlikte süreli yayınlara olan ilginin her geçen gün arttığı bir dönemde yayım hayatına başlayan bu mecmuada çoğunluğu çeviri olmak üzere dönemin önemli yazarlarının yazılarına da yer verilir. Sadece bu özelliğinden bile derginin edebiyat tarihi açısından önemi yadsınamaz niteliktedir.

Çalışmada 1293-1295 (Miladi 1875-1877) yılları arasında yayımlanan *Muharrir* mecmuasının elde olan sekiz nüshasının tamamının günümüz Türkçesine aktarımına yer verilerek mecmuada yer alan metinlerin edebî açıdan incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışma bittiğinde on dokuzuncu yüzyılın edebî zevki ve anlayışı hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Bu tezin giriş bölümünde matbaanın Osmanlı'ya girişiyle gelişen gazetecilik ve dergicilik hakkında bilgi verilerek dönemin önemli süreli yayınları tanıtılmaya çalışılmıştır. Devamında incelediğimiz mecmuanın muharriri Ebuzziya Tefvik'in bu alanda yapmış olduğu girişimlere değinilmiştir. Son olarak da yapılan bu çalışmanın amacından, öneminden ve yönteminden bahsedilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde sekiz sayıdan oluşan *Muharrir* mecmuasının çeviri yazısına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise mecmua hakkında genel bilgi verilerek şair ve yazar kadrosu tanıtılmış, mecmuada yer alan metinler şekil ve tür özelliklerine göre sınıflandırılarak edebî açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde tez ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, on dokuzuncu yüzyıl, *Muharrir* mecmuası, çeviri yazı, süreli yayın.

**TRANSCRIPTION OF MUHARRİR JOURNAL AND ANALYSING OF
TEXTS ABOUT THE LITERATURE.**

Ayşe BALCI

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Turkish Language and Literature, Master, May 2018
Supervisor: Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL**

ABSTRACT

Muharrir journal is an important research in terms of giving information about the literature and social life of the published period. With the printing press coming to the Ottoman Empire in this journal which started its publication life in a period of increasing interest in the periodicals, is also included the writings of important authors of the period. Even because of only this feature it is undeniable that the journal has an importance in terms of literary history.

In this study it is aimed to analyze the literary texts of the journal by giving the full transfers of the eight copies of *Muharrir* journal to today's Turkish which was published between 1293 and 1295 (B.C1875-1877).When this study is over, we will have information about the literary taste and understanding of the nineteenth century.

In the introduction part of this thesis, important periodical publications of the period were tried to be introduced by giving information about the journalism and magazine publishing which developed by entering the printing press into the Ottoman Empire. Then we mentioned the attempts made in this field by Ebuzziya Tevfik, the author of the journal. Finally, the purpose of this study, its importance and method has been mentioned. In the first part of the study, it is mentioned that the translations of *Muharrir* journals consisting of eight issue. In the second part, general information about the journal is given and poet and the writer's staff were introduced and the texts in the magazine were classified according to their shape and genre characteristics and tried to be analyzed literally. In the conclusion of the study, a general evaluation was made about the thesis and the study was completed.

Key Words: Turkish Literature, nineteenth century, *Muharrir* journal, transcription, periodical.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHARRİR MECMUASI VE ŞAİR - YAZAR KADROSU

1.1. <i>Muharrir</i> Mecmuası Hakkında Genel Bilgiler.....	3
1.2. <i>Muharrir</i> Mecmuasının Şair ve Yazar Kadrosu	5

İKİNCİ BÖLÜM

MUHARRİR MECMUASININ İNCELENMESİ

2.1. <i>Muharrir</i> Mecmuasında Bulunan Edebiyat İle İlgili Metinlerin İncelenmesi ...	6
2.2. Kurmaca Metinler	8
2.2.1. Hikâye	8
2.2.2. Şiir	11
2.3. Kurmaca Dışı Metinler.....	11
2.3.1. Makale.....	11
2.3.2. Deneme	22
2.3.3. Fıkra	28
2.3.4. Biyografi	30
2.3.5. Mektup	33
2.3.6. Muhavere / Söyleşi.....	34
2.3.7. Sefaretname / Gezi Yazısı.....	36
2.3.8. Özlü Söz / Vecize.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHARRİR MECMUASININ ÇEVİRİ YAZISI

1.1. Birinci Sayı	40
1.2. İkinci Sayı	86
1.3. Üçüncü Sayı	133
1.4. Dördüncü Sayı.....	179
1.5. Beşinci Sayı.....	225
1.6. Altıncı Sayı	274
1.7. Yedinci Sayı.....	321
1.8. Sekizinci Sayı.....	367
SONUÇ.....	408
KAYNAKÇA	410
ÖZ GEÇMİŞ.....	412
EKLER.....	413
Ek 1. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 1. Sayısının Kapağı	413
Ek 2. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 2. Sayısının Kapağı	414
Ek 3. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 3. Sayısının Kapağı	415
Ek 4. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 4. Sayısının Kapağı	416
Ek 5. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 5. Sayısının Kapağı	417
Ek 6. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 6. Sayısının Kapağı	418
Ek 7. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 7. Sayısının Kapağı	419
Ek 8. <i>Muharrir</i> Mecmuasının 8. Sayısının Kapağı	420

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1.	Muharrir Mecmuası'nın Basıldığı Matbaalar	4
Tablo 1.2.	<i>Muharrir Mecmuası'nın Şair ve Yazar Kadrosu</i>	5
Tablo 2.1.	Sayılarına Göre <i>Muharrir Mecmuasında Yer Alan Edebî Metinlerin</i> Listesi	6
Tablo 2.2.	Hikâye Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	8
Tablo 2.3.	Şiirlerin Temalarına Göre Dağılımı	11
Tablo 2.4.	Makale Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	12
Tablo 2.5.	Deneme Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	22
Tablo 2.6.	Fıkra Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	29
Tablo 2.7.	Biyografi Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	31
Tablo 2.8.	Mektup Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	34
Tablo 2.9.	Muhavere Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı	35
Tablo 2.10.	Sefaretname/Gezi Yazısı Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı ...	37

KISALTMALAR

İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

s. : sayfa / sayfalar

S. : sayı

ss : sayfa sınırı

GİRİŞ

Muharrir mecmuası, on dokuzuncu asrın önemli süreli yayınlarından. Çalışmada mecmuanın yayımlanmış olan sekiz sayısı günümüz Türkçesine aktarılacak ve metinler sınıflandırılarak bu metinlerin edebî açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çalışma sayesinde mecmuanın içeriği hakkında bilgi sahibi olunacak ve edebiyata katkısı araştırılacaktır. Bu noktada tezin amacı, *Muharrir* mecmuasının çeviri yazısı ile dergide yer alan metinlerin edebiyat açısından incelenmesidir.

Muharrir mecmuasının yayımlanmış olan tüm sayıları İ.B.B Atatürk Kitaplığı'nın Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar bölümünden elde edilmiştir. Ayrıca bir nüshasının da Almanya'nın Bonn Üniversitesi arşivinde bulunan bu mecmuanın, yayımlanan bütün nüshalarının dijital kopyası hazırlanarak aşağıda adresi verilen internet sitesinden kamunun erişimine açılmıştır. Çalışmanın daha güvenilir olması açısından da hem Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshalar, hem de Bonn Üniversitesi'nde yer alan nüshalar karşılaştırılarak üçüncü bölüm tamamlanmıştır.

<http://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/pageview/4529093>

Yapmış olduğumuz bu çalışma üç bölümden ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde, *Muharrir* mecmuası hakkında genel bir bilgi verilerek şair ve yazar kadrosu tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde mecmuada yer alan metinler edebî açıdan sınıflandırılarak incelenmektedir. Son bölümde ise derginin yayımlanan bütün sayılarının çeviri yazısı yapılarak günümüz Türkçesine aktarımı sağlanmıştır. Bütün nüshalarda yer alan kapak sayfalarının dışındaki her sayfa iki sütundan oluşmaktadır. Derginin orijinalliğinin bozulmaması adına bu çalışmada da sayfa yapıları aynı şekilde düzenlenmiştir.

Mecmuanın çevirisi sırasında okunmakta zorlanılan kelimelerin anlaşılması için kelimelerin yanına parantez içi soru işareti konularak kelime koyulaştırılmıştır. Sayfalar arası geçişin daha net belli olması açısından sayfa numaraları da koyulaştırılarak gösterilmiştir: [s. 7] örneğinde olduğu gibi.

Mecmuada yer alan metinlerin günümüz Türkçesine aktarımı sırasında günümüzde kullanılan kelimeler günümüz imlâsına göre günümüzde kullanılmayan kelimeler ise Osmanlıca lügatlerde verilen şekliyle çalışmada yer almıştır. Metinlerin aktarımı sırasında basılı kaynaklardan sıklıkla faydalanılmıştır.

İlk bölümde, *Muharrir* mecmuasının çıkarıldığı döneme kadar basın tarihi hakkında bilgi verilerek mecmuanın genel hatlarıyla tanıtımına değinilmektedir. İkinci bölüm inceleme aşamasından oluşmaktadır. Bununla birlikte dergide yer alan metinlerin tür ve şekil özellikleri açısından sınıflandırılması yapılarak kurmaca metinler ve kurmaca dışı metinler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu tasnifin ardından kurmaca metinler başlığı altında hikâye ve şiir; kurmaca dışı metinler başlığı altında da makale, deneme, fıkra, biyografî, mektup, muhavere / söyleşi, sefaretname / gezi yazısı ve özlü söz / vecize türleri altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Ayrıca bu incelemeler düzenlenen tablolar vasıtasıyla da desteklenmiştir. Üçüncü bölümde ise metinlerin çeviri yazısı yer almaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, incelemeye çalışılan *Muharrir* mecmuası ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak dergide yer alan çeviriler sayesinde derginin Türk edebiyatındaki yerine değinilmiştir. Bunun yanında bu gibi çalışmaların artmasının edebiyat tarihimizin gelişimi açısından önemine vurgu yapılmıştır. Çalışmada faydalanılan kaynaklar son kısımda “Kaynakça” bölümünde gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHARRİR MECMUASI VE ŞAİR - YAZAR KADROSU

1.1. *Muharrir* Mecmuası Hakkında Genel Bilgiler

Muharrir mecmuası, hicri 1293-1295 miladi 1875-1877 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan önemli dergilerdendir. Aylık olarak yayın hayatına başlayan bu mecmua yedinci sayıya kadar düzenli olarak yayımlanır. Gurre¹-i receb 1294 (Temmuz 1876) tarihli yedinci nüshadan sonra sekizinci nüsha gurre-i sefer 1295 (Şubat 1878) tarihini taşır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere dergi yayın hayatına yedi ay kadar ara vermek zorunda kalır. Derginin birinci nüshasında verilen dış kapakta 1293, iç kapakta ise 1292 tarihi verilir. Bunun dışında düzenli olarak çıkan nüshalarda 1293 tarihi göze çarpar. İlk nüshada ortaya çıkan bu tarih karmaşasının Ebuzziya Tevfik'in 1292 yılında kaleme aldığı ve derginin ilk metni olan "Kariene" başlıklı yazıdan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Dergide her sayının başında kapak sayfası bulunur ve bu kısımda derginin adı, fiyatı, basıldığı yer, çıkarıldığı yıl, basımın yapıldığı matbaa ve "*Maârif-i nezâret celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.*" ifadesi yer alır. Mecmuada yer alacak olan konular ise — yine her kapakta olacak şekilde — şöyle ifade edilir: "*Edebiyat, sanâyî, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesaireden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.*" Derginin muharriri kısmında T. Ebuzziya imzasını görürüz. Bu durumu Ebuzziya Tevfik "Yeni Osmanlılar Tarihi" adlı eserde şu şekilde dile getirir: "*Ben o sırada İstanbul'da kendi hesabıma "Muharrir" adıyla aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştım. Hatta ilk defa "T. Ebuz-ziya" imzasını — oğlum*

¹Arabî ayın birinci gecesi ve günü (Devellioğlu, 2011:339).

Ziya'nın adına bağlayarak — bu derginin kabında kullanmıştım.” Dergi yayın hayatına başladığında Ebuzziya Tevfik Rodos'ta sürgündedir. Bundan dolayı mecmuanın İstanbul'daki işleri Ebuzziya Tevfik adına Şemseddin Sami tarafından yürütülür (Ebuzziya, 1973: 773-774).

İncelediğimiz bütün nüshaların sonunda “İlân-ı Hususi” başlıklı bir metne yer verildiği gözlemlenir. Bu metinde, dergiye abone olmak isteyenlerin ödeyeceği yıllık ücret taşra ve merkez olarak ayrı ayrı belirtilir. Dergiyi çıktıkça almak isteyenler için de derginin “Bahçekapısı'nda Hasan Ağa ve Bâb-1 Âli caddesinde Toros Ağa'nın dükkânlarıyla köprübaşındaki gazete barakasında” bulunabileceği bilgisi verilir.

Aylık olarak çıkarılan bu dergi sekiz sayıdaki kapak sayfaları da dâhil olmak üzere toplamda 281 sayfadan oluşur. Baştaki kapak ve sondaki ilân sayfası haricindeki diğer sayfalar iki sütun şeklinde düzenlenir. Ayrıca metinlerde dipnot kullanıldığı da gözlemlenmiştir.

Muharrir mecmuası, yayın hayatı boyunca sadece iki matbaada basılır. Bunlardan ilki Bab-1 Ali caddesinde bulunan Tasvir-i Efkâr Matbaası, ikincisi ise yine Bab-1 Ali caddesinde bulunan Mihran Matbaasıdır. Bu matbaalarda derginin hangi sayılarının basıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1.1. Muharrir Mecmuası'nın Basıldığı Matbaalar

Basım Yeri	Sayı
Tasvir-i Efkâr Matbaası	1-2-3-4-5
Mihran Matbaası	6-7-8

Derginin son sayısı olan sekizinci nüshada bu sayının son sayı olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir. Dergide yer alan “Devamı gelecek” şeklinde biten yazılardan derginin devam edeceği düşünülse de sekizinci nüsha ile birlikte herhangi bir sebep belirtilmeden derginin yayın hayatının sona erdiği görülür. Derginin yayımlandığı tarihler göz önüne alındığında üç yılda üç padişah değiştiren Osmanlı Devleti'ndeki karışıklıkların derginin yayın hayatının sona ermesinde önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Muharrir Mecmuasının Şair ve Yazar Kadrosu

Muharrir mecmuasında ağırlıklı olarak nesir yazılarına önem verilir. Dergide sadece bir tane şiir bulunmaktadır. Bunun dışında dergide makale, deneme, fıkra, biyografi, mektup, muhavere, sefaretname, gezi yazısı, özlü söz ve hikâye olmak üzere toplamda on nesir türü yer almaktadır. Bu yazılar içerisinde yazarının belirtildiği metinlerden çok belirtilmediği metinler daha fazladır. Aşağıda verilen tabloda mecmuanın şair ve yazar kadrosu ile yazılan eser sayıları ve dergide buldukları sayıları daha net bir biçimde görebiliriz:

Tablo 1.2. Muharrir Mecmuası'nın Şair ve Yazar Kadrosu

Şair ve Yazarlar	Yazının Bulunduğu Sayı	Adet
Ebuzziya Tevfik	1-2-3-4-5-7-8	6
Namık Kemal	1-2-5-6	4
Paskal	2	2
Sinan Paşa	1	1
Şiller	3	1
Bosue	3	1
Jul Janen	4	1
Jan Jak Russo	4	1
Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmet	4	1
Şinasi	5	1
Ahmet Mithat Efendi	5	1
Doktor Korlio	6	1
Pertev Efendi	7	1
İsimsizler	1-2-3-4-5-6-7-8	31
Toplam		53

İKİNCİ BÖLÜM

MUHARRİR MECMUASININ İNCELENMESİ

2.1. Muharrir Mecmuasında Bulunan Edebiyat İle İlgili Metinlerin İncelenmesi

Bu başlık altında, mecmuada bulunan metinlerin edebî açıdan incelemesine yer verilmektedir. Dergide yer alan metinler, makale, deneme, fıkra, biyografi, mektup, muhavere, sefaretname, gezi yazısı, özlü söz, şiir ve hikâye olmak üzere toplamda on bir başlık altında incelenmiştir. Aşağıda verilen tablo ile söz konusu metinlerin daha net bir şekilde görülmesi amaçlanmaktadır:

Tablo 2.1. Sayılarına Göre Muharrir Mecmuasında Yer Alan Edebî Metinlerin Listesi

Yazarı	Yazının Başlığı	Tür	Sayı	Sayfa
Yazarı Belirtilmemiş	Kap (Kapak)	Mukaddime	1-2	1-3-(64)
Ebuzziya Tevfik	Kariene	Deneme	1	3-5
Namık Kemal	Muhabbet	Deneme	1	5-11
Yazarı Belirtilmemiş	Bezercemher ile Aristo Arasında Bir Muhavere	Muhavere	1	18-21
Diderot'tan Çeviri	Süs –Yahut Didero'nun Robdöşambri -	Deneme	1	21-28
Yazarı Belirtilmemiş	Mütenevvia Tarih-i Edebiyatımız Hakkında Bir Mütâlaacık	Makale	1	28-31
Yazarı Belirtilmemiş	Müşârün-ileyhin Muhtasara Terceme-i Hâl	Biyografi	1	31
Yazarı Belirtilmemiş (İki söz hariç)	Bazı Emsâl-i Hikemiyye	Özlü Söz	1	32
Ebuzziya Tevfik	Terâcim-i Ahvâl İbnî Sina	Biyografi	1 2	32 53-64

Namık Kemal	Mükâtibât-ı Siyâsiyye	Mektup	2	33-36
Ebuzziya Tevfik	Muhterîât-ı Bedîa Tıbaât İhtirât-ı Bedîa Tıbaât	Makale	2 3	37-42 70-74
Paskal-Panse	Mütenevvia Ebediyete Nisbetle İnsan	Deneme	2	49-50
Yazarı Belirtilmemiş	Ayine-i İskender	Makale	2	50-52
Yazarı Belirtilmemiş	Bazı Emsâl-i Hikemiyye	Özlü Söz	2	52
Paskal	Paskal'ın Bir Mülâhazası	Deneme	2	52-53
Namık Kemal	Mükâtibât-ı Siyâsiyye	Mektup	3	65-70
Şiller (Çeviri)	Âlî-cenâbâne Bir Hareket Şiller	Hikâye	3	79-81
Yazarı Belirtilmemiş	Mütenevvia Mevlûdât ve Vefeyât Hakkında Bazı Tedkikât-ı Tecrübiye	Makale	3	81-83
Bosue	Hased	Fıkra	3	83
Yazarı Belirtilmemiş	Dalkavukname	Makale	3	84-87
Yazarı Belirtilmemiş	Tarih - İstanbul İmparatorları Huzuruna Dâhil Olacak Süferâya Mahsus Teşrifât [Loyt Prant'ın Sefareti]	Sefâretnâme	3	88-93
Ebuzziya Tevfik	Terâcim-i Ahvâl Hasan Sabbah	Biyografi	3 4 5	93-96 125-128 129-134
Jul Janen	Bir Muharririn Azamet ve Sefâleti	Hikâye	4	97-104
Jan Jak Russo	Jan Jak Russo'nun Bir Mütâlaası	Makale	4	105-108
Yazarı Belirtilmemiş	Bir Muhâvere İnşâ-yı Atık Meraklısıyla Edebiyat-ı Hâzıra Tarafısız Beyninde	Muhavere	4	108-110
Yazarı Belirtilmemiş	Lûgat Tarzında Kitap Yazmak	Makale	4	120-125
Namık Kemal	Haysiyet	Deneme	5	134-139
Yazarı Belirtilmemiş	Çarls Dikins Hikâye Tarzında Terceme-i Hâl	Biyografi	5	139-143
Yazarı Belirtilmemiş	Amerika'da Seyahat Baron Vogan'ın Sergüzeşti	Gezi Yazısı	5	143-149
Yazarı Belirtilmemiş	Bir Muhâvere-yi Hikemiyye	Muhavere	5	149-150
Şinasi	Acımaz Kestiği Parmak Şeriatın	Deneme	5	150-151
Çeviren: Ahmet Mithat Efendi	Zekâ-yı Hayvanattan Köpek Bendine İlave	Hikâye	5	151-153
Yazarı Belirtilmemiş	İlâna Dair Malumât	Makale	5-6	154-160 161-163

Namık Kemal	Edebiyat – Bedî’	Makale	6	167-174
Bir Doktor	Bir Semere-i Zekâ Yahut Rene’nin Tedbîri	Hikâye	6	177-182
Yazarı Belirtilmemiş	Bazı Cümle-i Hikemiyye	Özlü Söz	6	192
Pertev Efendi	İsimsiz	Şiir	7	215
Yazarı Belirtilmemiş	Hizânetü’l-Kütüb	Makale	8	242-250
Yazarı Belirtilmemiş	Mütenevvia Cümle-i Hikemiyye	Fıkra Özlü Söz	8	250-252

2.2. Kurmaca Metinler

2.2.1. Hikâye

Muharrir mecmuasında hikâye türünde dört metin karşımıza çıkar. Bunlar derginin üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı nüshalarında bulunmaktadır. Dergideki diğer metinlerin aksine bu türde verilen yazıların yazarı veya çevireni bellidir. Bu metinlerin konularına göre dağılımı tablo vasıtasıyla aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 2.2. Hikâye Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Aşk	3	1
Yoksulluk	4	1
Hayvan	5	1
Sağlık	6	1
Toplam		4

Dergide karşımıza çıkan ilk hikâye türü metin üçüncü nüshada bulunan “Âlî-cenâbâne Bir Hareket” başlıklı metindir. Şiller’den çeviri olan bu metnin kim tarafından tercüme edildiği bilgisi verilmemektedir. Metin iki kardeşin aynı kıza âşık olmalarını konu edinir. Bir gün kardeşlerden büyüğü şöyle der: “*Bilirim ki sen Verter’i benim kadar seviyorsun; fakat ikimizden hangimizin bu bâbdaki hakkı daha mukaddem olduğunu bilemem. Sen burada kal; ben dünyayı seyahate çıkacağım; ve onu unutmaya çalışacağım. Eğer unutabilirsem, kız senin olsun. Yok eğer unutamaz isem, o halde beni taklit etmek mecburiyetinde bulunacaksın*” (S.3, s.80). Büyük kardeş Almanya’dan ayrılır ve Hollanda’ya gider. Ancak aradığı dermanı bulamaz ve kızı unutamaz üstüne hastalanır ve Almanya’ya dönmek zorunda kalır. Bunun üzerine

küçük kardeş daha uzak bir yere gider ve kızı unutmayı başarır. Kardeşine yazdığı mektupla kızın onun olduğunu, ondan mutlu haberi beklediğini yazar. Bu haber üzerine büyük kardeş kızla evlenir ancak bir sene sonra kız hastalanır ve hayatını kaybeder.

Metinde küçük kardeşin yaptığı hareket “âlî-cenâb-âne” yani yüce gönüllü olarak değerlendirilmektedir. Bu metnin tercüme edilişinin nedeni de yazının sonuna eklenen “İhtar” başlıklı kısımda şu şekilde açıklanır: “*Bu hikâyeyi tercümeden maksadımız Şiller gibi şuarâ-yı hükemâdan bir zâtın - sade elfâz ile tasvir etmiş olduğu şu hikâyeye-i garibeden şarka mahsus zannedilen hayâlat-ı şâirâneyi garba mahsus zu'm olunan efkâr-ı hakimâne ile imtizâc ettirerek, meydana bir güzel ve mükemmel roman çıkarmak için kalemine güvenenlere ilerisi arzu olunduğu kadar vâsi' bir girizgâh irâe etmektir*” (S.3, s.81).

Derginin dördüncü nüshasında bulunan “Bir Muharririn Azamet ve Sefaleti” başlıklı yazıda yoksulluk konusu işlenmektedir. Fransız yazar Jul Janen tarafından kaleme alınan bu yazı bir Fransız gazetesinde neşredilir, çevirisi ise Ebuuzziya Tefvik tarafından yapılarak dergide yayımlanır.. Bu çevirinin yapılma amacı şu şekilde dile getirilir: “*Bunu tercüme ve neşredişimiz, zât-ı mâdenin şâyân-ı itibâr olmaklığıyla beraber, Avrupa erbâb-ı kalemin, bâ-husus Akademi denilen encümen-i dâniş ve irfânın en be-nâm âzâsından bir edib sâhib-i kemâlin, bir vakıayı tasvir ve hikâyede, ittihâz ettiği üslûb-ı edebîyi erbâb-ı mütâlaaya irâe fikrinden neş'et etmiştir*” (S.4, s.97).

Hikâyede gençliğinde yazdıklarıyla çok ünlü olan Raban isimindeki bir yazarın ölüm döşeginde yalnız kalması, cenazesinin ortada kalması ve fakir cenazelerine özel “sandıklarla” hastaneye en yakın bir mezarlığa defni sırasında çekilen zorluğa değinilir. İşler yolundayken herkesin etrafında olduğuna, yazdıklarına okuyunların çok ilgi gösterildiğine, yazdıklarından da örnekler verilerek anlatılır.

Hikâyeye türünde karşımıza çıkan bir diğer metin derginin beşinci nüshasında bulunan “Zekâ-yı Hayvanattan Köpek Bendine İlave” başlıklı metindir. Ahmet Mithat Efendi tarafından tercüme edilen bu metinde, 1760 senesinde geçen bir olay anlatılır.

Hikâyede Rostan isimli bir köpeğin zekâsının ne derecede ileri olduğu iki arkadaşın iddiaya girmesiyle kanıtlanmaya çalışılır. Akşam yemeği için bahse giren iki arkadaşın köpeğin sahibi bir ağacın dibine bir altın bırakır ve arkadaşından bu altına istediği işareti koymasını ister. Altını saklayıp yola çıkarlar üç saat sonra bir yerde durup dinlendikleri sırada sahibi köpeğini altını aramaya gönderir, onlar yola devam eder ve Brüksel’e gelirler. Altını köpekten önce Liejli bir adam bulur ve cebine atıp Brüksel’e doğru yola çıkar. Bunu gören Rostan adamın peşine düşer ve altını cebinden alabilmek için onun köpeği gibi davranır. Adam pantolonunu çıkardığı sırada Rostan pantolonu alıp eski sahibine doğru koşmaya başlar. Altını pantolonun cebinde bulan Tilman iddiayı kaybettiğini anlar. O zamandan sonra o sokağa Flamen dilinde köpek anlamına gelen “Berh” adı verildiği ifade edilerek metin sonlandırılır.

Yazının sonunda bu hikâyenin Mateo dö Ladrom’un Almanak Tripel adındaki salnamesinden Ahmet Mithat tarafından tercüme edildiği bilgisi verilir.

İncelenen dergide hikâye tarzında kaleme alınmış son metin altıncı nüshada bulunan ve Bir Doktor imzasını taşıyan “Bir Semere-i Zekâ yahut Rene’nin Tedbiri” başlıklı metindir. Hikâye 1863 yılının Paris’inde geçmektedir. Paris’te yaşayan Dö L.....* adlı bir kişinin kızı bir hastalığa yakalanır. Getirilen hiçbir doktor kızın nasıl bir hastalığa yakalandığını anlayamaz. Bunun üzerine gazetelere ilân verirler ve iki milyon frank ödül ile kızının da verileceğini duyururlar. Üç gün sonra Rene isminde okulunu henüz bitirmemiş bir doktor adayı çıkagelir. Ev sahibi pek güvenmese de doktorun kızına bakmasına izin verir ve bu ilk bakışta güven vermeyen doktor kızın hastalığını bulur ve iyileştirir. Hikâye de bu şekilde son bulur.

Mecmuada yer alan hikâyeler dönemin edebiyat anlayışına katkı yapar niteliktedir. Kullanılan dil açısından sade ve anlaşılır olduğu gözlemlenen bu metinlerin Türk hikâyeciliğini geliştirir nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

* Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

2.2.2. Şiir

Muharrir mecmuasında kurmaca metinlerden olan şiir ile pek ilgilenilmediği dergi incelendiğinde gözlemlenmektedir. Dergide sadece bir tane şiire yer verilir. İsimsiz olarak karşımıza çıkan bu şiir derginin yedinci nüshasında bulunur.

Tablo 2.3. Şiirlerin Temalarına Göre Dağılımı

Tema	Sayı	Adet
Ölüm	7	1
Toplam		1

Ölüm temasının işlendiği isimsiz şiir Pertev Efendi tarafından kaleme alınır. Revânici Derviş Mustafa hakkında yazılan bu şiir on mısradan oluşmaktadır ve aruzun “mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün kalıbıyla düzenlenmiştir. Dergide bu şiir “Mezar Taşları” başlıklı metnin içerisinde verilir. Mecmuada yer alan tek şiir olması açısından da ayrı bir öneme sahip olan bu şiir örnek olması açısından aşağıda verilmektedir:

*“Derviş Mustafa-yı Revâni-fürûş kim,
“Rûh-i revâni şâd ola ehl-i vefâ imiş!
“Aşr-ı mahreminde bin iki yüz altının,
“Mersiye-hân tekyede ateş-i nevâ imiş!
“Bir kere yâ Hüseyin diyü sayha eyleyip,
“Tevhîd içinde göçtü nasıl cân fedâ imiş!
“Defnoldu gitti ve gözlerinin kanı dinmedi!
“El-hakk-ı muhibb âl-i resûl ve hudâ imiş.
“(Pertev) Ben öyle bir kuru davayı dinlemem!
“Aşık demekte işte bu zâta sezâ imiş.” (S. 7, s. 215)*

2.3. Kurmaca Dışı Metinler

2.3.1. Makale

Çevirisini yaptığımız *Muharrir* adlı mecmuada toplamda on beş adet makale bulunmaktadır. Bu metinlerden sekizi edebî konularla ilgiliyken geri kalan altı metin

edebiyat dışı olarak nitelendirdiğimiz tarih, sağlık, din ve insan konularıyla ilgilidir. Mecmuada edebiyat ile ilgili metinler yedinci nüsha haricinde bütün nüshalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte edebiyat dışı metinler de son nüshalarda ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dağılım aşağıdaki tabloda daha net bir Şekilde gürülmektedir:

Tablo 2.4. Makale Metinlerinin Konularına Gøre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Edebiyat	1-2-3-4-5-6-8	9
Tarih	6-7	2
Sağlık	5-8	2
Din	7-8	1
İnsan	8	1
Toplam		15

Edebiyat ile ilgili metinlerden ilki “Mütenevvia Tarih-i Edebiyatımız Hakkında Bir Mütâlaacık” başlıklı yazıdır. Yazarının belirtilmediği bu metin, mecmuanın birinci nüshasında 28-31. sayfalar arasında yer alır. Makale Osmanlıların “devr-i Şevketi” Fatih döneminde ve Fatih sayesinde başladığı gibi tarihi edebiyatının da o dönemde ortaya çıktığını ifade ederek başlar. O asırda yetişen ilim insanlarının çokluğu ve önemi Şu sözlerle dile getirilir:

“Fatih zamanında fikhî, hikemî, ilmî, edebî birçok müellefât sahibi bir hayli eâzım bulunduğu gibi, lisanın Şivesi henüz hal-i tufüliyyet bulunduğu halde dahi dâye-i terkinin ikdâm ve ictihâdı ile hayli de üdebâ yetişmiştir, ki tarz-ı ifâdelerine değilse de, hikmet-i efkârlarına bakıp da, bugün değil, bundan dört asır sonra dahi hayran olmamak kabil olamaz” (S.1, s.28).

Yazının devamında Fatih asrındaki ilmin gelişmişliği dönemin önemli isimlerinden Hızır Beyzade Sinan Paşa’nın “Tazarruât” adlı eserinden iki parça aktarılarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Aktarılan bu parçaların ardından “Mütâlaa” başlıklı bir yazı neŐredilerek Sinan Paşa’nın ortaya koyduğu esere dikkat çekilir.

Edebiyat ile ilgili ikinci metin derginin ikinci sayısında “Muhteriat-ı Bedia: Tıbat” ve üçüncü sayısında “İhtirât-ı Bedia: Tıbat” başlıklarıyla verilen yazılardır. Ebuzziya Tevfik’in kaleminden çıkan bu metinlerin, dipnotunda Lui Fikiye’nin “İhtirât-ı Cesime” adlı eseri kaynak alınarak yazıldığı ifade edilir. Yazının ilk kısmında matbaanın tarihi ve ortaya çıkışı, Gutenberg tarafından yapılan çalışmalar, matbaanın Avrupa’ya yayılışı ve etkileri hakkında bilgi verilirken “İhtirât-ı Bedia: Tıbat” başlıklı ikinci kısımda ise matbaanın Osmanlıya girişi ve gelişimi ile Macarlı İbrahim Efendi’nin (İbrahim Müteferrika) faaliyetleri anlatılır. Tıbatın tanımı ve başlangıç tarihi de şu şekilde ifade edilir:

“Tıbat, bir kitabı sürat ve ehven fiat ile nüsh-i kesireye iblâğ etmek, ve binâenaleyh semerât-ı akıl ve zekâyı bu suretle âleme neşr ve ilân eylemek sanatıdır. On beşinci asırda ihtirâ ve ibdâ olunmuştur. Milâdın on beşinci asrına kadar tıbat malûm olmadığından, istimâl olunan kitaplar ale’l-umûm yazma ve sahafların yed-i inhisârında idi” (S.2, s.37).

Osmanlıların Avrupa medeniyetinden geri kalışının sebebini matbaanın sonradan Osmanlı’ya girişine bağlayan yazar bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Osmanlılar meyânındaicâdı ise Avrupa’da zuhurundan iki asır sonradır. Marifetçe oralardan bir iki asırlık mesafe geri kalışımızın sebeb-i aslîyesi de budur. Sultan Ahmed-i sâlis zamanında ihtidâ eden Macarlı İbrahim Efendi lisân-i Osmanîyi tahsilden sonra, bu emr-i hayra teşebbüs ederek, hurûf-ı Osmanîye’nin ittisâl ve infisâl eden uzuvlarını bir kalem ve bir siyâkve surette bir hattâta tahrir ettirdikten sonra, kuyumcu kalem kârlarından san’atında mahâretle meşhur Zanbak isminde bir Ermeni’ye çeliklerini hakk ve kalıplarını imâl ettirdi. Ve Viyana’dan celb eylediği destgâh vesâir edevât-ı tab’iyeyi tanzim ederek, matbaayı tesis ve küşâdeyledi, ki tarih-i hicretin 1135 senesinde dir. İbtidâ basılan kitap Vankulu namındaki lugattir” (S.3, s,71).

Yazının devamında Osmanlıdaki matbaalara yer verilir ve bunların içinde Şinasi tarafından kurulan “Tasvir-i Efkâr” matbaasının önemi vurgulanır.

Edebiyat ile ilgili diğer metnimiz derginin ikinci nüshasında bulunan “Ayine-i İskender” adlı metindir. Yazarının belirtilmediği bu metinde “Ayine-i İskender”in ortaya çıkışı rivayetlere dayandırılarak ele alınmaktadır:

“Bu Ayine-i İskender kavli iki bin seneden beri elsineden elsineye intikal ede ede bugüne kadar yuvarlanıp gelmiş, ve binâen aleyh sıhhatini sakametinden ayırmak mümkün olamayacak derecelerde birçok rivâyat-ı garibe arasında boğulup kalmıştır” (S.2, s. 50).

Fars tarihlerinde bu olayın aşağıda verildiği gibi olduğu ifade edilir:

“Âyine-i İskender: İskender’in aynası. [İran hurafelerine göre Aristo tarafından yapılarak İskenderiye’de yüksek bir yere konulmuş bir aynadır ki, Büyük İskender bu aynaya bakarak yüz fersah mesafede bulunan düşmanını görürmüş.]”(Devellioğlu, 2011: 62).

Yazının devamında böyle rivayetlerin gerçeği yansıtmadığı tarihi gerçeklikler ortaya konularak ispatlanmaya çalışılır. Sonucunda da böyle devasa bir ayna vasıtasıyla o kadar uzak mesafelerin görülemeyeceği, hatta Aristo’nun o dönemde İskenderiye’ye bile gitmediği anlaşılır.

Edebiyat ile ilgili dördüncü metin derginin üçüncü nüshasında bulunan “Dalkavukname” adlı metindir. Yazarının belirsiz olduğu yazının dipnotunda “*Magazin Pitoresk nâm mecmuanın 1843 senesine mahsus olan cildten nakl olunmuştur*” ibaresi bulunur. Metinde Hacı Ali adlı bir kişi dalkavuklar ocağına kâhya olarak verilir ve ona verilen bir fermanla dalkavukluğun kurallarını yazması istenir. Ancak burada bahsedilen dalkavukluk bildiğimiz anlamda değil de şu şekilde ifade edilir:

“Dalkavukname diye meydana koyulan Şu makalede ta’dâd olunan Şerâit dalkavuklara ait değil, Osmanlıların âdâb meclisi hakkında bazı merasimin tarifinden ibarettir” (S.3, s. 85).

Yazının sonuna yazar tarafından eklenen “Muharririn Mülâhazası” başlıklı bölümde, dört yüz seneden beri Avrupa halkının “kalb-gâh”ına yerleşen Osmanlıları Avrupalıların hala tanıyamadığını söyleyen yazar Avrupalıları Osmanlıya sürekli iftira eden bir kavim olarak değerlendirir. Hatta bu konuyu “Avrupa Türkistan’ı Bilmez” adlı bir makaleyle derginin diğer sayılarında yayınlanacağını söyler. Ancak ileriki nüshalarda böyle bir metine rastlanılmamaktadır.

Edebiyat ile ilgili beşinci metin, derginin dördüncü nüshasında yer alan “Jan Jak Russo’nun Bir Mütalâası” adlı metindir. Jean Jacques Rousseau’nun kaleminden çıkan bu metinde yazar dönemdaşı Kondillak Mablı hakkındaki düşüncelerini ele alır. Mablı’nın edebiyat ile ilgili görüşleri Şu şekilde ifade edilir:

“Edebiyatın Şöyle bir eğlence olduğuna zehâb etmeyerek, efrâd-ı beşerin vicdanı birçok hissiyat ve infiâlâtını ve karîha denilen kuvve-i sânihasını tevsî’ ile, esas saadeti te’yîd için, ittihâz olunmuş bir vasıta-i celile olduğunu iddia eder. Demek isterim ki: Memdûhum olan zât sözün letafet ve zarafetine kapılmayarak, yalnız fazâil-i ahlâka hizmet edecek muhâkemât-ı dakika ve hikemiyyeyi ahz ve kabul etmektedir (S. 4, s. 107).

Yazının devamında ek olarak Kondillak Mablı’nın eserlerinin listesi verilir.

Dördüncü nüshadaki edebiyat ile ilgili bir diğer metnimiz yazarının belirsiz olduğu “Lügat Tarzında Kitap Yazmak” adlı metindir. Metinde Volter’den alıntı yapılarak ansiklopedi gibi lügat tarzı kitapların öneminden bahsedilir ve batının bu konuda olan birikiminin bizim edebiyatımıza da yansıtılması gerektiği vurgulanır. Bu alanda yapılacak olan çevirilerin zorluğu hakkında da bilgi sahibi olduğumuz metinde yazar, dergi yayın hayatına devam edebilirse senede bir kere bu konuyla ilgili bir “fihrist”

yayımlanacağına sözünü verir. Ancak dergi uzun soluklu olamadığından verilen bu söz yerine getirilememiştir.

Edebiyat ile ilgili yedinci metin derginin beşinci ve altıncı nüshalarında bulunan ve yazarının belli olmadığı “İlâna Dair Malumât” başlıklı yazıdır. Yazıda ilanşu şekilde tanımlanır: “*Gerek vücuda gelen ve gerek vücuda gelmesi musammem olan bir şeyi ammenin sem’-i utlâna eriştirmektir ki, ketm-i mukâbeledir*” (S. 5, s. 154). İlânın tarihçesinden bahsederek başlayan bu yazının devamında İslâm’daki usullerine yer verilir. Altıncı nüshada olan kısmında ise Avrupa gazetelerinde yayımlanma şekilleri ele alınır.

Namık Kemal tarafından kaleme alınan “Bedî” başlıklı yazı, derginin altıncı nüshasında bulunur. Eski edebiyat ile yeni edebiyatın bir nevi mukayesesinin yapıldığı metin şu cümlelerle başlar:

“Umur-ı malûmedendir, ki neşriyât meydana çikalıdan beri edebiyatca fenn-i belâgatın kavâid-i asliyesine ittibâen, lafzı manaya kâlib addeden Türkistan’ı irfân ile, lezâiz-i edebî, “sinnim yetmişe yetmiş” yolunda ma’tûh-âne cinaslara, der-kâr u eşkâr gibi köhne kaftiyelere münhasır zanneyleyen bazı kudemâ arasında bir meydan-i bahs açıldı. Efkâr-ı atika ashâbı ise, âmmî gibi hammâlca gibi tabirlerle yazdığımız şeyleri tezyîf ettikleri halde ufacık bir bendimize mukâbil gelecek söz yazmak şöyle dursun, hatta pek şiddetli tarzlerimize bile cevap vermiyorlar!” (S. 6, s. 167).

Alıntıda verilen ifadeden yazarın “bazı kudemâ” olarak nitelendirdiği eski edebiyat taraftarlarının, yeni edebiyatçıların üslubuyla ilgili “ammî” ve “hammâlca” gibi ifadeleri kullanarak küçük düşürücü şekilde davrandıkları bilgisi verilir. “Bedî” başlıklı bu makale belâgat üzerinden eskinin ve yeninin karşılaştırmasını yapar.

Bedî, bir edebiyat terimi olarak belâgatın bir bölümüdür. Bilindiği üzere belâgat; düzgün, kusursuz ve yerinde söz söylemeyi öğretir. Bununla ilişkili olan bedî ise belâgatın söz ve anlam sanatlarından ve süslerinden bahseden bölümü şeklinde

tanımlanabilir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere incelemeye çalıştığımız metin edebî sanatlar ve onların kullanımıyla ilgilidir.

“Tahsîn-i kelâm fenn-i bediaya ait olarak, o fenne mutâbık yazı yazmak hususunda ise, biz mi ileri gitmişiz, yoksa kudemâ mı takaddüm etmiş?” (S.6, s.167-168).

Yazıda, nesirde veya nazımda kafiye vasıtasıyla söylenecek olan sözün sonunun ne şekilde biteceğini okuyucunun önceden anlamasını sağlayan söz söyleme sanatı anlamına gelen “îrsâd” sanatı işlenirken eskilerden Fuzulî'nin “*Âlem etti terk-i gam bende gam-ı âlem henüz!*” mısrası ve yenilerden de kime ait olduğu belirtilmeyen “*Bugün sen yarını düşünmezsen yarın seni kim düşünür?!*” (S. 6, s.168) dizesi mukayese edilir.

Akis sanatının işlendiği kısımda ise: “*Ben aşkı cân içre nihân eylerim ama. / Aşkın beni rüsvâ-yı cihân eylemek ister!*” beyitinden rengîn bir söz göremiyoruz! Halbuki, âsâr-ı cedideden “*Ekseri yolcu enginden korkar, ekseri kimi sahilde batır!*” ibâresini daha latîf, daha hikemî buluruz.”(S.6, s.168-169) ifadeleriyle sade bir anlatımın daha önde olduğu ifade edilir.

Yazar içinde bulunduğu asra gelinceye kadar Türkçede tevriye ve ihamın en mükemmelinin “Şefikname”de olduğunu ifade eder. Ancak kendi asrı için şu düşüncededir: “*Şimdi bir kere de Diyojen ve Hayâl nüshalarına veya Zafernâme'ye dikkat olunsun! Eğer Şefiknâme'de gerek kesret-i kinâyât ve gerek belâgat ifâdâtınca onun bir bendine veya birinin bir mısraına adîl olabilecek bir fasıl bulunabilirse ne yapalım?*” (S.6, s.169).

Namık Kemal, yazısında edebiyatta birden fazla anlamı olan bir sözü verilen her anlamına uygun olacak şekilde kullanma olarak ifade edebileceğimiz edebî sanat anlamına gelen ve pek kullanılmayan “İstihdâm” sanatına da şu şekilde değinir: “*İstihdâm zamâirin fikdâni cihetle tabîi Türkçede isti'mâlinâ-kâbil bir san'attır.*”

Yazının devamında “Leff ü neşr” sanatına yer veren yazar, örnek olarak da Şinasi’nin bir beyitini verir. Buna ek olarak da şu açıklamayı getirir: “*Evet leff ü neşrin müretteb ve ekseriyet üzere; müşevveşleri birçok telifât ve mekâtibât-ı Türkiye’de mevcuttur; fakat ekseri san’at iltizâmıyla değil, zaruret ifade ve sâika-i ibâre ile gelmiş veya yazılmış şeyler olduğunu ve bi’l-iltizâm yazılmış olanlarda müşârün-ileyh Şinasi’nin beytine mukâbil gelecek değil; tezkâra değecek bir söz olmadığımı iddia edebiliriz*” (S.6, s.169).

Tecrid sanatında eski edebiyatta en yetkin kişinin Nedim olduğunu ifade eden Namık Kemal yazısının devamında onun “*Nedim-zâra benzer aşkım yoktur demişsin sen! / Efendim işte vardır: Ben esirin ben giriftârın!*” beyitini örnek olarak verir ve bu beyit için “*bu san’atca âsârının en parlaklarından görünür*” ifadesini kullanır. Bunun ardından mukayesesini Kemal Bey’in bir beyit ve bir kıtasını vererek yapar: “*Çeşmimde yine yarım eder kendini seyrân / Gayriyyete râzı mı olur gayret-didâr?*” beytindeki nükteye veyahut “*Sen bezm-gâh izz ü saâdete kâm-rân/ Ben hasretinle ağlıyorum kendi hâlime;/ Manzûr-ı iltifâtın imiş rûz ü şeb senin / Billâh saklamam hased ettim hayâline!*” Kıtasındaki tasavvura letâfete nispet kabul etmez gibi görünür (S.6, s.169-170). Namık Kemal, sondaki beyit ve kıtanın farklı lisanlara tercüme edilip o lisanın edebiyatçılarında sunulsa kendisi gibi düşüneceklerini iddia eder.

Yazısında mübalağa sanatına da yer veren yazar bu sanat için şu ifadeleri kullanır: “*Bedînin sanâyiğinden ma’dûd olan ve edebiyat-ı Acem’e ittibâ cihetiyle gerek şiirimizi ve gerek inşâmızı en ziyade telvîs eden mübâlağadır.*” (S.6, s.170) Bu kısımda Nef’î, Nabî, Ragıp Paşa, Sâdî, Nailî gibi önemli şahsiyetlerden örnekler verir ve “*Mübâlağa makûldür eğer aklen mümkün ve âdeten gayr-i kâbil ise*” (S.6, s.171) ifadesini kullanır.

Mübalağanın akıl bakımından imkânsız derecede olması durumuna eski edebiyatta “gulüvv” adı verilir. Yazının devamında bu konu da ayrıca işlenir. Yazar mübalağa bahsine son verirken, mübalağalı bir söz söylemenin şiir ve inşaca bir sanat olmadığını ifade eder.

İrsâl-i mesel sanatı hakkında bilgi verilirken yazar bu alanın önemli isminin Nabî olduğunu ifade eder. Devamında ise İran ve Türk şairlerinden örnekler verilir. Bu sanatlara ek olarak yazıda mutabaka, tevâfuk, mûraâtü'n-nazir, hüsn-i ta'lîl ve tefrik sanatlarına da yer verilir. Ayrıca yazının ileride devam edeceği ifade edilmesine rağmen derginin diğer nüshalarında böyle bir metin bulunmamaktadır.

Dergide yer alan edebiyatla ilgili son makale sekizinci nüshada bulunan ve yazarının belirtilmediği “Hizânetü'l-Kütüb” başlıklı metindir. Metin eski zaman kütüphanelerinin tanıtımıyla başlar ve yazının devamında Avrupa'daki birçok ülkenin kütüphanelerine yer verilir. Bu kütüphanelerde bulunan kitapların sayıları matbu ve yazma olarak ayrı ayrı sınıflandırılarak verilir. Sadece kitaplar da değil bazı kütüphanelerde bulunan haritalar ve atlaslar hakkında da bilgi verilir. Avrupa dışında ise Çin, Osmanlı ve Mısır'da bulunan kütüphanelerdeki eserlere dikkat çekilir. Özellikle Osmanlı kütüphanelerindeki eser sayılarının Avrupa kütüphanelerindeki eser sayılarıyla karşılaştırıldığı metinde Osmanlının ne derece geri kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Dergide tarih alanıyla ilgili karşımıza çıkan ilk metin derginin altıncı nüshasında bulunan “Güvercin Postası” adlı yazıdır. Bu yazıda güvercinlerin eski zamanlardan bu yana haberleşme amacıyla kullanıldığı, savaşlarda bilgi taşıyıcılık görevinde bulunduğu çeşitli toplumlardan örnekler verilerek ortaya konmaya çalışılır. Postacılıkta kullanılacak olan güvercinlerin seçimi, beslenmesi ve eğitimi yazının devamında verilir. Güvercin postasının o dönemdeki önemi ise yazının sonunda şu şekilde ifade edilir:

“Verilen malumattan anlaşıldığı üzere, güvercin postası asrımızda hele şu son senelerde fevka'l-gâye nazar-ı itinâyâ alınarak, adeta tetimmât-ı harbiye sırasına geçmiştir” (S. 6, s. 166).

Tarih ile ilgili ikinci ve son metnimiz derginin yedinci nüshasında bulunan ve Ebuzziya Tefvîk'in kaleminden çıkan “Mahiyât: Tarih Nedir?” başlıklı yazıdır. Yazı, “Tarihin Mehâzları”, “Tarihin Taksimâtı” ve “Tarihin Diğer Suretle Taksimâtı” adlı

üç alt başlıktan oluşur. Yazıda tarihin önemini vurgulamak için şu ifadeler yer verilir ve Volter'den de alıntı yapılır:

“Her zamanın vukuatı tarihtir. Her anın menkûlatı tarihtir. Şimdiki söylediğimiz lakırdı dahi tarihtir. Ne söylenilirse tarih işitir, düşünülürse tarih keşfeder. Ne yapılırsa tarih kaydeder. Ne yazılırsa tarih şerh eder” (S. 7, s. 193).

“Volter der ki “Tarih okuyan ve bâ-husus yazan asr-ı hilkatten kendi bulunduğu zamana kadar yaşamış demektir”(S. 7, s. 195).

“Tarihin Diğer Suretle Taksimâtı” başlıklı bölümde de; Tarih-i Siyâsi, Tarih-i Mukaddes, Tarih-i Edebiyat ve Hikemiyyât vb. gibi tarih türleri hakkında bilgi verilir.

Sağlık ile ilgili yazılan makale “Hıfzû’s-sıhhatden Bir Makale: İstimnâ-i Bâlid” adını taşır. Derginin altıncı nüshasında bulunan bu yazının kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Yazıda istimnâ-i bâlidi bir çeşit huy edinme vakası olarak gören yazar, bunun herkesin başına gelebileceğini, beş altı yaşındaki çocuklardan kırk elli yaşındaki insanlara kadar herkesin yaşayabileceğini anlatır ve devamında bundan kurtulma yollarını ortaya koyar. Yazar istimnâ-i bâlidin Avrupa’da Osmanlıya göre daha yaygın olduğunu ifade ederek yazısını tamamlar.

Dergide sağlık ile ilgili yazılan ikinci ve son makale yazarının da belli olmadığı “Fenni Menafiü’r-Ruh Tıbbı: Cinnet” başlığını taşır. Makalede ağırlıklı olarak Yunanlıların bu konu hakkındaki görüşleri ve tedavi yöntemleri üzerinde durulur. Cinnet getiren kişilere mecnun adı verilerek onların halk tarafından şeytani olarak nitelendirildiği ifade edilir. Bunların tedavilerinin ise şu şekilde olduğu söylenir:

“Tedaviye müstahak görülen mecnûnlar, şeytanî addedilenler idi. Zira onlar ötekine berikine musallat oldukları cihetle şeytanîliklerine hükmedilerek bu sebeple dayakla vesâir azabla müdâvât olunmak lazım geldiği hükmolunurdu! Bu bîçare mecnûnların hâl-i cinnetten yani halkın tabirince şeytanlar elinden

çektikleri azap tabipleri elinden çektikleri azaba nisbetle hiç hükmünde kalırdı. Katiller gibi zincirlere vurularak zindanlara atarlar. Veyahut tomruklara vururlar idi! Halk ise bahâyimi seyre gelir gibi fevc fevc bunları temâşaya gelirdi! Kamçı vesâir edevât-ı ta'zîb bu bîçârelerin ilacı idi! (S. 8, s. 231).

İleriki nüshalarda bu yazının devam edeceği söylenerek makaleye son verilmiş ancak derginin yayın hayatı erken sona erdiğinden bu yazının da devamı bulunmamaktadır.

Din ile ilgili dergide karşımıza çıkan tek makale yedinci ve sekizinci nüshalarda bulunan “Mahiyât: Tefsir Nedir?” başlıklı yazıdır. Bu yazı Ebuzziya Tefvik tarafından kaleme alınır. Yazar tarafından tefsir bir ilim olarak şu şekilde tanımlanır: “*Nazm-ı furkanın maânisini nakl ve simâ'a müstenid olarak muvazzah ve mübeyyen olan ilme ilm-i tefsir itlâk edilmiştir*” (S. 7, s. 224). Tefsirin gerekliliği ise aşağıda verildiği şekliyle ifade edilir:

“Lisan-ı Arabın sarf ü nahvına müteallik olan mevzûât-ı lügat ve usûl-i Arab ve belâgat-ı terkîb gibi fûnûn-ı asliye dahi ilm-i tefsir sayesinde tedvîn olundu. Ondan evvel yani gerek kable'l-İslâm ve gerek İslâmın karn olanda ahvâl-i lisân-ı selika veya meleke-i zihniyeden ibaret olduğundan lügat ve belâgat-ı terkîb hususlarında nakl ve kitaba müracaat edilmezdi. Fakat bi'l-âhire Rum ve Acemin İslâmı kabulüyle daire-i dîn-i Muhammediyenin tevessü' eylediği sırada lisan-ı Araba bi't-tab' fesâd-ı târî olmasından kavâid-i lisânın cem' ve tasnifine lüzum göründü yani lisanın ıslahı maksadını da ilm-i tefsir tevlîd eyledi” (S. 8, s. 225).

Makalenin devamında tefsir konusu “Aksâm ve Usûl-i Tefsîr” ve “Kur'ân'ın Aksâmı” adlı iki başlık etrafında incelenmeye devam edilir.

Derginin sekizinci nüshasında bulunan ve yazarının belirtilmediği “Adem-i Ziyâ veya Fart-ı Ziyâdan Ne Ziyân Gelir?” başlıklı metin, dergide makale tarzında kaleme alınan son metindir. Yazar metnin kaleme alınış amacını şu şekilde açıklar: “*Bizim şu makalede mevzû-i bahsimiz ziyânın hâvass-ı mühtelifesini beyana değil insana mahsus*

olan tesiratını tayine müteallik ol(maktır)” (S.8, s.239). Metnin başlığından konunun coğrafya ile ilgili olduğu düşünülse de içerik okunduğunda metnin bize “ziyanın” yani ışığının fazla veya eksik oluşunun insan üzerindeki etkisini anlattığını görürüz. Metin “Fıkdân-ı Ziyâ” ve İfrât-ı Ziyâ” adıyla iki başlık halinde açıklanmaya çalışılır.

Dergide yer alan makaleler dil ve üslup özellikleri açısından incelendiğinde metinlerde ağır bir anlatımın olmadığı görülür. Dergi daha çok sanat yapma değil de okuyucuyu bilgilendirme amacıyla olduğu için yazarların sanatlı bir söyleyişten uzak durup sade, açık ve anlaşılır bir biçimde eserlerini kaleme aldıkları söylenebilir.

2.3.2. Deneme

Muharrir mecmuasında deneme türünde toplamda on yedi adet metin bulunmaktadır. Bu tür derginin bütün nüshalarında karşımıza çıkmaktadır. Kültür, aşk, din, rüya vb. gibi farklı alanları konu edinen bu yazılar sayesinde dergideki metinlerin çeşitliliği de göz önüne çıkmaktadır. Bu çeşitliği aşağıdaki tablo sayesinde daha belirleyici bir şekilde görebiliriz:

Tablo 2.5. Deneme Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Aşk	1	1
Kültür	7	2
İnsan	1-2-3-5-7	6
Hayvan	2-3-4-5-6	3
Rüya	2	1
Coğrafya	3	1
Atasözü	5	1
Meyve – Sebze	8	2
Toplam		17

Deneme türünde karşımıza çıkan ilk metin EbuZZiya Tevfik’in okuyucuya hitaben kaleme aldığı “Kariene” adlı metindir. Derginin ilk nüshasında bulunan bu yazıda yazar, okuyucu açısından mecmualardan alınan keyif ve hazzın daha fazla olduğunu ifade eder. Bu noktada kendi tecrübelerine yer veren yazar şu ifadeleri kullanır: “*Bir*

yerde yalnız bulunduğum vakit bir kitapla bir gazete göreceğim olsam, gazeteyi, ve bunlarla beraber bir de her şeyden bâhis bir mecmua bulsam, onu müatalaaya mukâvemet nâ-kabil bir meyl-i derûn his eyliyorum! Bu da tabîi değil midir? Lâkin gazete bulunacak olursa – az bir bir vakit içinde – ondan edilecek istifade o kitaba bin kere müreccahdır. Hiç olmazsa, o günün şüûnâtını öğrenmiş, müstahzarâtını tevsi' etmiş olurum”(S.1, s.3-4). Yazının devamında memleketimizde resim ve hakkaklık gibi bazı sanatların maddi sıkıntılardan dolayı ilerleyemediğine değinilerek yazı sonlandırılır.

Dergide deneme tarzında yazılan ikinci metin, birinci nüshada bulunan ve Namık Kemal tarafından kaleme alınan “Muhabbet” adlı metindir. Namık Kemal yazısına “Acaba lisanımızda gâh aşk, gâh muhabbet, gâh alâka sözleriyle ifâde olunmak istenilen hâssiyyet-i acibe nedir? Bilmediğimiz şeyi nereden öğreneceğiz? İlhamât-ı kudsiyye ve sânihât-ı fikriyyeden değil mi?” (S. 1, s. 5) sorularıyla başlar ve devamında bir külliyyattan aşkın kinayeli ve ihamlı olduğunu söylediği bir tarifi alıntılar: “Aşk – ipliği şehvetten bükülür, kendisi hayâl ile dokunur – bir rengîn kumaştır” (S. 1, s. 6).

Aşkın çeşitlerine de yazısında yer veren Namık Kemal bu durumu şu şekilde ifade eder: “Aşkın bazıları sırf nâgehânî olur; sevilecek bir çehreyi hemân bir görüşte meftun olanlar uzun uzadı ülfetten sonra muhabbet edenler kadar olsun çoktur. Muhabbetin bir nev'i daha vardır: “insan göre göre alışır; alışa alışa sever.” sözü bir kâ'ide-i hikemiyye suretinde gösterilmiştir. Bu kâ'ide ise görenek(tir)” (S. 1, s. 9).

Yazının devamında Bâkî ve Memduh Faik'in konu ile ilgili beyitlerinden örnekler veren yazar şu cümlelerle yazısına son verir: “Bizim “İnsan niçin sever?” su'aline cevâbımız “Vicdânına sor!” cevabından başka sözümüz yoktur. “İnsan nasıl sever?” diyenlere ise “Pek merâkın olduğu halde Hind'in, Yunan'ın, Roma'nın, Arab'ın, Acem'in, Türk'ün, Avrupa'nın âsâr-ı edebiyesini tettebbu' et; belki vicdanının hissiyatına mir'at-ı in'itâf olacak bir eser bulursun!” demekle iktifâ ederiz” (S. 1, s. 11).

Süslenmek üzerine yazılan “Süs yahut Didero'nun Robdöşambri” adlı yazı da birinci nüshada karşımıza çıkmaktadır. Didero'dan çeviri olan bu yazının kim tarafından

çevrildiği hakkında bir bilgi verilmemektedir. Yazıda süsün insana keyif ve haz veren bir etkisinin olduğu ifade edilir. Devamında Didero'nun robdöşambri ile ilgili bir fikrasından bazı parçalar nakledilir.

Derginin ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı nüshalarında bulunan ve dipnotunda “*Kitabhâne-i İcâz*”dan tercüme edildiği ifade edilen yazının aktarıcısı belirsizdir. “Zekâ-yı Hayvanat” başlıklı bölümlerde kelb (köpek), kedi ve fare ile ilgili çeşitli bilgiler verilerek bu hayvanların zekâlarının ne derecede ileri olduğu örneklerle aktarılmaya çalışılır. “*Hayvanat içinde size köpekten sadık bir mahluk daha görebilir misiniz?*” (S.2, s.42) sorusuyla başlayan ikinci nüshadaki ilk yazıda bazı kişilerin köpekler hakkındaki görüşlerine karşılaştırmalı olarak yer verilir ve devamında bir hane içinde doğup büyüyen bir köpekle sokak köpeğinin zekâ seviyelerinin bir olmadığı ifade edilir. Yazının devamında köpek cinsleri hakkında da bilgi verilir.

Yazıya eklenen “*Asıl mevzudan olmayıp, münasebeti gelmişken söylenen söz*” (Devellioğlu, 2011: 533) anlamına gelen istitrâd başlıklı yazının Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin bundan on bir sene önce 487 numaralı nüshasında neşredilen bir fıkrâ nakledilir. “Kelb” başlığı altında devam eden üçüncü nüshadaki yazıda köpeklerin zeki oluşu nakledilen birkaç anekdot ile ortaya konulmaya çalışılır.

Dördüncü nüshada yer alan “Kedi” başlıklı yazıda, kedilerin de köpekler kadar zeki hayvanlar olduğu karşılaştırma yapılarak ifade edilir ve kedilerin yapısal özellikleri anlatılarak yazıya devam edilir. Yazının “Hatime” kısmında nankör olarak adlandırılan kedilerin bununla suçlanmaması gerektiği ifade edilir.

Derginin ikinci nüshasında bulunan “Ebediyete Nisbetle İnsan” başlıklı yazı Paskal'ın kaleminden çıkar:

“İnsan, kendisine nazar ettiği vakit, en evvel gördüğü şey kendi vücudu, yani kendi varlığını teşkil eden mevâddır; lakin kendi had ve derecesini tanımak için, kendisinin mâ-dûnunda ve mâ-farkında bulunan eşyayı muvâzene etmesi lazımdır. Bu bâbda yalnız kendisiyle beraber bulunan eşya-yısâireyimuâyene ile iktifâ etmemelidir; tabiatı kendine has olan şevket ve azametiyle müşâhede

ve tedkîketmeli; ve kâinatı ile 'l-ebed tenvir eden ol nur a'zamı hâdde-i nazardan geçirmelidir” (S.2, s.49).

Paskal'ın bu yazısının dergideki diğer yazılara kıyasla dilinin daha ağır olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci nüshada bulunan ve Paskal'ın kaleminden çıkan bir diğer yazı “Paskal'ın Bir Mülâhazası” başlıklı yazıdır. Dört paragraflık kısa bir yazı olan bu metinde Paskal, rüya ile ilgili görüşlerini ifade eder. Paskal'a göre rüyada görülen şeylerin insana etkisi uyanıkken görülen şeylerden daha kuvvetsizdir. Yazar yazının devamında şu ifadelere yer vererek yazısını sonlandırır; “*İnsan devamsız ve ahyâna görmüş olduğu şey için; rüya görüyorum, veya rüya görmüşe döndüm, der halbuki ömür dahi bir rüyadır, yalnız lügatçe bir rüya!...*” (S. 2, s. 53).

Derginin üçüncü nüshasında karşımıza çıkan deneme türünde yazılmış ilk metin “Ulemanın Temâdi-i Hayatı” başlıklı metindir. Yazarının belirtilmediği bu kısa yazıda doğudan Farabi, Buhari gibi batıdan ise Newton, Galileo gibi önemli bilim insanlarının yaşları hakkında bilgi verilir.

“Fıkıh Nazarında Arzın Küreviyeti” başlıklı yazarının belirtilmediği kısa yazı dünyanın yuvarlak oluşu ile ilgilidir. Metinde bu konu hakkında şüifadelere yer verilir.: “*Tarife lüzum yoktur ki: Amerika'nın keşfinden sonra dünyayı devr-i müyesser olarak, arzın kürevî olduğunda şüphe kalmadı. Halbuki arzın küreviyeti Müslümanlar indinde Amerika'nın keşfinden sekiz yüz sene evvelden beri malum ve musaddak idi*” (S.3, s.87).

Derginin beşinci nüshasında bulunan “Haysiyet” başlıklı yazı Namık Kemal tarafından kaleme alınır. “*Bahsetmek istediğimiz haysiyetten ma'nâ-yı fennîsi anlaşılmasın!*” (S.5, s.134) cümlesiyle başlayan metinde haysiyetin tanımı şu şekilde yapılır:

“Malumdur ki cihânın herhangi cihetine gidilse necâbet, kıdem, servet, fazilet, ilim ve ahlâk yolunda ve hatta bazı kere bir ferdin rengi biraz beyaz

olmakla, esmer veya siyahlara rüchânı lazım geleceği gibi birçok hallerde tabii olan müsâvât-ı insâniyeye mugâyir bir eser-i tefevvuk meşhûd oluyor; ve bu hale lisan-ı Osmâniyede haysiyet denilir!”(S.5, s.135).

Yazının devamında konu hakkında düşüncelerini ifade eden Namık Kemal şu cümle ile yazısına son verir. *“Meselesi bir kazıye-i hikmettir ki, cerh ve iptaline imkân bulunamaz; dünyada haysiyet var ise ancak fazilet ve vicdandan ibarettir”* (S.5, s.139).

Derginin beşinci nüshasında bulunan ve deneme tarzında yazılan son metin Şinasi'nin kaleminden çıkan “Acımaz Kestiği Parmak Şeriatın” adlı metindir. Yazı bir meselden yola çıkılarak anlatılır. Yazıda Süleyman adlı Halepli bir gencin Fransızların Mısır ordusundan birini göğsünden hançerleyerek öldürmesi üzerine Divân-ı Harb'de yargılanması ve sağ elinin kesilmesi ve daha sonrasında da kazığa vurularak işkence ile idamına hükmedilmesine yer verilir. Yazının devamında bu olayın ayrıntısına girilir ve söylenen sözün doğruluğu dile getirilir.

Derginin yedinci nüshasında bulunan “Mezar Taşları” başlıklı yazının kim tarafından kaleme alındığı belirtilmemektedir. Çeşitli toplumlardaki ölü gömme adetleri ve mezar taşları hakkında bilgi verilen yazının yazılış amacı şu şekilde dile getirilir:

“Ben size şu risaleyi ne için çıkarıyorum? Bugünkü istifâdemi temin için mi zannedersiniz? Benim bugünüm dünden, ve evvelki günden, hatta daha doğrusunu isterseniz ben doğmadan ve belki babamın dahi dünyada vücudu yok iken temin olunmuştur. Benim bugünkü sa'y ve ikdâmım istikbâlimi yani tenâhiden biri veya bu âlemin fenâsıyla beraber nihayet bulacak olan istikbâlimi temin etmek içindir. Gelelim maksada: Biz bahsimizi tarihin yetiştirdiği asırdan makdemine götürmek istemeyiz, hatta istesek dahi götüremeyiz. Çünkü biz mazinin ahvâl-i umumiyesini idrâk için tarihten başka rehber bulamayız”(S.7, s.203-204).

İlk olarak Hint mezarlarına değinilen yazının devamında Çin ve Japon, Eski Mısır, Eski Fars, İsrail, Eski Yunan, Etrüsk ve İtalyan, Roma, Bizans yani İstanbul, Gulva, Moğol, Eski Avrupa mezarları ile İslâm'da mezar hakkında bilgi verilir.

Yedinci nüshadaki bir diğer deneme tarzında kaleme alınan metin “Serpuş” başlıklı yazıdır. Yazarının belirtilmediği bu metin şu sorularla başlar.: “*Baş a giymeye mahsus olan şeyler içinde hangisi daha elverişlidir? Bâ-husus hıfzü's-sıhhat kâidesince başına ne surette idare ve muhafaza iktizâ eder?*” (S.7, s.217) Metnin devamında şapka, kask, hasır şapkalar, peruk ve fes ile ilgili bilgi verilerek kullanım alanlarına da değinilir.

Yedinci nüshada karşımıza çıkan deneme tarzındaki son metin “Düello - Mübâreze-i Münferide” başlıklı metindir. Metinde düelloşu şekilde tanımlanmıştır: “*Düello mübâreze-i münferide demektir ki iki kişinin rızalarıyla vuruşmaklığına itlâk olunur*” (S.7, s.220). Yazının devamında yazar, Emil Dö Jerard'ın bir muhakemesinin tercümesini vererek düello hakkındaki görüşlerini dile getirir. Yazara göre düello şu şekilde ifade edilir:

“Kimse yaralanmaksızın nihayet bulan düello maskaralıktır; iki kişiden birinin katliyle hitam bulan düello ise faciadır; binâenaleyh düello ezher cihet rezalettir. Teemmülsüzlüğün akli ve mülâhazaya karşı son isyanı, cehalet ve vahşetin medeniyete karşı son mukavemetidir.” (S.7, s.221)

Derginin sekizinci nüshasında bulunan “Kahve” başlıklı yazının yazarı belirtilmemektedir. Metinde çoğunluğun yanlış bildiği üzere kahvenin sadece Yemen'den gelmediği, başka yerlerde de yetiştiği ifade edilir. Katip Çelebi'den alıntılanan bir olay anlatılırken yazar tarafından eklenen bir dipnotta, “koca bir coğrafya” yazan Kâtib Çelebi'nin bile kahvenin Yemen'den başka yerlerde olduğunu bilmediği ifade edilir. Kahve ağacının yaprakları, tohumu ve meyvesi ile ilgili de bilgi verilen yazının devamında kahvenin ticarete kullanılan çeşitlerine de değinilir.

Kahvenin Osmanlı'ya girişi Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra olduğu ifade edilerek kullanımının bir asır sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında

yaygınlaştığı dile getirilir. O dönemde Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla yasaklanan kahvehaneler Sultan Murat zamanında da savaşılar ve halkın işten güçten geri kaldığı bahanesiyle kapatılır. Bu konuya ek olarak, Kâtib Çelebi'nin (Mizânü'l-hak...) adlı kitabından “*Bahs-i sâdis: Kahvededir.*” başlığı kullanılarak bir olay nakledilir.

Avrupa'ya kahvenin yayılışı, Osmanlı üzerinden önce İtalya'ya oradan da Fransa ve ardından bütün Avrupa'ya yayıldığı ifade edilir. Metnin devamında kahvenin sağlık açısından iyi ve kötü özelliklerine de değinilerek yazı sonlandırılır.

Yazarı belirtilmeyen bir diğer deneme olarak kaleme alınan “Patates” başlıklı metin derginin sekizinci nüshasında bulunmaktadır. Patatesin yerelması türünde olduğunu ifade ederek başlayan metin, devamında Osmanlı'ya girişi anlatılır. Patatesin Avrupa'ya girişinin ise Amerika'nın keşfinden sonra olduğu söylenir. Malta ve Marsilya patatesinin lezzet açısından daha güzel olduğunu ifade edildiği yazıda patatesten un ve tatlı yapımına da değinilir. Yazının sonunda “Bahçelerine Patates Ekenlere Tenbih” alt başlığıyla bir bölüm verilerek metin sonlandırılır.

Dergideki deneme tarzında kaleme alınan metinler incelendiğinde yazarların çok çeşitli konulara yönelip eser kaleme aldıkları gözlenebilir. Yazılan metinler arasında özellikle Namık Kemal tarafından kaleme alınan metinler edebiyatımız açısından önem arz eden metinlerdendir. Kimi yazılarda farklı toplulukların kültürel özelliklerinin de verildiği metinlerde amaç okuyucuya yeni ufuklar açarak bilgi sağlamaktır. Dil ve ifade özellikleri bakımından dergide yer alan metinlerin sade ve çoğu zaman rahatlıkla anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz. Dönemin edebî ve sosyal yaşamı gibi çeşitli konularda kaleme alınan bu metinlerin topluma ayna tutan metinler olduğunu ifade edebiliriz.

2.3.3. Fıkra

Muharrir Mecmuası incelendiğinde fıkra türünde kaleme alınmış beş metin olduğunu görürüz. Bunlardan ilki derginin dördüncü nüshasında bulunan “Tarihten İki Fıkra” ve diğerleri ise derginin sekizinci nüshasında bulunan “Mütenevvia: Cümle-i Hikemiyye” başlığı altında verilen isimsiz yazılardır. Adı geçen ilk metin “Müneccimbaşı Tarihi”

olarak adlandırılan “Sahaifü’l Ahbâr” adlı eserden aktarılmıştır ve diğerleri de yazarı belirtilmeyen üç farklı metindir. Tablo olarak göstermek gerekirse:

Tablo 2.6. Fıkra Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Kıskançlık	3	1
Tarih	4	2
Görgü Kuralı	8	1
Zekâ	8	2
Toplam		6

Tarihi bir olaydan aktarılan “Tarihten İki Fıkra” başlıklı yazı derginin dördüncü nüshasında bulunur. Yazının dipnotundaki bilgiden Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmet’e ait olduğu anlaşılan “Sahaifü’l-Ahbâr” diğer adıyla “Müneccimbaşı Tarihi” olarak bilinen eserden bu yazının aktarıldığını görüyoruz. İlk olarak “Müdâhane ile Sıdk” başlığıyla aktarılan metin Abbasiler döneminde geçmektedir. Abbasi halifesi Harun Reşid’in babası Mehdî’nin beslediği güvercinlerle eğlenmesi ile ilgi aktarılan bir fıkradır.

“Diğer Fıkra” başlıklı ikinci metin de tıpkı ilk metinde olduğu gibi Abbasi döneminde Mehdî zamanında geçmektedir. Anlatılan olay Mehdî ile Sıdk arasında geçmektedir. Sıdk’ın üzerine atılan bir iftiranın temize çıkması ve Mehdî’nin utancı konunun ana temini oluşturur.

Dergide fıkra türünde karşımıza çıkan dördüncü metin sekizinci nüshada bulunmaktadır. Metinde Paris’te bir otelde kalan bir Amerikalı, kaldığı odada gezerken çiğnediği tütünün acılığını atmak için odanın bir köşesine tükürür. Bunu gören hizmetçi bu işler için ayrılan kavanozu adamın tükürdüğü köşeye koyar. Ancak adam bu hareketi oraya tükürülmemesi gerektiğine yorar ve diğer köşeye tükürür. Bu böyle dört köşe boyunca devam eder ve adam en sonunda odanın ortasına tükürür, hizmetçi de kavanozu odanın ortasına koyar. Bu duruma sinirlenen adam şu cevabı

verir ve metin sonlanır: “Eğer buradan kaldırmazsan namusum hakkı için bir daha içine tükürürüm” (S.8, s. 250).

Sekizinci nüshada karşımıza çıkan bir diğer fıkra türünde yazılmış metin başlıksız olarak verilir. Metinde hindi yemek üzere bir araya gelen bir gruba tanımadıkları bir adamın eklenmesi ile grubun bu adamla dalga geçmek istemesi anlatılır. Gruptakiler yabancının hindi yiyebilmesini şarta bağlar ancak adamın zekâsı onları şaşkınlığa uğratar ve hindiyi adamla paylaşmak zorunda kalırlar.

Mecmuada ve aynı zamanda sekizinci nüshada yer alan son fıkra türü metin başlıksız olarak karşımıza çıkar. Metinde anlatılan olay Londra’da gezen Fransız bir seyyahla ona hizmet etmek isteyen bir rehber arasında geçer. Metinde rehber seyyaha her yaklaşmak istediğinde seyyah ona kötü davranır. Yazının sonunda rehberin yaptıklarını anlayan seyyah şaşkınlığını gizleyemez.

Farklı alanlarda kaleme alınan bu fıkralar dergiye edebî açıdan bir zenginlik katmıştır. Bu metinlerde kullanılan dil sade, açık ve anlaşılırdır. Dergide deneme ve makale gibi çok tercih edilen bir tür değildir ancak varlığıyla dergiye renk kattığını söyleyebiliriz.

2.3.4. Biyografi

Muharrir mecmuasında biyografi türünde dört metin karşımıza çıkmaktadır. Bu metinler derginin sekizinci nüshası dışında diğer nüshalarda genellikle parçalanarak verilir. Biyografi türündeki birinci ve ikinci metinde bir bilim insanı, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci metinde tarihi iki şahsiyet, üçüncü metinde ise batı edebiyatından önemli bir yazara yer verilir. İlk iki metin "Terâcim-i Ahvâl" başlığı altında verilmektedir. Tablo olarak da şu şekilde karşımıza çıkar:

Tablo 2.7. Biyografi Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Bilim İnsanı	1-2	1
Tarihi Şahsiyet	3-4-6-7	2
Yazar	5	1

Derginin birinci ve ikinci nüshalarında bulunan “Terâcim-i Ahvâl: İbnî Sinâ” başlıklı yazı karşımıza çıkan biyografi türündeki ilk metindir. Ebuzziya Tefvik’in “Kitabhâne-i Meşâhir” adıyla 1299 (1883) yılında yayınlayacağı serinin 24. kitabı olarak İbnî Sinâ başlıklı kitabının temelini oluşturan yazıdır. Birinci nüshanın sonunda başlayan metnin çoğunluğu ikinci nüshadadır.

İbnî Sinâ’nın atalarının ismini vererek başlayan metinden öğrendiğimiz kadarıyla doğum yerinin Hortamış olduğu İbnî Sinâ’nın doğumu hicretin 370 senesinin Sefer ayıdır. Devamında küçük yaştan itibaren başladığı eğitimine yer verilerek devrin önemli âlimlerinden aldığı derslere değinilir. Tıp, matematik, ilahiyat alanlarında ilerleyen İbnî Sinâ’nın yazının devamında Rey şehrinde başına gelen bir olaya yer verilir. Son olarak hicrî 428 senesinin Ramazan ayının ilk cumasında 58 yaşında vefat ettiği bilgisi verilerek biyografi sonlandırılır.

Tarihi şahsiyetlerin biyografilerinde ilk inceleyeceğimiz biyografi, derginin üçüncü, dördüncü ve beşinci nüshalarında bulunan “Terâcim-i Ahvâl: Hasan Sabbah” başlıklı yazıdır. Hasan Sabbah için verilen ilk bilgidен dört yüz otuzla dört yüz kırk arasında Irak’ta doğduğunu; otuz otuz beş yaşına kadar birçok yerlere seyahat ettiğini, başlangıçta İsnâ Aşeriyye mezhebine bağlı olsa da sonrasında İsmâiliyye mezhebini kabul ettiğini öğreniyoruz. Devamında Alamut Kalesi’ni ele geçirmesi anlatılarak dördüncü nüshaya geçilir. Bu nüshada yer alan kısımda Hasan Sabbah’ın Nizamülmülk’ü öldürtmesi ve Selçuklulardaki karışıklılar ele alınır. Beşinci nüshada ise Hasan Sabbah’ın fedailerinin ona nasıl sadık oldukları ve ölüm emirlerini bile nasıl tereddütsüz yerine getirdikleri anlatılır. Bu durum şu şekilde ifade edilir:

“Bunların hayatları benim iki dudağımın arasındadır, her ne vakit ağızımdan öleceksin kelimesi sâdır olacak olsa muhatabım o anda kendisini mahvetmeyi en mukaddes bir vazife eylediği kelimâtı ispat için huzurunda o emrini icraya muntazır olanlardan birine “Ya Abdullah! Kendini şu burçtan aşağı at!” ve diğerine de “Hançeri gerdenine sokuver!” der demez biri kendisini dört beş

yüz metre irtifa'ında olan burçtan kaldırıp atarak bin pâre olduğunu ve diğerinin de gerdenini delip debelenmekte bulunduğunu gördükte o zat "Siz tebaanızın kalplerine de malik olmuşsunuz, binâenaleyh iş bu dereceyi bulduktan sonra sizin için her mahal mümkün hükmündedir" (S. 5, s. 134).

Fedailerin sorgusuz sualsiz Hasan Sabbah'ın emirlerini yerine getirmesinin sırrı ise huzuruna gelmeden önce onlara haşhaş macunu yedirmesidir. Fedailer bu macun sayesinde zevk ve safa içinde hülyaya dalınca şuurlarını da kaybettiklerinden kendileri için verilen ölüm emrini hemen yerine getirmektedirler. Son olarak metin Hasan Sabbah'ın kurduğu hükümetin 132 sene devam ettiğini ve hicri 617 senesinde Hülâgü tarafından yıkıldığını ifade ederek son bulur.

Derginin beşinci nüshasında bulunan "Çarls Dikins" başlıklı biyografi yazarın ifadesiyle "hikâye tarzında terceme-i hâl" şeklindedir. Alt başlıkta verilen dipnotta bu başlık için şu ifade kullanılır: "*Bir şahsın mahsusatından bahseden tercüme-i hallere garbiyyun (biyografî anekdotik) derler ki şive-i lisanımıza göre (Hikâye tarzında tercüme-i hâl) terkibiyle bir dereceye kadar ifadesi kabildir" (S.5, s.139).*

Çok fakir bir ailede dünyaya gelen Dikins, hayatını idame ettirebilmek için mahkeme gazetelerinden birinde işe girer ve görevi her gün mahkemeye giderek görülen davadaki bütün konuşmaları eksiksiz bir şekilde gazeteye götürmektir. Yazının devamında Dikins'ın ilk yazılarının da bu gazetede yayımlandığını öğreniyoruz. Bu gazetede yazıları sayesinde ünü artan Dikins, her gün dört beş gazeteye makale vermeye başlar.

Yazının ikinci kısmında Dikins ile Balzak arasındaki farka değinilen metinde bu fark şu şekilde ifade edilir: "*Dikins Balzak gibi bir hikâye-nüvis idi. Aralarında şu fark vardır ki Balzak ciddi bir tavra ve mekânet-i mizaca mâlik bir adam, Dikins ise mizaha mâil ve şüh-ı meşreb idi" (S.5, s. 141).* Dikins'ın Amerika'da verdiği bir konferans sırasında edebiyat için "*Edebiyat denilen şey insanın elinde bir baston olabilir, bir koltuk değneği olamaz" (S. 5, s.142)* ifadelerini kullanır. Dikins'ın yazdığı hikâyelerin herkes tarafından beğenilmesinin sebebi ise şu şekilde ifade edilir: "*Dikins yazdığı*

hikâyelerde ufacak bir çocuktan tut da, ta bir kocakarıya kadar ahvâlini tasvir ettiği eşhâsin tavrını, ifadesini, hatta hikâyesinde bağırttığı hayvanların sadasını bile taklid ve icra edermiş!. Ve hatta bazı kere bu yoldaki taklitleri kendisinin bile dıkkını mucib olurmuş!” (S. 5, s. 142) Dikins’ın biyografisinde son olarak verilen bilgi 1812 yılında doğduğu ve 1870 yılında vefat ettiğiidir.

Muharrir mecmuasında karşımıza çıkan son biyografi metni, derginin altıncı ve yedinci nüshalarında bulunan ve tarihi bir şahsiyet olan On üçüncü Lui hakkındadır. Luvr şehrindeki bir tıp konferansında Doktor Korlio adlı bir kişinin mazbatasından özetlenerek tercüme edilen bu metin Lui’nin doğuşuyla başlar. Ardından vücut özelliklerine yer verilerek hastalığına geçilir. Hastalığı sırasında hastalığın seyrini daha iyi gözlemleyebilmek amacıyla günlük tutulur. Metnin devamında şu ifadeler kullanılarak çevirinin yapılma maksadı açıklanır. “*Şu bendi tercüme ve nakilden maksadımız Avrupa’da hükümdarânın hastalıkları hengâmında, her an ve dakikada buldukları hâlin bu derecelere kadar an’anesiyle kayd ve zabt edildiğini kariîne i’lâmdır. Bu kaide - fakat tamamıyla usûl-i tibbiyeye muvâfık olarak -el’âncârîdi.*” (S.7, s. 202).

Dergide karşımıza çıkan biyografi metinlerinde dili kullanımda abartılı ifadelerden kaçınılır. Bu metinlerde açık ve anlaşılır bir anlatım tercih edildiği gözlemlenir. Bu biyografi metinlerinde sadece edebî şahsiyetlere yer verilmeyip farklı alanlardaki önemli insanlara da yer verilmesi derginin etkileyici bir yönünü ortaya çıkarmaktadır.

2.3.5. Mektup

Dergide mektup türünde yazılan tek metin ikinci ve üçüncü nüshada bulunan ve Namık Kemal tarafından kaleme alınan metindir. Bu iki mektupta Namık Kemal, Kânizâde Rıfat Bey’in Hukuk-i Umumiye çevirisi hakkındaki eleştirilerine yer verir.

Tablo 2.8. Mektup Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Sayı	Adet
Hukuk	2-3	2
Toplam		2

Derginin ikinci nüshasındaki ilk mektup, üç bölüme ayrılır. Bu bölümlerde Namık Kemal incelediği çeviri metni üzerinden eleştirilerini sürdürür. *“Zekâvet-i meşhûre ve münâsebât ve ikdâmât-ı ma'lûmelerine nazaran, mütercim beyefendi pek âlâ Fransızca bilirler; Arabîde dahi mukaddemât-ı ulûmu okuduklarını işitiyoruz; kuvve-i kalemiyelerine ise zaten bir şey denilemez. O halde ıstılâhât-ı fûnûnun en meşhurlarından olan gayet yerine (faide) kullanmak, ve arabîde zaten masdar iken ahirine birde Fârisî yâi masdariyyet ilavesiyle kelimeyi masdar ender masdar haline getirmek gibi açık açık hatalardan ictinâb etmeleri daha münasib olurdu”*(S.2, s.36).

Üçüncü nüshadaki ikinci mektup tek bölüm üzerinden anlatılır. Bu bölümde Namık Kemal incelediği çeviri metninden hareketle kanun kelimesinin tercümede verildiği anlamının dışında olduğunu ifade eder. Bunu yaparken de Avrupa'dan önemli isimlerin bu konudaki görüşlerine yer verir. Yazar metnin devamında eleştirilerini sıralamaya devam eder. *“Bu postalık bu kadarla iktifâ et. Hukukun taksimâtına dair kitapta gördüğüm, ve bir türlü zihnime sığdıramadığım sözlerle müteallik havâturumu gelecek vapurla yazar yetiştiririm.”* (S.3, s.70) Metnin sonunda yukarıda verilen ifadeler kullanılarak bu mektupların arkasının geleceğinin sinyali verilse de mecmuanın yayımlanan diğer nüshalarında bu metnin devamı bulunmamaktadır.

Bir eseri eleştirmek amacıyla kaleme alınan bu mektupların dilinin çok da sade ve anlaşılır olmadığını söyleyebiliriz. Bu mektuplar farklı bir alana yönelmeden sadece Kânizâde Rıfat Bey'in tercüme ettiği “Hukuk-ı Umumiye” adlı eseri eleştirmek amacıyla yazılır. Bu mektuplarda Volter ve Montesquieu gibi önemli isimlerin düşüncelerine de yer verilmesi metnin önemini bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır.

2.3.6. Muhavere / Söyleşi

Dergide muhavere başlığıyla karşımıza çıkan üç metin bulunmaktadır. Bunlar derginin birinci, dördüncü ve beşinci nüshalarında yer almaktadır. Genellikle soru cevap şeklinde ilerleyen bu metinlerin kim tarafından kaleme alındığı belirtilmemektedir. Bu metinleri konularına göre sınıflandırdığımızda karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

Tablo 2.9. Muhavere Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
Felsefe	1-5	2
Edebiyat	4	1
Toplam		3

Derginin birinci nüshasında yer alan “Bezercemher ile Aristo Arasında Bir Muhavere” başlıklı metin, Bezercemher’in Aristo’ya yönelttiği “*Ömrü ne yolda istimâl etmelidir?*” (S.1, s.18) sorusuyla başlar. Dipnotta verilen bilgiye göre bu muhavere, Fransızların Magazin Pitoresk isimli dergisinden nakledilir. Ancak onlar da Farsça’dan tercüme etmişlerdir. Metinde soruları cevaplayan taraf hep Aristo’dur. Birçok alanda soruların ve cevapların yer aldığı metindeki görüşler ağırlıklı olarak felsefidir.

Yazarının belirtilmediği bir diğer metnimiz derginin dördüncü nüshasında bulunan “İnşâ-yı Atik Meraklısıyla Edebiyât-ı Hâzıra Tarafılsı Beyninde Bir Muhâvere” başlıklı metindir. Eski edebiyat ile yeni edebiyatın karşılaştırıldığı bu diyalogda iki kişinin karşılıklı konuşmasına yer verilir. “Okçuzâde Münşaatı” ile “Kırk Anbar” üzerinden sürdürülen bu diyalogda taraflar uzlaşmamış ve bildikleri yoldan ilerlemeyi tercih etmişlerdir. Bu da şu şeklide dile getirilerek muhavere sonlandırılır.

—Hayır, efendim! Siz Nergisînzden, Veyisînzden bir sahife açınız; intihâb ettiğiniz bir adama veya beş on kişiye okuyalım; eğer anlarlar ise, yüzüme tükürünüz. Bende ömründe yazı yazmamış okumamış bir adam bulurum, Kırk Anbar’dan rastgele bir yaprak açarız; okurum; eğer anlamazsa, bahsimi gâib ederim. Beyim, beyhude inada lüzum yok; o sizin firîfte veya meftûn olduğunuz âsâr-ı üdebâyı şimdi bakkallar bile almıyor; çünkü ekserisi yazma olduğu için, sardıkları peynirleri bile leke-dâr ediyor.....

—Ne yapayım? Ben Okçuzâdemi okurum; bir şey anlayamaz isem, eğlenirim ya!

—*Bende Kırk Anbarımı açarım; eğlenemezsem, biraz şey olsun öğrenirim ya* (S.4, s.110-111).

Muhavere başlığı altında inceleyeceğimiz son metin, derginin beşinci nüshasında bulunan ve yazarının belirtilmediği “Bir Muhâvere-yi Hikemiyye” başlıklı metindir. İlk metinde olduğu gibi soru cevap şeklinde ilerleyen bu metinde de karşılıklı konuşan kişilerin kim oldukları belirtilmemektedir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere felsefi konuların ağırlıklı olarak işlendiği bu diyalog “*Sahî kimdir?*” sorusuyla başlar. Metinde en iyi şey, en fena şey ve en ziyade hıfzı lazım olan şey sorularına verilen “*Lisan*” cevabı dikkat çekmektedir. Bir sayfalık kısa bir diyalog olan bu metin “*En emniyetli sefîne hangisidir?*” sorusuna “*Limana vasil olan.*” (S.5, s.150) cevabını verdikten sonra son bulur.

İncelemeye çalıştığımız bu üç metnin dili de sade ve anlaşılır düzeydedir. Birinci ve üçüncü metnin felsefi yönünün daha ağır bastığını buna karşın ikinci metnin edebiyat ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Edebiyat ile ilgili olan metinde geçen konuşmaların dönemin edebiyat anlayışını ele verir nitelikte olduğunu görüyoruz. Bu metinde edebiyat vasıtasıyla öğrenme eğlenmenin yerini tutmaktadır.

2.3.7. Sefaretname / Gezi Yazısı

Muharrir mecmuasında sefaretname türünde bir metin karşımıza çıkar. Kim tarafından kaleme alındığı bilgisi verilmeyen bu metin, derginin üçüncü nüshasında bulunur. Sefaretname kelime anlamı olarak; Osmanlı sefirlerinin (elçi) görevli olarak gittikleri ülkelerde görüştikleri devlet adamları ile yaptıkları işler ile ilgili yazılan bir çeşit rapor şeklinde ifade edilebilir. Bunun yanı sıra yazıda, gidilen memleketin sosyal hayatı, kültürü, medeniyet seviyesi gibi çok çeşitli bilgiler bulunur. Dergide gezi yazısı türünde karşımıza çıkan tek metin ise beşinci nüshada bulunan ve yazarının belirtilmediği “Amerika’da Seyahat – Baron Vogan’ın Sergüzeşti” başlıklı yazıdır. Metinlerin dergideki dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 2.10. Sefaretname/Gezi Yazısı Metinlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sayı	Adet
---------	------	------

Sefaretname / Tarih	3	1
Gezi Yazısı / Amerika	5	1
Toplam		2

“Tarih – İstanbul İmparatorları Huzuruna Dahil Olacak Süferaya Mahsus Teşrifat – [Loyt Prant’ın Sefareti]” başlıklı bu yazı şu uzun cümleyle başlar: “*Sekizinci asr-ı milâdinin evâhirinde tevellüd etmiş olan Freson Desponi Loyt Prant gerek Kont Dobranje’nin ve gerek Almanya İmparatoru Büyük Oton’un umuru yolunda Rum İmparatorluğu’na vuku bulan sefâretlerine dair ahlâfa bir hayli malûmat-ı garibe bırakmıştır, ki imparator sarayının tantana ve debdebesiyle imparatorların merâsim-i teşrifâtiye icrasında — İran mübalagâtini andıracak surette — gösterdikleri havârıkı natıktır*”(S. 3, s. 88-89). Metin Loyt Prant’ın 948 senesinde meydana gelen birinci sefareti hakkında bilgi vererek devam eder. İlk sefirlik görevi İstanbul’a olan Prant’ın yazısında ilk olarak sarayın salonunu ve tahtı tasvir ettiğini görürüz. Salon ve taht için “gayet vasî” sözünü kullanan Prant devamında anlattıklarıyla imparatorların yaşadığı zengin hayatı gözler önüne serer. İmparator sokağa çıkacağı zaman halk en kıymetli eşyalarını pencerele ve balkonlara çıkarır, şairler ve sazadeler imparatorun güzergâhına dizilir, kasideler okuyup çalgı çalarlar imiş. Zenginliğin herkes için önemi bu cümleler vasıtasıyla daha iyi anlaşılacaktır. Metin tüm bu zenginliği ve ihtişamı anlatarak son bulur.

Gezi yazısı türündeki metnimiz, derginin beşinci nüshasında bulunan “Amerika’da Seyahat – Baron Vogan’ın Sergüzeşti” başlıklı yazıdır. Dipnotundaki bilgide “Devr-i Alem” unvanlı seyahat külliyyatından tercüme olduğu ifade edilen metnin kim tarafından tercüme edildiği belirtilmemektedir. Yazıda Baron Vogan’ın Kaliforniya madenlerine yapacağı ziyaret için gittiği Amerika’da vahşilerle karşılaşması, idam edileceği sırada onun ünlü bir gezgin olduğunun anlaşılmasıyla serbest bırakılması olayına yer verilir.

Her iki metnin de dilinin sade ve anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz. İlk incelediğimiz sefaretnamede yazıldığı dönemin özelliklerini, sarayın ve halkın sosyal durumunu rahatlıkla görmekteyiz. Gezi yazısı olarak karşımıza çıkan ikinci metinde ise

hikâyevari bir üslupla karşılaşmaktayız. Bu metnin bir diğer önemi de dergide yer alan tek gezi yazısı örneği oluşudur.

2.3.8. Özlü Söz / Vecize

Muharrir mecmuasında “Bazı Emsâl-i Hikemiyye” ve “Cümle-i Hikemiyye” başlığı altında özlü sözlere yer verilmiştir. Derginin birinci, ikinci, altıncı ve son olarak sekizinci nüshalarında karşımıza çıkan bu sözler içerisinde özellikle Jean Jacques Rousseau ve Paskal’dan yapılan şu çeviriler dikkat çekmektedir:

“İnsanın vicdanınca da musaddak olmak şartıyla yüreğin doğruluğu efkâr-ı adl ve hakkaniyyetin en başlı bir menbaidir. Bir adam sâhib-i nâmus mudur, hemen daima doğru düşünebilir.” (Jean Jacques Rousseau) (S. 1, s. 32).

“En âdî ve en kaba saatler fakat saati irâe ediyorlar; dakikaları ise ince işlenmiş saatler tayin eyliyorlar. Efkâr-ı âdîye dahi böyledir; hakayıkın en kabasını görür, ve gösterir. Efkâr-ı dakikadır ki dakayık-ı ahvâle vukuf kesbeder, ve yine dakayık irâe eyler.” (Paskal) (S. 1, s. 32).

Bu iki veciz söz dışında verilen özlü sözlerin kim tarafından söylendiği belirtilmemiştir. Birinci ve ikinci nüshada on, altıncı nüshada on yedi ve sekizinci nüshada otuz yedi olmak üzere dergide toplamda yetmiş dört adet özlü söz bulunmaktadır. Bu sözlerden birkaçını şu şekilde örnek verebiliriz:

“İnsan her söylediğini bilmeli, fakat her bildiğini söylememeli.” (S. 2, s. 52)

“Kimse görmedim ki ya dünyaya geldiğinden, ya dünyada bulunduğundan, veya dünyadan gideceğinden memnun olsun!” (S. 2, s. 52)

“Kimsenin lütfuna olma talip; bedeli cevher-i hürriyettir.” (S. 2, s. 52)

“İnsanlar için yatakla mezarın farkı birine kendiliğinden yatmasından, diğerine başkaları tarafından yatırılmasından ibarettir.” (S. 6, s. 192)

“Okuyanın iktidârından ziyade zuafânın intikamından korkmalıdır.” (S. 8, s. 252)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MUHARRİR MECMUASININ ÇEVİRİ YAZISI

1.1. Birinci Sayı

Birinci Cüz

Bir nüshası 4 kuruş

Birinci Cilt

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyî, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—
Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Gelecek cüzün mündericâtı

—
Mükâtebât-ı Siyasiye: Birinci
Mektup — Muhteriat-ı Bedia: Tıbaât
— Mütenevvia: Edebiyete Nispetle
İnsan, Ayine-i İskender — Emsal-i
Hikemiye — Paskal'ın Mülahazası —
Teracim-i Ahval: İbn-i Sina

Bu cüzün mündericâtı

—
Kariene — Muhabbet —
Amerika'da İlane Cemiyetleri —
Bezercemher İle Aristo Arasında Bir
Muhavere — Süs Yahut Didero'nun
Robdöşambırı — Mütenevvia: Tarih-i
Edebiyatımız Hakkında Bir Mütalaa,
Sinan Paşa — Bazı Emsal-i
Hikemiyye — Teracim-i Ahval: İbn-i
Sina.

S(in) – M(im)

İstanbul

Maârif-i Nezâret celilesinin ruhsatıyla birinci defa tab' olunmuştur.

Kap

—

Malumdur ki bir şeyin kabı o şeyin mahfazası demektir. Fakat alemde süs denilen afetin ilcâsıyla en beyhude şeyler en lüzumlu şeylere galebe etmiştir: Mesela saat ta'yin-i evkâta mahsus bir alet iken, makinesine i'tinaden ziyade zarfının zinet ve letafetine hasr-ı dikkat edilir! Halbuki tonbak zarflı bir saatle mücevher kakmalı bir saat beyninde ta'yin-i evkât hususunda bir fark yoktur.

Yok, yok! Hata eyledik; şu fark var ki: Biri mücerred murassa ve müzeyyen olduğu için azamet-fürûşluk maksadıyla, diğeri mahzâ evkatı ta'yin için lüzum üzerine alınmış olduklarından, elbette o tonbak saatin aleti berikinden muntazam, ve harekâtı da dürüsttür. Binâen aleyh biri sahibinin servet ve azametine tercüman, ve diğeri malikanenin tayin-i evkatına hizmetkâr olur.

Maksadımız kabı tarif eder; evet, mektubu zarfı muhafaza eylediği gibi, kitap ve risaleyi de kap hıfz eyler, çünkü el ekseri ahvâlde gözü muhafazaya hizmet ettiği nispette eline geçen şeyleri fersude ve tahrip etmekte mahir bir kıymet bilmezdir. Bu sebeple gerek i'lâ ve gerek ednâ olsun sa'y ve

emeklevücuda getirilen şeylere -ilk kıymet-nâ-şinâslığına mukavemet maksadıyla - bir de mahfaza geçirmeye lüzum hasıl olmuştur.

Bazı tuhfeci dükkanlarında görmez miyiz ki dört buçuk kuruş kıymeti olan - mesela - topraktan mamul bir sigaralığın meşinden imal edilmiş o kıymette de bir mahfazası var; hem de müzehheb! İşte bu mahfazadır ki mazrufuna kıymet-i hakikisinden ziyade kıymet-bahş oluyor!...

Bu kabildendir ki Avrupalılar, velev dört sahifeden ibaret olsun, yazdıkları bir risaleye bir kap geçirirler; fakat nasıl kap? Bizim mecmuanın kabı gibi adeta elvan kağıtlardan; ama o kadar tezyin ederler ki ekser-i ahvalde hafızı oldukları risalelerden ziyade makbul hâss ü âm olur. Lâkin zannolunmasın ki bu zinet bazı i'câz-kâr ressamların tesâvîrinden veyahut yaldızlı fûlanlı nukuşdan ibarettir; bilâkis üzerinde resme benzer bir şey görülmez, adeta bir kâtibin fikri veya bir müdekkikin ticareti sayesinde hakikat hükmünü bulanbirtakım mülâhazât ve tahkikattır.

Hele mevkut mecmuaların kapları umumen (bibliyografi) denilen müellefât-ı ilmiyye ve edebiyeye

muâhezât ve vesâyâsına inhisar etmiş gibidir.

Bu lafz bir terkîb-i Yunanidir ki (vivliyo) kitap (oğrafi) yazmak manalarındadır; binâen aleyh akvam-ı fâzıla arasında küll-i yevm telif ve tab'a ve neşr olunan kitapları üdebâ-yı ulemanın muaheze ile telifâtın mahiyetini enzâr-ı âmmeye arz etmek mu'tâd olduğundan, ekser müellifler kitabım muaheze olunupta, noksanı

varsa, def'a-i sâniye tab'ında ıslah, ve yoksa rağbet-i umumiyyeye mazhar olarak, me'mûlûmden ziyade istifade ederim, maksadıyla kitaplarından birer nüshasını gazeteanelere ve mecmua yazan cemiyetlere irsâl ederler. Onlarda o kitap üzerine iktizâ eden mütalaatı ya gazetelerinin tefrikasında, ya mecmualarının kaplarında ilan ederler. Bu cihetle

MUHARRİR

Edebiyat, Sanâyi, Bedâyi, Terâcim-i Ahvâl, Tarih, Coğrafya, Seyâhât vesaireden bahs eder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—

Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Birinci cilt

S(in)-M(im)

İstanbul

Tasvîr-i Efkâr Matbaası – Bâb-ı Âlî Caddesinde Numara 2

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyî, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahs eder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Birinci Cilt

Muharriri: T. Ebuzziya

Birinci Cüz

Kariene

Başka bir eserde “*Medeniyet-i hâzırada muhtedâmiz olan ümem-i garbiyye esbâb-ı terbiyet ve marifeti her yolda, her türlü vasıtalarla neşr eyledikleri gibi, bazan eğlence tarzında ve akla gelmeden bin türlü vesâil ile de istihsâle çalışırlar; ve bundan pek büyük faide de gördüler.*” demiş idik. Evet! Tabiat-ı beşerin her halde her hususta mâil-i şevk ve inbisât olduğunu bedîhiyyât-ı nazariye derecelerinde vuzuha çıkaran müteahhirîn halkın şevk ve inbisât ile telâkki eyleyecekleri vesâit marifeti îcâd emrinde mi müşkilât görecekler?...

Avrupa’da, Amerika’da, hasılı marifet bârikasıyla nigâh-ı ibtisârlarını tenvir eden akvâm-ı fazıla indinde kerrat ile edilen tecrübelerle sabit olmuştur ki: Envâ’-ı matbuat içinde okuyanların zevk ve istifadelerine ve okumaya devam ve hâhişlerini mûcib

olan neşriyât bir şeye ihtisas etmek üzere her şeyden bahs eden mevkut ve gayr-i mevkut mecmualardır.

Buna mebnidir ki, Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre, Memâlik-i Müctemia gibi maârifi layık olduğu mertebede neşr ve ta’îm etmeyi esas maksat edinen memleketlerin ekserisinde – kütüb-i esâsiyye müstesna olarak – neşriyyât-ı nafianın kâffesi veya ekserisi ale’l-ıtlak her şeyden bahs eden matbuat-ı mevkuteye inhisâr etmiştir.

Çünkü bu misillü mecmualarda bir fikr-i müşkil-pesend-âne ile daima taklib-i evrak ve sahaif eden her şahsın keyif ve zevkine hizmet edecek âsâra tesadüf eyleyeceğinde şüphe olunamaz.

Herkes nefsinde tecrübe etmiştir, hele ben kendimce pek çok tecrübe ettim ki: Bir yerde yalnız bulunduğum vakit bir kitapla bir gazete

görecek olsam, gazeteyi, ve bunlarla beraber birde her şeyden

bâhis bir mecmua bulsam, onu mütalaaya mukâvemet nâ-kabil bir meyl-i derûn his eyliyorum! Bu da tabî değil midir? Koca bir [s.4] kitabı okuyup mündericatına vâkıf olmak ne kadar zamana ihtiyaç gösterir? (Usanmak yine başka.)

Lâkin gazete bulunacak olursa — az bir bir vakit içinde — ondan edilecek istifade o kitaba bin kere müreccahdır. Hiç olmazsa, o günün şüûnâtını öğrenmiş, müstahzarâtını tevsî' etmiş olurum.

Hele dediğim gibi yanında birde mecmua bulunursa — ki cumhur-ı hükemâ ondan da “mürebbi-i ruh ve müzekkî-i efkâr” ile ma'rûf olan edebiyatın her türlü aksamına müteallik mesâil-i nâtık olmaklığı tabîdir — artık böyle bir musâhib-i ruh-efzâ ile hem bizim olmuş iken, gazeteye el uzatmak da indimde tenezzüldür!

Zira Fransa şûrâ-yı ümmetinde Mösyö(Revhe)'nin krallık veya cumhuriyet aleyhinteki laklakasını, veyahut Almanya (Reichstag) meclisinde Mösyö Dö Bismark'a karşı îrâd-ı kelâm eden bir iki cüziyyet taslağının safsatasını okuyup buna müteallik olmayan âfâkı mesâil ile vakt-i kıymet-dârımı zâyi' edeceğime

mecmuacığımı açarım; mesela fihrisinde muhabbete dair bir makale görür, onu okumaya başlarım; okudukça her satırında ve belki her kelimesinde vicdanı bin türlü hissiyât-ı ulviyye hâsıl eder, sevdâ-yı tabiatımın bir cism-i latîf gibi ihtizazıyla iktisâb-ı inşirâh eylerim.

O biter bitmez âlem-i bâlânın ta'rifâtına dair bir makale görürüm; sâni'-i kadirin ebda' ve tekvin buyurduğu milyarlarca ecrâm-ı zâhire ve zahirenin tecârib-i fenniyye ile taayyün eden mahiyetini idrâk ile sübhânımın kudret ve marifetine secde bir hayret olurum. Hasılı her makale bittikçe bir tazze makaleye intikal, ve her makaleden bin türlü zevk ve faide istihsâl ederim.

Ben bu i'tikaddayım; ve bu i'tikada tâbi' içinizde pek çok zevât da tanırım. Binâen aleyh matbuat içinde bu yolda mecmuaların kıymet ve ehemmiyeti yalnız garbiyyûn indinde değil, bizim memlekette sizin nazarınızda dahi taayyün etmiş olduğundan eminim.

Sizde tasdik edersiniz ki: Biz bir memlekette doğduk; bir toprakta büyüdük; bir sudan içtik; bir hava ile teneffüs ettik. Tabiatın vesâit nâmiyesinden müttehida istifade eden bir bir halkın yüzde doksan dokuzu bir

tavırda, bir meşrebde, bir mizacda bulunacağında şüphe etmek isteyen bir iklimin bir parçasında yaratılan her şahıs için bir başka kuvve-i tabiat keşfetmeye çalışmalıdır.

Mâ-hasıl, bizde eli kalem tutanları veya eli kalem tutanlar tarafından meydana konulan âsâr-ı mütenevviyanın intihâbı emrinde ekseriyeti şu beyan ettiğim fikirde gördüğüm için bende halkın zevk ve istifadesine envâ-i matbuattan bu nev' — câmi-ü'l-efrâd — ile hizmet etmeyi münasip ad eyledim; ve bâlâda tarif ettiğim evsâfdan kinâyeye olmak üzere namını (Muharrir) tesmiye eylemeyi maksada muvafik buldum.

Azıcık teemmül ile bu misillû mecmuaların umumu – hâvî oldukları mevâdın tenevvü-i haysiyetle – birer (muharrir-i mutlak) olduğunu sizde teslim edersiniz.

Bir muharrir ise mutlakü'l- kelâm olunca neler yazarım!...[s. 5]

Matbuatın telâhuk-ı efkâra muâveneti ne derecelerde ise, bir muharririn tehzîb-i ahlâk ve teşrih-i ahvâle hizmeti de hemân ona yakındır denilebilir.

Efkâr-ı matbuat sayesinde bir cihanın her tarafında, her köşesinde birbirine iltihâk ettiği gibi, nazarda bir

muharririn âsâr-ı kalemine insibâb ile cihân ve cihâniyânın ahvale vâkıf olur.

Binâen aleyh matbuat ile muharrir bir maksadda ittihâd ederse, ismi ile müsemma beyninde bir râbıtai hakikat vücuda gelmiş olur, ki her ikisinin imtizacından görülecek menfaatde o derecede şümûllî olur.

§

Bizim muharrir programını şimdiden ta'yîn edemez, şu kadardır ki: *“Muharrirâtım rağbet gösterenler indinde makbul olabilecek şeylerden ibaret olacaktır; ve mübâhis-i fenniye ve edebiye ve terâcim-i ahvâl ile umumun şevk ve tecessüsünü tahrik etmedikte her şeye galebe eden hafâyâyı târihiyye ve muhtereât-ı bedîayı – kaleminin müsâid bulunduğu mertebemuvâcehesinde mazhar olduğum kar'inin inbisât ve inşirâhını mûcib olacak surette tahrir eyleyeceğim.”*

§

Makasidinden biri de kalemini tercüman ettiği mevâda münâsebet aldıkça tesâvir dahi ilâve ile tefehhüm-i mezâyâyaya bu suretle de hizmet etmektir; fakat bu hizmeti ifâ kendisinin nezd-dâniş ve irfânda taayyün edecek mahiyetine müteallikdir.

Malumdur ki memleketimizde hak ve tersim fenleri ne ilerleyebildi; ne de mevcut olan bir iki ressam ve hakkâke bu hizmeti ifâ ettirmek için istitâat-ı maliyemiz— in hâl-i hâzır — kâfidir. Binâen aleyh o hizmeti de bizzat kendisi ifâ edecek. Eserinin muharrirliği gibi ressam ve hakkâklığı da kendi eyleyecek. Bâkî: hulûs-i niyyet millet-i sâhib mürüvvet nazarında muâheze-i nekayise meydan bırakmaz i'tikadıyla müteselliyiz. [Tevfik Allahdandır]

T. Ebuzziya
Fi 19 Şevvâl 1292

Muhabbet

İnnallahe cemilun yuhibbul
cemâl

Acaba lisanımızda gâh aşk, gâh muhabbet, gâh alâka sözleriyle ifâde olunmak istenilen hâsiyyet-i acibe nedir? Bilmediğimiz şeyi nereden öğreneceğiz? İlhamât-ı kudsiyye ve sânihât-ı fikriyyeden değil mi? Kütüb-i şer'iyeye bakıyoruz: Mefhar-ı mevcudât aleyhi's-salât efendimizi enbiyâ-yı a'zâm içinde mahbûbiyet sıfatıyla mümtaz görüyoruz; bu kadar mükevvenât-ı tabiiyyenin illet-i icâdı aşk olduğunu anlıyoruz; tercümanü'l-gayb-ı hakikat olan lisan-ı tasavvufdan:

“Hudâ âşık, resûl âşık, bütün kevn ü mekân âşık”]

Gibi havsala-sûz-ı idrâk olacak nice nagamât-ı âteş-nâk işitiyoruz. Bir süveydâ-yı tâhir ile nice bin dâğ-ı elîme mübtelâ olan bir kalb-i müteessir ile bir kere yeni bir hakikat taharrisine azm ederse, birkaç bin def'a hatîatsabıkasını unutmaya zaruret gören bir zihn-i[s. 6]mütefekkir öyle arş-ı a'lâ-yı ulûhiyyete kadar ittisâl etmiş bir halkın umûmiyyet-i itibarıyla his ve takdir ve ta'rif ve tasvirine nereden muktedir olsun?... Bizim gibi kendi idrakiyle mahcûb olan acezenin hâli tahkikât-ı mahiyette ya teşrih-i vicdana veya nazariyyâtca taharri-i bürhâna çalışmaktır.

Acaba biz o vasıtalarla mahiyet-i aşkı meydana çıkarabilir miyiz?.. Ne münasebet! Hala vicdanımızın hakikatini bilmeye muktedir olmadık! Hala iki bin seneden beri küllü yevm bu kadar ebnâ-yi cinsimizin vücutları teşrih namına parça parça edilip dururken, a'zâ-yı mürekkebimizden bir takımının hayata cihet-i lüzumunu öğrenemedik! Bu kadar acz ile ma'neviyyâtımı keşfe muktedir olabileceğiz! Olsa olsa, o kudret-i ma'neviyyenin âsârından birkaç lakırdı söyleyebiliriz. Varsın bazı etibbâ aşk için hicâb ü hacze ârız

bir illettir desin. Hicâb ü hacz aşkın terakkisine illet olabilir; fakat aşk a'zâ-yı bedenden bir illet âsârından olmasa gerekir.

Bazı adamlar bilirim ki: On beş seneden beri on beş gün pençe-i muhabbetten kurtulmadılar; fakat on beş saat olsun netice-i ibtilâ denilecek bir ıztırâb-ı cismâniyye düşmediler. Bunlar ebnâ-yi beşer arasında toprağı mermer veya demir madeninden alınmış birer mevcûd-i münferid değil idiler ya!

Bazı külliyyatta “*Aşk — ipliği şehvetten bükülür, kendisi hayâl ile dokunur — bir rengîn kumaştır.*” yolunda kinayeli, îhâmlı tarifler görülüyor. Hayalın muhabbete yardım ettiğini az çok muhabbet veya ashâb-ı muhabbet görmüş olanların hiç biri inkâr etmez. Şehvete gelince: Onunda bazı alakalarda te'siri umur-ı müsellimedendir; fakat şehvet muhabbete — hani bizim gibi erbâb-ı dünya içindeki muhabbete — sebebi müstakil olduğunu iddia edebiliriz; bu babda tecrübiyyâtdan birçok delâ'il dahi gösterebiliriz.

Ez cümle Şark'ta aşkın gayet şairâne bir timsâl-i hazini olan MecnunÂmirî'nin Leyla'ya ibtilâsı mektepte ibtidâ ettiği yalnız Nizâmîlerin, Câmîlerin, Fuzûlîlerin,

Seyyid Vehbîlerin tahayyülât-ı edebiyelerinden hasıl olmuş bir hikâyet değil, bir çok müverrihlerin isbatına çalıştığı ve hatta sâhib-i Tezkire Davûd-ı Darîr gibi hükemânın dahi tahkik ve tasdikine mazhar olmuş bir rivayettir.

Fransa'nın en meşhur hükemâsından (Jan Jak Russo Kofesyon dö fua) namıyla ma'rûf ve bizim âdât ve ıstılâhâtımıza göre “muhâsebe-i nefis” veyahut “nâme-i a'mâl” kelimeleriyle bir dereceye kadar tercemesi kâbil eser-ibî-nazîrinde daha sabî iken mübtelâ olduğu muhabbetleri ta'rif eder.

Russo ise yine o kitabında mücerred her hali hakkı üzere beyan için hırsızlığa varıncaya kadar irtikâb ettiği veyahut etmek istediği kâffe-i kabâyîhi meydana koymuş, ve hatta kitabının mukaddimesinde divân-ı mahşere varıp da a'mâline dair bir hitâb-ı izzete mazhar olunca cevaben o kitabını arz etmek isteyeceğini beyân eylemiş iken aşka müteallik öyle bir yalan söylemesine akıl kâ'il olmaz. Bu hal, Mecnun'un, Russo'nun mahsûsâtından mıdır? [s. 7]

Eğer kavlime itimad buyurulur ise, hakkaniyet namına te'min ederim ki: bende birinci alakaya uğradığım zaman sekiz yaşında idim. Makale-i

âciz-ânemi okumaya tenezzül eden erbâb-ı mütâlaa içinde sabâvet ile muhabbeti cem' etmiş pek çok zevât bulunacağına — görüştüğüm birtakım ahabın sergüzeştlerinden istidlâlen — yakın hâsıl ettiğimden hâl-âşinâ olanların vicdanına müracaat ederim. Bir sabinin muhabbetinde alaka-i şehvet tasavvuruna imkân var mıdır? Yok ise sabilerde hâsıl olan bir hiss-i hâlis-âne bâliğ ve reşid olan ebnâ-yı beşerde niçin zuhur etmesin?

Ama sabinin, bâliğin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir? Veya niçindir? Denilir ise, buna cevap vermekten aczimizi yine tekrar ederiz. Şurasını da ilave eyleriz ki: mâ-dâm ki aşk rûhânîdir, ve mâ-dâm ki ruh gibi mücerredâtın ta'rifi muntika-i mümkün değildir, onun avarızından olan havâsın mahiyetini tebyîn etmek dahi kabil olamaz. Muhabbeti şehvete esas tutmak isteyenlerin butlân-ı müddealarını isbat için her muhabbetten şehvet ve her şehvetten muhabbet tevellüd etmediğini, ve bilâkis – yukarıda dahi söylenildiği vechle – gayr-i reşid olan sıbyânda müteaddid aşk âsârı görüldüğünü irâd etmek kifâyet eder.

Aşk dediğimiz hal netice-i hayâl ise, hayâl dediğimiz madde dahi mücerredâtdan ve binâen aleyh ta'rif-i

kabil etmeyen mahiyetten olduğu için yine hakikat-ı aşkı meydana koymaktan acimiz sabit olur.

Evet! Bazı şairlerimiz:

“*Hande-i gülle değil gülşende âh-ı andelîb;*

Müntezirdir kûşe kûşe dâstân-ı hüsn ü aşk!”

Veyahut:

“*Şem'e hâli kalmamış bir cân fedâ pervaneden;*

Her gece her yerde rûşendir nişân-ı hüsn ü aşk!”

gibi tahayyülât ile hissiyât-ı muhabbeti insaniyetten behîmiyyete kadar îsâl etmişlerdir. Fakat zannolunduğuna göre bu türlü ifâdeler Hint hükemâsından Beydeba'nın *Kelîle ve Dimne* ve Fransa üdebasından LaFonten'in *Kurt ve Kuzu Hikâyesi* gibi sıfât-ı beşeriyeyi mecâz ve isti'are tarikiyle mahlukât-ı sâ'irede irâe demektir. Maa-mâ-fih bazı hükemâ hayvanatta aşkın vücudunu iddia etmiş, ve tecârib-i hikemiyye — eşinin helâkında çiftleşmez veyahut helâk olur — kuşların vücudunu isbât ederek, iddialarını hayâlât-ı şâ'irânedan âlem-i bahs ü münazaraya idhâl eylediler. Fakat hayvanlarda dahi kendilerine mahsus bir nev' rûh olduğu hikemiyyât-ı İslâmiyede müsellemler, ve hatta bu hâssa rûh-ı hayvânî tabiriyle

ma'rûfdur. Meşhûdâtımız içinde ebdâ-i mahlûkât olan rûh-i insani gibi bir kuvve-i külliye bir avuç toprağa ihsân eden sani-i hakîmin inâyâtından rûh-ı hayvaniye dahi meyl-i mehâsin gibi bazı havass ihsân etmiş olması istib'âd olunamaz. Şu kadar var ki o meylin sahibi olan hayvânât 'inde ma'lûm bir his netâyicinden olduğunu dahi pek kolay iddia edemeyiz; çünkü cemâdâtta bile kuvve-i câzibe kanunlarına ittibâ' ve mıknausa incizâb gibi sebep-i meçhul tagayyürü mümteni' birtakım haller görüyoruz. [s. 8] 'Aceb bu incizâblar, bu meyller hep mâhiyet-i aşkın netâyicinden midir? Yoksa cins-i mahlûkâtın her nev'inde zuhur eden âsâr başka bir hâsiyet neticesi midir? Bir mesele bu derecelerde şumûl üzere pîş-i nazara alınınca, bizim için yalnız tasavvuru mümkün olabilir; fakat kıyâs ile tasdiki kabul olamaz.

Hatta hikmetin muallim-i sâni ve şeyhü'r-re'îs-i evveli add olunan İbn-i Sinâ'yı:

"Lakad tafat fî tilke el-me ahead küllehâ;

Ve surriyet tarafey beyne haza el-ma'allim.

Ve lem ara illa vadi'an keffin ha'ir

Ala zahnin av fariganmin nadim."

gibi me'yûsâne feryâdlarla hakikatin vüs'at ve azametine karşı rû-be-zemîn-i acz eden sebep idrâkât-ı beşerin ihâta-yı külliyyâtakiza'afî netâyicinden olmak apleb-i ihtimâldir.

İfâdât-ı meşrûhadan anlaşıldı ki: Cazibe-i ilahiyye, alâka-yı rûhâniyye, temâyülât-ı hayvâniyye ve incizâbât-ı mâddiyye ve tabîyye gibi dini ve hikemî ve vicdâni ve fennî aşka terettüb edebilecek ne kadar mesâ'il var ise, nazar-ı hikmetin hedefe-i ihatasına cem' ile müşahedelerine çalışmak eb'âd-ı nâ-mütenâhinin hâvî olduğu mükevvenâtı dûr-bîn ile görmek dâ'iyesi gibi bir hayâl-i muhâl olur. Binâen aleyh aşktan bahs olundukça, insanın kendi idrâkât ve vicdâniyyâtı ve belki tecârib ve meşhûdâtı dahilinde idâre-i efkâr etmesi zarûriyyâtan olur. Demek ki bizim söyleyebileceğimiz şeyler aşkın insânî olan cihâtine, ve onda dahi — mahiyetinden kat'-ı nazar — 'avârız-ı müterettibesinden olan hâlâtına 'âittir; yani adamın kalbinde muhabbet ne türlü zuhur eder, ve zuhurundan sonra ne türlü te'sirâtı görülür? Tecârib-i mahsusa ve meşhûdemiz üzerine yalnız ondan bahsedebileceğiz.

Bahse ibtidâdan evvel şu mazeretin îrâdına dahi lüzum görürüz ki: Hurşîd-i münevver her ma'kesde bir reng-i diğér, her manzarada bir revnâk-ı âher gösterdiği gibi, her kalbin saykal-ı incilâsı olan hissiyyât-ı ulviye dahi müsâvât halinde olmadığından, o bârika-i âsmânı birçok gönüllerde bizim değil, belki dünyada kimsenin hayâlerinden geçmemiş birtakım etvâr ile eserini gösterebilir. Cihân-ı insâniyetin kâffe-i hakâyıkını bilmek hiçbir fikre göre mümkün olamadığı gibi, bu 'âlem-i meşhûd içinde 'avâlim-i gaybın bir enmûzec-i musaggarı olan şu ufacık kalbin dahi gerek hakîmâne ve gerek edîbâne bir târîh-i tab'i' veya teşrih-i ma'nevisini yazmak kimsenin ve hele benim gibi bir âcizin iktidârı dahilinde değildir. Hatta tarih ve ahlâk ve hikâye ve oyun gibi elli altmış kadar milel-i mütemeddinenin elli altmış bini mücâviz olarak elimize geçen te'lifâtının ekseri gönül dediğimiz hazînetü'l-gayb esrarının halinden bahsetmiş, maa-mâ-fih hiç biri umumiyetinin değil, hatta bir mes'elesinin halline muktedir olamamış birtakım mülâhazât ve vicdâniyyât-ı şahsiyye kabilindedir. O cihetle ma'neviyâta müteallik kaffe-i hakâyık gibi şüzûzu kavâ'idine bin derece gâlib olan muhabbet hususunda

îrâd edeceğimiz mebâhisin kendi derekât-ı idrâkâtımız dairesinde bulunduğunu pîş-i nazardan ayırmamalarını ashâb-ı mütâla'anın dikkat-i mahsûsalarına havâle ederek, mahsûsât ve meşhûdâtтан [s. 9] istidlâlen mülâhazât-ı atiyenin îrâdına başladık "Huz mâ safâ, da' mâ kader."

Aşkın bazısı sırf nâgehânî olur; sevillecek bir çehreyi hemân bir görüşte meftun olanlar uzun uzadı ülfetten sonra muhabbet edenler kadar olsun çoktur. Bir güzel göz cezb-i kalb etmekte bin kat mü'essir olduğu gibi bir hüsn-aşînâ nazar dahi kalbe rehber-i muhabbet olmakta bir muhayyel fikirden bin kat süratlidir. İbtisâr-ı edîbânesini kalbin mestur olan yerlerine îsâl etmekte oldukça büyük bir mahâret gösterdiği cihetle Avrupa erbâb-ı tedkîkine göre dünyanın en büyük şairlerinden ma'dûd olan (Şekspir)in "Romeo ve Julyet" namıyla tertîb ettiği oyununda birbirine hasm-ı câhid iki hânedân içinde perverde olmuş bir delikanlı ile bir kızın nazra-i vâhidede yekdiğerine hâsıl ettikleri ibtilâ-yı fedâkârâneyiher türlü netâyic-i hakîmâne ve şâ'irânesiyle beraber ma'râz-ı temâşâda cilve-sâz eylemesi bu muhabbet-i nâgehânî hakikatini beyân içindir, zannolunur.

Üdebâ-yı Şark ise bu yolda olan i'tikâdlerini ileri götürerek içlerinden biri:

“El-üznü ta'aşşuk kable'l-ayni ahyanen” demiştir. Türkçede dahi “kulaktan aşık” olmak emsâl-i meşhûredendir. Bana kalırsa, yine bermu'tâd neticemi mahsûsât ve meşhûdâtım üzerine binâ ederek derim ki: Alâka-i nâgehânî vâk'idir; çünkü bir kere nefsimde hissettim; birkaç kere de ahabâbımda gördüm. Fakat kulaktan alâka mes'elesine güç i'timâd edebilirim; çünkü ma'lûmâtım mesmû'at netâyicinden ibarettir; “leyse'l-haberu ke'l-'ıyân” mes'ele-i ise ma'lûmdur.

Muhabbetin bir nev'i daha vardır ki gayet ağır gelir; bu nev'i ise mu'âhazât-ı hakîmâne nazarında i'tilâfdan addolunmak istenilmiş, ve hatta bazı kütüb-i hikemiyyede “insan göre göre alışır; alışa alışa sever.” sözü bir kâ'ide-i hikemiyye suretinde gösterilmiştir. Bu kâ'ide ise görenek dedikleri 'akâid-i bâtıla hülâsâsının meftunu olanlara karşı vicdanî bir sedd-i sedîd olabilir; fakat i'tikâdımca sevdiğine iki üç yıl görüştükten sonra 'alâka edenler kesret-i ülfetten dolayı bir zevk-i rûhânîye vâsıl olmuşlardır, diyemeyiz; çünkü insan olur bir nâzenîn ile senelerce görüşür, sevmeyi

hatırına bile getiremez! İnsan olur senelerce görüşüp de sevmeyi hatırına getirmediği bir güzeli bir günde sever! Fakat niçin bazısı bir görüşte sever? Niçin kimisi senelerce görüştükten sonra ya ağır ağır veyahut def'aten sevmeye başlar? Buralarını halletmek fikr-i insânîyeye bir nâtıka-i mahsusa, vicdân-ı beşere bir lisân-ı beyân vermedikçe hâsıl olamaz...

Aşkın te'sîrâtına gelince: O da efrâdını câmi' ve hususiyle ağıyârını mânî' bir şekilde ta'rîf olunamaz. Bu hususta birinci derecede söyleyebileceğimiz hissiyât ve bazı kere mesmû'ât ve bir de meşhûdâtıdır.

Nefsimde tecrübe ettiğim 'alâkalar garip idi; bilmem i'timâd buyrulur mu? Teselsüle düşürmemek için zaman-ı visalden başlayalım: Sevdiğimi ekser günler saat dört ile beş arasında görürdüm. Bu zaman-ı müvâsalat bana Firdevs-i a'lânın birbirine müncezib iki rûh için tertîb olunmuş bir şehîr-âyîni [s. 10] hükmünde gelirdi! Ne tarafa baksam, gözüme öyle gülzâr, falan değil, 'âdetâ mâ-fevk't-tabî'ıyyâtta birtakım heyâkil görünürdü. Bir halde ki hadeke-i çeşmime her ne 'aks etse, sevdiğimin küçülmüş bir tasvîri sanırdım. Zaman-ı müvâsalatta ahass-ı âmâlîm sevdiğimi memnun, ve nefîce-i

âmâlim mahzun etmek idi; çünkü fena halde kıskanırdım. Bir derecede ki güyâ vücudumun her ‘uzvu benden ayrı bir şey imiş gibi, onu gördüğü için kalbimi paralemek isterdim. Bazı kere cemâline baktıkça, kendini başkasının da sevdiğini düşünürdüm. Ah! O halde:

İnsâf olunsa, biz de rakibin rakibiyiz! hakikati hiç aklıma gelmezdi; dâ’imâ

Her ki gûyed ‘aşıkam âteş zened ber can-ı men;

Zân ki mî-tersem, ki bâşed ‘âşık-ı cânân-ı men!

Hayâlâtını düşünür de rekâbet, veya ta’bîr-i sahihiyle ‘âdetâ hased sâ’ikasıyla gözüme kim görünürse, mahv etmek isterdim; zîrâ i’tikâdımca bir adam sevdiğimin cemâlini — velev gözümün bebeğinde olsun — bir kere gördükten sonra dünyada başka birisini sevmek muhâl idi. Amma tabî’at muhtelif imiş; bir insanın hadeke-i çeşmine veyâhûd levha-i hayâline aks eden güzel sevilmez; ve hatta görünmez imiş. Oralarını kim düşünür...

Beraber olduğum zaman en büyük sebeb-i ta’cîzim olan şeylerden biri de bana müte’allik bir arzusu olup olmadığını sormak idi; çünkü zihnimi toplamak istedikçe dâ’imâ düşünebildiğim sevdiğimin bir hizmete

muhtaç olabileceğini, veyâhûd bir taraftan havf üzere bulunduğunu düşünmek idi. Birinci mes’ele hatırıma geldikçe vicdanımdaki hissiyâtı:

Kâ’ilim cân vermeye, cânâ, en ednâ meylîne!

Tâlib ol her maksada dünyada ben mevcûd iken!

beytinde hülâsa etmek isterdim! İkinci mebhâsı düşündükçe zihnimde:

Şâne ger kâkülünün bir teline verse zarar,

Çûb-ı şimşâd biten yerleri sûzân ederim!

me’alini hasbihâl ederim.

Muhabbetin bir tavr-ı hissiyâtı düşünülürse, insan için “kaderle pençeleşmek” mümkün olamadığından, sevdiğini her maksadına nâ’il etmek kâbil olamıyor; fakat hissiyât-ı ‘âşıkânesine ta’alluk eden ta’addiyâta karşı durmak “be-‘avni’llâhi’l-cemî” daima mümkün oluyor.

Mesmû’âta kalırsa, sevdiğini gördüğü gibi karşısında gaşy olanlar var imiş. Ben bir kere bayıldım, fakat hâlim öyle uzun sürmedi.

Meşhûdâtımda ise garip bir hale tesadüf ettim: Ahbâbımdan* birini severdi; ve hatta yanında nâmı anılsa, çehresi meyyit rengi bağlardı. Ma-mâa-fih sevdiği yanına geldiği gibi, yılan görmüş derecede nefret gösterirdi! Sebebini anlayamadım; sordum; ötekinden, berikinden kıskanırmış; ve kendi yanında buldukça çektiği ‘azâbın, yanına geldikçe, intikamını almak istermiş!

Sadede yani hissyâtıma gelelim: Ben sevdiğimin yanından ayrılınca, dünya bana zindan değil, ‘âdetâ bir “tam’a dünyası” olurdu. Cemâli hayâlimde [s. 11]bir güneş, muhabbeti gönlümde bir mehtâb! Tâ uyku vücudumun kuvvetine galebe edinceye kadar geceli gündüzlü nurlar içinde mütâla’ât ve tahayyülâtıma sarf-ı zihin ederim.

Bu meşâgil içinde ara sıra sevdiğimin vücudunu ziyâdan dökülmüş bir şem’dan, cemâlini güneşten ayrılmış bir ‘alev, saçlarını ebr-i seherden yere düşmüş bir parça, gözlerini o âfâkî letâfetlere munzam olmuş iki rûh-ı sâni add edercesine timsaline hayran olduğumu inkâr etmem. Hatta bazen güneşe bakardım: Sarılık, nûrânîlik, satirlik ‘alakalarıyla

sevdiğime benzetirdim; gözlerimi o nûr-ı ilahiyeye dikerdim;’âkıbet yâ Bâkî’nin:

Hûrşide baksa, gözleri halkın dolagelir!

Kavlince gözlerim yaşlarla dolar; veyabiraz daha ısrar edersem, Memdûh Fâik’in:

Çeşm-i dünyâ dar olur, hûrşide ettikçe nigâh!

Mısra’ı me’alince gözüme dünya hiçbir şey görünmez olur, ve fakat yine hayâl-i yâr karşımda dururdu.

Bazı gecelerde mehtaba nigâh ederdim: Ah! Mehtâb bize tâbî’dir; binâen ‘aleyh ziyâsı o kadar şiddetli değildir. Mehtaba baktıkça gözümün önünde yine cânânım görünürdü; fakatrenği, ziyâsı öyle hîre-bahş-ı nazar olacak surette görünmezdi; mehtâbı görünce, gözlerime yaş gelmezdi; bilâkis gönlüme ferah dolardı. Dünya gözüme kararmazdı; bilâkis geceler aydınlık olurdu. Bu cihetle mehtâbı da en hafif, en lezzetli geçirdiğim eyyâm-ı visâle benzetirdim. Şu’arâ-yı sâlifenin âsârından mehtâbla, hûrşid ile birçok ‘âşıkların muhâverelerini hâvi manzumelere tesadüf ettim; fakat

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

hiçbirini kendi hissiyatıma muvafık bulamadım.

Geceleri uyumaya muktedir olduğum iki saat zarfında rüyada görürdüm; ama ne rüya! Her ne halde, her ne mevkide bulunsam, daima sevdiğim yanımda bulunurdu. Hatta bazı kere gözümü açardım; yârimin yalnız hayâlini bulurdum. Ma-mâa-fih onunla da iktifâ ederdim. Bazı kere de iade-i rüya ümidiyle gözlerimi kapardım!

Meşhûdâta gelince: Pek çok âşık gördüm; fakat yârini nasıl sevdiğini, niçin sevdiğini – eğer izdivâc mes’alesi istisnâ olunursa – muhabbetin neticesinden ne me’ûl eylediğini bilir kimse görmedim! Ma-mâa-fih ‘âdeten hilkatem izdivâcî kâbil olmayacak pek çok adamlar beyninde pek kuvvetli muhabbetler gördüm.

Mâ-hasal, tasdikât-ı fikriyyenin hakikatini isbâta imkân olduğu gibi, hissiyât-ı vicdâniyyenin mâhiyetini, ‘avârızını göstermek dahi muhaldir. Bizim “İnsan niçin sever?” su’aline cevâbımız “Vicdânına sor!” cevabından başka sözümüz yoktur. “İnsan nasıl sever?” diyenlere ise "Pek merâkın olduğu halde Hint’in, Yunan’ın, Roma’nın, Arab’ın, Acem’in, Türk’ün, Avrupa’nın âsâr-ı edebiyesini tetebbu’ et; belki

vicdanının hissiyatına mir’at-ı in’itâf olacak bir eser bulursun!” demekle iktifâ ederiz.

Amerika’da İlane Cemiyetleri

—
İnsan için taayyüş-gâh-ı fânide bir halde, bir ikbâlde karar mümkün olur mu? [s. 12]

Ne ihtimâl! Zaman rüzgâra, ve insan ise rüzgârın önüne katılmış tüye benzer; harekât ü sekenât tedbir ile, ikdâm ile, tecrübe ile bir dereceye kadar sebât ve selâmet peydâ edebilirse de, onu eli mâ-şâallah-ı muhâfaza edip gitmeye muktedir olamaz! Çünkü zaman dediğimiz — ve daha doğrusu aranırca, hakikatine ‘akıl erdiremediğimiz — muharrik-i ma’nevi bazı kere en hakîm-âne düşünölmüş tedbirleri bozduğu gibi, en dûr-endîşâne kurulmuş esasları dahi sadme-i nâgehânî ile zîr ü zîr eylemek mukarrerdir.

Ya bu âciz mahlûk böyle esbâb-ı mechûl olan ‘avârız-ı hâriciyyenin zebûni olup gitsin mi? Dün her türlü rahat ve ni’mete müstağrik olan bir aile bugün bir dilim ekmeğe muhtaç olacak surette zillet ve musibete nasıl tahammül edebilir? Bu ârızaların def’ine, hiç değilse, te’sîrâtına mukabeleye bir çare yok mudur?

Evet, vardır! Hatta adına teâvün-i itlâk olunur, ki Türkçesi yardımlaşmak demektir.

Zamanımızda ise, — insâniyet her türlü mevâni’-i ma’dûm etmeye, ve her türlü bedâyi-i icâd eylemeye kıyâm ederek bayâğı tabi’atın fevkine çıkmakla uğraşmakta, ve bu yolda ihrâz ettiği muzafferiyetleri ise hep teâvün kuvve-i galebesiyle hâsıl etmekte olduğundan — iftikar ve ihtiyâc isti’dâdları tamamıyla gâ’ib olmaya başlamıştır.

Buna ise — eski dünyadan yeni dünyaya intişâr eylediği halde, müverredinde hâ’iz olamadığı terakkive kemâli mûsilinde ihrâz eden — fikr-i insâniyenin ibrâz ettiği me’ser-i bedâyi ve hasenât-ı envâ’ından olan iane cemiyetlerinden bazılarını delil makamında irâe edebiliriz.

“Tüccar Kasası” namıyla bir iane cemiyeti vardır ki cumhuriyet-i müctemianın hükmettiği memâliğin kaffesinde bulunan en be-nâm tüccardan şöyle bir tacire kadar bu cemiyete elli yedi bin a’zâ kaydedilmiş, ve a’zâdan her biri şehri üç şilin vermekle mükellef bulunmuştur; ki cemiyetin bir senelik vâridâtı iki milyon elli iki binşiline bâliğ olmaktadır.

Bu cemiyetten illet-i gaiye dolâb idaresi; fakat sahibinin ihmâl ve sefâhatıyla değil, devr-i rüzgâr ile sekte-dâr olan tüccara uzun mühletleriyle bilâ-fâiz sermâye-i i’tâ etmek, gemisi batan tüccara gemi tedârik eylemek, fûnûn-ı ticâriyye tedris olunur mektepleri tevsî’ ve teksir için iane bulunmaktadır.

“Zürra Anbarı” isminde Boston ve Vaşington (Washington) ve Filedelfiya (Philadelphia) ve Baltimor ve Şarleston (Charleston) ve Nev York şehirlerinde mükemmel iane cemiyetleri olarak, bunların elviyenin ve bin hâneyi hâvî olan kazanın kaffesinde birer şubesi mevcuttur. Hemen hey’et-i müctemia dahilindeki kara ve nevâhîde bulunan her çiftçi bu cemiyete dahil olmuş senevî mahsûl-i zira’atın bir miktar muayyen şey i’tâ eder. Bu suretle cemiyetin anbarına giren hubûbât milyonlarla kileye bâliğ olur. Bir takımını cemiyet satıp nakde muhtaç olan zirâî nakden, tuhma muhtâc olanlarla kahta uğrayan yerler ahalisine iane-i hubûbât veriyor.

“Hizmetkârlar Efendisi” namıyla bir iane cemiyeti vardır ki en âdî bir bakkal en zengin bir tâcir tahsildarına kadar her sınıf-ı[s. 13] huddâm bunun ‘âzâlığına kabul olunmuş; hâl-i yesârlarında iane

verirler; amelden sâkıt olsukları zaman ise işe güce muktedir iken aldıkları aylığın en bâlâ mikdarı her kaç kuruş ise o kadar para alarak hânelerinde mütekaid bir asker gibi eski tarz-ı idâresini bozmaksızın çubuğunu yakıp keyfine bakar.

Bu cemiyetin bir vazifesi de kapısız kalan hizmetkârları kapılandırmaktır. Her türlü uşak isteyenler evsâf-ı matlûbeye bir kâğıda yazarak bu cemiyete îsâl eyledikleri halde, cemiyet “Bu hizmetkârın ücreti şudur; mahareti de şu.” diye eline şehâdetnâme kılıklı bir bilet verir; artık kefile falana hâcet kalmaksızın harîf kapılanır. Cemiyet ma’rifetiyle hizmetkârlar alanlar ruhsat verdikleri zaman sebebini bir kâğıda tahrîr ile hizmetkâra i’tâ; ve hizmetkâr da cemiyetin müdürüne irâeye mecburdur; ta ki Nikobed ahvali cemiyetin sicil ahlâkında harîfin nâmı huzâsına şerh edilsin.

Bu cemiyet şimdiye kadar terâküm eden para ile hizmetkârını değil; hüküm-dârâni idare eyleyecek kadar Amerika’da islâk ve ‘akâr peydâ eylemiştir.

“Mâlike-i Deryâ” unvanıyla bir cemiyet olarak Amerika liman idarelerinde ismi mukayyed olan mellâhın kaffesi bu cemiyete meselâ yüzde iki nisbetinde şehir-i nâçiz bir ianede bulunurlarmış. Cemiyet 1851’de te’sis olunmuş; mellâhın vuku’ bulan ianeleriyle Boston ve Nev York’da gemi inşasına mahsus bir iki fabrika peydâ etmiş. Cemiyetin vazifesi ise kazâ-zede olan gemilerdeki magrûkîn ianelerini hiçbir şeye, hiçbir ferde muhtâc etmeyecek surette geçindirmek, ve ilel-i müzmineye uğrayanlarla ihtiyarlarını tekâüd eylemek, ve fenn-i milâhat ta’allüm olunur mektebler yapmak hususlarına ‘âid imiş.

“Şekspir” (*) unvanıyla — aktör ve aktrisler — yani tiyatrodâ oyun icrâ eden ricâl ve nisvânın düşkünlerine mahsus olarak, bir cemiyet vardır, ki her tiyatro ba’de’l-masraf îrâdından yüzde bir miktar cüz’i iane ile mükellef olduğu gibi, oyuncular dahi kaffeten bu cemiyetin ‘âzasından bulunduğundan şehri bir şilin iane i’tâ ederler.

Cemiyetin ictimâ-gâhı dahilinde bir de tiyatrosu olarak, boşa kalan aktör ve aktrisler orada icrâ-i

* Şekspir Fransızların molyeri gibi tasvîr ettiği vakıaları kendisi icrâ eder bir tiyatro müellifidir.

hezle hâsıl olan akçeyi boшта kaldıkları müddetçe masâriflerine karşılık ederler. Cemiyetin oyuncu yetiştirmek için mektebi de vardır.

“Utrep” (**) namında sâzende ve hanendelere mahsus bir iane cemiyeti olarak, bu da aynıyle aktörler cemiyeti gibi bu sınıfa yardım eder.

“Ebuü'l-eytâm” unvanıyla bir cemiyet vardır, — ki Amerika'nın her sınıf ahâlisi tarafından iane kabul eder vazifesi- namı dahi muvazzah olduğu vecihle — daima yetim kalan etfâli iksâ ve idare ile okutup yazdırmak, sanata sevk [s. 14] etmek, sinn-i rüşde vusûlunekadar vesâyet etmek, evlendirmek, ev alıvermektir.

“Himâye-i Arâmil” namındaki cemiyetin a'zasından bulunmak zâtü'z-zevc olmaya mütevakkıfıdır. Hatta vaktiyle bu cemiyete İngiltere Kraliçesi Viktorya dahi dahil iken, zevci Prens Albert'in vefatı haberi telgrafla Amerika'ya vardığı gün cemiyetin reisi müteveffâ Linkoln'ün zevcesi Leydi Lingulin hem ta'ziyeti, hem de hasbe'l-nizâm a'zâlıktan ihrâcı lazım geldiğini müş'ir 11 kânûn-ı evvel sene 1861 tarihli bir telgraf çekmiş; ve müşârün-bahânın iftirâk ebedi-i zevc ile ciğer-hûn olduğu bir günde böyle bir telgraf

almaklığa bakılsa canını sıkmak lazım gelirken, cemiyetin muhâfaza-i nizâmda hâtıra, gönüle bakmaksızın, bu kadar taassubizhâr etmeliği hoşuna gelerek, “Zevcimin vefatı hizmetimden mahrumiyetimi de mûcib oldu” diye güldüğü, ve o günlerde (Vindsor) sarayına ta'ziyete giden zevâta bu sözünü tekrar eylediği sırada meşhur Palmerston'un “Hayır, haşmet-meâbımız! Maksad sizi hizmetten devretmek değil, belki cemiyet efendimiz hakkında da icrâ-yı hizmet zamanı olduğunu bildirmek ister.” diye zarîf-âne kendisinin dul ve binâen aleyh ianeye muhtaç bulunduğunu anlatmıştır.

Bu cemiyetin dahi vazifesini îzâh-ı iktizâ etmez; çünkü işi dulları himâyedir.

Erbâb-ı kalemlerle tıbâ'in yani hademe-i matbuata sahhâflara mahsus bir cemiyet vardır. Bu cemiyetin a'zasından olmak dahi — Dullar cemiyetinde olduğu gibi — sırf şu üç sınıfa ve iane dahi yine bu üç sınıfın müstahikkînine münhasırdır.

Cemiyet-i mezkûrenin geçen 1872 senesinde ilân ettiği bûdca da görülmüştü ki: Yetmiş birden yetmiş ikiye kadar bir sene zarfında cemiyetin

** Esâtir- i Yûnâniyyede şarkı ve musiki ilahesidir.

sandûkuna dahil olan ianenin miktarı dört milyon şilinden ibaret iken, o sene zarfında sandûkdan şu üç sınıfın muhtâcînine fakat yüz on bin şilin verilmiştir.

İbret-bîn olacak hâlâtdandır ki: Amerika'da bir cemiyete iane edenlerin o cemiyetten ianeye muhtaç olanları kırkla bir nisbetindedir. Şurasını da izâh edelim ki: İane görenler bu üç sınıfın erbâbı değil, eytâm ve erâmildir.

Binâen aleyh Amerika'da maârif ü kemâlin bi'l-istiklâl-i saltanat sürdüğüne bu da bir bürhân-ı celîdir.

Fabrikalarda müstahdem, kömür madenlerinde, ve maâdin-i sâ'irede işleyen amelenin dahi ayrı ayrı cemiyetleri olarak, sa'y ve iştigâle muktedir oldukları müddette yevmiyelerinden münâsib cüz'i bir miktarını te'sîs ettikleri sandûklara koydukları gibi, fabrika sahipleri ve mâ'den mültezimleri dahi temettülerinden yüzde bir miktarını bu sandûklara terk eylediklerinden, efrâd-ı ameleden gençlikte terk-i iştigâle mecbur olacak arıza veya bir kazaya uğrayanlarla, işe güce muktedir olamayacak kadar ihtiyar olanlara, ve

vefat edenlerin ailelerine geçinecekleri miktar yardım edilir.

İşte bunlara mûmâsil Amerika'da daha yüzlerle hayır cemiyetleri olarak, her halde, her sınıf muhtâcînin ihtiyâcâtını istifâ hususunda muâvenete mazhar etmekle lâ-yenkati' devam eyler. [s. 15]

Hele sanayinin terakkisi emrinde iane-i nakdiyede bulunmaya mahsus cemiyetler vardır ki bunların da muhassenâtı fevka'l-gayedir, çünkü fatîn olur, hüner-ver olur ki, zihninin tedkikât-ı ilmiyesinin ebdâ' eylediği bir icâd-ı bihîni faale götürmeye muktedir olamaz; zirâ bir keşfin meydana çıkması bir hayli paraya tevakkuf eder. Bazı kere bir icâdın sahibine eserini meydana koymak için meskenini sattırır (*) yahut zeki olur, dâniş-mend olur, ki zihni bin türlü bedâyi-i ma'rifet tasvîrine müstaid iken derd-i maişet onu tasavvurât zihniyesinden men' ile şairin:

"Bir devrde geldik ki bu bâzâr-ı fenaya

Sermâye-i irfânı olanlar zarar eyler!"

Beyitine mâ-sadakeyler! Binâen aleyh bu misillü erbâb-ı fazl ü irfâna

* Bugünkü günde heykel ma'rifetin rûh-ı hükmünde olan tıbâatın mucidi meşhur Gutenberg tercüme-i hâlinde görüleceği vechle san'at-ı tıbâatı vücuda getirinceye kadar emvâl-

i mevrûsesini telef ettikten sonra evini barkını da satarak bu uğura sarf etmiştir.

zihninin kuvvetini bedâyi'ehasr etmek için iane-i nakdiyeye lüzum görülmüştür. Hele bir icâd-ı bedî' ve nâfiayı tasavvur edip de, onu mücerred parasızlık belasından faale götürememekliğin o sahib-i fatânete olacak te'sîri acebâ mülâhaza olunmuştur?

Tıbâatın bir tarz-ı diğeri olan litografyanın mucidi meşhur "Senefelder" bu fenn-i bedî'yi tasavvur ettiği halde ihtirâat zihniyyesini ameliyyât-ı tatbik emrinde iktizâ eden edevâtı tedârik edecek parayı bulamadığı için gider ve infialinden beynini pârelemek mertebesine geldiği, ve nihayet müste'ciren ikâmet ettiği hanesinin döşeme taşlarından birini sökerek, kurduğu şeyi meydana çıkardığı inşâallah ileride terceme-i hâlini yazdığımız zaman ma'lûm olur.

İşte bu cemiyetler dahi bu misillü zevâtın terfih ve iktidârını zâmin olarak, onları düşündürmekten başka bir işe baktırmaz. Lakin zan olunmasın ki ten-perver-âne bir halde aldıkları parayı keyflerini icraya sarf ederler! Ne münâsebet! Bir kere ailesinin maişeti gâilesini bir taraf edip de tahliye-i zihne muvaffak oldu mu, tasavvurâtının bir ayda fi'liyyâtını göstermek mukarrerdir.

Körlere, dilsizlere, sağırlara, ayaksızlara, kolsuzlara, iş gördürür, para kazandırır, kazandıkları paraları bankalarda çoğalttırır daha nev' nev' cemiyetlerde'sisât-ı hayriyyeler vardır ki her birinin velev bu kadar muhtasar olsun ta'rifâtını yazacak olsak, mecmuamızın her nüshasını ona hasr etmek iktizâ eder.

Ya efrâdın bu türlü cemiyetlerin a'zâlığına dahil olmağın ne diyelim? Öyle adamlar vardır ki ya sırf ilcâ-yı hamiyet ve âtifet veyahut âkıbet-endîş-âne bir niyetle, mesela yüz yüz elli cemiyetin a'zâlığına dahil olmuş, her birinde birkaç a'zâlık kabul etmiş, senevî binlerle liralara veriyor.

Hatta iki sene mukaddem (Frank Lesli) nam bir resimli Amerika mecmuasında meşhudumuz olarak, şâyân-ı i'tibâr bulunduğu için tercüme eylediğimiz bir fıkrada, ki te'yid-i müddeâ zımında makalemize zeyl edildi: [s. 16]

"Vaşington mütemekkinlerinden Mister Dikerson namında agniyâdan bir zat kadar iane cemiyetine a'zâ olarak her dahil olduğu cemiyette de a'zânın mükellef bulunduğu ianenin birkaç mislini ifâyı gerek cemiyete ve gerek şürefâ deruhde etmiş olduğu halde sene başında

vâridât-ı umumiyesinden bir senelik masârif-i zarûriyyesini tenzil ile mikdâr-ı bâkıyyesiyle cemiyette i'tâ eylediği ianenin yekûnünü karşılaştırdık da o sene fazla-i iradeyle tekâbül etmeye fakat üç yüz yetmiş dört (dolar) (*) kaldığını görünce hayrda bu derecelerde ifrât ve isrâfa kendisi dahi taaccüb ederek birkaç gün sonra sene başı münasebetiyle mensûb olduğu mahallenin daire-i belediyesi salonunda verilen bir ziyafette bahs iane cemiyetlerine intikal ettirerek nutk-ı âtiyi irâd eylemiştir:

“Hemşehriler!..

Memleketimizdeki te'sîsât-ı nafianın en mükemmeli, en esaslısı, en fa'idelisi iane cemiyetleri olduğundan hiç şüphe edilmesin!

“Günden güne bu türlü te'sîsât-ı nafia çoğalıyor. Bunlar çoğaldıkça muhtâcîn azalarak refâh-ı umumi kefâlet-i müteselsile altına alınır.

“Her sınıf ihtiyâcâtını hâsıl ettikten sonra artırdıklarını istikbâl için bir sermâye-i pür-bereket olmak üzere bu yerlere verdiği gibi her sahib-i cemiyet, her muhibb-i vatan ve millet, her müteemmil-i âkıbet dahi elden geleni dirîğ etmiyor.

“Amerika ekser-i ahvâlde olduğu gibi bu bâbda dahi eski dünyaya bi-hakkın tefevvuk etmiştir. Bu tefevvukun bahş ettiği şeref hemân muhâfaza-i adâlet ve i'lân-ı müsâvât şerefine muâdildir; çünkü medeniyetin ta'rîf-i sahihi “mümkün mertebe asâyiş de kemâldir.”

“Bununla beraber ben noksan bir şey görmekteyim ki onu bildiğim halde ihtâr etmemek benim için mahz-ı vebaldir. Şimdi söylediğim halde sizin de bu noksanı itiraf eyleyeceğinizde şüphe etmem.

“Dün sene başı olmak münâsebetiyle bir senelik masârif-i zaruriyyemi hesâb ile irâdımın yekûnünden tenzil ettim. Mikdâr-ı bâkıyyesi ise içine bir olduğundan niçin ketm edeyim keyfim gelmiş idi. Çünkü bu sene Avrupa'ya bir seyahat vermek ve eski dünyayı gözümle görüp ahvâlini anlamak isterdim. Fakat derhâl hatırıma geldi ki a'zâsından bulunmakla müftehir olduğum hayır cemiyetlerine i'tâ olunan ianeyi bu hesaba katmamışım! Kalktım, defterimi açtım, miktarını yekûn ettim. Neye bâliğ olsa beğenirsiniz?... Tamamı seksen dört bin üç yüz dolara!.... Hâlbuki masârif-i

* Bir dolar takriben yirmi altı buçuk kuruştur

zaruriyyemi tarh ettikten sonra, fazıla-i irâdem 84674 dolar idi. Binâen aleyh kasamda 374 dolar kaldığını görünce, kendimin dahi muhtaç-ı iane olduğuma inandım!...

“Ketmini vebâl add eylediğim şey ise böyle hayır cemiyetlerine dahil olarak, ianede buluna buluna kendilerini ianeye muhtâc eyleyecek bir hâl îsâl eden eshâb-ı hamiiyete mahsus olmak üzere, bir iane cemiyeti güşâdını tavsiyedir. (Huzzârda handeler)

“Hayır, gülmeyiniz! Gülmeyiniz! Sözüm pek sarîh, pek ciddidir; çünkü bu misillû hayrâta [s. 17]hizmetimden dolayı şöhretim cihetiyle yarın öbür gün te’sis etmiş birkaç cemiyetin a’zâlığını kabul için bir iki davet bileti alacağımda şüphe etmem! Kabul etmemek ise hamiiyetime el vermez. Bu halde gelecek sene irâdımla masârif-i zaruriyyem tekâbül etmemiş olacak; binâen aleyh böyle böyle birkaç seneye kadar ya bende bir ianeyemuhtaç olacağım; veyahut, bu âtifet-i müfriteyi ta’dîl, ve iktizâ ederse, bütün bütün kasr-ı taklîl eyleyeceğim.

“Sahîha söylüyorum ki: Şu dediğim cemiyetin lüzumu tasdik olunmaz ise, a’zâsından bulunmakla müftehir olduğum cemiyât-ı

hayriyeden çaresiz bir müddet için olsun kendimi çekmeye mecburum.”

Şimdi Dikerson gibi fazla irâdını böyle umumun menfa’at ve selÂmetine âid olan sandıklara vakf eden bir zatın mücerred Avrupa’ya seyahat etmek için me’lûf olduğu şu ihsandan el çekmesi kabil midir? Ne mümkün! İ’tikâd-ı âcizânemizce bu adam ihtimal ki dediği gibi irâdının fazlasını kâmilen bu yola sarf etmiş olsun; veyahut emr-ber-akis olsun. Bu zatın maksadı umûr-ı hayriyye yolunda isâr-ı nukud eden erbâb-ı yesârın âtiyesini te’mîn için bir iane cemiyeti vücuda getirmektir. Bunu fa’ale getirmekiçin yalan da söylemiş olsa, yine me’cûrdur. İtikâdımızca yalanın kerahetiyle beraber makbul olabilecek yeri varsa, o da bazı kere nef’-i nâse alt olmaklığıdır.

Eğer Mösyö Dikerson dediği gündün beri bu cemiyette teşekkül etmiş ise, devr ve teselsül kaidesiyle umûmen iane cemiyetlerinin birbirlerini muhâfaza ve himâye ederek, bu takrîble cumhuriyet-i müctemia dahilinde bulunan halkı alî-mâ-şâallah sefâlet ve iftikardan vikayeye zâmin ve kâfil olmalarında şüphe edilmesin...

Bu münâsebetle şunu da ihtâr etmek isteriz ki: Bu teâvün kaide-i

nâfiyası islâm arasında bin iki yüz seneden beri ma'rûf ve mer'î bir emri şer'îdir. Zekât ve sadaka ve fitre gibi hasenât ise bu teâvünün tetimmât-ı celîlesinden olduğu ma'lûmdur.

Vakıa, bugün dahi umûmen müselmânlar zekât ve hele fitre ve sadaka i'tâsından hemân hâli oldukları yoktur; fakat toplu olmayan bu misillû ianelerin menfaati olduktan başka, belki mazarratı olur. Hiç şüphe yoktur ki halkın ilcâ-yı şefkat ve merhametle i'tâ ve îsâr eyledikleri sadakaların zararı nef'ine gâlibdir: Bir kere arz-ı iftikar ve ihtiyaç eden ebnâ-yı cinsinin bulunduğu dereke-i mezelleti görüp de, dil-hûn olmak gibi bir faciaya tahammül her insan için nâ-kabil olduğu gibi, karşısında dest-güşâ-yı sual olan bir biçâyeye bir men azîm ile beş on para i'tâ etmekteki vaz'-ı istikbârın dahi o muhtâc-ı fûlsî ne derecelerde dil-hûn ve gam-gîn eyleyeceği ednâ-yı mertebe-i mülâhaza olursa, insan bir fakire verdiği birkaç mangır ile o fakirin def'-i hâcâtına sebep oldum diye sevinmesine bedel, ebnâ-yı cinsimden biri — layık olmadığı halde kendim gibi bir âcize — avuç açar bir halde gördüm diye ağlayıp matem etmesi iktizâ eder.

Vakıa alışılmış da buraları düşünülüyor; yoksa biraz tenezzül

edilip de teemmül buyurulursa, [s. 18]insanın dünya gözüne zindan olmak bir şey demek değildir.

Sâniyen bir adamın yevmî kırk kırk beş adama farazâ onar para sadaka vermiş olması neyi müfid eyler? Böyle yevmî on oniki buçuk kuruşluk bir fedakârlığı ihtiyâr eden adam o oniki buçuğu bir muhtâc-ı sahîh bulup da, ona verirse, erbâb-ı sualden birini ortadan kaldırmış, ve kırk beş kişiye bezl edip de hiç birini müstefid etmemiş olduğu bir para ile fakat bir kişinin hayatını muhafazaya, veya hiç olmazsa erbâb-ı sualden birini ortadan kaldırmaya muvaffak olarak, şu himmet ve mürüvveti kendisini dârende-i mes'ûd eylemiş olurdu.

Mazarrâtı menfa'atine galip demiş idik; evet galiptir! Çünkü sevk olacağı hizmet veya san'at kifâyeti müsellemlen iken, böyle alenî bezl-i sadaka edenlerin kesretini gören bazı zelîlü'n-nefslerbâd-i hevâ geçinmeyi göze aldırarak, hiçbir işe — yani muktedir iken semere-i sa'y ile geçinmeye — mübâşeret etmiyor!

Şununla hatm-i makal ederiz ki: (huz min emvâlhüm sadaka) fermân-ı celîleyle me'mur buyurulan risâlet-meâb efendimiz ve kendilerinden sonra hulefâ-yı râşidîn hazerâtı her tarafa me'murlar sevk ederek, agniyâdan

zekât ve sadakalarını toplatır, ve mecmuanı muhtâcîn ve muhacirinin ailesinin kesreti nisbetinde taksîm ve tevzî' buyururlar idi.

Gınâ-i şer'iyyesi olan müselmanların zekât ve sadakaları alınarak, fukarasına verilir mealinde olan " men agniyâhüm "* hadîs-i şerifi zaman-ı saadet-nişân hazreti peygamberi de Yemen tarafına me'mure-i azamet eden hazreti Muaz'a sâdır olan ta'lîmât-ı mekârim âyât-ı cenâb hatemü'n-nebiyyinin hâtimesidir ki, bir beldeden insan zekât ve sadakatın diğer belde ahalisine i'tâsında beis olduğunu da mutazammındır.

Şurasını da anlatmak isteriz ki: Bizde de hiç olmazsa — vücudları hayat-ı medeniyyenin avâriz-ı lâzimesi hükmünde olan — seeleyi ortadan kaldırmak, ve binâen aleyh hem şân-ı İslâmiyete ve hem de vazife-i insaniyete hizmet eylemiş olmak için "fukara perver" bir cemiyet teşekkül etse de, halk sadakatını oraya i'tâ etse, ve bu hizmet-i mebrûreyi de bâb-ı fetvanın ta'yin eyleyeceği bir heyet-i mü'temene veya evkâf nezâreti deruhde eylese, ne kadar büyük, ne

derecelerde tahmîde size bir ianiyyet olurdu!

(Ve minellahi'n-nesirü'n-tevfik)

Bezercemher ile Aristo Arasında Bir Muhavere

Farisîden mütercimdir*

Bezercemher — Ömrü ne yolda istimâl etmelidir?

Aristo — Sâire kendini istihsân ettirmek yolunda. Allah kendi karîbine kendisini sevdirmeyi ta'lîm edeni sever.

B — Sâirenin kalbine kendini sevdirmek nasıl mümkün olur?

A — İrade-i ilâhiyyeye tebaiyyetle; nitekim insan etrafında bulunanlara kendisini takdir ettirmedikten [s. 19] sonra bir padişaha beğendiremez; cenâb-ı hak dahi kendi mahlukatı miyânında bi-gayr-i hak makbul olanlardan mâ-adâsını sevmez.

B — Ne ile meşgul olmalıdır?

A — İktisâb-ı dânişle.

B — Dânişi ne maksatla iktisâb etmelidir?

A — Taallüm, miskinlere ruhanî ulüvv-i cenâb, fakirlere gınâ ve ahmaklara zekâ bahş olur itibâr ile.

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

* Biz bu muhavereyi (Magazin Pitoresk) namındaki mecelle-i fûnûndan nakl ettik; Fransızlar da Farisîden tercüme etmişler.

B — Kendisini tanıtmak için tarik-i eslem nedir?

A — Ziyâ-yı marifet.

B — İnsan makbul-i Hudâ olduğunu nasıl idrâk eder?

A — Hevesâtını taht-ı tab'ı ile olmakla.

B — Hevesâtı tâbiyyet altına almak için ne iktizâ eder?

A — Perhiz.

B — Perhiz ile nasıl yaşanabilir?

A — Her gün taâm-ı mukarrerden bir miktarını bi't-tedric taklil etmekle.

B — Dünya denilen şeyden ne anlaşılır?

A — İstikbal için bî-semere her şey munkalib.

B — Şan ve şeref nasıl ihrâz edilir?

A — Taâmı, kelâmı, taarruz-ı enâmı perhiz ile. Akıl der ki: ekûl sagîr ekûl kibirden az şayân-ı takbîhdür.

B — Kimin hakkında huşunet ve sebât üzere olmak tecviz edilmiştir?

A — Yalnız insanın kendi hakkında.

B — Nedir ol şey ki, bir mahalle anlamış olduğu halde, mahsuli mahall-i âhirde idrâk edilmiş olsun?

A — Alemde edilen mahâsindir; zirâ mahsûl yalnız mahall-i âhirde — yani ahirette — ikititâf edilir.

B — Ma'bûde yaranmak nasıl mümkün olur?

A — Makbûl-i Hudâ olanlara yaranmakla.

B — Kiminle istişâre etmelidir?

A — Ukalâ ile.

B — Âkıl kimdir?

A — Çok dinledikten, çok düşündükten sonra az söyleyen.

B — Ne vakit söylemelidir?

A — Sâirleri sükût ettiği vakit.

B — Bir adamın muhikk ve sahib-i fazilet olduğunu neden tanımalıdır?

A — Üç şeyden: Terbiyesinden, kerimü's-şiyem olmasından, teşebbüsâtında merdâne hareketinden.

B — Kerimü's-şiyem olan kimdir?

A — Der-ân veren.

B — Ef'alın en fenası nedir?

A — Müteallim olan insanlardan kendini uzak tutmaktır.

B — Ef'alın hayırlısı nedir?

A — Müteallim adamlara mülâzemet, der-mândegânın muavenetine şitâb etmektir.

B — Müteallim adamlar kimlerdir?

A — Cenâb-ı hakkı ve saffetü'l-hiyesini bilenlerdir. [*]

B — Cenâb-ı hakkı ve saffetü'l-hiyesini bilen kimdir?

A — Kimseye taarruz etmeyendir. [s. 20]

* Aristo'nun maksadı "tahalluku bi-halak-Allah" mazmun-ı celilini tefhimdir.

B — Kimseye taarruz etmeyenler kimlerdir?

A — Kendisini sâirlerinden pest-der gibi add edenlerdir.

B — Bu rütbe-i tevâzu'ya nasıl varılabilir?

A — Ukalâya mülâzemetle.

B — Mecâlis-i ukalâda ne öğrenilebilir?

A — Makbul-i Hudâ olabilmeklik.

B — Cenâb-ı hakka nasıl yaranmalıdır?

A — Onun iradesine itaatla.

B — İtaatin alâimi nedir?

A — Halka fenalık etmekten ittika, kendi hakkında vuku' bulan fenalığa mukabil afv ile ceza eylemektir.

B — Hürmete şayân olmayan kimdir?

A — Zevzekler.

B — Ziyâ nedir? Zekâ nedir?

A — Mülâhaza-i fenadır.

B — Zekâyı istilâ eden zulmet nedir?

A — Ekl ü şurbe ve sîm ü zere şefkat ve muhabbettir.

B — İnsan kendini dünyada nasıl mülâhaza etmelidir?

A — Tarîkinin üzerinde bulunan yolcu gibi.

B — Bu yolun müntehasına nasıl varmalıdır?

A — Bî-hûde yolları yöneltmeksizin.

B — Âlemde hayattan eazz olan nedir?

A — Sadık olan için iman, gerisine çeşm için servet.

B — İnsan kendini nasıl tanıttırabilir?

A — Ef'âliyle.

B — Fazilet hangi vakitte yalana benzeyebilir?

A — Bir ihtiyar gençliğindeki iffetinden, bir fakir ezmine-i mes'ûdesinde kereminden bahs ederse.

B — Bir fena dosttan nasıl tevakki etmelidir?

A — Kendi muhtac-ı ileyhini ondan isteyerek.

B — Çığırından çıkmış bir oğul neye benzer?

A — Bir elde zuhur eden altıncı parmağa benzer ki, kessen, veca'na tahammül olunmaz, büyümesine terk etsen, halk nazarında bir kusur olur.

B — Dostluğu artıran nedir?

A — Gaibde olan bir dosttan edilecek istifade.

B — Dostluğu yıkan nedir?

A — Yek-dîgerden istikrâz, akıl demiştir ki: İstikrâzın dostluğa nisbeti mikrâzın kumaşa nisbeti gibidir.

B — Nasıl içmelidir?

A — Ağır ağır ve ufak yudumlarla.

B — Taamdan ne zaman el çekmelidir?

A — Henüz doymadan.

B — Sıhhat-i taamdan ziyade muhâfaza eden nedir?

A — Üç şey: Temiz giyinmek, tîb sürünmek, dostları ziyaret etmek. [*]

B — Amme-i enâma makbul olan kimdir?

A — Doğru olan insan.

B — Doğruluk ile şükran-ı ni'metten hangisini tercih etmek lazımdır?[s. 21]

A — Doğruluk olmayınca, şükran-ı ni'met olamaz.

B — Muhakkak olan adam kimdir?

A — Yalnız muvafık kanun ber-gıdâtercih eden.

B — Muvafık kanun ber-gıdâ hangisidir?

A — Nâmûs-kâr-âne bir sanatla kazanılan.

B — Sanâyi'nin en nâmûs-kâr-ânesi hangisidir?

A — Ziraat.

B — En fenası?

A — Meyhâneçilik.

B — Bir misafiri nasıl kabul etmelidir?

A — Lütüfla, resm-i hoş-âmediden sonra hâlis-âne mükâlemâta mübâderet etmelidir.

B — Günahı mağfiret ettiren kimdir?

A — Nedâmet.

B — Ganinin mükellef olduğu vazife nedir?

A — Muhtâcin-i en'âm.

B — Zeki kimdir?

A — Eşyanın ma'na-yı hakikisini taharri eden.

B — Gençler için hangi halde bulunmak evlâdır?

A — Tevazu ve iffette.

B — Sinn-i vukufa gelenler için?

A — Akıllılık.

B — Zekâ ve tanıyış gibi fehmin kavvasını tashih etmenin tariki nedir?

A — Vakit ve imtihân ve tahalliden ibarettir.

B — Basar-ı hakikat nedir?

A — Zekânın rü'yet-i ma'neviyyesidir.

B — Çeşm-i zahirimizle nasıl görmek mümkündür?

A — Unfuvân-ı şebâbda sefâhattan ictinâb ile.

B — Buna ne tarik ile usûl-i müyesser olur?

A — Keşf-i esrara alet olmakla.

B — İffet nedir?

A — Kanun ile ahlâkın ikisine birden muvafık gelen şeyleri kabuldür.

B — Mahrem-i esrâr olmanın alâmeti nedir?

A — Bir hareket-i fazilet-kâr-ânedir.

B — Cehâletin alâmeti nedir?

A — Muhakkak ve adil olmamak.

B — İstibdâd neden ibârettir?

* Gönül denilen hafâhâne-i esrârın müşteheyât-ı makbulesine nâiliyetini, ki mülâkât-ı eviddâ dahi o müşteheyât-ı makbule cümlesindedir,

insan için mahz-ı sıhhat olsa, nâ-be-câ mıdır? (Muharrir)

A — İnsana layık olmayan bir amelde bulunmaktan.

Süs

- yahut Didero'nun Robdöşambri -

[*]

—

Süs denilen şey öyle bir düşman desîse-kârdır ki, hücumu başladığı zaman hâiz olduğu vaktin tamamını sadme-i evlâsında irâe eylemez; insan buna pek cüz'i müsâade eylerim, zanneder; hâlbuki bu düşmen şîrîn-edâ ilk müsâadeyi gördükten, yani bir kere makbul olduğunu anladıktan sonra müsâadâtın son rütbesini ihrâz etmeyi arzu eder. İnsan ise birincide mağlub olduktan sonra ikincisinde galip olamaz; artık mağlubiyet mağlubiyeti tevlîd eder; bu ise insanın za'f tarafını buldu mu, zebun kişilikteki maharetini gittikçe ibrâz ederek, insanı tamamıyla pençe-i esaretine alır. [s. 22]

Bu fikrin hilâf-gîrânı yani süs taraf-dârâni olarak bir hayli mu'terize tesadüf etmek ikvâ-yı melhûzâtandır. Lakin bir muâhezlerimiz olacak zevâta şimdiden: "Sabır buyurun! Çünkü çok geçmez, sizi de süs yüzünden mutazzarrır; ve binâen aleyh kavlimizi tasdike mecbur görürüz." demekten

başka bir mukabelede bulunmayacağımızı te'mîn ederiz.

Süsün insana keyif ve haz vermekte pek çok şeylerden müessir olduğunu kimse inkâr etmez. Lâkin ol umurda vâridâtın masârif-i zaruriyye ve tabîyye-yi tesviye ettikten sonra — mağlub olmamak şartıyla — buna kifâyet edip etmeyeceğini hesap eylemek elzemdir.

Herkes süse başlayacağı zaman masârif-i zaruriyesini tehvîn eyleyeceğini zu'm eyler! Bunlar ol zaîf fikirlerdir ki ihtirâ'-gerdeleri olan tahmin-i kâzib ve kıyâs-ı fâsidesine kendileri firifte olur.

Süs bir haneyi tezyin eyleyecek yerde inde'l-hakika — her türlü ma'nâsıyla — berbat eder; ve hanenin bürhân-ı saâdeti olan esas sâdegîyi mahv ederek, yerine sahte mütekebbirlere makis olan nazar-rübâ birtakım eşya-yı haysiyeyi ikame eyler, ki insan pek nazarda bunların ârâyışine kapılarak mikyâs ve endazeye sığmaz masârifi göze aldırır.

Süs hakikati bâtil ve bâtili hakikat şekline tahvil ile evi, esasından değiştirir; en hayırlı olan i'tidâl rahatı zîr, ve zîr ile haneyi harab eyler.

*Didero 1713'de doğmuş ve 1784'te vefat etmiş müellifât-ı meşhure sahibi bir Fransız

filozofudur - robdöşambri oda libası ki gecelik entaridir.

Demek olur ki mukaddime-i hâlde bir hevese mütâbaat ediliverdi; neticede ise bir cennete ittibâ' edilmiş oldu.

Bize her kendini akıl addedenlerin hoşnut olamayacakları şu mütâlaanı serd ettiren Didero'nun bir küçük fikrasıdır. — İlerde tercüme-i hâlinde görüleceği vechle — Didero pek fakir, ve hâlbuki müftekir idi.

Eseri olan ansiklopedi [*] vâkıâ pek ziyade mazhar-ı rağbet olmakla beraber ihtiyâcâtını güç hâl ile tesviye edebilirdi. Sefaleti ol mertebede idi ki fikrinin gird-bâdı içinde yuvarlanarak bir evin tavan arasında yaşar, ve bununla beraber bir kral kadar serbest ve mağrur taayyüş ederdi.

Kendisi darb-ı nutk ve cerbeze-i lisânı sayesinde asrının kadr-şinâsânı tarafından mahâfil ülfetlerine hezâr-ı minnetle davet olunur ise de, böyle şeylere ehemmiyet verdiği için, Diyojen'in fıçısında aradığı müheyyâ bulurdu! İkametgâhının mezbele halinde bulunduğundan dolayı ahbabının serzenişinden kurtulamazdı.

Fakat Didero mefrûşâtca mübâlâtsizliğin işrâb eyleyebileceği fakiri fakr-ı hakiki add etmeyerek, bunları o kadar muvafık ve mükemmel

bulurdu ki, tebdil ve tanzimini asla düşünmezdi.

(Je Ufran) namında kibardan bir madame vaktiyle sebkât eden hizmetine mukabil Didero'ya güyâ ifâ-yı şükran maksadıyla mûmâ-ileyhin gıyabında hanesini mahall-i âhire nakl ile eşya-yı [s. 23] mevcûdesini tebdil, ve müceddeden tanzim etmişti. Mûmâ-ileyhinin bu hareketinden Didero haberdar olduğundan mekân-ı cedidine götürülünce, vehle-i evveliyede izhâr-ı taaccüble beraber mahzûziyyetini ketm etmişti.

Binâen aleyh şu birinci tanzimât tetimmât-ı sâ'ireyi de tevlîd ve icâb eyledi. Didero onları da icraya mübâderet eyledi. Tanzimattan tanzimata ibtidâr ede ede iş robdöşambrın tecdidine netice verdi. Onu da yenildi ama bu bâbda o kadar garâbet, o rütbe-i letâfet, o derece şetâret gösterdi ki, cümlemizin imtinâlîğine bir hüsn-i misâl olduğu cihetle, bizi dahi fikra-i mebhûseyi nakle mecbur edildi.

Fıkranın bazı parçaları:

“Ben niçin entarimin kıymetini bilmedim? O benim bedenime göre biçilmiş haftân idi; bende onun biçimine muvafık idim. Vücudumun

* Ansiklopedi bir lügattır ki kaffe-i ulûm ve sanâyi'nin usul ve kavâ'idini ma'rûfdur.

her kıvrımını beni kat'â rahatsız etmeksizin ihâta eylerdi. Ben onunla yakışıklı ve şâyân-ı tasvîr idim. Benim için hiçbir ihtiyaç yok idi ki onun kifâyeti sâlib olsun. Onun letâfeti daimi idi. Kitaplarımdan biri gubâr-âlûd olduğunda onun etkilerinden biri tasfiye eylerdi; kalemden bir katre mürekkep damlayacak olsa, ona göğüs verirdi. Onun bana sebkât eden emeğini mürekkep damlalarından hâsıl olan uzun uzun siyah zihler irâe ve isbât ederdi; hatta bu uzun zihler edebiyatı, muharriri ve müştagil adamı da i'lân ederlerdi. Şimdi ise bir zengin fenniyânım [*] kim olduğum belli olmuyor!

“Ben o entarinin içinde ne kendimin ne de hizmetkârımın savrukluğundan hazer ederdim. Hatta ateş kıvılcımından, su damlalarından bâ-kem yok idi. O eski gecelik entarimin sahib-i müstakil idim; şimdiki entarinin iseesiri oldum!

“Esâtir-i evvelinde altın pöstekeyi muhafaza eden mutalsam ejderha benim kadar bî-huzûr olmamıştır; fütur her cânibimi ihâta eyliyor; bir heves-âlûd ihtiyarlık eli ayağı bağlı iken çözülp kendi haline

heveslerini icraya terhis edildi; bu ise genç bir çılgının keyfine tebaiyyetden ibarettir.....

“Vâkıâ ben ağlamıyorum; göğüs geçirmiyorum; ama her an kendime hitâb edip diyorum: “Lanet olsun o adama ki harc-ı âlem akmişeyi bir reng-i âla boyayarak, bahâsını artırmıştır! Benim rağbet ettiğim o kıymet-dâr libâsa lanet! Nerede tevâzu'-kâr-âne ve rahat-fezâ pelâs-pârem?

“Ey Diyojen! Eğer sen tilmizini Aristip'e [*] layık bir manto [**] altında görseydin, ne kadar handeler edersin? Ey Aristip! Bu mükellef manto pek çok alçaklıklarla ödenmiştir. Ten-perver ve rahat bir mezhebkelbi [***] sahibinin serbestisi yolunda yaşamak neye makisdir? Ah! İçinde hükûmet sürdüğüm fıçıyı bir zalime hizmet için terk eyledim! Yalnız bu kadar değil, [s. 24]dostum! Bak şu süs belasının âlemi herc ü merc edişini dinle:

“Benim köhne entarim etrafımı muhit olan sâir pelâs-pâreler cümlesinden olarak, bir ot sandalye, bir

* Zengin fenniyânHint bâzergânî demek gibi Fransızcada durûbdendir.

* Aristip. Felâtûn ile muâsır süslü giyinir bir hakim-i Yunanidir.

** Cübbe ve emsali gibi giyilir bir sevdirdir.

*** Diyojen'in mezhebidir ki erbabına kelbiyyun denir.

ağaç masa, bir (Bergamo) [*] kaliçesi ve kitabıma mahsus olan çam tahtasından bir raf ve nakış ve dantelâya bedel etrafı zeynebeli ve masa ile rafa merbut bir pûşide ve bir iki alçıştatüevimin ahvâl-i umûmiyesiyle mütenâsib zînetlerden idi. Şimdi ise o tenâsüb mahvoldu; eski hey'et-i ictimâ' kalmadı; o letâfet o cemiyet heba oldu!

“Ben bir köylü karısını istikrâh etmeksizin temâşâ edebildim; başına sardığı o kaba bez parçası ve ruhsârı üzerine dökülen ve saç denilen kıl yığıntısı gerek köhneliğinden ve gerekgüçelerden kalbura dönerek bedenini yarı beline kadar setr etmekte olan nîm-ten ve dizlerine kadar inen fistan ve o çıplak ve yarı tabanlar bana girye görünmezler; zirâ bu benim hürmet ettiğim şey bu alemin heykel-i zî hayatıdır; şikâyet ettiğim şey bu alemin (yani fakrun) vücudu olup, yoksa onun şeklini tasvîr eden şu ahvâl-i mecmua değildir. Binâen aleyh yanımdan geçtiği vakit havâ-yı nesîmîmi ta'tîr eden ve fakat başı İngiliz kâri bezenmiş — ve bileklerindeki manşetleri (kollukları) paralanmış — çorapları beyaz lakin potinleri delinmiş olan bir âlüftenin

manzarası içimi bulandırdığı cihetle onun akab-gîrliğinden ayaklarımı men' ederdim. Eğerçi o bana ne kadar dünkü debdebe ve haşmetinin alâimini irâe ederse de, bugünkü sefaletinin emarelerini de setr edemez.

“İkametgâhım herc ü merc edilmeden evvel işte böyle (köylü karının kıyafeti gibi) mevzun idi; bir ucunu duvara mıhlamış olduğum kalîçenin bir hayli müddetten beri merbut olduğu duvardan infisâl etmiş olduğunu görürdüm. İki musavver levha vardı, ki bence kıymetsiz şeyler değildi; biri (Poussin) nam Fransız ressam meşhurinin “Sahra-yı Tih'e kudret helvası nüzülü” namıyla tasvîr etmiş olduğu levha-i meşhurenin taklit edilmiş bir nüsha-i matbuası, diğeri dahi yine bu ressamın Yehuda krallarından “**Asureiut(?)** huzurunda yeğeni **Ester'in divân duruşu**”(?) unvanlı levhasının yine bu yolda bir nüsha-i mukallidesi idi. “Şu iki levhadan birincisini “Rütbeli Bir İhtiyar” ve ikincisini “Verent Fırtınası” unvanlı levhalarla mübâdele eylediler.

“Saman sandalye yerine meşin kaplı bir koltuk kaim olarak, ikisi bir izbe nahale nefy ettiler. Homer, Virgil, Horas, Siseron gibi meşâhir-i şûâra hep

* Bergamo İtalya'da bir şehirdir ki harc-ı âlem kaliçe çıkar.

o bîçâre çam tahtası üzerinde bulduklarından, bîçâre tahtanın beli bunların sıkletine takat götüremeyerek tâk olmuş idi. Şimdi ise bu meşâhir bir müzeyyen kütüphanede hapsedildiler. Hakikat halde de bu mahbes onlar dururken bana layık değildir ya?

“Eski şöminemin [*] duvarı çıplak idi; şimdikini bir büyük ayna ile setr ve tezeyyün ettiler. Dostum Kalkute'nin yâdigâr mahareti olan alçıstatü bir “Venüs” [**] heykeline tahvil [s. 25] ettiler ki beyaz alçılarımın birine kırmızı bir tunç ikâme edildi.

“Ağaç masam hala sâbit-kadem idi. Vâkıâ bunu da bana çok gördüklerinde şüphe etmezdim; ama karmakarışık birçok risalelerle bir perâkende müsveddâtımı muhafaza eylediği cihetle, ona tasallut eyleyememişler idi. Ne çare ki günün birinde o dahi dûçâr-ı belâ oldu; kendi keyiflerince oturmakta olan zavallı evrâk-ı perîşânım şimdi kilitli çekmeceler içine girdi.

“Ah! Bu tezyînât-ı beytiyye temâyülünün elinden ah! Bu nazik ve muhrib his! Âlî bir mezâk! Ama her şeyi değiştiriyor, her şeyi yerinden oynatıyor; alt üst ediyor! Pederlerin mahsul-i sa'yını telef ediyor; kızları

cihâzsız, çocukları tahsilsiz bırakıyor! Görüyor musunuz ne kadar iyi işler icrâ, ve ne kadar fenalıklar ikâ' ediyor?

“Ey benim ağaç masamı a'lâ yazıhanelere tahvil eden! Bilmiş ol ki milletleri tebâh eden sensin!

“Sen bir gün olup da, benim eşyamı (Sen Mişel) [*] köprüsü üzerine çıkartarak menâdiller vasıtasıyla “dört yüz franka bir a'lâ-yı Venüs statüsü! Haraç! Mezâd!” diye nidâ ettireceksin!”

Didero yeni ve zî-kıymet eşyaya tahvil olunan pelâs-pâreleri miyanından yalnız çuha kenarlarını birbirine dikmekle vücuda getirilmiş olan ufak bir kaliçeyi muhafaza etmiş, ve o prenlere layık surette mefruş bulunan odasının bir tarafına sermiş idi. Her sabah hâb-gâhından kalkıp da, mütâlaa-hânesine girdikde mahrum olduğu eski tarz taayyüşünü te'sirle yâd ve tahattur eyler, ve intihâz-ı fırsata muvaffık olduğu anda kendi fakr-ı mukaddesini yeniden iktisâb eylemek hevesiyle o kaliçeye mütehassir-âne nazar ederdi.

Didero o eski dostu yani Madam Jeofren hakkında hürmet-i mahsusasını bu hareketinden dolayı

* Odalarda bulunan yerli ocak.

** Zühre.

*Paris'te bir müzayede mücellidir.

kasr ve taklîl edecek yerde bilâkis tezyîd eyledi çünkü madamın Didero'yu bir mezbeleden böyle hükümdâr-âne tefriş ve tezyin edilmiş bir daireye nakl etmesi hakim mûmâ-ileyh hakkında bir büyük tecrübe olmuş, ve efkâr-ı hakimiyyesinin metânet ve isabeti sayesinde süs denilen afetin en metin fikirlere ilka eylediği gurur, ve en ulvi gönüllere bahş ettiği haz ve sürurdan tevellüd eyleyecek ve vehâmeti bu inkılabsa ruze zarfında idrâk etmiştir.

Hatta ondan sonra Didero:

“Şimdiye kadar gurur ile ref'-i cebîn etmedim; zahrım sadrım gibi metin ve müdevverdir; bu ise hep o evvelki güşâd cebinlik, hep o evvelkihis demektir.

“Hayır, dostum, hayır! Ben hala bozulmadım; bana arz-ı hâcet eden erbâb ihtiyaca hala kapılıyorum güşâdedir; ben onları hala can kulağıyla dinler, nasihatlerimi verir, hallerine acır, yardımlarına müsâraat ederim.

“Hasılı, azizim şimdiye kadar o zehr henüz hükmünü icrâ etmedi; lakin mürur-i zemân ile ne olduğumu bende bilmem!...” der idi.

Vakıa süs denilen zehrin mühlik olmakta [s. 26]istisnası yok ise de, te'siri şahsına göredir.

Süs beni, seni, ötekini, berikini pençesini attığı anda zehirle; fakat bu zehrin neden ibaret ve te'siri ne derece ve kuvvette olduğunu kuvve-i hikmet ve irfan ile istidrâk eden bir hakim-i hakayık âşinâyı def'ate helâk edemez. Nasıl edebilsin ki Didero her şahsa göre aksâ'l-gâyât saadet ve huzur olan envâ'i ârâyış ve müzeyyenâtdan şikâyetle yeni keşânesine nisbetle — lây-hârın — Külhâni hükmünde olan mezbelesindeki saadet ve rahatı müteessir-âne yâd ediyor?

Şimdi bizim o ki, Didero'nun hatta icâre ile oturduğu tavan arasına nisbetle bî-hemtâ bir saray. Hükmünde iken, yeri geldikçe — beğenmemezlikten kinâye olarak — Külbe-i fakir-âne! Beyt-i kalender-âne! gibi vasıflarla yâd etmekteyim, bir Madam Jeofran çıkıp da, Didero'ya tehyie ve ihsan ettiği daire gibi mahall tahsis ederek, bana bahş eyleyecek olsa, acaba ben bizim eski evi kale alır, ve bir iki ot minderle yemek iskemlesini düşünür müyüm?

Ne ihtimâl! Belki o anda benim olduğuna kalb-i kuvvet hasıl ettiğim o idare-i cedideyide beğenmemeğe, ve esbâb-ı zînet ve intizamına bin noksan bulmaya, ve böyle bir yere kendimi layık görmemeye başlarım; zira ben süsün mâhi-i saadet ve rahat olduğuna

değil, mahz-ı saadet ve rahat olduğuna kailim. Bu sebeple süse müteallik ne kadar esbaba malik olacak olsam, bir o kadarına daha muhtaç olduğumu düşünerek, ömrümü onların husulüne hasr ederim. Hasılı, elime ne geçerse, süse müteallik esbaba feda eder, evimi bir süs sergisine döndürürüm! Ondan sonra ise garip garip muhâkemâte başlar, dünyada süslü bir eve, süslü mefrûşât ve esvaba malik olmayanları nazar-ı ikrâh ile müşâhede, ve lisan-ı nefret ile yâd ederim.

Lakin mürur-i zemân ile o esbâb-ı zinet bulunulmaya, ve hâneharâb olmaya başlar. Mesela pencerelere astığım katife perdeler güneşten solarak, tavanın yıldızlarıyla gayr-i mütenâsib bir vuzıa ve levn peyda eder; kaliçeler pâ-mâl ola ola evvelki letâfet ve revnakını gaib eyler; sandalyelerin kumaşları yırtılır; ayineleri bu eşyayı bukalemun elvanın ukûs temâsilinden jeng-i küdüret istilâ, manzarayı evvelki tezyîni nisbetinde nefret-bahş bir şekle ifrâğ eyler.

O müzeyyen saatlerim, ki kimisi pür-nûr kimisi kurûn u metredir, her saat vurdukça, evvelki saatin kesb-i zevâl eylediğini i'lân, ve belki her dakika mürur ettikçe, vakt-i zevâlin teferrübünü ihtar ederler, o yıldızlı çerçevelere müstağrik kıymet-dâr

resimler koltukçu dükkanlarında sürünmek veya nâ-ehl ellerine düşmek zemâninin hulûline ağıyormuş gibi, vuzıa küdüret gösterirler.

Ben ise bir sene evvel hanemin intizâm ve letafetine ve esbâb-ı tefâhür ve zînetine bakıp da, kendimi bir definenin ejder-i mutalsamı gibi mağrur görürken, giderek o zînet-i müsteârın zevâlini idrâk ile - sahil selâmetten uzak düştüğü halde, kimisi fırtınaya tutulmuş kaptan gibi - hayret içinde kaldım. Hal bu derecelerde iken, bir gün misafir kabul ettiğim salonun — ki zînet ve mefruşatça her odaya faikdir [s. 27] — Ressam Rafael'in âsârına taklîden tezyin ve câ-be-câ tezhîb edilmiş olan tavanının ortasından dört zirâ' murabba'ındabir süyûh iner!.. Bu rahne ise birçok zamandan beri lüzum-ı ta'mîr ve tebdil-i lisân halleriyle ifhâm eden eşya-yı sâ'ire hakkında da tanzimât-ı cedide hevesini takviye eyler. Sarrafı çağırırız; gelir; bir kere evin ahvâl-i umumiyesini nezzâreye (v)urur; **nahmiyanatını**(?) icra eyler; talep ettiğim akçeyi üç ay va'de, yüzde on iki faiz ile ikrâz edip çıkar, gider. Ben ise ertesi günü ta'mîre mübâşeret ederim; bir taraftan sıvacılar, nakkaşlar tavani yaparlar; bir taraftan yorgancılar perdeleri, kanepeleri tecdîd ile meşgul

olurlar; hasılı, beş on gün içinde hane eski zînet ve intizâmını bulur. Fakat ben eski evimde hani ya şu külbe-i ahzân veya beyt-i dervîş-âne diye yâd eylediğim ma'hûd ahşap evde iken, vâkiâ bir iki ot minderle kırık dökük bir iki iskemleye mâlik idim; ama ne kimseye on pâre deynim, ne de zînet ve intizama hevesim vardı. Şimdi on beş bin liralık bir âlî binaya, on beş bin liralık mükemmel bir esâs-ı beyte malik oldum ise de, şöyle bir tamiri için bin beş yüz lira borca girdim. Demek ki bizim eşyanın rub'ı ile konağın direği sarrafın zir-tasarrufuna geçti! Şimdi nasıl etmeli? Zaman-ı te'diyeye de iki ay var; fakat havâyicimi tesviye edecek irâddan başka bir pare gelir yok. Acaba masârif-i durûbeyi şöyle biraz kasr edebilip de, tasarruf edebildiğim miktar ile şu borcun faizini olsun verebilir miyim? Heyhat! Bizim eski evde topu bir hizmetçi vardı; malzemeyi de kendim gider, alırdım; şimdi böyle bir kâşâne-i cesimin işini görmek için hizmetçi ikileşti; böyle bir konak sahibi sabahleyin sebzehaneye, kasaba, bakkala gidebilir mi? Bi't-tab' bu iş içinde bir îvâz, misafirlere hizmet için bir uşak tutuldu; yani evin içinde üç nefer de adam arttı. Kabil midir ki kasr-ı masarîf ile tesviye-i faiz edilebilsin? Lakin ben borçlu kalmak da istemem;

bari şu avize ile lüzumsuz birkaç levha var, onları yâftelerinde muharrir fiatın sülüs-i noksanına eski sahibine satabilsem, bin lira kadar hâsıl olur; beş yüz yine de Allah kerimdir!....

İşte tamir ihtiyacında borç ede, borç tesviyesinde eşya sata sata bir gün ne görsem iyi? Yattığım yataktan başka o muntazam konakta eşya itlâkına şâyân fakat bir şey kalmamış!...

Bir vakit zînet ve sefâhat sergisi olan bu kâşâne suyu çekilmiş değirmene döndü; onun iyisi bu konağı da satıp kendi halimle mütenâsib bir evceğiz, yani bir (beytü'l-ahzân) almaktır; böyle müsteâr kibarlığın zevki de müsteâr olur, der, yine hey'et-i sabıkaya ric'ât ederiz. Lakin o elden çıkan esbâb-ı zînetle muntazam konaktan fakat ah ve nedametden başka yadigâr kalmaz.

Didero gibi bir hakim saadetin huzur-bâl ve kanâat ve i'tidâlden ibaret olduğunu bilir; ârâyîş ve zîneti pâ-y-i hakaretle kakarak insanın ihtiyacını def'a kâfi olan eşyayı dünya ve mâ-fihâya değışmez. Değışenlerin hali ise [s. 28] şu zînetli konak sahibine, a'ni bana benzer.....

Mütenevvia

Tarih-i Edebiyatımız Hakkında Bir Mütâlaacık

Osmanlıların devr-i şevketi Fatih asrında Fatih sayesinde başladığı gibi, tarih-i edebiyatı da o devirden ibtidâ eder.

Ondan evvel biz idare-i kelâm ve ifade-i merama muktedir olduğumuz halde, yalnız elimiz kalemi tutamazdı?

Hayır, söylediğimizi yazardık, fakat lisân-ı edebimiz takarrür etmemiş idi.

Malumdur ki bir millet kerre-i zeminde isti'dâdına layık surette bir makarr-ı siyasi peyda edemeyince, hiçbir halinde kemâl, ve ekser-i ef'âlinde semere hasıl edemez. Onun için bizde o makarr-i siyasiyye malik olmadan evvel her ne yapmış isek, ictihâdımız nisbetinde istifâde edememişiz.

Vakıa, Osmanlılar Bursa ve Edirne ve Makedonya gibi iki üç kıt'aya ve birçok bilâda malik olmuşlar idi; ne çare ki bu millet-i muazzamanın taklîb-i âlem iktidarı bu yoldaki fütûhât ile iktifâ edecek mertebelerden bâlâ-ter olduğundan, bu cihan-ı fanide eli mâ-şâallah şan-ı azimetlerine vesîle-i tezkâr ve devletlerine dârü'l-karâr olacak bir mevki'-i mu'tenâyâ malik

olmayı tabiat zamana veya daha sahil ifade ile isti'dâd-ı tabiileri icbâr ederdî.

Binâen aleyh o da zuhur Osmâniyândan bir asır sonra Fatih'in seyf-i celâdeti ve hassaten istihsâl-i âmelde — i'câz-nümâ-yı kemâl olan — mahareti sayesinde İstanbul'un fethiyle hasıl oldu. Ondan sonradır ki Osmanlılar kılıcın şanını a'lâ ile beraber kalemin hakkını îfâya çalıştılar.

Fatih'in muhtac-ı esbâb olmayan bu nice yadigâr fütûhâtından ve hele siyasiyyâtına ait tesisatıyla fûnûn-ı harbiyyeye müteallik keşfiyyâtından kat'-ı nazar, bugünkü günde kitâb-hânelerimiz şöyle bir kere nazar-ı tedkikden geçirilecek olsa, müdevvenât-ı Osmaniye'nin yüzde sekseni yalnız onun devr-i saltanatında — tıynetinde mündemiç olan fazâil-i ilm ve irfân sâikasıyla — erbâb-ı ilm ve edebi hâmeye ve sahâbeti sayesinde vücuda gelmiş âsârdan ibaret olduğu anlaşılır.

Fatih zamanında fikhî, hikemî, ilmî, edebî birçok müellefât sahibi bir hayli eâzım bulunduğu gibi, lisanın şivesi henüz hal-i tufûliyyet bulunduğu halde dahi dâye-i terkinin ikdâm ve ictihâdı ile hayli de üdebâ yetişmiştir, ki tarz-ı ifâdelerine değılse de, hikmet-i efkârlarına bakıp da, bugün değıl,

bundan dört asır sonra dahi hayran olmamak kabil olamaz.

Ez-cümle müşârün-ileyhin asrı üdebasından ve kendisinin nedim-i hâsı Hızır Beyzâde Sinan Paşa'nın "Tazarruât" namıyla ilâhiyyâta müteallik olan telifinden — ki nüshası nâdirâtandır — nakl ettiğimiz şu iki parça müddeâmızı isbât için iki kavî hüccet olur:

Tazarruât'tan

Birinci Parça

"Dünya bir pîre-zen acüzedir ki libâs-ı arâyis [s. 29] duhterânda görünür; ve bir harâb-âbâd viranedir ki mazhar-ı âbâdân gözüdür!

Onun zevk ve safâsı vefâ-yı zenân ve ebr-i tâb-istân gibi nâ-pay-dâr, ve gussa ve cefâsı evrâk-ı eşcâr ve a'dâd-ı rimâl gibi bî-şümârdır!

Kirpi gibi doğurduğunu yine yer; ve kelb gibi temellük eylediğini ısırır!

Kiminle ahd etti de, yine bozmadı? Kiminle akd etti de, yine çözmedi?

Kimdir ki rüzgârın revâcını bî-kesâd, salâhını bî-fesâd, suûdını hübü, ve savlini bî-kunût, evcini bî-hazîz-i nâzil, şehdini bî-semm-i katil, sulhunu bî-ceng ü cidâl, devletini bî-tagayyür

ve zevâl, tulû'ını bî-üfûl, nüzulünü bî-kufûl, şerefini bî-vebâl, kudûmünü bî-irtihâl, ferahını bî-terah ve belâ, menhini bî-mihnet ve ibtilâ, bekâsını bî-fenâ, gınâsını bî-gınâ, ni'metini bî-gamm, lezzetini bî-elem, şerbetini bî-zehir, lütfunu bî-kahr, azîziyetini bî-mezat, devletini bî-zillet, telakkini bî-fırâk, vefâtını bî-nifâk görmüş ola?.....

Bu bir evdir ki imâretleri harâb, ve emelleri nâ-yâb, izzetleri tahkir, ta'zîmleri tasgir arsa-i afât ve beliyyâtdır!

Her kim ke's-i cihandan şerbet-i hayât içti ise, akıbet-i humâr memat görse gerek; ve her kim zamandan küll-i rahat koktu ise, elbette hâr-ı zahmetini çekse gerek!

Her ki nazik diller şemşîr-i mürg elinden pür-hûndur, her tâk-ı devlet gelenin ukubetinden ser-nigûndur.

Kangı serv-i bâlâ-yı ikbâldir ki kuvvet bâd-ı ecel onu bî-mecâl, onu dü-tâ etmemiştir? Ve kangı şükûfe-i bâğ cemâldir ki satevât-ı hazzân mürg ü bâl onu yere düşürüp sermemiştir?

Kangı nakş-ı dil-keş ve zîbâdır ki tûfân-ı hâdisât onu emvâc-ı bî-pâyânıyla setr ü nâ-yâb etmemiştir? Ve kangı âriz gül-i ra'nâdır ki izârıma tâbânı has ü hâşâk cihana karışıp gitmemiştir?

Kangı âsmân-1 safâdır ki gamâim-i hâdisât kâinât-1 ulviyye ile renk ve revâkı kûdûret ve zevâl bulmamıştır? Ve kangı suret mâh-1 sîmâdır ki tareyân-1 mevâni nekebât-1 süfliyye ile revnak ve ziyâsı tagayyür ve intikâl bulmamıştır?

Kangı cemâl-i merdüm dide-i izzettir ki, dide-i merdüm ol hüsnî zînetin letâfetinde hayran iken, nâ-gehân bâd-1 fenâ esip hâk içinde hâr etmemiştir? Ve kangı kuvveti devlet civân-bahtdır ki, pîr ü civân ol sâhib-i devletin rikâbında revân iken, âhir şîr-i ecel-i zûr pençesiyle zâr etmemiştir?

Kangı mübâriz saff-der-i cihandır ki, güşâde-i anân ve keşide-i sinân olarak yürürken, beste-i ukde-i şest dehr olmamıştır? Ve kangı merd-i meydân zamandır ki, saht-1 kemân ve zih ve peykân alıp gezerken, haste-i zahme-i dest kahrolmamıştır?

Nice halifelerin imâme-i devletleri vardı ki birgün ser-nigûn olup boyunlarını onla bağladılar! Nicelerin kemer-i izzetleri vardı ki nâ-gehân esir olup bellerine zincir eylediler!

.....
.....*

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Diğer Parça

“.....* kubbe-i semâvât bu salâbetiyle ahir-i münşakk [s. 30] olup yıkılsa gerek; rûy-i zemîn bu taravetiyle âkıbet-i harâb olup bozulsa gerek; dağlar ki görürsen dağlasa gerek; sular ki görürsen savrulsa gerek.....
.....*

Her kâr-gâh ki görürsen bî kâr ü bâr kalsa gerek! Ve her cemâat ki görürsen târ ü mâr olsa gerek!

Hilkat zindegânî âdemi hoş dîbâ-yi zîbâ idi, eğer dest-i rüzgâr rüzgâr çıkarmasa idi!

Nice tıfl-1 nâzeninler henüz gonce-i gül-izârı açılmış, ve zülf-i müşebbekârı çözülmemiş, ve kaşları yayı kıvrılmamış, ve gamzeleri oku atılmamış, nâ-gâh kahr-1 zaman fettân ol nâ-resîdeleri hâk ile yeksân eder!

Ve nice mahbub-1 güzünler ki, çehre-i cân-fezâ ve kadd-i dil-ârâları gönül gül-zârına behcet ve cihân bağına zînet vermiş iken, bir gün fitne-i devr-i zaman ol servi boyluların kaddlerini ve ol gül yüzlülerin hadlerini toprak altında nihân eyler!...

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Nice hilâl dirahşân olur ki
henüz bedr olmadan husuf bulur! Ve
nice âftâb-ı tâbân olur ki ufuktan zâhir
olmadan kûsuf bulur!...

Rüzgâr çemenlerinde öyle
reyhânlar olur ki açılmadan yolunur.
Nice ömr ağaçları olur ki yetişip
müsmir iken, zahm-i çeşm zemâne-i
gaddâr erişip bâd-ı fenâ havâdis yıkıp
düşürür.

Ve nice zindegânı devhaları
olur ki, gökleri zemine müstemirr iken,
nevâyib rüzgâr-ı mekkâr yetişip bir gün
sarsar-ı mesâib ile yere devirir!...

Cihân bâğ-bânı böyle gelmiş,
diktiğini koparır; ve zaman dihkanî
böyle edinmiş, ektiğini çıkarır
.....

Ne hoş idi bu dehrin bostanı,
Ger olmasa yedi âsib
hazânı!

.....
.....*

Mütâlaa

Bu zât Türkçe dediğimiz
lisân-i Osmânîde zamanının
edebiyat-ı şarkiyyesinden - taklid
olduğunu bildirmeyecek surette -
iktibâs edenlerin birincisidir. Bu

cihetle edebiyat-ı Osmâniyeye
müessis-i evvel addolunabilir.

İhtimal ki kendinden
mukaddem bu yolda yazı yazarlar
vardır; fakat biz göremedik.
Meydana çıkarana olursa,
lisanımızın târih-i edebiyatına bir
büyük hizmet eder.

Şive-i ifadesi pek güzel
olmakla beraber kâfiyecilik ve
ıstılâh-perverlik yolunda ve bâ-
husûs (nesr-i mürsel) tarzında
yazılmış olması cihetle, lisanımızın
tabiatına muvafik olmadığı için
şimdi mukallid addolunması arzu
olunmaz; ve belki evvelden beri
olmadığına teşekkür olunur.

Fakat tertîb-i tasavvurda
müellif hazretlerinin ihtiyâr ettiği
nazar-ı hikmet, eğer ahlâfına ders
olmuş olsa idi, hiç şüphe yoktur ki,
şimdi bizde de — tarifine layık —
bir lisan-ı edeb mevcut olurdu. [s.
31]

Hayfâ ki Osmanlıların seyfi-
i celâdeti İranlıları ne kadar gerden-
dâde-i inkıyâd ettiyse, İranlıların
türrehât kalemi dahi Osmanlıları o
derecede meftun-i hayret
ettiğinden, öyle bir hekîmin
gösterdiği numune-i irfân dahi

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

vassâfın hâce-i cihânın bir satırda sekiz kaf ve on altı şın cem' etmekten ibaret olan şakşaka zinlekârında halkın tevehhüm eylediği letâfete galebe edememiştir!

Bunu biz yine Sinan Paşa'nın noksan himmetine haml ederiz: Meydana koyduğu eser zamanının âsâr-ı acem-ânesine hakikate bin kat fâik iken, elfâzda onların tarzını taklit etmek kendince fikdân-ı cesareten başka bir şeye haml olunamayacak derecede bir küçüklüktür.

Şunu da unutmayalım ki maksadımız müşkil-pesendlik edip de, böyle bir müesses-i ûlâ muâheze değildir; yalnız layık olduğu surette bir lisan-ı edeb icadına kadar olan bir hekim zû-fünûnun ihtiyar ettiği şive-i acem-âneye teessüftür.

Müşârün-ileyhin Muhtasara

Terceme-i Hâli

Müvellâ Sinâniddün Yusuf bin Hızır Bey bin Celâlidün Fatih ulemasındandır. Ulûm-i akliyye ve nakliyyede ıslâat fevka'l-gaye müşârün bi'l-benân idi. Vâlidî Hızır Bey, ki Fatih tarafından en evvel İstanbul kadılığına tayin

olunan zâttır, vefat ettiği zaman Sinâniddün yirmi yaşında idi. Bu hengâmede Sultan Mehmet Han tarafından kendisine Edirne Dârü'l-hadîs müderrisliği tevcih buyuruldu. Müteâkiben kendisine nedîm-i hâss ederek, bir an mecâlisinden ayırmaz idi. Muahharen uhdesine vüzerâtta tevcih eyledi bu aralık meşhur Ali Kuşçu Rum'a gelmişti Fatih Sinan Paşa'ya Ali Kuşçu'dan ulûm-i riyâziyye tedrisini tavsiye eyledi. Sinan Paşa ise telâmizesinden müvellâ Latîfi'yi Ali Kuşçu'ya göndererek, riyâziyyeden ders aldırır, ve Latîfi yanına geldikte dersi Sinan Paşa'ya tekrar ederdi. Bu takrîb ile riyâziyyâtta olan müşkilâtını halletti. Hatta Kadızade'nin Riyaziyyeden Cağminî nam kitabına, ki gavâmızını tefehhüm haylice kemale tevakkuf eder, mükemmel bir hâşiye yazdı. Bu kitabı sebebiyle Fatih'in indinde kaderi evvelkinden berter olarak, artık yanından hiçbir zaman ayırmaz olmuştu. Meşhur olduğu üzere nihayet dereceyi bulan kemâlde zevâl-i mukarrer olduğundan, nasılsa bu aralık ilmî bir mübahaseden dolayı Fatih'le arası

bozularak, Nedîm padişahı mansıbından infisâl etti. Ve Saruhan emvalinden yevmî yüz dirhem ile tekaüdlüğü ferman buyuruldu. Muahharen zamîmeten bir de tımar ihsân olunmuştu. Arası çok geçmeksizin Fatih'in vefatından birkaç mâh makdem ki 886'da Gelibolu sancağı mutasarrıflığına tayin olunarak, birkaç senede o hizmette kaldıktan sonra memuriyetten istifa ve İstanbul'da ihtiyâr-ı inzivâ eyledi. Vefatı 891'dedir. Sahada o derecede ifrâtı vardı ki hîn-i vefatında gasli için iktizâ eden suyu istemeye odun pasesi bulamadılar. Merkadı Hazreti Halid'dedir. *Tasavvuftan Tazarruât* namıyla yirmi beş cüz' kadar bir kitabı, ve kısas-ı enbiyâ, ve Cağmini üzerine hâşiyesi, ve ulûm-i mütenevviadan bâhis birkaç risalesi vardır. Sebi kırk ile kırk beş arasında idi.

—

[Rahmetullahi aleyh]

[s. 32]

Bazı Emsâl-i Hikemiyye

—

— Zevâlden beri servet var ise istihkaktır.

—

— İstihkak resme benzer: İ'lâsı takarrüb ettikçe, âdîsi tebâüd ettikçe güzel görünür.

—

— Çok lakırdı söylemeyenlerde yalancı az bulunur.

—

— Maksadı istikâmet olanın mesleği müstakîm olmsk gerek.

—

— İnsan ûlûsu olmak insan kıyafetinde insandan başka bir şey olmaktan bin kat hayırlıdır.

—

— Korkudan ölecek kadar ölmeden korkmak büyük hamakattır.

—

— İnsanın en büyük dalkavuğu kendisidir.

—

— İnsanın vicdanınca da musaddak olmak şartıyla yüreğin doğruluğu efkâr-ı adl ve hakkaniyyetin en başlı bir menbaıdır. Bir adam sâhib-i nâmus mudur, hemen daima doğru düşünebilir. (Jan Jak Russo)

—

— En âdî ve en kaba saatler fakat saati irâe ediyorlar; dakikaları ise ince işlenmiş saatler tayin eyliyorlar. Efkâr-ı âdîye dahi böyledir; hakayıkın en kabasını görür, ve gösterir. Efkâr-ı dakikadır ki dakayık-ı ahvâle vukuf kesb eder, ve yine dakayık irâe eyler. (Paskal)

— İnsanın zekâsı ne kadar artarsa, tuhaf adamları da o nispette çok bulmaya başlar; ale'l-âde bir adam insanlar miyânında bir fark göremez.

Terâcim-i Ahvâl İbni Sina

Eâzım-ı ümemden ahvâline muttali' olabildiğimiz zevâtın terceme-i hâllerini mecmuamızda neşr ile erbâb-ı mütalaanın bu sorunla da tevsî' itlâ'na hizmet arzusunda bulunduğumuzdan, bu maksada —ulûm-i akliyye ve nakliyedeki fazl ve kemâli cihetiyle millet-i İslâmiyenin mâ-bihi'l-iftihâr olan — Hekim İbni Sina'nın Terceme-i Hâl'inden ibtidâyı münâsib gördük.

Malumdur ki: Hekim mûmâ-ileyhin havâss indinde maruf olan fazâil-i ilm ve irfânı avâm itikadında yerleşmiş olan garâib ahvâliyle

mütenâkız olarak, halk müşârün-ileyh — kudemânın kuvve-i vâhimelerinde vücut bulan esâtîr-i evveline tevcih ettikleri havârik-ı âdât iktidârı gibi — ukalâ ve hikmeten imtinâ-yı bedîhî olan (simiyâ) namında bir ilm-i mevhûme vukuf ile yâd, ve ilm-i mebhûs sayesinde tayy-i mekân, tebdil-i suver, enzârdan ihtifâ, şâbb-i şeyb, şeyb-i şâbb, kadını erkek, erkeği kadın, hayvanı insan, insanı hayvan

(Mâ-ba'dı gelecek nüshada)

[s. 33]

Senden Dursun Fakih nâm-ı fazıldır, ki en evvel kurrâcı hisârda Sultan Osman namına hutbeyi de bu zât okumuştur.

İstanbul'da en evvel mesned-i kazâyâ nâil olan zât allâme-i meşhur Hızır Bey'dir; hatta kâdî karyesinin nâm-ı kadîm Yunânîsi (Kalke Don) iken, Fatih Sultan Mehmet Han karye-i mezkûreyi mâikâne olmak üzere mîr mûmâ-ileyh ihsan ettiği için, bu nâm-ı Kadıköyü'ne nühûl eylemiştir.

Gelibolu Fatih'i şehzade Süleyman Paşa — ki Osmanlılardan seksen kadar dil-âverle Anadolu'dan Rumeli'ye ibtidâ geçen ve Gelibolu'yu feth eyleyen serverdir — başlarına altın ile mutallâ mevlevî külâhı giyerler idi.

Sebebini tarih şöyle söylüyor: Bolayır fethinden sonra Gelibolu'yu dahi feth eylediklerinde dest-res olunan ganâimi guzâta o külâh-ı mevlevî ile taksîm ve tevzî' ettiklerinden, “*Artık bu fetih ve ganimetin bir yadigârı olmak üzere, layık görürseniz, bende bundan sonra külâhımı yaldızlayayım.*” demiş; fi'l-hakika vefatlarına kadar o halde giymişlerdir.

—

Sultan Yıldırım Bayezid 783'te Germiyanoglu Ali Bey'in — ki Karamanoğlu dahi derler — kerimesiyle tezevvüç ettik de, etrafında bulunan ve Devlet-i Osmaniyenin şa'şaa-i şevket ve ikbâline hıkd ühased ve havf ü haşyetle karışık bir halde dürrden nekrân olan Tavâif-i Mülûk tertib olunan sûr-i izdivâca elçiler irsâliyle girân-bahâ hediyeler takdim, ve ümerâ-yı Osmâniyye dahi lâzıme-i ubûdiyyet ve tehniyeti kendilerine layık bir surette atebe-i pâd-şâhîye arz eyledikleri hediyelerle ifâ ettikleri sırada meşhur Urnus Bey yüz nefer gulâm ve yüz nefer cariye ihdâ etmiştir, ki ileri gelen on nefer gulâmın ellerinde altın ile memlû gümüş tabaklar, ve onlarımıuakkab olan on gulâmın ellerinde dahi altın tabaklar içinde sîm-i hâlis ve bâkî seksen gulâmın elinde dahi gümüş şamdanlar ve meşrebeler

ve leğenler ve ibrikler vesair evânî-i sîm var imiş!...

Müverrih neşri der ki: “Mülûkdan gelen elçiler hudâvendigâr hazretlerinin bir paşası bu makule hediye-i mülûk-âne tertib ve takdir ettiğini görerek, mertebe-i devletlerini teferrüs ve getirdikleri hedâyâdan şerm ve hicâb eylediler.

Hal böyle iken, Bayezid müşârün-ileyh Urnus Bey'in hediyesini elçisiyle Mısır padişahına ihda, ve Mısır padişahintan gelen hedâyâyâ müşârün-ileyh Urnus Bey'e ihsan ve i'tâ' etmiştir.

Kayınpederi Ali Bey ise kerimesi Sultan Hatun'un bedel-i cihâzı olmak üzere Kütahya ve Simav ve Eğrigöz ve Tavşanlı kalelerini i'tâ' etmiştir.

—

Yıldırım Bayezid İstanbul fethini kasid olduğu zaman, imparator ale'l-acele padişah sâhib-kırâna on bin adet altın irsâl ve takdim ile âtîfetine dehâlet etmiş, ve bunu takviye için vüzeradan her birine birçok hedâyâ isrâ eylemiştir. Hatta tarihçe müsbettir ki Sadrazam Ali Paşaya içerileri altınla memlu on adet büyük balık göndermiştir.

Fakat Ali Paşa merhum makâsid Osmâniyâni zehârif-i

dünyeviyyeye feda etmeyecek kadar bir hamiyet-şîâr olduğundan, ve o aralık Fatih'in dahi kabil olmayacağını bildiğinden, imparatorun bu istid'âsına fakat İstanbul suruna karîb bir İslam mahallesi inşâ, câmi' ve mahkeme

binâ, ve kadı ikamesi suretleriyle müsâade eylemiş, ve yapılan mahalleyeturuklu yenicesinden bir hayli İslam nakl ve iskân ettirmiştir.

İlân-ı Hususi

(Muharrir)in on iki cüzü bir senelik itibar olunarak, müşteri olmak isteyenler için fiyat-ı seneviyesi otuz altı kuruştur. Taşralar için - sağ akçe olarak -altı kuruş posta ücreti zam olunur. Merkez idaresi bâb-ı âlî caddesinde 2 numarolu “Tasvir-i Efkâr” matbaasındadır. Mektup ile mahallerini tayin ve fiyatını posta pulu olarak

melfufen yahut sâir suretle irsal edenlere behr-i cüz’i çıktıkça posta ile gönderilecektir. Müteferrik olarak Bahçekapısı’nda Hasan Ağa ve Bâb-1 âlî caddesinde Toros Ağa’nın dükkânlarıyla köprü başındaki gazete barakasında ve sâir mahallerde satılır.

Matbuat-ı Ceyyide

Bu unvan altında edebiyat ve fünûna müteallik birtakım asâr-ı cedide ve atıkanın neşrine teşebbüs olunmuştur.

İkinci adedine tesadüf eden “Seyyid Yahya” nam milli facia - ki Endülüs’ün İspanyollar tarafından istirdâdı zamanında cereyân etmiş bir vakıayı der-neşr olundu.

Üçüncü adedi olan “Gave” nam facia-yı tarihiyye - ki Dahhâk ile Feridun Demirci Gave’nin vakıa-yı meşhuresini mufassal ve musavverdir - tab’ olunmaktadır.

Engizisyon cemiyetinin Endülüs’te icra ettiği mezâlim ve harekât-ı desîse-kâr-ânesine bir numune olmak üzere, üç sene evvel tahrir olunarak, neşri musammem bulunduğu ilan edilmiş olan “Vicdan” yahut “Mezâlim-i Endülüs” nam-ı facia-yı milliye bazı esbâb-ı mâniadan dolayı neşr edilememiş olduğundan, bu defa bir derece daha ıslâh ve tashihle “Matbuat-ı Ceyyide”nin dördüncü adedi olarak neşr olunmak üzere, ruhsat-ı resmiyesi istihsâl olunmaktadır.

Üç Silahşörler

Fransa hikaye-nüvisinin reisi denmeye şâyân olan (Aleksandr - Duma)nın te’lifât-ı adîdesinin en meşhur ve mergubi olan “*Üç Silahşörler*” hikayesi lisanımıza tercüme olunarak cüz’ cüz’ neşr olunmak üzere tab’ına mübâşeret olunmaktadır.

Bu hikaye-i garibenin birbirini müteâkıb altı adet zeyli vardır. Rağbet-i umûmiyyeye mazhar olduğu taktirde onların dahi sırasıyla tercüme ve neşri mukarrerdir.

Üç Yüzlü Karı

Fransa üdebasından hikâyât-ı latife ve mudhike tahrir ileşöhret-yâb olan (Pol- dö Kock)un âsârı iki kişi tarafından lisanımıza nakl olunmakla, “*Üç Yüzlü Karı*”nam hikâye-i garibeden başlayarak cüz’ cüz’ neşr olunmak üzere, âsâr-ı mezkûrenin tab’ına mübâşeret olunmaktadır.

Tasvir-i Efkâr Matbaası

Bu matbaada usul-i cedide üzere, gayet nefis olarak, ehven kıyaetle her nev’ kitap ve risale ve

evrak sâire tab' olunur; murat olunduğu taktirde tertib tashihi ve usul-i cedide-i müttehize üzere işârât-ı lâzımenin vâzı' ve usul tertibi dahi matbaa idaresi tarafından der-uhdeedilebilir.

—

Esrâr-ı Saray Kralı

(Ağzaviye – dö Mutnepen) nam edibin te'lifâtından olarak “Esrâr-ı Serây Kralı” unvanlı bir hikâyenin dört cüzü neşr olunduğu gibi beşincisi dahi tab' olunmaktadır.

1.2. İkinci Sayı

İkinci Cüz'

Bir nüshası 4 kuruş

Birinci Cilt

MUHARRİR

Edebiyat, sanâiyî, bedâiyî, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—
Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Bu Cüzün Mündericâtı

Mükâtibât-ı Siyasiye: Birinci
Mektup — Muhteriat-ı Bedia: Tıbaât —
Zekâ-yı Hayvanat: Kelb —
Mütenevvia: Ebediyete Nisbetle İnsan,
Ayine-i İskender, Bazı Emsâl-i
Hikemiyye, Paskal'ın Bir Mülâhazası,
Mahlûkât-ı Bahriyenin Kesreti —
Terâcim-i Ahvâl: İbni Sina (mâ-ba'd)

Gelecek Cüzün Mündericâtı

Mükâtibât-ı Siyasiye: İkinci
Mektup — Muhteriat-ı Bedia: Tıbaât
(mâ-ba'd) — zekâ-yı Hayvanat: Kelb
(mâ-ba'd) — Âlî-cenâbâne Bir Hareket
— Mütenevvia — Tarih: İstanbul
İmparatorları Huzuruna Süferanın
Duhûlü — Terâcim-i Ahvâl: Hasan
Sabbah.

S(in)– M(im)

İstanbul

Maârif-i Nezâret celilesinin ruhsatıyla birinci defa tab' olunmuştur.

1293

Tasvir-i Efkâr Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 2

Ma'lûmât-ı Muhtasıra

Küre-i arzın her bir tarafında
senevî sekiz yüz bin kantâr kurşun
ihraç olunmaktadır.

En a'lâ kurşun madenleri
Saksonya ile Avusturya ve İngiltere ile
İspanya'dadır.

—
Bakır madenlerinin en a'lâları
Avrupa'da İngiltere, Amerika'da

Meksika, Asya'da Acem
lkelerindedir.

—

1872 senesinde İngiltere
madenlerinden yirmi iki milyon liradan
ziyade demir, bir milyon yüz onbir bin
lira porselen ve sâir madına müteallik
toprak, ve kırk altı milyon lira maden
kömürü, ki cem'an yetmiş milyon yüz
atmı bin drtyzonaltı lira hasılat
olmuştur.

—

Tarihlerin mazbtı olan
hareket-i arzların en Őedd ve vahimi
miladın 526 senesinde Antakya'da
vuku bulan zelzeledir, ki üçyüz bin
nüfusun helakını mûcib olmuştur.

—

Eski asırlarda Meksika'da
zelzele pek sık vuku bulur iken, gittikçe
arası seyrelmi. On altıncı asır miladide
yetmiş be, on yedincide elli dokuz, on
sekizincide otuz dört, ve içinde
bulunduğumuz on dokuzuncu asırda
fakat dokuz kere vuku bulmuştur.
Bunun sebebi ise kıt'a-i mezkûrede
ahlnin yevmen fe yevmen tekessrle
ekser arz-i hliyyenin kara ve
meskine tahavvülü cihetiyle kuyular
açılması, c-be-c maden ocakları
peyda olmasındır; yani arzın sukub
edilerek taht-ı arzda muhtebes olan
ebhireye menfezler hasıl olmasındır.

Hatta vaktiyle İstanbul'da dahi
hareket-i arz pek kesret ve Şiddet üzere
vukua gelen, mesâkin ve byt adeta
dr'l-muhtara hükmünü bulmuş, ve
hatta Ayasofya kapısının birkaç defa
yıkılmaklığına zelzelelerin Şiddetle
vukuı sebep olmuştur. Fetihden sonra
ise bu beliyyenin böyle sık sık ve Őedd
Őedd vukuuna mani olmak için, Fatih
merhum evlerde kuyu kazdırmayı
ferman buyurdu; çünkü vaktiyle
İstanbul evlerinde kuyuya bedel-i
sahrınc var idi. Binâen aleyh bu
beldenin nt-ı arziyyesinden olan
zelzele dahi müşârün-ileyhin tedâbir
hükm-i endiŐnesi yüzünden bir taraf
olmuştur; ve hamdolsun o gm-nden
sonra evvelki kesret ve Şiddeti
kalmamıştır.

—

Hesap olunmuş ki zerraya bir
milyon, ve tüccara be milyon kuru
verilse, hüsn-i isti'mâl Şartıyla, zerraya
verilenden edilecek istifade tüccara
ikrz edilenle tekabül olunur!

(Hakikate zemin defin servetle
memldur; mifthı ise ziraattır.)

—

Malumât-ı Tarihiyye

Bir vakit vefeyât vukuunda
mâtem icrası ve libâs-ı mâtem olmak
zere siyeh haftnlar iktissı
Osmanlılar beyninde dahi câri idi;hatta

Bayezid-i Sâni zamanında eâzımdan biri vefat eyledikte, siyah kağıtlar üzerine celî-i hatlarla namı yazılarak memerr-nâs olan mahallere ta'lîk edilmek mu'tâd idi. Bu bid'at-i seyyieyi ise Yavuz Sultan Selim lağv eyledi. (Radiyahü anh.)

—
Devlet-i Osmaniyyede ibtida müftü ve kadı olan zat-ı Osman Gazi'nin kaim-pederi meşhur Edebâli'nin akrabası

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyî, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Mükâtibât-ı Siyasiye

—

Birinci Mektup

Birader!

İzzetli Rıfat Beyefendi'nin Hukuk-i Umumiyye tercümelerini ona dair olan mektubunla beraber aldım. Beyefendi'nin öteden beri bazı âsâr-ı şî'ryelerini ve kitabın mukaddemâ neşr olunan birinci cüzünü görmüş, ve kendilerinin tabiat edîb-ânelerinde olan feyz ve kuvveti onlardan istidlâl etmiştim. Binâen aleyh eserin ve hususiyle mukaddimelerin şive-i ifadelerince mektubunda olan evsafabende iştirâk ederim. Yalnız cüz-i evvelin mukaddem ki tab'ında olan mukaddeme gerek ihtivâ-yı hakikat ve gerek belâgatca şimdiki mukaddimeye ziyadesiyle fâik olduğundan, onun imhasıyla yerine bunun ikamesine teessüf eylerim.

İhtimal ki zikr olunan mukaddimenin haliyle neşri makrûn-i cevâzolamamıştır. Eğer bu zann muvâfık-ı hakikat ise, beyefendi başka bir mukaddime tertibinde bi't-tab' ma'zûrdur.

Lakin tercüme olunan kitabın mâhiyyeti hususunda fikrine taraftar olamam; çünkü bir eserin menfaat-bahş

olması zaten makul ve makbul ve hususiyle intişâr edeceği milletin akâid ve kavaidine muvafık bulunmasına tevakkuf eder; mevzu-i bahs olan kitap ise bu şerâitin hiç birini câmi' görünmüyor.

Dünyaya senden yedi sekiz sene evvel geldiğim cihetle, bi't-tab' intihâz zamana daha ziyade muktedir olduğumdan, okuduğum veya işittiğim şeylerin kesretine hürmeten, mütalaasına rağbet eder isek, o babda olan mülâhazâtımı tafsilen yazarım. İftirâk sûrî cihetiyle vasıta-i münferide-i ülfetimiz olan muhâberâtı sual-i hâtır ve tevsik-i muhabbet gibi resmi ve hevâyide sözlerle bitirmekten ikimizce dahi istifadeyi mûcib böyle bir bahs açmak elbette daha faideli olacağından, zikr olunan kitap hakkında hatırıma vârid olan şeyleri şimdiden yazmaya başladım; ister isen, ilerisine de devam ederim.

1

Tahkikatıma göre Mösyö (Pradye Füdre) [s. 34] Avrupa'nın fenn-i hukukunda müdevven olan dersleri görmüş, ve hocalık re'sine dahinâil olmuş ise de, Paris'teki Ermeni mektebinden başka bir rahle-i ifade bulamadığından, kendi kavmi

arasında bile mesmû'ül-keîâm olmayan bir adamın hususiyle siyaset gibi umûr-i dünyeviyye müteallik fûnûnun en mühim ve dakik olan bir fenden bahseden kitabını — akâid ve tarz-ı idarece Avrupa ile ihtilâfımız ba'de'l-müşrikîn hükmünde iken — lisân-ı Osmanîye nakl etmek müfid bir hizmet değildir, sanırım! Hukuk-ı Umumiyye namıyla cüz-i evvelin birinci neşrinde mukaddemâttan Beyefendi Mösyö Pradye Füdre'denders okuduğu cihetle, üstadlık hakkına riayete kitabın tercümesine himmet buyurdıklarını beyan ediyorlar. Vakıa hikmetçe tilmîzlik hakkına i'tinâ en ziyade makbul olan hasâ'il-i haseneden ise de, mevâdd-ı ma'lûmeden olduğu üzere umûr-i memdûhadan hiçbirinde dahi ifrât bir vecihle câir olamayacağından, kavâid-i siyâsiyye-i İslâmiyyeye pek de muvâfakâtı millet-i muhteremimize bir menfaati olmayan öyle bir eser ne kadar hüsn-i niyyet üzerine neşr olunmuş olsa, eshâb-ı i'tibâr nazarında şâyân-ı bahs ve mülâhaza görülmek şâibesinden bir vakit kurtulamaz.

2

Hukukta “*Ahlâk-ı ilm hak ve nâ-hakk olmak hasebiyle, insanın bi'l-cümle mazâhir-i ictimâya ve şahsiyesine bakar.*” denilmiş ise de, ilm hak ve nâ-hakk akâid-i islâmiyyece

ahkâm-ı şer'iyyeolarak, ahlâk ise tezkiye ve tehzîbe hizmet edecek ulviyyet ve efdaliyyet muâmelâta müteallik bir takım tasavvurat-ı hikemiyedir. İbni Sina gibi, Nasir Tûsî gibi, Hüseyin Vâiz gibi ecille-i hükemâ ve ulemâ-yı islâmiyyeden bazı zatlar ahlâka dair pek çok şeyler yazmışlarsa da, eserlerine kitab-ı ahlâk namı vermişler.

Millet-i müteşerri'-i İslâmiyye için “*Hürriyete akıl namına olarak kanunlar vazı' eder, hareket-i beşeri idare eyler, ahlâka nizâm verir, mukteza-yı hayatımızı, bildirir, ve zâif ve hukuk-ı hikemiyyemizi “öğretir”, bize hayrı ve şerri ve fazâil ve rezâili gösterir*” ancak kitap ve sünnetten muktebes olan ahkâmıdır. Vazifemizin fevkinde olarak, icra edilebilecek **ma'lâ-melât(?)** muhsine hiçbir vakitte bir hadd veya tarif altına alınabilmek kabil değildir ki, bir fenn teşkiline sâlih olabilsin. Tarif-i mevzû' ve gayetten ârî' dünyada nasıl ilim veyahut fenn görülmüş?.....

Ahlâka müteallik olan mülâhazât-ı hikemiyyeyi kitapta irâd olunan ve bâlâda bazı ifâdâtı nakl edilen ahvâline şâmil ve kâfil addeder isek, insanın tedeyyün ihtiyacından vâreste olması lazım gelmez mi? Hak ve nâ-hakk “ahlâk” sayesinde

öğrenmeye isti'dâd-ı beşer muktedir olsa idi, enbâ-yı ilahiye ne ihtiyaç kalırdı?

Sırf akıl cihetine atf-ı nazar olduğu halde dahi Felatun'un, Aristo'nun, Zenon'un, Sisero'nun, Dekart'ın, Bakon'un, Russo'nun, Volter'in, Kundurse'nin, Turgo'nun, Robespier'in, Dante'nin, Garibaldi'nin, Silviyo'nun ve bunlar kabilinden olarak ya akvâl veya ef'âlce medeniyete hizmet etmek isteyen sâir bunca ahlâkıyyûn şeriat gibi ahd-i saadet değil, hakîm-i [s. 35] Farabi'nin medeniyet'ül-fâzıla sende âdî bir hal gibi bin türlü i'tirâzât ile tarif ettiği hilâfet-i Abbâsiyye ahdine mümâsil addolunabilecek bir medeniyet teşkiline bile muvafık olmadıklarını — Mösyö Pradye Füdre'nin ahlâka müdânî addedecek kadar ehemmiyet verdiği — fenn-i tarih pek kolay isbat eder.

Fikrini inhidâ'adan muhafazaya çalış! Hak ve nâ-hak bildiren mülâhazât-ı hikemiyye değil, ilhâmât-ı dîniyyedir.

Ahlâk-ı fâzıla "Tahallukvâ bâ-halâk Allah" fermanından inbiâs eder bir veya birkaç müellifin re'yinden değil, elimizde yakiniyyâtın ve Mösyö Pradye Füdre indinde dahi müslimâtın bir delil daha var: Ahlâk "ilm-i hak ve

nâ-hak" ise cem'ıyyât-ı siyâsiyyenin kıyam ve devamına medâr olmak için hatta dinsiz milletler tarafından yapılan nizâmât-ı esâsiyye niçin ahlâkın himayesine verilmiyor da, ism-i a'zam-ı ilâhinin kefâlet mukaddesesine tevdi' edilebilir? İ'tikâd-ı mahsûse göre Allahtan korkmayan adam fırsat buldukça levâzım-ı ahlâktan değil, hatta vezâif-i siyaset ve mûcibât-ı mücâzâtdan bile ihtirâz etmez. Edyân hakkında bin türlü ta'rizât-ı kâfir-ânesiyle beraber vücûb-ı vâcib i'tikâdında bulunan Volter'in hâşâ "*Vâcib mevcûd olmasa idi, icâd etmek lazım gelirdi*" yolunda olan kavli garibi dahi insaniyete ahlâka ve siyasete kudret-i azîme-i ulûhiyyete iftikâr-ı külli ile muhtaç olduğunu beyan etmek içindir, sanırım.

3

Kardeşim! Tedbir kelimesinin Kâmûs'ta olan tarifi şudur: "*(et-tedbîr) tef'îl vezninde âkıbet-endişlikle encâm-ı kâra nazar u sarf-ı basar eylemek manasınadır. — yukâlu deyrü'l-emr — ezâ-yi nazar fî-âkıbete, ve tefekkür. — Bir hususun temşiyeti zımında sa'y ve tertibi esbâb eylemek manası bundan me'hûzdur.*"

Hal böyle iken, beyefendinin ictihâd zâtîleri veyahut mukaddime ve zeyl eserinde beyan ettiği malûmât ve

izâhât iktizasınca îanelerine müracaat eylediği “erbâb-ı irfânın” tasarrufât nûşendeleri âsârından olmak üzere, ihtiyar olunan tedbir kelimesi tedbir menzil-i ıstılâhın okunumu politik tabirini ifadeye salâhiyyetsizliğinden dolayı aradan bir menzikelimesi mahvolunuvermekle medeni ve siyasi her türlü vesâit serveti ifadesi kabil olur, zannolunmasından neş’et etmiş olsa gerektir. Yoksa okunumu politik, hatta Fransızca o nâm ile yazılmış olan lügatte bile, aranılmış olma, henüz layığıyla tarif olunamamış bir fenn olduğu anlaşılırdı. Üdebamızın en meşhurları tarafından adına fenn-i servet denilmiş, ve bu ism-i müsemâyı hakkıyla ifade etmemiş olsa bile, mesela Türkler arasında ne demek olduğu ma’rûf olmayan isagucu lafzı tekerrür-i isti’mâl ile mantıktan bir kitap ifade etmediği gibi, fenn-i servet dahi kulak dolgunluğuyla okunumu politik tabirine mukâbil olmuş, ve hatta okunumu politik lafzı beyan ettiği fenin mevzû’uyla muvafık olmadığı, ve bu yolda pek çok müelliflerin envâ’ itirâzâtına uğradığı halde, Fransızca makbul ve müştehir olacak başka bir kelime bulunup da, onun lağvine imkân hasıl olmamış iken, [s. 36] sarf-ı fuzulî olarak bir

tedbir ıstılâh-ı ibdâ’na hiç ihtiyaç görünmezdi.

Ne hâcet, tercümede dahi “*ilm-i tedbir ki emvâle dair olan kuvvânînin marifeti demektir*” deniliyor. Yalnız bu tarif ma’rife delâlet edemeyeceğine bî-nefsihî beyyinedir; çünkü evvelâ tedbir lafzı “okunumu politik” terkinin fena ifade ettiği manayı, efrâdını câmi’ ve ağyârını dâfi’ olacak surette, beyan edemez; tedbir kelimesinden lisanımızda teşebbüsât-ı nâfiâyı idareden kat’-ı nazar desâis-i makdûhe dahi anlaşılabilir. Müsteşhid etmezden Veysi’nin:

“*Tedbiri ile etmiş idi âlemi ifşâd!*” mısraında görüldüğü gibi, böyle umûr-i hayriyye ve şerriyyeden kâffesini me’mûl üzere netîce-bahş edecek esbâbın umumuna şâmil bir kelimeyi gayeti tasarruf ve tezyîd-i emvalden ibaret olan bir fenne unvan etmek nasıl caiz olabilir?

Umûr-i ma’lûmedendir ki: İhtirâ’da şart-ı cevâz muhdesin kadime rüçhanıdır. Fenn-i servet unvanı mevzuuna tamamiyle delâlet etmiyor ise, ilm-i tedbîr tabiri müsemmaya takarrüb dahi edemiyor. Noksanı daha beteriyle imhâya çalışmakta ise faide var mıdır? Bilemem.

Fenn-i servet veyahut kitabın tabiri üzere ilm-i tedbire dair

tercümenin altmış sekizinci sayfasında gördüğüm “*Faidesi cemiyet ve tamâmî muhafazası maksadıyla ilm-i ahlâka tatbikan mesâî-i beşeriyeye nizâm vermektir*” ibaresinden bir mana anlayamamıştım; sonra kitabın Fransızcasını buldum; meğer Mösyö Pradiye Füdre fenn-i servetin tarif ve mevzuunu müteâkıb “gâyeti mesâînin hüsn-i ahlâka muvafık olmak üzere, ferd ve cemiyetin en mükemmel bir surette muhafazası maksadıyla tanzimidir.” Yolunda bir diğer müellifin bir kitabından bir ibare nakl etmiş imiş!

Zekâvet-i meşhûre ve münâsebât ve ikdâmât-ı ma'lûmelerine nazaran, mütercim beyefendi pek âlâ Fransızca bilirler; Arabîde dahi mukaddemât-ı ulûmu okuduklarını işitiyoruz; kuvve-i kalemiyelerine ise zaten bir şey denilemez. O halde ıstılâhât-ı fûnûnun en meşhurlarından olan gayet yerine (faide) kullanmak, ve arabîde zaten masdar iken ahirine birde Fârisî yâi masdariyyet ilavesiyle kelimeyi masdar ender masdar haline getirmek gibi açık açık hatalardan ictinâb etmeleri daha münasib olurdu.

Bunlar şive-i tahrir-i kadimin melekât-ı kitâbette bıraktığı seyyiat-ı

i'tilâf netâyicinden olduğuna şüphe yok ise de, mûmâ-ileyh gibi kudretten bir kabiliyet-i külliyye mâlik olmakla beraber, emr-i tahsil ve terbiyece zaman ve mekânın birçok müsâadât fevka'l-âdesine mazhar olmuş, ve o cihetle mülkümüzde irfân perverân-ı şebâbın hissiyât-ı civân-merd-âne ve tecârib-i pîr-âne ile açmaya çalıştıkları silk-i sahih-i edebin en ileri giden muktedâlarından olmaya herkesten ziyade liyâkat ihrâz etmiş bir zatın âsârında — vaz' ve istikâmetine dikkat etmeksizin — kelimeler kullanmasının gerçekten şâyân-ı teessüf olduğu dahi meydandadır.

Bu postalık bu kadarla iktifâ ile ileride yine yazarım.

21 Sefer 92 ***

[s. 37]

Muhteriat-ı Bedia (*)

Mahsul-i fikr ve zekâ olarak, ezmine-i müteahhirede vücuda gelen keşfiyyât-ı sînâyyeden bazı mühmellerinin suret-i ibdâ' ve hudûsuyla ibtidâ-yı ihtirânda buldukları hâli ve kâşif ve mucidlerinin ahvâlini mecmuamıza derc ile, erbâb-ı mütalaanın enzâr-ı

*Lui Fikiye'nin *İhtirâat-ı Cesime* unvanlı kitabı me'haz addedilmiştir.

itibarına arz ve takdimi maksada muvafık gördüğümüzden, bu hizmeti ifâya muhterât-ı bedîanın hükümdâr-ı âlem-gîri ve cümlemizin mürebbi-i maârif tedbiri olan Tıbbâtın tarif-i evsafından ibtidâyı arzu eyledik. Bedâyi-i sâirenin tarif-i ahvâline muvaffakiyetimizi de mübdi' gül olan Cenâb-ı hakdan temenni eyleriz.

—

1

Tıbbât

Tıbbâtın Tarih-i İhtirâı — Tıbbât-ı Elvâh — Gutenberg — Fust ve Schoeffer — Gutenberg'in Vefatı — İntişâr-ı Tıbbât — Metabi-i Meşhûre — Meşâhir-i Tâbiîn — Tıbbâtın Usûl ve Edevâtı

Tıbbât, bir kitabı sürat ve ehven fiat ile nüsh-i kesireye iblâğ etmek, ve binâenaleyh semerât-ı akıl ve zekâyı bu suretle âleme neşr ve ilân eylemek sanatıdır. On beşinci asırda ihtirâ ve ibdâ olunmuştur.

Şu — tarif-i sadedinde olduğumuz — sanat ebediü'd-devâmın ihtirâi âsâr-ı sâlifeye isnâd olunamaz; vâkıa, bu icâd Çinliler ile sâir bazı Avrupa akvâmına isnâd olunmuş ise de, bunlar adeta elvâh üzerine harfleri ya mühür gibi çukur veyahut yemeni kalıbları gibi kabartma hakk etmekten ibâret idi. Tıbbâtın esâs ve sühulet ve

muhessenâtı ise harflerin dökme ve müteharrik olmasından ibârettir. Binâenaleyh 1450 senesinde yani Amerika'nın tarih-i keşfinden kırk sene mukaddem, Gutenberg'in semere-i zekâ ve fetaneti olmak üzere, harflerin isâgasını ve müteharrik oldukları halde, tıbbâatda istimâli tasavvur edilmiştir.

Gutenberg maden ve piriçten harfler dökerek, şu tarz-ı ihtirâmı hadd-ı kemâle isâl ve bu yoldaki tecârübünden bir netice-i mükemmele istihsâl için; Loran Kosta ve Harlam namında iki kişiyle akd-i şirkete mecbur oldu.

Milâdın on beşinci asrına kadar tıbbât malûm olmadığından, istimâl olunan kitaplar ale'l-umûm yazma ve sahafların yed-i inhisârında idi. Şu kadar var ki Avrupa sahafları Endülüs sahafları gibi fûnûn-ı şitâyâ vâkıf bir âlim adamlar olduğundan, sahaflığı dahi terakkice sanayi-i sâire derecesine isâl emrinde vesâil-i mümkümeden istifâde ederler; yani telif eyledikleri kitapları veyahut sâir müellifât-ı nefiseyi hattatlara tahrir ve meşhur resamlara mürâcaatla münâsebât olan resimlerle tezyin ve müzehheb olarak, teclid ettirirler idi. Binâenaleyh tasnif olunan bir kitabı rahle-i istifadeye vaz' etmeye layık bir hale getirmek için, bu kadar emek ve himmet sarf-ı iktizâ

ettiği [s. 38] gibi, bundan edilecek istifade dahi münhasıran erbâb-ı servete has idi; çünkü bu kadar külfetle meydana gelen bir kitabı müellif veya sahaf kâğıdı pahasına veremeyeceğinden, mutlaka gâli fiât ile satması iktizâ eder idi. İşte, bu sebeple o asırlarda kitaplar nadir ve kıymetdâr olduğundan, yalnız kral ve prenseslerin kitâbhânelerinde bulunur idi. Hatta o asırda bu vechle meydana gelen bir kitap altı yüz franka satılır idi ki zamanımız rayiciyle hesap olundukta beş bin kuruşu tecavüz eder! Bunun için o zamanlar birkaç yüz nüsha kitaba malik olanlarâdetâ parmakla gösterilir ve hatta bazı emâkin-i ruhâniye ve ilmiyede bulunan kitaplar sirkat edilebilmekten masun olmak için, musanna sandıklara konulur ve sandıklar da zincirle bağlanarak muhâfaza edilirdi!

—Hele şu hakikat hiçbir vakit nazar-ı ibretten ayrılmamalıdır ki, on beşinci asırda mahsul-ı fikr ve say' olan bir kitabı bir frank edebilecek bir halde isâl için, münderecatından ziyade kâğıdına, yazısına, ziynetine, cildine hasr-ı himmet eden bir müellif basmanın icadından sonra o kitabının en azdan beş bin nüsha basılmak ve beheri yirmişer kuruşa satılmak itibariyle — ki asrımız hesabınca yine

pahalıdır — yüz bin kuruş hâsıl ettiğini görse idi, ya Gutenberg'in heykeline perestiş eder veya mahsul-i marifetinden bu derecelerde istifade eyleyişinden dolayı merk-i şâdiye tutulup giderdi. —

Basmanın icadından evvel Avrupa'da kitapların nedret ve kıymeti hakkında irâd edilen rivâyet mevsukedendir ki: ekser vilâyât-ı cesimede tirşe üzerine muharrer birer İncil bulunarak, yortu günlerinde kiliseden kiliseye münâvebe ile nakl ve kırâat olunur imiş!...

—Ya bu icâd bihin-i nûr-ı zekâ ve irfân ile âfâk-ı marifeti tenvir eden Endülüs Araplarının zaman-ı şevket ve kemâlinde vücuda gelse idi, acaba mahsûlât-ı tabiyenin had ve pâyânı olur mu idi? Hatta tıbâat gibi bir vasıta-i azimi yok iken, tasnif ettikleri kütüb-i mütenevviyanın — ki yüzde doksan dokuzu engizisyon tarafından ihrak-ı bi'n-nâr olunmuştur — bakiye-i cüziyesi bile tıbâatın ihtirândan evvel Avrupalıların elinde bulunan kütüb-i mütenevviyanın miktarına tekâbül eder.—

On beşinci asrın evâilinde iktisâb-ı marifet arzusu fikirlerde câygir olduğu halde, yazma kitapların nedreti bu arzunun husûlünü mani olduğundan, teksirine lüzum görünen

coğrafya haritaları levha üzerine resm ve hakk edildikten bu kalıpların üzerine mürekkep sürülerek, tirşe veya kâğıt üzerine basılır idi. İbtidâları yalnız birkaç satırdan ibaret şeyler tab olunur iken, bilâhare teknil sahifeler hakk edilerek tab edilmeye başlamıştır.

Bu yolda basma üçüncü asırdan beri Çin'de malûm ve meri ise de kalıbın hurûf-ı mütehharrike ile nisbet kabul etmeyeceği malûmdur.

Tıbbâtda hurûf-ı mütehharrike istimâli ise sâlifü'z-zikr Jan Gutenberg'in semere-i icadıdır, tasavvur ettiği şu tarz-ı tıbbâtifiile götürmek [s. 39] için, Hollandalı bir sanatkâra yaptırdığı kalıp ile ibtidâ metalden harfler dökmüştür.

&

Gutenberg 1400 tarih-i milâdisinde Almanya'da (Mainz) şehrinde dünyaya gelmiş, ve asaletle maruf bir aileye mensup bulunmuştur.

Mumaileyh avân-ı tufevliyetinde birçok eyyâmını pederinin hanesinde geçirmiş, ve fakat daha çocuk iken, odasını birtakım oyma ve menhût tesâvir ile tezyin merakına düşerek, daima bu yolda sanatlı şeylere imâle-i nazar eyler imiş. Pederinin vefatında kendisi on beş yaşında olduğu halde, intikal eden cüzi bir akârı nükûda tahvil ile, İstrazburg

şehrine hicret ederek, hurûf basmasını icâdı orada tasavvur eyledi; ve tamam on sene bu icâd-ı bedii fiile çıkarmak tariklerini taharri ile iştigâl ederek, memul eylediği neticeyi hâsıl eyledi ise de, pek çok masârife giriftâr olduğundan, birkaç kişi ile şirket akdini tasavvur eyledi; ve muvaffak da oldu.

Şerikleri bu uğurda sarfı lâzım gelen akçeyi i'tâ ederler, ve kendisi de vücuda getirdiği şu san'at-ı âliyenin nevâkısını ikmâl ile iştigâl ederdi.

Gutenberg'i yoran şey hurûf idi: on sene imtidâd eden bu iştigâl zamanında sühuletle idâre olunur mütehharrik harfler hakk ve i'mâl eylemiş ise de, maksad bunları işe yarayabilecek bir ma'denle dökmek idi.

Demir sert olduğundan, kâğıdı deleceği gibi, kurşun dahi ziyade yumuşak bulunduğu cihetle, tazyik altında ezilip yayılacağı ve ağaç dahi bu işte iştigâl olunamayacağı sabit olmuştu. Binâenaleyh sehlü'l-izâbe bazı ma'denin halt ve mezciyle harf dökmeye kabil bir terkib vücuda getirilmesine ihtiyaç görüldüğü, ve bu dahi olunan tecârüb semeresiyle husûle gelmekte iken, şeriklerinde sermâye tükenmiş idi. Fakat mûmâileyhüm Gutenberg'in zekâ ve iffetine güvendiklerinden, mesken ve

beytlerine kadar satarak, esmânını Gutenberg'e i'tâ eylediler; ve bu bâbda kat'a fütur göstermediler.

Fenn-i tıblev ma'nen olsun bu suretle hizmetleri sebkât eden şu üç fedakârdan birinin ismi (Hilman), diğerinin (Andre Derijhen) ve üçüncüsünün (Rif) olarak, mûmâileyhüm ise o aralık birbirini müteâkıb vefat etmiş, ve Gutenberg'in yakası vereselerinin eline geçmiş idi. Çaresiz İstrazburg'u terk ile, tekrar Mainz şehrine avdet, ve yeniden ameliyata mübâşeret ederek, hakk-ı hurûf ve halt ve isâga-ı ma'den ile meşgul oldu. Ne fâide ki hala icâdı matlûb olan derece-i sühuleti bulmadığından, ve tecârübünde devamı ise istiâat-ı mâliyesi müsâid olmadığından, bu kere de (Jan Faust) ve (Piyer Schoeffer) namında iki zat ile şirket akdine mecbur oldu.

Faust Mainz ahalisinden fevkü'l-gâye yesâr ve servete mâlik bir kuyumcu olarak, fakat nihâyet-i mertebede hasis ve hilekâr bir adam idi; bu cihetle Gutenberg'e edâne eylediği meblağa mukâbil tıbbâatdan hâsıl olacak menfaat ve ticareti kendisine hasr ve tahsis için, mûmâileyhden kuvvî bir sened almış idi; lakin [s. 40] Schoeffer zeki ve malûmâtlı hüsn-i ahlâk sahibi genç bir adam olarak, hüsn-i hatta dahi

mâlik idi. Schoeffer bunun istifadesine de sahip olmak için, kendisine dâmâd edindi.

Gutenberg muhterik hurûfu meydana getirmiş olduğu halde, isti'mâle sâlih bir preseye isâl için, bunca zamandan beri taharri ve tecrübe eylediği terkibi vücuda getirmeye muvaffak olamamış idi. Bu maksadı da merkum Piyer Schoeffer husûl getirdi. Yani bir mikdâr-ı muayyen kurşuna rub'u kadar râsdık taşı halt ederek, döküldüğü hurûf, demir kadar sert ve kurşun gibi yumuşak olmadığı halde, basmaya elverişli, ve tazyike tahammül eder bir selâbet peydâ ettiğinden, tıbbâat icâd ve ikmâl edilmiş oldu.

Fakat gaddar Faust, vaktiyle almış olduğu senet mucibince, Gutenberg'i mucidi bulunduğu sanatın husûle getireceği temettü' ve ticâreti kendisine terk etmeye icbâr, ve davaya dahi kıyâm eylediğinden, bî-çare Gutenberg'in âlât ve edevât-ı tab'ıyesini zabt ve müsâdere eyledi.

Gutenberg ise on beş yaşından beri varını sarf ederek, nihayet vücuda getirdiği şu sanat-ı nafiadan fakat zarardan başka bir menfaat görmemekliğine sebep olan Faust'un bu muamelesine tahammül edemeyerek fart-ı zaruretle Mainz'den çıkıp diyâr-ı âhere hicret eyledi.

Bundan sonra Faust damadı Schoeffer ile şirket akd ederek, icrâ-yı sanata fevkü'l-gâye bir gayretle mübâderet, ve bir hayli kitap tab'ına müsâraat eylediler. Schoeffer'in Gutenberg hakkında revâ gördüğü hareket-i nâ-becâsından dolayı işten el çekmiş olan hademe-i tab'ı hem telif, ve hem de, san'at-ı tıbbâtın hafâyasını kimseye ifşâ etmemeleri için, tahlif eyledi. Hatta bu tama'kâr ihtiyar ihtiyaten daima menfaatli cihetini düşündüğünden, şâyed bu bâbda ağyâra keşf-i râz eyleyecek olurlar ise, ücretlerini tenkih eylemeye hakkı olabileceğini dahi sened-i mahsusa rabt eyledi. Binâenaleyh bu teminatı aldıktan sonra, icrâ-yı san'ata yeraltında karanlık mahzenlerde açtığı matbaada mübâşeret eyleyerek, bastığı kitapları Paris'e nakl eder, masârifinin on, on beş katı temettü'le fûrûht eylerdi. Halk ise bu kitapları elyazısıyla yazılmış kıyâs eyledikleri gibi, Faust dahi — ben bir gecede bin hattâtın on sene müddetle meydana çıkarabilecekleri kadar kitap yazarım — diyerek halkın taaccübünü celb ederdi.

Merkum haseti nisbetinde dirâyetkâr bir adam olmadığından, bu ticâret-i fevkü'l-âdeden layık olduğu

surette istifade hevesin düşmüş iken, vebaya tutularak vefat eyledi...

Matbaası ise şerik ve damadı olan Schoeffer'e intikâl ederek, mûmâileyh dahi kemâl-i germi ile devâm eylemekte iken, o esnada zuhur eden bir muhârebede Mainz şehri düşman tarafından zabt ve o zamanın mer'i olan âdâtınca memleket dahi kâmilen garet eylediği sırada Schoeffer dahi telef olmuş idi. Biraz sonra Schoeffer mahdumu (Jan Schoeffer) Mainz [s. 41] şehrinde pederinin târ u mâr olan matbaasını yeniden tanzim ve ihyâ ve dağılmış olan hademe-i tab'ı celb ve istihdâm ettiği gibi, Faust'un Gutenberg hakkında icrâeylediği hareket-i denâetkârânesine de lâ'nat hevân olarak, mûcid-i mûmâileyhin şerefini muhafaza eyledi. Çünkü merkum Faust Gutenberg'i mûcidlik şerefinden dahi mahrum ederek, matbaası gibi bu nâmı da kendisi igtisâb etmek fikrinde idi. Jan Schoeffer ise 1505 tarihte pederi (Piyer Schoeffer)e vâris olup da, matbaasını yeniden küşâd eylediği zaman tab' ve temsil ile Almanya imparatoru Maksimilyan'a takdim eylediği bir kitabın mukaddimesinde “fenn-i celîl-i tıbbâtı 1450 tarihte Mainz'da eshâb-ı zekâ ve fitnattan Jan Gutenberg nâm zat icâd ederek,

bilâhare Faust ve şeriki Schoeffer'in mesâi-i vâkıaları ikmâl eylemiştir" yollu bir ibâre derciyle Gutenber'in mûcidlik hak ve şerefini muhafaza ve i'lân eylemiştir.

Bî-çâre Gutenberg şerik-i denâetkârı Faust'dan iki sene sonra vefat eylediyse de, Mainz'den hicret ettikten sonra, on sene kadar kemâl-i fakr ü zaruretle der-beder olarak, bu müddet zarfında ne suretle yaşadığı meçhul idiyse de, fakat 1465 sâl-ı milâdisinde zavallının bir dilim ekmeğe muhtaç olarak süründüğü zaman Mainz ser-psikoposu tarafından kiliseye kabul edildiği ve o günden târih-i vefâtı olan 1468 senesi şubatının on dördüncü gününe kadar fenn-i tıbâata müteallik ıslâhât ve ikmâlât ile meşgul olduğu ma'lûmdur!...

&

Matbaa mucidinin vefatından sonra hademe ve amele-i tab' Avrupa'nın cihât-ı müteaddidesine münteşir olarak, çarh-ı terakki demek olan destgâh-ı tab'ın her millet meyânına uzatılmış olan bir koluna birisi yapıştı.

Ez-cümle (Kolonya) ve (Ogsburg) ve (Nürnberg) ve (Bal) şehirleriyle İsviçre ve Fransa'da küçük büyük matbaalar açıldı.

Bu icâd o zamanın hükümdârânından birçoğu tarafından hüsn-i kabule mazhar olmuş idi. Bâdi-i emirde küllî masârife muhtaç olan bu icâda hayli muâvenet eylediler; zira amelîyât-ı tab'ıye milletlerin vicdânını tevsi' ve fikirlerini isâ'e eder idi.

Onbirinci Lui hurûf i'mâl ve isâgasına ve Sekizinci Şarl Fransa Dârü'l-maârifi idaresi altında olarak bir matbaa-ı mükemmele ile bir de matbuat-ı cedideye mahsus kitap debboyu inşâ eyledi.

Onikinci Lui matbaalar imtiyâzını tevsi' ve takviye ederek (âlemin medâr-ı intişâr-ı ulûm olan böyle bir devr-i saadetine yetişmiş olduğundan dolayı, bahtiyar bulunduğunu) birkaç yerde söylemiş idi.

Birinci Fransua matbaaları ve kitapları vergiden afv eylediği gibi, hademe ve amelesini de hizmet-i askeriyeden istisnâ etti.

Mamafih matbûâtı teşci' eden bu devir çok sürmedi: 1521'den sonra kitaplar üzerine (sansür) hakk-ı muâyene konmaya başlandı; ondan sonra hükümetlerin politikasına muvafık düşmeyen kitaplar basılmamaya başladı! [s. 42] Bir kitabın yalnız tab'ına ruhsat buyurulursa, en büyük imtiyâz add

olunur idi! Her matbaaya hükümet tarafından memurlar nasb edilerek, ruhsatı verilmiş olan kitapların dahi bu suretle tab'ına nezâret edilirdi'

1789 inkılâb-ı aziminde bu tazyikin kâffesi mahv edildiği gibi, mukaddemki imtiyâzlar, îaneler dahi ilgâ edilerek, bir adam kalemine nasıl sâhib ise, bir matbaacı da matbaasına öyle sâhip olacağı ilân olundu; her sâhib-i kalem her türlü fikirlerini yazdığı gibi.

Birinci Napolyon zamanında (sansür) yeniden ikâme edildi. Onüçüncü Lui zamanında teşkil edilen kral tab'hânesi bu sefer imparator tab'hânesi ünvanıyla tevsi' ve (Rohan) oteline nakl olundu. O zamana göre dünyanın en zengin ve en mükemmel matbaası bu idi. Rum, Ermeni, İbrani, Arap, Çin ve Tatar lisanlarına vesâir elsineye mahsus harfler mevcûd idi. Fakat sansür belasından dolayı bu koca matbaa iki yüzden ziyade mürettib ve iki yüz elliden ziyade tıbâ' kullanamadı; zirâ erbâb-ı kaleme bir yeis bir betâlet gelmiş idi.

Bu miktar amele dahi hemân münhasıran hükümetin evrâk-ı resmiesini tertib ve tab'la meşgul olurdu.

Viyana matbaası kemâl-i sitâyişle irâe olunmaya şâyândır; zirâ Almanya küçük hükümetlerinin kendi matbaalarında tab'ına ruhsat vermedikleri âsâr-ı ilmîye ve edebîye ve hikemîye Viyana matbaasına kabul olunur ve bu suretle hem intişâr-ı ulûm hem de sanatın terakkisine hizmet ederdi. Hatta bu matbaa fotoğrafı ve galsvano plasti sanatlarını dahi bu sanata tatbik ile harf büyültüp harf küçültmek ve yekpâre kalıplar dökmek sanatlarına revâc verdi.

(Mâ-ba'dı üçüncü nüshada)

Zekâ-yı Hayvanat*

Kelb

Hayvanat içinde size köpekten sadık bir mahluk daha görebilir misiniz? Çocuk iken, boğazına ip takardınız; arabanıza koşardınız; kulağını kuyruğunu çeker, ve canınız istedikçe de kırbaçlardınız.

O size yine sadakattan ayrılmazdı, bazı kere biraz feryâd etse de, der-akab yine elinize ayağınıza yüzünü gözünü sürer, yaltaklanırdı; ednâ bir işaretinizle kucağınıza gelirdi; sonra büyüdünüz; mektebe gittiniz; evinize geldikçe, hane halkından evvel o sevinirdi. Bunlar bütün eser-i sadakat

*“Kitabhâne-i İcâz”dan tercüme edilmiştir.

değil midir? Hatta eve geldiğinizde teşrifinizi yalnız kendisi bilmekle memnun olmayarak, bütün hane ve mahalle halkına da ilân eder. Koca köpek!...

Sizin hem pâs-bânınız hem eğlenenizdir; sizinle ava gider; düşman ittihâz ettiğiniz hayvana muhâcemede size muayyen olur; hatta size avcılığı ta'lîm eden odur. O bulur, siz öldürürsünüz; tîne istifâde size âid olur! Siz onun [s. 43] bulduğu şikârla müstefid olursunuz; o sizden mukabilinde bir lokma ekmeği mükâfat bilerek kanâat ibrâz eder.

Ne kadar yorgun olsa gece dahi sizi muhafazadan biri olmaz; muhibinize muhabbet, düşmanınıza adâvet eyler; emretseniz parlar; emretseniz misafirinize iltifat eyler. Hâsılı köpektaki sadakat ve mutâvaat-kârâne muhabbeti başka bir dost-gerde ararsanız bulamazsınız.

Bazı hükemâ kelbin bu derecelerdeki sadakatini zillet-i fitrata haml ederlerse de, kendi ihtiyâcâtını kendisi istihsâl etmeye muktedir olan bir hayvanda zillet olamaz.

Kelb sayd ettiği şeye taarruz etmez ise, zelil olduğu için mi taarruz etmez, yoksa sizin o şikâra rağbet-i mahsusanıza bilerek, hevesinizden

devr olmamanız yolunda ulüvv-i cenabından dolayı mı?

(Gal) nam filozofun köpek hakkındaki fikirleri tamamiyle mecrûhdur; köpek onun tasvir ettiği gibi ise, sâir bunca müdekkikin hükemânın sitayişine nasıl mazhar olmuş?

(Şipu) kasabasında bir karı vardı, ki — ümmü'l-kilâb — lakabıyla meşhur idi köpek hakkında bu karının tedkîkât dûr-â-dûru Filozof Gal'de olsa idi, bu hayvan-ı sadık hakkındaki zannûn sakimesini ıslâh ederdi.

Ümmü'l-kilâb der ki: Benim dostlarımı köpeğim benden ziyade tanırdı.

Ve yine mûmâ-ileyhânın cümle tecâribindendir ki köpek bir kabahat ettiği zaman yalnız bir hoş! demekle gider, hem de kaçır.

Ekmeğe, suya ihtiyacı olduğu zamandöksek bile gitmez, yalvarır, yakarır, yaltaklanır, türlü türlü basbasalar ibâz eder!

Köpeğin cesareti zilletinden ziyadedir: Bir köpek kendi cesaretinin kifâyet etmediği yere saldırır; iki ulurlar ise, üç kelbin cesaret fitriyyesi kâfi olmayan mahalle salarlar; ve hâkezâ bu nisbet-i mütezayide ile artarak her nev'-i hasma galebe edebilirler.

Herkes görmüştür ki kelbin kulakları dikilerek, uçları biraraya gelip bir müselles teşkil eylediği, ve gözleri fırlayıp tüyleri kabardığı zaman heybetinden sahibi dahi tehâş eyler. İşte, o halde hiç emrinden ayrılmakta olduğu sahibinin o emrine de inkıyâd etmez. Hele bir kere birden dilekleri tersine dönmüş gibi kıvrılır ise, sahibi de uzak dolaşmalıdır zira hiddet gözünü bürümüş olduğundan, her vakit elini yaladığı sahibini dahi pârelemeye hazırdır.

Mösyö Gal'in miskin ve zelil dediği hayvan bu mudur?... Köpek bir şikârî sayd ettikten sonra, yiyecek olursa, aç gözlülüğüne haml olunmamalıdır; mutlaka o şikârî takipte hiddet-i şiddet kesb eylediğine itimâd etmelidir. Üstâd avcılar bu dakikayı bildiklerinden, o halde köpeği dövmezler; zirâ cesaretini kırmış olacaklarını bilirler.

(Lib Titis) dahi bu fikirdedir.

(Bufon) köpeğin sadakat mecbûlesine [s. 44] hayretle tahsîn-hân olan hükemânın birisidir. Der ki:

“Köpeğin iffet ve sadakati ve sahibine rabt-ı kalbî aynıyla bir sadık refikin etvârı gibidir. İnsan bundan büyük dost bulamaz; ve kelb insandan olan dostu hakkında icra eylediği sadakati kendi hemcinsine edemez.

Kelb, ki insana sadıktır, her halde insan nezdinde hayvânât-ı sâire üzerine rüchânı bulduğunu hisse mecburdur.

Bir sürüye muhafaza olan kelbe dikkat ediniz: İster ki o sürünün kendi uhde-i himmetine mûdî olduğunu çoban bilsin. Koyunlar miyânında köpeğini döven çobanlardan pek çoğu dövülen köpeğin ârından terk-i hidmetle savaşıp gittiğini görmüştür.

Kurt gibi sansar gibi sürünün ve kümesin düşmanı olan bir hayvan geldiği zaman muhafaza hususunda o kadar gayret gösteren köpek kendi himaye-gerdeleri muvâcehesinde tahkire nasıl tahammül edebilir?

Börü ve avcının sadası ve tüfeng sesi kadar köpeğe keyif veren bir âvâze tasavvur olunamaz.. Zira bu hayvan galebeden ziyade galebesini göstermekle mütelezziz olur. Niçin yalnız çıktığı vakit sayd ve şikâre heves etmez? Zira arkasında kendisini tehsin ile kulaklarını okşayacak kimse yoktur.

Şu da şâyân-ı dikkattir ki: Köpek savaş edeceği hayvânâta hile ve hud'ayı kabul edemez; husumetini âşikâr eder; hatta bir aciz hayvanın ardına düşmeyi azametine yediremeyerek, daima önüne çıkmak ister.

Fakat her türlü himayeden mahrum olan sokak köpeklerinde bu

kadar meziyet yoktur. Her şey'i hadd-i tabîsinden çıkarmakta bulunan medeniyet köpeğin dahi bazı mertebeleri ahlâkını ihlâl ederek, hırsız olmayan o hayvanı hırsız, ve hilekâr olmayan o hayvanı hilekâr etmiş; velhâsıl, hemcinsinin dahi mahkûrî olmaktır ki sine-tenzil etmiştir.

Kelbe bir hanenin muhafazası tevdi' olunursa, istediği dikkat ve ihtiyât muhayyirü'l-ukuldür; zuhur ettiği düşmanın dost olması ihtimalini ehemmiyetten düşürmeyip evvela sadece haykırır; bir aralık tehdidini artırır; yalancı hücumlar dahi gösterir; o halde gelenin dost olduğunu tanıyacak olursa, muamelesini değiştirir; biraz şüphesi kuvvetlenecek olursa, ısırmaya kadar varır. Hatta tecrübeli hırsızlar en evvel gireceği hanenin kelbiyle dost olurlar.

Kelb kendisine verilen derslerin ders olduğunu hissederse, hüsn-i telâkkisinde himmetten geri durmaz. Eğer ders olduğuna kâni' olmayacak olursa, her ne emrolunursa, o anda icra ederek, terbiye-i kadîmesini bozamaz.

Hane içinde doğup büyümüş olan bir kelb eğerçi efendisine bir şikâr kazandırmakta sahra köpeklerinden ziyade memnuniyet ibrâz eder ise de, bunlar kendi bildiklerinden ziyade efendilerine itâata mecburiyet

gördüklerinden, avcılar bunlara itibâr etmemelidirler; zira bu köpekler sayd ve şikâr hususunda kendi hilkatlerinde olan malumatı muhafaza ederlerse de efendisinden yediği kamçılar malumatı hususiyyesi hakkında kendi itimadlarını dahi izâle [s. 45] eder. Bu hal av kelblerinin gençlerine mahsus olarak, ihtiyarladıkça tecrübeleri artıp efendilerinin yanlış emirlerine mutâvaatda bulunmazlar.

Genç köpeklerde henüz efendisinin mürüvetsizliğine dair bir güne tecrübe hasıl olmamış olduğundan, şikâre hıyânet etmezlerse de, ihtiyarlamış ve bâ-husus ticaret sayyâdları elinde seyyar bir tutsak bulunduğuna inanmış olan kelbler ganimetten kendilerine hisse düşmediğini göre göre sadâkat-kâr-âne hizmetten rû-gerdân olarak, tenhaca sıkıştırdıkları şikârı ekl ü bel' ederler. Zannolunmasın ki köpek bu hıyâneti uçarken düşen şikâr hakkında icra edecek kadar ahmaktır; zira uçarken efendisi tarafından düşürülen şikârın ardınca kendisinin saldırması av şikârı tutmak için değil, alıp getirmek için olduğunu pekâlâ bildiğinden, bir tüyüne bile dokunmaz.

İstigrâb olunacak hâlâtdandır ki: köpek tenhada rastgetirip yediği sayd ve şikârdan efendisini âgâh

etmemek için, ağzını burnunu yalnız yalamakla iktifâ etmeyerek, toprağa dahi sürer. Sanatta mahâretli olan avcı köpeğinin burnunda toprak görürse, kelbi döver; zira kelb iz koklarken kat'a burnunu yere sürmez.

Binâen-aleyh ser-bestisi dahilinde icra eylediği hizmette mükâfat edilmemek sadakatiyle meşhur olan bu hayvanın hıyâneti irtikâb etmekliğine sebep olur.

(Adrian Le Onar) namıyla terbiye-i hayvanat üzerine kitap te'lif eden zat köpeklerin zekâsını beyinlerinin hacmine nisbet eder. Bu zat köpekleri üç sınıfa ayırmıştır: Sınıf-ı evveli geniş alınlı ve kafası şakakları cihetinden fırlamış gibi bir vaz'ı peyda eden, ve her halde beyninin büyüklüğüne delâlet eyleyen köpekleri idhâl eylemiştir.

(Apanyol) (Barbe) (Turan) (Base) (Barak) denilen nev'iler bunlardandır. Bu köpeklerin kulakları düşük ve sarkıktır.

İkinci sınıfta (Maten) Loriye yani tazı nev'ini zikrederek, bunları zekâca ve kuvve-i şâmmence daha dûn bulmuştur. Bu nev'ilerin alınları dar, şakakları çukur, çeneleri uzun, kulakları az sarkıktır.

Üçüncü sınıfta çeneleri kısa, kafaları dar olanları göstermiştir, ki

envâi (Dûn) ve (Derkin) denilen köpeklerden ibarettir.

Adrian kendi tecrübe-i dûr-â-dûrı üzerine te'min ediyor ki: en kolay terbiyeye kabiliyeti olan köpekler (Barak) nev'i olarak, bunların gözleri müdevver ve güya cevher-i zekâ ile parlamaktadır; endâm ve refâtırları dahi enzâra revnak verir. Bu müellif der ki:

“Benim bir barak köpeğim vardı; gel dersem, gelirdi; git, yat; kalk kumandası verirsem, icra ederdi, önüne bir lokma ekmek attığım vakit, yemesini emredersem, yer; nehy edersem, yemezdi. Hele her gece odamda bana refâkat eylemek mu'tâdi olarak, ruhsat vermeyince, yatmak dahi mu'tâdi olmadığından, rahata ihtiyaç hissedince, türlü türlü hareketler, envâi masharalıklar icra eder, nihayet yat! emrini alır almaz yatağına giderdi!

Önüne ekmeği attığım vakit, ben eklini [s. 46] nehy edip de, bir başkası ye derse, yine yemez, ve gâh onun ve gâh benim yüzümüze bakarak, ve arada da müteessir-âne ekmeğe hasr-ı nazar eyleyerek, “Sen ye diyorsun; ama nasıl yiyeyim? Efendim ruhsat vermedi.” Mânâsını lisan-ı hâl ileihâm etmek isterdi!

Mösyö Emil Donard nâm zat köpek hakkında o kadar tetkikâtda bulunmuştur ki, bu bâbda yazdığı

makalede eğer bir köpek kendi emrine bir dakikacık olsun itaatsizlik gösterirse, onu köpekten saymayacağını, ve hatta zikr-i âtî (Monito) nâm köpeğin taallümü hiçbir şey olmadığını iddia eylemiştir. Donard der ki:

“Ben tedkîkâtımı ikmâl ede ede Monito'nun hiçbir şey olmadığını anladım. Monito bir mahall konulmuş idi, ki orada büyük mukavva tabakaları üzerine celî-hat ile harfler ve rakamlar yazılmıştı. Kendi sahibi bulunan bir İtalyan tarafından olunan işaret üzerine matlûb olan harflerin veya rakamın üzerine burnunu koyar idiyse de, bu harfler ve numaraların herbiri renk renk boya ile boyanmış, ve efendisi ise arzu olunan harfi veya rakamı köpek ile kendi arasında malum bir lisanla ifade etmekte bulunmuş idi. Böyle olmamış olsa, isteyen harf ve rakamı irâeedemeyeceği der-kârdır.”

Monito arzu edilen harfleri gösterdikçe efendisi tarafından bir başka şekil ve surette teşkil edilmiş ekmek lokmalarıyla mazhar-ı mükâfat olur idi.

Donard bu hususa itiraz ediyor; *“Bu zekâ değildir, adeta bir taallümdür, diyor. Hatta bu köpek harfleri tanımamıştır; belki efendisinin ma'hûd lisaniyla yukarı aşağı sağ sol*

lafızlarını öğrenmiştir; zira matlûb olan harf veya rakamı bulamadıkça, sahibi bazı kumandalar verir, ve hayvan dahi cihât-ı mezkûreyi arardı. Bu halde bedîhîdir ki köpek intihâbı kumandaya mütâbaatdan ibarettir.”

İstitrâd

Muattal Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin bundan onbir sene mukaddem 487 numara ile neşrettiği nüshasında münderiç bir fikradır:

“Beyoğlu'nda Dört Yol ağzında vakıa (Rut) nam kitapçının dükkana (Lili) nam ve icrâ-yı envâi lebiyât ile be-nâm bir kelb götürülmüş; ve bunun ilm-i rakamda ve kâğıt ve dominoyazıçelerinde mahareti ve önüne Frenkçe yazılar konuldukda, matlûb olan lügati bilâ-galat tertîb ve tanzimde kabiliyeti görülmekte olarak, mezkûr kelb lede't-taleb, şunun bunun hanesine dahi gidip izhâr-ı marifet etmekte bulunmuş olduğu yanda ilan olunmuştur.”

Biz bu fıkrayı Tercüman'da okuduğumuz zaman merak ederek, Mösyö Rut'un dükkanına gitmiş, köpeğin hezzlerini seyretmiş idik; fakat Mösyö Emil Donard'ın hikâye eylediği (Monito) gibi değil, taallüm ile beraber eser-i zekâ görülür idi! Zira Mösyö Emil Donard nefesinde olsun tecrübe etmiştir ki, dünyada taallümsüz hiçbir

şer yapmak kabil değildir. Acaba kendisi yazdığı kitabı taallüm sayesinde yazmamış mıdır?

Bu (Lili) karnı ve bacakları tüylü bir [s. 47] İngiliz köpeği idi; sahibini pekiyi tahattur edemiyorum; Almanyalı yahut Macarlı mı idi, bilemem; şu kadar ki köpeğe daima Fransızca hitâb ederdi.

Dükkanın zemininde mefruş olan maltaların üzerine bastonunun şişiyle müstakîm bir hat çekerek, ortaya bir kutu koydu. Bu kutunun içinde parmak kalınlığında mukavvadan yapılmış beş santimetre tûlunda birçok harf ve rakam dolu idi; fakat hepsi de yek renk mavi idi.

Sahibi ne yazdırmak istersiniz? dedi; yanımda bulunan refikamın namı ise (Zeynel Abidin Reşit) idi. Bu ismin epeyce uzun ve hücnetli olmasına mağruren, Lili'nin yazamayacağını itikâd ederek, herif köpeğe z harfini arayıp bulmasını fakat (zet) Z lafzıyla emredince köpek harf-i mezkûrî yüz yüzelli kadar harf içinden çıkarıp hattın soldan beda eden cihetine koydu; fakat harfin alt tarafı hattın istikametine muvâzî idi; hasılı, sahibi harfleri bir bir söyler; Lili dahi bir bir çıkarıp yerli yerine vaz'ı eyler idi. Şöyle: Zeynel Abidin Reşid yazdı. Herifin evvelce bu hattı çekmesi mahzâ terkîb eyleyeceği

hurûfun istikametini temin maksadıyla olduğunda şüphe yoktur.

Biz birçok şeyler daha söyledik; hatta harflerin ismini kendimiz diyerek; matlûb vecihle tertîb eyledi. En ziyade taaccübümüzü icab eden şurası idi ki: Mesela 2794 yazması söylenip de, bunu tertib ettiği gibi, 7 rakamıyla iki rakamı arasına şu (,) fâsıla-i alâmet işaretini kendiliğinden vaz' eder idi!!!...

Dominoda ise, mesela çehâr ve se işaretli bir taş konunca, kendi taşları miyânında gerek çehâr ve gerekse taşlarından hangisi varsa, yanına kordu.

Mösyö Emil Donardher ne derse desin, bu köpek zekâsı olmamış olsa idi, taallümün ne dahli olurdu? Köpek şöyle dursun, biz öyle müteallim insanlar gördük ki, belki kendisine bin defa ta'lîm olunmuş olan bir şeyi talep edildiği zaman icraya kadar olamamıştır. (İstitrâd hitâm buldu)

Barak nev'i biri, ve Abanyolnev'i bahrî avlarda pek iyi işe yarar; ve bu iki nev' hayvan pek ziyade müstaid terbiye ve ta'lîmdir.

Ayakları kısa olan yase denilen kelbler tavşana firar için vakit kazandırır; bunlar sayd işine o kadar yaramazlar.

Atlı avlar için kullanılacak köpekler gayet terbiyeye muhtaçtır. Tazı dahi işe yarayacak bir hale gelinceye kadar pek çok ta'lîm ve terbiye ister; zira zekâsı azdır. Bunların yanlarının ufak olması fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ hikemince iz'ânlarının noksanına delâlet eder. Tazılar düz ve ova olan yerlerde karaca kurt ve nihayet o fûruk-hûk-ı beyâbânı kovabilip ale'l-umûm maharetleri tavşancılıktadır.

Tazıların basaraları yolunda ise de; şâmeleri kuvvetsiz olduğundan, şikârları biraz değiştirerek, âbir çalı ardına gizlenecek olsalar, bulamazlar.

Fonten nam müellifin köpek hakkında bir tavsiyesi:

“Terbiye için köpek intihâbı lazım [s. 48] gelirse, en iyi cinsinden bulunan bir ana ve babanın beş altı yavrusu içinden birini intihâb murâd olununca, yine iş bu ana ve babanın kendi intihâblarına mürâcaat etmelidir. Bunun tariki ise yavruları içinde buldukları yuvadan çıkartıp başka bir tarafa nakl etmek, ba'dehû dikkat edip ananın hangi yavrusunu en evvel alıp götürdüğüne nişan koymaktan ibarettir. Çocuklarımızın hilkat ve kabiliyetini büyük hususunda köpeklerin izânı bizden mükemmeldir!”

Göreym sizi yine bu beyinsiz hayvanlarda akıl olmadığı iddiasında musirr olan! [Tarih nazarında sadâkati musaddak olan kelbler]

Tarihte köpek sadakatine dair pek çok masallar vardır. (Esse) nam kitabın muharriri eski zaman senyörlerinden birinin köpeğini hikaye eder, ki sahibi vefat eylediği vakit, köpek adeta ağlayarak, cenazesinin yanından ayrılmamış, ve ta kabrine kadar beraberince giderek, defnedilinceye kadar başı ucunda bulunduğu gibi, ondan sonra da bir hayli müddet iki üç günde bir kere te'sîrâtı galebe eyledikçe, nâle-künân mezarını ziyarete şitâbân olarak, yüzünü gözünü hâk-i mezâra sürer imiş.

Bu kitabın muharriri sâir birçok garâib deha rivayet ettiği sırada Atina'da bir ibadethanenin kelbini dahi hikâye edip der ki:

Birgün papazlar uykuda iken ibadethaneye bir hırsız gelerek, bazı eşya-yi nefise sirket etmiş. Güya her ne kadar havlamış, bağırıp çağırılmış ise de, bir türlü papazlar hâb-ı gafletten baş kaldıramadıklarından, köpek çâr ü nâ-çâr hırsızın akab-gîrliğine mecbur olmuş; hırsız köpeğin kendisini takip eylediğini gördükde, ıtmâ' için ekmek filan atmış olduğu halde, köpek asla

iltifat etmemiş; hırsız da yolunda devam ile bir sahile inerek, kayığa binip gaybubet etmiş. Ondan sonra köpek öteki beriki tarafından atılan ekmekleri yemiş, fakat sahilden ayrılmamış. Biraz sonra papazlar uyanıp ahvale muttali' olduklarında, köpeği çağırılmışlar ise de, bulamadıklarından, bir ikisi üzerine basarak, köpeğin bulunduğu sahile kadar varmışlar. Köpek hala orada durur imiş. O sahilden en işlek iskele neresi ise, tahkik ederek, gitmişler. Köpek sârîki çarşıda rast getirmiş; havlayarak, üzerine sıçramış; harîfi tutmuşlar; eşya meydana çıkmış.

İngiltere'de 1803 tarihte teşekkül eden hırsız muakkabı cemiyeti dahi köpeklerin bu babda pek çok hizmetlerini görmüştür. Hatta pek çok yerlerde köpekler gece bir haneye girerek, sirkatle meşgul olan eşhâsı sezip saldırmasıyla, harîfler yakayı ele vermişlerdir.

Harîfin biri dahi yine Londra'da bir adamın ahırına girerek, intikam maksadıyla en sevgili hayvanının kuyruğunu, kulağını kestiği sırada hane sahibinin köpekleri üzerine hücum ile, parelemek raddelerinde iken, harîf hane halkından istimdâd için avazı çıktığı kadar bağırarak, layık olduğu cezaya bu sayede uğramıştır.

Yine sarîkin biri girdiği bir hanede hücum gösteren kelbin emniyetini celb etmek maksadıyla güya kendinin de hanenin uşaklarından bulunduğunu [s. 49] anlatmaya kalkışarak, huddâm hanenin yattığı odaya girdiğinde, köpek olduğundan ziyade hücum ve feryâd ederek, uşakları uyandırıp harîfi tutturmuştur.

Bu gibi ahvalden dolayı İngiltere polisi bir mahalde vukua gelen bu misillû fadîhaları o mahalin köpeğinden istişhâdi i'tiyâd edinmiştir. Binâen aleyh maktul veya madrûb ve mesrûk minhûn köpeği varsa, polis tarafından alınarak, maznun-fih olanlar bir kere de köpek cenâblarının nazar-ı muayenesine arz olunur!...

(Ma'bâdı gelecek nüshada)

Mütenevvia

—

Ebediyete Nisbetle İnsan

İnsan, kendisine nazar ettiği vakit, en evvel gördüğü şey kendi vücudu, yani kendi varlığını teşkil eden mevâddır; lakin kendi had ve derecesini tanımak için, kendisinin mâ-dûnunda ve mâ-farkında bulunan eşyayı muvâzene etmesi lazımdır.

Bu bâbda yalnız kendisiyle beraber bulunan eşya-yı sâireyi muâyene ile iktifâ etmemelidir; tabiatı

kendine has olan şevket ve azametiyle müşâhede ve tedkîk etmeli; ve kâinatı ile'l-ebed tenvir eden ol nur a'zamı hâdde-i nazardan geçirmelidir. Bir kere muvâzene eylemelidir ki bi'n-nisbe kendisinin cüz'i lâ-yetecezzadan ibaret kaldığı dünya dahi ecrâm-ı sâire-i semâiyyeye nisbetle bir cüz'i lâ-yetecezzidir. Halbuki bizim nazarımız burada kalarak, hayalimiz ise daha öteye geçer; ol derecede ki tabiatın vücuda getirdiği şeye tefekkür ve mülâhazada hayalimiz dahi bî-tâb kalır.

Dünyada meşhudumuz olan her ne varsa, tabiatın muâyyine ve tedkîke gayr-ı şâyân en kaba mahlukudur; zira onun bedâyi-i dakikasının ve saatini ne bir hayal-i ihâta, ve ne de bir nazar hürde-bîn tedkîk ve muâyyine eyleyebilir! Her ne kadar açıp tevsî' eylesek, nihayet hakikat halde hiç kıymeti olmayan mahlûkat-ı hasîseye kıymet vermiş olmaktan başka bir şey tevliid etmiş olmayız. Onun kudret ve kuvveti lâ-yetenâhü'l-kutr bir daire olarak, binâen aleyh biz o dairenin merkezini her tarafta zu'm eyleriz. Mahiyeti hakkında ise kat'â malumatımız yoktur. Bu tabiat cenâb-ı hakkın azamet bî-nihâyesinden yalnız bir isti'dâdın musavveri olarak, o azametü'l-hiyenin muvazene ve

muhakemesinde ise hayalimiz dahi mahv ve gayb olur, gider!

İnsan en ziyade hayret-âlûd olmak isterse, en dakik tanıdığı eşya içinde dekâyık taharrisinde devam etsin: Mesela hevâmdan birini hürde-bîn tedkîke çekerek, onun bacakları onun vücudundan bir cüz'i olduğunu, ve o bacaklar içinde damarlar bulunarak, kan cereyan eylediğini, ve bu kanın (glubel)yani yuvalardan ibaret bulunduğunu, ve o küreyveler kutretten tereküb eylediğini, ve katarât-ı mecûse dahi tebahhur düsturuna tâbi' ettiğini mülâhaza eylesin!...

Binâen aleyh bu vechle küçüldükçe küçülen mahlûkatı nazar-ı ibret ve dikkatle muayenede büyüdükçe büyüyen azamet-i lâ-tetenâhiye-i halkiyyeti nazar-ı dikkate alsın da, tabiatın sanayi-i bediasına akıl erdirsin!..... [s. 50]

Ben o müdekkike yalnız kâinat-ı mer'iyeyi tavsiye ile iktifâ etmez; isterim ki bir zerre-i gayr-i mer'î içinde kâinatın vüs'at ve azametini dahi müşâhede eylesin; isterim ki ba'de-mücerredi dolduramayan iz'ânını cüz'i lâ-yetecezzâyâ dahi sığdıramayarak, hayrette kalsın; zira hadd-i zâtinde bir şeyi gayr-i mer'î olmak mertebesinde köpek olan şu kâinat içerisinde bir şeyi mer'î olabilmek haysiyetini kazanmış

olan vücudumuzu ind alınsa hiçbir mikyâsa gelmeyecek bu küçüklüğüyle beraber heykel-i u'cûbeye değil, bir âlem-i münferid add ile, hayran olması insan için bir büyüklüktür.

(Paskal- Panse)

Âyîne-i İskender

Bu Ayine-i İskender kavli iki bin seneden beri elsineden elsineye intikal ede ede bugüne kadar yuvarlanıp gelmiş, ve binâen aleyh sıhhatini sakametinden ayırmak mümkün olamayacak derecelerde birçok rivâyat-ı garibe arasında boğulup kalmıştır.

Hafız Şîrâzi'nin şu:

“Âyîne-i Sikender câm-i mey est binger,

Tâ bert o arze dâred ahvâl-i mülk-i Dârâ.”

beytini nâtık olduğu gibi, sâir bazı Fars tarihlerinde bu âyînenin Dârâ ile İskender arasında vuku bulan muharebe-i meşhûrede güya Dârâ'nın mülk ve askerini devirden rü'yet, ve ona göre hareket etmek için, Aristo tarafından ihtirâ' edildiği muharrirdir. Hal böyle iken, bürhân-ı katı' Âyîne-i İskenderi vech-i âtî üzere tarif eylemiştir:

“(Âyîne-i İskender) Aristo hekimin muhteri' bir âyînedir, ki

İskenderiye şehrinde bir minare üzerenasbolunmuştu. Hassası bu idi ki miyânlarında husumet olan efrenc taifesi şehir-i mezbûre kasd ile vürûdlarında, yüz milden ziyade mesafeden ol Âyîne içre mün'akisolarak, heyetleri müşâhede olunurdu. Bir gece pâs-bânlar gafil bulunmakla, Frenkler fırsat bulup ol Âyîneyi alarak, deryaya ilkâ eylediler; ve Aristo yine deryadan ihraç eylediği menkuldür.”

Sâhib-i bürhân bu maddede müsemmâ-yı kitabın medlûlüne muvafık hizmet edemeyerek, birkaç hatada bulunmuştur:

Evvela yüz fersah bu'dunda bir mesafede bulunan düşmanın âyîneye in'ikâs edecek sûrî adeta hürde-bîn ile görülmek lazım gelir; halbuki bu alet mu'ciz-nümâ ezmine-i cedide muhteriâtındadır.

Saniyen Frenklerden muradı (Frank) taifesi ise, mübâdi-i zuhurları miladiden dörtyüz sene sonradır. İskender ise milattan 133 sene mukaddem vefat etmişti. Yok murâd romanlar ise, o halde eğer Arap'a Acem itlâkı doğru olabilirse, romanlara da efrenc itlâkının cevazını teslim edelim.

Hatta Cevherî Kamusunda “*El-efrence hemzenin kesriyle efrenk mu'rebidir, ki hala Frenk ta'bîr olunan*

taifedir.” dediği, ve Mütercim-i Kâmus ise “*Fransız kavmi olacaktır.*” İbaresiyle şerh ve izah eylediği, ve kezâ bir hande (efrenk) maddesinde “*nussâra güruhundan Frenk taifesidir.*” diye yazmış olduğu halde, Âyîne-i İskenderi tarifte Frenk tabirine [s. 51] ilişmeyişi, yani bürhânın bu tarifine taarruz etmeyişi — kendisince âlî-cenâb-âne bir maksada mebni olsa bile — bizce mazur görülemez.

Eğer bu Âyîne-i İskender denilen icad garib-i mücerred İskender’in husemâsını devreden müşâhede maksadıyla tasnî’ edilip İskenderiye’de öyle bir mevki’ belinde vazı’ olunmuş ise, o düşman Frenkler veya Rumlar değil İranlılar olmak lazım gelir. Çünkü elde bulunan tarihlerin birbirine muvafık olan akvâline göre İskender’in Asya’daki muhârebâtı münhasıran İranlılar ile olarak, ondan sonra ise yalnız Romalılar Mısır taraflarında Bataleme aleyhinde muharebeler etmiş, ve hatta Bataleme olan meşhur (Kleopatra) dan sonra Mısır’ı bütün bütün zabt ile, sâir Roma mülhakatı gibi âdî bir vilayet veya sancak haline koymuş idiler. Bu halde Âyîne-i mebhûsî İskender ve Aristo isti’mâ etmiş ise, yalnız İranlılar aleyhinde isti’mâl eylemiş olmaları iktizâ eder.

Bir de bürhânın kavlince bu Âyîne Frenkler — ve bizim hesabımızca hiç olmazsa Romanlar — aleyhinde isti’mâl olunmuş ise bile, o halde dahi bunu Aristo ve İskender isti’mâl etmeyip Bataleme isti’mâl etmiş olmak lazım gelir.

Ve bürhânın rivayetince, Âyîne Frenkler tarafından fırsat düşürülerek, denize atılmış ise, Aristo’nun bunu tekrar denizden çıkarmaklığına da imkân tasavvur olunamaz; zira Frenk veya Romanlar zamanında Aristo’nun mezarda medfûn olan izâmı mübeddel türâb olmuş idi.

İşin birderece daha garâbeti meydana konulmak istenirse, biz — Aristo ne İskenderiye’ye gitti, ve ne de Asya seferinde bulundu — diye iddia eder, ve bu davada dahi aleyhimize hükm-i sudurunun imtinâ’mı beyan eyleriz. Çünkü (biyografi universal) denilen, ve birçok erbâb-ı tedkîkîn mahsul-i taharriyyâtı olan Terâcim-i Ahvâl-i Umumiye bu davada hakkımızı müdafaa ve muhafaza eyler.

Terâcim-i Ahvâl-i Umumiye der ki: “*Aristo’nun İskender ile beraber Asya’ya gittiği hakkındaki zann batıldır. Aristo’nun telâmizinden (Galistiz) gitmiştir.*” Bürhanın ifadesini kabul için bahsin bu cihetini de başkaca teemmül iktizâ eder. Bir dekâmus ve

bürhan katı' ve ferhengin şuuru vesâir bazı mu'temed-bih olan lugatlar müttehiden fersah 12,000 endaze ve 4,000 endazeyi bir milhesap eylediklerinden, bu halde 100 fersah mesafe 1,200,000 endazeye, yani 3000 mile bâliğ olur, ki beş dereceden ziyade tekavvüs etmesi tabii, ve binâen aleyh Âyîne-i İskender'in mevzu bulunmak lazım geleceği gerisinin düşmanın mülkünü veyahut ordusunu görmek için, ne derecelerde irtifâ etmek icâb eyleyeceği erbâb-ı fenn nazarında bedihîdir.

Bu irtifaya mutlaka vücud vermeye bizi mecbur eylediler ise, bizde deriz ki: O irtifâyı bulmuş olan binanın enkazını olsun bize irâe buyurun! Bu bina öyle bir bina olacaktır ki ehrâm-ı Mısriyyede muhayyirü'l-ukul olarak gördüğümüz cesâmet kadar yekpare taşlar farzetmek, ve binanın esasını ancak bunlarla kurmak lazım gelir. Zira öyle bir binayı mürtefian temelinde mesela yirmi zira a'sârı mükâ'abında taşlar konulsa bile, üzerindeki onu eriterek, [s. 52] toz edeceği fenn-i mimarice müsbettir. Yahut fersahın diğer manaya mevzu bulunduğu, yani lugatlarımızın fersah maddesindeki tariflerinin hatası teslim oluna; çünkü bu hesapça âyîneyi — tâk-ı arşa değilse de — kürre-i

kamere ta'lîk etmek lazım gelir. Eğer âyîneden murad dûr-bîndir denilmek istenirse, onun da ihtirâât-ı cedîdeden olduğu malum, ve vakıa dûr-bîn mesela birkaç yüzbin fersah budında olan ecrâm-ı semâviyeyi birkaç yüz metre mesafe haline takrîb etmek hususuna malik ise de, mesela İstanbul'dan İzmir'i görmek için yine Balad'a tarif ettiğimiz kadar tâkat mimariyenin fevkinde gayet bülemlend bir kalenin tepesinden bakmaya muhtaç bulunduğu tariften müstağnidir.

Hasılı İran edebiyatıyla onları taklit eden şuarâ-yı Osmâniye âsârından mâ-adâ hiçbir yerde Âyîne-i İskender'e dair bir bahs görülemediğinden bunun dahi sarf-ı huraât Âcemden olduğunda şüphe yoktur.

Bazı Emsâl-i Hikemiyye

—

İnsan her söylediğini bilmeli, fakat her bildiğini söylememeli.

—

İş çoğaltmak işi bilmemekten gelir.

—

Doğmaktaki eziyet ölmekten ziyade olsa gerektir.

—

Kimse görmedim ki ya dünyaya geldiğinden, ya dünyada

bulduğundan, veya dünyadan gideceğinden memnun olsun!

—

Kolayı bulunmaz bir güçlük var ise, gücü kolay zannetmektir.

—

Yetmiş yaşında bir adamın hayatı yedi günlük bir çocuğunkinden emindir.

—

Ekseri yolcu enginden korkar; ekseri gemi sahilde batar.

—

Mert olan fert kalmaktan korkmaz.

—

Düşene gülen acıyandan çok bulunur.

—

Kimşenin lütufuna olma talip; bedeli cevher-i hürriyettir.

—

Paskal'ın Bir Mülâhazası

Eğer her gece rüyamızda hep bir şey görmüş olsa idik, onun kalbimize olan tesiri hergün meşhudumuz olan şey nisbetinde olurdu.

Eğer bir sanatkâr oniki saat devam eden uyku müddetinde bütün gece kendisinin kral olduğunu görse idi, bi-aynihî oniki saat imtidâd eden uykusu içinde kendisini daima bir

sanatkâr gören kral kadar mes'ud olurdu.

Lakin uykular pek mütenevvi' ve mütehâlik olduğundan, rüyada görülen şey hâl-i bîdârı da görülenden insana tesir etmekte daha kuvvetsizdir; zira [s. 53] iş devamda olarak fâsılalı ve devamsız olan bir halin tesiri mütevâli ve ber-devâm olan halin tesirinden dündür, bu ise seyahate benzer.

İnsan devamsız ve ahyânâ görmüş olduğu şey için; rüya görüyorum, veya rüya görmüşe döndüm, der halbuki ömür dahi bir rüyadır, yalnız lügatçe bir rüya!...

—

Mahlûkât-ı Bahriyenin Kesreti

(Gröland) denizinin bazı taraflarında mahlûkât-ı bahriyye o kadar çok ve küçüktür ki rastgele alınan bir (pus) mükâ'ab suda altmış dört tane zuhur eder; öyle ise, bir kadem mükâ'abında alınacak suda 110,592 tane var demektir. Eğer bir mil mükâ'abını alacak olursanız, o derecelerde azîm bir miktara vasıl olursanız ki adeta korkarsınız. Zira bir adam haftada bir milyon saymak hesabıyla sekiz bin adamın dünyanın ilk gününden bu güne kadar saymakta devam etmesi lazım gelir!...

Terâcim-i Ahvâl

—

İbni Sina

(Birinci nüshadan mâ'bad)

Etmek gibi sânai-i mükevvenâtın lâ-yetegayyer olan kanun-ı tabiatı hilâfında birtakım havârika akındârını teslim ve i'tikâd etmektedir!

Halbuki müşârün-ileyh hakkındaki bu i'tikâd bâtıl-ı mücerred halkın cehlini takviye, ve binâen aleyh bu sebeple edilecek istikâdeyi teşyîd-imsad mel'ûnânesiyle zihninde bir (ilm-i simyâ) icad, ve onu isbât için meşime-i mefsedetden bir de İbni Sinâ îlâd eden dürûg-perdâzân İran'ın meydana koydukları Hezeyân Mecmuası'nın milletinin hayr ve şerrini farkında aciz bir bedbaht tarafından lisân-ı Osmânîye tercüme, ve kimsenin kimseden haberi olmadığı bir zamanda tab'ıyla sade beyyinân-ı avâm beyninde neşr edilmiş olan nüshalarının mütalaasından hasıl olmuş olduğu muhtac-ı izâh değildir.

Binâen aleyh millet-i İslâmiyenin akvâm-ı fazılası miyanında bunca müesser ilim ve irfânı el-yevm zînet-âver rahle-i ta'zîm ve istifade olan bir hekîm bî-müdâniye isnâd olunan hurâfât-ı acem-ânenin butlânını ta'yîn ile, avâmın tashih-i i'tikâdına müşârün ileyh vilâdetinden vefatına kadar güzerân eden evkatı

hakkında mazbut olan malumat-ı sahihanın mücmelen irâdı kâfi olur, mülâhazasıyla ketb-i mu'tebere de ve terâcim-i ahvâl umumiye mecellelerinde —mübâyenetten ârî olarak — muharrir bulunan tarih-i hususiyyenin ber-vech âtî beyanına ibtidâr olunur:

&

Şeyhü'r-reis hükemâ-yı islâm Ebu Alî bin Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin bin Alî bin Sina hicretin 370 senesi saferinin aşr-ı sânisı ve vustanda Buhara muzâfâtından el-yevm harap olan (Hortamış) nam şehirde zînet-i ârî âlem vücud olmuştur.

Pederi Hüseyin bin Abdullah belde-i mezbûrede âmil - yani müdür - olduğundan, İbni Sina'nın [s. 54] ta'lim ve terbiyesine itina ve himmet eyleyecek muallim tedarik etmiş ise de, müşârün ileyhin validesi Sitare Hortamış beldesinin asaletle ma'ruf bir ailesine mensub ve hadd-i zatında ilm ve edeb ve terbiye ve marifetçe akranı nadir bir hatun olarak, oğlunun fitratında muhtefî olan cevher-i zekâ ve fitnatın kıymet-nümâ bâzâr-ı kemâl olmaklığı medâr olacak surette terbiyesine dehâ zevcinin tedariklediği hocadan evvel bezl-i cehd ile, beş yaşında iken sekiz on yaşındaki çocukların ta'lîm

eyleyebilecekleri kadar mübâdi-i ulûmve fûnûnu çocuğun tefehhüm eyleyebileceği bir yolda ta'lîm eylemiş, ve pederinin tedârik ettiği muallim çocuğu karşısına alıp da, eşkâl-i hurûf ve hutûti irâe ve ta'lîme başladıkda, İbni Sina “Ben bunları zaten bilirim, ve yazırım; sen bana bilmediğimi ta'lîm eyle” dediğinde muallim çocuğun bu sözüne taaccüb ederek, bildiği şeylerin neden ibaret olduğunu ve bilmek istediği şeyleri yine çocuktan sorularla matla' oldukta, artık bu zekâ-yı mücesseme daha elifbâ demeyi bilmeyen bir çocuk hakkında layık görüldüğü gibi değil, isti'dâd fitriyesiyle mütenâsib bir yolda tefhîm ulûm ve fûnûna mübâderet icâb eylediğini teemmülle, çocuğa lazım gelen ulûm-ı muhavere ve mübâhase tarîkıyla ta'lîm ve tedris etmiştir.

İbni Sina on yaşına kadar ulûm-ı edebiyeye ve fenn-i hesâbda mûcib-i taaccüb olacak mertebelerde kemâl ve rûsûh peyda etmiş, yani mektesebâtı mualliminin hâiz olduğu kudret-i ilmiye derecesini bulmuş olmağından, muallimi tebdil etmek lüzumu tayin eylemiş idi. Bu esnada ise pederi Hortamış'tan infisâl ve Buhara'ya hicret eylediğinden, o asırda ulûm-ı hikemiyyede müşârün bi'l-benân olan Abdullah Babilî'den ulûm-

ı âliyyeyi tederrüs maksadıyla müşârün ileyh hanesinde misafir ederek, İbni Sina'yı rahle-i tedrisine takdim eylemiştir.

Hekîm Babilî bazı sorular ve cevap ile İbni Sina'nın derece-i taallüm ve bîdâsını tecrübe ve imtihan eyledikten sonra, **isâgucuyu**(?) talime ibtidâr ve cinsler haddini “*makul alî kesirin muhtelifin bâlû' fi cevap mâhv*” diye zikrelediğinde, bu haddin tahkikinde o derecelerde hakîmâne mübâhese ve o kadar âlim-âne muaheze eylemiştir ki, Abdullah Babilî şakk-ı şefeye kadir olamayacak surette baht içinde kalmış, ve meydana koyduğu mesâilin kaffesini mualliminden alâ tefehhüm ederek, hekîmin bir kat daha hayretine sebep olmuştur!

Hatta İbni Sina'nın kiber-i sinninde nedîm-i hâsı olan meşhur Ebu Abîd el-Cürcânî'ye unfuvân-ı tufûliyyetindeki ahvâlini hikâyeye eylediği sırada “*Ben mantığın zevâhirini tefehhüm etmiş idim; muallimim henüz dakâyıkından gafil idi.*” dediği siyerler mesturdur!

Müşârün ileyh bu vechle hanesinde hekim Babilî hikemiyyât tederrüs eylediği sırada fakih-i meşhur İsmail Zâhid'in dahi meclis dersine müdâvemetle, fakih taallüm eder, ve orada da sitâre-i isti'dâdının tayin ettiği

ufk-ı kemâl talebe-i sâirenin idrâkâtine nisbetle bir ba'de mücerred teşkil eyler idi.

Aradan biraz müddet geçtikte, yani İbni Sina oniki onüç sularına takarrüble, zekâ-yı hârik'l-âdesi ulûm-ı müktesebesine, ve müktesebâtı tevsî' zekâsına hizmet ede ede [s. 55] fevka'l-gaye bir kemân hasıl eylediği zamanda idi ki Abdullah Babilî Buhara'dan Gürgenç'e azîmet etmiş, ve daha doğrusu aranırsa, şakirdinin ân-be-ân terakki eden zekâ ve kemâlinden hacil olmamak için Buhara'dan firari canına minnet bilmiş idi.

Bundan sonra İbni Sina kendi kendine ketb-i tabîiyye ve ilahiyye mütalaasıyla iştigâl ederek, gavâmızını tefehhüme muvaffik olmuş, ve muahhara ilm-i tıbbî merak ederek, mevcut olan müdevvenâtın kaffesini kemâliyle nazar-ı tedkîkden imrâr ve sâilini hıfz ve itkân ettiğigibi, o asırda Sina kendisinden ekber ve tabâbetde hazâkatle eşher olan birçok zevâta harikulade olarak, tıbbın mesâil-i gamızasını talim ve tefehhüme mübâderet eylemiştir!...

Tecârib ve tatbikat dakikası semeresi olarak, fenn-i tıbbî o zamanca haiz olduğu mertebeden birkaç kat yukarıya terfiye, ve emr-i tedavi ve tayin-i emrâzdabir hayli keşfiyyâta ve

tesir-i edviye ve muâlecâtta birçok ilâvâta muvafik olmuştur.

Halbuki kendisi her bir ilimde bu derecelerde haiz nisâb-ı kemâl olarak, fenlerinde asırlarının ferîdi geçinen zevata yine fenlerindeki noksanı kerhe teslim ve ekmel ettirmeye hizmet eylediği vakit henüz onaltı yaşını tecavüz etmemiş idi!...

Eserleriyle istihşâd olunur müverrihlerden mervîdir ki: Müşarün ileyh *"Ekser mesâil-i müşkileyi hal için mütalaada ifrât ederek, gözlerimden uyku yana yana akıncaya kadar kitap mütalaa ederdim; o derecedeki, kitap elimde iken, baygın düşüp uyuyakalırdım; lakin zihnim yine o ukdeden hali kalmadığından, hâlet-i bîdârîde halline muvafik olamadığım mesâil-i mu'dilenin mahiyet-i hakikiyyeleri âlem-i menâmda tecessüm ederek, bayağı huzuruma gelirler, ve kendilerini hakikatleriyle arz ederler idi."* der imiş!

Bu da delâlet eder ki müşarün ileyh fitratın bir zekâ-yı fevkaladesine mazhar olmakla beraber levha-i zihnine resm olunan suver-i mesâil kendisi uyuduğu halde dahi zâil olmayarak — mesela bazı züğürtlerin hâb-gâhında kolayca zengin olmaklık tariklerini tahayyül ile uyuduktan sonra, rüyalarında mâlîhulyâ definelerinin

feth olunduğunu gördükleri gibi — uyanık iken düşündüğünü uyurken rüyasında, ve fakat mahz-ı hakikat olmak üzere, görür imiş, ki hakikate tabiatın her zekiye ibzâl ettiği hasîsalardan değildir....

İbni Sina tabîyyat ve riyâzâtta kemâl olduktan sonra ilâhiyyâtıdahi tahsile teşebbüs ederek, (Kitab-ı Mâ-ba'de't-tabîyye) isminde müdevven olan telifi mütalaa ile tekmîl etmişse de, hiçbir şey istifade edememiş, ve bi-eyyi-hâl anlayacağım fikriyle temâm kırk defa tekrar tekrar fevka'l-hadd dikkatle mütalaa eylediği halde, mesailinden fakat bir mesâile dahi idrak eyleyemediğine me'yus olarak, "*Artık bu kitabı anlamaya yol yoktur*" demiştir!

Vakıa, İbni Sina gibi tabiatın — her biri biz fazla sermaye-i mübâhât ve kemâl olan — birçok atâyâsına mazhar olmuş bir akl-ı mücessem bir kitabı kırk defa değil, bir defada dahianlayamazsa, me'yus olmak lazım gelir. [s. 56]

Bu me'yûsiyyetten bir müddet sonra birgün Buhara'da sahaf çarşısında otururken, dellâlın biri kendisine bir kitap arz eder; İbni Sina kitabı alıp açtığına bâlâsındaki (Mâ-

ba'de't-Tabîyye) lafzına gözü ilişir ilişmez "*Ben bu ilmden istifâde edemem; erbâbını bul da ona sat*" diye kitabı dellâla reddeder. Dellâl ise "*Lafz eden; bu bir nefis haldedir; sahibi de bî-çâre bir adamdır, ki bunu satarak akçesiyle nafakasını tedarik edecek; sana beş dirheme satayım; görüyorsunuz ki kağıdı pahasına veriyorum*" dediğinde İbni Sina mücerred sahibinin zaruretini defetmek garazıyla dellâlın istediği bahanın birkaç katını vererek, kitabı alıp hanesine avdet eder.

Kimbilir şu Mâ-ba'de't-Tabîyye kitabının mesâil-i mûndericesini idrâk edememeklik İbni Sina'yı ne derecelerde tahrîz etmiş ki, belki bu defa bir tarik tefehhüm keşfederim mütalaaıyla kitabı açar; birkaç satır okuduktan sonra muallim ol unvanıyla şöhret-şiâr olan hekim Türkî Farabi'nin* Kitab-ı Mâ-ba'de't-Tabîyye'nin ağız mübhemesini muvazzahan telif eylediği kitap olduğuna vakıf olunca, cihân hezeyanlarına mâlik olan kalenderler kadar mesrur olarak, her işini terk ile, vaktini anı mütalaaaya hasreyler.

Binâen aleyh bu sayede Kitâb-ı Mâ-ba'de't-Tabîyye'nin kâffe-i

*Farabi'nin Terceme-i Hâl'i dahi ileride neşr olunacaktır.

ağrâzını tefehhüme muvafık olduğundan, bu bâbda şükrâne-i ıtlâ' olmak üzere, muhtâcîne birçok sadakât itâ, ve dellâl vasıtasıyla kitabın bâyî'ni buldurarak bir hayli ikrâm eyler.

Müşârün ileyh bu vecihle her gördüğünü merak ede ede her fende maharet ve kemâl peyda eylediğinden, ve hususa tabâbetde o asrın en hâzık tabiblerine ders verecek kadar kudreti olduğunun şüyû' bulduğu bir zaman idi ki Buhara şahı olan (Nuh bin Mansur) kulunç yani romatizma illetine mübtela olmuş, ve müdâvâtına me'mur olan etıbbâ tedaviden aciz kalmaları üzerine, bir meşveret-i tıbbiye icrası için müşârün ileyh davet ettiklerinde, şahın illetini muayene, ve verdikleri muâlecâtdaki hatalarını ifade ile, emr-i tedaviyi başlı başına der-uhde ederek, birkaç gün içinde illetinin def'ine muvafık olmuştur.

Nuh bin Mansur illet-i mebhuseden rehâ-yâb olduğuna teşekkür, hekime birçok ikram eylediği gibi, o asırda selâtin-i İslâmiyenin malik oldukları hazânetü'l-kitâbın nesh-i nefise cihetiyle hemen cümlesinden zengin olan kütüphanesinin anahtarlarını müşârün ileyh teslim ile, mütalaasına me'zûn etmiştir, ki İbni Sina'yı tabakat-ı ulûmun kaffesinde kâmil bir

üstâd, ve binâen aleyh evc-i iştihârın zirve-i a'lâsına is'âd etmeye işte bu kütüphane pek çok hizmet eylemiştir. Hatta müşârün ileyh irfân ve hikmetine ve hazâkat ve şöhretine düşman olan bazı tehi mâyelerin müşârün ileyh hıyanet-i âtiyeyi isnâdlarına da bu kütüphane sebep olmuştur:

İbni Sina bir sene zarfında geceyi gündüze katarak, kütüphanede emsâlini hariçte görmediği ve görmek ihtimali olduğu müdevvenâtı mütâlaa [s. 57] ve itkân eyleyerek, zaten behredâr olduğu ulûm ve fûnûnun şehâdetnâmesini dârü'l-fûnûn hükmünde olan o kütüphaneden aldığı, yani tamam onsekiz yaşında iken tekâmül-i fûnûn ederek, bugünkü tabir-i ma'rûf hükmünce adeta doktor olduğu cihetle, artık tahsil ihtiyacından vâreste olmuş, ve bu istiğnâsına ise — çünkü asrında mâ-fevkinde bi âlem daha bulunduğundan — yine kendi vicdanının itminân ve şehadetiyle hükm eylemiştir.

İşte, bu aralık idi ki, ya hâfiz kitapların ihmali veyahut bedhâhlarının sâika-i teşe'ümüyle kütüphane-i mezkûr nasılsa muhterik olduğundan, bu hadiseyi İbni Sina'ya isnâd, ve isnâdlarını ise güya “*müşârün ileyh orada hıfz ve itkân eylediği fûnûn-i şettâ sayesinde telif eyleyeceği*

kitapları neşrelediği zaman esasını o kütüphaneden aldığına kimsenin vâkıf olmaması maksadıyla öyle bir hazine-i nefâisi ihrâk bi'n-nâr etmeyi irtikâb eylemiştir.” kavliyle isbât eylemek istediler. Fakat Nuh bin Mansur böyle bir ihanet dünyayı İbni Sina gibi fazâil-i fevkâlade sahibi bir hekimin kabul etmeyeceğini pek iyi bildiğinden, hekim müşârün ileyh hakkında bu iftiraya cür'et-yâb olanlara layık oldukları surette mücâzât eyledi.

Tahsilden istiğnâ hasıl olduktan sonra telifât ile iştigâl ederek, ibtidâ ulemadan Ebu'l-Hasan el-Aruzi'nin teşvikiyle riyâziyyattan mâ-adâ kaffe-i ulûmu hâvi mecmua ismindeki kitabını, ve fikh ve tefsirde asrının şeyh ve imamı olan Ebubekir el-Berkî el-Harezmi ulum-ı hikemiyyeden bir eser meydana koymaklığını tavsiye etmiş olduğundan, (Kitâbü'l-Hâsıl ve'l-Husûl) ile (Kitâbü'l-Ber ve'l-İsm) tasnif eylemiştir.

Bu sırada ise pederi vefat ettiğinden, Buhara'dan Gürgânce hicrete muztarr oldu. Oraya vusulünde erbâb-ı maârif ve kemâle muhabbet fevkâlade ile meşhur olan ve konağı her taraftan akıp gelmekte olan eshâb-ı fasl ve irfâna melce' bulunan vezir Ebû Hasan sehli İbni Sina'yı tevkirât-ı fâika ile kabul ederek, birkaç günleristirâhat

eyledikten sonra zî-fukahâda olduğu halde, İbni Sina'yı emr-i âlî bin Me'mune takdim etmiştir.

Gürgance'de kâh emirin kâh vezirin saray ve konaklarında bir müddet layık olduğu ihtirâm ve ikrama mazhar olarak, imrâr-ı vakt ettikten sonta seyehat hevesine mübtelâ olarak, bir zamanda bu yolda evkât-ı güzâr olmsyı tasnim eyledi. Gürgance'den müfârekatından ibtidâ nisaya, ve nisadan bâverde, oradan Tus'a, ve biraz sonra Şikan'a ve Semenkan'a ve oradan dahi Horasan'ın müntehâ-yı hududu olan Hacerm, ve Hacerm'den Cürcane ve Dehştane seyr ve seyehat eyledi. Fakat Dehştane muvâsalatında şiddetli bir hümmâya tutularak, biraz vakit esîr-firâş olduktan sonra tekrar Cürcane azîmet etmiştir.

İbni Sina Cürcanebu seferki muvâsalatında ulûm-i hikemiyye mürevveclerden Ebu Muhammed Şirazi kendi konağı civarında mahsusâ bir hane-i tehiyye ve tanzim ettirerek, hekimi ikâme etmiş, ve talib-i ulûm olan zevâta orada tedris ve ta'lim etmesini tavsiye eylemiştir. [s. 58]

İbni Sina Cürcane'de ikamet eylediği müddette muhtasar evsatı şerh, ve bidâyet kanunu ve muhtasarü'l-cüsti ile mevâdd-ı şitâdan bir hayli risale te'lif, ve Ebu Muhammed Şirazi

namına olarak Kitabü'l-Mebde-i ve'l-Meâd ile Kitabü'l-Ersâdi tasnif etmiştir.

İbni Sina yirmi üç yaşında olduğu halde Cürcâni'den Rey şehrine azimetle müciddü'l-devlenin validesine tereddüt ve intisâb etmemişti. İnsan ne kadar âlim ve fâzıl olursa olsun, şöhret ve şeref peyda etmek için, mutlaka tâlîin müsâadâtına ve rüzgârın tehiyye-i esbâbdaki lafzına muhtaçtır. Vakıa İbni Sina gibi bir hekim hakikat-senc için şeref ve haysiyet ârızanın hakimi olmamak lazım gelirse de, beteriyyetin levazımından olan arzu-şân ve ikbâle şebâbın hevesâtı dahi inzimâm eylediğinden, ulemâ ve fazılâ muâsırînin mâ-fevkinde olduğu gibi, rütbet dahi onlara takaddüm fikrinde idi.

Binâen aleyh bu maksadının husulüne vakıa-iâtiye yardım eyledi; şöyle ki: Rey şehrine geldiği günden beri illet-i sevda ile mübtelâ olan müciddü'l-devlenin müdâvâtından etıbbâ-yı mevcuda âciz kalarak, haline terk etmişlerdi.

İbni Sina ise vürudundan biri etıbbanın hastanın tedavisinden el çekmelerine müterakkıb olduğundan, bu hadiseyi haber alır almaz müciddü'l devlenin validesiyle mülâkat ederek,

hastayı tez günde şifâ-yâb eyleyeceğini vaad ve ifade eylediğinden, müşârün ileyh elinden tutarak müciddü'l-devlenin huzuruna götürdü. Fi'l-hakika hekim muayenesini dikkatle icra ederek, pek az zaman içinde illetin def'ine muvafık olduğundan, gerek müciddin ve gerek validesinin fuâla ve lisana pek çok ikram ve şükranına mazhar olmuştur.

Rey'de bulunduğu müddetçe hemen vakti sarayda geçer idi. Fakat bu geçen vaktin yadigârı Kitabü'l-Meâd namında bir eser kıymettardır.

Rey'den müfârekattan sonra Kazvin'e Kazvin'den Hemedân'a seyahat etmişti. O halâlda ise meşhur şemsü'd devletü'l Hemedân'i romatizmadan fevka'l-gaye muztarib, ve etıbbâ ise müdâvâtından aciz olduğundan, şâyi olan şöhret ve hüzâkatına mebni İbni Sina'yı davet eyledi.

Vaktâ ki padişahın huzuruna dahil olduğunda, ilk sözü "*padişahım azizü'n-nefs olanlar güzel taam, rahat yatak, ferah-fezâ kasr, şevk-âver cevârî, sabâ-reftâr huyûl, peyda etmezden evvel her derde, yani hulûl-i ecelden evvel mübtelâ olunan hastalıklara çare bulur tabibhâzik tedarik etmelidir! Esbâb-ı ihtîşâm ve rahatınız, vesâil huzûzât ve âmâliniz*

pek mükemmel olduğu halde, hiç birinden istifade edemeyerek, o nefis câme-i hâbınız vücudunuzu şevk-istân kadar ızrâr ediyor. O kadar dil-rübâ cariyelerinizden bir esirci kadar da istifade edemiyorsunuz! Emir-i âhûrunuz küheylanlarınızın zevkini sürmekte, pâs-bânlarınız kasırlarınızda safâ etmektedirler! Simât-ı şahanenizden ise nice gürisne-çeşmler dil-sîr olarak, siz bir lokma ekmeye; nigâh-ı tahassürle bakmaktasınız. Fazla olarak umûr-i ibâd ile de mükellefsiniz!” hatayı olduğundan, şemsü’-d-devle hiç cevap vermeyerek, hüngür hüngür ağlamış, ve sonra “*hakkın var, bu alî, hakkın var! Bizim halimiz aynıyla mutalsam bir gencin hafızı [s. 59] olan mârremüşabihtir!*” diyerek, muhtaç-ı müdâvat olduğunu ifade eylemiş.

İbni Sina ise o güne kadar pek şedîd ve mühlik derecelerde kulunçlara müdâvât ile, mübtelâlarını şifâ-yâb eylediğinden, asla telaş göstermeyerek, padişahı az vakit zarfında, ve hatta — o zamanın tedâbir-i tıbbiyesi hilâfına — perhiz dahi ettirmeksizin, hastalığından kurtarmıştır.

Surette bu hizmetine mükâfat, ve hakikatte mev’ize-i hikemiyyesinden istifade etmek için, İbni Sina’ya musâhiblik unvanını

tevciye ederek, her an ve saat meclisinden ayıramamıştır.

Bir müddet sonra **Ataze(?)** aleyhine bir muharebe açarak, kayırmasına müteâzim olduğundan, İbni Sina’yı da beraberinde götürmüştü. Fakat münhezimen Hemedân'e ric’at eyledi.

İbni Sina esasen bu muharebenin aleyhine bulunarak, vuku’una bir türlü rıza vermemiş, ve men’ine pek çok çalışmış olduğu halde, şemsü’-d-devleye söz geçirememiş idi. Fakat bu muharebede düçâr olduğu hezimetten sonra İbni Sina’nın iki manasıyla da hekim olduğunu tanıyarak, uhdesine hizmet vüzerâtı tefvîz eyledi. Ne faide ki bu hezimet âsârı olarak, asker arasında hasıl olan nifak bu aralık azametli bir ihtilâl îka’ ettiği gibi; hekimin mansıb-ı cedîdine hased eden bed-hâhân dahi araya birçok fitne kattıklarından, bu ihtilâl muahhara vezirin aleyhine intikâl edildi. Konağına hücum ettiler, emvâlini müsâdere eylediler; kendisini de zindana attılar. Hatta fazla olarak, şemsü’-d-devleden idamını da talep eylediler. Fakat emir yalnız azliyle iktifâ ederek, zindandan dahi itlâk eylediği gibi, emvâl magzebesini ma’-ziyâdetin tazmîn etti. İbni Sina ise asla fütûr göstermeksizin ehibbâsından Ebu

Saîd namında bir fazılın hanesinde ihtikâ etmişti.

Zaman ne kadar humûl; ne kadar fırsatçıdır! İbni Sina menkûben fakat ferâğ-ı bâl ile evvelce telif ve tasnif eylediği kitapların tedkikâtıyla meşgul iken, birden şemsü'd-devle ikinci defa ve fakat ilkinden daha şedîd olmak üzere, romatizmadan esîrfirâş olmuş idi. Vakıa şemsü'd-devle hekim hakkında bir güne muamele-i seyyiede bulunmayarak, hatta emvâl-i menhûbesini dahi evvelkinden ziyade olmak üzere tazmîn ve itâ, ve yalnız azliyle iktifâ eylemiş ise de, bir kere Ebu Ali'yi mesned ve vüzerâta mücerred kendi dil-hâhıyla götürdüğü halde, bi'l-âhirekendi sû-i tedbîri avâkıbından olarak, zuhur eden bir fitneyi onun azliyle bastırmış, yani vakıada İbni Sina zî-müdhil olmadığı halde, güya hadise onun yüzünden hasıl olmuş da, onun def'iyle bertaraf edilmiş gibi görüldüğünden, hatta şu kırk gün imtidâd eden müddet ihticâb esnasında mahzâ hicabından istifsâr-ı hâtır ve celb-i kalbî zımnında hekime adam dahi göndermemiş olduğundan, şimdi ihtiyaç halinde celb etmeyi ulüvv-i cenâbı mâni olmakta idi.

Hekim ise şemsü'd-devlenin illetinin nükseylediğini haber aldığı gibi, muâlece tertip ve irsâlini tasmîm

etmiş ise de, saray halkının kendi hakkında olan zamâirine vakıf olduğundan, veliyyü'n-ni'metlerinin hayatını muhâtaraya koymayı göze aldırarak, mücerred [s. 60] kendisine bir bela getirmek için, muâlecâta muzır şeyler katacaklarını, ve bu sayede intikamlarını icra eyleyeceklerini bilirdi. Binâen aleyh bu sureti ihtiyar etmedi. Gelip illetinize müdâvât edeyim diye haber göndermeyi de gâib ettiği mansıb-ı vüzerâtı yeniden istihsâle bir istidâ şeklinde anlatırlar diye kabul etmez idi. İki taraftan yekdiğeri bu türlü mülâhazalarla vakit geçirdikleri halde seyfü'd-devlenin marazı gittikçe müştedd olmaya başladı. Fakat yine padişah hicâbından hekime haber gönderemez, hatta illetinden haberdar olduğu halde gelmemesini iğbirârına değil, ihtifâ halinde bulunan bir adama müstevli olan havf ve haşyete vererek, mazur görür idi. Bununla beraber şemsü'd-devle hekimi celb etmeye tedbîr-i âtîyi muvafık buldu: etıbbâ mevcudenin tertib ettikleri muâlecâtin aksine teessüründen dolayı fevka'l-gâye muztarib olduğu birgün İbni Sina'nın munsabından azline mani sebep olan mukarrebini celb ile, işte ben bu illetten ölmek derecesine geldim; siz ise asla ehemmiyet vermeyerek kendi

müşteheyâtınıza hizmet, ve efendinize ihtiyar gözle ihanet eyliyorsunuz! Ben bu illete bir sene mukaddemde tutulmuş, yine böyle bizâr kalmış idim; götürdüğünüz etıbbâ teşyîdinden başka bir şeye muvafık olamadılar; ben ise İbni Sina'nın hazâkat ve mahareti sayesinde iade-i sahte muvafık olmuş idim. Ebu Ali gibi fazıl ve irfânına perestîş olunur bir nâdireyi vüzerât gibi herkese tefvîz olunabilir bir hizmetle “mücerred kendisinden istifade etmeğliğimiz için” mukayyed eylemiş olduğum halde mahzen kendi menfaatiniz için surette onu, ve hakikatte beni ve mülk ve milletirahnedâr eyleyecek bir vakıa-i siyeh ikâ'eylediniz. Az kaldı kıyamete kadar la'n ve nefrin ile yâd olunmaklığıma bâis olacak bir fazîha irtikâbetmeğliğime de sebep olacak idiniz! Siz insan değil, menfaat-perest, velî-nimet düşmanı birtakım hazelesiniz! O hadiseye nasıl sebep oldunuz ise, şimdi de gidip hekimin ayaklarına mı kapanırsınız? İstirhâm ve istid'â mı edersiniz? Ne yaparsanız yapın, mutayyeba alıp götürün. Hatta hil'at-ı vüzerâtı da iktisâ eylemiş olduğu halde, götürmelisiniz; yoksa Allah bilir cümlenizi “*hayatıma kasd etmiş olduğunuz için idam ederim!*”

yollu muâtebat-ı şedîdeye tefrikan Ebu Said'in hanesine gönderdi.

O gün ise İbni Sina herçi-bâd-âbâd diyerek, şemsin huzuruna gitmeyi tasmîm eylemiş olduğundan, kurenânın Ebu Said'in hanesine vürudundan mukaddem tebdîl-zî ve imâme ile, sokağa çıkmış, ve kurenâ ise Ebu Said'in hanesine vasıl olup da, hekimi sual eylediklerinde, aldıkları (yoktur) cevabına kâni' olduklarından, “*İman lafz etsinler; inâyet buyursunlar; kendilerini görüp bir iki şey arz veistirhâm eyleyeceğiz.*” yollu sözlerle istid'âyı kabul ederlerdi. İbni Sina ise تنها ve izbe sokaklardan geçerek saraya vasıl olmuş, vevşemsin huzuruna çıkmış idi. Kurenâ hala Ebu Said'in kapısı o günde hekimin mülâkatını istid'â ile meşgul idiler.

Şemsü'd-devle İbni Sina'yı böyle acayip bir kıyafet ile gördüğünden, fevk-âlade taaccüb ederek, kurenânın kendisiyle mülâkat edip etmediklerini sormuş, ve cevap olarak “*Hayır, [s. 61] efendim bana kimse gelmedi; evden çikalı, belki bir saatten ziyadedir; çünkü kendimi tanıtmamak için hecri yerlerden gelmeye mecbur oldum; bu gelişim ise hiçbir maksatla değil, ıztırabınızın nihayet derecelerde şiddet hasıl eylediğini haber aldığımdan,*

efendimizi acilen bu illetten kurtarmak içindir. Duyduğumgünden beri bi'd-def'ât gelmeni tasmîm etmiş iken kurenânın su'i-zannında ictinâb eylemiş idim” kelimâtını irâd eylediğinde şemsü'd-devle ilk mülakatında olduğu gibi bu defa dahi kendi kırk yıllık bende-gânın nemek-be-harâmlığına mukabil bir senelik muhabbetin gösterdiği vefa ve muhabbete hayran olarak bî-ihiyar ağlamaya başlamıştır.

Binâen aleyh İbni Sina o dakikadan itibaren edviye-i lâzımeyi kendi eliyle tertib edere müdâvâta mübâşeretle yine birkaç gün içinde iade-i sıhhatine muvafık oldu; ve kendisi de mesned-i vüzerâta tayin edildi.

Hekimin nedîm-hâs ve şâkird müntahabı olan Ebu Abidü'l-Cürcâni der ki: “İşbu vüzerât saniyesinde kitab-ı Aristo'yu şerh etmeliğini kendisinden rica eylemiş idim; bana cevâben “Onunla ızâa eyleyecek vaktim yoktur. Beş yaşımdan bu ana kadar herhangi ilim ve fennin tahsilini murad eyledim ise, bir isti'dâd hariku'l-âde ile az müddette iktisâbına muvafık oldum; ve bir ilimleştigâl ederken, bir kabiliyet-i acîbe ile diğer bir fennin istihsâliyle de uğraşır, vücuda getirirdim! Lakin umûr-i ibâd

ile iştigâl arasında, hatta bazı kere şiddet-i ataştan bizâr olurken, su istemeye bile vaktim olamıyor!... Binâen aleyh şimdi o dakâyıka sarf-ı zihin ve vakit etmeye hizmetim müsâid değildir. Elde olanları vücuda getirelim.” dedi. Ve o geceden itibaren kitâbü'ş-şifânın tabîyyâtını izah ve tahrîre şürû' eyledi.”

Aradan bir hayli müddet-i güzêrân ettikten sonra, şemsü'd-devle bir muharebe esnasında birkaç illetle beraber şiddetli ve seyyar bir romatizmaya tutulmuş, ve kaffe-i mufâsalını rîh kaplayarak, mücessem bir veca' haline girmiş idi. Eğerçi ihtiyâten hekimin tertib ve itâ eylediği edviyeyi isti'mâl eylediyse de, sâir illetlere yardım eylediğinden, ilaçlarda evvelki tesir görülemediği gibi, Ebu Âli'de Hemedân'da kaldığı cihetle, celb-i düşvâr idi. Binâen aleyh birkaç gün bu illetle azîm-i ıztırablar çektiği halde, terk-i âlem-i fânî eyledi.

Asker ve âyân devlet oğlu tacü'l-mülkden biat eylediler. Tacü'l-mülkün ise hekimin kemâl ve iktidârını ciddenden takdir eden fazilet-şinâsından olduğu cihetle, hekimi mesnedinde ibkâ etmek istemiş idi. Halbuki İbni Sina şiddetle imtinâ' göstererek, hizmet-i vüzerâtan çekildi; ve ale'd-devleye intisâb maksadıyla

muharebeye mübâşeret eyledi. Bu aralıkta idi ki her şeyden âzâde ve fevk-âlade âsude bir halde olduğundan, şifânın tabiiyyât ve ilâhiyyâta müteallik mesâilini cem' ve tedvîne, ve mıntika-i müteallik-i mesâilde bir risale telifine muvafık olmuştu. Şeyh kendi haliyle ve tasnifâtıyla iştigâl eylediği böyle bir zamanda ise husemâsı ale'd-devle ile olan muhaberat dostânesini mükâtebât-ı siyasiye şeklinde tâcü'l-mülke ihbâr eylediklerinden, (Buruzan) nam kaleden hapsine ferman sâdır oldu. İbni Sina ise inkılâbât-ı rüzgâra hande edecek [s. 62] kadar kuvvet-i kalb ashâbından bulunmak haysiyetiyle müddet-i mahbûsiyyetinde — ki dört aydan ibarettir - kat'â müteessif ve endiş-nâk olmayarak, kemâl-i huzur ve cemiyet-i efkâr ile kitabü'l-hedâye ve kitabü'l-kulunç ile risâle-i hayy bin yakazânî tasnif etmişti!

İbni Sina'nın mahbus bulunduğu bu dört mâh zarfında Sultan ale'd-devle ile tâcü'l-mülkün arasında bir muharebe açılmış, ve halbuki Isfahânilerin meşhur olan cengavareliğine mukabil Hemedân askerinin uzman hekimince dahi her türlü intizâmdan biri olan ahvâli hezimetlerine sebep olarak, muzafferiyeti ale'd-devle kazanıp Hemedân urmuş idi. İşte, bu arada İbni

Sina'nın mahbus bulunduğu kaleye dahi uğrayarak, hekimi sicn-i belâdan tahlîs ve garîb olmak üzere padişah mehzûm ile beraber Hemedân'a i'zâm etmiş idi. Fakat hekim gerek beraati ve gerek ukubeti hakkında tâcü'l-mülke bir kelime olsun söylemeyerek, yalnız harbin kumar oyununa müşahâbeti cihetiyle, iki taraftan birinin be-heme-hâl müstefid ve diğerrinin mutazarrır olacağından bahs ile, Hemedânîlerin şeceât ve gayreti müsellemler olduğu halde, Isfahânîlerin intizâmı muzafferiyeti kendi taraflarında temîn ettiğinden, ibret-bîn olmalarını ve hiçbir zamanda gayret-i intizâmın yerini tutmak kabil olamayacağından, asker arasında nifak ve ihtilâle sebep olanların def'iyle, erbâb-ı namusdan müstaidd ve harb-âzmâ adamlardan zabitler tayinini tavsiye, ve bazı teselliyet-i âmiz sözlerle mülk-i mağlûbî memnun ederek, Hemedân'a kadar refâkat eylemiş idi.

Hemedân'a vusûllerinde tâcü'l-mülkün bu defa dahi vüzerâtı Mısırân'a ve fakat tazarru'-kâr-âne teklif ile beraber seyyiât vakiasından dolayı affını istirham, ve hatta kendisini iğfâl eden hainlerin cezasını da kendisine havale eylediğinden, nasıl isterse öyle etmesini beyan eylemesi üzerine, İbni Sina "*ben haklı ile haksız farktan aciz*

bir adamım: bu aciz ise beşeriyetin halidir. Nasıl olur ki umûr-i ibâdî hâll ü akd gibi bu kadar düşvâr ve mu'dil bir işten lutf-ı hak ile kurtulmuş iken, yine o bari üzerime alayım? Pederinizin gününde kabul eyleyişim kendisini birkaç cihetle bir adama muhtaç görmekliğimden idi; yoksa ihtişâm-ı vezîr-âneğe hevesinden değildi. Siz ise genç, munassaf, hak ve adle hâdim, şehvâta tebâiyetten mücânib, hain ve sadıki farka kadir bir padişahsınız; vazifeniz hizmet-i ibâd olduğunu da bilirsiniz; binâen aleyh insan kendisinin görebilmeye muktedir olduğu bir işi başkasına havale etmemelidir; zira dünyada her fenalığı halk vezire değil, size isnad edeceği gibi, rûz-i cezâda da nekâl ve ikâb vezire değil, size ait olur. Ben vüzerâtı kabul etsem de, bana husumet edenlere fenalık etmek elimden gelmez; efendisine ihanet ve bir mazluma bigayr hak iftiraya cür'et edenlerin cezasını ben cenâb-ı hakka havale ederim. Vüzerâtı hele intikam maksadıyla hiçbir vakit kabul eylemem.” yollu müskit ve hakim-âmîz sözlerle mukabele, ve kendisine veda ederek, biraderi ile nedimi Cürcâni bî-mustashiben Isfahan'a müteâzim olmuştur.

Isfahan'a vüsûlünde ise ale'd-devle kadir-şinâslığını faale dahi göstermek için, havasını [s. 63] elbise-i resmiyyeleriyle istikbâline göndererek, kendisi de ikâmetine tahsis etmiş olduğu misafirhane-i aliyyede ve yanında Isfahan'ın birçok allâmeleri bulunduğu halde karışılmıştır.

Cenâb-ı hekim murad eylediği bir şeyi her zaman ve mekânda vücuda getirebilmek hasîsasına malik olduğundan, Hemedân'a giderken, esnâ-yi râhda kitâbü'n-nebât ile kitâbü'l-hayvanı yolda telif etmiştir.

Kendisinin en ziyade hasr-ı dikkat eylediği kitâb-ı şifâ olduğundan, onu ikmâlden sonra müsterihü'l-bâl olarak, kitâbü'l-alâyı tasnif, ve aritmetik ve musukî fenlerini tedvîn, ve ilm-i riyâziyyetin her kitabında lüzum gördüğü ilâvât-ı nefiseyi kayd ve tetimme, ve Micestî'nin ihtilâf-ı münâzır ve ilm-i hey'et bahislerinde ve aritmetik ile musikide mütekaddiminin bî-haber oldukları mesâil dakikayı izah ve tayin eyledi.

Isfahan'da ikamet eylediği müddette ale'd-devlecuma geceleri için kendi huzurunda bir encümen-i dâniş tertip ederek, mevcut olan ulema sükût ettikleri halde, Ebu Ali ulûm-i şitâdan bahseder, ve memur olan seriü'l-kalem kâtibler tekririni zabt eylerler idi.

Kudemânın müttehazları olan rasada tatbikâ-i tanzim edilen takvimlerin hesaplarında iğtişâş ve ihtilâf olduğunu bir meclis-i dânişde hikâye eylemesi üzerine, ale'd-devlenin emriyle bir rasathane-i mahsus-ı tesis, ve o asırca emsali görülmedik alet ve edevât ibdâ' ve icad eyleyerek, tamam sekiz sene rasadla iştigâl, ve alete dair bir mecelle-i mükemmele tasnif eyledi, ki kitabü'l-rasâd diye marufdur. Müşârün ileyh tetebbuâtındaki hüsn-i ihâta ve tasavvurâtındaki isabet ve kemâl hususlarında nev'i şahsına münhasır olan ezkiyâ-yı hükemâdandır.

Nüdemâsı müttefikâ-yı beyân ederler ki: İbni Sina hiçbir kitaba ale't-tevâli hasr-ı nazar etmez, ve yalnız mesâil-i gamızaya tesadüf ettikçe, kitaba müracaat eylesmiş.

Hatta onu da rivayet ederler ki: Nuh bin Mansur'un kitaphanesinde tekmîl-i fûnûn ettikten sonra, (Kitab-ı Mâ-ba'de't-Tabîyye)den başka hiçbir kitabı eline almamış, ve mecmuayı ikiyüznev' kitaba baliğ olan te'lifât mütenevviasını eşyayı hüsn-i tetebbu sayesinde vücuda getirmeye muvafık olmuştur.

Mervîdir ki: Bir gece yine encümen-i dânişde mübâhasât ile meşgul oldukları sırada müşârün ileyh

lûgate dair bir mesele de beyân-ı efkâr eylediğinden huzzârdan fazıl-ı meşhur Ebu Mansur El-Ezherî hekime hitap ile: *"Mevlana, hikmetteki olan kemâliniz husemânızın dahi müsellimi ise de, fenn-i lugatte cenâbınıza teslim olunmaz."*demiş. Ve hekim ise fâzıl-ı müşârün-ileyhin bu tarizinden fevka'l-gâye mahçup olarak, şakk-ı şefeye dahi kadir olamamış ise de, ertesi günden itibaren, hatta biraderini ve nedimini bile âgâh etmeksizin, geceleri hâbgâhinta üç sene lugatle iştigâl, ve hatta Mansur Ezherî'nin (tezhîbü'l luga) namındaki tasnifini tedkîk ile, mükemmel üç kitap tanzim eyleyerek, o ilimde dahi kâmil olduğuna itminân-ı vicdan hasıl eyledikten sonra, *"Ba'de mâ lugate müdahale-i mezide teslim buyurursanız."* yollu bir tariz-i edibâne ile fâzıl-ı müşârün-ileyhe irâe ve takdim ettiğinde, birçok bahislerini fehme kudret-yâb olamadığından, [s. 64] hekime müracaatla, hall-i eşkâl, ve tariz nâ-be-câsından dolayı isti'fa-yı kusur eylemiştir.

Lugate dair telif-i mebhuseden mâ'ada (Lisânü'l-Garb) namında misli-i nâ-yâb bir eser dahi vücuda getirmiş ise de, müsvedde halinde kalarak tertib olunmamıştır. Kitab-ı Mezkûri müşârün-ileyhin hâl-i hayatında yaktığı dahi cümle-i rivâyâtandır.

İbni Sina kaviyyü'l-vücûd ve fevka't-tabîiyye denecek raddede kuvve-i şehvâniyyeye malik ve binâen aleyh her türlü lezâizi icraya münhemik olmak hasebiyle, şebâbında başkalarında zuhur edip de müdâvât eylediği romatizmaya kendisi sinn-i vukûfunda mübtela, ve def'i zımnında isti'mâl eylediği edviye-i mütenevviadan bağırsak ufûneti peyda olduğu gibi, onu da **sinhic**(?) denilen ve insanın cildini soğan zarı gibi soyan bir illet takip etmiş, ve şu üç derdin her biri için ayrı ayrı tedâbir-i tıbbiyyeye müracaat eylediği sırada tarif ile tertip ettirdiği muâlecâtтан birine sehven veya amden ziyadece bazı mevâd-ı kimyeviye katılmaklığı sar'a denilen illet-i malumeyi tevlid eylemiş idi. İşte, bu dört illetin hekimin vücudunu mev'id-i telâkî hükmüne koyarak, bir yere gelmesi fevkâ'l-gâye zaafına sebep olduğundan, hareket ve kıyamdan sakat olarak, bir müddet konağında gözü önünde tertib ettirdiği muâlecâtı isti'mâl ile meşgul oldu. Ve tedâbir-i müessesesi sayesinde biraz kesb-i sıhhat eylediyse de, huzuzât-ı me'lûfesine yeniden mübâşeret eylediğinden, illeti bütün bütün bir taraf edemeyerek, üç gün sağ ise üç gün hasta yatardı.

Bu evânda ale'd-devle ile Hemedân'a azimeti ihtiyar etmekliği cihetle, esnâ-yı râhda illeti olduğundan şedid olarak, nüks eylemesine binâ, Hemedân'a muvâsalatında tesir-i müdâvâtтан bütün bütünme'bus, ve huzuzâtını icrada ise tehâlûk tam ile müdâvim olarak, biraz müddette bu hal ile yaşadığı halde, 428 senesi ramazanın ilk cumasında 58 yaşında vefat eyledi.

(Rahmetullahi aleyh!)

Müşârün-ileyh ufak büyük ikiyüz bu kadar nev' tasnifi olarak, birinci telifi mecmua ve âhir telifi işârâttır. Musannefât-ı cesimesi 20 cildde Kitabü'n-nisâf, ve 22 cildde Levâhikü'n-nisâf, ve 22 cildde Levâhikü's-şifâ, ve 20 cildde El-hâsıl Ve'l-mahsul, ve 3 cildde Kitabü'n-necât, ve 2 cildde Kitabü'l-berü-el-ism'dir.

Hekim müşârün-ileyhin bir zaman Asya'da neşr edildiği ulûm ve fûnûn envâr-ı maarifle tenvir-i nigâh ibtisâra muvafık olan akvâm-ı garibenin ikdâm ve ictihâdları sayesinde Avrupa kıtasında dahi taammüm eylemiş, ve bâ-husus fenn-i tıbbâ müteallik olan telifat ve keşfiyâtı dörtyüz seneden ziyade Avrupa'da düstûrü'l-amel olmuştur.

Terâcim-i ahvâl umumiye mecelleleri müşârün-ileyhi nihayet derecede zeki, fevkalade seriü'l-kalem her fende müellif olmak üzere tarif eyledikleri gibi, bir telifindeki dikkat bir ömr-i kifâyet edemeyecek kadar mükemmel, ve kimyaya müteallik âsârı pekâlâ,ve fizik ile miadına dair olan musannefâtı derece-i saniyede olduğunu, ve heyette üstad, ve müellifât-ı Yunâniyeninmütercimi gibi ise de emr-i intihâbdaki isabeti fevkâ'l-gâye, ve asrında lisaân-i Yunani nadirü'l-istimâl iken, lisân-ı mezburede behre-i külliyesi bulunduğunu beyân ediyorlar...

—
Hem kitap sahiplerini hoşnut, hemde risalelerinin kabullerini tezyin ederler.

Şimdiye kadar elimize geçen mevkut mecmuaların kablarnı (bibliyografi) unvan ve mündericatıyla müveşşah gördük.

Acaba bizde bu maksadı ifâ kabil olabilir mi? Ne mümkün! Bir kere halk nazarında muâheze-i tariz hekimi bulmuş. —Filan kitabın kalan bahsindeki ibarede bir harf hatası var, veyahut mıntıka-i muhâlif bir fikirde

bulunmuş; bize kalırsa, şu yolda söylense idi, sevap olurdu — yollu hâlisâne bir muâheze de bulunabilecek olsa, o saat-i muâheze (allâme) unvanı teveccüh, ve o nâzeninim garazın arz-ı endâm etmeliği mukarrerdir.

Hem bakılsa, bizde neşr olunan kitaplar ayrı ayrı muâheze ihtiyacından da azadedir: Üç dört senedir meydana konulan matbuât-ı nadidemizin bir fihristi neşr olunacak olsa, içinde — ekserisi birbirinin kopyası hükmünde olan — tiyatrolardan başka bir şey görülmez. Ne hacet? Bir vakit muâhezeyi mu'tâd edinmiş olan şark gazetesinin nüshalarını bir gözden geçirir iseniz, veyahut..... Karagöz ağadan sual ederseniz, miktarıyla mahiyâtını öğrenir de, bahçe kapısından geçerken tenbâkucuya, ve köprüden mürûrda barakaya müracaat külfetinden vâreste olursunuz.

Latife bir taraf; mesela bugün saadetli Tevfik Paşa'nın riyâziyyattan bir kitabı* alınsa, kimin haddine düşmüş ki onu muâheze edebilsin? Veya — Erkân-ı Harbiye zâbitâni müstesna olarak — mündericâtını anlayacak birkaç kişi bulunup da, takriz yazsın? Ve mesela

*Metnin bu kısımları aşınıp yırtıldığından nokta ile gösterilen yerlerdeki kelimelerin çevirisi yapılamamıştır.

devletlû Cevdet Paşa hazretlerinin meydana koyacakları fikhî bir esere - emsali olan bazı ulemâyı siyasetten başka —kim görülür ki bir kelime ile tahsîn veya tariz etsin?

Biz bu gibi âsâr-ı ciddiye bir şey söylemek iktidârını hâiz değilsek, o halde mecmuamızı köprü başı barakasına döndürmeyi, yani tiyatro risalelerinden bahsetmeyi abes görürüz.

Hususa mecmuamızın kabını - muâhezeye hasr edipte - garaz-kâr levhası gibi bir unvân-ı garaz-kâr-âne ile yâd ettirmeyi bir vakit arzu etmeyiz.

Fakat boşta kalmamak için (malumât-ı muhtasıra) unvânıyla ufak tefek şeyler yazacağız; Türkçesi -hurde-furûşluk - edeceğiz.

İşte, numunesini arz eyledik; beğenilirse de, beğenilmezse de, çaresiz bu yolda devam edeceğiz.

—

{Malumât-ı Muhtasıra}

En zengin gümüş madeni Meksika'da, ve Avrupa'da olan gümüş madenlerinin en ileri Macaristan ve Nevroçya ve Saksonya'dadır.

—

İlân-ı Hususi

(Muharrir)in oniki cüzü bir senelik itibâr olunarak, müşteri olmak isteyenler içinfiyatseneviyesi otuzaltı kuruştur. Taşralar için - sağ akçe olarak - altı kuruş posta ücreti zammolunur. Merkez idaresi Bâb-ı Âli haricinde 2 numaralı “Tasvir-i Efkâr” matbaasındadır. Mektup ile mahallerini tayin ve fiyatını posta pulu olarak melfûfen yahut sâir suretle irsâl edenlere beher cüzü çıktıkça posta ile gönderilecektir. Müteferrik olarak Bahçekapısı’nda Hasan Ağa ve Bâb-ı Âli caddesinde Toros Ağa’nın dükkânlarıyla köprübaşındaki gazete barakasında vesâir mahallerde satılır.

Muharririn Münakkahı

1293 sene-i kameriyesine müsâdif olan şemsî 1255 sene-i hicriyyesine, yani bu seneye mahsus ve (Muharrir)e bir zamme-i seneviye olmak üzere, bir münakkah tertip olunarak tarih-i celâlinin ibtidâsı olan nevruz günü neşr olunacaktır.

Münakkah bir kitaptır ki — köhne takvimler gibi — senelik hitâmıyla bir bir itibârdan, ehemmiyetten sakat olmaz; her dem taze, ve her zaman için mûcib-i hatt ve istifâde bir kitâbhâne-i malûmât hükmündedir eskimez, güzide bir

eserdir. Birisi on, diğeri bir lira mükâfatlı iki bulmacayı dahi hâvidir.

Matbuât-ı Ceyyide

Bu unvan altında edebiyat ve fûnûna müteallik birtakım âsâr-ı cedide ve atıkanın neşrine.....* ile Feridun ve Demirci Gave’nin vukua-i meşhuresini mufassal ve musavverdir — yakında neş olunacaktır.

Habibe

Fransa eâzım-ı üdebâsından (Viktor - Hugo) nun “Ancelo” nam tiyatrosunun ahlâk-ı milliyemize ve

*Bu kısımda yer alan altı satırlık yazı sayfanın orijinalinin yırtılmış olmasından dolayı çevirilememiştir.

lisanımızın şivesine tevakkiken tercümesi olan (Habibe) nam facia-yı hayalmatbaasında ve bahçe kapısında Hasan Ağa'nın dükkânında ve köprübaşında gazete barakasında fiyat.....⁺ satılmaktadır.

Tasvir-i Efkâr Matbaası

Bu matbaada usul-i cedide üzere gayet nefis olarak, ehven kıyafetli her nev' kitap.....^{*}ve

1.3. Üçüncü Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 4 kuruş

Üçüncü Cüz

evrak-ı saire tab' olunur; murâd olunduğu takdirde tertib tashihi ve usul-i cedide müttehize üzere işârât-ı lâzimenin vaz'ı ve usul tertibi dahi matbaa idaresi tarafından der-uhde eyleyebilir.

Bî-Günah Kızcağz

Nam tiyatrosu risalesi tab' olunmaktadır

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Mündericâtı

Mükâtebât-ı Siyâsiyye: İkinci Mektup — Muhterâat-ı Bedia: Tıbbât (Mâbaad) — Zekâ-yı Hayvanat: Kelb (Mâbaad) — Âlî-cenâbâne Bir Hareket — Mütenevvîa —

⁺ Metnin bu kısmı sayfanın yıpranmış olmasından dolayı çevrilememiştir.

^{*}Metnin bu kısmı sayfanın yıpranmış olmasından dolayı çevrilememiştir.

Tarih: İstanbul İmparatorları Huzuruna Süferânın Duhûli — Terâcim-i Ahvâl: Hasan
Sabbah

Sin-Mim

İstanbul

Maârif-i Nezâret celilesinin ruhsatıyla birinci defa tab' olunmuştur.

1293

Tasvir-i Efkâr Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 2

Malumât-ı Şetta

Şimdiye kadar keşfolunan
seyyârât yüz otuz yedi kıtaya bâliğ
olmuştur.

Sis denilen duman hevâ-yı
nesimîye müteallik tüccarın
tekâsüfünden neş'et eder; yani göz ile
hissolunamayacak surette zerrâta
mümâsil katarât-ı sagîreye inkisâm
eden sular duman şeklini irâe ederler. İş
bu sis daima sabah ve akşam vakitleri
vuku bulur. Akşamları her tarafa
müntehir, ve sabahları ekseri nehirler
ve göller üzerinde ve sahillerde peyda
olur.

Böyle sisli vakitlerde illet-i
sadiyyeye mübtela olanların

kendilerini muhafaza etmeği
elzemdir.

Kıtaât-ı hamsda bulunan kaffe-i
akvâmın tekellüm ettikleri elsine-i
muhtelifenin mecmuayı beşyüz seksen
yedi olarak, bunların, mahâll ve
muvâkaa göre olan ihtilâfları dahi
hesap edildiği halde, envâ'ı üç bine
bâliğ oluyor.

Mumun icadı sekizyüz senedir.
Kudemânın isti'mâl ettikleri vesâit-i
tenvir ya çay ibriği biçiminde ufak
hokka gibi veemzikli maden kaplar,
veyahut merba' ve köşeleri sivri asma
tabaklar derûnunda yağ yakmaktan
ibaret idi.

(Sabun) lafzı elfâz müşterekedendir. Araplar, Acemler, Türkler sabun. Rumlar sapuni Fransızlar savun, İngilizler sup suretlerinde telaffuz ederler. Milel-i sâire dahi kendi şive-i lisanlarına tatbik ile tekellüm ederler.

Talâkat lisana malik olup da, en çabuk idare-i kelâm edebilenler bir saatte nihayet yedibin beşyüz kelimeden ziyade tekellüm edemezler. Alelâde tekellüm edilirse, ikibin lakırdı söylenir. Bu mertebeden aşağısı adeta kekemeliktir.

Küre-i arzın mâyi' halinde bulunduğu zaman ile şimdiki zamanın arası yani katılaşmaya başlaması doksanseviz milyon sene olduğunu erbâb-ı tedkîk iddia etmektedir. (Allahü a'lem bî-hakikatü'l-hâl!)

Mücerribdir ki bilâd-ı bârda ve mu'teddle sekenesi memâlik-i hare sekenesinden çok yaşar.

Dünyada en büyük ve en musattah kubbe Ayasofya caminin kubbesidir. Vaktiyle hilâf-ı kaide-i mimariye şimdiki halinden yirmibeş zerrâ daha musattah olması inhidâmını mucib olmuştur.

Bir köye maden kömürünün doksaniki köye buz erittiği tecrübe olunmuştur.

İllet-i amâ mübtelaları hatt-ı istivâyâ en karîb olan yerlerde en ziyade meşhûddur.

İstatistik Malumatı

İtalya'da 1872 senesinde kırküç bin üçyüz seksen kıt'a mektep mevcut olarak, bunlarda bir milyon yediyüz onyedî bin üçyüz seksenbir şakird bulunmakta imiş!

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Birinci Cilt

Gurre-i Rebiü'l-evvel

Üçüncü Cüz

Mükâtebât-ı Siyasiye

—

İkinci Mektup

Birader!

Aldığım mektupta Hukuk-i Umumiyye tercümesine dair mülâhazatta devamımı arzu ediyorsun; pek güzel, yazayım; fakat mukaddimece iş'âr ettiğim şeylere fikren müşterik olup olmadığını anlayamadım; beğendiğin veya

beğenmediğin yerleri neresi ise lütfen beyan eder misin? Yoksa kendi efkârını mütâlaatımın hitamına mı saklıyorsun? Her ne ise, rey senin. İşte, gösterdiğin arzuya imtisâlen sadede girişiyorum:

4

Tercümede kanun kalimesi “*suret-i umumiyede olarak (kanun) nâse bazı mücâzât ile tehdit tarikiyle birtakım ef'âli işlemek veyahut işlememek mecburiyetini tahmîl için,*

vaz' olunmuş bir kaidedir, ki heyet-i ictimâ'ya içinde muhafaza-i asâyiş ile agraz-ı nefisânenin ibkâ edebileceği münâzaâtı mebni' etmek, veyahut, hiç olmazsa, teskîn eylemek maksadına mebnîdir..." yolunda tariz olunur.

Bana kalırsa, bu kelimenin fenâ-i ifade ettiği manâ Avrupa'ca pek çok hükemâ tarafından mevzu bahse konulmuş, ve müteaddid tarifât-ı mütehâlîfe ile ifadesine çalıştıktan sonra Monteskiyö'nün "*Kanun en şamil manasınca tabiat-ı eşyadan münbais olan revâbit sûriyyedir.*" yolundaki tarifi ittihâda yakın bir ekseriyet ile kabul edilmiştir. (Bu hususa dair efkâr-ı umumiye karşısında rey ve ifadeleri müsteşhid hükmüne geçmiş olan bazı müşâhir üdebâmız dahi neşriyat vakıalarında zikrolunan tariften mukabil bir hadd olamayacağını beyan etmişler idi.) Mösyö Pradye Füdre'nin tarifi ise aşâğılarında verdiği birkaç sayfa izâhât ile yine o manadan ayrılmaz gibi görünür ise de, tarif-i sahiha nisbet-i ihtisâr ve şümûl hâssiyetlerinden bütün bütün ârî olduğundan, müstahzarât ilmiyesine tasarruf edememiş bir göze hakimin mıntıkadaki hadleri beğenmeyip de, âzâ-yı Aliyyeden bazılarını tasvir ve teşrih [s. 66] ile insanı tarif etmek istemesi

kabilindendir! Ez-cümle kanunun tayin edeceği mevâdd halka mücerred bazı mücâzât ile tehdiden ilkâ olunmak kat'â lazım değildir. Mesela fikhın münâkehât ve hatta muâmelâta müteallik ekseri mücâzât-ı diniye ile te'yîd olunmadığı gibi, hatta Avrupalıların elinde mevcut olan ve kavânin-i medeniye ve ticariye ve usul-i muhâkeme unvanlarıyla beyan olunan kanunların yüzde bir maddesi tevlîd-i mücâzât etmek hasiyetinden biridir.

Bir de yine o tarifi zeylinde kanun "*Ef'âl-i beşeriyyeyi idare etmek için olduğundan, zaruri olmak şarındandır; ve illa kâide olmaz, nasihat olur.*" denilmiş ise de, meşhur (Lamine)nin bir ibaresinden alınmış olan bu ifade asıl ibareye pek de muvafık görünmez. Bana kalırsa, müelîfin beyanını Türkçe hakkıyla nakletmek için, kanun "*Ef'âl-i beşeri nizam altına almak için muayyen olduğundan, mecburü'l-itâ' bulunmak havas-ı asliyesindedir; ve illa kaide olmaz, olsa olsa nasihat hükmünde bulunur.*" denilmeli idi.

Yine kanun hakkında "*Nev'-i benî ademin şârih evvelî ol cenâb-ı hâkim mutlak, ki cânib-i ilahisinden sudûr eden kavâninin birincisi ve başlıcası nev'i beşere haber-i mutlaktır arayıp sevmeyi, ve ona bi'l-cümle*

kuvâ-yı zihniye ve kalbiyyesiyle vusule çalışmayı emir eyleyendir.” ifadesi dahi akâid-i ahlâk-ı İslâmiyyeye tevâfuk edemez. Bizce Müslimâtta olan, ve her türlü delâil-i adliye ve nakliye ile isbâtı kabil bulunan hakâyık-ı mesâil-i kelâmiyye iktizâsınca irâdât-ı meşîyyet her vicdana mülhem olamaz; insana müteallik olan kavânîn-i ilâhiyenin birincisi ise nev’-i beşere hayr-ı mutlak aramak değil, sâni’-i hakîkîyi tasdikten ibarettir. Nitekim ins ü canın ibadet için mahlûk olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de musarrah, ve ibadetin tasdike tevkihi her akl-i müstakimeye göre bedîhîdir. Hiç nasıl olur, ki adaletü’l-hiye namına ebnâ-yı beşer için hayr-ı mutlak tasavvur edecek kadar tâhir olan gönüller ibâde ait olan vazifelerini hakka müteallik olan vecibelerine takdim olsun!

Şurasını da ihtâra mecburum ki: ibârenin noksanı mütercim beyefendiye ait olarak kitabın Fransızcasındaki ibâre “nev’-i beşerin hayr-ı mutlakı arayıp sevmek” değil “mahâsin-i mutlakayı arayıp sevmek” manasını ifade eder.

Hukuk-ı tabiiyyeyi terkîb eden kavânîn-i ilahiyenin ikincisi namıyla meydana konulan “ebnâ-yı âdeme daima birbiriyle hüsn-i i’tilâf ve ittîfak

halinde bulunmak, ve menfaat-i umumi menfaat-i hususa tercih etmek vazifesini tahmîl edendir” kaziyesi saded-i bahse hiç yanaşmıyor; çünkü “menfaat-i hususi tabirinden murad menâfi’-i şahsiye ise, o halde hususi lafzıyla beyan olunmaktan ise, doğrudan doğruya menâfi’-i şahsiye denilmek lazım gelirdi. Bundan başka şahsın menfaatini umumun istifadesine feda etmek kimsenin hukuk-ı tabiiyyesinden değil, bilâkis vezâif-i insâniyesindendir. Fransız lisanında bazı müelliflerin kavlince (droit) DROÏT kelimesi hem hak, hem vazife mâ-ma’nâsına alınıyorsa da, bizim lisanımızda hak lafzı öyle zü’l-ciheteyn bir mazmun ifade edemiyor. (Hukuk-ı Mevzua) tarifine mukaddeme olmak üzere, [s. 67] tercümenin “*Bu kavâid (yani hukuk-ı tabiiyye) yalnızca ve heyet-i asliyeleri üzere, her kavimde mer’î olsa idi, alemde ümitlerin kaffesi yalnız bu türlü kanuna tabi’ olur idi. Ama bunlar akvâm-ı muhtelifenin i’tikâdât ve ahlakı ile ağrâz-ı mahsuselerine ve memleketleri mevkiine göre değişir; bin şekle girer; onun için her kavmin ayrıca kanunları vardır, ki hakkaniyet-i asliyeye mukarenetleri ve kavâid-i umumiye ile avâid-i ümmeti ve kazâyâ-yı akliyye ile usul-i siyaseti bir hüsn-i suretle cem’ ve*

telifleri derece derecedir.” İbaresine aslına tamamiyle mutabık olmamakla beraber, (Pradye Füdre)nin murâd ettiği manayı bir dereceye kadar ifade ediyor; o mana ise, gerek bu türlü ve gerek daha mükemmel bir suretle tercüme olunmasın, müellifin hem ondan birkaç satır yukarıda olan bir kavliyle münâkız, ve hemde ulemâyı İslâmiyenin tayin eyledikleri usul-i teşrî’e bütün bütün mugayyerdir.

Münâkızdır; çünkü Mösyö (Pradye Füdre) imâ olunan ibâresinde ebnâ-yı âdemin daima birbiriyle hüsn-i ittifâk ve i’tilâf halinde bulunmasını kavânîn-i ilahiyeden addettikten sonra, her kavme aġrâz ve akâid mahsuselerine tatbikân kanun yapmak salâhiyetini veriyor. O halde ise cengâver bir millet kanun-ı ilahi hükmünce muhabbet ve ittifâk ile memur oldukları diġer akvâm üzerine daima tasallut-i intâc edecek bir kanun vaz’ etseler, hukuk-ı mevzuaları dahilinde bir hareket etmiş olacaklar. Bu i’tikâd kabul olununca, ebnâ-yı beşerin severken yavrusunu öldüren sibâdan ne farkı kalır?

Ulemâ-yı İslâmiyenin tayin eyledikleri usul-i teşrî’e mugâyyerdir; çünkü diyanetin insana tayin ettiği vazife bir halka ibadet, ve o halkın ahkâm-ı adaletine tâbiyet olduğundan,

daima siyaset diyanete tâbi’ ve diyanetin umur-ı dünyaya müteallik olan ahkâm asliye-i adaleti ise ümmet-i icâbet ve davetin umumuna şamildir. Tagyîr-i zaman ile tebeddül eden ve mevki’in bazı icâbâtına ittibâ edilen mesâil bütün bütün ahkâm-ı tâliye ve istisnâiyedendir. Şimdi Avrupa’da olduğu gibi, aralarında bir nehir veya dağ ve bir lisan ile akâid-i bâtıla hülâsasından mürekkebe bazı görenekten ziyade mesâili birbirine mugâyyer iki kanuna tâb’ olmasını tevhidü’l-ilahiden sonra ebnâ-yıbeşerin bir merkez-i istikâmette ittihâdi irâe-i aleyhisiyle feyz-bahş alem-i insâniyet olan şeriat-ı mutahhara hiçbir vakitte tecvîz edemez.

Mösyö Pradye Füdre “*Asl-ı beşerisi itibâriyle kanun suret-i müstebidd-ânede idare olunan memleketlerde “emirin keyfi” diye tarif olunabilir.*” buyurmuşlar ise de, hadd-i zâtında suret-i müstebidd-ânede bir idare tabiat-ı eşyadan münbais revâbit-ı zaruriye dahilinde değildir, ki öyle bir hükümetin neşreylediği evâmire kanun namı verilebilsin. Bundan başka dünyada emirin her keyfi kanun addolunacak kadar ümmet-bidâr üzerine idare olunur bir memleket zamanımızda mevcut olmadığı gibi, tarihlerde de görülemiyor. Her

ümmetten bazıları hükümdarlarının değil, hatta nebilerinin âra’i zatiyelerine muhalefet göstermişler. Bir zamandan beri münteşir olmaya başlayan âsâr-ı nâfiada şu zîrdeki ibâre dahi pek ziyade şâyân-ı dikkat olan mülâhazat-ı sahihadan olarak, istibdâd-ı mutlakın imkânsızlığını gösterebilir. “*Kahve veya tütün [s. 68] hakkında neşrettiği memnûiyyete muhalefet edenlerden on on beş bin kişiyi fetvasız, filansız iddiama muktedir olanlar eğer yeniçeri kışlasından iki kadının geçmesini emretmiş olsalar idi, veyahut durmadıkları için beş altıyüz kişiyi diri diri baş aşağı toprağa gömdürüp de, süvârilerine çığnettirmekte hiçbir muhalefet görmeyen eski İran hanlarından biri emirlerinin nüfûzu değil, belki saltanatlarının bekâsı bile kabil olamazdı.*”

“*Hükümet tevkîliye suretle idare olunan yerlerde ise kanun irâde-i umumun müfâdıdır.*” Tarifi birkaç cihetle mecruh görünür. Evvela Mösyö Pradye Füdre kitabının usûl-i niyâbete müteallik olan makalesinde “*Usûl-i niyâbet her cemiyetin bidâyetinde zımnîdir; ki o halde ekseriyâ sade bir kabulden ibarettir; mürûr-i zaman ile sarih olur.*” Diyor; ki yalnız bu kavli her hükümetin zımnı veya sarih bir

kaide-i niyâbet tahtında bulunduğu için, hükümet tevkîliyeden başka bir şey olmadığını isbat eder; ve o halde araya bir hükümet-i istibdâdiye çıkarmak bütün bütün hilâf-ı kâide olmak lazım gelir. Saniyen şer’an hükümetin esâsi hak bîat olarak, bîat ise tevkîlden mâ-adâ bir usul olmadığından, bir İslâm mülkünde “*emirin keyfi*” diye tarif olunabilecek hiçbir muamele-i menfurde-i müstemirreye kanun denilemez, tabiat-ı eşyanın revâbit-ı zaruriyesi olmak lazım gelir. İrade-i umum olsa olsa o revâbitin keşf ve tayinine hâdim olabilir; yoksa bir câhil memlekette ittihâd veya ekseriyyet-i ârâ ile umum tarafından mesela çirkin doğmuş çocukların ekl olunmasına dair bir emri sâdir olmakla, o muamele-i vahşiy-âneye ne ukalâ ve ne de naklen kanun denilmek caizdir; çünkü tayin kanundan murâd Mösyö Pradye Füdre dahi beyan etmek istediği, ve fakat muktedir olamadığı vecihle, asâyiş ve terakki cemiyeti bir kuvve-i gâlebinin hamiyet-i muntazaması tahtında bulundurmak için, ahkâm-ı adaletü’l-ilahiyeyi, vesî’-i beşer muktedir olduğu mertebelerde, nakl ve ukulden istinbât ile tedvîn etmektedir.

Tercümede “*Kavanîn-i mevzuanın hakimi daima müstakbel*

çindir.” denilmiş ise de, bu dava dahi mecruhtur. Çünkü birinci derecede ahkâm-ı kanunun istikbâle hasrî herkesin bilmediği bir maddeden dolayı bir zecr veya mahrumiyete uğramaması için ihtiyar olunmuş ise de, kavâid-i İslâmiyeye göre vezâif-i şer’iyyeyi bilememek mazeretten ma’dûd olmadığından, bir fetva-kaza veya icrâ için ilan ihtiyacından vârestedir. İkinci derecede Avrupa’nın tebyîn-i ahkâm ve tebliğ-i merâma muktedir olan uleması dahi kanunun hakimi müstakbel içindir, demezler; çünkü istikbâl zamanın ilâ-maşallah-ı teâlî imtidâd edeceği bir cüz’ünü tayin eylediğinden, siyâsiyyâtın diyanetten tefrîkine kail olan hükemâ dahi cemiyet-i beşeriyyeye ilelebed kanun vaz’ etmek bir karnın salâhiyeti dahilinde olmadığını mu’terif olduklarından, “*Kavânîn-i mevzuanın hakimi neşirlerinden ilgâlarına kadardır.*” derler.

Yine kanun bahsinde “*Fransa şurâsı tab’-ı selîm ve insaniyete mugâyereti hasebiyle kavânîn-i tabiiyyeye muhalif olan istirkâk ve zeâmet usullerini bi-hakkın lağv edebilmesidir.*” İbaresine dikkat ettik mi? (Serviteur) SERVİTEUR lafzının istirkâk ile tercümesinden ne kadar garip garip manalar [s. 69] tevellüd

ediyor! Avrupa’da vaktiyle câri olan ve bir nev’i rıkkıyyet hükmünde bulunan hall-i mezellet ve musibet vakıa tab’-ı selîm ve insaniyete mugâyerdir. Fakat istirkâk meselesi umur-ı şer’iyyeden olmak cihetiyle, ahkâmü’l-ilahiyeden birini selâmet-i efkâr ve muktezayât-i insaniyyeye mugâyir, ve binaen ileyh kavânîn-i tabiiyyeye muhalefet ile leke-dâr gösterecek surette yazılmış bir bahsi lisanımıza nakl ederken, Avrupa’daki esaretle esaret-i meşrûa beyninde olan tefâvüt-i külliyeyi bir hâşiye ile beyan etmek zannımca mütercimliğin en büyük vezâifinden biri idi.

Yine Pradye Füdre’nin “*Kavânîn-i mevzuaheyet-i ictimânın malumu bulunmaya mevkûfdur; yalnız tarih neşirlerinden sonra der ki, hiç kimse kanundan gâfil ve bî-hayr tanımlayacağından, cemiyetin her ferdi onlara mütâbaata mecburdur.*” Mealinde olan sözleri dahi öyle kanun-ı tabii yani ilahiyeden hariç sarf-ı mevzuât beşerden bazı ahkâmın yüzde bir kavim arasında kabiliyet-i icradan mahrum olduğunu pek kavlen ispat eder.

Şu kaziyeyi dikkat et: Bir cahil milletin idaresine geçen hükümet kanun neşrine muktedir değilse, kanun tahtında idare olunmak hakk-ı insan

olan cemiyetlere değil, âlim olan cemiyetlere inhisâr eder. Muktedir ise, bi't-tabii kanun namına vaz' edeceği şeyi kimseye anlatamayacağından, ve halbuki herkes bir kanunun neşrinden itibâren ahkâmına ittibâ etmekle mükellef olacağından, Cenâb-ı hakkın bile tenzih-i kudret eylediği teklif-i mâlâ-yutâk itiyâd edinmiş olur, ki neticelerin ikisi dahi bi'l-bedâhed batıldır. Bu itiraz ahkâm-ı şer'iyyeye dahi vârid olabilecek itikâdında bulunulmasın. Evâmirü'-l ileyhe nübüvvet ve hilâfet vesâtiyle umuma tebliğ olduğundan, herkes için alî kadar el-istitâa tahsiline çalışmak ferâizdendir; fakat kazâ-yı sefinesi Meksika sahillerine düşmüş bir Faslıyı ukala oranın mevzuat-ı beşerden olan nizamâtına itlâ', veyahut Cezayir'de ziraatla meşgul olan bir köylüyü Fransa şurâsının bugün tayin ve ertesi gün tegyîr ettiği bunca nizâmâtı vakti vaktine taallüm ile mükellef bilmek bir vakitte bir sabah idrâkin kabul edeceği iddialardan değildir. Kabiliyet icradan biri olan ihtirâat-ı hayâliyyeye ise kavânîn değil, abesiyyât namı verilmek lazım gelir.

Tercümedeki "... *Tarîk-i hakim ile icra olunacak olan tefsir-i mezkûreden ol menâfi'-i şahsiyyeye ait dava zuhurunda, mahkemeler*

hakkâniyet ve ihsân-ı tabii muktezâ-sınca hükmetmelidir; şu kadar ki mevâd-ı cezâiyye bu babda müstesnâdır; zira, Bacon'un dediği gibi, "İnsanı te'zîb için kanunları eğip bükme kadar fâhiş haksızlık olamaz.." Ahaliden hiçbir fert yoktur, ki mâl ve ırz ve canına dokunmaya intâc edecek bir davada aleyhinde bir kanun tefsir olunabilsin" ibaresini okudum, okudum, bir türlü bir mâl-i istihrâc edemedim; zira, madem ki tercümenin tagyîrinde tarîk-i hakim ile muğlak kanun icra olunacak, tefsirden ol mahkemeler hakkâniyet ve ihsân-ı tabii muktezâsıyla hükmedecek, mevâd-ı cezâiyye bundan niçin müstesnâ olsun? Hakikat halde ise hakkaniyet ve ihsân-ı tabiinin ictimâna en ziyade ihtiyaç gösteren malumât [s. 70] mevâd-ı cezaiyedir. Bundan başka hakkâniyet ve ihsân-ı tabii benî beşerin bir vakit te'zîbini mucib olamayacağından, Bacon'un bâlâdaki iddiaya delil suretinde irad olunan ibaresinde ve müellifin onu takip eden ifadesinde muktezâ-yı makam ile kat'â münasebet göremedim; asıl kitaba müracaat ettim; meğer tercümede insâf-ı tabii yerine hakkaniyet ve ihsân-ı tabii denilmiş; ve müellifin murâdı mücrimine insaf-ı tabiiyye tatbikan dahi ceza tayinini haiz görmemek iken,

araya bir “*ihsan*” birde “*şu kadar ki*” lafzı nâ-be-câlarını karıştırmakla mevâd-ı cezâiyyede hakkaniyet ve ihsân-ı tabii ile hükmetmek âlem-i te’zîb için kanunu eğip bükme demek olur, yolunda bütün müellifin maksadına mugâyir bir mana tevellüd eylemiş!

Bundan başka mevâd-ı âdiyyece kanunun fikdân-ı sarâhati halinde insaf-ı tabii ile hükme sâlih addolunan mahkemelerin mevâd-ı cezâiyyede bu iktidardan mahrumiyetine sebep olmak üzere irâd edilen “*ahâliden hiçbir fert yoktur, ki mâl ve ırz ve canına dokunmaya intâc edecek bir davada aleyhinde bir kanun te’vîl ve tefsir olunabilsin.*” ibaresindeki “*mâl*” kelimesi kaziyenin eczâ-yı mürekkebesini yek-diğerlerinin cerh ve nakzına alet olmaktan başka her türlü faideden tecrîd eylemiştir. Çünkü bir müddeinin malı yalnız mevâd-ı cezâiyye “*yani ukubâtta*” değil, “*dava-yı şahsiye*” yani muamelâtda dahi mevzu bahis olabilir. Bey’ ü şirâ yolunda milyonlarla pare izâasını mucib olabilecek bir davada “*mahkeme*” yani hakim sarâhat-ı kanuniye yani fikhiyye bulamayınca, “*insaf-ı tabiiyye*” yani şerâit-i ma’rufesine mutabık olmak üzere, ictihâdına göre hüküm vermeye

muktedir olunca, madde-i nizâ’ üç beşyüzkuruştan ibaret olduğu halde, ukûbâte taalluk eden bir davada o salâhiyetten mahrum kalmasına sebep akli ne olsa gerek? Ukubâtın hayat ve haysiyete dokunan mesâilelerinde dahi şerâit-i lazımesine muvafık olursa, ictihâd câizdir; eğer câiz ise, o türlü mesâil için islâmda birinci fetva verilmez; ve siyaset-i akliye ile kendilerini idare eden akvâmda birinci kanun yapılmaz idi.

Bu postalık bu kadarla iktifâ et. Hukukun taksimâtına dair kitapta gördüğüm, ve bir türlü zihnime sığdıramadığım sözlerle müteallik havâtırımı gelecek vapurla yazar yetiştiririm.

İhtirât-ı Bedia

—

Tıbbât

(Mâ-ba’dın cüz-i 2)

Matbaa intişâr ettikten sonra, İtalya ile İspanya’da bu san’at hemen müstakilen papazların elinde kaldığı cihetle, İncil ve kilise kitaplarından mâada papanın müsâadesi olmayan hiçbir kitabı tab’ etmezler idi. Hatta birkaç yerde açılmış olan hafî matbaalar engizisyon tarafından basılarak, erbâbı envâ’ı ukubât ve nikâl ile idâm edilmiştir!

Almanya'ya gelince: oranın hükümât-ı sagiresi beyninde eksik olmayan birçok politikaların ilcâsıyla bir aralık yekdiğeri aleyhinde bulunmaya mecbur olan erbâb-ı siyâset yine yekdiğerin [s. 71] ecnebisi add olunan memleketlerde âsâr-ı fikriyelerini tab' ettirmeye başladılarise de, serbesti-i vicdan ileride pek büyük işler açacağı mülâhazasıyla, umûmen Almanya hükümdârları matbaaları fevkü'l-gaye tazyik altında bulundurmak için ittifak etmişler idi.

İskandinav hükümetlerinde yani, İsveç ve Norveç'de matbûât terakki etmedi, ki öyle bir ihtiyâta hâcet kalsın.

İngiltere'de ise, Protestanlıkla beraber matbaalar dahi dâire-i serbestisini tevsi' eylediğinden, Avrupa'nın hiçbir tarafında eserini tab' ettirmeye muvaffak olamayan erbâb-ı kalem Londra matbaalarına mürâcaat ederlerdi.

Rusya'da matbaa büyük Petro tarafından tesis edildiyse de, pek yakın zamanlara kadar âhere matbaa küşâdı için ruhsat verilmediği gibi, kitap bastırarak olanlar da devlet matbaasında bastırmaya mecbur idi.

§

Meşâhir-i tıb'âine gelince: bunların birincisi (Aldo) familyasıdır, ki 1488'le 1580 tarihi meyânında şöhret-şiâr olmuştur. Bu familyanın reisi bulunan (Aldo-Manuce) Venedik'de bir matbaa tesis eyledi. (Pol-Manuce) ve (genç Aldo-Manuce) babalarının sanatını hüsn-i muhafaza emrinde mahâretkârâne sebât gösterdiler.

Bâ-husûs papaların himâyesi altında bulunmakla, pek ziyade terakki dahi etmişler idi.

Bunlardan sonra Hollandalı (Elzevir) familyası on yedinci asırda şöhret peyda etmişler idi. (Bonavantür Elzevir) nâm zât (Leyt) şehrinde bir matbaa tesis eyledi. Karındaşı Abraham fevkü'l-gâye mahâ ret ve süratle terakki ederdi.

Fransa'da (Didot) matbaa terakkiyâtına pek çok himmet ve hizmet eylemiştir; bâ-husûs (Fransua Ambroaz Didot) birkaç nevi yeni hurûf ibdâ eylemiştir. Bunun oğlu (Firmen Didot) ise, Fransaca matbaaların terakkisine bâis-i aslıdır denilebilir.

İngiltere'de matbaacılıkta (Baskerville) familyası meşhurdur. İngiliz harflerinin envâ'-ı muhtelifesi bu zâtın dest-i himmet ve mahâretinden çıkmıştır.

§

İhtirât-ı beşerin eşrefi olan bu san'at-ı celîlenin Osmanlılar meyânında icâdı ise Avrupa'da zuhurundan iki asır sonradır. Marifetçe oralardan bir iki asırlık mesafe geri kalışımızın sebab-i aslîyesi de budur.

Sultan Ahmed-i sâlis zamanında ihtidâ eden Macarlı İbrahim Efendi lisân-i Osmanîyi tahsilden sonra, bu emr-i hayra teşebbüs ederek, hurûf-ı Osmanîye'nin ittisâl ve infisâl eden uzuvlarını bir kalem ve bir siyâkve surette bir hattâta tahrir ettirdikten sonra, kuyumcu kalemkârlarından san'atında mahâretle meşhur Zambak isminde bir Ermeni'ye çeliklerini hakk ve kalıplarını imâl ettirdi. Ve Viyana'dan celb eylediği destgâh vesâir edevât-ı tab'ıyeyi tanzim ederek, matbaayı tesis ve küşâd eyledi, ki tarih-i hicretin 1135 senesinde dir.

İbtidâ basılan kitap Vankulu namındaki lugattir. Muahharen Ferheng-i Şuurî ve Naimâ ve Sehilî'nin Târih-i Mısır-ı Cedit ve Kadimi basıldığı gibi, Mahmud-ı evvel devrinde dahi matbaa idaresi Kâtib Çelebi merhuma havale olunarak, müşârün ileyhin kendi [s. 72] âsârından Takvimü't-Tevârih ve Tuhfetü'l-Kibâr ve coğrafyadan Cihânnümâ'sı vesâir müdevvenât-ı nefise peyderpey neşr

edilmekte iken, müşârünileyh Mahmud-ı evvelin vefatından sonra bu emr-i hayr da muattal olmuş idi. Ta bir asır sonra ki Selim-i sâlis devrinde hattât-ı meşhur Deli Osman'ın mahâret-i kalemi ve Ermeni milletinden oymacılıkta asrının feridi — Araboğlu'nun — eser-i hakkı olmak üzere elyevm kullanmakta bulunduğumuz şu harfler vücuda getirilmiştir; ki padişah-ı müşârünileyh hazretlerinin teşebbüs ettiği ıslâhât-ı bedianın en büyüğü, ve hele en bâkisi budur. Biraz sonra Mehmed Ali'nin terakki-i maârif emrinde Mısır'ca mübâderet eylediği tesisât-ı nâfiacümlesinden olarak, Bulak matbaası ve yine müşârünileyhin sâye-i himmetiyle Girit'te bir matbaa küşâd olundu.

Mahmud-ı sâni hazretleri dahi basmanın terakkisine bir hayli hizmet etmiştir. Ez-cümle Yesâri merhumun eser-i kalemi olan — ince — talik hurûf müşârünileyhin emir ve tensibiyle vücuda getirilmiştir.

Sultan Selim zamanında Darü't-tıbbâ Üsküdar'da müşârünileyhe mensûb olan mahallede idi. Mahmud-ı sâni zamanından Bâb-ı seraskeri kurbinde mahsûsen bir binâyı vâsi tesisıyla, edevât-ı tab'ıye oraya nakl ve o asra göre fevkâlade tevsi'

edilerek, “Matbaa-ı Âmire” nâmı verildi. Mühhiren Takvim-i Vakayi'nin ihdâsı münasebetiyle, yine o sırada bir daire-i cesime bina olunarak, matbaanın bazı ilâvât ile bir takımı oraya nakl, ve Avrupa'dan çarhla idare olunur makineler celb edildi, ki elân bir kıtası Mekteb-i Sanayi'dedir.

Müşârüniyleh zamanında kâmusdan — ki mütercimın taht-ı nezâretinde ve fevkâlade dikkatle basılmıştır — sarf ve nahv kitaplarına varınca birçok şeyler tab' edilmiştir.

Devr-i Mecidî'de matbaaca bir terakki varsa, o da Matbaa-ı Âmire musahhihlerinden Enderûn-ı Hümâyun Farisî muallimi merhum Racih Efendi'nin eser-i kalemi olan, ve elyevm kullanılmakta bulunan büyük talik hurûfun imâl edilmesidir. Halbuki bu da Mahmud Han tarafından verilen emir üzerine başlanmış ve fakat itmâmı devr-i Mecidî'nin evâline tesâdüf eylemişti. Şu kadar var ki ehâddan birkaç kişi birkaç kasadan ibaret olarak bir iki matbaacık açabilmişler idi!

§

Bizde tıbbâtın mebde-i terakkisi ise devr-i celil-i cenâb-ı tâcidârının ibtidâsıdır. Maârif edilen ikdâm semeresi olmak üzere halkta mütâlaa-ı âsârarzuları peyda olarak; kitapçılık

ilerlemekte, ve Matbaa-i Âmire ise halkın rağbeti nisbetinde kitap çıkarabilmeye yetişmemekte olduğu, ve çünkü yirmi sene kadar Matbaa-i Âmire adeta aynı muacceme ile matbaa-i (gamire) unvanıyla yâd olunmaya sâlih bir hâl kesb ederek kitap tab'ı için müracaat edenleri memnun edememekte bulunmuş idi. Cûlus-ı hazret-i padişâhîden bir sene mürurunda ise Mâarif Nezâreti'nin peyda eylediği kemâl sayesinde her şeyde sahihen âsâr-ı terakki, ve mükemmeliyet görünmeye, ve bi't-tabi vesâit-i cedidenin lüzum-ı ıslâhı hissedilmeye başlamış idi. Binâenaleyh (matbaa-ı gamire)nin de nokta-ı müsteâr ve nâ-becâsı hakk edilerek, bu devrin maârifî nisbetinde, imârına teşebbüs buyuruldu. Gülhâne derununda kârgir ve darü't-tıbbâ ıtlâkına lâyük bir [s. 73] bina tesis ve Amerika'dan on iki mükemmel destgâh tab' ve buhar makinesi vesâir edevât-ı tab'ıye celb olundu. Ve bâ-husûs Ethem Paşa hazretlerinin Maârif Nezâreti hengâmında sıhhat ve nefâset cihetiyle İstanbul'ca hiçbir vakit emsâli görülmemiş surette kitaplar tab' olunmaya başlandığı gibi, müşârüniylehin tıbbâtın hemen Avrupalılar derecesinde terakkisi arzusu zamirinde câygir olmasından

Avrupa'dan Türkçe harf celb ile envâmı teksir, ve hemen mahvolmak derecesine gelmiş olan Racih Efendi talikini yeniden isâga, ve litografya destgâhlarını tezyid, ve bu takrib ile matbaa-ı cedideyi fevkâlade ikmâl ettirdi. Hatta onların zamanında idi ki, buhar kuvveti dahil olmadığı halde, iki yüzden ziyade amele istihdâm olunmuştur. Bu derecelerde amele istihdâmı ise Matbaa-i Âmire'ce hiçbir zamanda sebkât etmemişti. Fakat müşârünileyhin infikâkından sonra Matbaa-ı Âmire'nin eski intizâmı kalmadı. Elyevm hayli ıslâhâta muhtaçtır.

Osmanlılar arasında münferiden Türkçe matbaa tesis ve küşâdı fikrini tevlid ve tamime sebeb-i münferid ise Şinasi merhumdur.

Bu zâtın matbuât ve edebiyata ettiği hizmetlerine ne derecelerde şâyân-ı tahmid ise, tıbbâata olan hizmeti de o nisbetle sezâvâr-ı tahsindir. Selh-i zilhivve 78 tarihinte küşâd eylediği "Tasvir-i Efkâr" gazetehanesinden sonra mülkümüzde efrâd tarafından açılan matbaaların miktarı - on iki sene zarfında - yüz elliye bâliğ olur. Husûsa tıbbâatın nefâset ve sülûheti emrinde sebkât eden hizmet ve himmeti erbâbına malumdur. Envâ-ı münfalası beş yüz parçaya bâliğ olan hurûf-ı

Osmanîye'yi, bir iki hevâsını mahvedivermekle, yüz yüz yirmi parçaya tenzil eyledi!

Kelimât-ı ecnebiyeyi ve bazı şürûz elfâzı doğru okutmak için, ibdâ eylediği işareti hakk, ve kalıplarını imâl, ve ısgâ ettirerek, basmada da istimâl, ve binâenaleyh bu noksanı da ikmâl eyledi.

Hurûfca dahi bu devrede hayli terakki görülmüştür: Ez-cümle reisü'l-ulemâ ve şeyhü'l-hattâtin semâhetlü Mustafa İzzet Efendi hazretlerinin kalem-i mu'ciz-i rakamlarıolarak, bu asrın en be-nâm hakkâkı ve matbaacılığın da bu suretle müceddidi olan Mühendisyan Ohannes marifetiyle hakk olunan nesih hat ve hattât-ı meşhur Vahdetîn'in —ki müşârünileyh Mustafa İzzet Efendi hazretlerinin hutût-ı İslâmiyenin envâında şakird-i üstâd-ı pesendidir — kalem-i icâz-ı nevisiyle suret bulan ve hurûf-ı mevcûdenin hacmen ufsklığı cihetle hepsine fâik olan harfler dahi bu devrin müessir-i marifetindendir. Ne fâide ki hattât-ı mûmâileyhin hurûfunun henüz nısfı hakk olunmaksızın vuku-ı vefâtı cihetiyle, yarısından ziyadesi başka bir zâta ikmâl ettirilmişse de, Vahdetî'nin şebve-i hattını ve hüsn ü edâsını muhâfaza değil, taklit dahi edemeyerek, bütün bütün başka bir şey

olmuştur. Mamâfih Deli Osman hurûfuna — ki kullandığımız hurûfdur — bir dereceye kadar mümâsil, ve basmaca menâfi-i kesirdir.

Birinin başka bir kalem karışmasıyla nefâsetinin [s. 74] muhafaza edilememesi ve Mühendisyân'ın da kalıpları çakarken hendesesini şaşırmağlığından hâsıl olan eğriliği şâyân-ı teessüfdür.

Tıbâat-ı Osmanîye şu beş on sene zarfındaki terakkisi nisbetine giderse, yirmi otuz seneye kadar bizim de tıbâatca Avrupalılar kadar süslü ve nefis ve ucuz kitaplar neşr eyleyebileceğiz, ve hususa Avrupa'da olduğu gibi (galsvano plasti) fenni bu san'atta istihdâm olunur ise, bu halde icad edilen hurûfa sarf olunan vakit ve nskidin fakat onda biriyle, ve İstanbul'daki şekil ve surette nev nev hurûf ibdâ edeceğimiz de iştibâh edilmesin.

Makalemizin hitâmından evvel şunu da söyleyelim: “Şark” gazetesi geçen sene tıbâatın tarifi sırasında memâlik-i Osmaniye matbaalarına nakl-i kelâm ile, o arada kendi matbaasını Matbaa-i Âmire'den sonra zikr ederek, yüz elli kadar hademe-i tab' istihdâm ve makineleri buhar kuvvetiyle idare edildiğini irâd eylemişti. Bizim maksadımız ise

Türkçe matbaalar olduğundan, memleketimizde gerek Ecnebi ve gerek sâir lisanlarda bulunan matbaaları tadâda lüzum görmeyiz. Vakıa, Şark matbaası Beyoğlu'ndaki Frenk matbaalarının, hatta binasının nefâset-i mamuriyesiyle beraber, en muntazamı olduğunu biz de biliyoruz, ve birkaç kasa Osmanlı hurûfu bulunduğunu da o matbaada basılmış olan kitapların gerek tab'iat ve gerek tıbâatca sâir mevcut matbaalarda basılanlardan pek de farklı şeyler olmadığını görüyoruz. Bir Ecnebi matbaasında ise dört kasa çürük harf bulunmakla, Osmanlı matbaası addedilmesi lazım gelmez. Lazım gelse idi, yalnız Türkçe'ye mahsus dairesi Şark matbaasını ma-edevât iki kere satın alacak hurûfu şâmil olan Paris'te (Garansider) sokağında beş numara ile murakım Victor Guyi'nin matbaasını dünyada bulunan Türkçe matbaalarının hepsinden evvel zikr etmeli idik. Ahad malı olarak, bugün mevcut olan Osmanlı matbaalarının en nefisi yine merhum Şinasi'nin himmetiyle vücuda gelmiş olan “Tasvir-i Efkâr” matbaasıdır.

Zekâ-yı Hayvânât

—

Kelb

(Mâ-ba'dın cüz-i 2)

Polis Nefrin'in Köpeği

Birkaç sene vardır ki (KingsTown) şehrinde hafiyen bir polis memuru öldürülmüştü. Onun ise (Piller) isminde bir köpeği olarak, efendisinin bu yolda helâk edilmesine fart-ı teessüfden öldürüldüğü mahal etrafında daima dolaşır idi. Tahkikât zımında gelen polis memuru bu köpek şamatasını işiterek, taaccüb etmiş, ve kimin öldüğünü sormuş idi. Orada bulunanlar maktûlin öldüğünü beyan ile beraber bu köpek hakkında rivâyât-ı âtiyeyi irâd edildiler:

“Bu kelb (Senbernar) dağlarında azametli bir kurdun şikârı olacak iken, zabtiyye neferâtından birisi yetişerek, kurdu bir sopada yerlere serip, köpeği halâs etmişti. İşte, [s. 75] o nefer maktul olan neferdir. Lakin bu vakiyadan sonra Piller polis neferâtına ale'l-umûm bir muhabbet-i mahsusa peyda ederek, ne vakit kavle ve bir mahallî devre çıksalar, beraber çıkar, ve teftiş ve tedkik olunacak mahalleleri kemâl-i dikkatle birlikte taharrî ederdi. Bundan başka bir mevki'den bir mevki'ye kaldırılan zabtiye dostlarını arasına ziyarete de giderdi. Nihayet gitgide hemen kaffeten polis mevki'lerini öğrendiğinden, şimendifer katarları

geldikçe, biz, ve icabına göre mevkilerde inerek, katar hareket edinceye kadar dostlarını ziyaretle ileriki mevkilere giderdi.

Bu köpeğin devrettiği yerler polis taburlarının tebdil-i mevki eylemeleriyle vüs'at peyda ede ede (Kingstown) eyaletinden mâ-adâ (Bilakrok) ve (Ubu uztres(?) Town) eyaletlerine kadar şâmil oldu!

Nizâm ve nezâfetini beğendiği karakolhânelerde çokça ikâmet eder, ve pis ve nizâma riâyetsiz olan karakolhânelere yalnız bir selam vererek, vazife-i aşinâyı ifâ ile geçer giderdi. Hatta Piller'i tanıyan neferât bunun ismini (nezâfet müfettişi) koymuşlar; ve henüz havyanı tanımayanlara dahi bu nam ile tanıtmaya başlamışlar idi.

Piller polisleri ale'l-umûm sever idiye de, içlerinden sâir neferâtın, mesela sevmedikleri ve sevmeye layık görmedikleri neferleri yalnız polis olmak haysiyetiyle sever, ve fakat başkalarına sevilecek hüsn-i ahlâkı bulunmadığı için semtine uğramaz idi! Pek çok kere tecrübe etmişler idi ki bir karakolhâneye geldiği vakit yirmi otuz neferden cümlesini ale'l-infirâd dolaşarak koklar, sürünür, sürtünür, nevâziş ve iltifatına mazhar eder; fakat

hareketinde nizâma riâyet etmeyen neferin yanına uğramaz; çağırsa bile gitmez idi! Vagonlarda üçüncü sınıfa asla itibar etmez, ve daima birinci ve hiç olmazsa ikinci sınıfı gözeterek, orada bir polis neferi veya zabiti bulunursa, velev ki kendisini asla görmemiş olsun, yanından ayrılmaz; ve polis bulunmadığı halde beriye ve bahriyeden be-heme-hâl formalı bir adamın yanına takarrüble iltifat eder; ve formalı bir kimse bulunmazsa, hiç kimsenin yanına sokulmayıp, bir köşeye kıvrılır; ve polisin meziyetinden tecerrüde, köpekliğini takınır idi.

O vecihle maktülün hanesinden bir yere ayrılması, ve bir müddet nefesinin bulunduğu mahali koklayıp, feryat etmesi vaktiyle kendi canını kurtarmış olduğundan dolayı merkume olan irtibât kabilinden idi.

Lostracının Köpeği

İngiliz şıklarının şapkaya ve kunduraya ne rütbe meraklı olduklarını biliyorsunuz. Bunlardan birisi Paris'e gelmiş, Senn nehri köprülerinden birinden geçer iken ayağındaki henüz boyanmış olan kundurayı bir kelbin telvîs eylediğini görmüş. Binâenaleyh bi'l-mecbûriyye o civarda bulunan bir lostracıya tekrar boyatmış. Halbuki bu vakıa ertesi ve daha ertesi günü velhâsıl birkaç günler tekerrür eylediğinden,

İngilizin merakı artarak, köpeğe dikkat etmiş. Meğer bu kelbin mu'tâdı veya marifeti köprübaşında bekleyerek, üstü başı ve kundurası temiz kim geçecek olursa, kundurasını bir takrîb kirletmek imiş! Bunun üzerine İngiliz lostracıya [s. 76] müracaatla bu hali istizâh etmiş. Harîf biraz teennîden sonra demiş ki: — Ticaretim uygunsuz gittiği için, bu marifeti ihdâsa mecbur oldum. İngiliz köpeğin hizbini tahsîn ile birçok para vererek kelbi lostracıdan mübâyaa, ve Londra'ya isâl etmiş. Halbuki hayvan Londra'da bir türlü rahat edememiş. Birde bir aralık gaybûbet etmesine binâ, taharri edildikte, Paris'te ma'hûd efendisinin yanında bir mu'tâd-ı ifâ hizmetle meşgul olduğu görülmüş!!!

Bu da köpeğin sadakatini isbâta kifâyet etmez mi? 1660 senesinde Paris'te bir köpek türemiş idi. Ki nice seneden beri vefat etmiş olan veliyy-i ni'metin mezarından ayrılmaması cihetle, birkaç defa memleketin öte ucuna sürüldüğü, ve defâatle hicri mahallerde hapsedildiği halde yine kurtulur kurtulmaz mezara gelirdi!

Fransa inkılâb-ı azîminde kurşuna dizilmekle mahkûmün aleyh olan bir adamın kelbi hizâsını gördükten sonra, efendisinin na'sı üzerine kapanarak, yemeyi içmeyi terk ile, fedâ-yı cân etmiştir!

Elsine-i âmmeden şöhret bulmuştur ki: köpeğin birisi birtakım selenin kilîsa kapısının ipini çekerek, kapı açıldığı zaman kendilerine çorba verildiğini gördüğünden, bu da karnı acıktıkça ipi çeker çorba dilenir imiş!

Pek meşhur olduğu için, burada tekrar yine hâcet yok ise de, vaktiyle kavalı kırılmış bir köpeğin kırığını iyi etmiş olan bir cerraha biraz vakit sonra kavalı kırılmış diğer bir kelb götürerek, arz ve takdîm, ve lisân-ı hâl ile iltisâmını tefhîm edişi zekâdaki ifrâtını müş'ir-i hâlâtandır.

Turnuv Denilen Köpekler

Paris'te harîfin birinin bir turnuv köpeği varmış. Bu misillû hangi hayvanata vergisini veremeyeceğini bildiğinden, köpeğini tard etmiş hiç bu sadık hayvan gider mi? Yine gelmiş. Birkaç defa bu siyâk üzere kovulup geldiğinin üzerine, nihayet efendisi köpeği bu makule hâne-ber-dûş hayvanları toplayan daireye götürmüş. Köpek bir gece orada mahbus kaldıktan sonra, ertesi güne köpek mübâyaa etmek üzere gelmiş olan bir adam sâir-i emsâli içinden onu intihâb ile almış, götürmüş. Ya bu cihet-i rüchândan veyahut daire-i mezkûrede mevcut olan otuz kırk kadar köpeğin taşra çıkmak hususundaki memnuniyeti buna tebliğ etmiş olmalarından, köpek yeni

sahibinin yanından asla dışarı çıkmamış!

Bu hiss-i dakik turnuvlara mahsustur.

Turnuv ile Viyan Nev'i

Paris'te birinin bir turnuv köpeğiyle bir viyan köpeği varmış. Bunlar her vakit yekdiğeriyle hırlaşırlarmış. Birgün efendisi Viyan'a kemik atmış; Turnuv hücum edeceği zaman, efendisinin ağzından Viyan'ın yemesi emri sâdir olunca, vazgeçmiş. Birgün dahi bilâkis Turnuv'a atmış; bu kerede Viyan hücum edince, efendisi Turnuv'un yemesini emretmiş; fakat Viyan dinlememiş, hatta tekdîr suretle kovulduğunu dahi aldirmayarak kemiği kapıp kaçmış. Turnuv ardından koşarak, [s. 77] bir şiddetli muharebe ile Viyan'ın gözlerini çıkarmış. Halbuki bu adâveti icradan sonra Turnuv'un Viyan'a muhabbeti bir derecede artmış ki, efendisinin Viyan'a attığı ekmek kemik ve et gibi şeyleri Viyan kuvve-i şâmesiyle derhâl bulamaz ise, Turnuv ya Viyan'ı yemeklik bulunduğu cihete çekmek, veya taamı ona götürmek suretiyle hizmet edermiş!

Bu zatın hanesi Senn Nehrine karîb bulunarak, Turnuv hergün mutâdı olduğu vecihle nehre yıkanmaya gittikçe, Viyan'ı dahi beraber

götürerek, fakat bîçâre imânın bir kazaya uğramaması için daima muhafazasına dikkat edermiş. Birgün bîçâre Viyan nehirde yıkandıktan sonra, kurreye doğru yüzmek kasdında olduğu halde, a'mâlliği hasebiyle ortaya doğru saldırmış; ve tamam yarı yola gelince, kuvveti kesilerek boğulmak derecelerine varmış. Halbuki bağıramadığından içinde bulunduğu tehlikeyi arkadaşına işittirmemiş. Bereket versin ki Viyan'ın bulunduğu mehlekeyi temâşa eden halkın velvesi Turnuv'un nazar-ı dikkatini o tarafa atfetmeye sebep olarak, hemen şitâb ile, imâsına sebep olduğu refikini, sırtını takdim ederek, kurtarmıştır!

Turnuv cinsiyetine mahsus olan sadakatta evvel ve ahir kusur etmemiş ise de, Viyan bu cinsiyete mahsus olan sadakati vaktiyle bir kemik parçasına satmış; ve fakat ceza-yı ameli olarak, gözlerinden de olmuştur.

“In the Pendans Pilj” gazetesinin rivayetine göre (Beriyak) isminde bir köpek bazı harf ve rakamdan mâ'ada cem' ve tarh ameliyatını dahi öğrenmiş.

Bu köpek evin adeta vekîl-i harici gibi ekmekçi, kasap ve meyhaneci alışverişlerini kemâl-i maharet ve sadakatile ifâ edermiş. Hatta senbil içinde şişe bulunduğu vakit, ne

kadar ağır olursa olsun, kırıp dökülmemek için yere koymamayı itidâd edinmiş; ki başka vakitler eşyâ-yı sâireyi hâmil olup da, yorulur ise, yere kor dinlenir imiş!

Mufinu

İtalya'da bir harîfin Mufinu namında bir köpeği varmış. Bu kelb 1812 tarihte efendisiyle beraber Rusya muharebesine gitmiş, gelmiş. Bir aralık köpek kaybolmuş; bir zaman sonra avdetinde köpeğin eski hâli tebdil etmiş olduğundan, Mufinu'yu tanımayıp defetmişler. Halbuki sadık hayvan havliden uzağa gitmeyerek, bir çit altında yatar imiş. Efendisinin ise diğer bir köpeği daha bulunarak, onun ismi de, eskisinin sadakatini tahattur maksadıyla, bu fino tesmiye edilmiş imiş. İşte, asıl bu namın sahibi bulunan bu finonun matrude çit arasında yatmakta bulunduğu günlerin birinde yeni köpeğin efendisi tarafından kendi namıyla yâd edildiğini işitince, çit altından fırlayıp, diğerini fena halde zedeledikten sonra, efendisinin kucağına atlamıştır.

Balkacı Köpek

Bu balkacı köpek, buraya kadar gördüğümüz emsâli gibi yalnız bî-fâide hezlerle şöhet-peydâ [s. 78] etmeyerek, ıstakoz avlamakta yektâ imiş. 1714 tarihte (Klot — Şarl —

Hemarde — Don — Jan) nam senyör bu köpeği hemen ağırlığınca paraya mübâyaa eylemiştir.

Zeyl

Zekâ-yı hayvanat müellifi (Erns - Menol) Turnuv denilen nev'in sadakatte sâir köpeklerin cümlesine fâik olduğunu iddia ediyor. Bunu bazı rivayât-ı mevsûka ve bâ-husus kendi tecrübemiz cihetiyle bizde teslim mecburuz.

Turnuv Amerika'nın şimâl-i şarkisinde bir adadır, ki İngilizlerin zîr idaresindedir. Bu hayvan Avrupa'nın her tarafına oradan götürüldüğünden, vatanının namıyla yâd olunur.

Bunları ekseriyet üzere kuzgunî denilen yolda siyah, ve tüyleri İran'a mahsus bir nev' koyun kadar kıvrıkcık, kollukları yassı ve tüylü, bacakları uzun, tabanları enli, kuyruğu, uzun gözleri daimi surette mahmur ve baygın, etfâle fevkâlade mûnis ve himâyetkâr bir hayvandır. Çıktığı memleketin fevkâlade bârid olmaklığı cihetle, bilâd-ı hârede yaşayamadığı gibi, ekâlîm-i mu'tedle de dahi eyyâm-ı sayfda külle yevm bir iki kere denize veyahut suya girmeye mecburdur. Cüsseleri ise iki üç senelik koç kadar, fakat daha yüksekçedir.

Bir vakit Londra'da bulunmuş olan bir zât dedi ki: (Kıtilif) namında bir arkadaşım akşamları Times nehri kenarlarına gidip, suya girmeyi i'tiyâd edinmiş idik. Bir akşam yine mu'tâd vecihle soyunup nehre atladık. Kıtilif Bey iyi yüzme bilir bir adam olduğundan suda bazı maharetler icra eyliyordu. Merkumun boğulmak derecesinde bulunan bir adamın istimdâd-kârâne çırpınmasını andırmakta olan hareketi kelbinin gözüne ilişmesiyle, alelacele suya atlayıp, efendisinin kolundan tutarak, sahile çekmeye başladı. Efendisi defettikçe, o yine gelir tutmaya çabalar idi. Bir türlü yüzmeye müsaade göstermedi. Ondan her akşam nehre bizimle beraber gelir, ve efendisi azıcık sahilden uzakacak olsa bu muamelesini tekrar eder idi!

Bu rivayeti istimâ'mdan birkaç sene sonra, Kadıköy'ünde ahbabdan bir zâtın hanesine gitmiş idim. O Moda tarafında sahile karîb, ve hava fevkâlâde sıcak olduğundan, akşamüzeri sâhib-i hâne ile beraber denize girmeye karar verdik. O zâtın da (Jak) isminde bir Turnuv köpeği vardı. O da bizimle beraber denize geldi. Ben soyundum; efendisi soyunmamış idi; o aralık yukarıki Times nehri fıkrası hatırıma geldiğinden, sâhib-i hâneye

dedim ki: Bu köpek yanınızda iken, hiç denize girdiğiniz var mı? —Hayır, ben ekseri evkatta deniz hamamına girdiğimden, şimdiye kadar Jak beni denizde görmemiştir — cevabını verdi. Bunun üzerine, halledecek bir şüphem olduğundan bahisle, soyunup denize atlamasını ve fakat güya gark oluyormuşçasına biraz çabalamağını rica eylediğimde, denize atlayarak, dediğim gibi hareketinde telaş göstermeye başladı. Ne dersiniz? Koca Turnuv aniden kendini denize fırlatarak, efendisini kurtarmakla uğraşmasın mı? Hele efendisi kendisini aşağıya [s. 79] doğru çekmek tavırları ibrâz ettikçe, Turnuv fevkâlâde bir kuvvetle artık efendisinin bir tarafı acır mı acımaz mı gibi mülâhazânı da bertaraf ederek, kenara çekmeye başlar idi!

Bundan anladım ki Turnuv köpekleri sâir kelblerden ziyade hem sadık hemde müşfiktir.

Eğer bu bâbda tedkikât dura dura girişilecek olsa, bu yolda sahîhü'l-vuku pek çok hikâyât-ı garibe toplanır; ve bunların her birisi sadakat-ı kelbiyeye ayrı ayrı ber-hemân bî-adıl olurdu.

* Vakıa ve hayali olan hikâyeye roman, ve faciaya dram denir.

Âli-cenâbâne Bir Hareket

Şiller

(Şiller) şair-i meşhurinin asr-ı vakaiyinden olmak üzere tasvir etmiş olduğu bir fıkranın tercümesidir:

Romanlar ve dramlar(*) kalb-i insaniyeyi en müşâ'şa' surette bize irâe ederler; ve bizimde hayâlâtımız onlardan ulüvvlenir. Lakin bu suretle ulüvvlenen hayâlâtımızın buhranı derakab sükunet bularak, birden bire yüreğimizi bir sükunet istilâ eyliyor.

Bir dakika evvel kesb-i rikkat eden yüreğimiz bir dakika sonra o derecelerde gıllzet hasıl eyliyor ki kapımızı dakk ile âtifetimizi istid'â eden bir sâili tard edebiliriz! Hayat-ı hayalimiz ile hayat-ı maddimiz arasında sun'i ve halkı ne fark vardır? Hayat hayali içinde şeytanve meleği karşımızda gördüğümüz cihetle, tesiratını mertebe-i bedâhette müşâhede eyliyor isek de, hayat-ı maddimizde karşımızda gördüğümüz - mana-yı umumisiyle - insanın hiçbir tesiratını göremiyoruz!

Hikâyesine şüru' eylediğimiz fıkranın sahipleri iki Alman olduğunu beyan ile, milliyetim hasebiyle, kendimi bahtiyar ve mağrur görürüm.

Fıkranın nakl ve tasvire liyâkatı ise bedîhîdir; çünkü sahihtir. Binâen aleyh bu fıkranın icâb eyleyeceği tesir (**Garak – Visun(?)**) veya (Pamela) gibi büyük büyük cildlerin mütâlaasından hâsıl olan tesirden ziyade devam edebilmesini me'mul ederim.

Baron (Verneb) namında bulunan iki kardeşin ikisi dahi (Verter) isminde genç bir kıza alaka ettiler. Fakat bunların diğerinin sevda ve aşkıdan haberdâr değildi. İkisinin dahi muhabbeti birbirinden ezyed idi. Kızın hasenine ise hiç söz yoktur. İşte bu birbirinin muhabbetinden haberleri olmayan iki birader muhabbetlerini artırdılar. İkisinden hiçbirisi bu muhabbet uğrunda takarrüb etmekte buldukları hall-i hevî-nâkdan ve bâhusus bu hâilenin bir kadın yüzünden tecelli eylemesinden kat'â endiş-nâk değiller idi. Ve her biri sevdikleri kıızı yalnız kendilerine hasr için gayret-keş olarak, ta vukuına muntazır olmadıkları bir vakıanın meydana çıktığı dakikaya kadar bu itikâd-kârına hâlel vermediler.

Bu iki kardeşin muhabbetleri son dereceye vâsıl olduktan, yani aşkın insan için artık musibet ve belâ addolunacak raddesi bunlardan her birinin yüreğini istilâ ile, gözlerinde her şeyi âsân gösterdikten sonra, kız dahi [s. 80] sırrın ifşâsını, ve iki kardeşi

birbirinin halinden agâh etmeyi gayet tehlikeli görerek bu bâbda verilecek hükmü sevda-yı uhuvvetin tayin etmesine intizâr ile, ihtiyâr-ı sükût eyledi.

Vazife ile hasek boğaz boğaza cenk ettiği, ve bu bâbda hükemânın vesâyâsını ayak altına aldığı şu hengâmede birgün büyük birader küçüğüne dedi ki:

— Bilirim ki sen Verter'i benim kadar seviyorsun; fakat ikimizden hangimizin bu bâbdaki hakkı daha mukaddem olduğunu bilemem. Sen burada kal; ben dünyayı seyahate çıkacağım; ve onu unutmaya çalışacağım. Eğer unutabilirsem, kız senin olsun. Ve Allah muhabbetinizi dâim etsin! Yok eğer unutamaz isem, o halde beni taklit etmek mecburiyetinde bulunacaksın.

O saat Almanya'yı terk ile Hollanda'ya müteâzım oldu. Halbuki, kıızı unutmak şöyle dursun, iştiyâk-ı vatan ve âlâm-ı gurbet dahi sevda-yı muhabbete inzimâm ederek; biçârenin hali evvelkinden beter oldu. Birgün medâr-ı teselli bulamayıp, hastalandı. Fakat azmine muvafık olmak için, dolaşa dolaşa Amsterdam şehrine muvâsalat eyledi. Ama hâlâ bir yeis ve bir buhran içinde idi. Orada ise şiddetli bir sarı sıtmaya tutuldu. Bir hale geldi

ki hekimler dahi devam-ı hayatından kat'a ümit eylediler. Nihayet etibbânın kararı vechle o ana kadar nerede yaşamış ise, yine oraya avdet etmeği lazım geldi. Vatanına avdetinde, vakâyî karındaşına hikâyeye ile, kızı unutabilmek için, ne yaptıysa, aksine tesir edildiğini beyan etti. Fi'l-hakika küçük birader dahi mukavele-i sabıkayı bozmadı. Büyük biraderi bir hafta misafir ettikten sonra, birgün dedi ki:

—Birader! Sen Hollanda'ya kadar gittin; ben daha uzağa gideceğim. Lakin her mesele hakkında vuku' bulacak iş'ârıma intizar etmelisin. Eğer ben bu aşkı unutmaya muvafık olursam, o vakit⁺ ah o vakit! Allahın emriyle⁻ o senin olsun! Ve Allah muhabbetinizi mübarek etsin. İşte, ben gidiyorum yolum (Batavya)* ya kadar varacaktır. Fakat şu küçük paketi teslim ediyorum, ki mühürlüdür ben hareket etmeyince, açma.

Sözünü bitirdikten sonra yoluna revan oldu.

Vakıa küçük kardeş görmedi, âtîfetde büyüğünü dahi sebkat etmiş idi. Büyük kardeş küçüğünün hayali bile uzaklandığını anlamakla, paketin başına geldi, ve elini üzerine vaz' etti.

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.
-Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Paketi açmak meselenin hatmesini keşfetmek demek idi. Mamâfih açmak lazım geldi; ve açtı.

Meğer Almanya'dan giden birader bu paketinderununa Almanya'da her neye mâlik ise, onu hâvi olan senedâtı koymuş! Yalnız eğer Batavya'da Unutmaya muvafık olursa, bunlara tasarruf etmesini şart eylemiş. Batavya'ya vardıktan birkaç hafta sonra, kardeşine bir mektup yazdı, ki şu satırlar münderic idi:

“Burada bu yeni toprak üzerinde Cenâb-ı hakka hamd ü senâdan sonra, seni ve seninle beraber sevdiğimizi düşünmekle meşgulüm. Bu bâbda göze [s. 81] aldırıldığım fedâkârlığın hüsn-i netice hâsıl etmesi me'mul olduğundan, şimdiden Cenâb-ı hakka teşekkürler etmekteyim. İşte, kendi dil-hâhımla sana söylüyorum ki o senindir. O kız sana layık ve senindir. Benim ona mâlik olmaklığım layık değildir; zira o benimle mes'ud olamazdı. Eğer onun benimle veya benim onunla mes'ud olacağımız fikri beynimde cevelân etse idi, şüphe etmem ki senin için tahammülü güç bir bela tevlid edecek idi. Artık o kıymetdâr zevcenin ne kadar nazlı tutulmak lazım geleceğini anla da, ona göre hareket,

*Cave ceziyesinde vakıa bir şehirdir.

ve o vücud nazını âzürde etmekten hazer eyle. Elveda!... Bundan böyle bana mektup yazıp da, yaralarımı tazeleme. Eğer ileride mes'ud olacak olursan, yalnız bana o hususu haber ver. Ben fî-mâ-ba'd kendimi bu ecnebi topraklar üzerinde Cenâb-ı vâcibü'l-vücûdun son samedânîsine havale eyledim.”

Bu mes'ud nikâh icra olundu. Fakat bir sene sonra kız ecelin pençesinde zebûn düşmüş idi. Bu iftirâk ebedi ise büyük birader için zehirden daha beter idi. Muahharen küçük birader de avdet etti; zevc ise tekrar başka bir kızla izdivâc etmişti! Hata âşık-ı sâdık olan küçük biraderin târik ve fâriğ olduğu arazi üzerinde: Ferihan ve fehvâren meşgul zevk ve safâ idi; fakat küçük yine Bataviya'ya çekilerek, bir büyük çiftlikte karar kıldı. Zira, onun bir sözü var idi; o sözü ilâ-âhirü'l-emr tutmaya kendisini mecbur bilmişti; o sözü dahi şu idi. “Ben artık evvelinim.”

İhtar

Bu makaleyi tercümeden maksadımız Şiller gibi şuarâ-yı hükemâdan bir zâtın — sade elfâz ile tasvir etmiş olduğu şu hikâye-i garibeden şarka mahsus zannedilen hayâlat-ı şâirâneyi garba mahsus zu'm

olunan efkâr-ı hakimâne ile imtizâc ettirerek, meydana bir güzel ve mükemmel roman çıkarmak için kalemine güvenenlere ilerisi arzu olunduğu kadar vâsi' bir girizgâh irâe etmektedir.

Mütenevvia

—

Mevlûdât ve Vefeyât Hakkında Bazı Tedkikât-ı Tecrübiye

Umumen büyük şehirlerde yirmi altı izdivaçtan takriben sekiz çocuk vücuda gelir.

İzdivac-ı meşrudan mütevellid bin çocuğa mukâbil mukârenet gayr-i meşrudan, altmış beş çocuk dünyaya gelir.

Bir günde tevellüd eden yedi yüz çocuktan, bir sene mürurunda beş yüz altmış, ve on sene sonra dörtyüz kırk beş, ve yirmi sene sonra dörtyüz beş, ve kırk sene güzârında üç yüz, ve altmış sene geçtiğinde yüz doksan, ve seksen sene nihayetinde elli, ve doksan seneye vusulde beş kişi kalmakta, ve yüz sene mürur edince, bir tane kalmamaktadır.

Şu hesap bizi ikna ediyor ki bir günde dünyaya gelen yedi yüz çocuktan doksan yaşına varabilmek için topu topu beş ihtimâl [s. 82] var. Bu cihetle yüz kırk kişide yalnız bir

şahıs doksan sene yaşayabilmek saadetine muvafık ve bundan gayrisi mahrum olmaktadır.

Garip değil midir ki bir adam doksan yaşında vusûl ümidiyle yüz otuz dokuz kişinin bu sene vasıl olmamaklığı arzusunda bulunmalıdır. Ya hele bir asır ömür sürmeyi tasavvur etmek için bundan birkaç kere ziyade hem nev' ve hem senin zihninde kendisinden evvel vefatlarına karar vermekliğı lazım gelmez mi?

Bu türlü ümitler büyük büyük piyangoların birinci hisse-i ikramiyeyi kazanan numaralarına sahip olmayı arzu etmeye müşâbihdir, ki kat'a şâyân-ı itimâd ve istinâd olmamakla beraber ümit olunan şeyin büyüklüğü nisbetinde baîdü'l-ihimâldir. Bir fikr-i hakimâne ile düşünülecek olursa, halkın emel ve ümidi kadar bile şâyeste-i emel ve ümid olmadığı zâhir olur.

Bu ümitler hep hâlet-i nâz'ın imtidâdından ibarettir. Nice amel-mânde ihtiyarlar — tûl-i hayât-ı gıpta kişileri indinde — bahtiyar addolunurlar; halbuki kendilerinde gördüğümüz ve saadet zannıyla gıpta ettiğimiz hâl-i hayâtın lezzet-i sahihe ve hakikiyesiyle lezzet-yâb olamamak ve sade birkaç amel-i mekrûhunu kemâl-i inhimâkla — ve bununla

beraber binlerle meşakkat çekerek — ifâ eyleyebilmek ve sadâ ve ziyâyı temyîz, ve lezzet ve zillet ve neyl ve hirmâni tefrik eyleyememek ve rûy-i zemine yüz sene evvel atılmış bir yük olduklarını sathca bilebilmek, ve gâhice bunlar beni terkîb eden eczânın tezellül ve inhitâtı sıklet-i vücudiyelerinin sath-ı arzdan kar'-ı zemîne geçmesini intâc eyleyeceğini düşünerek, mağmum olmaktan ibarettir.

Ekalîm-i mu'tedle de bir asır veya daha ziyade ömür sürmüş adamlar ancak yüz binde bir raddesindedir.

Paris ve Londra ve İstanbul ve Viyana ve Berlin gibi büyük beldelerin defâtir-i emvâtına im'ân-ı nazar olunursa, sabit olur ki bir milyon ve bir milyonu mütecâviz nüfusu şâmil olan şehirlerde seni mie-i kâmileyevasıl olmuş (Bahtiyar!) adam on kişiden ibarettir. Ondan ziyade bulabilmek ise hemen nâ-kâbil gibidir.

Ebnâ-yı beşerin hadika-yı neş'eti olan arza zaman avdet ve ric'atı hesab-ı mutavassıt üzere otuz iki ile otuz üç seneleri arasındadır!

Bir yılda doğan bin çocuktan bir kısmı altı, ve bir kısmı on beş aylık, ve birtakımı on sekiz ve bir başka takımı otuz altı, ve diğer kısmı altmış yaşında oldukları halde, intikâl, ve bir iki nefer

seksenlik ihtiyar o kadar yıl haml-ı sakil hayata takatleri tâk oluncaya kadar tahammül ettikten sonra, lezâiz-i hayatın akdes-i vesâitinden olan nûr-i basar ve salâbet ve tamâmi-i dendân ve kuvve-i sâimadan mahrum olarak, terk-i kâr ü bâr-ı âlem eyler. Binâen aleyh bir hadd-i mutavassıt bulmak lazım gelince, her şahsın hususuna otuz iki veya üç sene ömr-i tabîi isabet eylediği anlaşılıyor!

Mülâhaza

Şu hesap ve mevâzenenin sathinta hiç şüphe etmez. Yalnız şurası cây-ı nazardır ki: İnsanın tûl-i emel ve hevesât-ı nefsâniyye gibi arzu-âniyye gibi arzu-yı tabîilerinden kat'-ı nazar, hâsseten malumat ve müktesebât ve ef'âl ve icrâât-ı beşerin hâlihazır [s. 83] mülâhaza olunur, bir kere de en sağlam ömrün otuz iki, nihayet otuz üç seneden ibaret olduğu düşünülürse, meksûbatımızın bile lüzumsuzluğunu itiraf etmeliğimiz lazım gelir.

Fakat insan dünyada sırf nefsi için çalışmakta ise, böyle bir itikâda zehâbda haklı olabilir. Halbuki binâ-yı âlemi pâyidar etmeye çalışırcasına bir gayret fevkâlade ile devam etmekte olan ikdâmât beşerin mahsulât ve semerâtı umumen cemiyete aittir. Bundan ferd-i mukaddem-i müştagile

ait olan hâssa ise mesaisi mukabilinden bir ücret demektir.

Görmez miyiz ki kendi cürmünden azîm ve sakîl bir hayvana pây-mâl olmak muhâtarasından bir an masûn olmayan karıncalar bile hiç olmayacak gibi idhâr-ı zahâire çalışmaktadır! O bîçâre hayvan ağzına alıp da mahzenine taşıdığı pirinç tanesini esnâ-yı nakilde birini ayağı altında kalacağını, ve ya bir karıncanın hezâr-ı mihen ve tabla cem' etiği yüz tane pirinçten beş tanesini ekle muvafık olmadan, mahvolup gideceğini teemmül etmiş olsa, acaba o cemiyetin sâir efrâdı için bekâ, hiç değilse, hayat mümkün olur mu?

Binâen aleyh, ömr-i tabî-i beşere nisbetle bu'd-i mücerred gibi nâ-mütenâhi olan hayat-ı cemiyete bir günlük ömür ile de bir asırlık ömür ile de çalışmak insanlığın en mukaddes vazifesindedir. Zira bizden evvel gelenlerin meksûbatı bize intikal etmemiş, yani onlarda yalnız hayatta kaldıkları müddetçe kifâyet edecek kadar çalışıp da, mahsullerini tüketerek, olmuş olsa idi, biz hava gibi bürüdet rutubetle cana kâd eder bir hûn-hârın, ve toprak gibi cevahir ve esmârı sine-i hırsında saklar bir acuze-i minnet-şîârın elinde acaba muhafaza-i hayat edebilir mi idik! Hâl böyle ise,

şu sağlam otuz iki sene ömrün kadrini bilip de, bir de insanlığa muvafık surette cemiyetimizin bekâsına ait olan hizmetimizi ifâdan geri durmayalım. Eğer altmış dört sene yaşarsak, müktesebâtımızda istifâde etmiş, ve binâen aleyh kârlı çıkmış oluruz.

Ulemânın Temâdi-i Hayatı

Hassa-i iştigâl ve it'âb-ı fikr ve zekâyâ taalluk eden sâir umur-ı muhil-i sıhhat veya mâhî-i ömr-i girân kıymet değildir. Meğer bir muvâfık vesile-i hıfz's-sıhhat ve kâfi kuvve-i tabiatla onları takviyenin yolu bilinmeye.

Hükemâ ve ulemâ miyanında tûl-i ömr ile muammer olanlar sâir-i sunûf halktan az zannolunmasın. Şair-i meşhur Ebu'l-Aynâ 92, ve fenn-i edebde kemâli meşhur olan Hafız 90, İmam Vakdî 77, meşhur Müberred 76, İmam Malik ile Hekim Türkî Fârabi 84, İmam Hümâm Hazret-i Numan bin Sabit ile sâhib-i makamât-ı Harîrî 70, Buhari ile Tefsir-i Kebir sahibi Fahreddin er-Razi altmışar sene muammer olmuşlardır.

Çok yaşayanlar Avrupa uleması miyanında da az değildir. Boerhav 70, ve Luk 73, Galileo 78, Nevton 85,

Kontanel 100 sene muammer oldukları gibi, hükemâdan Bil ve Volni ve Buffon vesâir birçok müncizân dahi tûl-i hayata mazhar olmuşlardır. [s. 84]

Hased

Hased gibi alçak ve onun gibi ketm-i nâ-kâbil hiçbir ibtilâ yoktur. İnsan hasedini karşısında müşahhas göreceksin olsa, gözünü yummaya mecbur olur. O kadar müstekreh bir haldir ki, hasedinden haberdar olan adam onun kendi nefsinde vücudunu yine kendi nefesine itiraf etmek istemez. Fakat bu muhtefî ve ma'yûb hal içinde aramış olsak, daima zihn-i denâet endişemizle cesaret-i mevhumemizi bulabiliriz.

[Bosue]

Dalkavuknâme*

Viyana Akademisinin bazı fermanlar ve mektuplarla sâir muharrerat-ı resmiyenin hıfzına mahsus olan dairesinden harfiyen tercümesi âtîde münderic bir eser görülmüştür:

Ferman kuyûdunda mestûr olduğu vechle, evâilde dalkavuklar ocağına bir kâhya nasb ederler, ve bu

*Magazin Pitoresk nâm mecmuanın 1843 senesine mahsus olan cildten nakl olunmuştur – sahife 31

kâhyaya kavâid-i âtfiyenin mer'iyü'l-icrâ tutulmasını emr, bir de ferman i'tâ ederler idi.

Kavâid ise şunlardır:

1 — Dalkavuk unvanını hâiz olan eşhâs-ı kibârın huzuruna çıktıklarında, ol emrde yerle beraber üç defa temenna ile resm-i dâmen-bûsiyi ba'de'l-îfâ taâm sofrası yanında kendilerine mahsus olarak, tehiye edilmiş olan bir erkân şiltesi üzerine oturmakla mükelleftirler.

2 — Sâhib-hânenin arzusuna muvafık surette bazı muhâzarât-ı lâtife ile cemiyeti eğlendirmeye mecburdurlar.

3 — Zülf-i yâre dokunacak en dakik sözleri ve zimniyyât ve rumûzu hâvi kelimâtı tefevvühten zinhâr ve zinhâr ictinâb edecekler, ve hane sahibinin her sözünü tahsînlerle, sitâyişlerle alkışlayacaklardır.

4 — Sâhib-i hâneyi tekzîb-i fazîhasına hiçbir zaman mütecâsir olmayacaklardır.

5 — Eğerçe isminin veyahut öksürmek ve aksırmak iktizâ ederse, buna layık (fakat tabî) hareketleri bir maharet-i zarifâne ile defetmek yolunu bulmaya mecburdurlar. (!...)

6 — Pâ-çe ve at kemikleri gibi binilen taâmın zevâidini sofrâ üzerine öyle aleni koyamayacaklar; ve bir vakit

münâsebetini kollayıp, kimse görmeksizin, ya tarator kâsesi altına veyahut salata tabağının kenarına bir takrîb sıkıştırılacaklardır.

7 — Mesela helva gibi kaşık veya parmak ile iki suretle de ekli kabil olan at'imeyi hane sahibinin -veya sofrada bulunan en hürmetli misafirin - gösterdiği mesele imtisâlen yiyeceklerdir.

8 — Sofra üzerine bir damla taâm düşürmeyeceklerdir.

9 — O sahibinden evvel, ve sahan kaldırılırken, elini uzatmayacaklardır.

10 — Tavuk çorbası geldiğinde, et parçalarını kaşık ile çıkarıp, parmak ile çıkarmayacaklardır.

“Tahriren fi 63 cemâziye'l-evvel 1612 fi beldeten Viyana”Elhâc Ali

Magazin Pitoreskin mütalaası işte, şu eserden müstefâd olduğuna göre [s. 85] asr-ı mezkûrede Türkistan'da dalkavuklar teşkil etmekle, hükümetin dahi himayesine mazhar ve nizamlarını kütüğe kaydettirmeye muvafık olmuşlardır.

Hükümet, bunlar hakkında bir nev' nizam vaz' ederek, ahkâmına ittibâ ve riâyete dalkavukları mecbur ederdi.

Yemek sofrası yanına konulan ... minderi ve helva ve tarator ve tavuk çorbası gibi şeyler Osmanlı âdât ve ahlâkı tedkikâtında faideden hâlî değildir.

Şuna da dikkat edelim ki: Hacı Ali gibi ehemmiyetli bir adam, bu ta'limâtın on bendini yazıp imza etmeyi kendisi için züll addetmemiştir.

İhtimalden bu'd değildir ki, dalkavuklar cemiyetine girmek arzu edenler bazı mertebe-i tecrübe ve imtihan olunsunlar; şu halde ocağın ileri gelenleri yeni çırağın dalkavukluk şerâitini tahsil etmeliğine dikkat ve himmet etmeleri ve mübtedilik hasebiyle dalkavukluğun namusunu ihlâl eder bir seyyiede bulunmaktığına imkân vermemeleri tabîdir.

Bilemeyiz ki, Sultan Mahmud Sâni'nin ve ona halef olan Sultan Abdülmecid'in taklîbât ve tanzîmâtı bu garip cemiyete kadar taammüm etmiş midir? Ve bilmeyiz ki el-yevm memâlik-i Osmâniyedeki dalkavuklar bizim memleketimizde bulunanlardan az veya çok mudur?

—

Muharririn Mülâhazası

Şu eserin mündericâtı muhâkemededen evvel müessirin, yani sâhib-i imza Hacı Ali'nin kim olduğunu taharrî edelim:

Malumdur ki: şu Hacı Ali lafzı mesela Ebu's-sûud veya İbn-i Kemâl veya Kuyumcu Murad veyahut Köprülü lafızları gibi, tarih nazarında şöhret bulmuş elkâb ve esâmîden değildir.

Saniyen, üçüncü asr-ı hicrinin evâilinde Hacı Ali namıyla ma'ruf, ve bâ-husus Viyana'ya giderek, ehemmiyet peyda etmiş bir zât bilemiyoruz. Halbuki asr-ı hâzıra mebde' olan tarih-i mezbûr ricâlini unvanlarıyla, an'aneleriyle biliriz. Bu cihetle şu Hacı Ali imzasıyla musaddık olan Dalkavukname ya Hamir dostumuzun ihtirâât-ı kâzibesindedir; veyahut isnâd ve iftirada Hamir'le hem-ayâr olan sâir birinin eser-i tasni'dir.

Vakıa, bir eserin müessiri bilinmemekle butlânı iktiza etmez; halbuki bu eserin — Dalkavukname olarak — tasdiki müessiri bilinse de, kabil değildir; çünkü Dalkavukname diye meydana koyulan şu makalede ta'dâd olunan şerâit dalkavuklara ait değil, Osmanlıların âdâb meclisi hakkında bazı merasimin tarifinden ibarettir. Eğer bir milletin metrûk veya mer'î olan birtakım merasim-i milliyesine Dalkavukname demek caiz ise, bizde şu Hacı Ali Ağa veya efendi

veya bey veyahut paşanın kavlini tasdik edelim.

Kibârdan birinin ikâmetgâhına girildiği zaman birkaç defa temennâ etmek ve etek öpmek, dalkavukluğa münhasır değil, eğer rütbete ve haysiyete sahip hanenin mâ-dûnunda ise, her kavuklunun riâyete mecbur bulunduğu bir resim idi; çünkü o vaktin âdâb ve teşrifâtı böyle idi. Şimdi ise, tevâzu'-kâr-âne bir selam ile en büyük mertebeyi haiz olan zevâtın yanına girilebilir.

Taâm sofrasında tahsis olunan mindere [s. 86] oturmak dahi dalkavuklara mahsus değildir. Herkesin kadr ve haysiyetine göre sofrada yer tayini ise Frenklerde câridir. Çünkü Osmanlılar tâamı sini üzerinde ekl eyledikleri, ve sininin ise müdevvirü'-ş-şekl bulunduğu ve şekl-i müdevvirde ise, alt üst mebde'-i münteha bulunmadığı muhtâc-ı isbât değildir.

Kemik gibi zevâid-i tâamı aleni sofraya koymamaktan meram — öyle terator kâsesi veya salata tabağı altında saklamak değil — dişlerini dökercesine tankır tankır kemikleri sofraya atmamaktır; bu edebî ise kibâr sofrasına diz çökenler değil, kendi sinisinde yemek yiyenler dahi icra eder. Farzedelim ki, ağızdan çıkardığı

kemiği salata tabağı altında setr etmiş bulunsunlar; elbette Frenklerin içinde yemek yedikleri tabağa, henüz içinde tâam mevcut iken, zevâid tâamı atmalarından daha müstahsen ve muvafık nezafettir.

Helva gibi kaşık ve el ile eklî kabil olan at'imede, sâhib-i hânenin göstereceği mesela imtisâl-i hususide yalnız dalkavuklara ait değil, sofrada bulunanların cümlesine şâmindir.

Ev sahibinden evvel o sahan kaldırılır iken, el uzatmak bahsine gelince: Malumdur ki Osmanlılarda her sahan değiştikçe, sâhib-i hânenin veya reîs-i ailenin huzzâra bir “Buyurun” lafzıyla tâama ibtidâyı teklif borcudur. Eğer sâhib-i hâne tarafından riâyeti vacib görülen şâyân-ı hürmet bir zât hazır ise, “Buyurun” lafzıyla huzzâra hitâb, ve tâama ibtida onun hakkıdır. Binâen aleyh, buyurun demedikten sonra dalkavuk değil, sâhib-i hânenin mahdûmi dahi el uzatamaz.

Sahan kaldırılır iken el uzatmak ayıptır. Çünkü bir sahan kaldırılmasından lâ-akall iki dakika evvel sofranın büyüğü tâamdan elini çeker; ve henüz yemekte bulunan sofrâ halkına sahanın değişmesi takarrüb ettiğini bu tefhîm eyler. Bu fasıladan sonra ise kimse el uzatmaz; zira tamam el uzatacağı zaman tâamı değiştirmeye

mahsus olan huddamdan biri elini uzatmış, yani sahanı kaldırmak raddesine getirmiş ise, el uzatanın duçâr-ı hicâb olacağı malumdur. Eğer bu dakikayı düşünmeyip de, el uzatan bulunursa, mutlaka (recebiyyûndan ma'dûd) bir ekûl gürisne-çeşm olduğunda şüphe edilmemelidir.

Şurasını da unutmayalım ki: Frenklerin sofralarında sâhib-i hânedan veya sâhib-i hâne tarafından tahsis edilen zâtan evvel tâama el uzatmak, yani önündeki tabağa yemek koydurmak kabil olmadığı gibi, bir tâam değıştikten, yani kendisine verilip de, başkasının önüne gittikten sonra o tâamdan bir daha almak mümkün değildir.

Tavuk çorbasından et lokmalarını kaşık ile çıkarmak hususunda dalkavuklar tahsisinin manasını anlayamadık. Zaten çorbadan el ile et çıkarılmaz ki! Eğer huzzâr-ı sâire veya husus sâhib-i hâne eti kaşıkla çıkarmıyor da el ile çıkarır ise, o halde yedinci bende zikri sebkat eden (sâhib-i hâne tarafından gösterilecek mesele-i imtisâl) etmemiş, ve binâen aleyh terbiyesizlik etmiş olur. Fakat bilemeyiz ki bunukaydeden [s. 87] muharrir dürûg-perdâz kayısı hoşafını niçin unutmuş? Çünkü bir çorbaya

katılan tavuk eti mutlaka kayısı tanelerinden iki kere ufaktır.

Muharririn dediği gibi, helva misillu hem kaşık hem el ile eklî kabil olan bir tâamda sâhib-i hânenin göstereceği mesele-i imtisâl mecburiyetinde bulundurulan bir dalkavuk — İstanbul'a ilk defa gelmiş bir köylünün bile kaşıkla yemeyi akıl edeceği bir şeyi — bilmez mi, ki herkes kaşıkla çorba içerken, elini tasa veya kâseye sokup da, et çıkarsın? Şu kadcılık bir şeyi bilmeyen bir adam ise dalkavuk olmaz; bir dalkavuğa da böyle bir tenbihin lüzumu bu kadar.

Demek isteriz ki: Bu Hacı Ali Efendi veyahut Hacı Ali Efendi'ye istinaden Dalkavuknâme yazmış olan senyör adeta Osmanlıların âdâb meclisinden bazı merasimi meydana koyarak, Türkçesi, Viyana Akademisini aldatmıştır. Mütâlâa edenlerin malumu olacağı vechle (âb-rîzlere) yeşil serâ verilmeğın memnuiyetine kadar en süflî vakayi' rûz-i merreye şâmil olan Osmanlı tarihleri dalkavuklara mahsus böyle bir Nizâmname'yi nakletmekte bir mahzur görmezlerdi.

Biz ise elde mevcut olan ve hatta ekserisinin nüshası nadir bulunan pek çok Osmanlı tarihi mütâlâaya muvafık olduğumuz halde, altı yüz

senelik vakâyi'-i milliyemiz içinde böyle bir şey göremedik; görenler olup da haber verirler ise, teşekkürler takdim ederiz.

Sultan Mahmud ile halefinin taklîbât ve tanzimatı ise böyle mevhum şeylere kadar taammüm etmemişti; ciddiyâyâ şâmil idi.

Osmanlılar miyânında bulunan dalkavukların Avrupalılar veyahut Magazin Pitoresk muharririnin mensup olduğu Fransızlar arasındaki dalkavuklardan çok veyahut az olduğunu takdir ve tayininde bizde aciziz. Fakat şurasını biliriz ki: Dört yüz seneden beri Avrupa kıtasının kalb-gâhinta yerleşmiş olan Osmanlıları hala tanıyamamak, ve bununla beraber, iktizâ ettikçe, hakkımızda bin türlü isnâdlara, iftiralara kalkışmak şerefini Avrupalılardan başka hiçbir kavim hâiz olamamıştır. Bunu ise “*Avrupa Türkistan’ı Bilmez*” unvanıyla neşri mukarrir olan makalemizde beyan ve isbât eyleyeceğimizden, burada tafsilat-ı zâide ityânına hacet göremedik.

Fıkıh Nazarında Arzın Küreviyeti

Tarife lüzum yoktur ki: Amerika'nın keşfinden sonra dünyayı devr-i müyesser olarak, arzın kürevî

olduğunda şüphe kalmadı. Halbuki arzın küreviyeti Müslümanlar indinde Amerika'nın keşfinden sekiz yüz sene evvelden beri malum ve musaddak idi. Zira ulemâyı fikh heyet-i arza müteallik mesâilde küreviyeti şu suretle isbât ve tayin eylediler: “Fetâvî-i zeyiyyede muharrirdir ki: Sual - güneş gurub ettiği vakit nereye gider? El-cevâb — bir kavmden gider, başkalaratulu' eder.

Bundan başka mesâil irs-i bedendir ki: Biri Isfahan'da ve diğeri Çin'de ikamet üzere olan iki biraderin ikisi dahi, mesela ramazanın ilk günü, güneş doğarken, vefat eylemiş olsa, Isfahan'da vefat eden Çin'de vefat edene varis olur. Sebebi ise güneşin [s. 88] ihtilâf-ı mütâlaadır. İhtilâf-ı mütâli' ise malumdur ki küreviyetten neş'et eder.

İnsan böyle şeyleri düşündükçe Frenklerin gafletinden ziyade tefâhürüne gülüyor.

Tarih

—
“Muharrir”in unvanına zeyl eylediğimiz tarifât-ı hususiyyede mecmuamızın tarihten dahi bahsedeceği görülüyor. Bu lafz ise her türlü ahvâl-i tarihiyeye şümül ifade eylediğinden, bu babda erbâb-ı

mütâlaaya izâhat ile beraber numune arzına lüzum görünmüştür.

Malumdur ki: Tarih her türlü hakayıkın muarız temâşâsıdır; ulemanın bidâyet teşekkülünden zamanımıza kadar mürur eden hâlâtın sûrî — ayine-i jeng-nâ-pezîri hükmünde olan — sahayifinden mün'akis ve bedîdârdır; zira dünyada hiçbir şey tasavvur olunamaz, ki tarih onu zabt ve ihâta, ve müracaat olundukta, arz ve irâetmemiş olsun. Ağır, hafif, küçük, büyük her ne kusur olunursa, tarih onu kaydetmiş, onun mahiyetini, ve lev-mücmel olsun, tayin etmeyi kendisi için vazife bilmiştir.

“*Mazi nedir? — Bir mevt-i ebedî*” kavlini eğer tasdik ederseniz, tarihinde hâle ve, daha doğrusu, istikbâle nisbetle mevta hükmünde olan ahvâl-i maziye arzu edildiği anda İsa-yı nefsâne bir maharetle ihyâ etmek, ve iki bin sene evvel sebkât etmiş bir vakıayı, şu anda cereyan eyliyormuş gibi, nazar-ı itibârımız o günde tecessüm ettirmek havâss-ı icâz-kâr-ânesine malik olduğunu teslim etmelisiniz.

Mesela “*Asûrilerin Kışlık Tâamı*” unvanıyla bir makale yazıp da, tâamın envâıyla suret-i eklini ve edevât ve edânîsiyle sofralarının şeklini ve sofraya oturmaktaki teşrifât ve

merasimi tarif eyleyecek olsak, birkaç Asûrinin sofrasını kurmuş da, kışlık tâamı ediyormuş gibi, nazarınızda tecessüm eyleyeceğimde eminim.

İşte, tarih vakayı’ meyyiteyi bu surette ihyâ edilebilir, çünkü biz dört bin sene evvel geçmiş bir kavimle hem meclis olup da, zânû-be-zânû konuşacağız, demiyoruz. Onları görmüş ve tanımış gibi, bazı hallerini öğreneceğiz, demek istiyoruz; bu hizmeti ise tarih ma’a-ziyâdetin tekeffül ediyor.

Binâen aleyh, bizim “Tarih” unvanı altında ara sıra da vereceğimiz malumat-ı tarihin — merak olunacak surette hafâyâ ve garâibini hâvî olan — eğlence kısmına dair olduğundan, ümit ve arz ki erbâb-ı mütâlaa mütelezziz ve hoşnut olur.

İstanbul İmparatorları Huzuruna Dâhil Olacak Süferâyâ Mahsus Teşrifât

[Loyt Prant’ın Sefareti]

Sekizinci asr-ı milâdinin evâhîrinde tevellüd etmiş olan Freson Desponi Loyt Prant gerek Kont Dobranje’nin ve gerek Almanya İmparatoru Büyük Oton’un umuru yolunda Rum İmparatorluğu’na vuku bulan sefâretlerine dair ahlâfa bir hayli

malûmat-ı garibe bırakmıştır, ki imparator sarayının tantana ve debdebesiyle imparatorların merâsim-i teşrifâtiye icrasında — İran mübalagâtini andıracak [s. 89] surette — gösterdikleri havârikı natıktır.

Loyt Prant 948 senesinde vuku bulan birinci sefâreti hakkında diyor ki: “Ben Yedinci Konstantine takdim olduğum gün mülâkat salonuna iki harp esirinin omuzlarına bindirilmiş olduğum halde, dâhil oldum! Salon gayet vâsi’ ve müzehheb (mozaik)* taşlarla müzeyyen idi.

İmparatorun tahtı gayet vasi’ olarak, dirsekleri makamında olan parçaları altından - cesâmet-i tabiide yapılmış - iki mücessem arslan idi, ki gözleri de kendi kendine hareket eylerdi. Bu tahtın piş-gâhında ve takriben üç metre uzakta nahhasdan masnû’ ve yaldızlı bir şecer görülürdü, ki dalları üzerine yine bu maden ma’mûl elvân tabiiyelerine muvafık surette boyanmış tuyur-ı mütenevvia kondurulmuş, ve her biri kendi nev’iyyetine mahsus sada ile ötmekte bulunmuş idi. İmparator müzerkeş bir hil’at-ı fâhire lâ-bes olduğu halde, tahta kurulmuş, ve, haşmet ve

azimetine nakısa gelir mülâhazasıyla, büt gibi tünemiş idi.

Tahta teferrüb eylediğim anda arslanlar hırlamaya, ve kuşlar civıldaşmaya başladılar! Bu aralık - evvelce talim olduğumuz vechle - refakatimde bulunan zâbitan askerisiyle beraber huzûr imparatoru da üç defa zemin ta’zîme ser-fürû ederek, cebîn-sây olduk! Nihayet başımızı kaldırdığımızda ne görsek iyi? Evvelce meşhûdumuz olan şeylerin hiçbiri kalmamış! Yalnız imparator, ibtidâ ki elbisesini tebdil etmiş olduğu halde, bazı mengene ve yaylar vasıtasıyla tavana kadar kalkmış olan ma’hûd tahtın üzerinde oturuyor! Lakin tavan o kadar mürtefi’ idi, ki imparatorla mükâleme etmeliğimiz ancak na’ra atmakla kabil olabilirdi. Bu sebeple baş ve keyl ile birkaç söz teâtisinden, ve sefâretim vechini ifadeden sonra geri geri yürüyerek, salondan çıktık.”

Bu garip mülâkattan birkaç gün sonra imparator huzuruna müsûlumü emretmekle, azimet eyledim. Fakat ibtidâni merasim icra olunmadı; bu husus birinci defaya mahsus imiş. Ondan sonra birkaç defa daha mazhar-ı mülâkat olarak, kendi azamet ve

*Ayasofya camiinin kemerleriyle kapısındaki nakış ve tasvirî teşkil eden hurde taşlara mozaik

denir. Bunlar eşkâl-i mütenevviada ve ekserisi mik’âbdır ve ricac ve zehâmdan memuldur.

muhabbetinin kadrini muhafaza edecek surette irâd-ı kelâm, ve fevka'l-gâye ezhâr-ı tevâzu' eylediğimden, pek ziyade mahzûz oldu, ve bir hayli lakırdı söyledi. Bu riâyet sayesinde idi ki, mevlûd-ı İsâ (a(yım).m(im)) günü hariku'l-âde olarak kendi tâamına davet eyledi.

Tâam mülâkat salonundan daha büyük ve tâama münasip surette müzeyyen ve kubbeli bir salonda tenâvül ediliverdi.

Yerlere şilteler serilmiş, ve orta yere sîmden ma'mul ve gayet cesîm-i müdevvir bir tepsi konulmuş, ve âdet-i belde üzere herkes şiltelerin üzerine oturmuş idi. Böyle resmî ziyafetlerde ferş edilen şiltelerin adedi on dokuzu tecavüz etmemek şerâit-i teşrifâtîyeden imiş. At'imenin mevzu bulunduğu kaplar umumen altından ma'mul ve fevkâ'l-gâye musanna' idi. Tâam hitâm bulup da nevbet meyveye geldiğinde, üç kıta büyük ve altından mevzu kaplar içinde ve fakat [s. 90] kendi kendine sofranın üzerine indi. Şöyle ki: Bu kapların kulplarına altın bendler bağlanarak, onlar dahi sırma iplerle salonun kubbesine rabt edilmiş idi. Kubbenin vasıtasıyla kaplar kubbeden sofranın üstüne indirildi.

Tâam edilirken, pehlivanlar güreşir ve cenkçiler zûr-âverlik icra

ederdi. Hatta bir delikanlı yirmi dört kadem tûlunda ve iki ucuna iki (**kudh(?)**) çember geçirilmiş bir direği alını üzerinde mütevâzin olarak tutmakta idi.

Bundan mâ-adâ Loyt Prant saray zâbitânına tevzi'-i mükâfat resminde dahi bulunmuştur.

“Geniş ve uzun bir masanın üzerine derunlarında para dolu birçok kutular dizdiler, ki her birinin ne miktar meblağı hâvî olduğunu mübeyyen üzerinde bir de yafte merbût idi. Bu masanın bir ucuna imparator oturdu; yanında ve ayak üzerinde duran bir zâbit nâil-i mükâfat olacak refikasını birer birer çağırır idi. En evvel gelen sarayın baş zâbiti olduğundan, ona mahsus olan kutuyu teslim eylediler; lakin eline almadı; omuzu üzerine koydular. Bundan mâ-adâ dörtte cenk hil'atı ihsân olundu. Daha sonra serkurenâ ve müteâkıben baş amiral geldiler, ki bunların haysiyet ve rütbesi dahi birincinin haysiyet ve rütbesiyle müsâvî olduğundan, aynıyla onun mazhar olduğu yolda nâil-i mükâfat oldular. Bunlardan sonra yirmi dört nefer zâbit gelerek, her biri yirmi dörder altın ile ikişer hil'at aldılar. Daha sonra (Patris) denilen yerli zâbitler gelerek, her birine on ikişer altın ile birer hil'at ihsân olundu.

Müteâkıben emîr-âhûrlar ve üçüncü derecedeki zâbitân gelerek, her biri kendi dereceleriyle mütenâsib olan hediyeleri aldılar.”

Gerek ikinci kabulünde ve gerek sâir hususâtta icra ve riâyet olunan bu türlü teşrifât-ı garibe bir asır sonra Konstantin Mofomak tarafından lağvedilmiş idi; ki mûmâ-ileyh 1042'den 1056'ya kadar câlis-i taht-ı hükümdarı olmuştur.

İstanbul daire-i imparatorisinde mer'i olan tuhaf ve garip teşrifât-ı resmiye hakkında mükemmel bir fikr-i mahsus almak için, İstanbul imparatorlarından (Konstantin Porfirojent)'in kaleme aldığı kitabı okumalıdır. Mûmâ-ileyh 911 senesinde cülus etmiştir.

İstanbul imparatorları takvimlere muayyen olan eyyâm-ı mahsusadan mâ-adâgünlerde halka görünmezlerdi. Bu vak'a-i azime yani imparatorun halka arz-ı didâr eyleyeceği yevm-i mahsus saatle dakikasıyla kahramanlar ve pehlivanlar vasıtasıyla ahâlî-i memlekete ilan ediliyordu.

O saat sokaklar süpürülmeye, ve dükkânlarla hâne kapıları envâ'ı şükûfelerle donatılmaya başlanırdı. Herkes en kıymetli eşyasını pencerelere ve balkonlara çıkarır, altın

ve gümüş fagfûrî evânî ve akmişe-i harîriyye her hanenin hâricini tezyin ederdi.

Şairler ve sazandeler takım takım imparatorun güzergâhına dizilerek, meddâhi hakkında nizam ve inşâd edilen destanları, kasideleri okurlar, ve çalarlar idi. Hatta bu meddâhiyeleri [s. 91] Gud ve Acem ve Frank ve hatta İngiltere'den dahi gönüllü olarak gelmiş olan askerler kendi lisanları üzere tercüme ve nazm ederek, nevbetbi-nevbet kıraat ederlerdi.

Yunan-ı kadîmin İranlıları takliden eyledikleri bir nev' kadifeden ma'mul sevb-i kıymetdârı yalnız imparator giyebilirdi, ve İran modası olmak üzere, başına da bir külâh giyerdi ki her meyü's-şekl ve kumaştan ma'mul idi, ve üzeri inci ve elmas ile tezyîn ve tersî' edilirdi.

Ufkî bir daire ve onun üzerinden mürur eden iki kavş-i mezheb İstanbul tacı idi. Bu tacın tepesine bir kere ve onun üstüne de bir salîb oturtulmuş idi. Kenarlarından uzatılmış olan iri taneli iki dizi inci imparatorun şakaklarından aşağı sarkar idi.

Loyt Prant'ın sefâretinden birçok asır sonra İstanbulluların kibir ve azametini — Kudüs şerifi kurtarmak

için Konstantiniyesuru etrafına birikmiş olan —ehl-i salîb fırkaları pek ziyade küçültmüş idi.

Evânda İstanbul tahtında câlis olan imparator meşhur Aleksî Komnen tasavvur olunabildiği kadar her türlü nizâm ve tertibden muarra olan bir cemm-i gafirin mürûrunu teshîl, ve hatta ihsan ve atıyyeler ile rüesâsını dahi mecbur itaat ederek, memleketini büyük bir tehlikeden kurtarabildi.

İstitrâd

Ehl-i salîb tarihi mütâlaasından malum olacağı vechle, bu cemâat-ı kesîre içinde kucağında kundakta sarılı çocuklarıyla karılar, ve kadleri dü-tâ ihtiyarlar, ve hatta adları insan ve kendileri sibâ'dan ve behâimden daha şerîr bir vahşilerdi. Bu cihetle Aleksî Komnen cümlesini tâate götürememişti. Hatta müşârünileyhin kerimesi pederi Aleksî'nin hayatına dair yazmış olduğu kitaba ehl-i salîb fırkası hakkında şu fıkrayı derc eylemiştir, ki bu yâdigârların mahiyetini tayin eder:

“Franklar kaffeten bi'l-ittifâk yemin dahi ettikleri zaman bir kont gelerek bî-muhâbâ imparatorun sandalyesine oturmaya mütecâsir oldu, imparator Latinlerin kibir ve gururunu bildiği, ve bâ-husus böyle ednâ bir hareketten bir defa sakime hudûsuna

sebebiyet vermek istemediği için sükût etmiş idi.

Flander kontu Bodvin Frank kontuna yaklaşıp, ve elini çöküp, “*Bu makama oturmak sana yakışmaz.*” dediği zaman o edepsiz kont barbar lisanıyla “*Al, işte, bir akli başında edepsiz daha! Bu kadar kahraman cenkciler ayak üzerinde iken, mücerred kendisi oturmak arzusuna düşmüş de, benim oturmaklığıma taarruz eyliyor.*” dedi

Aleksî Komnen bu harîfin dudak kımıldatışına ve bâ-husus çehresinin ubûsetine dikkat ederek, Frank kontunun ne dediğini öğrenmek için, tercümanını celb eyledi; fakat tercüman maddeyi istizâh eyledikte, Frank kontunu asla şikâyet göstermedi, mamâfih imparator şu hâli hatırından çıkarmayıp, misafirler kendisine vedaya geldikleri gün, Frank'tan kendisinin kim olduğunu soruyordu. Harîf de gayet [s. 92] vakur-âne bir tavırla şu cevabı verdi: Ben Frank'ım, hem de en eski, en asilzâde bir familyadanım. Ben hiçbir şey bilmem, yalnız bir şey bilirim ki; o da şudur ki: Benim memleketimde bir Dörtyol ağzında binâ olunmuş bir kilise vardır; meydan-ı mübâreze de nâm ve şan kazanmak isteyenler oraya giderler; bir düşman zuhûr için, Cenâb-ı hakka

niyaz ederler. Ben de çok zaman oraya devam eyledim; ne faide ki benimle savaşılabilecek bir düşman zuhûr etmedi. Fakat imparator merkûmun şu barbarca verdiği cevabı sem-i nefretle dinleyerek, asla mukâbelede bulunmadı.

Bu kadar cesaret ve gurura mâlik geçinen şu kont Durille Muharebesinde helâk olmuştur. Dukanej nâm müverrihin rivayetine göre, bu bahadır tafra-furûş Paris kontu Robert imiş. Hatta gariptir ki Valter Scott nâm İngiliz şair-i meşhûrî bu harîfi romanlarının yüzde bir kahraman sahib-kırân olmak üzere, zikreyle.

(İstitrâd hitâm buldu)

Giderek İstanbul'da teşrifata riâyet bir dereceye vardı ki, mesela, kral yavrularından biri veya bir mâbeynci kendisini ifrâda karşı ma'bûd derecesinde tutardı, ve halk ise bir büyük adamın ve bâ-husus saraya mensup bir zâtın huzuruna dâhil olacak olsa, kiliselerde tasvir-i salîbiyye karşısındaki huzû' perestîşkâr-ânelerinden ziyade tezellül ve huşû' ezhâr ederlerdi. Yalnız asker takımı haysiyetlerini muhafazaya kudret-yâb olmuşlar, ve kanun-i kadîmleri ve merasim teşrifâtiyeleri ne ise, ondan şaşmamışlar idi.

Hele vükelâ-yı devlet arasındaki teşrifât uğrunda o kadar facialar zuhûr etmiştir, ki ta'dâdı hemen mahâll hükmündedir.

En namuslu ve en ziyade muhibb-i mülk ve millet geçinen bir adam, ez-kazâ haysiyât-ı ârıza eshâbından birinin huzurunda biraz lâübâlî-yâne hareket eyleyecek, veya esnâ-yı râhda tesadüf edip de, selâmını almak külfetinden kendisini u(n)utacak olsa, o adamın mutlaka bir belaya uğramaklığı mukarrer idi.

Fakat dünyada hangi şey olursa olsun, nisâb ve nizâmını şaşırıp da, efrât ve tefrîte uğradığı halde, mutlaka onun bir sût'-i netice hâsıl etmeği tabiidir. Binâen aleyh bu teşrifât-ı beliyyesiyle şeref-i izâfî şeref-i zâtîyi pençesi altında zebûn ederek, ahlâk-ı millet bozulmuş ve namus ve haysiyetini muhafaza etmek isteyen dahi dûcâr-ı bela ve hakaret ola ola, eski asabiyet mahvolup, gitmiş idi.

Hangi meclis ve daire-i hükümete gidilse, en evvel düşünülecek şey teşrifât kaidesine hüsn-i riâyet, ve her nerede bulunulsa, olunan bahs ve mükâleme teşrifât yüzünden görülen ve görülmekte olan şenâları nakl ve hikâyet etti.

Saray takımı ve vükelâ askerinin haysiyet-i zâtîyelerini muhafaza ile

arzu ettikleri gibi, huşû' ve tezellül-i ezhâr etmeyişlerini kendilerine bir hakaret addederek, onları da mecbur tevâzu' ve huşû' etmek için, imparatorun irade sünûhuna fırsat-yâb oldular ise de, asker [s. 93] hakikaten şerefini muhafazada sebât ederek, ne imparatorun iradesine itibar, ne de eski usullerini sekte-dâr eylediler.

Hatta bir at yarışında bir asker-i zâbitinin atı mâbeyncilerden birinin atına müsâbakat etmiş, ve fakat bu sebbâk zâbitin süvariliğinden ve binâen aleyhsaraya mensup bir zât vâcibü'l-ihtirâmın kadr ve menziletini mülâhaza etmeksizin, mühemimiz zen ikdâm ve isti'câl olmaklığından neş'et eylediği, ve bâ-husus o siyâkda bir biniciliği kazandığı için, zât-ı muhterem askeri rütbesinden mahrum etmeyi murâd ile, imparatorun irade sudûruna muvafık olmuş; ve halbuki bir asker için süvarilikte maharet mucib-i nekâl ve ukûbet değil, şâyân-ı sitâyiş ve mükâfat olmak lazım gelirken, bunun aksiyle mücâzât edilmesi asker takımının birçok vakitten beri beynini yakmakta olan ateş gayz ve hiddetin birden bire feverânına sebebiyet vererek, bir büyük ihtilâl zuhûra gelmiş, ve en sonunda, mâbeyncinin başı kesilmeyince, fitne-i sükûnet bulmamıştır.

Tarihlerimizde meşhur olan vakayîdendir ki: Osmanlılar İstanbul'u feth ile, şehrin ortasına kadar yürüdükleri halde, Kostantiniyye vükelâsı Osmanlıları defetmekliğinin esbâbını müzâkere ve müşâvere için, Ayasofya'da ictimâ' etmişler idi. Halbuki o arbede arasında nasılsa merasim-i teşrifâtiyye riâyet olunamayarak, mesela, bir askeri sergerdesinin hazinedârın üst tarafında bir sandalyeye oturmaklığı diğerinin azametini tahrîk ile, nez'e sebep olmuş; ve giderek kavga cesâmet-peydâ edip, saç saça, baş başa, gelmekliğe de kalınmadığından, iskemlelerle birbirini kırıp, geçirmişlerdi, ki lisanımızda iskemle kavgası diye şöhrat bulmuştur.

Terâcim-i Ahvâl

—

Hasan Sabbah

Mütekaddimîn ve müteahhirînden faziletle ma'rûf olan zevâtın ahlâka numune-i imtisâl olmaya layık gördüğümüz ahvâl-i hususîyelerini tahrir sırasında maharet iblis-pesend-âne ile meşhur ve nev'ileri şahıslarına münhasır olan nâdire-i şenâatden bazı eşhâsın ibret-bîn olmaya şâyân bulduğumuz hususât-ı redîelerini dahi tasvir etmeyi münasib addeylediğimizden, bu nüshamızda bu

takımın Şenâyi' ve habâis cihetiyle reisü'r-rüesâsı olan Hasan Sabbah'ın tercüme-i hâlini tahrir e Őürü' eyledik.

Hasan Sabbah'ın zuhûruna kadar güzerân eden müddet ve ahvâline dair gerek İslâm ve gerek Frenk tarihlerinde malumât-ı mükemmele yoksa da, tarih zuhûru olan 475'ten tarih fevtî bulunan 518 senesine kadar geçen ahvâl-i vakâyi' hakkında mukayyed olan malumat mükemmeldir.

Merkûm dört yüz otuzla dört yüz kırk arasında Irak'ta doğmuş; otuz otuz beş yaşına kadar birçok yerlerde seyahat ederek, ibtidâ İsnâ AŞeriyye mezhebine temessük ettiği halde, muahharen muallimi olan Abdümelik o mezhepten udûl, gulât-ı Őîa'dan İsmâiliyye* denilen mezhebi ihtiyar ve kabul ettirdi. [s. 94] Zuhûrundan iki sene mukaddem bir takrîb ile Selçukiyye'den Alparslan ve MelikŐâh'a otuz sene vezâret etmiş olan müşâhir vüzerâ-yı İslâmiyyeden Nizâmülmülk'e intisâb ederek, her fende ibrâz eylediği kemâl, ve bâ-husus ezhâr ettiği zühd ve **nakvî**(?) sayesinde müşârünileyh nezdinde fevka'l-gâye

makbul olarak, hatta kendisini MelikŐâh'a dahi takdim etmiş; ve bu takrîb ile padişah müşârünileyhin huzuruna da girip çıkmaya, ve, me'mûli vechle, iltikâtına mazhar olacak yolda onu dahi iğfâle fırsat-yâb olmuştu.

Hasan Sabbah Nizamülmülk ile padişahı ezhârından hâlî olduğu diyânet-i ca'liyye ve ulûm ve maarif-i garbiye ile iğfâle muvafık olduğu halde, Nizamülmülk'ün damadı olan fatânet ve kiyâsette emsâli nadir bulunan Ebu Müslim harîfin bin türlü reyb ve riyâ-pûŐideleriyle setr etmek istediği desâyis-i iblis-kârânesine kuvve-i zekâ ve irfâna ve bâ-husus hareketini tecessüsdeki dikkat ve im'ân sayesinde layıkıyla vâkıf olarak, harîfin mükâyedine meydan vermemek azmine düşmüş idi.

Ebu Müslim Hasan Sabbah hakkında daha birtakım emârât-ı kaviye hâsıl ettikten sonra, birgün kayınpederi Nizamülmülk'ün nezdine giderek, birçok mukâddimât-ı hakimâne ve emsâl-i tarihiye bast eylediğini müteâkıb, Hasan Sabbah'ın zühd ve takvasına itibar etmemesini, ve

*Milel ve Nihal ve Őürûh ve muvakkıf kitab-ı kelâmîyyede mufassalan muharrir olduğu üzere İsmâiliyye diye Ca'fer-i Sâdik'ın oğlu İsmail'in imâmetine zâhib ve İmam Musa Kâzım'ın ve evladının imâmetini münkir olanlara itlâk olunur.

Bunlarda bir mana' ile bätniyye ve karamita ve seb'iyye ve babiniyye ve muhammeriyye namlarıyla birkaç fırkaya ve bu fırkalarda diğer namlarıyla birçok Őîa'ya ayrılır. Hasan Sabbah ise İsmâiliyyeden bätniyye fırkasının reisi idi.

ezhâr ettiği tavr-ı din-dâr-âne tervîc-i merâmını mûcib olarak vesâil-i istihsâle kadar vakit ve fırsat kazanmaktan ibaret olarak, maksadını ise gerek kendisini ve gerek sultan ile sâir-i eâzımı iğfâldeki devam ve muvaffakiyeti sayesinde yakında icraya kıyam ve mübâşeret etmecliği ihtimâlden baîd olmadığını, ve hurûcu halinde koyacak fitnenin birçok seylâbe-i hûn ile bertaraf olabileceğini beyan ile, böyle bir hadise-i belâya meydan vermemelerini, ve hiç olmazsa, kendilerinin sebep-i ma'nevi olmamalarını musirr-âne ihtâr etmiş idi. Halbuki Hasan Sabbah'ın etvâr-ı ca'liyyesindeki elvân-ı hakikat ve metânetin bahşettiği emniyet Nizâmülmülk gibi fatânet ve irfân ile meşhur olan bir sürü ihtârât-ı vakıanın vehmiyyâtta neş'et eylediğine kâil etmiş, ve binâen aleyh damadının hakâyık-ı binâne olan şu vesâyâsını, Hasan'ın nezd-i padişahîde hâiz olduğu taltîf ve rağbeti istirkâb eylemesi gibi — en âdî adamların düşünebileceği — bir fikre zâhib eylemişti!

Mamâafih Ebu Müslim suresini düşürdükçe, ihtârât vakıasını kayınpederine tekrar ile, harîfin def'i esbâbını istihsâle çalışır, ve halbuki ifâdâtının aksine tesir ederek, Hasan'ın gittikçe rağbet ve haysiyet bulunduğunu

gördükçe, harîf hakkındaki gayz ve şiddetini artırır idi. Fakat Hasan'ın desâyis ve şeytanette gibi maharetini bildiği cihetle, hakkındaki su-i zanını kayınpederinden mâ-adâ kimseye açmamış; ve hatta evvelki tarz-ı riâyetini dahi bozmamış idi. Nihayet Ebu Müslim dâhiye-i ber-pânın mahvına bi'z-zât kendisi teşebbüs ederek, bir takrîb Hasan'ı öldürmeye karar verdi. [s. 95]

Ne çare ki Hasan Sabbah kendisinin muzmirini keşfe kâdir olan ezkiyâ ile ezhâr ettiği riyâkârlığa hakikat manası vermekte olan safvet-i kalb eshâbını layık oldukları mertebelerde taktirde maharetli bulunduğu, ve belki bir daireye intisâb etmemizden evvel, kâffe-i havâs-ı şeytâniyesine müracaatla, o daire halkının ezkiyâ ve asfiyâsını hâdde-i im'ân ve imtihandan geçirerek, ona göre hareketi akdem-i vecâibden bildiği cihetle, mûmâ-ileyh Ebu Müslim Hasan'ın idamını tasmîm ettikten sonra, harekât ve muâmelâtında ednâ bir rişte-i iştibâh vermeyecek kadar ıttirâd ve ihtiyât etmemiş iken, nasılsa, yine bir şüpheye düşerek, bir gece Nizamülmülk'ün dairesini terk, ve bir takrîb-i firâr eyledi.

Hasan Sabbah böyle bir şüphe ile Ebu Müslim'in hancer-i adlinden kurtulduktan sonra, muallimi Abdülmelik'in nezdine azimetle, esbâb-ı hurûcunu müşâvere ve tasmîm ederek, mezheb-i bâtilini tesadüf ve ikna edeceği sâde-dilâne telkîn maksadıyla vilayetten vilayete iki sene kadar mütemâdiyen dolaşıp Mısır'a gitti.

Orada ise ulvîlerden müstansırla mülakat ederek, mûmâ-ileyhi meramını tervîce pek ziyade müsait bulunduğu gibi, müstansırda halkı kendisinden biat ettirmek için, böyle bir cerbezeli sâhib davete muhtaç idi. Binaeneleyh gezdiği yerlerde halkı kendisine davet maksadıyla Hasan Sabbah'a bir hayli paralar verdiği, hatta Hasan müstansırı temin için, “*Ya siz vefat edecek olursanız, kimi imâm tanınmalı?*” dediğinde, müstansır da oğlu nizârî göstererek, “*Benden sonra halka imâm olacak budur.*” demiş idi. Halbuki müstansırın maksadı başka, Hasan Sabbah'ın emeli bütün bütün başka idi.

Mısır'dan çıktıktan sonra Şam ve Diyarbakır taraflarını dolaşarak, Bağdat'a, ve oradan da Horasan'a,

Van'dan Kaşgar'a ve Maverâünnehir'e seyahatle, gezip dolaştığı yerlerde muhâkeme-i fikriyyeden âciz olan zuafâ-yı ümmeti ihlâl, ve mezheb-i bâtilini tervîc ve neşre ikdâm ederdi. Bu vechle her gittiği yerde kendisini tanır ve mezhebini takdis eder adamların miktarı matlûb olan dereceyi bulduktan sonra, 483 tarihinde (Alamut)* kalesine dahil olmuştu. Kale metânet ve rasânetce fevkâlâde bir binâ olduğu gibi mevki'i dahi fevka'l-gâye sarp ve sa'bü'l-vüsûl idi.

Hasan Sabbah bu kaleyi gördüğü gibi, işine elvereceğini anlamış ve kendisine, makarr-ı hükûmet eylemek üzere intihâb etmiş idi. Hususen halkının akîde ve meşverâtını istihrâc eylediğinde, fikir ve heveslerini kendi arzusuna mütemâyil bulduğundan, orada ikâmete karar verdi; ve âdet ve me'lûfesi üzere daima salâh ve takva ezhâr ederek, ve sûfiyâne hırkalar ve imâmeler giyerek, şeytaneti şeyhâna bir tavır ve kıyafet ile icrâdan hâlî olmazdı. Bu takrîb ile binlerle Müslüman gizlice kendisine ittibâ' eylediğinden, cemâati maksadını ilâna medâr ve kendisine kuvvetü'z-ahr

*Bu bir kaledir ki Kazvin eyaletinin garb tarafında Sin Nehriyle Sultaniye arasındadır. Dâi'-yi Kebir diye maruf olan Hasan bin Zeyd

Taberistan hakimi ile 246'de binâ etmiştir aslı (Alamut)tur. Deylem halkı lisanında Alamut talim-bâz manasınadır kalenin bulunduğu mahalle ve havâlisine Dalkak denir.

olabilecek bir raddeye bâliğ oldu. [s. 96]

Alamut kalesi o zaman şeref Şah Cağferî'nin zîr hükmünde olarak, tarafından mansûb olan mütesellim ise bir memleket umûrunu idareye kâfi cerbeze ve iktidâra malik olmak şöyle dursun, adeta bih-i lay rüzgârdan bir harif olduğundan, Hasan Sabbah'ın ârâyîş-i riyâ ve takvasına halk dilziyade i'timâd-ı samimi hâsıl eylemiş; ve enfâs-ı müteber ki senden istifâde ümidiyle, daima mahall-i ikâmetine giderek, hüsn-i teveccühünü istid'â eylemekte bulunmuş idi.

Hüsn-i ma'nevi zamirini faale çıkarmak mevsiminin hulûl eylediği bir günde mütesellimin huzuruna girerek, selam verdikten sonra, artık burada işin kalmadı; bu kale ba'de-mâ benim zîr-idare ve hükmümde bulunsa gerektir. Fakat sana bir saat mühlet verdim; emvâlini toplat; beğendiğin yere git! demiş idi. Mütesellim ise Hasan'ın bu sözlerini latifeye haml eder; ve bu yolda ahmaklara mahsus olan bir çehre ile güler idi.

Fakat Hasan her vaktini tavrının fevkinde bir mekânetle havâs-ı ittibândan birine: “*Var, halka ilan ile; işte, ben kaleye malik oldum.*” diye hitâb ve emr eylediğinde, mütesellim bu sözlerden bir gerçeklik hissederek,

— Siz ne yapıyorsunuz? filân — demeye ağız eylediği sırada çünkü memleket halkının yüzde doksanı kendisine tâbi olduğundan, Hasan'ın maksadını haber alanlar fevc fevc dârü'l-hükûmete şitâb ile, mütesellim Ma'hûdî yaka paça memleketten dışarı atılır. Bir saat sonra mâlik olduğu eşya ve emvâl-i menkûlenin kâffesini bir halâl-i zâyî olmaksızın ardından gönderdiler. Hasan Sabbah bu vechle kaleye malik olduğu günden itibâren tasmîmâtını icraya mübâderetle, dolaştığı memâliğin her bir yerine emirnâmeler istâr ederek, mezheb-i bâtılını kabul eden avnâtına işe yararlarını celbe ibtidâr eyledi.

Hasan'ın Alamut'ta ilân-ı hükûmet, ve memâlik-i İslâmiyeye evâmîr-i irsâl eylediği haberi Nizamülmülk'e vasıl oldukda, damadı Ebu Müslim'i — tıynet-şinâslıkdaki fatâneti takdir ve teslim ile — kalenin muhâsarasına kifâyet edecek mikdâr-ı askere serdâr ederek, sevk eylemişti. Kale mevkie nihayet derecede sarp bulunduğundan, vusûl mümkün olamadıysa da, hâricle olan münasebetini kat' ile, muhâsarada şiddetle devam eylediler.

Hasan ise uğrayabilmek ihtimali olan her belanın def'i esbâbını evvelce tedârik etmedikçe, hiçbir şeye

teşebbüs etmemeyi şîâr edinen melâinden bulunduğu cihetle, hasmının tedâbirini neticesiz bırakacak, ve binâenaleyh tazyîk-i muhâsaradan kendisini kurtarabilecek surette bir tedbir ibliskârâneye teşebbüs eyledi. Şöyle ki: Kalenin muhâsarasından evvel itâre ve irsâl için celb ile, usûl-i mahsûsasına tevfikân karanlık bir mahalde habseylediği güvercinlerden birine bir mektup rabitâ ederek, uçurmuş, ve güvercin mesken-i kadîmine rücû' eyledikte, mektup nigâh-bânları olan fedailerin eline geçmiş idi. Açıp mâiline muttali olduklarında, emrolunan hizmetin icrâsına her biri iddiâ-yı rüchân etmeye başladı. Hizmet ise Nizamülmülk'i idam

(Mâ-badı gelecek nüshada) (97)

İngiltere devletinin borcu takriben yüz seksen milyon kîse olarak, bütün İngiltere memâliğinde tedâvül eden İngiliz meskûkâtının kıymeti borca tahmin on milyon kîse olmasından, düyûn-ı devlet-i nukud memleketin on dokuz katı miktarında bulunur.

—
Avrupa'da mevcut olan tiyatroların miktarı bin beş yüz dokuz kît'adır.

İtalya'da yirmi beş milyon nüfus olduğu halde, 348 — Fransa'da otuz altı milyon nüfus bulunduğu halde, 337 — İspanya'da on altı milyon nüfus mevcut iken, 160 — Almanya'da kırk bir milyon nüfus bulunurken, 191 — Avusturya'da otuz yedi milyonvarken, 150 — Rusya'da yetmiş milyon ahâli bulunduğu halde, 44 — İngiltere'de yirmi milyon nüfus mevcut iken, 277 — memâlik-i Osmâniyede otuz milyona karîb nüfus varken, topu sekiz kît'a tiyatro vardır!...

—
İngiltere memâliğinde buhar kuvvetiyle idare olunan makinelerin mecmû' kuvâ-yı müteharrikesi üç yüz milyon bâr-gîr kuvvetine müsâvî olarak, bu makinelerde buhar yerine insan kullanılacak olsa, küre-i arzda mevcut olan insanların cümlesi İngiltere fabrikalarında istihdâm olunmak üzere, fakat mezkûr fabrikaların nısf-ı muattal kalmak lazım gelir!...

—
İngiltere'de (Vimferlayn) namındaki iplik fabrikasında yedi bin amele müstahdem ve yirmi beş vapur makinesi mevcut olarak bu sayede vücuda gelen mamûlât-ı mesâi-yi beşerle hasıl olacak olsa, yüz doksan

bin adamın mezkûr fabrikada istihdâm edilmesine mütevakıftır.

Fabrika sahibi vefatında familyasına on iki milyon İngiliz lirası bırakmıştır!...

—

Fıkarât-ı Tarihiye

—

Abbasilerin sahib-i daveti olan Ebu Müslim Horâsânî, ki İslam arasında zuhur eden Haccac meniş zulmeden biridir, Abbasilerin takviye-i bünyân devleti yolunda ettiği muharebelerde döktüğü kanlardan mâ-adâ, eli bağı olarak altı yüz bin adam idam eylemiştir!... Abdullah bin el-Mübârek'ten, Haccac ile Ebu Müslim'in farkları nedir; diye sual olundukta — Ebu Müslim'i bir

kimseden hayırlıdır, diyemem; lakin Haccac'ın şerri ondan eşna'dır. — cevabını vermişlerdi.

Merkum Ebu Müslim'i Abbasilerin ikincisi olan Mansur sefere başında ta'âm etmekte iken, huzuruna celb ederek, bazı seyyiatını ta'dâd, ve birçok itâbdan sonra ihfâ ettiği adamlara işaretle ibtidâ bir kılıçta bacaklarını biçirdikten sonra, her uzvu bedenini birer birer ka't ettirerek, idam ettirmiştir; ki hicretin 137 Şabanındadır. Sene otuz yediye vasıl olmuş idi.

—

İslamda en evvel sultan lafzıyla yâd olunan meşhur (Sultan Mahmud Gaznevî)dir.

—

(Muharrir)in oniki cüzü bir senelik itibâr olunarak, müşteri olmak isteyenler için fiyat seneviyesi otuzaltı kuruştur. Taşralar için — sağ akçe olarak — altı kuruş posta ücreti zammolunur. Merkez idaresi Bâb-1 Âli haricinde 2 numaralı “Tasvir-i Efkâr” matbaasındadır. Mektup ile mahallerini tayin ve fiyatını posta pulu olarak melfûfen yahut sâir suretle irsâl edenlere beher cüzü çıktıkça posta ile gönderilecektir. Müteferrik olarak Bahçekapısı’nda Hasan Ağa ve Bâb-1 Âli caddesinde Toros Ağa’nın dükkânlarıyla köprübaşındaki gazete barakasinda vesâir mahallerde satılır.

1.4. Dördüncü Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 4 kuruş

Dördüncü Cüz

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyî, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahs eder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—
Muharriri: T. EbuZZiya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Mündericâtı

—
Bir Muharririn Azamet ve Sefaleti — Üdebâ-yı Hükemâdan Meşhur (Jan Jak Russo)nun Muasırlarından Mablı'ya Dair Bir Mütâlaanâmesi — Zekâ-yı Hayvanât: Kedi — Tarihten İki Fıkra yahut Müdâhene ile Sıdk — Lûgat Tarzında Kitap Yazmak — Terâcim-i Ahvâl: Hasan Sabbah.

S(in) M(im)

İstanbul

Maârif-i Nezâret celilesinin ruhsatıyla birinci defa tab' olunmuştur.

1293

Tasvir-i Efkâr Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 2

Muharririn Müşterilerine İhtâr

Muharrir kaplarına bu yolda
mevâd-ı mütenevvia ve bâ-husus

tarihçe müsbet olan vakâyi’-i sahihe ve garibe derc eyleyişimizin hikmetini birinci cüzün kabında söylemiş idik. Burada da şunu söylemek isteriz ki: Bu gibi âsâr-ı mütenevviayı câmî’ olan kaplar senevî yirmi dört sahife hâsıl eyleyecek, ki bu da her on ikicüzden ibaret olacak bir cildin âhirine ilave edilir ise, oldukça mütâlaaya diğer bir zamîme-i malûmât olur. Bu hatıraya mebnî kapların daima bir renkte bulunmasını ihtiyar ettik. Binâenaleyh, şu zamîmeye ehemmiyet verenlerin kapları muhafaza etmelerini ihtâr ederiz.

Bâ-husus Muharrir için her cilde mahsus olarak senevî hurûf-ı hecâ tertibi üzere mükemmel bir fihrist mündericât tanzîm edileceği gibi, bunun için dahi irice bir fihris tutulacaktır.

Malûmât-ı Tarihiye

Halife-yi Abbasiyenin üçüncüsü Mehdi halife zamanında — 159 — da Horasan’da mukanni’ dedikleri harîf zuhur eyledi, ki alçak boylu ve bir gözü kör idi, ve altından bir yüzlük yaptırıp onu taktığı için mukanna’* tesmiye olunmuş idi.

*Mukanna’ muazzam vezninde miğfer-pûş adama yani maske giyene itlâk olunur ve

Merkûmun ismi atâ olarak, fakat tebası beyninde hakim diye yâd olunur idi. Bu mukanni’ — hâşâ sümme hâşâ — dava-yı ulûhiyet eder, ve fakat bunu en ziyade mahrem-i esrârı olanlara söylerdi. Ve Cenâb-ı hak ibtidâ Hazreti Adem’i halk ederek, onun, ve bâ-dehû Hazreti Nuh’un, ve ondan sonra da Ebu Müslim’i yaratıp onun suretine intikâl eyledi; ve nihayet kendisinden ötürü — hâşimin suretine girdi, der idi. Nâsdan birçok ahmaklar kendisine ittiba’, ve söylediği hezeyânlara itimâd ederek, gerek giyaben ve gerek huzurunda (neûzü-billâh teâli!) kendisine secde ederler, ve muharebelerinde “*Ya Haşim, sende meded!*” diye feryat ve istimdâd eylerler idi. Giderek cemiyeti vüs’at bularak, Horasan muzâfâtından olan (Keşş) taraflarında (Nestam) ve (Sibharde) kalelerine tahsin eylediler. Hususen o aralık Buhara’da (Mübeyyiza) denilen taife dahi zuhûr, ve Türk kavminin putperes ile beraber bunlara iltihâk eyleyerek, ehl-i İslâmın emvâl ve erzaklarını gazab ve memleketlerini harap eylerdi. Ve o sene Horasan valisi bulunan meşhur Hamid bin Kahtaya’nın vefat etmecliği

mukanni’ vezninde kadınların baş üzerisine ve başa giyilen miğfere denir ki pûlâddan ma’muldür.

bunlar tezyîd-i vakt etmelerini intâc ile envâ'-ı şekâvete cüret-yâb oldular nihayet 161 senesinde Horasan valisi bulunan Maâz bin Müsellim azim bir ordu ile Mukanna' üzerine yürüdü ki ser-askerini efâhim-i ceng-âverân İslamdan Said el-Harş idi. Ol müsâdemede Mukanna'nın askeri münhezim olarak bakıyyetü's-süyûfi (Nestam) kalesine firar, ve kalenin

hendeklerine metânet ve istihkâm vermeye ikdâm eylediler.

Fakat ser-asker müşârünileyh muhâsarada şiddet gösterdiği cihetle, tâkatleri kalmadı. Otuz bin kişi birden teslim oldu. Mukanna'nın yanında ise topu iki bin kişi kalmış idi. Mukâvemetten me'yûs olunca, kalede bulunan

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Birinci Cilt

Gurre-i Rebiü'l-ahir

Dördüncü Cüz

Bir Muharririn Azamet ve Sefâleti

—

Şu unvânı anmış olan makale-i âtiye “Volor” yani hırsız ismindeki musavver bir Fransız gazetesinde bundan dört sene mukaddem Fransa üdebâ-yı meşhuresinden (Jul Janen)* tarafından neşr olunmuş idi.

Bunu tercüme ve neşredeşimiz, zât-ı mâdenin şâyân-ı itibâr olmaklığıyla beraber, Avrupa erbâb-ı kalemin, bâ-husus Akademi denilen encümen-i dâniş ve irfânın en be-nâm âzâsından bir edib sâhib-i kemâlin, bir vakıayı tasvir ve hikâyede, ittihâz ettiği üslûb-ı edebiyi erbâb-ı mütâlaaya irâe fikrinden neş’et etmiştir.

Makale bir vicdân-ı sâfdan inbiâs eden infîlât-ı rakika ve müesserenin mâhiyetini gösterir bir yolda gayet sade elfâz ile yazılmış olduğundan, bizde tercümede, mümkün olduğu kadar, muharririn insicâm-ı efkârını muhafazaya itina

eyledik; çünkü maksadımız lafz-ı perdâzlıkla ibrâz henüz değil, garbiyyûnun, âdi bir vak’ayı hikâyede bile, riâyet ettikleri zerâfet icâz-kârâneyi tefhîmdir.

Ruhunuzu sıkarsa bile, makaleyi tekâmül okumak külfetini ihtiyâr etmenizi tavsiye ederiz. O halde hiç şüphe etmeyiz ki, birkaç satırını mütâlaa ettikten sonra, mutlaka vicdanınızda bazı infîlât-ı müessere hâsıl olacaktır; mütâlaada biraz devam ettikçe, bu hiss-i münfail-ânenin bir derece daha kabarıp, kabına sığmayacak bir hale geleceğinden eminiz. Hele hiç şüphe yoktur ki, ikinci sütunun nihayetine doğru indiğinizde, yukarıdan biri insaniyet, hayat, memmat hakkında birbirine muhalif beylerle efkâr ve mülâhazatın tehâcümüyle galeyân eden fikriniz birden bire sükûnet peyda edecektir. Ondan da eminiz ki bu sükûnette devam etmeyecektir; birkaç satır sonra hafif

*Jul Janen geçen sene vefat etmiştir.

hafif tebessümler, ve biraz daha ilerledikçe, hayret ve taaccüb hâsıl etmeye başlayacaksınız.

Hele garâbet bundadır ki inkıbâzdan inbisâta, inbisâtan hayrete inkılâb eden kalbiniz beş dakika sonra sizin de idrâkinden âciz kalacağınız [s. 98] surette, bir gurur peydâ edecek! Lakin bilmiş olunuz ki gururun muakkabı hacâlet ve nedâmettir.

Binâenaleyh, bir dakika mürûr etmeden, elinizi kemâl-i şerm ile nâsiye-i tefekküre vaz' ederek, vicdanınızın bu hiss-i nâ-be-câsından mahçup olmağınız mukarrerdir. Zira benî beşerden bir acizin — gıpta-keşleri indinde dünya ve mâ-fihâya bedel olan — seksen sene ömür içinde hâsıl ettiği şeref ve şöhret, gördüğü nimet ve saadet, sürdüğü safâ ve rahat, ihrâz ettiği teferrüd ve azametinin nihayet kendisi için bir hüsn-i âkıbet tehiye ve temin edememiş olduğuna itlâ' ile, insanın tûl-i hayat ve iktisâb-ı azamete değil, devam-ı saadete ve — her türlü manasıyla — hüsn-i hitâmeye muhtaç olduğunu ister istemez itiraf ve teslim edeceksiniz. İşte makale:

—Bir Muharririn Azamet ve Sefâleti—

* (Öbür dünyaya git orada mes'ud ol bizi de saadete bekle) mealinde Latince bir duadır ki

“Henüz on beş gün yoktur ki — yani şitânın hala devam etmekte olduğu şiddetli günlerden birinin donmuş bir zulmetle sıklet-bahş âfâk olan sabahında — bir bî-çâre muharrir, seksen yaşına pek de uzak olmadığı halde, garbın hastanesinde tesir-i bürûdet ve fart-ı sefâletten vefat ederek, hastaneye en karîb bulunan bir mezaristana fukara cenazelerine mahsus olan sandıklardan biriyle nakl olunurdu!...

Ne bir dost var!..... Ne cemâat!..... Ne de ahbâb!..... Tenha!..... Sükût!.....

Hatta gelip geçenlerden cenazeyi görenler son vazife-i diniyyeyi ancak ifâ edebilirler idi. (*) Yalnız ihtiyar ve hasta hâl bir kadıncık, hem eşk-riz hasret ve hem de bî-tâkat olduğu halde, cenazeyi takip etmekte idi! Ne de çabuk götürüyorlar! Acaba insan ulusu o kadar menfûr bir şey midir? Hayır, bir fakir na'sı olduğu için bu kadar süratle def' ve defîn olunmak isteniyor. Ah bî-vefa insan ah!.....

Der-ân uzadı, gitti! Bir duâ-hân, bir merkezide yok! Açılmış olan hufre-i musibete kaldırıp atıverdiler!

O kadar fâcî' ve karışık bir surette ki fazîhî, fazâili, ıztırâbı,

Hristiyanlar esnâ-yı râhde cenazeye tesadüflerinde okurlar.

zucreti, nisyânı, mahviyeti velhâsıl bir fakirin son sermayesi olan sâir bu gibi ahvâli birbirine karıştı, gitti! Hâsılı, size nasıl söyleyeyim? Bundan daha esef-engîz hiçbir hâl yok idi! Firâş-ı musibet — veya tabir-i âhirle pisterahat — dan çıkarılır çıkarılmaz, definde bu derecelerde isti'câl olunan şu adam meşhur idi! Hatta halkın en hakîr addolunan sınıfının en küçükleri nezdinde dahi ma'rûf idi! İsmi yüz binlerle cildlerin üzerinde hürmetle yâd olur idi! Zengin idi; hatta zenginden daha bahtiyâr idi; zira mes'ûd idi.

Halk mahsûl-dâr bir beyne sahip olan bu mes'ûd adamı hüsn-i kabûl etmiş idi. Kendi ağır yürür; mizâcı hafif; kat'en zahmet çekmeksizin yazar; fikrine suûbet [s. 99] vermeksizin, icâd eder; hatırına vârid olan bir hayâl derhâl teşekkül eyler; yirmi dakikada bir hikâyenin esasını tanzîm eder; yirmi dört saat zarfında onu küçücük bir cild ederek, hüsn-i rağbetleriyle kendisini bahtiyar eden erbâb-ı mütâlaanın nazar-ı kabulüne arz eyler.

Marşal de Saks Doktor Seneh “Aziz dostum, bir güzel rüya gördüm; lakin yazık! Ölmek lazım gelir!” demiş idi.

*Paris'in haricinde bir varoştur.

İşte infîlât vicdanının şairane ve hakimâne her bir his ile kendisinin iktisâb eylediği lezzetten âlemi dahi şirin **mezâk**(?) eden bu mes'ud adamın hayatı dahi bir güzel rüya idi! Ama ne çare ki o rüyadan uyanmak, yani ölmek lazım geldi! İsmi (Ogust Raban) idi! Maskat-ı re's!..... Elbette bir yer idi; bir bir, ama kimsenin bilmediği bir yer.

Bizim zannımıza kalırsa, (Fuborg sent Antuvan)da doğmuştur;* zira şive-i lisânı ve evzâ' ve etvârı orada perveriş bulanlara mahsus olan yolda idi; zira söylediği gibi yazar ve onun yazdığı sözlerle kapıcı ve ebe karı ve bakkal ve rubehcinin tarz-ı ifâdeleri beyninde bir fark görülmez idi.*

Bu mahsûlli hikâye-nüvis güzel söz aramak suûbetini asla tanımadı; ifâdâtında zarafeti tabiiyyâtı ile imtizâc ettirir, ve hikâyeleri adeta nukud gibi tedâvül eder idi!

Aşüftemsi kadınlar bile bu muharririn lisanına vakıf olarak, eserlerinde zarafet, lezzet, rumûz, nikât buldukları cihetle, itibâr ederler idi.

Mesela, bir karakolhane görür idiniz ki elif-bâyı ikmâl etmiş bir çavuş kendisine nisbetle cahil kalan dört neferciğine müteveffanın “Köy Papası”

*Ekseriyet üzere bu takım esnaf zikrolunan (Sent Antuvan) varoşuna mensuptur.

veyahut “Bir Çocuğa On Yedi Baba” unvanlı hikâyelerinden birini okur, dinletir idi.

Hanımlar: Bu efendinin zarafeti, zekâsı adeta şu halkta kemâl var derlerdi.

Efendiler: Ne iyi muharrir! Diye takdir ederler idi.

İtimâd ediniz ki bu bir mazhariyettir; herkes tarafından takdir görmek, sözünü herkese dinlettirmek yâver-i tâli’le ihrâz olunur bir nimettir.

Zira sunûf-ı mütenevviadan birçok halk karâin-hanelere şitâbla, âsârı bu derecelerde pür-bereket olan bu muharririn dört cildi birden çıkan hikâyesini alır, ve ertesi güne kadar okur, bitirir, herkes kendisine göre bir şey anlar, ve herkes muharririn azametini teslim eyler.

1875 senesinde “Çavuşun Oğlu” ve “Kırmızı Fesli” ve “Kont Ori” ve “Yüzbaşı Papas” ve “Köy Papası” namındaki hikâyeleri ezberden bilen pek çok genç görürdünüz.

“Cazuyet Karısı”, “Komiser’in Kızı”, “İmansız Kahpe”, “Normandiya Beyzâdesi” unvanlı hikâyelerini onar defa tab’ ve temsil eylediler.

Paris’e gelip de, tekrar avdet eden vilâyât halkının heybelerinde nevâle yok idiyse de, mutlaka “Bir

Büyük Papas’ın Gençliği” ismindeki hikâye bulunurdu.

(Lesaj)ın “Topal Şeytan” hikâyesi için [s. 100] iki gencin kılıç kılıca kavga ettiği gibi, bu zâtın “Marki dö la Raporu”, “Paris İkizleri” “Ve Kırmızı Jül” hikâyeleri için dahi çocukların saç saça baş başa kavga ettikleri görülürdü.

Onun hikâyeleri birer âfet idi; zira gece uykular kaçırır, okuyup bitirinceye kadar insanı mahpus eder idi.

Bir yerden güzâr eylese, herkes birbirine: İşte odur! Odur! Derler, ve bu işaret kendisini i’lâme kifâyet eyler idi!....

Kızlar onu görünce, uzaktan yürek titretir, karılar mütebessimâne teşekkür eyler, pîr-ân-ı kemâl **itbisât**(?) ile varıp, altı sıkarak, ezhâr-ı mahzûziyyet ederlerdi. Hele “Matiyo Kayınpeder”, “Matiyo’nun Yeğeni” ve bir “Aydut’un Sergüzeşti”, ser-levhalı hikâyeleri bir sene müddet bütün Paris halkının asabını kuşatmış idi!.....

Sosyalistler meydana çıkar çıkmaz, yer altında doğup yine orada eşeleyerek ömür geçiren amele hakkında “Amele” ser-nâmesiyle bir kitap yazmış; ve mesele-i münâzi’-i fihâyı halletmeye çalışmıştır!

Bir hikâyenüvisin bu gibi mesâil-i ciddiye karışmasına taaccüb etmeyiniz; zira her sınıf-ı ahâli indinde bu derecelerde makbul ve mesmu'ü'l-kelem olan bir adamın böyle bir meseleye müdahale halinde tesiri görülmek der-kârdır. Taaccüb olunacak başka bir şey var:“.....(?)”* yani (*Ba'sü Ba'de'l Mevt*) unvanını vermiş olduğu hikâyeyi o surette yazmış idi, ki taassub da mertebe-i efrâtı bulunanlar, mübâlâtsizlikta dereke-i tefrîte varan efkâr-ı mütezâdde erbâbın cümlesine beğendirmiştir.

Lakin bizim hikâyemize bakıp da, âsârının bu vechle gittikçe ehemmiyet peyda eylesinden muharririn dahi gittikçe ciddileşmekte olmasını istidlâl etmeyiniz! Bu gibi ulviyyât efkârı nâtik olan âsârdan ân ve ahadda avâmın hissiyât-ı şâiranesi rütbesinden dahi bir karış noksan kalacak şeylere kemâl-i tevâzu'yla tenezzül etmek şanından idi.

Hatta “*Bir Bekârın Ömrü*”, “*Bir Askerin Ömrü*” ve “*Genç Bir Karının Ömrü*” unvanlarını hâiz olan hikâyelerini eser-i mebhûsi neşr ettiği sırada ilan etmiştir, ki mütâlaa edenlerin — her nedense — ağızları açık kalmıştır.

*Metnin bu kısmı orijinal dilinde verildiğinden ceviri yapılamamıştır.

Mûmâ-ileyhin bu yolda gâile hususâtında ihtisâsı pek ziyade idi.

Hele lisân-ı avâmdan nakl ettiği sözleri tatlılaştırmasına hiç söz yok idi; meselader idi ki: “*Ha! Ha! Sen ipek-rübâ gümüş kâricik mi ip satıversin? Hayvan! Koca sâl-hürde öküz! Darılma! Darılma! Sende muradına erersin! Ama bu gibi isteklerin ardi alınmaz; bir çâr-yek içinde senin gibi şu tatlı kamçıya kaç sallar çok köpekler meydana çıkar.....*”

İşte, şu misâli “*Serdâr Papas*” namındaki hikâyesinden götürdük. Bu misâl bâdî-i nazarda hoş görünmezse de, hikâyenin ibtidâsından beri onun şive-i güftâr ile ülfet edenler için hoş görünmekten dahi geri kalmaz.

Muharrir bu yoldaki husûsât lâ-übâli-yânede cesaretini artırdığı nisbette kâr'ilerini azaltacağı hakkında vukû' bulan ihtârları dahi reddeyledi. “*Kârbânlar*” ve “*Şimâl Kalesinin Don Juvân'ı*” [s. 101] ve “*Suzet*” namındaki eserlerini bu türlü ihtâratta bulunanlara rağmen, bir hafta içinde neşr eylemiştir. “*Milletvekillerinin ve Hâmîlerle Fransa Krallarının Muhtasaran Terâcim-i Ahvâlî*” ser-nâmeli eseriyle “*Büyük Aşüftelerin Küçük Terceme-i Hâlleri*” unvanını

vermiş olduğu kitabı gerek üdebâ ve gerek politika erbâbı tarafından kemâl-i tehâlük ile yağma edilmiştir.

Halbuki bu eserlerinden dahi cesaretin en bülend pâyesine vaz'-ı kadem eylemişti. Bu sebeple idi ki kendisine on dokuzuncu asrın (Rivarol)u namını verdiler. (*)

Vah! Bîçare Raban! Sana Rivarol namını veriyorlar! Sen yalnız etvâr-ı zamanın hududu haricine çıkanları tâziyâne-i lisân ile te'dîb ediyorsun; Rivarol ise en ciddi ve en mütehayyiz zevâtı bâziçe-i etfâle çevirir idi; hatta onun merakı dahi bundan ibaret idi; tebessümü içinde tezyîf, ve hatta yevm-i mahsusunda tebriğine varanları bile istihzâ mu'tâdî idi. Halbuki nişter-i zebâniyle zahm-dâr olanlardan can acısıyla canına kasdetmek isteyenler dahi yine kendisini takdîr ve takdîs ederek, tehâcim gösterirlerdi! Lakin bizim Raban bu peresede kalmadı; muhtasar terâcim-i ahvâlde mizân ve mikyâsı büsbütün şaşırıp, bütün âlem hande-i istihzâ ile yüzüne güldüler. Bundan sonra "Elveda" demek — yani tası tarağı toplamak — iktizâ eyledi.

*Rivarol (Kont dö) İtalya'da asaletle ma'ruf bir aileye mensup meşhur bir muharrirdir. Muâsırının ef'âlini müstehzi-yâne muhâkeme ile şehri nişardır. 1753'ten 1801 tarihine kadar muammer olmuştur.

Hatta "Ben Blu", "Ben Ruj" ve "Jezvitcik" ser-levha eserleri para etmedi; demek oluyor ki bizim azametli muharrir sağ iken öldü. Bu muharririn bu kadar mahsulli oluşu taaccübünüzü davet etmesin! O zaman kaleme sarılıp, kendisini ortaya atan üdebâ kendilerini anlattırıp, ikdâr ettirmekle beraber, masrafı dahi yok hükmünde olan bu san'atta bir kere ilk adımı attıktan, yani âlem hikâye-nüvisi de bir hatve mesafe kat' ettikten sonra, bî-tâb ü tüvân kalıncaya kadar kendilerini tutamazlar.

Bunlardan biri de Mösyö "Simont" değil midir, ki yüz yaşında vefat ederek, iki yüz on dört parça (kavmidi) yani Mösyö "Rojmun" "Praziye", "Merl" ve "Telon" namındaki muharrirler kadar eser bırakmıştır.....
.....
...⁺

Halbuki Rivarol namı verilen bizim Raban o zaman "vodvil"*yapan bir muharrirden bahsettiği zaman şarkıcıların tavşanı namıyla yâd eylemişti. Kendisi ise muharrirlerin mantarı itlâkına şâyân idi; zira birgün

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.
*Masharaca bir nev'i tiyatro oyunudur.

mantardan her gece üç dört mantar fişkırdığı gibi, bu muharririn bereketli zihninden dahi her gece üç dört rı-oman fişkırır idi.

Raban'ın tarz-ı ifâdesine dair bir ikinci numune daha ister misiniz? İşte:

“Aman yarabbi! Ben neredeyim? Nereye gidiyorum? Ne olmaya gidiyorum?..... Ne şaşkınlık?..... Ne hayret! Ne garâbet!..... Üzerindeki yazıyı yazan el bence meçhul, ama ne! İşte (Milord Rufzey)in bir mektubu!.... Evet, onun! Vallahi onun yazısı!..... [s. 102]

Ya mektup nereden gelir? Kim götürdü? Nasıl götürdü? Ya niçin götürdü?..... Hala bana mektup yazıyor ha?..... Bana! Benden ne istiyor? Elim titriyor! Kalem parmaklarımdan kaçıyor! Bu mektubun bana nereden geldiğini haber vermeyecekler mi? Ah!..... Acaba içinde ne vardır?”

Sâhib-i sergüzeşt mektubun nereden geldiğini bilmediği halde, bu bâbın nihayetine kadar hep şu suretle perâkende ve perişan sözler söyleyip, hala mektubu açmayı tahattur edemiyordu. Vakıa hikâyenin şu parçası böyle başlayıp, yine böyle

devam eder idi; lakin yine okumakla insanı bıktırmaz idi.

Mesela der idi ki: “*Hisârın saati nisfû'l-leyli vururken, yani nisan ayının bir güzel sabahında bir delikanlı a'lâ bir kız ihtimal ki yağız veyahut doru bir ata binerek.....*
.....
.....”⁺

El-hâsıl bugün nazardan bütün bütün sakat olmuş olan kitapları ne yolda devam etmekte olduğunu görüyor musunuz? Böyle yekdiğerini nakz eden sözleri tedkîk edecek kadar sâhib-i basiret erbâb-ı mütâlaanın fıkdanına zâhib olmayız; zira bu zâtın hikâyesinde olan tuhafliklar saatin kaç olduğunu düşünmeye erbâb-ı mütâlaaya meydan vermez idi. Çünkü bir adam roman okumayı merak ettiğimi, hangi hikâyenüvistin romanları şâyân-ı mütâlaa olduğunu tedkîk ve tefahhusa hâcet görmez; hazır tanınmamış isimleri arar. Bir kere filânın namını işittiğimi, artık başkasını aramaz. Hele canı sıkılan adam merâm-ı elfâza boğmuş olan muharrirleri kat'iyen sevmez; tuhaflığı, şathiyyâtı ziyade olanları sever.

⁺Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Vakıa bu bâbda erbâb-ı mütâlaanın hakkı vardır; yaşasın ufak tefek hikâyeye yazanlar! Koca harîfler! Dosdoğru giderler! Giderler, ama sokağı da, sokak başını da bilirler.

Hele bir vakit hikâyenüvisler hiçbir sokaktan geçmezlerdi, ki o sokağın nihayetinde borç için hapse girmesinler! Fakat onlar küçük sokakların ve büyük köşeli meydanlarınve kapıcı odalarının ve hatta (Konsiye Rejiri) hapishanesiyle ahkâm-ı adliye devâirinin her türlü esrarı ve hafâyasına vâkıf idiler.

Üzerlerinde bir temiz rubeh bulunacak olsa, onun revnak ve letâfeti bâkî olduğu müddetçe âlî ve zarafetle meşhur olan mahâfie devamda kusur etmezler, ve mesela (Dük dö Şövazol) (*) gibi zevât-ı âliye ile mülâkat edebilirler idi.

Bilir misiniz bu gibi hikâyeye-perdâzlar nasıl yetişirler? Onlar en evvel günde yirmi suv (takriben altmış para)ya dağılayunilere (*) devam ile (Mösyö Devabin)in “Zâlime” nâm mecmualarını mütâlaaya hasr-ı dikkat ederler. Binâenaleyh kaldırım

üdebâsının mev'id-i telâkîsi olan [s. 103] bu gibi sahifelerinin kimisi şarap döküntüleriyle leke-dâr, ve kimisi lavanta serpintileriyle muattar, ve ekserisi tütün zifirleriyle mülevves olmuş olan kitaplar bu kesm-i üdebânın üdebâyı ihtirâmında dolaşır idi; hatta bu yerlerde (koltuk) müdâvimlerinin eğlenceleri olan hanında kızlar dahi bulunur.

Arabacı ve işçi mukavelelerinin lisanından sâdır olan rumuz ve nikât ile odacı karıların en pesendide zarafetlerinden kopan kelimâtı oralarda tekrar ile mütelezziz olurlar. Bu mahallerin müdâvimleri miyânında (Patova) ve (Argo) yani - afv ederseniz, lisanımızda başka bir kelime ile tercüme mümkün olmadı -bıçkın lisanı zebân-zeddir.

İşte, bu mecâlis-i sâfilede dahi bizim Raban için “*Ne herze vekildir şu Raban! Allahın bu mahluku canını çıkaracağı vakit mutlaka çılgıncasına gülmekle çıkaracaktır.*” derler idi. Mamâfih Raban layık bir tavr-ı azametle diyebilir idi, ki “bende birgün âlemi icrâ ettim.”

*(Dük dö Şövazol) On beşinci Lui zamanında Avusturya Devleti tarafından sefâretle Paris'e gelmiş ve kraliçeye peyda eylediği ihtisâsı üzerine memuriyetini terk ile Fransa devleti hizmetine girmiştir. Tafsili Fransa tarihinin devr-i şehvânisi unvanıyla Kırk Ambar'da neşrolunan makalededir.

*Bir nev'i encümen idi. Erbâb-ı kalemin serserileri toplanarak orada şu hane-i letâifile ve fakat sefilâne sürüklenerek vakit geçirirler ve bu takrîb ile esâfil-i nâsın mizac ve meşveretine tamamiyle vakıf olarak muahharen hikâyeye yazmaya başlarlar idi.

Şu hakir hikâye-nüvis bu sözü söylememiştir, zannedersiniz? Söylemiştir, ve söylemiş olmalıdır; zira kendisinin en ziyade perişan ve sefil olduğu zamanlarda medâr-ı tesellisi bu söz olmak lazım gelir.

Raban öyle birgün görmüştür ki o günde Napolyon gibi bir büyük imparatorun Moskova seferi gibi bir büyük mağlubiyetten avdetle cihânın kan ağladığını görerek, me'yûs olduğu halde, arabası içinde - Paris'e girerken - medâr-ı tesliyet olarak, okuduğu kitap bizim azametli Raban'ın "*Matmazel Zinan'ın Fütûhât ve Muzafferiyât Şehvâniyyesi*" unvanlı eseri idi.

Binâenaleyh, insanın azameti olsa olsa bu kadar olabilir. Vâ! Esefâ! Ki azametinin bu derecesine varanlarda birgün düşer! Raban büyük imparatora nasıl bir hizmet ile bilmiş olduğunu sonradan haber aldı. Hatta bunu evvelce bilemediği için, efkâr-ı serbestiye dalarak, imparatorluğa husumet, hemde husumet-i müfrite ezhar etmiş idi. Fakat bereket versin ki ilk mücâzâtında yakayı ucuz kurtardı. (Beranje)yi* muhakeme eden hâkim Raban'ın dahi altı sene müddetle hapsine hüküm eylediler.

*Bir Fransız şairdir. Hatta vefatına Şair Safvet bile bir tarih söylemiştir ki gelecek nüshaya derci mukarrerdir.

Vâkıa, Beranje mahpustan kemâl-i azamet ve iclâl ile çıktı. Lakin Raban güyâ hiç tanınmamış bir adam gibi çıkmış idi! Bir hayli müddet evvelki şerefini muhâfazaya çalıştı.....

"Baron Vibandi" namındaki hikâyesini ondan sonra — 1833 — neşr eyledi. Lakin bu tarih şol tarih idi ki Balzak'ın "*Mel'ûn Çocuk*" hikâyesi neşr olunurdu; ve o zaman şol zaman idi ki "Vazatrosk" nam hikâye neşr olunurdu.

O zaman Victor Hugo'nun "*Notre dame de Paris*"inin icâz-kâr-âne efkâr-ı âliyyesi halkı şirin mezâk ediyor idi; ve o vakit "*Namusun Cenaze Alayı*" gibi hikâyeler kanlara galeyân veriyor idi! Artık bunların yanında "Baron Vibandi" muharriri pek aşağı kaldı.

İşte, düşmek böyle olur; işte, sağ iken ölmek böyle olur.

Ceza müvekkili insana böyle gelir, böyle [s. 104] ceza eder. İnsan hikâye yazacak mı? Düşmemek, ölmemek, kitabını kendinden sonra dahi öldürmemek suretiyle yazmalıdır.

İşte, bizim sabıkan azametli muharrir seksen senelik bir ömre mâlik olabildi; ama muhâfiz olamadı! Ümit

edelim ki zevce-i metrûkesi ve son çocuğu ömrün daha az mezâlimine dûçâr olarak, yaşarlar.

Siz ki benim ve onun eserlerimizi mütâlaa eylediniz! Bu bî-çârenin ömrünü, ölümünü hayretle tefekkür, ve ondan itibâr ve intibâh ediniz! Bâ-husus onu ihyâ eden mülkü'l-akli takdîs eyleyiniz; zira insanın ömrüyle ömrünün saadeti şu iki lakırdı içinde muhtefîdir: Hüsn-i hayât, hüsn-i âkıbet!

§

Nasıl buldunuz? Dediğimiz gibi değil mi?

Koca Jül Janet; öyle bir suretle yazmış ki, ulvî ve rakîk hissiyâta mâlik olan bir hekimden — ömr-i nâzeninin medâr-ı kıvâm ve devamı olan kuvâ-yı meftûresini beş on para iktisâbı için, beni nev'inin umur-ı meşâkkasında isti'mâl ve ifnâ ettiği halde, halk indinde nazar-ı hakaretle görülen — bir bî-çâre himâle kadar, her kim okuyacak olsa, efkâr-ı şâiranesinin vüs'at ve rikkati nisbetinde müteessir olmak tabiidir!

Nasıl olur ise olsun vak'a böyle tasvir edilir. İnşâ ve kitâbet diye böyle sâf bir yürekten, gılgıssız bir fikirden sünûh eden sade ve sadelikle beraber fevkâlâde sözlere denir.

İnşâ odur ki insanı okurken ağlatmalı, güldürmeli, düşündürmeli, me'yûs etmeli, muhâkemât-ı dakikaya mecburiyet göstermeli, ve hatta insan kendi hususât ve ef'âlinden mucib-i şerm ve âr, ve bâdi-i fazilet ve itibâr olan ahvâlde onda görebilmelidir.

Binâenaleyh, Jül Janet'in şu makalesinde bu haller tamamiyle mevcuttur.

Bir bed-bahtın mersiye-i melâlini yazarken, insaniyetin halini tasvir etmiş; bu tarîk ile yürekleri sıkılmış, kulûb kasaba eshâbını bile işmi'zâza mecbur etmiş.

Sonra tutmuş o bedbahtın sevâbıkını hikâye eylemiş; fakat o surette ki her fıkrasında yine insaniyete el kavendeleri yahut mitrabuzlarla zahmeler etmiş.

Biraz aşağıda da sâhib-i sergüzeştin ahvalini muhakeme etmiş; lakin yine zülf-i yâre dokunacak sözleri terk etmeyip, âlem-i insaniyeti istihzâ eylemiş!

En sonra da erbâb-ı mütâlaayı bir bedbahtın sergüzeştinden ibret-bîn olmaya davet ederek, hakimâne bir ahlâk dersi vermiştir.

Şunu da unutmamalı ki: İnsan "Ben yazı yazarım" derse, böyle bir şey yazmaya iktidarını göstermelidir;

yoksa bizim gibilere edîb itlâkı adeta istihzâ kabilindedir.....

Bizde de Jül Janet'e muâdil birkaç edîb zuhur ederse, bizde lisanımızı yazmaya, düşündüğümüzü tasvire, yazdığımızla halkın te'sirine, telezüzüne hâdim olmaya muvafık oluruz; ve illâ, fe-lâ..... [s. 105]

—

Jan Jak Russo'nun Bir Mütâlaası

—

Üdebâ-yı hükemâdan (Jan Jak Russo)nun muâsırı olan meşhur (Kondillak Mablı)nın sitayişini mutazammın yazmış olduğu bir mütâlaanâmedir, ki bir müntehabât mecmuasında görülmekte, hulâsaten tercüme ve nakl olundu.

“Mütekaddimin siyâsiyyat dediğimiz mevâdı halkı mes'ud eyleyebilecek bir pereseğe vâsıl etmekten ibâret, ve bir kavmin saadetini ise mütehalik oldukları fazâ'il-i ahlak ile müttehid bildikleri için, fazâil-i ahlâkı siyasiyyetten hiçbir vakit hiçbir suretle ayırmazlardı. Bu sebeple idi ki o vaktin müteşerrileri vaz' ettikleri kavânini halkın fazâ'il-i arz ve namus, ve bâ-husus hürriyetlerini tanıyıp, muhafaza eyleyebilmekteki gayretleriyle mütenâsib düşürmeyi saadet âmmeye kâfi ve kâfil bir hizmet addederlerdi.

Binâenaleyh, Yunanistan'ı derecât-ı hikmet ve memuriyetçe hadd-i kemâle, Roma'yı mevâni' berendâzlıkta i'câz mertebesinde kuvvet ve şevket ibrazıyla mutâ'-i âlem edecek bir hale isâl eden itikâd bundan ibaret idi.

Muâmelât-ı nâse kanun vaz'ıyla iştigâl eden Felâtun ve emsâli olan kudemâ-yı hükemâ bu bâbda müttehid el-efkâr oldukları gibi, o avânda zuhur eden her hekim bu hikmeti üss-i hareket edinmiş, ve binâenaleyh, Yunanistan ile Roma'nın hezimetlerine de bu hikmetten udûl-i nesîb olmuştur.

Hususen akvâm ve haşeyenin muhâcemât ve tahribâtı hürriyet ve ahlâka dahi sirayet ederek, bu faziletlerin bakıyye-i âsârını bile mahveylemiştir. İşte, bu hadiseden sonra bin beş yüz sene imtidâd eden zalâm daimi âfâk-ı kâinata müstevli olarak, âfitâb-ı maârif külliyyen inkisâf, ve binâenaleyh, fazâ'il dahi istitâr eylediğinden, siyâsiyyât ebnâ-yı beşeri hasâil-i hürriyetten tecrîd ve iğfâl eylemek sanatına inkılâb, ve bu sanata da sâir birtakım şeytan-pesend hikmetler ihtisâs etmiş idi, ki bu mekteb-i siyâsiyyenin yetiştirdiği her edîbin müteşerri' müstaid-i istibdâd olanlara — tarîk-i azmlerinde bir güne mevâni'e tesadüf etmemek için —

girizgâhlar irâe, ve akvâmı kaideten aldatmak yollarını tayin etmeye hasr-ı efkâr etmiştir! Vakıâ, bu şûriş içinde yâver-i fitratla yetişebilen bazı ukâla ebnâ-yı cinslerini bir dereceye kadar meslek-i fazâile sevk ve igraddan geri durmadılar; ama zavallıların gayret ve ikdâmları bir şeye yaramadı; düsturları da kendileriyle beraber mahvoldu gitti.

Halbuki fesâd ve sefâhat bir hatve geri kalmayarak, daima ilerleyip gitmiştir.

Hususen bu hengâme-i fesâdın meydana aldığı bir zamanda fazla olarak, bir de yeni bir dünyanın meydana çıkması, ve bu sebeple ticaret ve sanâyinin revâc ve terki bulması sefâhatle mâl-â-mâl olan eski dünyanın ihtiyâcâtını teksîr ile, seyyiâtını tecdîd ve tevkîr etmiştir.

Hususen ümemin kışver-güşâlık yolunda ve merdâne şan ve şeref kazanmak uğrunda yorulmuş olan arzuları bundan sonra zînet ve sefâhat kâşânelerinde envâ'-ı nâz ve naim ile tecdîd-i kuvvet etmeye başladığından, artık hikemiyyâta, [s. 106] fazâile, filâna vücûd verip de, rahatsız olmak istenilmezdi.

Çünkü altın ma'bûd-i mutlak hükmünü bulmuş, ve halkın hevesi altın sayesinde icrâ olunmaya başlamıştı. Vaktiyle âsâr-ı hikemiyeler

ile iktisâb-ı fazilet edilen hükemâ-yı eslâfin nâm-ı muhteremleri ve âsâr-ı ber-güzideleri meclislerinde hoş-âmed-gûlar tarafından mashazalığa lenvir oldu!

Şimdi ise bir zât zuhur etti ki en hakîr düstûrlarına kadar zâyî' eylediğimiz âsâr-ı kudemâyı im'ân ile tetebbu eylemek sayesinde unuttuğumuz hakikatleri keşf, ve ahlâk ile siyâsiyyât beynindeki râbîta-i tabiiyyeyi mevcûdâne bir cehd ve ikdâm ile tecdîd ve ihyâya çalışmakta, ve bu fikr-i kavîyi muâsırlarına kabul ettirmek için, uğraşmaktadır.

O derece ki ömrünü ve kırk senedir meydana koyduğu bu hakikatin intişâr ve tevsî'ine tahsis etmiştir.

Sahaif-i âsârı ise her devrin, her ümmetin hikmet tecribiyyesini mütâlaât-ı fikriyesiyle müzeyyen olduğu halde, irâe eder bir mir'at-ı hakikat hükmünü hâizdir.

Kuvve-i hikmet ve irfân ile meydana koyduğu kavâidin isâbetine fart-ı i'timâdı sayesinde hatt-ı hareketini şaşırımsızın tarîk-i müttehazında devam eylemiştir.

Fazâilin seyyiata karşı mutlakü'l-vuku' olan heyecanı sebebiyle tebeyyün hakikatte fevka'l-gâye batş göstermiş, ve envâ'-ı rezâil ve fuhşiyât ile âlûde olan bir asırda

bile kavâid-i müttehazeni im'ân-ı nazarla telakkiye müste'id bazı kimseler bulabilmiştir.

Âcizâne sitâyîşinde bulunduğum bu zâtın ismi Mablı'dır, ki asr-ı hâzırın — yani on sekizinci asrın — evâilinde zînet-ârâ-yı âlem vücûd olmuştur.

Âvân-ı şebâbında ailesinden irsen eline geçmiş olan nukudu pek az müddette birçok kitapla mübâdele ederek, parasız kalmış idi. Fakat (Mazaran)ın (*) akrabasından bulunmaklığı cihetle, kendisini devlet hizmetkârlığı mesleğine icbâr etmiş, ve Mablı ise, bu yolda dahi bir tecrübe hâsil etmek maksadıyla, saray-ı hükümdâriye müteallik bir hizmeti kabul eylediği halde, o asırca akdem vecâib-dem-i ma'dûd olan riyâ ve müdâhaneyi bir türlü müşâvirine yakıştıramadığından, halkın tehâlik-i fevkalâde ile râğib olduğu esâreti pâmâl ederek, atiye-i münferide-i kudret olan hürriyetine sahip olmak için inzivâyı ihtiyâr eylemiştir.

Vaktini edebiyat ile tevaggule hasr eylemiş idi; çünkü gavâil-i âlemden kurtulmak için, indinde bundan elsem-i tarîk yok idi. O halde

bulunan bir adama ise bir mütâlaa gâh ile birkaç yüz cild kitap ve birkaç portakal şarab, ve bâ-husus - namus ve hürriyetini kâfil olacak miktar - akçe her şeyi için vesile-i ictinâb olabilir.

Mablı için huzur-bâli ilelebed temin eden bir hâl var ise, o da pâymâl eylediği sened ve ikbâlin, bir daha avdet etmeyecek kadar, kendisinden uzak düşmesi idi.

Hususen âlemde hiçbir mahkemenin hükmüne muhtaç bir güne davâsı, ve hiçbir kimsenin [s. 107] mahsûlât-ı fikriyyesini taklide veya ahz ve telakkiye mahburiyeti olmadığından, kâffe-i inhisâr etmiş idi.

Fikri, kalemi, mizâcı zamanında tavır ve tabiatıyla tamamen zıt düşmemiştir: Edebiyatın şöyle bir eğlence olduğuna zehâb etmeyerek, efrâd-ı beşerin vicdanı birçok hissiyat ve infîâlâtını ve karîha denilen kuvve-i sânihasını tevsî' ile, esas saadeti te'yîd için, ittihâz olunmuş bir vasıta-i celile olduğunu iddia eder.

Bunun içindir ki edebiyat ile esnâ-yı iştigâlinde metin ve müfid kaideleri taharri ve kabul etmeyi zevk ve şetâret verecek şeylere tercih edegelmiştir.

*Mazaran on dördüncü Lui asrında Fransa'da riyaset etmiş bir kardinaldir ki devrindeki ikbâl

ve maharetine ve bâ-husus şöhretine binâ (Muharrir)de tercüme-i hâli neşr olunmak mukarrerdir.

Demek isterim ki: Memdûhum olan zât sözünletafet ve zarafetine kapılmayarak, yalnız fazâil-i ahlâka hizmet edecek muhâkemât-ı dakika ve hikemiyyeyi ahz ve kabul etmektedir.

Bu zât belîğ bir sözün ve metin bir fikrin sâmiaya değil, vicdana infâz-ı ahkâm ederek, fazâili yüreklerde teşyîde en kavî serî' bir vasıta olduğu iddiasındadır. Binâenaleyh, memduhum edebiyatı bu yolda hakimâne isti'mâle muvafık olmakla, âsâr-ı edebiyenin ahlâk-ı seyiyeyi mucib olacağı fikrini iltizâm ve iddia eden hükemâdan intikâm etmiştir, ki eğer her edîb sâhib-i kemâl bu mesleğe insilâk eylemiş olsa idi, edebiyatın bunca mahâsini isbât ile, bir takım safсата-perdâzların hafâflığına meydan verilmemiş olur idi.

Bu zât düşündüğünü yazmakta taaccüb olunacak derecede müteenni-yâne davranmaktadır. Hususen neşriyat-ı mevkutenin umumi tasdî' eylediğine kâil olarak, bu yolda ibrâz-ı kemâle çalışan heves-kârânın iktisâb ettikleri şân ve şerefi oyuncak envândan addeder idi (*)

Hele esmâr-ı marifetin hadîkayı efkârda kemâl bulamadan enzâr

âleme ibrâz olunmaması reyinde ısrar eylemektedir.

Memduhumun âsâr-ı meşhuresini zîrde ta'dâd ile böyle bir vücudun pek çok seneler yaşamaklığını Cenâb-ı haktan istidâyaya hasr-ı lisân vicdan eyleyelim:

Mablî'nin Âsâr-ı Meşhûresi

—Romalılar ile Fransızlar arasındaki nisbet.

—Muâhedât-ı devle göre Avrupanın hukuk-ı umumiyesi.

Şu iki eserin tab' ve temsilini müteakıb bey' ve neşri Fransa Devleti tarafından men' eylediği gibi zavallı Mablî da sekiz ay hapse atılmıştı. Fakat bi'l-âhire bir Mısırlı tarafından doksanar bin nüsha bastırılarak bir desise ile ve def'aten Paris'e idhâl edilmiş ve hükûmetin ittihâz ettiği tedâbir-i şedideye ise umumun tehâlûğü galip gelerek pek çok nüshası intişâr eylemiş olduğundan memnûiyyet-i vâkıa bi't-tab' hükümsüz kalmış ve binâenaleyh bu sayede müellif dahi hapisten kurtulmakla beraber tezyîd-i şân ve şöhret eylemiştir.

—Yunanlılar hakkında mütâlaât.

*Mablî'nin bu fikri ileride bir makale-i mahsusâ ile izah olunacaktır.

—Romalılar hakkında mütâlaât.

—Esas mukavelât-ı düvel.

—Fazâil-i ahlâkın siyasiyat ile olan irtibâtı.

—Fransa tarihi üzerine mütâlaât.

—Fenn-i tarih ile tevaggul edenlere vesâyâ.

—Tarih yazmak tariki.

—Esas fazâil.

—Cem'ıyyât-ı medeniye hakkında şübühât. [s. 108]

Şehâdet-i vâkıama itibâr etmeyenlere âsâr-ı mebhûsenin mütâlaâsını tavsiyeden başka diyecek sözüm yoktur.

(Jan-Jak-Russo)

Bir Muhâvere

— İnşâ-yı Atîk Meraklısıyla

Edebiyat-ı Hâzıra Tarafı

Beyninde —

—

—Ne ile meşgulsünüz?

—Kitap mütâlâasıyla.

—Bari yeni bir şey mi?

—Hayır Okçuzade Münşeâtı.

—Canım efendim, bu muammâ defterlerini ne karıştırır durursunuz?

—Hatırımız kalmayacağını bilsem, “Anadan doğma i’ mâlara tarif-

i elvân kabil olamaz”la mukabele ederdim.

—Güyâ etmediniz, değil mi, efendim? Bende kendinize alınmayacağınızı bilsem, bu saçma mecmualarını ezberlemekle tımarhanelere girebilmeye arz-ı istihâk arzusunda mı bulunursunuz? cevabını verir idim.

—Sizin okuduğunuz yeni şeyler encümen-i dâniş duhûl tezkiresi olmaz ya!

—Olur ya!

—Moda hükmüne giren tiyatro risaleleri, ha?.....

—Hayır, bir iki seneden beri neşr olunan fûnûn mecmuaları.

—Hangisi?

—Mesela Kırk Anbar.

—Sanki onda ne var?

—Öğrenmesi lazım olan şeylerin pek çoğu.

—Bende bazen alıp, okuyorum; ama mütelezziz olamıyorum.

—Niçin?

—Tarz-ı ifadesi müellif olduğumuz şive-i kadime muhâlifde, onun için.

—Bu türlü âsârdan lezzet alınırsa, asıl şive-i kadîm dediğimiz tarz-ı sakîme benzemedikleri için, alınır.

—Ama, efendim, şerâit-i edebe de hiç riâyet olunmuyor!

—Şerâit-i edebden maksadınız?

—Canım azıcık da zînet ve letâfete hizmet, yani tezyîn-i elfâza himmet lazım değil mi?

—Evet, evet! Mesela cereyân-ı dem bahsinde kalbi “*Yürek denilen uzv armut şekline karîb yumruk kadar bir şeydir, ki sadrın biraz sol tarafında vâkı’ akciğerin iki kanadı ortasında birinci ile dördüncü kaburga kemikleri mukâbilinde bulunur.*” ibaresiyle herkesin anlayacağı gibi tarif etmeyip de, sizin Nergisîiniz, Okçuzadeniz, Veysîiniz yolunda “*Menba’-ı hissiyat ve infiâlât olan fevâid-i irşâd mu’tâd adamı mânend şekl-i sanevber bir cisim lahm-i garibü’s-surdur, ki cevfi sadrın takriben semt-i şimâlinde mervaha-i enfâs zindegi-i beşer yani kebed-i sefid unvân ikab-peykerin mâ-beyn-i cenâheynde ve azâm-ı müteselsile-i zahirden azm ol ve râbi’ mukabilinde pençe-i bâze giriftâr olmuş bir mürğ-i peçe âsa-yı tabtabazen ıztırâb olarak müstakırrdır*” diye tarif etse hoş olurdu değil mi?

—Siz de insaf edin? Şimdi bu [s. 109] tarif ile Kırk Anbar’ın ifadesi beyninde fark yok mu?

—Var! Kırk Anbar herkesin anlayacağı yani mahz-ı fesâhat demek

olan elfâz-ı sâdegi ile tarif etmiş; irâd ettiğim misâl ise sizin edîb bî-hemtâ, belîğ nükte-pîrâ, fasîh mu’ciz-edâ gibi Acemâne lafızlarla vasf ettiğiniz, ve benim yâd edeceğisim bulamadığım münşîlerinizin suret-i ifadeleri kadar muakkad ve muğlak değilse de, bu da o pederlerin olan mâder-be-hatâları kabilinden, yani sec’ ve rabt ve meşkûkü’l-mani ibârât ve türrehât ile doludur.

—Halbuki bu münşîlerin âsârını tezyif edip dururken, onların şive-i edeblerini taklîd kudretini yine onların âsârını mütâlaa sayesinde hâiz olduğunuz anlaşılır.

—Hakkınız var! Eğer kendime kalsa idi, hiçbir kuvvet gül-i beyâbânî yahut ocak anası ve çarşamba karısı gibi kocakarı hurâfâtını işitmek istemezdim. Ne çare ki sabâvetimde kulaklarım bunlarla doldu. Eğer şimdiki üdebâmız bundan yüz sene evvel zuhur edip de, bugün meydana koydukları âsârı yarım asır mukaddem neşr etmiş olsalar idi, bende el-yevm kendimi kurtaramadığım o küreviye-i sakâmete, yani tarz-ı kudemâ denilen âfete dûçâr olmazdım. Ne çare! Kitap yokluğunda onları okudum; sâf ve mücella olan ayine-i karîhamızı onlarla leke-dâr ettik!.....

—Siz takdîr etmeseniz de, üdebâyı hazıra içinde takdîr, ve hatta “Men gayr-i istitâat” taklîd edenler dahi bulunur.

—Kim söylemiş?

—Kim söyleyecek? Ben.

—Hangisi, bakalım?

—İşte, (Atala) tercümesi gözünüzün önünde turuyor.

— Ben onu okumadım bile.

—Peki! Keyfe-me'ttefak bir sahifesini açayım da bak* na! Al sana acem-âne ve acemiyâne bir eser-i taklîd.

“Bir sâika-i berki sahife-i zulemâta keşide-i hutût ve meşcereyi pür (lemeât) eyledikten sonra, önümüzde bulunan bir devha-yı muazzamayı ser-bi-hakkın inkisâr ve hübütle eylemesiyle, artık orada duramayıp, pâ-cünbân fîrar olduk...”

—Amma yaptınız, ha! Biz Kırk Anbar yolda lisanın hükmünü bilip de, yazı yazan gerçekten üdebâdan bahsedip dururken, altı yüz yıllık fertûte-i edebin cenin-i sâkıtı hükmündeki bir eserle isbât-ı iddiaya kalkıştınız!.....

—Birader! Sana ben Türkçesini söyleyeyim mi?

—Buyurun!

—Ben şimdiki tarz-ı edebi beğenmiyorum.

—İnsan bu ya, kimi anasını sever, kimi kızını, derler. Fakat bir sizin beğenmemekliğinizle makbul-âmme olan şimdiki tarz-ı edebin fena olması lazım gelmez.

—Nitekim benim taraftarı bulunduğum tarz-ı kadiminde ...

—Hayır, efendim! Siz Nergisînizden, Veyisînizden bir sahife açınız; intihâb ettiğiniz bir adama veya beş on kişiye okuyalım; eğer anlarlar ise, yüzüme tükürünüz. Bende ömründe yazı yazmamış okumamış bir adam bulurum, Kırk Anbar'dan rastgele bir yaprak açarız; [s. 110] okurum; eğer anlamazsa, bahsimi gâib ederim. Beyim, beyhude inada lüzum yok; o sizin firîfte veya meftûn olduğunuz âsâr-ı üdebâyı şimdi bakkallar bile almıyor; çünkü ekserisi yazma olduğu için, sardıkları peynirleri bile leke-dâr ediyor.....

—Ne yapayım? Ben Okçuzâdemi okurum; bir şey anlayamaz isem, eğlenirim ya!

—Bende Kırk Anbar'ımı açarım; eğlenemezsem, biraz şey olsun öğrenirim ya.

Zekâ-yı Hayvanat

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

—

Kedi

Bir evde ve bir yerde doğup, büyüyerek, küçükten beri kendimize eğlence edindiğimiz şu hayvanın zekâsı hakkında edilen tecârib ve tedkikâtı hikâyeden evvel, hilkat ve tabiatına dair bazı malumat verelim:

Tabâyi' hayvanatı im'ân ile tedkîk ve muâyine eden hükemâ kediyi şîr ve peleng gibi sibâ' sırasına idhâl eylemelerine bakılırsa, bu hayvan sagîrin dahi onlar kadar meziyeti hâiz olması iktizâ eder. Hele şurası şâyân-ı dikkattir, ki ilm-ihayvânât, bakılsa, kediyi irsâlen familyasına nisbet etmek lazım gelir iken, irsâlen ve emsâlini kedi familyasından şümâr etmiştir, ki bu da kedinin ehemmiyet ve meziyetçe irsâline fâik olduğuna delâlet eder.

Dikkat etmez misiniz ki kedi nihayet derecede tazyîk gördüğü zaman, o kadarcık cüssesiyle bir derecelerde heybetlenir, ki o dakikadaki savlet ve şecâatine şîrler bile hayran olur.

Fennin kediyeye tahsis ettiği şu meziyet ve rüchândan dolayı, vuku' bulacak i'tirâzâta ise "Kedinin terkîb-i beniyyesini tedkîk ediniz" cevabı kâfidir.

Her an gözümüzün önünde duran şu hayvan köpek kadar birçok

nev'ilere ayrılmaz. Ehli ve beyâbânı itibâriyle iki kısım, ve bazı iklimlere göre birkaç nev' teşkil ederler. Beyâbânisi ehli ve müvennesine nisbetle cüssece büyücek, ve insandan mütevahhişdir. Bir farkları da ferdeleri uzun ve gür ve levnleri ya düz beyaz veyahut sarı veya siyah olarak, medeni kediler gibi postlarının reng-âmîz olmamasıdır.

Kedi ekseri hükemâ indinde fena bir hayvan olmak üzere mülâhaza edilmiştir. Öyle bir hayvan ki hazerle telakkiye şâyândır, denilmiştir.

Hayvanat lisanından kıssalar tertib eden hekim (La Fonten) ekseri masallarında mütecessis ve desise-kâr ve zebûn-küş ve hayli şair olan insanları tasvirde kediyi misâl götürür. Halbuki ahlâkiyyundan hekim meşhur (Monten) insafi elden bırakmayarak "*Kedi ve emsâli olan hayvanatı hayvanlığından dolayı takbîh eylemek kimin hakkı olduğunu tayinden acizim.*" der idi.

Bu hayvanın şekil ve endamını im'ân nazarla müşahede eylediğiniz halde, fevka'l-gâye visâb ve çâlâk ve gayetle mevzûnü'l-hareke bir mahluk olduğunu teslim edersiniz. Kedi sebük beniyye ve tabanları sünger gibi yumuşak ve esnek olduğundan alelade gezdiği zaman, meşy ve hareketi

duyulmadığı gibi, eğerce bu hâl tabiatının fevkinde [s. 111] bir ihtiyâta, yani harekâtını kimseye sezdirmemeye mecburiyet görüpte, yürüyecek olsa, gezdiğini duyabilmek asla kabil olamaz.

Bilekleriyle parmaklarında vücudunu, murâd eylediği taktirde, sühûletle kaldırmaya kâfi bir salâbet ve kuvvet bulduğundan, tehlikeli vakitlerde gördüğü şiddet ve ye'is nisbetinde kuvveti kesb-i izdiyâd ederek, edna bir himmetle düz duvara tırmanarak su'ûd edebilmeye muktedir olur.

Harekâtında muvâzeneye o derecelerde riâyet eder, ki pençesinin arzıyla müsâvi ve tasavvur olunabildiği kadar yüksek bir yerde bilâ-fütûr yürür; ve şâyet düşer, veyahut kendisini fırlatıp atmaya bir mecburiyet fevkâlade hisseder ise, yere düşmeksizin, yine muvâzenesini hâsıl ederek, dört ayağı üzerine düşer; ve ayaklarının a'sâbındaki salâbet vücudunun sıkletini çekmeye mütehammil olduğundan, hübûtunda bir tarafı rencide olmaz.

Kedinin kuvâ-yi şâmme ve basaresi kuvve-i sâmiyasına nisbetle az olarak, fakat karanlıkta görebilmek havâss-ı haliktendir.

Çenesiyle dişlerinin kuvveti vücudundaki kuvvetten birkaç kat ziyade, ve pençelerindeki kuvvet ise fevka'l-gâyedir.

Pençelerindeki tırnakları sükûnetli zamanlarında kısa görünür. Fakat tehevvür ve gazap halinde gerinerek, pençesini uzattığı vakit, tırnaklarıyla parmakların yarım bevs kadar uzadığı meşhûddur.

Nısf-ı hilâle şebîhe olan tırnaklarının uçları nişter-i ser-tîz-i âsâ keskin, ve nihayet raddede salâbetli olduğundan, esnâ-yı ye's ve zucrette bir gübre-i lâgarın bir kelb-i kebîrin cildini çâk çâk eylemesinde iştibâha mahal yoktur; zira kesîrû'l-vuku'dur.

Kedi köpek gibi zillet ve hakarete tahammül edemeyerek, nerede olur ise olsun mevdû' min indillâh olan hürriyet hayvâniyesini müdâfaada, ve gurur ve tekebbüre fevka'l-gâye muhib bir hayvandır.

Bunların ikisi de efrâd-ı beşere mûnis ise de beyinlerindeki fark bade'l-maşrıkîn hükmündedir. Çünkü köpek hürriyetini bî-muhâbâ esarete tahvîl eylediği halde, kedi hiçbir kayd ile mukayyed olmayarak, hürri-i mutlak geçinmek ister. Binâenaleyh, köpek bir hane halkının büyüğünden küçüğüne kadar itaati vecâib-i ubûdiyyetten bilir iken, kedi, eğerce lüzum hissetmez ise,

reis-ihâne ve aileye bile iltifât etmez. Bir köpek sahibinin ednâ bir işaretiyle ardına düşüp, her gittiği yeri dolaşır. Kedi canı istemezse, davetinde ne kadar ilhâh edilse, kuyruğunu bile kımıldatmaz.

Köpek hane kapısı açık bulunsa dahi, bir yere gitmez. Kedi ise gönlü istediği zaman pencereden çıkarak günlerce evin semtine uğramaz.

Köpek efendisi tarafından tayin olunan nafakaya kanâat ve teşekkürle acıklığa tahammül eder. Kedi dahi doyacağı miktara kâni' olursa da, miâdi geçtiği halde, bî-pervâ her ne olursa yer, keyfine bakar.

Köpek kendine tahsis olunan en süflâ mahalde yatıp, çağırılmayınca o yeri terk etmez. Kedi hanenin en nefis yerini arar; hatta bir odada yatacak olsa, minder ve sandalye beğenmeyip, yastık üzerlerine veya sandalyelerin [s. 112] müttekâsına kuûd, yani kendi haysiyetine cess-bân bir makam-ı rif'ât intihâb eder! Hatta öyle bir makamın kendisine çok görüleceğini dahi bilerek, def'ine gelenlerin şetm ve azarından evvel o yerden sıvışmak mu'tâdidir!

Kedi hâr ve hakîr tutulduğu yerden hoşlanamaz; elbette orayı terk eder; zira zelîl yaratılmamıştır. Hatta dikkat edilirse, teslîm olunur ki kedi —

şeref ve meziyet insaniyesini muhafaza etmeyen — mütemellik adamlarında yanına sokulmaya tenezzül etmez!

Kedi sahibiyle bazı kere mülâtafa eder; fakat bu mülâabeyi sahibi tarafından murâd eylediği için değil, kendi dil-hâhı ise, icrâ eyler. İnsan kedi beni eğlendiriyor, zu'm eyler; halbuki kedi kendi gönlünü eğlendirmektedir.

Şurası da cây-ı dikkattir ki köpek gerek yavru iken, ve gerek salhûrdelik halinde sahibinin murâdı üzere masharalıklar icrâsıyla rûsvâ olmayı canına minnet bilirse de, kedi yavruluk veya gençlik evânını aşırıktan sonra, kendi keyfi için dahi oynamayıp mekânât ve vakârını muhafaza eyler.

*Erdilir rağbet kendinin nahvet
Okşa bak der-ân olur gerden-
firâz.*

Şairin şu kavli ayn-ı vakıadır. Fi'l-hakika ne kadar nevâziş-gâr-âne bir muâmele, ve mesela üzerini mess edecek olsak, ezhâr-ı nahvet ve istikbâr ile bıyıklarını kabartıp, kuyruğunu kıvırarak, lisân-ı hâl ile “Başımı da kaşısan, iyi edersin!” gibi o anda ref'-i cebîn eyler. Hususen oturduğu yere çağırıp da, azıcık taltîf eyleyecek olsan, kucağına ve biraz daha taltifte bulunsan, omzuna, ve ses çıkarmasan,

başına çıkar; zira hakîm-i kudret bu hayvanın tabiatını ulvî halk etmiştir. Kabil değildir ki kadrini pest edecek evzâ'a tahammül etsin.

Kedi hilkaten ve halen köpek gibi murdâr ve müstekreh değildir. Hiçbir vakit sahibinin temizlemeliğine ihtiyaç göstermez. Daima kendini kendisi tathîr eder. Hatta her sabah kalkınca, güneşe karşı yatarak, ellerini ağızıyla tertîb ettikten sonra, yüzünü gözünü silip nezâfetini yerine getirmek, ve taranıp yalanarak tüylerinin revnak ve letâfetine hizmet etmek şîârdır. Bu hizmetini bade'l-ifâ, azamet ve gururunu takınarak, bir kere vakur-âne endamina bakar ki hâsıl ettiği mübâhet ve ibtihâca ser-efrâz-âne harâmi tercüman olur.

Feyyâz-ı tabiat tarafından râygân olarak emzice-i hayvanatta mündemic olan ışk ve hevâ ve bunun zenbûreki makamında bulunan hevesât-ı şehvâniye bile bu hayvanın azamet ve gururuyla mütenâsib olduğundan, ne dişinin erkekle, ve ne de erkeğin dişiyeye yalvarmak şanıdır!

Mevâsim-i mahsusasında ictimâ' hevesiyle başları havalandığı zaman dişiler cenk harbi makamında olan ferah-nâk havalarla erkekleri savaşa davet eder. Kulağına giden

erkek kediler ise bu makamın üst perdesinde gezinerek dişilerin tahsis ettiği meydan-ı mübârezeye — ki ekseriyât en havadar ve ağıyâr ve ecânibin enzârının vasıl olamayacağı dam gibi mürtefi' yerlerden — şitâbda kusur etmezler. [s. 113]

Emr-i izdivâcda küfv aramak hâssa-i tabiiyyesine bu civân pek ziyade riâyet eylediğinden, bir dişinin âvâze-i davetine farazâ birkaç erkek tarafından na're-i icâbet sâdır olacak olur ise, ibtidâ erkekler mübârezeye mübâderetle; hangisi diğerlerine galip gelirse, dişiyeye arz-ı istihkâk eder. Halbuki zavallı erkek bu galebeden sonra, dişiyeye de savaşımaya mecburdur. Zannolunmasın ki dişî akranı olan birkaç bahâdırı galebe ile meydan-ı mübârezeyi kazanmış olan bu erkeğin yorgunluğuna merhamet, veya mülâyim-âne hareketle, mes'ûlüne müsâid bulunur. Bilâkis, bu mahlûkun şu halleri tagayyür ve istisnadan biri bir kanun-ı tabiiyet ilcâsıyla olduğundan erkekle dişî karşı karşıya geldikleri zaman, bir taraftan kendileri nağme-i cenk ve cidâl ile yekdiğerinin kuvve-i garîziyyesini tahrik ettikleri gibi, diğer taraftan da mağlup,ve bu suretle matlûblerinden mahrum olan erkekler “görelim seni, şuna galebe eder isek, dişiler içinde

hakikaten başbûğ olmaya istihkâkını ilân etmiş olursak” makamında dışının gayret ve sâlabetini artıracak surette âvâze-i teşvîkte devam ederler. Böyle hengâme-i kıyamet-nümûn arasında, ez-kaza erkek mağlup olacak olursa, akranı tarafından çekilecek (yuha)lara hadd ve pâyân olmaz. Yok, galebe erkekte kalırsa, diğerlerinin dahi artık bulunmaları işlerine elvermez. Binâenaleyh dışide hâh nâ-hâh
....* işte, martta vesâir mevsimlerde ayyuka çıkmakta olan ve öyleleri bundan neş’et etmektedir.

§

Kedinin Zekâsı

Zekâ-yı hayvanat muharriri Mösyö Manol der ki: *Kedi kadar mütefekkir ve müdekkik ve kendi umûr ve menfaatini kemâl-i sabr ve tahammül ile hesap ve kitap eden hiçbir civân tasavvur eylemem!*

Kedinin en büyük eser-i maharet ve fetânetini görmek isterseniz, bir kuş sayd eylediği zamandaki etvârını nazar-ı im’âne takrib ediniz. Bu hayvan sayd edilebilecek cüssede olan tuyûru görünce, yemin ve şimâline nazar ederek, o kuşa sahâbet eden bir adam

olup olmadığını tecessüs ve tahkîk eyledikten sonra, kendisini gerek başkalarına ve gerek saydını murâd eylediği kuşa göstermemek için, büzülüp siner; ve kuşun en rakîk sadasını işitebilmek için, kulaklarını açtığı gibi, en küçük hareketlerini nazarından gâib etmemek maksadıyla, gözlerini fırlatarak, sokulduğunu görmek insâna veleh getirir.

Bu halde iken kuş kendini görecektir olursa, gözlerini hafif bir surette açarak, o kadar şirin ve nazik bir suret ile mürrler, ki bundan maksadı kuşa emniyet bahşolmaktır. Nihayet şu hareketleri layıkıyla icrâ, ve mütâlaât ve hesâbâtını ikmâl ettikten sonra, bir fırlayıştır fırlar!.....

Mütâlaa ve tedkîkin hüsni semeresine dikkat etmeli, ki kedi bir saydın üzerine atladığı zaman, hücûmunun yüzde ikisi boşa çıkmaz! Hâsılı mahrum olduğu enderdir.

Kedinin zekâsını tedkîk edecek hususattan biri de yavruların fare avlamaya alışmalarıdır. [s. 114] Yavru iken, bile fareye o kadar desîse-kâr-âne meydan okur, ki birgün olup da, sâhib-kırân bir bâlâbân kesildiği vakit - Felon’un masallarından birinde desîsesini tasvir ettiği (.....)* nâm

* Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

* Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

gürbe-i bahâdırın tavşanlara “*Geliniz, yavrucuklarım, geliniz! Ben sağırım sesinizi işitmem! Âmâyım; sizi göremem! Mürûr-ı sinîn ve edvârını böyle acınır hallere giriftâr eyledi*” dediği gibi bunların dahi sıçanlara böyle kurt masalları okuyacakları daha çocuklarından anlaşılır.

Kedi ekseri evkâta uyur; lakin hakikathalde nâim olmayıp, “hâb-ı hargûş” dediğimiz kuşku halindedir. Kedisinin bu yolda uyuklaması ise şikâr zuhuruna terakkub ve intizârdan ibârettir. Ekseriya bu hali bir fare deliğinin pîşgâhına geçtiği, veya fare umduğu izbe mahallerde bulunduğu zaman görülür.

Kedilerin en miskininden Fenelon’un hayal ve tasvir eylediği (.....)* nâm sinnevr kahraman etvâra kadar kafesinde gayet zeki bir çehre görürsünüz: alınları geniş, beyinleri münbasit, hisleri tîz, fehmleri sedîd, intikalleri seri’ olması, hâsılı kâffe-i cevârih ve âzâsı müdekkik ve mekânetli ve mütefekkir bir hayvan için yapılmış olduğuna delildir.

Kedinin hissiyât-ı kalbiyyesi daima itirâza hedef olagelmiştir. Lakin bu itirâzları edenler amîk düşünmüş ve bâhusus kedinin her bir hal ve

hareketini hâdde-i tedkîkten geçirmiş adamlar değildir. Onlar kedileri ya matbahda veya sofrada başında görmüş adamlardır. Yoksa kedi mecbûl olduğu zekâsı nisbetinde hissiyât-ı kalbiyyede maliktir.

“Dostlarımdan bir madamın biraz hafifü’l-mizâc bir kedisi vardı; ismi de (Mint) idi. Bu kedi her akşam hanenin balkonuna veya damına çıkarak biraz hava alıp, iktisâb-ı inşirâh eyledikten sonra, içeriye avdet edeceği zaman, yukarıdan tasmalar, kendisini kapıda merbût bulunan ipek üzerine atardı, ki bahşettiği sıklet kapıyı açardı. Hanımı kapıyı tekrar örtmek külfetten dolayı — Mint’in bu hareketine darılacak olsa bile, katiyen vezaiife edinmeyerek, kendisine mahsus sandalyeye çıkar, kurulurdu. Eğer geç kalıp da, kapı sürmelenmiş ise, kapının halkalarına tırmanarak, ağzıyla çingırağın ipini çeker; fakat bu çekişte insan çekişinden fark olunmaz surette ihtiyât ederdi. Hatta şu harekete mecbur edipte, eğlenmek için, bazı kere bi’l-iltizâm kapı erkence sürmelenir, ve çingırak çaldıkta dahi tekrar devam etmeliği için, kasden kapı geç açılır idi.”

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

(Villey) nâm muharrir hikâye eder ki: Bir evde eti dolapta hıfz etmek mu'tâd idi; fakat bu ihtiyâtı kediler için icrâ eylediğinden dolayı, kilitledikten sonra anahtarını almaz idi. Evin içinde bulunan iki kedi daima kendilerinden dirîğ olunan etle mu'tenam dil-sîr olmak için, yek-diğeriyle ittifâk ederek, birisi diğerine omuz vermekle, öbürü anahtara vâsıl, ve adeta insan gibi anahtarı çevirip, dolabı açmaya kadir oldu. Hatta kapıyı açtıktan sonra birdenbire eti almadılar; cür'et ettikleri kabahatin suret-i [s. 115] cereyânına dikkat eden var mı yok mu diye, ikiside altına gizlendiler; ve kimse görmemiş olduğuna mutmain olduklarında, meydana çıkıp eti birbiriyle paylaştılar.”

(Şan- Flori) nâm muharrir der ki: Yemek yediğim vakit, bir lokma ekmeği elimde yuvarlayarak fırlatır, atar ve kedimin ardı sıra seğirmesiyle eğlenir idi. Bu oyuncağa kedi o kadar alıştı, ki et verdiğim zaman dahi, yine ekmeç oyununu tekrar için, eteklerime sarılırdı. Birgün yine ekmeği yuvarladım, elimde tutuyordum. Lakin her vakitki gibi orta yere atmak istemediğimden, bi'l-iltizâm duvarda üst kısmı odanın sathına mâil olarak asılı bulunan levhanın ardına attım. Kedi ekmeğin tayerânına dikkat

ederek, o tarafa doğru koştu. Lakin ekmeç levhanın ardına sıkışarak, yere düşmediğinden, hayvan mütehayyir kaldı: Ve güyâ bu gaybubetin sırrını benden istizâh için, yüzüme bakmaya başladı. Bir de derhal duvarın öbür cânibindeki odaya şitâb ile, taharriye başlamasın mı? Anladım ki kedi duvarın delik olduğunu tahatturla, ekmeğin öbür tarafa geçmiş olmasını hesap etmiş! Zekâsına hayran oldum!

“Kediyi çağırdım, diğer bir parça ekmeği daha yuvarlayıp, levhanın ardına attım. Bu defa levhaya sokuldu. Sağa sola çarpınarak, levhanın ardına vusûl-i nâ-kâbil olduğunu keşfedince, eliyle alt kısmını tahrîk ederek, ekmeçleri düşürdü, ve tehâlük ile ekl eyledi!

“Mösyö Paryale namında bir dostum dahi kandi odasında yatmakta bulunan bir kedinin kapı kapalı olduğu vakitlerde sürmeyi açmakta olduğunu haber vermiştir!”

(Zekâ-yı Hayvânât muharririnin ifâdâtı tekmiî oldu)

İlâve-i Malûmât

Mutavvel mütercimi Abdülnâfi' Efendi bundan yirmi sene mukaddem Halep'ten bir kedi getirmişti, ki Van ve havâlîsine mahsus olan kediler gibi fervesi uzun idi. Bu kedinin nâmı (Şami) olarak, adıyla

çağırıldıktan sonra, verilen emrin mûcibce hareket ederdi. Sahibesi tarafından (Şami, gel, yatağına çabuk!) emri vârid olduğu zaman, şâyed ayakları temiz değilse, kaldırıp irâe eder; ve “Haydi, temizle.” denildikte yemek yediği mahalde serilmiş olan yaş beze ayaklarını birkaç defa sürdükten; ve diğer bezle kuruladıktan sonra, gelip, yerine çıkardı. Yatağı ise mendil kadar a’lâ bir lâhûrî şaldan idi!

Tüyleyi beyaz ipek gibi parıl parıl parlar, ve ibrâz ettiği vaz’-ı istikbâri kim görececek olsa şaşardı. Bu Şami öyle herkesin yanına sokulmaz, kendisine nazar-ı tahkîrle niğâh edenlere katiyen iltifât etmezdi. Gelen misafirlerin ne kıbâlde bulduklarını mevki’-i kuûdlarıyla tavır ve hareketlerinden anlamakta pek mâhir idi; zira (baş sidre) çıkanlarla (erkân şiltelerine) oturanların meziyetlerini fark ve temyîz eylediğinden, sahibesi tarafından mesela alçak minderlerde bulunanlardan birinin eteğini öpmekliği emredilse, tereddüt eder, ve bu emir yüksek mevki’de bulunanlardan biri için verilse, bilâ-tereddüt ifâ eyler idi!.... Hatta refi’ ve vazî’ [s. 116] o derecelerde farka muktedir idi ki her vakit erkân şiltesinde veya mangal başındaki minderinde oturmakta bulunan komşu

kadınlardan birinin birgün, sâhibetü’l-beyt evde yok iken, sokağa bakmak üzere, minderin üzerine çıktığını görünce, güyâ “sen haddini tecâvüz ettin ise, seni haddine ircâ’ edecek benim” manasını işrâh eden bir vaz’-ı mütehevvir-âne ile tüyelerini kabartıp, mırıldanarak üzerine şir-âne-i hücum eylemişti! Halayıklardan kim olursa olsun Şami deyyânlarla iltifat etmez, ve fakat namına bir de “Bey” lafzını terdîf olunursa, tevcîh ederdi!

Kedilerin vefâdârlıkları da haslet-i ahrâr-âneleri kadar şâyân-ı takdirdir.

Toprak sokaklı diye meşhur olan Kapucu-dârı Kâmil Efendinin hanesinde bir kedi tanırdım, ki yetmiş tarihinten seksen dörde kadar o hanede yaşamış idi. Bu kedinin tercüme-i hâli pek gariptir. Cüssesi ve re’si (buldok) denilen kısa bacaklı ve müdevvir başlı İngiliz köpeklerine mûmâsil olarak, ferdesi tekir denilen levnde ve kendisinin üç misli sokak köpeklerine meydan okumakta bî-pervâ bir hayvan idi. Zaten o mahlede bir hatunun kedisi iken, hanımının vefatına fart-ı tesirinden o gün haneyi terk etmiş, ve Kamil Efendinin evine kapulanmış idi. Efendi ise bu hayvanın bu derecelere sahip vefa olmaklığına hürmeten

Tekir'e yevmî yirmi paralık ciğer tahsis etmiş idi.

Kedi her sabah Ciğerci Arnavut'un zuhuruna müterakkiben kapısının önünde bekler dururdu. Bu aralık ciğerci sokağın başından savt-ı ma'hûd ile (celle kedi mancelarır) der demez, Tekir görünmeye, ve tüyelerini kabartıp, kaplan gibi bir vaz'-ı mühib peydâ etmeye başladılar, ki insan bu halini görüp, hayran olmamak kabil değildi. Ciğerci kapının yanına takarrüb ettiği zaman, ne kadar çomar ve azılı köpekler varsa, hepsini şîr-âne helmeler ederek, def eyler idi.

Bu kedide garip bir hal daha vardı, ki velev karnı ne kadar aç olursa olsun, ve isterse o gün ciğer dahi yememiş bulunsun, yine hane içindeki ekmek veya açık yemeklerden nihânı kapıp, kifâf edinmek halleri hiçbir kere görülmemiştir.

Gözü tok, hayırsızlığı irtikâb etmez; ve ondan mâ-adâ yabancı kedilerin hayırsızlığına da meydan bırakmazdı.

Efendisi eve geldiği zaman ise (Tekir, gel! Gel kuzum, gel!) deyince, seğirterek, hâk-pâyine yüz göz sürmek, ve geceleri efendisinin yattığı oda kapısını beklemek hususlarını kendisi için muazzez bir vazife hükmüne koymuş idi.

Efendisi seksen dört tarihte vefat etti. Ne dersiniz? Tekir'de on dört sene ni'metiyle perverde ve iltifâtıyla muvakkir olduğu efendisinin şu iftirâkı ebedisine gayet teessüfünden yemeyi içmeyi terk ederek, üçüncü günü kendisini açlıkla telef etmiştir!

Hariciye nazırı edîb meşhur Akif Paşanın, kedisi varmış, ki indinde fevkâlâde muazzezve muhterem imiş. Hatta gerek haremde ve gerek selâmlıkta paşa yemek yedikçe, o da sofranın yanında bulunur, ve efendisinin ihsân ettiği et lokmalarıyla karnını doyurmuş. Paşa Edirne'ye [s. 117] nefy olunduktan bir hafta sonra, iftirâkına tahammül edemeyerek, ölmüştür.

Kanice hanedanından Nureddin Bey nâmında mevsûk'ü'kelim bir zâttan mesmûadır ki Tepedelenli Ali Paşa'nın (Leon) yani Arslan isminde bir sarı kedisi varmış. Paşa malum olan felâkete uğradıktan sonra, idamına me'mur Hurşit Paşanın üzerine birgün beş on kere şîr-âne hamleler etmiş, nihayet paşanın emriyle kedi de idam ettirilmiş!.....

Hattat meşhur Vahdet Efendinin (Nadire) namında bir kedisi vardı, ki hakikaten masharalık ve zekâ ve fetanet cihetiyle nadire idi. Bu kedinin merakı efendisi taâm ederken,

ağızına götürdüğü lokmayı bir maharet-i fevkâlâde ile elinden çekip yemek idi. Bu marifeti ise eser-i ta'lim olmayıp, kendi semere-i zekâ ve ihtirâ'ı idi. Garibi şurası idi, ki eğer efendisi Nadirenin bu latifeyi tekrar etmecliği için, lokmayı ağızına ağırca ve kedinin sühûletle kapabilmekliğine müsâid bir hareketle götürecektir olsa, Nadire lokmaya iltifât etmez idi; zira bu şeytan zâdenin maksadı lokmayı ale'l-gafle kapmak idi; yani ağmâz ile gafletin beynini fark eder idi.

Nadirenin sofradan mâ-adâ yerde yemek yediği görülmemiştir; halayık odalarına tenezzül etmez; matbaha ise katiyen ayak basmaz; ne yiyecek ise, sofraya başında yerdi. Fakat en ziyade telezzüzü ötekinin berikinin gafletinde intihâz-ı fırsatla iğtinâmında idi!

Kedinin zekâ ve ferâseti hakkında bizzat meşhûdum olan hallerindendir: o an sabâvetimde (Ceylan) namında bir kediyim vardı, ki bu namı kim tesmiye etmiş ise, pek münasip düşürmüş, zira tavır ve endamı ceylan kadar mevzûn idi.

Fındık ve badem ve kayısı çekirdeği kırıp yer; hele şekeri ve yumurtayı kırıp içmeyi pek sever idi.

Ceylanın en garip hali tuttuğu fareleri pençe veya dendânıyla telef

etmeyerek, küp veya kuyudan hangisini açık görürse, ona atıp suda boğmak idi. Şüphesiz yok ki Ceylan bu hususu mücerred zevki için değil, beni nevi'nin mine'l-kaîm müştâk olduğu şu sayd-ı müstekreh, ve bununla beraber muzır bir mahluk bulunmaklığı cihetle, vâcibü'l-izâle görmesine, ve halbuki şu mekruh hayvanın murdâr kanıyla pençe ve fervesini avluda ve lekedâr etmekten ise, bu suretle itlâfını daha muvâfık bulmasına mebni, itiyâd edinmiş idi. Birgün yine tutmuş olduğu farenin birini kuyunun ağızına götürdükte, kaçırmamak telaşıyla nasılsa kendisi de kuyuya düşmüş idi.

Vâkıa, biz Ceylanın bu halini bilir, ve bu yüzden küp değiştirmek ve kuyuyu ayıklatmak gibi birçok masraflara duçâr olur idik. Ne faide ki mu'zîb hayvan meydan buldukça, bu işi tekrar ve icrâdan hâli kalmazdı. Kedinin kuyuya düştüğünden hane halkı haberdar olmamış idi. Fakat gece yarısına yakın derinden ve acı acı bir kedi sesi işitilmeye başladı. Ceylan! Diye birkaç kere adını tekrar ettik; Ceylan yok! Aşağıları aradık; nihayet baktık ki kuyu açık; seslendik; içeriden mukâbele etti. [s. 118] Derhal bir fenerle bir kiraz sepeti sarkıttık. Ne dersiniz? Şu vâsıta-i halâsın kendisi için indirildiğini idrâkile, sepetin içine

girdi; ve hatta girdiğini âvâze-i şükrâne ile ihtâr bile etti! Şu kazaya uğramaklığı kediye us bahâsı olduğundan bu hâli bir daha tekrar etmemiştir!.....

Hâtîme

Kediyi ekseriyâ nankörlükle yâd edersiniz. Hatta birinin nemek-beharâmlığından bahsedildiğiniz zaman “Kedi gibi nankördür” dersiniz.

Halbuki (Monten)in dediği gibi bu hayvana nankörlük isnâdına, yani hayvanlığı takbihe insanların salâhiyeti olup olmadığını tayin hakikaten müşkildir.

İnsan hayır ve şerri ve hüsn ve kubhu fârik, ve eşref-i halayık unvân-ı teşrîfine mazhariyetle fâik iken, ebna-yı cinsinden nimetiyle perveriş bulduğu ve hıfz-ı hayatına sâye-i inâyetinde muvafık olduğu bie adam hakkında hakk-ı nân ü nemeği düşünmeyerek, her türlü ihânet ve mazarrata tasaddî ederse, şu hayvanı nankörlükle yâd etmekte nasıl haklı olabiliriz?

Halbuki bu biçâreye azv olunan şu hâl hürriyetini müdâfaa ve muhafaza etmecliğinden neş’et eylemiştir. Çünkü pek halktan zelil ve müdâhinler gibi mütebasbıs ve mütemellik olduğundan, başına vursak, yine sesini çıkarmaz; fakat kedi bi’l-akis vehhâb-ı kudretin kendisine layık gördüğü âlî-cenâb

hürriyetin şanına muvafık harekette kusur etmeyerek, bu vedâyaya müdahale, yani kendi rif’atını gözetmeye de, tezlîl vî tahkîr eyleyenlere mukabele eyler. Ama bu hakaret bizzat veliyy-i nimeti tarafından icrâ edilmiş olsun, mâ-dâm ki durup durur iken, bu tariz ve tecavüze hak olmaya, elbette müdafaa ve mukâbelede mazûrdur; elini de yırtar, burnunu da pareler.

Sen bir mahlusun ki mevânî’ bir endâzlıktaki kudretine mahlukat-ı sâirenin eli âhir olduran vâsıl olabilmeleri nâ-müyesserdir. Kendi cirminin yirmi misli bir fili hortumundan tutup sürüklersek. Bir şîr hûn-hâri ribka-i itâatında müsahhar ve müstakırr eylesek. Ya bu maharet ve kudret fevkâlâdenle beraber ne istersek de, şu aciz hayvanın üzerine varır, kabahati yok iken, mücerred keyfin için tahkîr veya darb edersek? Yoksa evzâ-ı mütehakkim-âne ki tahammül edebileceğini tecrübemi etmek istersin? Git, beni nev’inden bu evzâ’ı çekmeye alışmış basbasa perdâzları bul da, onları imtihan et.

Hukukunu müdâfaa etmek hasâil-i zemimedden ise, o halde kediye nankör itlâfında haklısınız; “değilse bu tabir” nâ-be-câyı tefevvüh etmeye hakkınız yoktur.

Kedi, bazı kec-i endişânın zu'mleri gibi, nankör olsa idi, lisân-ı nebevîden mervî olan (hubbü'l hireten mine'l imân) hadis-i celiliyle sâdır olmazdı. Hatta ecille-i ashâb-ı kirâmdan Abdürrahman bin Sahr cenâbları, kediye olan fart-ı muhabbetleri cihetiyle, taraf-ı peygamber zîşândan (ilm) (ebâhire) lafzıyla künyelenmiştir.

Kedi haslet-i ahrârâneye mâlik, ve binâenaleyh hürriyet-i hayvaniyesine tecavüz eden zâlîme mukabeleye münhemik bir hayvan olduğu, ve İslâmiyet ise hürriyet-i mahza esâsi üzerine mebni bulunduğu için, bu hayvan hadis-i mebhûs [s. 119] ile teşrife mazhar, ve sahabe-i güzînden İbn-i Sahr gibi hümâm-ı muhterem mecbul olduğu hürriyet yârân-ı pesendânesi muktezâsı olarak, kediye muhabbet ettiği için, bu künye ile nâm-âver olmuştur.

Târihten İki Fıkra

—Müdâhane ile Sıdk—

Abbasilerin üçüncüsü olan Mehdî, ki Harun'un pederidir; güvercin besler, ve onları uçurup, yarıştırarak, eğlenir imiş. Birgün mu'tâdî vechle

yine bu eğlence ile meşgul olduğu sırada, muhaddesinden Gıyas bin İbrahim huzuruna girerek, eğlenceye muttali' oldukta, Mehdi'yi tatayyub ve bu suretle menfaatini temin maksadıyla, Ebu Hüreyre (Rıza) hazretlerinden mervî olan "Lâ sebka'l fi hevfi en-nesâl ev-hafr" hadis-i celilini karihasından "o cenâh" kelâmını dahi zamm ile, kırâat, yani hadis-i nebeviyi maksad-ı müdâhane-kâr-ânesine — fakat ilâve-i kelâm ile — alet etmiştir!!!

Mehdi Gıyas'ın bu müdâhane-i münâfik-ânesi üzerine kendisine on bin dirhem i'tâsını emrettiği gibi, risâlet-meâb efendimiz müsâbaka hususunda üç maddeyi (yani deve ve ok ve at) tayin buyurmuş iken, bu bedbaht küstahâne Müdâhane için kuş yarıştırmayı dahi ilâve eyledi, diyerek, güvercinleri kâmilin zebh, ve bu adetini fi mâ'ba'd terk ile, Gıyas'ın namını bir daha kâle almamıştır.*

"Müdâhane müfâ'ale vezninde derûnunda olan nesnenin hilâfını izhâr ile muamele eylemek manasınadır, ki münâfik-âne izhâr-ı hulûs ve muhabbet eylemekten ibarettir. — yukâlu dâhenehu, ezâ izhâre hilâf mâedmâre....." (Kamus)

*Sahâyifü'l-ahbâr nâm diğeri Müneccimbaşî Tarihinin ikinci cildinde 83 sahifeye mürâcaat edile.

Şu tariften, ve bâ-husus münâfaka ile tefsireden dahi malum olduğu üzere, dünyada en mezmûm bir haslet varsa, o da müdâhanedir; zira bir adam müdâhane ile müellif olduğumu, dünyada bâtıla hak ve hakka bâtil demekten, yani çıkarına hangi suret uyarsa, onunla âmîl olmaktan hazer etmez!

Münâfık lafzı ise lisân-ı şeraitte küfrünü setr edip, ezhâr-ı İslâm eylemekle muzırdır, ki bir adam vicdan ve imânının hilâfını iddia ve ilân demek olur. Artık düşünün ki musaddar-ı hissiyât olan vicdanın hilâfını ibrâz eden insan insan mı, yoksa şenâat ve mel'ânetde şeytanla siyyân mı olmak lazım gelir? Şairin şu “*Şeytan benim olsun; dede sultan senin olsun*” mısraı bu manaya, yani kisve-i zühd ve takvâyı sitare-i riyâ ittihâz eden yadigârlara işarettir.

Şu sıfatla ittisâfî hatta şeâir-i zemimededen haberdâr olmayan bedbahtların bile kabul etmek istememelerine göre, hüsn ve kubhı fârik olan efâzılın böyle bir rezîleden katıbe-i ahvâlde müctenib olmaları lazım gelir.

Halbuki denât cebelî olursa, onu fazl ve kemâl nihayet sâtir olur; dâfi' olamaz. Vakıa, bazı hakim ilm ve fazilet iktisâbının pek çok seyyiâtın

mahvına medâr olduğunu iddia etmekte ise de, bizce bu dava-yı müsellim [s. 120] değildir. Zira terbiye etse etse, tehzîb-i ahlâk eder, tahvîl-i ahlâk eyleyemez; tehzîb ise bir çirkin yüzü düzgünle revnaklandırmak kabilinden ârızî bir letafettir. Ahvâl-i ârızıye ise ahvâl-i tabiiyyeye galebe etmek nâmüyesserdir. Eğer etmek lazım gelse idi, Gıyas gibi fazilet-i ilmiyyeye mâlik bir zâtı — hatta tahrîf veya tashîh ehâdis edenler hakkında laneti mutazammın olan hadis-i şerifi dahi muhaddisînden bulunmak haysiyetiyle bildiğinde şüphe yok iken — böyle bir şeye de bulandırmamak lazım gelirdi.

Diğer Fıkra

Abbasilerden en evvel tertîb bizim aşiretle şarap içen müşârünileyh Mehdi idi. O asırda mesned-i kazayı hâiz olan meşhur Şerik bin Abdullah ise halifenin bu halini takbîh etmiş olmaklığı cihetle, müşârünileyhin esnâ-yı kazada icrâ-yı adalet etmekteğinden dolayı, mutazarrır olan bazı münâfıklar birgün Mehdi'ye, “*Şerik Efendimiz için ardında namaz kılmak câiz değildir diyormuş*” yollu münâfıkâne siâyette bulunmuşlar. Mehdi derhâl Şerik'i huzuruna celb ederek, “*Yâ İbnü'z-Zaniye*” kelâmıyla hitap edince, Şerik “*Yâ Emirü'l-Mü'minin, vebâle girme! Benim validem savâme ve kıvâme* (yani

eyyâmını oruçla ve leylini namaz ve ibadetle geçirir) *bir hatun idi*" cevabıyla mukabele eder. Mehdi tekrar "*Yâ zındık, seni katlederim!*" dediğinde, Şerik tebessüm ederek, "*Yâ Emirü'l-Mü'minin, zındıkların alâmeti vardır; o alâmet de meclis-i işret tertip etmek, ve çeng ve gınâ ile şarap içmektir; ben ise ömrümde bu fazîhayı irtikâb etmedim.*" deyince, Mehdi hicabından yüzünü yere eğmiş; kadî-i Sıdk-ı şîâr dahi bilâ-pervâ çıkıp gitmiştir (*).

Sıdk'ın şan ve azameti güneş gibi meydanda olduğu için, o bâbda irâd-ı delâile lüzum yoktur. Bu fikrayı kaydetmeliğimiz, Gıyas'ın müdâhenesiyle Şerik'in savâbgûluluğunu mukayese içindir.

Lügat Tarzında Kitap Yazmak

—
Bir iki asırdan beri akvâm-ı fâzılanın intişâr-ı mâarif hususundaki ikdâm ve himmetleri semeresiyle vesâit-i ulûm o derecelerde tekessür ve tevsî' etmiştir ki, el-yevm malumât-ı beşerin mahsul-i tecârib ve tedkikâtı olan — fakat bir lisandaki — müdevvenâtın fihristini okumaklığa ömr-i beşer kâfi değildir!

*Keza sahâyifü'l-ahbârın o sahifesine müracaat oluna.

Mesela bir adam terâcim-i ahvâl-i umumiyyeyi merak edecek olursa, o yolda mevcut olan kitaplara hasr-ı dikkat eyleyecek olsa, şüphe yoktur ki, ömründen geceli gündüzlü kırk seneyi tercüme-i hâl mütâlaasına vakf edebilmekle ancak muktedir olabilir.

Ve mesela Almanca ve İngilizce ve Fransızcadan birine ihtisâs peyda edip de, o lisanda mevcut olan âsâr-ı edebiyeye sathice bir malumat peyda edebilmek maksadıyla her edîbin müntahib parçalarını mütalaaya mübaşeret etse, ve bu mütalaayı yalnız başladığı güne kadar mevcut olan eserlere tahsis eylese, bunları kâmilin okuyabilmek için oğlundan değil, [s. 121] hafîdinden dahi istidâne-i ömr ihtiyacında bulunması lazım gelir!

Hele Fransız lisanında yazılmış olan hikâye kitaplarının mütâlaası için bir iki asırlık ömür kifâyet etmez!....

Bunları eğlence kabilinden add ile, bir tarafa bırakıp, ulûm ve fûnûna müteallik ve tetebbu'-yi elzem olan âsâr-ı ciddiyyeye bakalım. Müşkilpesendlikte hemân akrânı olmayan Volter der ki:

"İnsanın insanlığı malumât-ı müktesibesiyile mütenâsib bulunacağı gibi, malumât denilen şeyde kitap

mütalâasıyla hâsıl olacağı malumdur. Halbuki ben yalnız yirmi bin nev'iden ziyade Fransa tarihi sayabilirim. Milel-i sâire tevârihini siz hesap ediniz. Binâen aleyh, bir adam müddet-i ömründe bir düziye Fransa tarihi mütalaa eyleyecek olsa, itmâmına fırsât-yâb olamaz. Ya sâir tabakat-i ulûmu hangi cebimize koyalım?

Nerededir o hümmâm-ı muhterem ki malûmât-ı beşeri ebnâ-yı cinsinin mümkün mertebe ihâta edebilmekliğine medâr olacak bir kalbe ifrâğ etsin?"

Malumdur ki Volter 1778'de, yani tamam bundan bir asır mukaddem vefat etmiş idi. Volter asrı ise Fransa ve bi'l-izâfe Avrupa'nın muahharen her şeyde hâsıl ettiği inkılâbât-ı atîmenin küreğini çeken bir asırdır ki, Volter ve Russo'ya ve emsâli birkaç hakime de bu inkılâb devirlerinin kürekçileri itlâk olunur.

O asır öyle bir asır idi, matbuat ve maarif tazyîk-i mutlak altında zâr ve nizâr idi.

Maarif zâr ve nizâr idi; çünkü şemsin istikrârı ve kürenin devri gibi hakikatleri bâ-heyn riyâziye ile meydana koyanlar küfr ve ilhâda nisbet olunarak, âteş-i zulm içinde ve engizisyon tarafından işkence müekkelleri olan papaslar ellerinde telef veya zebûn olmakta idi!

Matbuat zâr ve nizâr idi; çünkü Volter asrında her matbaada her destgâh tab'ın başında elinde tüfikle bir savldât ikâme olunmuş idi!

Bu tazyîki nazar-ı itibâra takrib ettikten sonra, bir de maarif ve ulûmun tevsi' ve intişârına olunan himmetleri hizmetleri muhafaza eylemeli.

Volter'in böyle her şeyin bir mani'-i mübrim ile muhât olduğu bir zamanda yalnız Fransa tarihinin yirmi bin nev'den mücâviz olduğunu beyan ile, tıbakab-ı sâire ulûmun kesret ve tenevvü' cihetiyle — eğer bir suret-i suhûlet ve mazbûtiyet hâsıl olmazsa — tetebbu-yi düşvâr olduğunu anlatmak isteyişinden ibret-bîn olmalı.

Ya Volter asrına half olan şu bulunduğumuz on dokuzuncu asırda, ki evvelki tazyîk mutlaka mukâbil her şeyin gayr-i mahdûd bir haber peyda, ve o hürriyetin de nice ashâb-ı marifet tevlîd ve ihyâ eylediği malumdur, acaba bu sayede vücuda gelen mahsul-i fikr ve zekâ, yani malumat-ı beşerin şubât-ı esâsiyyesini tevsi'ye medâr olan bunca keşfiyyât-ı bedia âyâne mikdâra bâliğ olmuştur? Ve âyâ bu bahr-i bî-kerân ulûm içinde gavta-hâr olmaya kimde tâkat vardır?

Binâenaleyh, envâı bu derecelerde tekessür [s. 122] etmiş ve etmekte bulunmuş olan vesâit ulûm ve

fünûnu Volter'in arzu ettiği kalıba ifrâğ fikirleri gittikçe, taammüm ede ede, nihayet mütebahhirîn ulemadan kırk elli hümâm-ı gayret ittisâmın bi'l-ittifâk işe mübâşeretini intâc etmesiyle, tarih (yani vakâyi' meşhure), coğrafya (yani esâmî ve ahvâl-i büldân), terâcim-i ahvâl ve ıstılâhât-ı fünûn ve sanayi ve mübâhis-i hikemiyye vesâireyi lugat tarzında hurûf-ı teheccî ile cem' ve tertib, ve hangi fenden hangi bahs-i murâd edilirse, arayıp bularak, o babda malumat-ı kâfiye istihsâl eyleyecek surette izâhâtı derc ve tasfîr ile, kaffe-i ulum ve fünundan istifadeyi bu suretle teshîl eylediler.

Bu tertib ve sühûletin ne derecelerde vâsi' ve nâfi' olduğunu anlamak arzu ederseniz, size şu kadarla tarif edebiliriz ki: Bu dakikada ulûm-ı âliye mübâhisinden bir meselenin cahili olan bir adam bu tarzdaki lugatlara müracaat ile, mevcut olan malumatı ihâta eyleyebileceğinden, yarım saat sonra o bahsin (allame-i vahidesi) kesilebileceğinde iştibâh yoktur.

Hatta o bahse dair en mükemmel malumatı hâvî olan kitaplarla o meseleyi hekimâne halletmeye muvafık olan zevât-ı âliyenin isimlerini dahi öğrenebilir.

El-yevm bu yolda mevcut olan lügatların miktarı hayret-bahşukûl olacak derecelerde değilse de, hâvî oldukları mevâd-ı insane veleh götürecektir raddelerde mütenevvia ve kesirdir.

Mesela (Diksiyoner – Delâ-Konversayon) yani (Lugat-ı Bahs ve Tekellüm) namında iki sütun üzerine mürettib, ve beheri sekizer yüz sahifeden ibaret bir kâmus vardır, ki faraza fe harfini açacak olsak zevât-ı meşhureden Farabi'yi, ulûm ve fünûndan fiziki, filâhatı, kimyeviyâtta fosforu, coğrafyadan Fâs'ı, tarihten Ferâine'yi, muhteriatı fânusu, bedâyiden fotoğrafıyı, milelden Fûrsî, kisveye müteallik eşyadan fesi, ferâceyi, nebâtâtta fesleğeni, madeniyatta fiddayı, simiyâyatta fare otunu, emrâzdan feciayı, mübâhis-i hikemiyyeden felsefeyi, hikâyât ve emsâlden Ferhad'ı, ve helümme cerrâ-i harf-i evveli fâ olarak, neyi murâd eder isek, arar bulur ve o şeyin hikmetini öğrenirsin.

Yine üç sütun ve iki cild üzerine mürettib ve her bir cildi bin beşer yüz sahifeden ibaret “ansiklopedi” yani mecmua-i ulûm ve fünûn namında bir lügat vardır, ki iğneden en garip ve hayret-fezâ tanıdığımız koca bir buhar makinesine kadar kâffe-i sanayinin

mâhiyâtını nâtıktır. Ulûm ve fûnûndan kezâ mühim bir destur-i hendesî veya bir mesele-i riyâziyye yoktur, ki ansiklopedi onu ihâta etmemiş olsun. Hususen bu lûgat tarifâtını tasâvîr vasıtasıyla bir kat daha izah eylediğinden, matlub olan şeyi insan hem zihnen hem nazaran mütalaa eder.

Ulemâ-yı garbiye bunlarla da iktifâ etmeyerek, mesela vakâyı tarihiyyeyi muâheze ve tashîhe mahsus lûgatlarda tanzîm ederek, bi'l-farz bir vakıa-yı tarihiyyeyi garaz-kâr-âne bir renge tahvil, veya â'yândan bir zatı bî-muhâbâ medh veya zemm ile, mâhiyet-i asliyesini tebdîl etmiş olan [s. 123] müverrihîn akvâlini red, ve vakâyı hâl-i hakikatine ircâ' ve tasvir etmişlerdir, ki mesela İskender'in veya Timur'un nasıl adam olduklarını, garazdan ârî olarak, orada görür, ve başka bir eserde bulamazsınız. Hâsılı, münhasıran ıslahât-ı siyasiye ve fenn-i servet mesailine ve mevâdd-ı edebiye ve hikemiyye ve coğrafya ve tarihçe müteallik kelimâtı hâvî türlü türlü lûgatler yapılmıştır.

İşte bu vesâit-i nâfia farz-ı mahâl olarakcem'î kâbil olsa da, tettebbu' ve mütalaa nâ-kâbil, ve envâi milyonlara balığ olan kitapları hâvî oldukları malumat-ı nâfianın — insanı iğnâ edebilecek derecelerde —zübde

ve hulâsalarıdır, ki bunları vücuda getirmek için, sarf olunan himmetler malumat-ı beşeri adeta bir makinenin hareket-i muntazaması haline koymak için, ihtiyar olunmuştur.

Bir adam, velev yüz bin cilt kitaba malik olmuş olsun, murâd ettiği bir mesele için ona müteallik mesela kırk elli kitaptan hangisine müracaatla halli müşekkel eyleyecek? Ve aradığı meseleyi bunların her birinin şekli diğere tahvîl eyledikleri dûr-û-dirâz tarrifâttan tecrîd edip de, nasıl bulacak? Hususen bu taharrî kaç saat sarfıyla ve ne kadar gönülazabıyla netice bahş olunacak? Ya olamazsa?.....

Fakat yukarıda dahi bi'l-münâsebe söylediğimiz vechle, şu ta'dâd ve tavsîf olunan kitaplara malik olan bir muharririn hangi bahisde şüphesi veya cehli olacak olsa, elini o cilde uzattığı gibi, o bahsi derdest eder, ve işte, bu sebeple malumat-ı beşer bir mecrâ-yı muntazamda cereyân edip gider.

Bahsi buraya kadar indirmekten maksadımız lisanımıza intikâl ettirmek içindi. Binâenaleyh, şimdi şu ukdemizi arz edelim.

Birkaç seneden beri lisân-ı Osmanîye — şundan bundan — bir hayli kitap tercüme edildi. Acaba

bunların içinde maarif ve ulûmdan malumat şitâbı şâmil olan mesela (Bevye)nin lugati kadar bir eser-i nâfia görülebilir mi?

Demek isteriz ki biz bugün tiyatro ve hikâye gibi gönül eğlendirecek şeylerden kat'-ı nazar, hatta tercüme-i hâl, tarih ve âsâr-ı edebiye envândan bulunan kitaplar lisanımıza nakl etmekle dahi âlem, ve binâenaleyh müstagni olamayız. Çünkü ümem fazla indinde râygân olan vesâit mükemmele-i ulûma nisbetle bizde — akâid-i vakfe müstesna olarak — mevcut olan kitaplar zerrenin âfitâba taalluku kabilinden, ve var demeye dil varamayacak bir surettedir

Hal böyle ise, tenbâkûcu dükkanlarını mütercim tiyatro veyahut seyâhatname ve hikâyelerle doldurmayı iş güç edinen lisana eşnâ zevâtan mesela sekiz on kişi bir araya gelip de, tez elden şu (Bevye)nin lugatini yanlarında taksim etseler, acaba ciddi bir himmetle altı ayda veyahut bir senede lisanımıza nakl edemezler mi? Bir adam bir sene zarfında “konversasyon”ciltlerinden birinin nısfını vücuda getirebileceği cihetle, otuz altı kişiden ibaret bir cemiyet şu on dokuz cilt kitabı bir senede hem tercüme ve hem de neşre muktedir olur.

Onu da söyleyelim ki, bu lügatleri lisanımıza nakl etmek garb ulemasının asırlarca it'âb fikr ve ifnâ-yı ömr ederek, vücuda getirdikleri [s. 124] hazânetü'l-ketbi kâmilen lisanımıza nakl etmek demektir. Hatta biz bir zât tanırız, ki konversasyonu yalnız başına fakat üç senede kâmilen lisan-ı Osmanîye tercüme ve nakle müteahhiddir!...

Hâşiye

Bu kitapların mündericâtından hemân dörtte üç miktarını her şeyden bâhis-i mecmualar doğurmuştur. Çünkü bu yoldaki ketb-i âliyenin tertibinden birçok seneler mukaddem hükemâ ve ulemâdan nice zevât beyinlerini paralayacak ve kendilerini nûr-i basardan mahrum eyleyecek derecelerde tetebbu âsâr ve taharri-yi hakayık ile, her şey üzerine makaleler yazmış, ve bunları “Muharrir” kılıklı mecmualar veya ayrı ayrı mecellelerle neşr etmişlerdir. Binâen aleyh, zikrolunan lügatların tertib ve telifine teşebbüs eden cemiyet-i ulema bu türlü âsâr-ı perişânı cem' ile, hâvî oldukları malumat-ı şitânın gass ü semîni hâiz-i ibârât ve mesâilini tayy ve ihrâc ve malumat sâfiyesini ibkâ ve kitaplarına idrâc eylediler.

Şimdi bizde de “Muharrir” ve “Kırk Anbar” ve “Cihân” kabilinden

yirmi kadar mecmua-yı ulûm zuhur edip de, beş on seneler devam eyleyecek olsa — ki bazı itikâda göre hayâl-ender-hayâl hükmündedir — bu yolda yeniden bir lugat vücuda getirmeye kâfi âsârı câmi' olabilir.

Hesap ettiniz mi; böyle otuz ikişer sahife üzerine müretteb ve her şeyden bâhis yirmi mecmua on senede kaç sahife hâsıl ediyor? Tamam 76800 sahife, ki bu lugatların en büyüğü olan Konversasyon'un dört mislinden ziyade bir miktardır! Bunun mündericâtından nısfını ihtiyâcâtımıza hâdim olmayan mevâddan addeleyecek olsak, ve mikdâr-ı bâkiyenin nısfını da mükerrerâta çıkarsak, yine elde 19200 sahife dolusu eser kalıyor, ki en sonra basılmış olan Konversasyon'dan dört beş bin sahife ziyade bir lugatımız, hem de sırf kendi müesser-i ikdâm ve aklâmımız, olarak, mükemmel bir kâmusü'l-ulûmumuz olurdu.

Hususen, bizde yapılacak bir kâmusü'l-ulûma tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, usûl-i hadis, usûl-i fıkıh, tasavvuf gibi ulûm-ı celile dahi gireceği, ve bâ-husus İbn-i Katibe'nin maarifi ve İbn-i Hülega'nın ve vefeyâtü'l-ayâniyle şakâyık ve zeyl-i şakâyıkda tercüme-i halleri muharrir olan müşâhir dahi derc olunacağı

cihetle elsine-i sâirede mevcut olan emsâline her halde fâik olacağında iştibâh yoktur.

Vakıa, bu bir hulyâdır; fakat gâib-i hazinelerine malik olmaklığı tasavvur kabilinden bir hayâl-i mecnûn-âne değildir; ciddi bir himmetle üç beş senede bile mevki'-i faale çıkarılmak mümkündür.

Bir cemiyete göre böyle dört beş nev' kitabı vücuda getirmekte hulyâ hükmünde tutulursa, o halde kendimizi her türlü meziyyât ve kabiliyetten mahrum, ve binâenaleyh, akvâm ve haşiyenin buldukları hafif-i mezelletten bile kem-pâyê bir dergehde addetmiş olmaklığımız lazım gelir, ki bu itikâda bulunacak bir sersemin vücudunu bile tahayyülden acizdir.

“Muharrir” her türlü acz ve noksanıyla beraber, ilâ-mâşâallah devama muvafık olursa, senede bir defa mündericâtının huruf-ı hecâ üzerine mükemmel [s. 125] bir fihristini neşr eyleyecektir, ki işte bu da mülkümüzde bir “ansiklopedi”nin hurde bir tuhmi olacak, ve bu tuhm, inşâallah teâli, hadika-i marifette âb-yârî-i tevfik ile neşv ü nemâ bulup şâh ve berg salacaktır.

Terâcim-i Ahvâl

—

Hasan Sabbah

(Üçüncü cüzden mâ-bad)

Etmekten ibaret idi. Beyinlerine düşmüş olan ihtilâfî kur'a ile fasıl etmeye karar verdiler. Kur'a ise (Ebu Tahirü'l-Avâni) namında ve on dokuz yaşında Deylemli bir fedaiye isabet eylediğinden, merkûm-i serverden raks etmeye başladı.

Âtide görüleceği vechle, bu fedai fırkası, birinin idamına memur oldukları zaman, bu uğurda ölmeyi belki öldürmeye tercih eylediklerinden, teşebbüsât mel'ûnelerinde ekseriya muzaffer çıkarlardı. Ebu Tahir derhâl hareket ederek, Nizamülmülk'ün bulunduğu mahle şitâbân oldu. Nizam ise o esnada nihavend kurbinde ordu-gâhda idi. Ebu Tahir mahal-i mezbure 485 senesi şehir Ramazanın dokuzuncu günü vâsıl olarak, ertesi günü akşam namazından ve rivayet-i ahireye göre gece saat üç sularında, ki Ramazanın on birinci gecesidir, Nizam hâb-gâh-ı ittihâz eylediği çadıra giderken, bir takrîb yanına sokularak, müşârün-ileyhi hançer ile şehit eyledi.

Bu haber müdhiş Alamut muhasarasıyla meşgul olan Ebu Müslim ordusuna bir zamanda vâsıl oldu, ki mahsûrlar şiddet-i tazyîkden nihayet dereceyi bulan açlığa tahammül edemeyerek, o gün teslim olmak üzere idiler; halbuki, vak'anın

şüyû' üzerine asker arasına bir velvele ve tarif olunmaz surette bir perişanlık düşerek, orduya müteallik olan mühimmatlarını dahi terk ile, ric'at etmeye başladılar.

Hasan Sabbah ise dakika bed-dakika bu hadisenin vuku'una intizâr etmekte idi. Ordunun bu vechle nâgehânî hâsıl eylediği herc ü merc halini kaleden temâşâ eyledikte, ittibâna :”*Bundan sonra her hususda muvaffakiyet bizim içindir; zira düşmanlarımızın en kavîsini ve en müdebbirini dünya yüzünden kaldırmaya muvafık olduk.*” dedikten sonra, halktan bir takımını dışarıya çıkararak, ordu-gâhda terk olunan erzakı kaleye aldırdı.

Bu faciyanın otuz üçüncü gününde Melikşah'ın vefatı vuku' buldu, ki Hasan Sabbah için mukaddime-i fütûhât ve istila olmuştur; çünkü Melikşah'ın vefatından sonra evladı beynine nifâk düşerek, Devlet-i Selçukiye de tezellül emâreleri hissolummaya başlamış; yani zuhur edecek düşman harici ile uğraşmaktan ziyade dahilen taç ve taht nizâ'ları meydan aldığından; birbirleri aleyhinde muharebeler açılmış idi!...

Hasan Sabbah ise neşbesât ve tasmîmâtında muvaffakiyete şu zaman fitrattan âlâ vakt-i fırsat olduğunu

bildiğinden, birinci hareketinde Kahistan vilâyetine mâlik oldu. [s. 126]

Vaktiyle Horasan vilâyetinden olan Benî Simhûr silsilesinden münevver namında bir adam ol havâlîde bulunan eşâire riyaset ederek, sagîr ü kebire mutâ' olmuş idi. (Kilsarah(?)) Kahistan valisi olduğu zaman, halka cevr ve zulüm etmek mesleğine sapmış, ve hatta Münevver'in hüsn ve cemâl ile meşhur olan kız karındaşını dahi gasben ele geçirmeye kalkışmış idi. Münevver bu yüzden çaresiz kaldığı, ve Hasan Sabbah ise daire-i inkıyâdına dehâlet edenlere muamele-i adâlet-kâr-ânededen asla şaşmadığı cihetle, ailesiyle Hasan Sabbah'a iltica eyledi. Hatta merkûm Münevver Hasan'ın reâyâ hakkındaki adaletini fevka'l-gaye Tahsin eylediğinden, Kahistan halkının dahi bu nimetten istifadesine hizmet maksadıyla Kahistan mülhakatına mektuplar yazarak, Hasan'ın haslet-i âdil-âne ve muhikk-ânesini medh ü senâ, ve halkı Hasan tarafına celbe ikdâm ve itinâden geri durmadığı cihetle, az zaman içinde o havâlîdeki kılâ' ve müdünün kâffesi sühûletle Hasan Sabbah'ın taht-ı idaresine geçti. Ve gittikçe iktisâb-ı kuvvet ederek, memâlik-i mücâvere ve baîdeden birçoğuna halifeler irsâl ederek, halkı

haffiyen kendi mezhebine kabule ve Mısır'daki müstansır halifenin itaatine davet etmeye başladı.

Memur eylediği harîfler ise gezdikleri yerlerde binlerle müselmanın celb-i kulûbuna muvafık olarak, her mahalde bâtıniye tarafgîrânından geçilmez olmuştu.

Bu halifelere (duât) tesmiye etmiş idi. Bunlardan bir tarafa memur olanların yanına bir iki neferde fedai terfik etmek kaideden idi. Bunların Hasan Sabbah'dan aldıkları talimat bâtıniye mezhebinin mukaddemât-ı ahkâmı bir kere bir adama telkin olunup da, red değil, hatta cüz'i bir nâmül dahi ezhâr edecek olsa, o adamın hissiyatı câiz olmayarak, nasıl olursa olsun, idamı çaresine bakmadan, ve bundan maksat ise mezhebin kâffesini İsmâîliyye mezhebinde cem' etmekten ibaret idi.

Bu sebeple duât takımı memur tebliği oldukları mezhebin hilâfında bulunanları, talimatları mucibince tereddütsüzce kabul etmeyenleri dahi yanlarında bulunan fedailer vasıtasıyla öldürtmekten asla ictinâb etmezlerdi.

Gitgide bir hâle geldi, ki Horasan ve Isfahan ve Irak Acem'de birçok memâlik halkı bunlara ittibâ' ederek, miktarları milyonlara bâliğ oldu. Hatta Melikşah'ın oğlu ve halefi

Berkyaruk asâkir ve ümerâsından bir hayli kesânı dahi iğfâle muvafık olduklarından, inde'l-iktizâ üzerlerine sevk olunan asker tâbi' oldukları devletin maksadından evvel bunların selâmetine hizmet ederler idi!...

Binâenaleyh, bu halleri Berkyaruk biraderi Sultan Muhammed tamamiyle bildiği, ve Hasan Sabbah'ın ise şiddetle aleyhinde bulunduğu cihetle, daima eline geçen Bâtınileri envâ'ı işkence icrasıyla katl ve ihrâk ile intikam eylerdi.

Hatta hicretin dört yüz doksan iki senesinde bunlardan birçoğu Isfahan'da derdest edilmekle, cümlesi ateşe atıldılar. Ve hatta bu mel'unların birkaç seneler Isfahan'da etmedikleri şenâat kalmadığını, ve öldürdükleri bîçarelerin kimler ve miktarları kaçâ bâliğ olduğunu muahharen meskenlerinde [s. 127] müddahar olarak, zuhur eden eşyadan anladılar.

Sultan Muhammed'in Bâtıniler hakkında icradan geri durmadığı harekât-ı şedideyi tatil maksadıyla Hasan Sabbah bir hayli fedai sevk ederek, müşârün-ileyhin Bâtıniler aleyhine memur ettiği serverân İslâmı birer ikişer şehit ettirmesi, ve bâ-husus müşârün-ileyh Berkyaruk'u bazı kurenâsının "*halk efendimizde Bâtınilere mâildir, diyor*" yollu bazı

sözlerle igzâb etmeleri üzerine, memlekette Bâtınilik ile müttehim ve su'i zann altında bulunan adamların umûmunu toplatarak, bir meydan-ı vâsiada yaktırmış olduğu ateşe atıp, birer birer ihrâk ve idâmettirdi.

Bu vak'adan biraz sonra Berkyaruk'un diğer biraderi Melik Sencer, ki o evânda Horasan valisi idi. Ümerâsından (Bergış Bey) namında bir sergerdeyi kilitli askerle Bâtıniye memâliğine sevk ederek, birçok melâini katl ve idâm, ve bir hayli memleketlerini tahrîb ve nisvân ve sıbyânını esir, ve (Tus) şehrini bir müddet muhâsara, ve halkını fevkâ'l-gâye tazyîke himmet eyledi. Ve 497'de tekrar Tus'a asker sevk ederek, memleketi, evvelkinden daha şedid olarak, muhâsara eylediği gibi, kaleyi de külliye-i tahrîb ve etrâf ve eknâfi ihrâk ile, Bâtınilerin hemen kökünü kazımak raddelerine gelmiş idi. Ne faide ki Bergış Bey bu vecihle melâini hâk-sâr eylediği bir zamanda Sultan Sencer ümerası tâife-i mezbûre ile ba'de-mâ kale binâ etmemek ve silah satın almamak ve taşımamak ve hiçbir ferdi mezheb-i bâtıllarına davet etmemek üzere, muâhede-i akd etmiş olduklarından, sergerde-i müşârün-ileyh avdete mecbur olmuş idi. Ulemâyı asr ise bu muâhede-i fâside

hususunda tarizât-ı şedideye igâz ile, Sultan Sencer hakkında ta'n ve teşnî'de ve hatta Bâtınilere mütemâil olduğu zannında bulundular.

Ulemâ ve ukalânın bu tarîz ve teşnîde hakları var idi; çünkü Bâtiniyeler ervâh-ı habîse gibi her bir mahalle hulûl ile, bin türlü mel'anete muktedir, ve her türlü meramlarını icraya sâî ve mütecâsir bir taife olduğu halde, mesela bıçak almayan ve taşımayan gibi, esasen hükümsüz bir kavil ile makasid-i fâsidederinden vazgeçmeyecekleri, ve belki bu ahd sayesinde tedâbir-i ihtiyât-kâr-âne ile evvelkinden ziyade iktisâb-ı kuvvete çalışacakları malum idi. Ne çare ki, her ne maksada mübni ise, bu muâhedeyi bir kere akd eylediler. Sultan Sencer ise hakikaten bahadır ve mert oğlu mert bir server olmakla beraber, bu gürûh-ı fâsidin ayrı ayrı adüvv-i cânı olduğu, ve ümerâsının ittifakıyla karar verilen şerâit-i mecûseden dolayı birçok tarizata dahi uğramış iken, yine ahd-ı şikenlik gibi bir diniyyeyi öyle eşkıyâ makulesi eşrâre karşı dahi irtikâb etmeyerek, zaruri kabul ve sükût etmiştir.

Bu muâhede-i fâsideden sonra Hasan Sabbah fırkalarını teksîr ederek, harekât-ı mel'anetkâr-ânesinde evvelkinden daha şenî' surette devame

başladı. Çünkü bu aralık Bergiş Beyvefat ettiği gibi, Melikşah evladı beynine dahi yeniden nifâk düştüğünden, birbirine karşı açtıkları muhârebât ile meşgul olmadan Bâtiniye [s. 128] fırkalarının istisâliyle uğraşmaya vakitleri yok idi.

Binâen-aleyh, Hasan Sabbah şu gavâilden intihâz-ı fırsatla, bir hayli memâliğe bir hayli müsellağ fırkalar sevk ederek, nice rüesâyı ve kendi akîde-i dâllelerini redd ve iptal ile meşgul olan Mâverâü'n-nehr ulemâsından nice efâzıl-ı İslâmi birer suretle katl ve idam, tarîkhaccı sedd, Cengiz-pesend birtakım şekavetler icra ettirmiş; ve elliden ziyade memâlik-i İslâmiyeyi fidyeye necât makamında senevî ve bir köye rabt eylemişti.

Nihayet, 499'da Sultan Muhammed bin Melikşah gavâil-i mühimmesinden âsûde kalınca, esrâr-ı Bâtiniyenin kâmil kal' ve kam'î maksadıyla, bizzat kendi kumandası altında cem' eylediği cesim bir kuvve-i harbiye ile (Şahdiz) dedikleri kaleyi muhâsara eyledi.

Bu kalenin muhafızı ise Hasan Sabbah'ın muallimi Abdülmelik'in oğlu Ahmet idi. Merhum Sultan Muhammed'in teşebbüsât-ı harbiyesini semeresiz bırakacak surette inat ve sebât ezhâr ettiği gibi, iki üç günde bir

kere de Bâtıniye ulemâ-yı dalâlet-i âyineyi, İslâm ulemâsıyla mübâhase-i diniye ve ilmiyede bulunmak için, ordu-gâha gönderir, ve bu desise ile asker-i İslâmi bizâr ederek, bir tarik-i halas bulmak isterdi. Lakin Sultan hasmının damağında cevelân eden dem-i fâsîdin eczâ-yı müterekebbesini tahlil ve keşfinde hâzık bir hakim-i siyaset olduğundan, ne kendi sebât-i azmine halel, ve ne de askerinin gayret ve sevretine kesl verip, evvelki şiddet ve salâbetiyle muhasarada devam eyledi. İşte bu sebât sayesinde, ki bir hayli eşrâr kaleyi terk ile silahlarını huzûr-i sultaniye teslim, ve istidâ-yı afv ve âmân bilmişlerdir. Ve bu istimân netâyicindendir ki, Ahmet bakıye-i Bâtıniyye ile kaleyi muhafazadan aciz kalarak, Sultan Muhammed tarafından gösterilen layıklı bir hücum ile iki üç gün sonra kalenin fethi müyesser olmuştur.

Şahdiz bu suretle feth edildikten sonra, meydan inâtta sabit kalan şirzime-i Bâtıniye'den birçoğu kılıçtan geçirildiği gibi, Ahmed bin Abdülmelik'i dahi hayâ derdest eylediler. Fakat zevcesi birçok sebât ve

inattan sonra zelîl-âne hasma teslim-i nefis etmekteki rezaletle metânetkâr-âne helâk-ı nefis eylemekteki şöhrat ve memdûhiyeti fark edecek kadar zeki, ve kocasına nisbetle mert bir hatun olduğundan, kale feth edilip de, muhâsirîn-i duhûle mübâderet ederken, kendisini burcun brinden kaldırıp atmış, ve yere düştüğü halde dahi, nasılsa, ölmeyince, eline geçmiş olan bir hıştî yüreğine saplayarak, canına kıymıştır!

Ahmet ise son dereceye kadar sebât ve inat, ve hatta Sultan Muhammed'e yazdığı bazı mektuplarında kendi mezheplerini takdîs ile, ehl-i sünnete küfr ve dalâl isnâd eylemiş olduğu halde, âkıbet-ıchasmının âtîfet-i din-dâr-ânesinden ümîd-vâr halâs olarak, zelîl-âne ve münâfık-âne-i istifâ ve istiğfâra mübâderet eylemiş; ve Sultan Muhammed ise habîsin, velev can korkusuyla olsun, isâet dalâlet-kâr-ânesinden tevbe ve nükûl etmekteği üzerine canını bağışlamak istemiş ise de, ulemâ-yı İslâm bi'l-ittifâk din

(Mabâ'adı gelecek nüshada)

İlân-ı Hususi

(Muharrir)in oniki cüzü bir senelik itibâr olunarak, müşteri olmak isteyenler için fiyat seneviyyesi otuz altı kuruştur. Taşralar için - sağ akçe olarak - altı kuruş posta ücreti zammolunur. Merkez idaresi Bâb-ı Âli haricinde 2 numaralı “Tasvir-i Efkâr”

matbaasındadır. Mektup ile mahallerini tayin ve fiyatını posta pulu olarak melfûfen yahut sâir suretle irsâl edenlere beher cüzü çıktıkça posta ile gönderilecektir. Müteferrik olarak Bahçekapısı'nda Hasan Ağa ve Bâb-ı Âli caddesinde Toros Ağa'nın dükkânlarıyla köprübaşındaki gazete barakasinda vesâir mahallerde satılır.

1.5. Beşinci Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 4 kuruş

Beşinci Cüz

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—
Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Cüz-i Aded 5

Mündericâtı

Terâcim-i Ahvâl: Hasan Sabbah, Mâ-ba'd an-cüz'i 4. — Haysiyyet. — Çarls Dikins, Hikâye Tarzında Tercüme-i Hâl. — Amerika'da Seyahat, Baron Vogan'ın Sergüzeşti. — Mütenevvia: Bir Muhavere-yi Hikemiyye. — Acımaz Kestiği Parmak Şeriatın!. — Zekâ-yı Hayvanattan Köpek Bendine İlave. — İlane Dair Bir Malumat: İslamda Usul ve İlan, Gazetelerin İlan Sahaifi.

Mühürsüzü sahtedir.

İstanbul

Maârif-i nezâret celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.

1293

Tasvir-i Efkâr Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 2

Garibe

“887’de eski asırda bir kimsenin bir bilgi taşı vardı ki otuz seneden beri isti’mâl eder idi. Nâ-gâh bir gün elinden düşerek kırıldığında

içinden parmak kadar bir kurt zuhur etti. Harîf bu hale mütehayyir olarak, eline aldıkta, bîçâreyi zû-kûb helâk eyledi! Bilgi gibi saht taşın içinden böyle bir hayvan zuhuruna asrın

ukalâsı hayran olmuştur.” (Sahâifü'l-ahbâr.) 654 S(ad) 2 C(im)

Bizce böyle bir taşın içinden bir kurt zuhuru mucib-i istigrâb değildir “Hudâ kâdir dir eyler sahra içre mevziyât peydâ.” Asl-ı şâyân-ı istigrâb şurasıdır ki bî-çâre harîf otuz sene bıçak bileyerek yüzünden muhâfaza-i hayat eylediği bir taşın inkisârıyla beraber içinden zuhur eden hayvan yüzünden helâk olmuştur.

Yine Sahâifü'l-Ahbârın o cildinde ve o sahifesinde bir garbiyyeye daha tesadüf eyledik de, buna bir türlü inanamadık, çünkü taş içinden kurt zuhuru gibi muvâfık tabîat değil sırf hilâf-ı tabîattır. Bakınız siz inanabilir misiniz:

O sene yani 887 tarihte Mısır'da bir avretin alt tenâsüllü zuhur ederek tezevvüc eyledi ve menkûhasından birkaç oğlu dünyaya geldi!

Nasıl inandınız mı? Yan gözümle görsem, hatta bu kadın evvelce benim validem bile olmuş olsa yine inanmam. Çünkü kanun-i tabîat iktizâsınca, Cenâb-ı hakk ricâlin terki b-i beniyye ve azâsını nisvânın terki b-i beniyye ve azâsına muhalif yaratmış. Bir kadın dişi olarak doğduktan ve bir hayli zaman dişi yaşadık t an sonra erkek olamaz. Keza bir erkek de böyle.

Zira kadının azâ-yı batıniyesi ricâlin azâ-yı batıniyesine muvâfık değildir. Bunda zuhur edenalet-i tenâsül dahilen birçok azânın dahi tahavvülünü icâb ediyor. Cenâb-ı hakk her şeye kadirdir; fakat vaz' ettiği kanun-i tabîatı ıttırâd üzere muhâfazada da sabittir. Bir kadın kadınlık levâzımından olan azâ ve havâss-ı tabiiyyesini öyle gömlek değiştirir gibi değiştirtirte erkek olamaz; nerede kaldı ki; erkek olduktan sonra birkaç da evladı olsun! Sizden bazıları demek isteyecekler ki (Hınsî) denilen mahluk-ı garibi ne yapalım? Bende cevap vereceğim ki, hınsi denilen mahluk-ı garib galat-ı tabîattır. Bir gözlü veya iki ağızlı zuhur eden mevlûdâtgibi. Fakat hınsi dediğimiz halde onda ya erkeklik veyahut kadınlık hâssası gâliptir.

Erkek oldumu kadınlığa mahsus olan hâl bir şekil ve suretten ibaret ve yâd-ı yeşillik hâssası gâlip ise erkeklığe delil olan alet yine bu kabildendir. Demek isteriz ki, hınsi olanlar hem erkeklığın hem de kadınlığın havâsını hâiz değildir.

Şurası da unutulmasın ki, bu mahlukta rahm-i mâderden böyle zuhur ediyor sonradan olmuyor.

Ben asıl neresine taaccüb ediyorum bilir misiniz? Bu türlü hurâfâtın eski tarihlerde bulunuşuna. Zira şimdi

ma'mûre-i arz-ı vesâit adîde-i müznibet
sayesinde bir hâne hükmüne
girdiğinden, Hint'te Ganj nehri

kenarında (Brahmi) kasabasında çit
olsa burada duyulur. Evvel zamanda ise
her vaka (Bir varmış, bir yokmuş, şöyle

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden
bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Birinci Cilt

Gurre-i Cemâziye'l-evvel

Beşinci Cüz

Terâcim-i Ahvâl

—

Hasan Sabbah

(Dördüncü cüzden mâ-ba'd)

Muhammedî arasına tefrika-bahş olan bir menhûsun imân ye'sine itibâr caiz olmadığı gibi, bu taifenin tahlîs-i can için, kendi mezheplerinin gayri mezâhib erbâbını iğfâl âyîn-i bâtıllarının ahkâmından bulunduğunu, ve hususen nâ-kes-âne ve nâ-keşâne ahd-i şikenlikde sevâbıklarını ifade ve isbât ile, katline fetva verdiği için, orduda teşhîr edildikten sonra hayâ' derisini yüzdürüp idam ettiler!

Ne dersiniz? Canını kurtarmaktan kat'-ı ümid edince, tespit ve tecellüd ederek, helâk oluncaya kadar bu derecelerde işkenceye tahammül ile, katiyen ezhâr-ı veca', ve bir kere ah ve ânin etmemiştir!

Ahmet Hasan Sabbah'ın üstadı oğlu olduğundan, Bâtıniyye erbâbı beyninde mutaâtı müsellim, ve Hasanindinde dahi bu sebeple muhterem idi. Binâenaleyh, bu defa da ortadan kalkmaklığı kendisinin tamamiyle istiklâlini mucib olduğu cihetle, 500 senesinde Bâtıniyyelerin umumuna hâkim ve mutâ' olmuştur.

Hasan Sabbah cemâat-i Bâtıniyyenin birkaç sene içinde

ukubetten ukubete, hezimetten hezimete, uğradığı halde, yine azminde sebât, ve bilâd ve ehâl-i İslâm hakkında mu'tâdî olan fesâd ve ızrârda devam etmesine mübni, 505'de Sultan Muhammed serdâr-ı meşhur (Anuş Tigin) kumandası altında yüz yirmi bin asker sevk eylediğinden, birkaç kalelerini zapt ve zîr ü zîr ile, dârü'l-mülkleri olan sâlifü'z-zikr Alamut Kalesini muhasaraya mübâşeret etmişti.

Müşârün-ileyh Anuş Tigin o asırda mer'i olan kanun ve desâis-i harbiyede maharetle meşhur bir serdâr olduktan başka, Bâtınilerin usul-i harbiyelerini dahi bilirdi. Binâenaleyh, ol emrde asker için kalenin etrafında ve hasm tarafından mancınık ile atlaması melhûz olan ateş-feşân petrol şişelerinin vâsıl olamayacağı bir mesafede müteaddid kışla ve anbarlar bina ettirerek, zahâir-i mukteziye ve mühimmât-ı harbiyeyi [s. 130] celb ve idhâra başladı. Hasımının bu vechle Alamut etrafında câ-be-câ binalar ve kışlalar tesis eylemesi kemâl-i rahatla muhasarada devamına delâlet eylediğinden, mahsûrlar bu hali müşâhede ile, fevkâ'l-gaye ıztıraba düşmüş idi.

Sultan Muhammed ise bir taraftan orduya iktizâ eden mühimmatı sevk eder, ve askerden bazı avâriz sebebiyle işe yaramaktan sakat olanları celb ile, yerlerine başkalarını i'zâm eylerdi, bu muhasara tamam beş sene yedi mâh imtidâd eyledi.

Mahsurların me'kûlâtı ise yevmî üç ceviz ve iki lokma ekmeğe inhisâr etmiş idi. Bir müddet de bununla iktifâ eylediler. Fakat kavî ve hayatlarını bu nâ-çiz şey ile muhafaza kabil olmadığından pek ziyade zebûn düşmüşler idi. Bu sebeple her ne şart ile olur ise olsun kaleyi teslim razı olduklarını Anuş Tigin'e haber verdiler. Anuş Tigin kabul etmedi. Zira bazı firarilerin hâl ve kâlinden mahsurların yiyeceğinden ya ki derece-i ıztırlarını anlamış ve birkaç gün sonra hiçbir şeyleri kalmayarak açlıktan kırılacaklarını mukarrer bilmiş idi. Ne faide ki iş bu dereceyi bulduğu bir zamanda Sultan Muhammed'in vefatı haberi orduda şâyi' olmakla beş yıldan beri sebât etmekte olan asker arasında görülmedik bir perişanlık vukua gelerek takım takım savaşmaya başladılar. Anuş Tigin bu hali görünce ayrı ayrı her cemâatin önünü kestirerek beş yıllık sebât ve tahammülü semeresiz bırakmalarını recâlarla minnetlerle askere ismâ'ya çalıştığı

halde, hiçbir fırkayı döndürmeye muvafık olamadı.

Hasan Sabbah ise avnâtını birkaç günden beri yakında bir imdâd-ı manevi zuhura geleceği hakkında kerâmet-fürûş-âne tesliyet etmekte bulunmuş idi. Beş yıl sebât eden ve birkaç gün evvel her türlü şürût ve kuyûd ile arz-ı mütâvaat ettikleri halde emân vermeyen bir ordunun böyle nâgehâni hayal ve hatıra gelmez surette perişan olmalarını kaleden müşahede eden Batıniler Hasan Sabbah'ın kuvve-i kudsiyye kabilinden bir yed-i maneviyeye malik olduğunu tasdik ile birkaç gün evvel açlıktan gösterdikleri itaatsizlik ve sebâtsizliklerden dolayı kemâl-i hicâbla itiraf-ı cürm ve kusur ve istidâyı afv eylediler. Hasan derhâl dışarıya birkaç bin adam çıkararak, Anuş Tigin ordusundan kendi metrûkât-ı harbiyelerini yağma ile meşgul olan nâkisleri kılıçtan geçirdikten sonra anbarlar dolusu zahâyiri ve kışlalarda kalan mühimmat-ı harbiyeyi kaleye taşıttırmaya mübaşeret eyledi.

Sultan Muhammed'in vefatına mebnî yerine cûlus eden Sultan Sencer ki Irak Selçukîleri içinde gelen eâzım-ı selâtinden maduddur. 511'de bir ferd kalmayınca kadar Batınilerle uğraşmak üzere, tedârükât-ı azîmeye

teşebbüs etmiş ve bu tedârükâtını gayet hafî tutmuş ise de, Hasan Sabbah'ın her tarafa memur ettiği casus firkasından gerek mülk-i Sencer'in ve gerek ümerâ-yı devletin devâirinde lâ-akall birer ikişer adam bulunduğundan Batniler aleyhinteki teşebbüsâtı Hasan Sabbah'a bildirmişler idi.

Çünkü bunun bir memlekete değil hatta bir daireye tayin eylediği casusları birbirini tanımadıklarından Hasan'a vârid olan muharrerâtın bir [s. 131] mail ve siyâkda olduğunu görünce vaka'anın sahtında şüphesi kalmayarak, o anda zihninde şu teşebbüsât-ı cesimiyeyi tatil edebilecek bir tedbir şeytanet-kâr-âne tasavvur, ve derhâl icrasına mübâşeret eyledi. Şöyle ki: Fedayilerin en müstaid ve fatînlerinden (Sehim) namında Mazenderanlı bir delikanlıyı ihzâr ile her biri biner altını hâvî on torba itâ ederek, şifâhen bazı şeyler telkîn ve talim eyledikten sonra, mülk-i Sencer'in pâyitahtına göndermiş idi. Merhum Belh'e vâsıl oldukta çünkü kendisi zekâ ve fitnatı nisbetinde mâlik hüsn ü melâhat bir delikanlı olduğu cihetle, her kim olsa yüzüne bakacağı gelir ve bir iki kelime teâtî edenler sözündeki halâveti yüzündeki melâhatla mütenâsib bularak,

musâhabetinden bir lahza devr olmamaya arzu eder idi.

Elbise ve kıyafeti temiz, terbiye ve zarafeti mükemmel olan bu civân Belh'in ekâbiriyle görüştüğü gibi mülk-i Sencer'in ittibândan bir ikisini de bazı tuhaf ve tefârik ihdasıyla kendine bend etmiş. Ve bunlar vasıtasıyla Sencer'in civâri-i hâssasından (Şehnaz) isminde Türkî bir cariye ile de münasebet peyda eylemiş idi. Birgün Sehim Şehnaz ile bir bağda mülâkî olarak, birçok hediyelerle beraber, sâlifü'z-zikr bin altını hâvî olan torbalardan beşini itâ ve bir o kadarını daha va'd ederek kıza bir hançer teslim etmiş, ve bunu fevkâ'l-gaye ihtiyât ve basiretle bir takrib mülk-i Sencer'in hâb-gâhına girerek, odanın orta yerine saptırmakla tavsîye eylemiş idi. Kız merkûmun bu teklifini mizân-ı akl ile güya sencide ederek, bundan veliyy-i ni'metine bir ihanet çıkmayacağını hükmetti. Ve hançeri kabul ile o gece bir takrib-i mülk-i Sencer'in yattığı odanın ortasına saptırdı. Sabahleyin Sencer uykudan uyanıp da orta yerde saptı olan hançeri görünce - çünkü Batıniye fedayilerinin etmedikleri mel'anet kalmadığından, bunların şerrinden muhafaza-i nıfs için müteaddid-i mu'temed pâs-bânlar tayin eylemiş

olduğu halde, yine ta hâb-gâhına kadar girmeye mütecâsir olmalarından - fevka'l-gaye ürkmüş ve hususen o gün ümerâsına bu vak'ayı ifadeye ikaz ettiği sırada Hasan Sabbah imzasıyla aldığı bir mektup ise "*İşittim ki bizim aleyhimizde tedârükât-ı harbiye ile meşgul imişsiniz fakat mülâhaza etmiyor musunuz ki sineniz hançerin halıda olunduğu mahalden sert değildir.*" ibaresini hâvî bulunmağı havf ve halecânını teşyîd ederek, o anda tedârükât-ı harbiyenin ta'tilini emr ile bir daha Batıniler aleyhinde bulunmamıştır.

Hasan Sabbah mülk-i Sencer'i bu desise-i iblisâne ile teşebbüsâtından men' ve tahvîfe muvafık olduktan sonra her türlü gavâilden âzâde ve müsterih kalmıştır. Zira Hasan'ın taht-ı hükmünde bulunan mahaller Irak Selçukîlerinin mâlik oldukları memâliğe civâr ve bu devlet ise, Irak ve Türkistan ve Maverâün-nehr taraflarına kadar müstevlî ve şevket ve satvet cihetiyle, düvel-i İslâmiyenin cümlesine fâik ve kaviyyü'l-iktidar idi. Binâenaleyh böyle bir satvet-i kâhire sahibi hükümetle pençeleşmek Hasan Sabbah'a göre düşvâr olduğu gibi efkâr-ı Batıniyeyi ezhân halkta teyid eylemek için telifât ile uğraşmakta lâbüdd idi.

Vakıa Hasan Sabbah —velev ne kadar satvet ve iktidâr sahibi olursa olsun — muhalifleriyle [s. 132] uğraşmaktan ictinâb eylemez ve hatta kullandığı desâyis-i gûn-â-gûn ile teşebbüsâtının netâyicini matlûbî vechle temin etmeklikde de mahir idi. Fakat her bir müşkili kendisi halleylemeye mecbur olmaklığından mezheb-i fâsidi hakkında telifât ile iştigâle vakit bulamıyordu. Binâenaleyh Sultan Sencer gâilesinden bu vechle emin olduktan sonra, halvet-hânesine kapanarak, altı sene mezhebine müteallik iktizâ eden kitapları tasnif ile meşgul olduğu halde, 518 senesi Rebiü'l-âhirinde fevt olmuştur.

Sene altmışla yetmiş arasında olmak maznûn ve zuhuru ise, 485 senesinde olarak, 36 sene bu vechle hükümet ve efsâd akâid-i ümmet eylemiştir.

§

Hasan Sabbah şehâmet ve mehâbet ve mekânet ve metânetle mecbul ve Yemen mülûkundan (Zunvas Hamiri) neslinden bulunduğu kendisinden menkûl idi. Fakat tarih bu kavli kabul ve tasdik eylemez.

Nakliyattan ilm-i tefsir ve hadis ve fıkıhda ve akliyyâtta kelâm ve mantık ve hikmet ve hendese ve hesâb

ve nücûmda fevkâ'l-gaye kâmil idi fakat tefsir ve hadisdeki kemâli kendi meslek ve mezhebine müteallik akâid-i bâtılaya tervicde suistimâl etmiştir.

Otuz beş sene hükümeti esnasında topu iki defa mesireye gitmiş ve ahir ömründeki altı sene imtidâd eden ihticâbı zamanında fakat bir kere dışarıya çıkmamıştır.

İtikâdı zındık-âne olarak (hâşâ) nusûs-ı karinenin zâhiri maksud olmayıp maâni-i bâtınıyesi murâd olduğunu ve onun dahi Bâtını helümme cerrâ maâni-i Bâtınıyye tevliid eylediğini ilan eder ve bu siyâk üzere efkâr ve makâsîd-i dâllesini mürevvec-i te'vilâtı havî kitaplar telif eder idi.

Gariptir ki merkûmun ahfâdından 562'de Bâtınıyye riyasetine geçmiş olan (Hân Celâleddin) Hasan'ın ve Hasan'dan sonra pederine gelinceye kadar Bâtınıyye riyâsetinde bulunmuş olan ecdâd-ı habîsesinin mezhep ve akâid-i fâsidesini kabul etmediği gibi ehl-i sünnet mezhebinde olduğunu Bağdat'ta halife bulunan Nâsır Abbasiye a'lâm ve mahsusen Bağdat'tan bir hayli fıkha ve ulemâ celb eyleyerek gerek Hasan Sabbah'ın ve gerek üstadı Abdülmelik ile Hasan'dan sonra câ-nişin olanlar tarafından telif edilen ketb-i dalâlet ihtivâyı kâffeten tedkik ve ihrâk

ettirmiş ve halkı mezhep ehl-i sünnete icbâr ederek, kabul etmeyipte zındıka ve ilhâdda ısrar edenleri ukûbât-ı şedide ile helâk eylemiştir.

Hasan Sabbah hükümetinde o derecelerde tasallüb ve riyâ ve o mertebe tecellüd ve i'tinâ ezhâr eder idi ki hatta birgün mezhep-i müttehazı hilâfında bir hareket-i cüz'iycede bulunan bir oğlana hased ikâme ederek değnek altında öldürmüştür!

Hele evâil halinde mizâc-ı kibirlikteki mahareti bir mertebede idi ki seyahat ettiği memâliğin eâlîsine, evânisine, ulemâsına, üdebâsına, sufîsine, mülhîdine murâd üzere tereddüt peyda edebilir ve her kiminle mülâkât eyleyecek olsa kendini makbul edecek surette tavr ve lisan ezhâr ve isti'mâl eder idi! [s. 133]

Bazı Avrupa müverrihleri Hasan Sabbah'ı Nizamülmülk ile bir hocadan yani, merkûmun pişvâsı olan Abdülmelik mülhidin taallüm-i ulûm etmiş iki talib olmak üzere beyan ederlerse de, bunun külliyyen aslı yoktur. Zira bir kere İslâm tarihlerinde bilâ-tefâvüt muharrir olduğu üzere, vezir Nizamülmülk 408 tarihte tevellüd eylediği gibi gibi Hasan Sabbah'ın mukayyed olan tarih zuhur ve suret hükümetine göre aralarında otuz beş seneden ziyade fark olarak

Nizamülmülk evâili ise Hasan Sabbah gibi reyb ve gümân bulutlarıyla mestur olmayıp tarihlerin cümlesinde ve hatta terâcim-i âhvâl-i umumiye lugatlarında dahi musarrah olduğu üzere kendisini evân-ı sabâvetinden beri Alparslan ile beraber büyümüştür. İtikadımızca bu zannın Hasan Sabbah'ın bâlâda zikr olunduğu üzere zuhuruna yakın bir iki sene Nizamülmülk'e tereddüt ve intisâb peyda eylemiş olmasından tevellüd eylediği şüphesizdir. (*)

§

Merkûmun şenâyi' ve mel'anetinin alet-i icrası olan fedayi fırkasına gelince: Busınıf bir cemaat-i hafiye olarak Katoliklerdeki (Jezeviyet) yani Yesevi tarîk-i malumu gibi harekât ve ef'âllerine ecânibden kimse vakıf olmaksızın her türlü mel'alete tasaddî' edebilirler idi hatta her yerde ve belki hiç me'mûl edilmeyen bir yerde bunlardan mutlaka bir iki kişi olsun bulunur ve fakat ne kendilerini tanımak kabil olur ve ne de müteşebbis oldukları hususât kable'l-icra haber alınabilir idi! Kendileri ise türlü türlü şekil ve kıyafette gezerek fer-ân masûnlar beyninde mer'î ve câri olduğu yolda beyinlerinde

kararlaştırdıkları işaret ve harekât-ı mahsusa ile yek-diğerini tanırılar idi.

Memâlik-i mücâvirede bulunan vülât ve hükümdarândan bizzat kendi ve maksadı aleyhinde bulunarak gerek fualâ hezimetine çalışanları ve gerek ma'nî maksadını mânî olmak isteyenleri veyahut mezheb-i bâtılı aleyhinde reddiyeler pâyân ve zemm ü kadh eden ulemâyı haber aldıkça fedayilelerden birini musallat ederek elbette bir vaktini düşürüp onu katl ve idam ettirirler idi.

Hasan Sabbah bir maharet-i sehârene ile bu fedayi takımının hayatlarını tasarruf ve adeta canlarını kendisine vakfeylemiş idi. Bunlardan her ne zaman, herhangiisine “Ö!” dese o adam kemâl-i minnet ve fart-ı meserret ile fedayi can eder idi. Hatta birgün Selçukîlerin ricâlinden biriyle Alamut'ta vuku bulan bir mülakatında fedayilerden bahs açılması üzerine “*Bunların hayatları benim iki dudağımın arasındadır, her ne vakit ağzımdan öleceksin kelimesi sâdır olacak olsa muhatıbım o anda kendisini mahvetmeyi en mukaddes bir vazife eylediği kelimâtı isbât için huzurunda o emrini icraya muntazır*

*Müşârünileyh Nizamülmülk'ün Tercüme-i Hâl'i dahi Muharrir'de neşrolunmak mukarrerdir.

olanlardan birine “Ya Abdullah! kendini şu burçtan aşağı at!” ve diğerine de “bakılan hançeri gerdenine sokuver!” der demez biri kendisini dört beş yüz metre irtifa’ında olan burçtan kaldırıp atarak bin pâre olduğunu ve diğerinin de gerdenini delip debelenmekte bulunduğunu gördükte o zat “Siz tebaanızın kalplerine de malik olmuşsunuz, binâenaleyh iş bu dereceyi bulduktan sonra sizin için her mahal mümkün hükmündedir” demiş. [s. 134]

Tarihlerin rivayetine göre fedayi sınıfı umumen gençlerden ibaret imiş; ve onlara daima neş’et-i sâniyede dahil olacakları naîm-i safâ ve sürecekleri zevk-i lâ-yuhsayı mevâız-ı füsûnkâr-âne ile takrir ve itrâ eder ve hatta evsâfında bulunduğu cennât ve lezzâtın numunesini - fakat onları ikna eyleyecek surette - dünyada ibrâz eylemiş!

Mervîdir ki Alamut Kalesi’nde kendi ikâmetgâhı dahilinde tanzim ettirdiği bahçeye her beldeden türlü türlü şükûfe ve ezhâr-ı celb ile ve orasını her dem bahar haline getirmiş ve müteaddid musanna ve müzeyyen kusurlar ve itriyyât-nisâr eder

*Haşşaş esrar denilen nebâtın ki Türkçesi kenviridir. Sahk olunmuş yağrağına itlâk olunur İslam tarihlerinde fedayi fırkasından bulunanlar bu sebepten haşşaş diye yâd olunmuştur. Hatta Fransız lisanında (katil)

fevvâreler selsebiller ile tezyin ettiği gibi nisvânı Hasan ve an ile meşhur olan memleketlerden getirttiği en müstesna bakirleri dahi o bahçeye doldurmuş ve Şeddâd’ın mütevâtir olan cennetinin o asırca mislini vücuda getirmiştir.

Fedaileri huzuruna celb ile muvâaza ibtidâr etmezden evvel, haşşaş macunu (*)yedirir ve cananın evsâfına hasr-ı lisan ile lezâiz-i gun-a-gununu tarif ve takrir imiş!

Zira kendisi pek belîğ ve hulyâyı hakikat şeklinde arz etmekte mahir olduğundan, gâh hakimâne ve gâh şairâne kelimât ile biçârelerin zihinlerinde zaten esrar kuvvetiyle, suret bulmakta olan hayâlatı bu vechle bir kat daha tevsîye muvafik olduktan sonra, bu hizmete mahsus olan dilsiz hizmetkârlar marifetiyle birer birer cennete idhâledermiş.

Orada ise bir müddet zevk ü safâ olarak, tamam akılları intizâm bulmaya başladığı sırada bu defa da kızlar macun vererek, keyiflerini tazeledikten sonra yani yine hulyaya dalarak, şuurlarını gâib eyledikten sonra dilsizler vasıtasıyla Hasan’ın

manasına olan (Asasen) lafzı haşşaş muharriki olmak maznundur. Zira Fransız kitapları Hasan Sabbah fırkasını —iki manaya şâmil olmak üzere — asasen diye yâd ederler. Afyon çıkardıkları haşşaş değildir.

halvet-hânesine naklolunarak, muahharen esrarın hükmü zâil olup da kendilerini Hasan'ın huzurunda görünce meşhudât-ı vâkıalarını Hasan Sabbah'ın malik olduğu kuvve-i kudsiyyeye haml ederlermiş.

Binâenaleyh bu türlü şa'bdabazane harekâta firifte olan gençler ölümü bu dünyayı faniden öbür dünyayı hayaliye intikalden yani naîm-i safâda daima huzur-bâl ile zevk ü saadetten ibaret zanneyledikleri için, Hasan Sabbah'ın o emrini dakika fevt etmeksizin kemâl-i minnetle icrâ ederler idi.

§

Merkûmun ictihâd ettiği mezheb-i Bâtini ve tesis ettiği hükümet 132 sene devam ederek, nihayet 617 tarih-i hicriyyesinde Hülâgü tarafından hükümetleri zîr ü zîr ve bir dâl kalmayınca kadar umumen Bâtinilerin demleri heder edilmiştir.

Hülâgü'nün bunca ef'âl-i hınzırânesi arasında şâyân-ı sitâyîş bir hareketi varsa o da bu firka-i dâlleyi mahv ve istisâlidir diyebiliriz.

Haysiyet

—

“Bahsetmek istediğimiz haysiyetten ma'nâ-yı fennîsi anlaşılmasın!”

Malumdur ki cihânın herhangi cihetine [s. 135] gidilse necâbet, kıdem, servet, fazilet, ilim ve ahlâk yolunda ve hatta bazı kere bir ferdin rengi biraz beyaz olmakla, esmer veya siyahlara rûchânı lazım geleceği gibi birçok hallerde tabii olan müsâvât-ı insâniyemugâyir bir eser-i tefevvuk meşhûd oluyor; ve bu hale lisan-ı Osmâniyede haysiyet denilir!

Şüphe yok ki şeriat ve hikmet ve insâniyyet nazarında zaten müsâvât üzere mecbûl olan benî beşer müsâvâtın en şümûlli manasına, yani her cihetle birbirinin halinde bulunmak istidâdına mazhar değildir; bir müselman ihvân-ı tıynetini ihvân-ı dinî ile kâffe-i ahvâlde müsâvî görmek istemez. Mesela Hazreti Ali (keremullah veche) gibi vesâyet-i nebeviye şerefine nâil olmuş bir halife-i zîşân divân-ı adaletü'l-hiyenin hariçte bir numunesi olan veyahut olmak lazım gelen mahkeme-i şeraitte kâime-i mütesâviyen bir Yahuti ile terâfu' eder. O zaman hilâfetinde dünyanın iki cihangir devleti olan Roma ve İran saltanatlarını otuz kırk bin kişilik bir ordu ile zîr ü zîr etmek derecesine getirecek kadar kerâmet-nümâ-yı ulviyet ve galibiyet olan Hazreti Faruk a'zam (Radiyahü anh) memâlik-i meftûhasından Şam'a girerken

inâyeten ve merhameten kölesini — nevbet eğlenildiği için — devesine bindirir ve hatta mehârini kendi eliyle çeker! Selâtin-i İslâm arasında her nazar hakîm sahibine göre padişah hükemâ unvân-ı iftihârına bi-hakk-ı şâyân olan Murâd-ı Sâni on dört yaşında oğlunu kendiyle müsâvî tutarak, mesnedine ik'âd eyler! Fakat hiçbir Müslüman camide bir Yahutiyle hem saff-ı kıyâm olmak veyahut kendi malına dava-yı iştirâk eden kölesini rahlesine bindirmek veya evladının terbiyesinde çocukla müşâvere etmek istemez.

Hiketen bazı erbâb-ı mütâlaa iştirâk-i emvâl ve hatta iştirâk-i ıyâl efkâr-ı müfsidesine kadar müsâvâten perverliğinden ve insâniyeten bir hayli rindân-ı kalender-meşreb çanak yoldaşlığı gibi sakîl sakîl namlarla mevcut ve hatta mefkudlarının taksime kâil olamk derecelerinde levâzım-ı uhuvvetten dem vurmışlardır. Şu kadar var ki bu kazâyâya dair edilen rivâyâtın birtakımı zaif ve bir haylisi butlânına bi-nefsihî beyne ve birçoğu dahi bedâheten ve istidlâlen merdûd olduğu gibi saded-i bahs dahi o yoldaki akvâli teşrih cihât istidlâli muhakeme ve tercihe müteallik olmadığı için yalnız edyân ve irfân ve vicdanın haricinde olarak, haysiyet namıyla arada dönüp

dolaşmakta olan birtakım âdât ve akâid-i müştehire netâyicini muhakeme etmek istiyoruz:

Birinci derecede âsâr ve netâyici bu bâbda aaleb olan necâbeti ile alalım; necâbet insan için hakikat halde istenilmeyecek şeylerdendir diyemeyiz. Elbette tâhir bir nesebden gelmek bir rezil bâbının oğlu veya piçi olmaktan — insaniyetin kâffe-i meziyâtını idrâk edenlerce — elbette müreccahdır. Şu kadar var ki sevâbık ile iftihâr mesela kuvve-i cismâniye veya zekâvet-i mevhûbe ile mübâhât tahdis-i nimet dairesinde tutulursa naklen ve aklen makbul olabilir. Yoksa kâbil salb-ı cenâb Adem aleyhisselamdan ve Muaviye-i sâni (Radiyahallahu anh ve irzâ) yezidin neslinden gelmekle birincisinin ikincisine rahcanımı iddia eylemek fazâil-i âdemiyeti bir erkekle kadının hatta müşâhedelerinden bile [s. 136] te'dib olunacak bazı yerlerinden zuhur etmeyehasr eylemek kabilinden olur!

Bundan başka necâbet-i hikmete bir büyük tariz daha götürür. Şu ki: Enbiyâ-yı Azâm ve eizze-i kirâm istisna olunduğu halde — insaniyet nazarında bir büyük hânedân veyahut tabir-i âhirle bir silsile-i necâbet teşkil etmiş ne kadar adam var ise, cümlesi meçhulü'n nesebdir; bu davada bir

kıyas-ı mukassem ile sâbittir ki: Müesses-i hânedân olan zât bir büyük adamın neslinden “şerecesiyle” gelmiş olsa kendine müesseslik unvanı verilemez. Bir hânedânın şeref ve kadrini kendi tesis etmiş ise o halde dahi büyük adamdan tevellüd etmek büyük adam doğmayı iktizâ etmeyeceği ve bilâkis insaniyeten herkes kendini fazâil ve meziyyât-ı zâtiyyesinin veled-i manevisi bilmek lazım geleceği sâbit olur.

Hasılı gerek maddi ve gerek manevi düşünölsün “insan anasından büyük doğmaz.”

Acaba İngiltere’deki lordlara, Fransa’daki prenslere, mâ-hâsıl dünyanın her cihetindeki ashâb-ı necâbete sorulsa neslini mebde’-i hilkaten isâl edeceği kimse var mıdır? İsâl edenler bulunsa bile neticesinde ademoğulluğu sıfatıyla sâir insanlara müsâvâtını göstermekten başka ne kazanabilir?

Rivâyât ve esâtirden kat’-ı nazar bizce tarihen sâbit olan bazı vakayî gözümüzün önüne alalım ve hatta tatvile düşmemek için Arap devletlerini dahi karıştırmayalım.

Devlet-i Safeviyyeyi teşkil eden bir haydut, Devlet-i Gazneviyyeyi meydana getiren bir gülle, Devlet-i Selçukiyeyi o kadar azamet ve iclâliyle

âlem-i siyasette birinci devletlerden madud eden bir aşiret kocası değil mi idi?

Ne hâcet! O dünyanın nısfına hükmeden, âlem-i insaniyeten en vâsi hükümetini teşkil eyleyen bir Tatar reisi değil miydi?

Kesret-i fütühâtca cihana hiç misli gelmemiş olan Timurlenk Cengiz hizmetkârlarından bir adamın neslinden gelmedi mi?

Atabey’e ve Eyyubiye ve memâliği gibi hükümetleri bir muvaffak asker veya bir gayretli esir tesis etmediler mi?

Saltanat-ı Osmaniye’de bir ma’rûf hanedan sahibi olan zevâtan Çandarlı Kara Halil âdî bir sûhte, Köprülü Mehmet Paşa sarayda bir işçi, Mehmet Ali Paşa bir çiftçi zâdeden başka bir şey mi ederler?

Tarihlerde gördüğümüz ashâb-ı zuhurun en büyüklerinden biri olan ve yalnız Horasan askeriyle Devlet-i Safeviye bekâyasını Saltanat-ı Osmaniye ile efgan-ı hükümet gâlibesinin savletlerinden kurtardıktan ve Rusya ile dahi en kuvvetli zamanlarında galib-âne birkaç kere çarpıştıktan sonra, Buhara ve Hokand ve Hive ve Hint iklimlerini silahsız, nizamsız kırk elli bin Acem askeriyle zabta muvafık olan Nadir Şah Afşar

aşiretinden yetişmiş âdi çoban olduğunu tarihlerimizde görmüyor muyuz?

İsviçre'nin, Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın, Fransa'nın İtalya'nın, Rusya'nın inkılâbât-ı ahire ve siyâsiyyâtca azamet haliyesini tesis eden eâzımdan hangisinin tercüme-i hâlî arasına içlerinde üç dört karnisbât-ı nesb edecek bir adam bulunamaz; [s. 137] ihtimâl ki en büyükleri ya kunduracı veyahut çiftçi oğlu çıkar.

Bununla beraber necâbet davasının terakkiyât-ı insaniyece hiç hükmü yoktur zannolunmasın; vâkıâ peder ve validenin gerek servet, gerek hüsn-i ahlâk ve meyelân-ı marifetçe müsellim olan tesirlerine nazaran büyük bir adam hanesini idare ve evladını terbiyece elbette mezâyât zâtiyesinin velev cüz'i olsun bir parçasını ihlâf ve tevâbine ilkâ edeceğinden, ekseri erbâb-ı necâbet tabiat-ı insaniyede merkûz olan hubb-i mahâsin ve meyl-i meâli cihetleriyle âhâd-i nâsdan daha terbiyeli zuhur eder; fakat o terbiyede müsâvât-ı insâniyenin ihlâlîne hizmet edecek bir hak değildir; bilâkis necîb olan ve terbiye-i necîbâne ile tahliye-yi nefis eyleyen ashâb-ı irfâna göre, en büyük vazife o nimetin şerâit-i tahdisini bilmek ve gerek hasâil ve gerek

meksûbatca ne kadar âlî bir mertebeyi hâiz olursa olsun, nefsinin kimsenin fevkinde görmemek meşreb-i insâniyet-kâr-ânesiyle ulüvv-i zâtiyesini sâirlerine tasdik ettirmekten ibarettir.

Fazâil-i bâhire ve meşhuresiyle âlem-i insaniyete şeref-resân olan eâzımdan, Hazreti Ömer bin Abdülaziz bir hanedan-ı saltanat içinde perverde olmuş ve mesned-i hilâfeti dahi bi-hakkın ihrâz etmiş iken, kıyafet ve muamelâtında zamanının efkar-ı fukarasından fark olunmaz idi.

Binâenaleyh necâbetten hâsıl olacak haysiyet insanın meziyyât-ı mevhûbe ve meksûbesiyle müebbed olursa, adına haysiyet denilebilir; yoksa dünyada bir aileye intisâbdan başka fazileti olmayan ashâb-ı necâbetin hâlî Esad Paşa merhumun:

*Zâde-i nevha şeref vermeyecek
hazret-i âb*

*Gayrın evladına bilmem ne
verir izzet-i âb*

Beytine misâl-i müşahhas olmaktan ibarettir.

Kıdeme gelince: Bir adam zaten dirâyet ve malumât ile muttasıf olur ve bulunduğu meslekte sıdk ü gayretle vazifesini icra ederse zaman geçtikçe bizzat tecâribi çoğalacağından ve hizmetinin teksîri hakkında bir hürmet-

zâde hâsıl edeceğinden, insanın sevâbık-ı fâhiresi hükümsüz tutulmak ve bârika-i fetânet ve istikamet içinde tûl-i ârâm cihetiyle subh-ı sâdık gibi bir nur-ı safâya müstağrik olan re's-i muhteremeyi her türlü meziyet ve rahcandan biri görmek tıfl-âne bir itikâd olur!

Şu kadar var ki kıdem ile bir haysiyet-i mahsusa tertibi de umumiyet veya ekseriyet hâsıl eder bir kâide değildir; mürûr-ı zaman ile bazı vücud büyür ise bazıları da çürüdüğü gibi, bazı fikr-i terakki bulursa bazıları da eskiyor! Hele insaniyet tab'an-ı tevliid ve tecdide mâil olmak cihetiyle kurûn değıştikçe genç zihinler, dinç vücutlar birtakım taze hakâyık, yeni müesser meydana getiregeldiğinden, kıdem üzerine tesis-i haysiyet etmek umumi ve hikemi bir nazarla bakıldığı halde bu âlem-i terakkide her asrı asr-ı sâbıkın esaret-i idrâkat ve efâ'li tahtında bulundurmamak demek olur.

Tevârüsen bir hanedan azâsına intikâl eden hidemât-ı şer'iyede erşed kaydının ekber-i saffetine takdimi dahi kifâyet-i asl, sinn ü tecrübe fer' olmak hakikatine meyyitini olsa gerekdir. [s. 138]

Rütbe nedir? Sırf bir emr-i ittibârî değil mi? Öyle ise ebnâ-yı beşerin müsâvât-ı meşrûa ve tabiasını

ihlâl edecek bir meziyet bir emr-i ittibârîden nasıl tevellüd edebilir? Mertebe-i kurbiyyet ve ihtisâs-ı peygamberide umuma fâik olan şeyhin [Radiyahallahu anhüma] birkaç kere tenbihen allame-i sırriyyelerde yeni ezhâr-ı İslâm etmiş veya henüz reyeân-ı şebâba vüsûl, bulmuş zevâtın maiyetine tayin olundukları seyr ve ehâdisde an'anesiyle sâbittir.

Hazret-i Halid bin Velid (Radiyahallahu teâli anh) bârika-yı şemşîr şeriat gibi bir sūr'at-ı hâtife ve sâika-i kahrü'l-ilâhi gibi bir şiddet-i hârika ile iki sene zarfında ceziretü'l-Arabi levs-i irtidâddan tathîr ettikten sonra dudest mücâhedâtıyla künûz kesri ve kusûr-i kayserin ebvâb-ı âhenini yerlerinden koparmış iken ser-askerliğinden neferliğe tenzil olundu.

Vak'a ise umûr-ı tabiiyyeden bulunduğu için kimsenin ve hatta zât-ı mübâreğinin bile velev bir kelime ile olsun itirazını davet etmedi.

Vezâif-i deniye ve hikemiyeden başka âdât ve etvâr-ı beşere atf-ı nazar ettiğimiz halde merâtibe müteallik garip garip pek çok meseller görebiliriz. Mesela Roma imparatorlarından Kalikula bir sevgili Atini zamanında padişah-ı sâni nasb etmiş idi! Hayvanı böyle bir

muameleyi insaniyet için nasıl bir düstur-ı hakikat addedebiliriz?

Abbasilerden kahirin makâm-ı hilâfetten sâillîğe düştüğünü ve Abdullahü's-sagir'in Gırnata saltanatından, mülûk-ı Fas'ın askerlerliğinde fedâ-yı cân etmek derecesine tenezzül ettiğini tarihlerimizde görüyoruz. Âsmânî böyle iki musibethatıra geldikçe bu dünyayı dünyanın merâtib-i iclâlîne nasıl emniyet ederiz? Arasına hayvanı insandan ziyade tebcîl ve mahdûmluğu hâdimliğe ve hatta saltanatı gedâlîğe tahvil eden kaide-i merâtıbın sevâbık ve âsârında ta, bu derece tagayyür görüp dururken naklen ve aklen daimiyet ve hakikati müsbet olan emri müsâvâta karşı bir istisna tevîd edebileceğine hüküm verilebilir mi?

Servet ile hâsıl olacak haysiyet ise ya dolandırıcıların veya ashâb-ı ihtiyacın lisân müdâhenesinden işitilen ekâzibden vücuda gelir bir hayaldir ki, sahibinin altınlarından taç giydirilse ve gümüşlerinden yapılmış bir taht simin üzerine oturtulsa, yine nazar-ı hikmete karşı arz-ı vücûd edemez; karunî hazineleri yere geçirmiş göğe çıkarmamış!

Fazilet-i ilm ve ahlâkın insana i'tâ edebileceği haysiyet ve meziyete hiçbir âkılın şeriaten ve hikmeten bir

söz söylemeye hakkı yoktur; çünkü o fezâil ile tahliye-i nefis edenler müsâvâta karşı bir şeref iddia etmek değil, bilâkis kendilerini daima herkesin mâ-dûnunda tutacak bir şime-i tevâzu-kâr-âneye malik olmak, meslek-i hakikat ve hikmetleri iktizâsından bulunduğundan, bir zaman tefevvuk davasında bulunmazlar ki karşılarında "Ben de insanım!" denilmeye salahiyet olabilsin!

Fazilet-i ilm ve ahlâk ile mütehallî olan meziyyât-ı celile ashâbına muamelesi haberi değil ihtiyârîdir; bi'l-ihtiyâr vuku bulan muamelenin muhatabına ne itâb aid olabilir?

Tevâtüren bildiğimiz rivayattandır ki irtihâl [s. 139] Hazret-i Nebevi (Sallallahu aleyhi ve selem)den sonra sekife-i saadette ensâr ve muhâcirinin açtığı dava-yı hilâfet, o mesned-i celîl muhâcirin için delâil-i kât'a ile sabit olunca efâzil ehl-i imân olan Sadık Ekber (Radiyallahu anh) iki canibinde bulunan Hazreti Ömer ve Ebu İddet bin el-Cerrah (Radiyallahu anhüma) nın ellerini tutarak ikisine dahi teklif-i hilâfet ve biat etmiş ve arş-ı istihkâkı olan o pâye-i celile gerek müşârün-ileyhimâ ve gerek sâhib-i ashâb hak tarafından fazail zatiyelerine

karşı gösterilen hürmet biatla vasıl olmuş idi.

En büyük cihangirlerden madud olan İskender-i Rûmî Diyojen'in ayağına gittiği ve Fatih Sultan Mehmed Molla Gürânî'nin daima elini öptüğü numune-i ibret olacak vakayidendir

mâ-hâsıl

Ne nesl iledir *Ne sâl iledir*

Ne câh iledir *Ne mâl iledir*

Beyim ululuk *Kemâl iledir*

Meselesi bir kaziye-i hikmettir ki, cerh ve iptaline imkân bulunamaz; dünyada haysiyet var ise ancak fazilet ve vicdandan ibarettir.

Çarls Dikins

—

“Hikâye Tarzında Terceme-i Hâl” (*)

İngiltere'nin gâib etmeye başladığı ecille-i muâsırından biri de Çarls Dikins'dır.

“Kurunikor Nasyonel” muharriri der ki Çarls Dikins, namını elsine-i enâma düşürünceye kadar çekmiş olduğu sefalet ve mezelleti vaktiyle bana hikâye etmiş idi: Kendisi gayet fakir bir aile içinde dünyaya

gelerek Londra kaldırımları üzerine atılıvermiş ve bu sebeple hengâm-ı sabâvet ve şebâbını -ni'met hayatı azâb-ı elîm addettirecek surette - tahammül-güzâr birçok mezâhim ve avâız ile geçirdikten sonra, mahâkim gazetelerinden birine müstektib-i muâvini saffetiyle kendisini kabul ettirebilmiş idi! Vazifesi her gün mahkemeye gitmek ve davaya şürû' olunduğu gibi cereyân eden mübâhis ve müzâkerâtı - bir kelime noksan olmamak üzere - zabt ile gazetehaneye götürmek idi.

İngilizlerin malum olan meşrepleri iktizâsınca, eğer muâvin efendi şu halinden hoşnut olsa idi ihtimal ki, âhir ömrüne kadar bu hizmette devam ederdi. Fakat feyyâz-ı kudretin bu zebinde bir kişiye râygân eylediği bir meziyet âlem-i pesendâneye mazhar olan bu zât — hatta rahm-ı mâderden bu mihnet-hâne-i devrâne sükût ettiği sâniyeden itibaren, bin türlü mihan ve meşâkk içinde yuvarlanarak, adeta sefaletle ülfet etmiş iken — der-uhde ettiği hizmetin kendi isti'dâd cebelîsiyle mütenâsib olmadığını istidrâk ile

*Bir şahsın mahsusatından bahseden tercüme-i hallere garbiyyun (biyografi anekdotik) derler

ki şive-i lisanımıza göre (Hikâye tarzında tercüme-i hâl) terkibiyle bir dereceye kadar ifadesi kabildir.

bulunduğu hazîz mezelletten arş-ı âlâyı rif'ate irtikâbı gözüne göstermiş idi.

Bu karar üzerine en evvel yazdığı şey Londra'da avâmın suret-i maîşetlerine dair birkaç bendi mahsus idi ki bunu mahkeme gazetesinde tefrika suretiyle ilan ettirmek istediğinde — gazetenin meslekiyle münâsebet aldırılmadığı için — kabul ettirinceye kadar pek çok serfûrûya mecbur olmuş idi(!..)

Evvel emirde bu müteferrik makaleler için ücret [s. 140] mukannenensinden fazla olarak, aldığı para, para itlâkına şâyân değildir. Lakin pek az zaman içinde bu makalelerin kıymet ve ehemmiyeti takdîr olunmaya ve mahkeme gazetesini — hemen zî-müdhil ve menfaat olanlarla de'âvî meraklılarından mâ-adâ — kimse ele almaz iken Dikins'in bend-i mahsusları sayesinde herkes okumaya başladı. Binâenaleyh Dikins dahi haysiyet edîbânesini muhafazan bendlerin fiyatını kat' ve tayin etmiş idi, bu fiyat ise her bend-i mukâbilinde bir İngiliz lirası almaktan ibaret idi!..

Arası çok geçmeksizin başka gazeteler dahi yarım lira zamlı Dikins'in âsârına arz-ı hâhiş ve rağbet eylemelerinden, fakir Dikins bir iki saat it'âb-ı fikr edip vermekle yazdığı birkaç bendin her birini bir buçuk liraya

satmaktan memnun olduğundan, her gün dört beş gazeteye makale yetiştirmekte idi. Lakin asıl şöhreti "Morning Kurunikıl" gazetesine bend vermeye başlamaklığı üzerinedir; bundan sonra Dikins'da mazhariyet ve bununla beraber servet ve şöhret artmaya başladı.

Mechulünüz ise malumunuz olsun ki: Avrupa'da, bâ-husus İngiltere'de halkın rağbetine mazhar olan bir edîb-i kâmil, üç beş ay çalışarak bir hikâye tertib etse müddet-i ömründe zaruret görmeyecek, zaruret nerede kalır? Birçok zaman saadetle ömür sürecek kadar servete nâil olur.

Bir gün Dikins'dan — birbiri üzerine yevmî ne kazanıyorsun? Diye sual eylediğimde "Sana haber vermeye cesaret edemem zira kazancımın miktarı havsalanın istîâb edemeyeceği raddedir ihtimâl ki seni korkutur." demiş idi. Tekrar "Koca mes'ud muharrir! Beni korkutacak raddelerde kazanıyorsun ha?" dediğimde güldü cevap vermedi.

Dikins'in ailesi halkı bin galebelik idi. Fakat Dikins'in sâye-i kaleminde servet ve saadete müstagrık oldukları halde yaşadılar.

Dikins Fransızca bilmezdi, öğrenmek istediği ve hatta pek çok çalıştığı halde bir türlü öğrenemedi.

Parisli olan kayınbiraderi Mösyö (Filtonv) der idi ki “*Lisan-ı mâder-zâdımı enişteme öğretmeye pek çok ikdâm eyledim. Mümkün olmadı ki bir Fransız kelimesini ağzına yakıştırırım!...*”

Hâiz olduğu şöhretin derecesini öğrendiğimiz şu zât 1865 senesinde Londra’da gazeteciler tarafından verilen bir ziyafet-i uzemâda riyaset etmekte iken kendi ahvâline dair malumat-ı âtiyeyi itâ etmiştir.

“Mahkemelerde halkın nazar-ı istifâdesine arz olunacak makaleyi zabt edip gazetehaneye teslim memur idim. Bu iş o kadar güç bir iş idi ki tarif edemem. Mesela natıkların halka pek doğru olarak arz edilmesi matlûb olduğundan en küçük bir sehv bana pek tozlu otururdu.

“Zaruretimi sormayınız! — Nefes-i vâ-pesinini ittimâm üzere bulunan bir muhtazırın kirpiklerini tecavüz edemeyen nûr-i bâsarası gibi — ziyâsı ancak bir karış kutrunda bir daire teşkil eden bir idare fetilinin aydınlığında kâğıtsızlıktan avucuma yazı yazdığım vâka olmuştur(!)

İkâmetgâhım idareye pek uzak olduğundan [s. 141] yaz, kış, boralı, fırtınalı gecelerde posta arabaları içinde

yirmi dört kilometrelik mesafe kat’ına mecbur idim.

“Muahharen Lord Con Rusel’in himâyesiyle (Kumun)lar kamarasının natıklarını zabtmeye başladığım zaman, benim gibi bir bîçâre muharrir için fazla sandalî olmadığından, diz çöküp yazı yazmadan dizlerimi sakat etmek derecesine yaklaşmış idim; hele Lordlar Kamarasına gittiğim vakit beş altı saat ayak üzere durmak şerefini hiç unutamam!...

Hala bugün bile meclisde ve bir masa başında bulunup da ellerimde bi’t-tesâdüf masanın altında bulunacak olsa, o halde birisi söz söylemeye başlamaz ellerim bî-ihityâr dizim üzerinde titrer ve güyâ dizimin üstünde bir parça kâğıt varmış da natıkı zabt ediyormuş gibi hareket eyler.”

§

Dikins Balzak (2) gibi bir hikâye-nüvis idi. Aralarında şu fark vardır ki Balzak ciddi bir tavra ve mekânet-i mizaca mâlik bir adam, Dikins ise mizaha mâil ve şûh-ı meşreb idi.

Ailesine senevî üç yüz bin İngiliz lirası tedârîğine sebep olan konferansçılık gerçekten emsâli görülmemiş cemiyetlerdendir.

²Balzak Franssa hikâye-nüvisânı eazımından iki yüz sene evvel gelmiş bir zâttir.

Meyd gazetesinin bir muhbir der ki:

“Birkaç sene mukaddem Londra’da bulunduğumesnada bir iki tuhaf cemiyete gitmiş idim. Bakınız ne için:

Dikins bana dedi ki:”*Gel bu gece beni dinle! Bu gece (Oliver Twist) ismindeki romanının en güzel bir bâbını okuyacağım eğlenirsin.*”

“Muvâfakat ettim gittim. Mîâd-ı muayyen bir dakika evvel idi ki salona girdim. Dikins olduğu mahalden beni görünce memnuniyete delâlet eder bir vech-i mütebessim-âne ezhâr eyledi. Kitabını önüne koymuş ve gözlerini duvardaki saate hasr etmiş idi. Tamam bir dakika mürûrunda mîâd-ı mukarrer hulul edip de saat (çın..!) edince romanını okumaya başladı.

“İngilizlerin bu hâli tuhaf değil midir? Bir dakika evvel, başlamak ne kadar sabırsızlık demek ise bir dakika sonra başlamak dahi o kadar batâet ve kayıtsızlık addolunurmuş!

“Ya hele herkes kitabını elinde tutarak güyâ Dikins’in sehvinin arıyorlarmış gibi o söyledikçe harf-beharf gözden geçirmekte oldukları halde acaba oraya gitmekten ne fâide me’mul ediyorlar?!

“Kitapların cümlesi bir defanın mahsul-i tab’ı olduğundan Dikins son

sahifenin son satırının, son kelimesine gelip de ezberinde olduğu cihetle durmayıp, yaprağın öbür sahifesine geçince, binlerce müstemîn bir elden yaprak açarlar ki, şu halde hâsıl olan şıkırtıya kulak alıştırmak biraz müşkilcedir.

“Buraya tecemmun hikmetini sonradan anladım; meğer Dikins yazdığı hikâyelerde ufacık bir çocuktan tut da, ta bir kocakarıya kadar ahvâlini tasvir ettiği eşhâsın tavrını, ifadesini, hatta hikâyesinde bağırttığı hayvanların sadasını bile taklid ve icra edermiş!. Ve hatta bazı kere bu yoldaki taklitleri kendisinin bile dıhkını mucib olurmuş! [s. 142]

“Halka vaat ettiği müddetin son dakikası hulûl eder etmez hemen kitâbeti kapayıp kalktı. Garabet burasındadır ki şu okuduğu bâbı beş dakika sonra bir daha okuyacağını ilan eylediğinde beş dakika tarafına o, koca salonboşaldı ve yine sımsıkı doldu!

“Benim gibi bir ecnebinin bu hale taaccüb etmemesi mümkün değildir; bende halk ile çıkıp gitmek istemiş idim; oturduğu mahalden tevakkufumu işaret eylediğinden kalmaya mecbur oldum.

“Şu beş dakika evvel okumuş olduğu hikâyeyi ikinci defa ki kırâatında Dikins’ı başka bir talâkatda

buldum ki, evvelki tarz-ı tekellümünü bütün bütün değiştirmiş idi; sonra anladım ki, bir sahifeyi, eğer isterse beş on edâ ile okuyabilir ve her şive-i tekellümden dahi başka bir halâvet hiss olunur imiş!

“Salondan çıktığımız zaman daire müdürünü celb ile o gecenin hâsılâtını banknota tebdîl edip etmediğini sorduğunda müdür “Evet!” cevabıyla beş yüz İngiliz liralık bir banknot verdi (!) O gecenin ba’de’-l masraf, mahsûl-i sâfisi imiş!... Şaşım kaldım. Hatta bana “*Bu gece pek memnun değilim, sâir geceler irâdım bunun birçok misli olur, Amerika’da yedi bin dolar kazandığım geceler pek çok idi.*” dedi. Hesap ettim, otuz beş bin frankdan ziyadedir.

§

Kalemi “Kurunikor dö la Kuluş” verelim, Çarls Dikins’in milyonlarla altına bâliğ olan serveti, yazdığı hikâyelerin yetişilemeyecek surette letafetinden değil, yalnız telifâtını halka okumaklığından dolayıdır.

Amerika’da konferanslar verdiği sırada “*Edebiyat denilen şey insanın elinde bir baston olabilir, bir koltuk değneği olamaz.*” demiş idi.

Rivayetine göre komedi oynamayı pek sever ve ondan fevka’l-

gâye lezzet-yâb olur imiş, hatta evinde kendisine mahsus bir de tiyatrosu olarak, ahbâbıyla birlikte keyfi için oynadığı gibi, bazı tesisat-ı Hayriye menfaatine ücretle seyirci kabul ettiği de olur imiş.

Çarls Dikins bir gece (Vindsor Sarayında, kraliçe huzurunda dahi oynamak üzere davet olunmuş idi; saraya vüsûlünde başmabeynci kendisini ihtirâmât-ı fâika ile istikbâl ederek, her nev’ esbâb-ı işretle donatılmış olan taâm sofrasının müheyyâ bulunduğu salona idhâl eylemiş idi ki, kendisiyle beraber oynayacak olan refikâsıdahi orada kudûmuna muntazir ederler.

Dikins sofrayı görünce “*O ne?!... Kraliçe bizi buraya karın doyurmaya mı çağırmış! Bizim karnımız toktur, karnı aç olanları bulsun da doyursun! Haydi arkadaşlar!*” diye cümlesini toplayıp geriye döndü; kraliçe de o gece oyundan mahrum kaldı.

Ertesi sabah baş mabeynci kendisine şu pusulayı yazmış idi: “*Dün geceki hatanızı kraliçe asla affetmeyecektir*” Dikins da pusulanın altına “*Bende onun hatasını*” ibaresini yazıp ser-kurenâya iade eylemiştir. [s. 143]

§

Şu fıkrayı Gulva muharrirlerinden Mösyö Usval yazmıştır. “Abyem Tiyatrosunda bir oyun müzâkere ve talim edilirken Dikins dahi orada gezer idi; İngiltere kraliçesinin kendisine hediye etmiş olduğu bir saati o aralık çarptılar. Oradan çıkıp da oyuna gittiği vakit sokak kapısında, merbûti olan bantla eline şu pusulayı verdiler.

“Efendi! Evvelâ affınızı rica ederim; sizi bir hemşehri değil, bir Fransız zannetmiştim. Binâenaleyh saatinizi yine iade ile vazifemi ifâya müsâraat eylerim. Bir İngilizin gösterdiği şu muamele-i nâzik-âneyi kabulünüz mütemennâdır.” Bir **(Babak Puske(?))**

Dikins’in sâât ve eyyâmı ve harekât ve sekâneti pek muayyen idi. Mîâd mahsusunda yatar, kalkar, âdetini pek nadir terk eyler idi. Kahvaltı ile punc vakti arasında yazı yazar, işini asla te’hir etmez idi.

Gezmesi, yürümesi, eğlenmesi bir kâide-i muttaride altında cereyân eder ve usul ve âdâtını bir zaruret fevkâlâde ilcâ etmedikçe kat’â bozmaz idi.

Çarls Dikins gayet sahî ve zuafâ-perver olarak, hatta sevâbıkını ve

çektığı zucret ve zarureti daima yâd ve hikâye ile, erbâb-ı kalemden bîçâre kalanlara çare-sâz olur ve selem kerem ve inâyetin en bülend pâyesinde gezinir idi. 1812’de doğmuş 1870’de vefat etmiştir.

Amerika’da Seyahat

Baron Vogan’ın Sergüzeşti (*)

1850 senesi evâhirinde (Amerikan Kompayn of Pasifik Usin) şirketinin (İs Simus) namındaki sefinesi Panama’dan (San Fransisko) iskelesine dört nefer yolcu bırakmış idi.

Bunların dördü de, efrâd-ı beşerin müsâdif olduğu ekseri avâriz ve sademâta sebep-i müstakil olan iktisâb-i servet-i sitmesiyle lertzân olarak Kaliforniya’ya kadar gitmiş zevâttan idiler ki, içlerinde Baron Vogan namında birinin o bâbdaki meşhûdât ve musâdefâtını havi yazmış olduğu seyahatnamede gördüğümüz gibi fıkrâ-i garibe şâyân-ı mütalaa olduğundan tercüme ve derc edildi.

Seyyah mûmâ-ileyh San Fransisko’ya vusulüyle o memleketin ahvâline dair iktizâ eden malumatı i’tâ ve altın madenlerine edeceği seyahatin

*Or dö Mond yani devr-i alem unvanlı seyahat külliyatından mütercimdir.

ne suretle kararlaştırıldığını hikâye edildikten sonra, der ki:

“Gras Valey nam palangada altı hafta mikdârı ikametle seyahat eyleyeceğim mevâkin iklim ve mizâc havasına göre vücudumu bürûdetten muhafaza için ayı postundan başlıklı bir ceket ile yaçeleri düğmeli bir pantolon yaptırıp giydim ki, bu kıyafetimi değil medeniler, vahşiler bile görse ürkmesi ve beni harikulâde bir mahluk zannetmesi tabîi idi. Ne çare ki bu uzun ve meşakkatli seferde bu kıyafetten muvâfık ve münâsib bir libâs olmazdı.

Çünkü, en katı yerlerde ve yalçın kayalarda dahi yatsam, vücudum mûcib-i zahmet olacak bir şey hissetmezdi.

Levâzım-ı zaruriyeden madûd olan eşyam ise, birçok kurrebeyne, birçok revolver, birbirinden büyük iki balta ve iki kazma, bir kürek [s. 144] ve levâzım-ı sâireyi hâvî iki gözlü bir heybe idi. Bunları, tedârik ettiğim bir merkebe yükleterek ve silahlarımı takınarak, garba doğru cereyân eden (Humboldt) nehrinin menbâna müteveccihen gitmeye başladım.

Gündüzleri hiç ârâm etmeksizin giderdim; fakat gurubdan sonra en evvelki işim baltamı elime alıp, lüzum-i mikdâr ağaç kesmek ve sonra içinde

barınabilecek kadar bir kulübe yapmak idi. Her akşam bir iki saat sürmekte olan bu meşakkati ise topu altı saat kadar uzanıp uyuyabilmek için ihtiyâr ederdim. Çünkü, bu havâlîdeki sibâ’ın mazarratından ancak bu kadar ihtiyât ile masûn kalınabilir. Hele bazı kere bir yudum su bulabilmek için bir çâr-yek yolumdan kalmak ve akvâtımı istihsâl uğrunda şikâr ardına düşmekten altı yedi saatlik mesafe gâib etmek, hemen bir iki günde bir uğradığım beliyyâtan idi. İşte bu türlü meşâkk gûn-â-gûn bilâ-fütûr tahammül eylediğim halde (Nikolet) ve (Sevir) göllerini geçtim ve (Sir Ravah) taraflarına takarrüb ettim ki, ümitlerimin hatt-ı iltisâkı buraları idi.

Bir akşam guruba yakın bir nehir kenarında tevakkuf eyledim ki, haritamda ettiğim hesaba göre (Riyo Veret) Veret nehri olmak üzere tahmin eylemiş idim, yine biraz ağaç kesip kulübe yaptım. Yol yorgunluğuna inzimâm eden ağaç kesmek zahmetinin bahşettiği kesel ile her akşamki gibi istihkâmıma girer girmez uyumuşum. Gece yarısı idi ki, yürekler tırmalayan bir gürültü ile uyandıgımda, işitilmekte olan homurtulardan suda timsah ve kırdan arslan kadar tehlikeli, mandadan cesîm boz ayılar olduğunu anladım. Bereket versin kulübeyi

keşfedemediklerinden şerlerinden masûn oldum. Lakin sabaha kadar gözlerime uyku haram oldu.

Bu tehlikeyi görünce ertesi gün revolver ile kurre-i beyyinemi boşaltarak, yeniden doldurdum. Gerek kat'-ı mesafe ve gerek nüfûz cihetiyle kurşundan ziyade işe yaradığı için demirden dökülmüş tane vaz' ettim.

Cesaretime itimâdım derece-i kemâlde iken ayıların gürültüsü o derecelerde sınırlarime dokundu ki, yolumda kuşku ile giderdim. Ve her adım attıkça güyâ (Kendini muhafaza eyle!) diye bir sada-yı manevi istimâ' eylerdim. O gün tamam dokuz saat yürüdüm; nehir dahi yolumla beraber devam ederdi. Önüme bir orman çıktı, dahil olmak üzere iken nehrin öbür yakasından bir gürültü peyda oldu. Vahşilerden öğrendiğim usule tevfikân kulağımı yere koyduğumda, insan ayağı patırtısı ve insan âvâzesi olduğunu teferrüs eyledim!

Güle güle geldiler, nehri geçmeye başladılar; yirmi otuz kişiden ibaret bir cemâat idi; erkekler ve delikanlılarla kızlar ve kadınlar kurbağa gibi yüzerler idi. Hepsinden geride sırtına bir çocuk sarmış ve birini de eline almış bir karı gayet ağır ve güç bir hal ile hareket ederdi.

Ben kendimi cemâatten muhafaza için nehre karib bir büyük ağacın ardına ihtifâ ettim. Arka tarafımı ise cüz'ice bir bâyır setr ettirdi.

Bir de o aralık mandadan cesîmbir ayı [s. 145] arka tarafımdaki bâyirden tekerlenircesine sür'at-i fevkalâde ile yuvarlanarak, kendisini nehre ilkâ eyledi.

Timsahtan daha süratli yüzerek, karıya doğru ilerlemeye başladı. Bîçâre bunu görünce ihtiyârî ve olanca kuvveti elinden giderek, avazı çıktığı kadar feryat ve istimdâd etmeye başlayınca, vahşiler yağmur gibi ok yağdırdılar. Halbuki, mesafenin uzaklığı cihetle ekserisi varmaz ve bazısı varsa da tesirinin kuvvetsizliği ayının hareketini mâni olmaz idi.

Ben bu hâl-i fâciayı görünce, muâvenet-i mümküneye mübâdereti korudum; fakat ayıdan ziyade vahşilerden korktuğumdan irkildim durdum halbuki, ayı kemâl-i tehâlik ve hırs ile akıntıya doğru yukarılamakta ve karı ise şaşırıldığından, yüzmeyi dahi gâib ederek suyun akıntısıyla ayıya doğru inip yaklaşmakta idi.

Bu temâşâ-yı facia her türlü ihtirâzıma galebe ederek mademki insanım! Vazife-i insaniyeti hatta bir vahşiye muâvenetle değil, her kavînin pençe-i zulm ve cevrinde zebûn olan

her zaife imdâd ile ifâ etmeyim! Velew vahşilerini görmekle pâreleseler bile durmamalıyım! Dedim; hemen bir ağacın çatalına tutup rahat bir nişân aldıktan sonra tûfenge ateş ettim. Dâne ayının başına isabet etmekle hareketi ağırlaştı, vahşiler bu hâli görünce türkü çağırmaya başladılar. Bu düşman nâgehâninin mağlubiyet nâgehânisinden dolayı Tahsin ve muzafferiyet alkışı olduğunu tavırları işrâb ederdi. Ben ise vakit gâib etmeyerek bir nişân daha alıp çiftenin öbür tekini de boşalttım. O da gerdanı hizasına isabet eyledi. Başıyla boğazından akan kan suyu kızarttığı ve canının acısından çırpındığı halde, karyı terk ederek, fevkâ'l-gâye bir gazapla bana doğru koştu. Ben korkumdan ağaç kütüğünün üzerine çıktım, öbür tarafta bu fırsattan igtinâm eden karı kurtuladursun ayı gelip benim üzerime hücum eyledi! Bilemedim baltamı çektim var kuvvetimi bâzûya vurup gözünün üzerine vurdum. Bir gözü uçtu. Revolvere davranmak istedim, telaşından bilmeden çıkarmak kabil olmadı! Nihayet gözünün acısıyla ayının debelenmesi bana vakit vererek revolverimi çıkardım diğer gözü üzerine ateşledim. Kükremiş arslan gibi, fakat daha mahûf hevî-bahşâ bir

âvâze ile üzerime hamle ederek ağzını açtı; bir ateş de ağzının içine ettim, yüreği üzerine inen kurşunun tesisinden suratüstüne devrildi, debelenmeye başladı.

Ben ayıyla bu vechle savaşmakta iken vahşiler bu hâli kemâl-i hayretle seyrettiler idi.

Ayı devrilince, etrafımı aldılar. Karının teşekkürlerini tarif edemem! Zevci ise iki parmağını yan yana getirip, birbirinden ayrılmadığını işaret ederek, bana vifâk ve ittihâd va'd eyledi. Ben ise baltamla ayının göğsünü yarıp muâyene ile meşgul idim. Kurşun ta yüreğinin makamında olan yağlara kadar varmış.

Cemâatden her biri bir türlü işaretle beyan-ı şükrân ve kendileriyle bulunmaktığımı teklif ederler idi. Ben elimle gideceğim yolu gösterdim, onlar da kendi yollarına gittiler. O gece orada kaldım, ertesi günü yolumda devam ile üç [s. 146] dört saatlik mesafe katettikten sonra, dinlenmek için bir ağacın sâyesine oturmuştum. Beş dakika sonra yanı başıma bir ok saplandı. İstikametine bakıp geldiği tarafı keşfederken bir diğeri de dayandığım ağaca saplandı! Okun demiri kırmızı idi. Kırmızı demirli oklar ise zehirli olduğundan

mücerredini öldürmek azmiyle atıldığı tarafa bakayım ki, dün karısını kurtardığım vahşidir! Dünkü ettiğim insaniyete karşı bugünkü hareketine taaccüble beraber, hemen tüfengi kavrayıp bir kurşun attım. Herif tekerlendi ise de kin vâri bir süratle firar eyledi. Bende oralarda bulunmaklığın tehlikesini mülâhaza ile yorgunluğa filâna ehemmiyet vermeksizin çaresiz yolumda devam eyledim. Meğer kader bizi tehlikeye yaklaştırmakta imiş!... Şüphe mi var? Arzu ettiği derecede servet ve refâhiyete vatanında nâil olamadığı için ihtiyar meşâkk-ı sefer eden ve hatta bir avuç altın için milyonlarla vahşilerin arasına atılan bir biçâyeye hiç kader muâvin yahut muhafaza olur mu? Zaten âlem-i medeniyetten beyâbân-ı vahşete ailmaklığımı icbâr eden kader!...

Bir iki saat sonra istikbâlîme yüzlerle vahşiler çıktı mukavemeti te'mil ettim; üzerimdeki silahların hepsine birden ateş etmek mümkün olsa bile yine muhafaza-i nefis-i kabil olamazdı. Çünkü oklar, hem de zehr-nâk oklar birbirini o kadar sürat ve istikametle tevâli etmekte idi ki güya

vahşilerle benim arama mütekavvis bir ip çekilmiş şeklini irâe ederdi!

İbtidâ tüfengimi fırlatıp attım. Saniyen kurrebeyne ile revolverleri ve baltalarını atarak ellerimi kavuşturdum, teslim-i cânî ezhâr ettim. Geldiler ellerimi bağlayıp meskenlerine götürdüler.

Bu kabile (Tine-babaş) tine-babach olup (Pah-otah) Pah-otah milletine mensup ve maverâünnehir halkı gibi (Akillin) yani papağan burunlu, uzun yüzlü, levend tavırlı, azîmü'l-behkel, tam vuku'u'l-azâadamlar idiler.

Buldukları mahal (San Cuan) nehrine karışarak garbî (Koloradom) Coloradom denizine insâb ederdi. Sâkin oldukları haneler ise ottan mamûl ve üzerleri deri ile örtülü mahrutî'ş-şekl kulübeler olarak, Amerika vahşilerinin âlem-i bedâvetten beş on hatve ilerlemekle sâha-i medeniyetesanki kurbiyyet peydaetmişlerinden idi! Bizi bu evlerden birine sokup, orta yerinde kakılı olan muhkem bir direğe sardılar; kulübenin içinde bir hayli insan kafaları olduğu gibi duvarı hükmündeki çitte dahi düşmanlarından

yüzdükleri kafa ⁽¹⁾ ve bir tarafında dahi (şems) resmi ta'lik olunmuş idi.⁽²⁾

Bunlardan ve bâhusus sarılmış bulunduğum direktan, o çadırın üserâ için ittihâz olunmuş bir hapishane veya işkence mahali, hâsılı dârü'l-mücâzât olduğunu anladım. Fakat mademki korktuğuma [s. 147] uğradım, binâenaleyh tavr-ı tesir veya eser-i havf ve cebânet göstermekte faide yok idi. Hele vicdanca da bî-huzur değildim! Çünkü en büyük cezaları idam değil mi? Zaten ma'dûm olacağını bilen bir adama göre idamın ne hükmü olur? Öldürdükleri vakit ne olacaktı? Bu âleme geldiği zaman hiçbir şeye ihtiyaç hissetmediği halde gittikçe pek çok şeylere muhtaç olduğunu idrâk eden ve bir vakit pek büyük servetlere, saadetlere nâil iken bi'l-âhire bin türlü meşakkatlere, musibetlere uğrayan bir bedbahtı mezâhim hayattan kurtaracaklardı. Onun için teessüf değil düşünülürse teşekkür etmeliğim lazım idi. Fakat şurasını mülâhaza ederdim ki vaktiyle benimle izdivacı kendisi için her türlü saadet ve şeref addeden ve bi'l-âhire uğradığım belalara merdâne ve âlicenâbâne mukavemet gösteren bîçâre bir kadını hayat ve mematımdan

haberdar olmadığı halde ye's ve ümîd içinde ayağı bağlı terk edeceğim. İşte en ziyade dâg-dâr olduğum cihet bu idi.

Ah çare ne? Bir kere tâli' bizi buralara sevk etti. Burada da başıma bu belayı getirdi dedim. O geceki mütâlaâtım bundan ibaret idi, mâmafih öyle kısıkvrak bağlı bir halde yine uyumuşum! Rahatsızlığaidmânın böyle şeylere medâri olduğunu ve mesâibe ehemmiyet vermemekliğin ölümün takarrüb ettiği malum olan saatlerde faideden hâlî olmadığını o zaman takdir eyledim!

Sabah olunca kulübeden içeri rüesâdan dört kişi geldi. Bunların ikisi saç ve sakalını hâl-i tabiisine terk ile uzatmış ve diğer ikisi de bıyık ve sakalını tıraş etmiş idi. Yüzlerine mai ve kırmızı boyalarla garip garip nakışlar yapmış ve sakallılar ki rüesâyı ruhâniye idiler; dizlerine kadar kaplan postundan birer libâs giymiş ve ayaklarına fakat başka bir hayvan derisinden paçalı birer tozluk geçirmiş, arkalarına da uzun harvâni gibi yünden mensûc bir şey almış, boyunlarına birtakım boncuklar, balık kılıcı gibi şeyler asmış idiler. Diğer ikisi göbeklerinden diz kapaklarına kadar

¹Amerika'da bazı kabâil-i vahşiye tuttıkları üserânın kafasından on beş santimetre kutrunda değirmi bir deri çıkarırlar.

²Cenûb vahşilerinin umumiyle şimâl vahşilerinden bazı kabâil (şemsi) mabûd-ı ittihâz etmişlerdir.

post sarmış ve başlarına uzun yapraklar takmış, yüzleriyle vücutlarına boyalarla resimler nakşetmiş, ellerine de birer âlet-i câriha almış idiler.

Bunlar muhâkemem için gelmişler. İçlerinden biri dört beş kelime İspanyolca bilirdi. Fakat kendi lisanlarıyla birçok lakırdı söyledikten sonra İspanyolca yalnız bir (Niçin?) kelimesini istimâl eder ve ağzıyla (Pam) diye tüfenk sadasını taklit ederek, kurşun attığının hikmetini sual eyler ve hatta eliyle tarifler ederek vurulan herifin mecrûh olduğunu anlatmak isterdi.

Ben işi zaten bildiğim cihetle kolayca anladım. Ne faide ki anladığımı anlatamadım! Herifler birçok lakırdı söyler, ben de gâh başımı önüme eğerek (Evet!) işareti verir, gâh bir tarafa bükerek anlamadığımı anlatmak isterdim.

Güyâ daha ziyade tefhîm-i merâm için beni mevrûhun yanına götürdüler. Herifin böğründen vurulmuş olduğunu gördüm. Müdâfaa-i nefis için tüfenk atmaya mecbur olduğumu bir türlü anlatamadım! Öteki herif ise kendi lisanıyla mırlanır mırlanır muttasıl İspanyolca (Niçin?) der idi.

Mecrûhun karısı ise müşfik-âne bir tavır ve sima ile birçok lakırdılar

söylerdi ki, beni [s. 148] iltizâm müdafaa eylediği anlaşılırdı. Fakat rüesâlar bir türlü kani' olmadılar.

Üç gün bu siyâk üzere muhâkeme edildim. Dördüncü günü beni kulübelerin ortasındaki meydanda merkûz olan cenk ağacına bağladılar. Artık o gün öldüreceklerine itminân geldi; süvarilerle piyadeler müntakim-âne nazarlarını üzerime havale etmiş oldukları halde, resmi geçite de devam ederler idi.

Bu aralık uzaktan beş on atlı göründü; içlerinden birisi attan inerek yanıma doğru gelmeye başladı. Kıyafeti ve yüzünde boyalarla icra eylediği nakışlar tıpkı vahşilere benzediği halde, siması Avrupalı bir adam olduğunu ilan ederdi. Beş adım kadar takarrüb edince fasih bir İngilizce ile hitap ederek:

Vahşi — Engizden çıkan kazayı idam ile mahkum-ı aliye olmanızı muceb oldu.

Ben — Benim garazım kurşunumu bir vahşide tecrübe değildi; canıma kasedtiği için müdâfaaten attım.

Vahşi — Pekâla ama, burada müdâfaa-i nefis için dahi cana kastedenlerin cezası idamdır; sence o zaman elsem-i tarîk, firar etmek idi.

Ben — Bu türlü bir kanununuz olduğunu bilmezdim ama, birgün evvel bu adamın karısını da bir ayının pençesinden kurtarmış olduğumu bilir idim. Öyle bir hizmete mukabil böyle bir harekette bulunan adama kurşunla mukabele lazım gelir mi?

Vahşi — Onun maksadı senin silahlarını almak imiş; senin birgün evvel gösterdiğin hareket-i sıyânetkârâne sâireleri hakkında icra olunan işkenceden kurtulmaklığını muceb oldu. Hâsılı şimdi başka çare yoktur. Ölmeye hazırlanmalısınız! Ve ayininizce dua ve istiğfar etmelisiniz benim vazifem sizi ihtardır.

Ben — Pekalâ ben ölmeye çıktım hazırım. Fakat sizden bir ricam var: Boynumda bir (madalyon) vardır; onu alınız, San Fransisko'ya giderseniz (Sakramento)ya kadar ihtiyâr-ı sefer ederek, orada özü doğru bir Fransız bulup ona teslim ile altında yazılı olan mahale götürmesini ve içinde resmi olan karıya vererek benim öldüğümü bildirmesini, tavassube edin şu sözlerimi de kabilenizin en büyüğü kimse ona tebliğ edin ki: Baron Vogan gibi an-asl İngiliz ve bâhusus asker olan adam ölümden hiçbir vakit korkmaz. Fakat bu hükmü yanlış vermiş olduğunu ve onun itikâdınca (Güneş) ve benim itikâdınca şerik ve

naziri olmayan Hudâ-yı müntakimin huzurunda bu davamı istînâf eyleyeceğimi bilmelidir.

Bir vahşiye ismimle şecâatimi tayin ve tarifte - bâhusus son nefesi ikmâle birkaç dakika kaldığı bir demde - hiçbir münasebet yok idi. Fakat nasılsa söylemiş bulundum. Binâenaleyh bu vechle ismimi haber vermeliğim şahs-ı merkûm ile yeniden bir müşâfêhe kapısı açtı:

Vahşi — Sahih siz Baron Vogan mısınız?

Ben — Baron Vogan'ın necâbet ve şöhreti meçhul olan bir kıtada ve bahusus ve vahşi bir kavim içinde Baron Vogan olmamış olmasam yalandan Baron Vogan olmaya ne lüzum var?!...

Vahşi — Ama doğru söyleyin Baron Vogan mısınız?

Ben — Ne demek? Baron Voganım. Benim ismim [s. 149] hem de bin yıllık familyamın muhterem künyesi budur.

Vahşi — Buraya İngiltere'den mi geldin?

Ben — Hayır! İstiaratların ihtilâlinde ceddin İngiltereden Fransaya çekilmiş idi. Ben de orada dünyaya geldim. Buraya gelişim de Kaliforniya madenlerine gitmek içindi.

Fakat kısmet buraya kadarmış! Ne yapalım!...

Vahşi — (Çıldırılmışçasına bir hayretle) Vay azizim! Sen (Vü Verli) nam muharririn tercüme-i hâlini yazdığı Baron Vogan'ın oğlusunuz ha!?

Ben — Evet onun oğluyum.

Vahşi — Bende (Riçmond) dükası (Lennoks)un oğluyum. Senin ecdadının benim ecdadına ettiği hizmete mukabil seni bu beladan kurtardım.

Herif vahşilere tevcih hitâb ederek birkaç kelime söyledikten sonra birkaç kişi gelip iplerimi kestiler. Bir hafta kadar içlerinde alıkoydular fevka'l-gâye izâr ve ikrâm ettiler, bir haftadan sonra Lennoks'un himayesi altında (Riyo Kolorado)yı ta (Riyo Virjin) nehrine kadar indim. Hatta ondan madenlere kadar o yine o emniyet, o himayet sayesinde seyahat eyledim!

Lennoks'un ahvâline gelince bu bîçarede icdânının belâ-ender-belâsından sonra dünyaya gelmiş bir bedbaht olmasından medenilerin insaniyet namına icra eyledikleri hareket vahşetkâr-ânededen teneffür ederek, kendisini Amerika'da vahşiler içine atmış ve orada adeta vahşiliği taklit ederek, fıtraten hâiz olduğu

azamet-i efkâr sayesinde vahşi bir kavim içinde dahi riyasete olan istihkakını tanıtıtırıp mutâ' olmuştur! (Gerek Baron Vogan ve gerek müşârün ileyh Lennoks İngiltere tarihinte eâzımdan maduddur.)

İntiha

Bir Muhâvere-yi Hikemiyye

—

— Sahî kimdir?

— Kendi malıyla sahâvet ve başkasının malından nefsini sıyânet edendir.

— Sıbyânda havf ve hayadan hangisi memduhdur?

— Haya memduhdur. Çünkü haya akla ve havf cebânete delalet eder.

— İnsanlar arasında ve bâhusus iki dost beyninde mucib-i iğbirâr olacak şey nedir?

— Mizah

— Muzafferiyetin hayırlısı hangisidir?

— Kan dökülmeksizin husule gelen.

— Dünyada en ziyade mütegayyir olan şey nedir?

— Enhârın mecrasıyla nisvânın mizacı.

— Mümkün mertebe sonraya bırakılacak şey nedir?

— Dosttan istidâne.

— Her yerde icrası lazım olan şey nedir?

— Zuhura gelen hayrı ve şerri hüsn-i kabul ve müdâfaa.

— En latif şey nedir?

— Zaman.

— En hafî şey nedir?

— İstikbal.

— En sadık şey nedir?

— Zemin.

— En hain şey nedir?

— Deniz. [s. 150]

— Min-gayri iradeten vuku bulan kabahatin cezası nedir?

— Afv.

— İnsan en ziyade neyle müteselli olabilir?

— Ümit ile.

— En ziyade ne ile mahzûz olabilir?

— Kesb ile.

— En ziyade tahammülü düşvâr olan şey nedir?

— Zevce-ibed-mizac.

— İnsan zaman-ı ibtilâda neyle mütelezziz olabilir?

— Belasına sebep olanların belaya uğradıklarını haber almakla.

— En bedbaht kimdir?

— Dûçâr olduğu musibete merd-âne sabır ve tahammül edemeyen.

— Dünyada en suûbetli şeyler hangileridir?

— Serârî ketm, mezâlîme tahammül, evkat-ı hayatı hüsn-i isti'mâldir.

— En iyi şey nedir?

— Lisan.

— En fena şey nedir?

— Lisan.

— En ziyade hıfzı lazım olan şey nedir?

— Lisan.

— En emniyetli sefine hangisidir?

— Limana vasıl olan.

Acımaz Kestiği Parmak Şeriatin

(Şinasi)

Bu bir meseldir ki vehleten imtinâna zâhib olmak tabiidir. Çünkü bir parmak gerek seyf-i adl ve gerek şemşir-i zulm ile kesilsin tesir-i ıztırabcabir farkı olmamak lazım gelir.

Halbuki Durûb-i Emsâli'nin "Hikmetü'-l Avâm" ve binâenaleyh "Lisanından sâdır olduğu bir milletin mahiyet-i efkârına" tercüman olduğu tasdik olunca o milletin efrâdı miyânında böyle hikmetlerin misâl-i müşahhası olacak, yani kestirdiği parmağın acısını duymayacak kadar mâlik kalb-i metin, fitrat-pesend birçok

ashâb-1 faziletin vücudu da teslim olunmak iktizâ eder.

Müddeamızı isbât için sahâif tarihimizi uzun uzadıya karıştırmaya hacet ne? Daha asr-1 hâzırın aşr-1 saniyesi içinde Süleyman Halebi'nin gösterdiği hamiyet-i dindâr-âne şecâat-i fedakâr-âne ile beraber, meydan-1 siyasette ezhâr ettiği metanet-i kalb ve tefevvüh ettiği sıdk-1 makâl en büyük delâildendir.

Vatka ki 1214 zîlhiccesinde Osmanlı ordusunun Mısır'da uğradığı hezimet-i azmî üzerine — Tavâif-i mülûkten Kubâd Bey hanedanın dûdmân-1 himmeti perverdelerinden — Süleyman namında, yirmi, yirmi iki yaşında Halepli bir civân fütüvvet-şiâr, efrâd-1 İslâmın intikamını icra maksadıyla Fransızların Mısır ordusu ser-askeri meşhur cezalıklıyla biri 1215 Muharrem'in yirmi ikinci günü hançerle göğsünden vurup idam eylemiş idi.

Bu mert hamiyet-güster maksadını icradan sonra nasılsa - ve daha doğrusu lezzet-i intikamın bahşettiği neşveden ser-sâm olarak - yakayı ele vermiş ve muhakemesi için teşekkül eden Divân-1 Harb'de hayâ' sağ eli ihrâk edildikten sonra kazığa vurularak işkence ile idamına hükm olunmuş idi!

Süleyman'ı o **zebinide**(?) tertîb olunan meydân-1 [s. 151] siyâsete götürdüler ki, taburlarla Fransız askeri etrafı kuşatmış, beylerle halk seyrine toplanmış idi. Orta yerde âmâde olan nâr-1 lehîbin yanına takarrübünde Divân-1 Harb'in i'lâmını okudular. Süleyman ise netice-i hükmü anlayınca bilâ-fütûr sağ elini bileğine kadar ateşin içine soktu ki, eli yanıp kömür oluncaya kadar vechinte ıztırâb ve veca'ya delâlet eder velev cüz'i olsun bir güne işmi'zâz görülmedi! Güyâ bu kahramanın eli pûlâd ve yüreği taş kesilmiş idi!....

Bu hengâmeyi temâşâ eden İslâm ise beş dakika evvel - akvâm-1 vahşiye gârî olan - şu barbarlık alametinin bahşettiği nefret ile münfail iken Süleyman'ın ibraz ettiği metânet-i haydar-âneye hayran olarak kahramanı alkışlamaya başladılar. İşte o aralık idi ki eli cayır cayır yandığı halde alnı bile terlememiş olan Süleyman birdenbire — Aman omzum yanıyor! Allah için söndürün! — demeye başladı! Fi'l-hakika ateşten sıçrayan kıvılcımlardan biri gömleğinin kolunu tutuşturmuş ve omzunu yakmakta bulunmuş idi. Derhâl söndürdüler. Yanında bulunan - azâb-1 müekkillerinden - bir Fransız hâsıl olan istigrâbını ketm edemeyerek Süleyman'a dedi ki:

— Elin cayır cayır yanıp dururken, katiyen ezhâr-ı tesir etmiyorsun da bir kıvılcımın acısına mı tahammül edemedin?!

Süleyman — (Herifin yüzüne bakarak) Düşünmüyor musun ki bu cezayı mahkemeniz hakk olmak üzere hükmetmiş idi. Demek ki elim fi’linin ceza-yı **mâ-yıllığı**(?) çekiyor. Fakat ne mahkemenizin kararında ne de i’lâmınızda omzumun yanmaklığına dair bir hüküm yok idi. Bi-gayri hakkın düşen bir kıvılcımın ızdırabı ise bi-hakkın yakan bir ateşten bin kat elim olur.

Dediği ve bu kavliyle — velev bir hüküm-i zâlim-âne ile olsun — “Acımaz kestiği parmak şeraitin” meseline kavlen ve fi’len imtisâl edindiği tarihle sabittir.

Zekâ-yı Hayvanattan Köpek

Bendine İlave

—

Brüksel’de geniş ve güzel ve (Jeriko) sokağına muvâzi bir sokak vardır ki ona vaktiyle Gevlot sokağı denirken elyevm (Berh) sokağı denmektedir. Fakat bir asr-ı mukaddem onu bu nam ile yâd etmezlerdi (Deres) sokağı derler idi ki, el-hâletü hâzihi Flamen lisanınca olan ismi dahi budur.

Eres bir arpa ölçüsüdür ki bira yapmak için ol mikdâro kullanırlar. Bundan istidlâl olduğuna göre mukaddemleri orada birahaneler varmış.

İş bu Deres sokağına şahıs ismi olan (Berh) ve tovn manasına (Gevlot) tesmiyesi beyne’n-nâs o kadar şöhret bulmuş bir hikâyeden neş’et etmiştir ki bu hikâyeye bâis olan bir köpeğin sergüzeşt-i ahvâlini bir vech-i âtî hikâye edeceğiz.

Bir Fransız muharriri bizim okuduğumuz gibi Flamen lisanında bu hikâyeyi okumuş ve vakayı Floransa’da hikâye eylemiş idi.

1760 sene-i milâdiyesinin mayısında bir güzel sabah idi ki (Jemblu) ahâlisinden Nikola Peres namında birisi piyade olarak Brüksel şehrine gelir ve Namur [s. 152] şehri ahâlisinden Jan Tilman namında diğer biri de kendisine refakat ederdi. Bu iki yolcu bazı mübâhis-i latife ile imtidâd-ı sefer-i metâibini azaltarak yürürler idi. Peres’in ise bir köpeği olarak, efendisinin yanından ayrılmaz ve onun adımlarına basmaktan geri kalmaz ve her an bir eser-i zekâ ibraz ve mutlaka nazar-ı dikkati kendisine celb eyler idi. Binâenaleyh söz dahi bu sadık hayvan üzerine intikâl eyledi.

Köpeğin adı Rostan olarak efendisi Nikola Peres bu hayvanın birkaç eser-i zekâsını hikâye eyledi. Ona mukâbil refiki Tilman dahi köpeklerin bazı ahvâl-i garibesini dermiyân ettiyse de Peres (bu söylediğin hikâyelerden hiçbiri benim köpeğimin âsâr-ı zekâsına tekâbül etmez) dedi. Refiki bu kavli istib'âd etti. Nikola Peres de eğer isterseniz yarın için bir mukavele edelim. Mukavelemizde bir a'lâ akşam taamı üzerine olsun, Brüksel'de yeriz. İşte ben şu ağacın dibine bir altın bırakacağım sen onun üzerine istediğin işareti et. Üç saat sonra (Daur) nam mahle varacağız. Biz orada dinlendiğimiz esnada ben köpeğimi altını aramaya göndereceğim. Ondan sonra yine yolumuzda devam edeceğiz. Eğer (Rostan) akçeyi Brüksel'de bize getirmezse yiyeceğimiz taamın parasını ben veririm ve illâ sen ödersin dedi.

Bu teklif o kadar garip bir şey idi ki Tilman onu memnunen kabul eyledi. Altının üzerine kendi bıçağının ucuyla üç salîb resm ederek Nikola'ya verdi. Nikola da altını refikinün gözü önünde bu mübâhase ve mukavelenin cereyan eylediği ağacın civarındaki otların içine fırlatıp attı.

İki refik yollarında devam ettiler. Tilman refikinün iddiası yerini bulamayacağına sevinir, Nikola Peres ise köpeğinin maharetinde şüphesi olmadığı cihetle bahsi kazanacağına memnun olur idi. Öğleden evvel Daur'a vâsıl oldular. Her halde mukaveleyi düşünerek bir de taam ettiler. Nikola, sevgili köpeğinin karnını doyurduktan sonra sevip, okşayıp şu emri verdi:

İşte Rostan senin de karnını doyurduk! Haydi bakayım bir zahmet al. (Köpeğe bir on franklık göstererek) işte ben şunun gibi bir altını filan yerdeki büyük ağacın altına bıraktım. Derhâl gidip bana o parayı getireceksin.

Peres köpeğinin iktifâ edeceği istikameti parmağıyla irâe ederek köpek dahi müfâd emri anladığını lisan-ı hâl ile bade'l-inâ (Janblu) tarikî üzerinde yürümeye başladı. Efendisi ise ona arka çevirerek Brüksel'e teveccüh etmiş idi. Güneş gurûbunda vâsıl oldular ve sâlifü'z-zikr Dereş sokağında bir meyhaneye gittiler ki bu meyhane (Şartrö) kilisesinin köşesinde idi. Vakit mürûr ettikçe köpek avdet etmediğinden Tilman kendisini bahisde muvaffak addetmeye başladıysa da Nikola'nın itminân tavrı ezhâr

etmekliği bu bâbdaki ümid-i kalbini takviyeden men' ederdi.

Altının sergüzeşt-i hâlini anlamak için geriye atf-ı nazar edelim, iki refikin azimetinden üç saat sonra Liejli bir herif Brüksel'de tütün kutusu yapmak san'atıyla geçinmek için oraya [s. 153]giderek ma'hûd ağacın sâyesinde konmuş idi. Bu herif gülünç yüzlü, iştihâ ile yer, sürûr ile içer bir adam idi.

Ağacın altına geldiği zaman (Anjulus) kilisesi uzaktan uzağa onunla çanını vurup sadasını oralara kadar aksettirdiği cihetle bizim Liejli heybesini açıp sofrasını yaydı ve bir miktar (janbon) ile ekmeğini yemek üzere bahar mevsimine mahsus olan çayır kuşlarının cıvıltıları arasında (Meryemü'l-azrâ) duasını okumaya başladı. Herif yol yorgunluğuyla fevkalâde acıkmış olan karnını doyurduktan sonra, matharesindeki (muz) şarabından birkaç yudum çekip, türkü çığırmaya başladı.

Bu aralık birkaç hatve ortada bir şey parlamakta idi. Birde baksın ki, bir altın! — Al! Başta Cenâb-ı hak gündeliğini dahi gönderdi — diyerek parayı külodunun cebine atıp, Brüksel'e teveccüh eyledi.

Esnâ-yı râhda - bizim Rostan olduğu Liejlinin mechûlü olan - bir

köpek kendisine yaltaklanmaya başladığından Liejli — işte bu da ihsân ale'l-ihsân! Ne de a'lâ bir köpek! — diye hayvanı taltîf ederek, kendisine alıştırmaya başladı. Rotsan ise efendisinin kendisine irâe etmiş olduğu on franklık bir sikkeyi Liejlinin cebine atmış olduğunu gördüğu cihetle üzerine sıçrayıp yaltaklanmakta bulunmuş idi. Bu hal ile (Vavor)u geçti. Hala Rostan yanında! Hala basbasasında devamda idi! Brüksel'e doğru yollandı, şehre girdi, o da bir meyhaneye gitti.

Öbür tarafta ise iki refik hala köpeği düşünürlerdi. Bîçare Rostan'ın aklında efendisinin emrini infazdan başka bir şey olmadığından, altının cebi içinde bulunduğuna şüphe etmediğipantolonu yeni efendisi çıkarıp bir tarafa atınca gözünü ona dikti!

Lakin bertaraf için o gece pek büyük efkâr ve endişe ile geçti. Sabah olup da otelin hizmetçisi olan bir kız bizim iki refikin sütlü kahvelerini getirdiği zaman Tilman lisân-ı itirazı uzatıp, söylemeye başlamış idi.

Bu aralık sokaktan bir gürültü işitildi. Bir de baksınlar ki, yirmi kadar mahalle çapkını ağzında koca bir don ile gelmekte olan sadık Rostan'ın ardından, yuha!... Çağrışmaktadırlar.

Nikola Peres bunu görünce itminân-kâr-âne tebessümlerle kelbini istikbâl eyledi. Rostan ise muvaffakiyet-kâr-âne iniltiyle götürüp donu efendisinin huzuruna takdim eyledi. Silkediler, sarstılar, birkaç gümüş meskûkât miyanında işaret eylediği altını buldular!.... Şu halde Tilman davayı gâib etmiş oldu. Lakin refiki bir davet, Brüksel ahâlisi bir hikâye, tarih bir vak'a-i garibe, zekâ-yı hayvanat muharrirleri kelb hakkında bâd-i hevâ bir tecrübe daha kazandılar.

O zamandan beri (Dereş) sokağına (Berh) sokağı denildi ki Flamen dilinde köpek manasındadır. Külot yani don ismi dahi o zamandan kaldı.

(Şu hikâye-i garibeyi meşhur [Mateo dö Ladrom]un Almanak Tripel namındaki salnamesinden tercüme eyledim.)

Mütercimi Ahmet Mihet [s. 154]

İlâna Dair Malumat

—

Malum olduğu üzere ilan gerek vücuda gelen ve gerek vücuda gelmesi musammem olan bir şeyi ammenin sem'-i ıtlâna eriştirmektir ki, ketm-i mukâbeledir.

Şu vasıta-i tebliğ ve işâa, en evvel evâmir-i hükûmeti veyahut yeni

vaz' edilen nizâmâtın ahkâmını halka tanıttırmak yolunda isti'mâl olunmuştur ki, icâdı pek kadimdir.

Yunanlılar ilânâtı üstüvânü'ş-şekl bir ağaç üzerine tahrir ve mecma'ü'n-nâse vaz' ederler ve halk dahi bu üstüvâneleri çevire çevire mütâlaaeylerler idi.

Romalılar millet meclisi tarafından tanzim olunan nizâmâtı mermer sütunlara hakk ve bir yere rezk ve ikâme ile günlerce nazar-ı âmmeye arz ettikten sonra, kütük makamında hıfz ederler idi. Hatta bu bâbda bir nizâm-ı ittihâz olunarak ilan hakkı hükumete hasr edilmiştir.

Bazı müverrihler bu usulün (Gul) memâliğine dahi intikâlini yazmışlarsa da isbât edememişlerdir. Ezmine-i mutavassıta da Gullar nizâmât ve ilânâtını münâdiler vasıtasıyla neşr ederler idi. Lakin onlarda dahi münâdî nidâ ettirmek hakkı hükumete münhasır idi. Çünkü nidâ tarikiyle ilan edilen mevâdd mutlaka icraat-i umumiyyeye müteallik olurdu, hatta bazı kere cünha ve cinayet haklarında i'tâ olunan ahkâm-ı cezâiyye dahi münâdilerle ilan edilirdi. İşte Yunan üstüvâneleri ve Roma sütunları makamına Fransa'da bu münâdiler kâim olmuştur.

Fransa’da talik-i elvâh ile neşr-i merâm on altıncı asrın evsâtında görülmüştür ki, levhaların Dörtüol ağızlarına yapıştırılması mu’tâd gibi idi.

Birinci Fransuva 1539 senesinde şu hattı nizâm olarak neşretmiştir.

“Evâmir hükümdarı bir levha üzerine yapıştırılacak ve yapışan şey parşömen (tirşe) olacak ve hatt-ı celî ile yazılacaktır.”

“Bunun için Paris’in on altı mahallesinde ve mülhakatı olan Fuborglar (varoşlar) da mecmû’ mecmâ’ü’n-nâs olan bir mahal intihâb edilerek, ilan mahali olduğu halka tanıtılacak ve zabıta müdürü dahi levhaların muhafazasına i’tâ ile mükellef olacaktır.”

1407 tarihte dahi Üçüncü Şarl bu yolda bir emir vermiş ise de mezkûr-ı ahâliyi tahrik için yapıştırılan yaftaların imhasını mutazammın bulunmuştur.

1417 tarihte Fransa polisi bazı politika müttehimlerinin meydana çıkarılmasını bir levha ile halka emretmiştir.

İlanı en ziyade isti’mâl eden Protestan mezheb-i cedidi irbâ olarak, efkâr-ı mezhebiyelerini celî hatlarla kağıtlara tahrir ederek, memerr-i nâs

olan mahallere yapıştırılır idi. Hatta bu yaftalardan biri, Birinci Fransuva’nın ta habgâhına kadar yapıştırılmış şds! Bu ise Fransuva’yı o derecede igzâb eyledi ki nihayet ilan levhası ta’liki hakkını halktan nez’ ile hükümete hasretmekliğini intâc etti.

Mezheb-i hadîdmuhârebâtında katılanların galebâtı mahsusen levhalarla ilan olunurdu. Bunlara [s. 155] mukâbil mezheb-i cedîd taraftarını dahi hicv ve mezemmeti hâvî câ-be-câ birçok levhalar ta’lik ederler idi.

Bir aralık Paris’te bu nev’ ilan nameler bir derecede tekessür etti ki 1612 senesinde parlamento tarafından neşrolunan ilan-ı mahsusda “Hükümetin müsaadesi lâhik olmadığı halde ilan-ı ta’lik edenlerin ilanın ehemmiyeti nisbetinde kırbaçla darp ve mücâzâten olunacağı” beyan olundu.

Bundan sonra, ilan isti’mâline revâc verenler kitapçılardır:

1686 senesinde on dördüncü Lui Fransa’da matbaacılarla sahaflardan mâ-adâ halkın ilannâme neşretmesini men’ eylemiştir. Fakat sonraları herkes mahsûl-i zekâ ve irfânı olan ihtirâât ve masnuatını ve malik oldukları her şeyi ilannamelerle umumun enzâr-ı rağbetine arzetmeye mübâderet eylediğinden bu işe bir

nizâm kat'î vaz'ına lüzum görünmüş idi. Binâenaleyh 1722 tarihte vaz' olunan bir nizâm ilannamelerin hâvî oldukları mevâd hakkında icâb eden şerâiti tayin eyledi.

Nizâm-ı mezkûr hükmünce, ilanname neşrecek adamın okuyup yazma bilmesi ve neşreleyeceği fikrin hükmünü anlayıp, isticvâbı lazım geldiği halde sorulan şeylerin cevabını vermeye muktedir olması meşrût olarak, bundan başka tevzi' ve ta'lîk eyleyeceği ilan yaftalarından bir nüshayı imza ve o bâbda zuhur edecek mes'uliyete karşı duracağına kefil dahi irâe etmesi lazım gelirdi.

Yalnız maârif-i umumiye nezâretinin muâyenesi ve ruhsatı ile basılan kitapların ilanâtı bu külfetten azade idi. Bir de mugâyyer mezheb olmaklığından dolayı kilise tarafından tab'ı men' edilmiş olduğu halde muvafık-ı medeniyet olmaklığından dolayı maârif-i umumiye tarafından tab'ına ruhsat verilen kitapların ilânâtı kilise kapılarına yapıştırılmak cümle-i şerâitten idi!

1779'da bu hükmü müebbed olmak üzere bir emir daha sâdır oldu (!) 1791 senesinde vaz' olunan diğer bir nizâm hükümet tarafından neşredilen ilannamelerin beyaz ve menfaat-i mahsusa yolunda neşredilenlerin elvân

kâğıt üzerinde matbu' bulunmağını âmir idi. Yine sene-i mezkûrede diğer bir nizâm ile her nev' ilannamelerin ta'lik olunacakları mahaller tayin edildiğinden, mevâki'-i müeyyineden mâ-ada yerlere ilanname ta'liki yüz frank ceza-yı nakdî ile taht-ı memnûiyete alındı.

Hükumete mahsus olan ilannamelerin yapıştırılacağı yerler mermerden yapılarak, üzerine de siyah boya ile ibare-i âtiye tahrir olunmuş idi:

“Hükümet umumiyyenin nizâmât ve evâmiri” birinci cumhurun beşinci senesinin (Nivus) yani bulutlu” ayının dokuzuncu günü neşrolunan nizâmlar ilannamelerden bir nev'i damga resmi alınmağını mutazammın olarak, bu resimden ilk defa kaçan 25 ve ikinci defa 50 ve ondan sonra, her defası için yüzer frank ceza-yı nakdî alınmasını usul-i ittihâd eyledi. Lakin bu hüküm yalnız matbu' ilannameler hakkında mer'ıyyü'l-icrâ tutularak el yazısıyla yapıştırılan şeyler muâf idi.

1852 senesinden sonra, ilanlar için [s. 156] elli santimden bir franka kadar resm vaz' olundu. İlannameler için yapılan damga iki nev' olarak, birincisi hükümet tarafından sattırılan medyûn ve yetim eşyasına yapıştırılır bir nevi pul idi ki, rengi beyaz olarak,

buna me'mur bir mahkeme kâtibi, yahut (kralın bedre-dârı) veya diğer bir mübaşir tarafından imza edilirdi. Bu pulun bedeli bir frank olarak, mâ-ada ilanların yarım forma itibâr olunanlarından beş ve bütün forma addedilenlerinden on santim alınırđı. Bu nizâm el yazısıyla neşrolunan ilannameleri dahi bu resm ile mükellef etti. Her kim olursa olsun ilannamesine pul yapışdırtmazsa beş yüz frank cezâyı nakdî vermeye mecbur idi.

Hükümet tarafından neşredilen ilannameler (afişle gâl) yani ilanname-i nizâmı itlak olunarak bunlar şehremâneti kapısıyla saraylar bu resm ve kiliseler kapılarına yapışdırılır idi.

(İlanname-i hukuki) namını alanlar bir hükmün ilanını müş'ir veyahut derdest edilen bir mâlik fûrûhtunu mu'lin veya katilin ele geçirilmesini âmir ve sâirbu kabilden bulunan ilannamelerdir. Bunlar kâffe-i resmden muâf idiler. Bunlardan mâ-ada bey' ü şirâyâ ve akd-i izdivâca, icâre verilen hanelere, hizmetkârlara kapı bulmaya vesâir kâffe-i hususâne müteallik ilannameler, resim alınması lazım gelen mevâd-ı âdiyyeden itibar olunarak, her halde hükümetin nezâreti altında neşredilirdi.

Hele inkılâb-ı kebîr zamanında bu türlü ilanlara fevkâ'l-gâyeye dikkat

edilerek, şehremîni görmedikten ve hükümet tarafından imza olunmadıktan sonra, ilan yapışdırılamazdı.

Bunun için ceza kanunnamesinde mahsusen ağır ağır cezalar tayin olundu. Ez-cümle kanunname-i mezkûrun 283'üncü maddesi hükmünce muhâlif nizâm olarak, ilan neşredenler altı günden altı aya kadar hapis edilirdi.

El yazması ile yazılmış ve levha-i mahkûka ile teksîr edilmiş ilannamelerle matbu' ilanların birbirinden farkı yoktu.

Şubat ihtilâlinden sonra, ilan yapışdırılması bütün bütün serbest bırakıldı. Yalnız politikaya müteallik ilannameler men' edilirdi. Resim, bir müddet devam eylediği halde, muahharen ilgâ kılındı. Hatta erbâb-ı inkılâb kendi ilannamelerini yapıştırmak için intihâb etmiş oldukları duvar üzerine "Cumhureular Duvarı" diye koca bir yazı yazıp oraya kimsenin ilanını yapışdırtmadılar "!" El-yevm Fransa'da bu yolda ilannamelere o kadar ehemmiyet verildiği yoktur; zira herkes dükkânı veya hanesi kapısına levhalar asıp, san'at ve metâ'nın evsâfını ona tahrir ve ilan eder veya gazetelere verip ilan ettirir; çünkü bir aralık ilannameler o kadar rezalete binmiş idi ki (kurumu devr ve fan) ve

(şato) ve (legalite) gibi meşhur ilanları ahlâk ve terbiye-i âmmeyi muhafazaten men' etmek lazım gelmiş idi. (1)

Tiyatro ilannamelerine daima bir imtiyâz verilegelmiştir; maa-hazâ bunlarda polisin nazar-ı teftişinden kurtulamazlardı; bugün ise umumen ilancılık serbesttir; yalnız polisçe bazı ihtiyâtları vardır; yani herkes ilanını kendi mahal-i ikâmetini, kefilini, neşr [s. 157]eyleyeceği ilanın mikdârını polise irâe ve ifadeye mecburdur.

İslâmda Usûl-i İlân

İslâmda usûl-i ilân kâide-i Arab'a taklîd olunduğundan ibtidâ ona dair izâhât verelim.

Kabâil-i Arab âmmeye ilanı iktizâ eden hususâtı ki, uzemâ ve ukâlâ-yı kavmin ictimâ' ve meşveretiyle karar-pezîr olan umûr-ı cumhurdan ibaret olacaktır. Nahle ile tâif beynindeki sahrada (Sevk-i Ukâz) ismiyle beher sene zi'l-ka'de guresinde ibtida ve yirmi gün imtidâd eden bâzâr-ı meşhurde hutebâ' lisanında âmmeye ilan ederlerdi. Vâkıa bu bâzârın esasen güşâditeâküz yani müşâare ve münâşede ile tefâhurve mübâhât edilmek maksadına mübnî ve hatta vech-i tesmiyesi dahi bu ise de bazı kere bir kabile diğer kabile ile

veyahut umumen kabâil-i müttehiden icrâ eyleyecekleri ukûd ve uhûdu dahi bu bâzâr-ı umumiyede yine hutebâ lisanından ilan ve huzzâr ve müstemiîni umumen eşhâd ederlerdi. Eğer Sevk-i Ukâzın güşâdından evvel veya sonra harikulâde bir hadise zuhur edip de neşr ve işâasına lüzum görünür ise o halde de yine kabilenin hutebâsı tayin olunacak bir mevkide hutbe irâdve karar verilen hususâtı huzzâra tefhîm ettikten sonra eğer kabâil-i mücâvereye işâası muktezî ise, çünkü kabâil beyninde hat ve k,tâbet münteşir ve mütedâvil olduğundan, münâdiler çıkarılarak, komşu olan kabâilede keyfiyet her ne ise bunlar nidâ ve ilan ederlerdi.

İşte din-i Muhammedînin zuhuruyla beraber salât-ı cumadan evvel hutbe irâdı yani bir haftalık vakâyi' siyasete ve cumhuriye ve şüûnât-ı yevmiye ve künyenin bu tarîk ile âmme-i müsellimine tebliği itiyâd buyurulduğu gibi iktizâsı halinde cumanın gayri eyyâmında dahi risâlet-meâb efendimiz (Sallallahu aleyhi vesellem) minber-i saadete suûd ile o emr-i celîle-i nebeviyyelerini hutbelerinde irâd buyururlar idi.

¹Bu yerler o devirde mahal-i fuş idiler.

Muahharen halife-yi Raşidin “Radyallahu teâla aleyhim ecmaîn” zamanlarında ve Emeviyye ve Abbasiyye ve Emeviyye-i Endülüs vesâir düvel-i İslâmiyede dahi cumalardan mâ-ada eyyâmında iktiza ettikçe gerek bizzat hulefâ ve ümerâ ve gerek bi’l-vekâle fusahâ ve hutebâ-yı âmmeye ifşâ ve işâası matlub olan mevâdı minberlerde hutbe irâd ile ilan ederlerdi.

Fakat hutbe riyâset-i cumhuriye ile imâret ve saltanatın hakkı olduğundan, menfaat-ı mahsusa yolunda ve ilan makamında isti’mâli mesbûk değildir. Hususi işlerde ise el-vevm cârî olduğu gibi dellâl nidâ ettirirlerdi.

Devlet-i Osmanîyede ise hutbeten lisan-ı Arabî üzere ibkâ ve ibrâd edildiği cihetle gerek siyâsiyyât ve gerek muâmelât hususlarınca hükümetin tasmîmât veya icraatini halka ilan-ı vesâtetinden - hayfâ ki - bu sebeple sakat olmağından, ona bedel ta yakîn vakitlere kadar ekseri ef’âl veya evâmir-i hükümet münâdiler vasıtasıyla ilan ettirilirdi. Vakıa Bayezid sâni zamanında ona birden vefat edenlerin ismi siyah levhalar üzerine beyaz yazı ile yazılarak büyük caddelere ve cemiyetli meydanlara talîk ve ilan olunmak mu’tâd idiyse de

hususât-ı sâirede bu vasıtaya müracaat edilmezdi. Muahharen Yavuz Sultan Selim bu bid’at-i seyyie peydâ ilgâ eyledi. [s. 158]

Osmanlılarda bir vasıta-i ilan daha vardır ki, o da hükümet tarafından ahâli-yi şehre tebliği lazım gelen evâmir, mahalle camilerine irsâl olunarak; akşam namazından sonra, eimme vasıtasıyla kırâat ve cemaat-i müsellimine bu yolda ilan-ı keyfiyet olunmak usulüdür; bu ilannameler milel-i gayrimüslime ma-bâdına da gönderilir.

Şimdiki şehremânetine bedel vaktiyle İstanbul efendiliği vardı ki, vazifesi umûr-ı belediyeye nezâret idi; bu idare tarafından et ve ekmek vesâir erzaka verilen narh yaftalarla halka ilan olunmayıp, yine münâdilerle câ-be-câ ilan olunmak mu’tâd idi.

Bizde yafta tarîkiyle yani kâğıt üzerinde ilan-ı merâm kaidesi pek kadîm idiyse de yalnız yılda bir defa ve iki şeye mahsus idi. Onun biri imsâkiye ve diğeri de fitra kâğıtlarıdır ki birisi Ramazanın ibtidâsında dağıtılır ve diğeri de Ramazanın aşr-ı sâlisi içinde neşredilir fakat bu vasıta halka ferâiz-i diniyyeden savmın dakika-i imsâk ve iftarını ve diğeri de fitranın rari-i vatka tevfiik olunan hesap ve mikdâr-ı şer’isini gösterdiği cihetle bakılsa taraf-

1 şer'iden meccânen dağıtılması lazım gelirse de bu yüzden aceze-i ahâlinin öyle bir şehr-i mübârekde beş on para istifade ve onunla nevâle-i iftarı tedârik etmesi bir dereceye kadar mucib-i mesûbat olacak hâletten bulunduğu şüphe olunamaz.

Muahharen tıbâatin def'a-i saniyede zuhurunda ve bâhusus Mahmud-ı Sâni zamanında Takvîm-i Vakâyi'nin icadında hükümet ilanı gâh varaka-i mahsusa ile, gâh Takvîm-i Vakayi nüshalarıyla neşrolunmaya başladı. Ve bâhusus tanzimattan sonra şehremânetinin teşkîl ve tesisi cihetle is'âre vaz' olunan fiyat ile kayıkçı ve emsâli misillû esnaf hakkında iktizâ eden fiyat tarifeleri matbû' varakalarla neşrolunurdu.

Resmî ilanlardan sonra İstanbul'da en evvel matbû' ilanname neşreden Boğaziçi Vapur Şirketi'dir. Muahharen bu kaide halk arasında revâc bularak bazı erbâb-ı sanayi' Türkçe ilanlar neşretmeye başladılar. Husûsâ 1276'da Gedikpaşa'da güşâd olunan (sirk)in sahibi Mösyö "Suvliye" icra edeceği oyunları daima matbû' Türkçe varakalarla ilan eder ve celî hatalarla yazılmış, bir iki arşın tolunda yafteleri de köşe başlarına yapıştırmış idi.

Bundan sonra, halk ilanın ehemmiyetini takdir etmeye başladılar; hele şu birkaç sene zarfında bu vasıta Avrupa'dan memleketimize intikal eden sâir birçok vesâit-i medeniyyeden ziyade layık olduğu mertebeye taammüm ettiğinden, gazetelerimizin sahaifinden mâ-ada köşe başlarında vesâir memerr-i nâs olan mahallerde birçok ilan yaftelerine tesadüf olunur. Bir memlekette ilanın envâi ne kadar tekessür ederse marifet ve servet ve revâc-ı san'at ve ma'mûlâtının o nisbette tiz-ebed eyleyeceğinden şüphe yoktur.

Gazetelerin İlan Sahâifiyle Risale Şeklinde İlanlar ve Vesâit-i Sâire

Matbuatın kısm-ı enfa' olan neşriyat-ı mevkûtenin ahdâsından biri ilanât dahi onun lisan-ı talâkatine tevdi' olundu. Çünkü gazeteler aktâr-ı âlemi yani ma'mûre-i arzî dolaşır biri [s. 159] seyyâh sebük-refât oldukları gibi postalar dahi bu seyyâhların durup dinlenmeden yorulup kalmaktan meberri birer pay-i âhenîn-kâri hükmünde bulduklarından Amerika'daki bir esâscı dükkânı tecemmülât-ı mevcûdesini ismiyle, resmiyle on gün sonra mesela Tunus'tadârü'l-emâreye Mısır'da kâşâne-i hıdivîye Petersburg'da

Stokolm'da imparatorun, krallık sarayına bu sayede isâl ve idhâle muvafıktır.

Fakat daima hümâyûn yerlere dâhil olmak o yerlerin ahvâl-i umumiyesiyle mütenâsib bir vaz' ve haysiyet peydâ etmeye mevkûf tutulageldiğindedir, mesela Paris'te bir kunduracı yaptığı potin ve çizmenin zerafet ve letafetini mutazammın bir ilan neşreleyecek olsa dünyanın her cihetinde yani Fransız lisanının cârî olduğu memalîğin kâffesinde neşreleyebilirse de o ilannamesinden bir kazasını değil Rusya Çarı'nın sarayına hatta Mora kralının sarayçesine bile sokmaya muvafık olamaz.. Çünkü suret-i mahsusada olarak hükümdarlara takdim olunacak her şeyin onların kadar ve azametlerine layık olacak surette yapılmaklığı iktizâ eylediğinden, üzerinde çizme ve potin resmi olan bir ilan hiç olmazsa kadifeden me'mûl ve yaldızlara müstagrık bir kabin içinde ve mezheb ve münakkaş bir varaka üzerine ve hususen onlara hoş gelecek elfâz-ı perestiş-kâr-âne ve ubeyd-âne ile yazılmış olmalı ki bir saraya isâl ve bir hükümdarın pîş-gâh-ı azametine takdîm edilebilsin.

Demek ki ma'mûlâtının nefâset ve zerâfetini arz ile bir hükümdarın

nazar-ı rağbetini celb etmek isteyen bir kunduracı manifaturacıdan kadife almaya, mücellede şahane bir cild yaptırmaya, bir edibe tesvîd ettirdikten sonra, bir hattata yazdırmaya, bir ressama tasvir ettirmeye muhtac olduktan mâ-ada bir de bir kunduracı ile bir hükümdarın eresi bu'd-i mücerred kadar bir mesafe-i azami teşkil eyleyeceği cihetle esnaftan bir adamın bir hükümdara böyle bir şey takdim için ne kadar büyük vasıtalara muhtaç olduğu ednâ bir mülâhaza ile zahir olur.

Lakin gazete denilen vasıta-i garibe dünyada her nasıl mevki'-i âlî olursa olsun sâye-i marifette bilâ-pervâ dahil olmak imtiyazına mâlik olduğundan ashâb-ı san'at veya ticaretten biri masnûât veya emtiasının nefâset ve letâfetini halka ilan için bu tercüman talîkü'l-lisânın vesâtetine müracaat eylediği halde her türlü meramını her ne zaman isterse bir fakir bî-ser ü pâdan bir hükümdar haşmet-i ihtivâyâ kadar bilâ-mezâhim arz etmeye muvaffak olur!

Bu sebeple dünyanın en mütemeddin ve en fâzıl-ı akvâmı arasında ilanâtın en çoğu gazetelere derc olunmakta ve gazetelerin ilan sahifeleri ise bâzâr-ı âlemin enmûzeci

hükümünde olarak, her ne aranılır ise onlara imâle-i nazarla bulunmaktadır.

Hususen bu yüzden gazetelerin ettikleri istifâde milyonlara bâliğ ve böyle milyonlarla ilan ücreti veren ashâb-ı marifet ve ticaretin menfaatleri ise hesâb ve tahminden harictir.

İngiliz gazetelerinin en meşhuru olan Times gazetesi yevmî gâh on altı ve gâh otuz iki sahife olarak neşroluduğu halde sülûsâni ilanâta münhasır olduğundan, birbiri üzerine yevmî üç bin İngiliz lirasından ziyade ilan ücreti almakta ve hükümet dahi gazetelerden ilanât rüsûmü olarak, senevî yüz altmış bin lira ahz etmektedir. [s. 160]

Amerika'da neşolunan meşhur (Herald) gazetesi ilan bedeli olmak üzere senevî on milyon ve (New York Herald Times) yedi milyon ve yine Amerika'da Alman lisanıyla tab'olunan (İstâat Zaytung) dokuz milyon frank kazanmaktadır.

Amerika'da en ziyade sâhib-i servet olanlar en ziyade ilana para sarf edenlerdir.

Sade New York şehrinde gazetelerden mâ-ada duvarlarla vapurlara vesâir mahallere ta'lik edilen ilanât makâbilinde otuz iki milyon frank sarf edilmektedir.

İlanât mesela yalnız eşya ve emlâke münhasır olmayıp kocaya varmak isteyen bâkir kızlarla erâmil bile kendilerinin irâdalarını, maharetlerini sinnlerini, zevc edinmek istedikleri ricâlin ne kıbâlde ve ne san'at ve servette bulunması matlûb olduğunu ve evsâf-ı matlûbeyi câmi'-i zükûrden râğıb-ı izdivâc olanların filan kıyafet filan alâmet ile filan gün filan saatte filan sokaktan geçmeleri lazım geleceğini ilan ettirirler ki, bu tarîk ile pek çok izdivâc vukku' bulmakta ve İngiltere gazetelerinin hemen cümlesinde ve bâhusus Times ve Palmal ve ManchesterGuardian gazetelerinin her nüshasında bu yolda yirmi otuz ilana tesadüf edilmektedir.

Hususen hizmetkâr ve sâyis ve sudenine ve mürebbiye ve sofracı ve işçi makulesi huddâme muhtaç olanlar İstanbul'da olduğu gibi öyle esnaf kâhyalarına veya köşe üstelerine müracaat-ı mecburiyetinde bulunmayıp, hangi gazetenin ilan sütunlarına imâle-i nazar eyleseler kapısız hizmetkârlara mahsus ve evsâf-ı mümeyyizelerini nâtık ilanlar göreceklerinden işlerine yarayanları celb ve istihdâm ederler.

Hele ilanâtın fabrikaların menâfi'ne ettiği hizmet tarif kabul etmez. Edevât-ı tabiiyyeye mahsus

olan (Kesi) namında bir İngiliz fabrikası ve (Dimartin) namında bir kundura boyası fabrikası gazetelere neşrettirdikleri ilanlar sayesinde bir raddede iktisâb-ı yesâr ve iktidâr etmişlerdir ki evvelkisinde rehâr kuvveti dâhil olmamak üzere dört bin ve ikincisinde üç bin amele istihdam olunmaktadır!

Ez-gayr-i masraf evvelkisi senevî altı yüz bin ve ikincisi yüz bin lira sterlin hasılat-ı sâfiye almakta ve ilanât için bir yılda seksen bin lira diğeri kırk beş bin lira vermektedir. Hatta Kesl'in Amerika'da vâk'a Boston şehrindeki şube-i cesimesi dahi ayrıca Amerika gazetelerine senevî otuz bin lira ilan ücreti i'tâ etmektedir!..

Beş on seneden beri Türk gazetelerinde dahi görülmekte olan meşhur (Halovey) nam tabibin emrâz-ı mütenevvia-yı dahiliye ve hariciyeye müteallik olan habbları memâlik-i mütemeddinede üç binden ziyade gazete ile ilan olunarak bu yolda senevî ihtiyâr ettiği masraf ise yüz altmış bin İngiliz lirasına bâliğ olmaktadır. Hatta tabib mûmâ-ileyh muâlecâtını ilan ettirdiği gazetelerin umumunu celb eylediği cihetle bu sayede Londra'da bir de mükemmel dârü'l-kurrâya güşâd ederek ilan için ihtiyâr ettiği masârif-i

fevkalâdeyi dârü'l-kurrasına abone olan kar'ın yüzünden çıkarmakta yani ilanlarını bâd-i hevâ neşr ettirmiş olmaktadır!...

Mâ-ba'dı var. [s. 161]

Bir adam varmış) kılıklı nakl ve hikâye olunageldiği gibi zuhur eden bir vak'a veya tazyi' edilen harika-i âdenin tahkiki kabul değildir, gerçek yalanla karışmakta idi.

Bazı Malûmât

—Garibînin zehâbına göre lisan-i Osmâni elsine-i sâirenin kâffesinden latif ve musikiye yakındır itikadımızca havâsının tekellüm ve isti'mâl ettiği elfâzı avâmı anlamak şartıyla mevcut bir lisan var ise o da Osmanlıcadır. Letafette ise Arap lisanı elsinenin umumuna müreccah olduğu müttefik-i aleyhdır. Musikiye en yakın ve en muvâfik lisan ise İtalyanca olduğu erbâbına malûmdur.

— Ta'limi en müşkil, telaffuzu en güç, esvâtı en acayip lisan Çerkesçe'dir.

— Lisanımızda müsta'mel olan -âlay- lafzı Türkçe değildir. Bundan iki bin sene evvelRomalılar üç yüz atlıdan mürekkeb hey'et-i askeriyeye âlay derlerdi. İstîlâhımızda ise birkaç ma'naya delâlet eylediği malumdur.

—İsm-i câmid olarak lisân-ı Arabî'de yüz on bin, ve Alman lisanında seksen bin, Rumca'da elli bin, İtalyancada kırk beş bin, Fransızcada otuz bin, İngiliz lisanında yirmi beş bin, İspanyolcada yirmi bin kelime mevcuttur.

Malûmât-ı Fenniyye ve Tecribiyye

— Bir kıyye maden kömürü on kıyye suyu buhara tahvîl, yani kâmilen mahvedinceye kadar kaynatır; ve vapur ocaklarında sarfolunan kömür bu hesap üzeredir.

— Seksen top çeker bir zırlı sefine, altmış marangozun bir buçuk sene ale'd-devâm işlemeyle inşa ve itmâm edilebilir.

— Otuz altı yaşına kadar nahîf olanların sinn-i mezkûrden sonra iktisâb-ı semen etmeleri ve ondan evvel semîn olanların bilâkis zaifledikleri tecârib-i kesîre ile müsbettir.

—Yetmiş yaşına varmış bir adamın kuvâ-yi bedeniyece i'tidâli şartıyla ve nisbet. Mütesâviye hesabıyla zaman-ı hayatının iki senesi hastalıkla mürûr etmiş olmak icâb eder ki, bu iki senenin takriben on dört mâhı

kırk ile altmış çağları arasına tesadüf eylemektedir.

— Her beş milyon kişi elli milyon liraya mâliktir; lakin bunun yirmi milyonu altı yüz kişide ve on milyonu bâkî kalan eşhâsdadır.

— Bir adam her sene bir mahalle yüzde beş faiz ile birer lira verse, yirmi yedi senede elli dört buçuk, ve otuz yedi senede yüz bir buçuk, elli senede iki yüz dokuz lira sahibi olur.

— Altın sudan on dokuz, cıva on üç, kurşun on bir, gümüş on, bakır sekiz, demir ile kalay yedi, kömür iki kat ağırdır.

—Dokuz okka sıkletinde bir demir güllenin aynî kurşundan yapılacak olsa on beş okka gelir; demek ki, demir ile kurşun beynindeki nisbet-i sıklet bu kadardır.

— Sağlam bir insan dakikada yirmi, saatte bin iki yüz, günde yirmi sekiz bin sekiz yüz, ve senede yüz beş milyon, dört yüz, sekiz bin nefes almak lazım gelir.

İlân-ı Hususi

(Muharrir)in oniki cüzü bir senelik itibâr olunarak, müşteri olmak isteyenler için fiyat seneviyesi otuz altı kuruştur. Taşralar için - sağ akçe olarak - altı kuruş posta ücreti zammolunur. Merkez idaresi Bâb-ı Âli haricinde 2 numaralı “Tasvir-i Efkâr” matbaasındadır.

Teşekkür

Muharririn her türlü noksanıyla beraber şimdiye kadar neşrolunan dört nüshasına vuku' bulan rağbet - inâyet-i hakk ile - devâm-ı intişârını temine kâfi olduğundan terfi perverân-ı marifete hasetsen teşekkürler ederim.

İ'tizâr

Beşinci nüshasının üç aydır neşredilememesi matbaaca bazı

mevâni' zuhur etmekliğinden ileri gelmişti.

Şimdi ise o mâniler bertaraf olduğu cihetle Muharrir'in sırasıyla ve hatta şu üç aylık tehiri muharreme kadar telafi ettirecek surette sık sık neşri mukarrer olduğundan mecmuamızı piş-i nazar rağbetlerinden ayırmak istemeyen kar'inin bu bâbda afvlerinin istirhâm ederiz.

Va'd ve Rica

Memleketimizde neşriyat ile hizmet ibrâzına layık — ve tabir-i sahîhle her türlü vesâit-i marifet ve terbiyetten mahrum — bir sınıf varsa, o da müselmân-ı nisvânidir, çünkü ricâle mahsus olarak, az, çok, iyi, kötü gazetelerimiz, risalelerimiz, mecmualarımız, filânımız varsa da nisvânımızın marifet ve terbiyetine hizmet eyleyecek iki yapraklı bir kitabımız bile yoktur.

Şurası pîş-i nazara alınmalıdır: Bir ailenin saadet ve musibeti validelerin terbiyet marifetiyle mütenâsibdir. Çünkü herkesin efkâr ve ahlâkça tutacağı tarîkin mübdi' çocukluk olduğundan, ve tabir-i hususi ile Türkiyât-ı milliyyenin, ve münhasıren saadet ailenin kuvve-i sâikasıdır.

Demek ki insan yavrusunun evvelki mektebi âgûş-i mâderdir. Ya o mektep ki mahasin ve fazaile bedel-i müsâvi ve rezâil ile mâlî olursa yetiyecek şâkirdânı nasıl olur?

Kadınlar cezmânımızda matbuata râğbet —lehü'l-hamd— kadar taammüm eylediğinden, onların idrâk ve ihâtalarıyla mütenâsib bir

mecmua neşri, hakikaten her türlü hidemâtın fevkindedir.

Bu mütâlaaya binaen on beş günde bir kere, on altı sahife üzerine müretteb ve mecmuamıza refika olmak üzere (Muharrire) unvanıyla bir aile mecmuası neşrini tasmm eylediğinden, râğbet edecek zevâtın şimdiden nâm-ı âcizîye olarak beyân-ı hâl etmeleri rica olunur.

(Ebuzziya Kitâbhânesi)

Bu kitâbhâne üç göz üzerine mukassem olarak, birinci göz âsâr-ı Osmaniyeden şimdiye kadar nesh matbûası olmayan müellifât-ı masbûleye ve ikinci göz kendi âsâr-ı nâçiz-âneme üçüncü gözü dahi müellifât-ı ecnebiyyeden tercümeyle şayan olan seyahat ve hikâyât kabilinden âsâr-ı nâfiaya tahsis kılınmıştır.

Eserler hacmine göre ya cild cilde veyahutcüz cüz neşrolunacak, ve içinde de musavvirleri de bulunacaktır. Şu kadar var ki seyahat ve roman ve sergüzeşt kalıbından olan müdevvenât iki sütun üzerine muharrir kıtasında neşredilip âsâr-ı sâire (Matbûât-ı cedîde) kıtasında olacaktır.

1.6. Altıncı Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 5 kuruş

Altıncı Cüz

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—

Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Cüz Adedi 6

Mündericâtı

Edebiyat: Bedî' – Hıfzû's-sıhhatten Bir Makale: İstimnâ-ı Bâlid –Kerâmetcesine Bir Zekâ Semeresi, Yahut Rene'nin Tedbiri –Tıb ve Tarih: Onüçüncü Lui ve Vefatı ve Tedavi Eden Etibbâ – Zekâ-yı Hayvanat: Fare – Bazı Cümle-i Hikemiyye.

İstanbul

Maârif-i nezâret celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.

1294

Mihrân Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 28

5 numaralı nüshamızın kabında Mısır'da bir kadının âlet-i recüliyesi zuhur ederek, tehhül ettiği ve zevcesinden çocukları dünyaya geldiği hakkındaki Sahâifü'l-Ahbâr'ın fıkrası derc edilerek, bunun muhâlif kanun-ı ilahiye olduğu delâil-i fenniyye ile beyan edilmiş idi. Bu kere (Fizyoloji) yani fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ kitabının hünsâiyyete dair olan fıkra-i mütercimesini aynıyle nakl ile o bâbdaki iddiamızı te'yîde mübâderet eyledik.

(Hünsâiyyet)

“Bu hal yani aynü'ş-şahsda (şahs-ı vâhidde) azâ-yı zükûretle a'zâ-yı ünûsetin ittihâd ve ictimâ'ı nebâtâtta ve hayvanat adîmü'l-fikarâtın birçoğunda mevcûd olup bunlar gâh birbirlerini ve gâh kendi kendilerini tebzîr ederler. Bazen recülde zâhiren hünsâiyyet nümâyişleri yani husyeteyn ve bir zikr ile maâbir-i ferec ve bir mehbil (*) müşâhede olunup fakat a'zâ-yı dahiliyye-i ünûset yani rahim ile mübeyyizatin ma'dûm olur.

Bazı kere de bir ferec ve bir mehbil ve bir rahim ve mübeyyizatin ve

*Mehbil — Münezzel ve zinde döl yatağına denir rahim manasına aliyü'l-kalv rahmin

dibine denir yahut tarîk-i zikre denir ki ferec ile rahmin aralıdır. (Kamus)

bir zikr mevcûd bazr-ı cesîmden başka bir şey değildir (**)

Bazı defa bazr-ı cesîm ve kadîb-i recülde olduğu gibi tahtü'l-bazr-ı muttasıl ve mütemâdi olan bir ihlîl ile birlikte mübeyyiz-tân vakı olmayıp mânend husyeteyn halkalarda kalırlar. Veyahut torbalarla nâzil olurlar ki ol vakit bunlarda şüfre-tân mütevessiadan ibaret bulunurlar. Ve lâkin burada mükemmel görünen hünsâiyyet muhakkak olmayıp ancak zâhiri bir şeydir.

Husyeteyn ile mübeyyiztânın mevcûd olmasıyla muttasıl olan hünsâiyyet muhakkaka nev'-i beşerde olan suret-i sahîhada müşâhede olunamamıştır ki onda daima ya cins-i

müzekker yahut cins-i müennes galabe edip bu da husyeteynin yahut mübeyyiztânın vücuduyla tayin eder. İşbu galat tabiat-ı azânın neye mütevakkıf bulunduğunu ileride göreceğiz. Hinâsi-i nev'-i beşer denilenlerle kendi kendilerini telkih ve tebzire ve ne de hatunu gebe koyup ve erkekten gebe kalmaya muktedirdirler. El-hâsıl yalnız yar-ı cell yahut nisâdırlar.”(*)

(Fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ- Cild s 227)

Muharrir

Fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ şahs-ı vâhidde hünsâiyyet denilen galat-ı tabiatın ne yolda olduğunu tarif eyledi.

Bundan anlaşılır ki bir erkekte mesela he

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

**Bazr — Balın fethi ve zây-i mu'cemenin sükûnuyla avret-i ferecin iki dudaklarının arasında olan lahm-i zâide denir ki dilak ve dilcik tabir olunur (Güzâfü'l-Kamus) zikrolunan dudakların hâricine şüfer-tân ve dâhiline şefir-tân denir.

*Zahiren en mükemmel hünsâiyyet bundan altmış dört sene mukaddem (Lizbon) (Portugal devletin pâ-yi tahtıdır.) şehrinde vuku bulmuştur, ki hissi olan zât ol vakit yirmi sekiz yaşında kâmeti reşik, ve levni esmer, ve sakalı az, nisâ sadalı olup büyücek bir zikr ve husyeteyn (yahut torbalarda bulunan ve Rumlar bu isim ile yâd olunmuştur) ve iyice müşekkel

şefir-tân şefir-tân ile birlikte bir ferec arz ederek muntazaman hayz 1919 görür idi. İki defa gebe kalmış ise de ikisi de üçüncü ve beşinci aylarda vaz'-ı haml-i kâzib ile hitâm bulmuştur! Esnâ-yı mübâza'da zikr-i kıvâme gelir idiyse de kendisi sla nisvâna meyyâl değil idi. Hünsâ-yı merkûmun nisâ idi ki bidârdır. Zira husyeteyn denilen şeyler haricen semin kıt'a-i ulviye-yi şüfertân mevzû'-ı mmübeyyizâtan gayr-i tabîinden başka bir şey olmayıp ve zikr ise bazr-ı cesîmden ibaret bulunup hatta hâmil olduğu derhâl anlaşılır; ve mesane nisvanda olduğu heyette mevzû' bir ihlîl ile kıt'a-i ulviye-i mehbile miftah idi.

İlâna Dair Malumât

—

(Beşinci cüzden mâ-ba'd)

Bundan birkaç sene mukaddem vefat etmiş olan (Morison) nam tabib emrâz-ı gûn-â-gûne devâ-yı acil ve nâfi' olmak üzere, keşf ve tertîb ettiği hablleri müddet-i ömründe gazetelerde dört yüz bin İngiliz lirası makâbilinde ilan ettirmiş ve bu yüzden milyonlarla liraya mâlik olmuş olduğundan, nâil olduğu şu servet-i fevkalâdenin şükranesi veya ivâzı olmak üzere, hîn-i vefâtında bırakmış olduğu vasiyetnamesi mucibince Londra'da iki yüz elli yatak isti'yâb eder bir hastane inşa ettirilmesini ve masârif-i dâime ve levâzimesine sarf olunmak üzere, irâd-ı tedarik ve vakf edilmesini ve kabul edilecekmerzâya fenn-i tıbda kendisinin müttehazı olan usule tevfiikan müdâvât olunmasını tavsiye etmiştir, ki ol vechle inşâ edilen hastane (Morison Hospital) diye ma'rûf ve umuma güşâdedir.

— İstanbul'da basılan Levand Herald'de dahi görüldüğü vechle — dünyanın her neresinde olursa olsun İngiliz lisanıyla basılmakta olan gazetelerin ilânâtı birinci sahifeden bed'an eder. Fransız ve Alman vesâir milletlerin gazeteleri ilânâtı bizim

gazetelerde olduğu gibi son sahifeye derc ederler. Bir de İngiliz ilânâtı nihayet derecede ufak ve Fransızlar ise vehleten câlib-i nazar olmak için fevkalâde büyük hurûfla tertîb ettikleri cihetle ikisi bir hücumda bulunan İngiliz gazetesinin bir sahifesinde münderic ilânâtı Fransız gazetesinin ancak dört sahifesini istîâb edebilir.

Almanya gazeteleri dahi ilânâtı dördüncü sahifeye derc etmekte iselerde her ilânı ya ayrı ayrı (kadro) yani çerçeve içine alarak,veyahut her ilânın ilk satırına birinci kelimedenden evvel şu vechle bir (El işaretini var) insan eli vaz' ederek yek-diğerinden tefrîk ederler. Çünkü bir ilânı diğerinden ayırmak için ara sıra bir işaret fâsıla vaz'ıyla bir satır yer gâib etmek istemezler. [s. 162] Ve Almanlar da İngilizler gibi ilânâtta gayet ufak huruf-ı isti'mâl ederler.

Amerika ahâlisi gazetelerde her şeyden ziyade ilân mütâlaasına mecbur olduğundan, gazetelere derc edilen ilânlar adeta birer fikra-i edebiye hükmündedir. Hususen ekserisi mevzûn ve bazısı mizâhkâr-âne yazılmış olduğundan, mütâlaası hem mezâka hizmet eder, hem de kârini mevâdd-ı mu'lineyi iştirâyâ tergib ve davet eyler.

Matbuat-ı mevküden mâ-ada ayrıca risale ve kitap şeklinde dahi ilân neşretmek mu'tâd olarak, hele ekseri fabrikaların mamûlatlarını mübeyyen neşrettikleri ilânnameler koca koca cildlerdir; İngiltere'nin (Valis Andhaslam) namındaki edevât-ı ziraat fabrikasının mecmuamızın hacminde üç yüz sahife üzerine müretteb ve musavver ilânnameleri görülmüştür.

Avrupa'nın ekseri mahallerinde gazetelerde kitap ilânı görülmez çünkü gerek kitapçılar ve gerek (editör) denilen neşriyât mültezimleri mahzenlerinde mevcut olan kitabın envâi ve aksâmını mübeyyen yirmişer, otuzar sahifelik bir (katalog) tab' ettirip bir kere bunu her kitabın âhirine rabt eyledikleri gibi ayrıca da kahvehanelerde, kar'inhanelere, şimendifer mevkiflerine dağıtırlar.

Bundan başka Fransızların en meşhur editörlerinden Firmen Didu, Haşet, Mişel Lui, Jozef Garniye, Hetzel nam zâtların idaresi altında (bibliyografi) namıyla haftada bir defa yalnız kitap ilânına mahsus bir gazete neşredilir, ki bir hafta zarfında telif ve tercüme tarîkiyle Fransa matbaalarından basılan kitapların esâmesiyle hulâsa-i mevâdını mu'lindir.

Avrupa'da ilân için daha nev' nev' vasıtalar olarak, ez-cümle Londra'da çâr-gûşearabalar vardır, ki her tarafına ilân varakaları yapıştırılmış oldukları halde, sabahtan akşama kadar Londra'yı tahtit edercesine dolaşırlar. Gâhice be-nâm bir saatçinin veya cesîm bir terzihanenin ilânına mahsus olarak, başındaki şapkadan topuklarına kadar üzerindeki libas ilânı mutazammın ibârât ile münakkaş adamlar gezer! Yine bu kabîlden olarak, bu gazeteden ayağına kadar iki taraflı tahta asılı ve üzerinde ilân levhaları yapışık adamlar dolaşır.

Londra'da gecelere mahsus dahi başka bir usul vardır: Şeffaf kâğıtlardan koca koca fenârlar yapıp, içine ispihmaç mûmâ-iş'âl ve kâğıtların üzerine ilânâtı tahrîr ederek — bizim yoğurtçular gibi — sııkların üzerinde muallak olduğu halde, kalabalık yerlerde gezdirirler.

Londra ve Paris ve Viyana ve Brüksel ve Berlin gibi büyük şehirlerde bulunan esâsî dükkânlarının kâffesinde velev ne kadar nâçiz olursa olsun mübâyaa olunan eşyayı sarmaya mahsus olan kâğıtlarda dükkânın şöhreti, numarası ve sattığı eşyanın icmâlen envâi ve esamesi muharrerdir. Hatta Beyoğlu'nda Bon Marşa'nın ve o

kabilden olan mağazaların sargı kâğıtları da bu yoldadır.

Paris'te (bulvar) denilen büyük caddelerde câ-be-câ demirden dökme ve kulübe şeklinde tebevülhâneler olarak, buralarda bir iki dakika vuku bulan tevakkuf-ı tabîi zamanlarında okumak için frengi ve ve bâsur ve idrar tutukluğu ve mesane illetlerine müteallik muâlecâtı mü'şir ilânlar yapıştırılmıştır. Yine bu loarlarda – köprübaşında olduğu gibi – [s. 163]müteaddid gazete kuleleri olarak, bunların haricide kâmilan ilân varakalarıyla mestûrdur.

Londra'da da (İskuir) denilen dörtyol ağzlarına tesadüf eden bahçelerle bazı meydanlarda ilânâta mahsus kuleler olduğundan, şehremâneti tarafından ilân mültezimlerine kiraya verilir.

Yukarıda bi'l-münâsebe — Amerika'da en ziyade sahib-i servet olanlar en ziyade ilâna para sarfedenlerdir. — demiş idik. Bakınız değil miymiş?

Amerika ahâlisinden (Barnom) namında bir zâtın New York'da masnûât-ı atîka ve bedîa ve mahlûkât-ı acîbe ve garibeye mahsus olamk üzere, güşâd ettiği (müze)nin Amerika ve Avrupa halkına ilânı uğrunda senevî milyonlarla frank sarfederek, müzesini

rub'-i meskûnun bilâd-ı mütemeddinesinde işâya muvafık olmuş ve geçen 1872 senesinde yalnız gazetelere derc ettirdiği ilânât mukabilinde bir milyon iki yüz elli bin ve levha olarak, mecmûa-nâs olan esvâk ve bâzârda yapıştırdığı ilânât ile kahvehanelerle, şimendifer mevkiflerine, kaplıcalara, ve operalara dağıttırdığı varakalar için iki milyon yedi yüz elli bin frank ve yetmiş üç senesinde dahi gazetelere bir milyon beş yüz bin ve yaftalara üç milyon frank ilân masrafı ederek, bu sayede 1872'de müzesinin hasılât rûz-merresi elli bin ve ertesi sene yetmiş bin franka bâliğ olmuş ve bundan masârif-i tabiiyye tenzîl edildikten sonra, yetmiş ikide haftada yüz elli bin ve yetmiş üç senesinde iki yüz elli beş bin frank sâfi temettü istihsâline muvafık olmuştur!....

Mâ-hâsıl zamânede nazar-rübâyı ukûl olacak bir hâl kesb etmeye başlamış olan vesâil-i gûn-â-gûn servet meyânında ilânât kadar mukayyed ve müesser bir vasıta olmadığı erbâb-ı tecrübe indinde tayin etmiştir.

Memleketimizde vesâit bedia-i servet dahi vesâit-i sâire-i medeniyet gibi pek genç ve fakat ma'nen ve maddeten yekdiğerine merbût bulunduğundan, bunlardan her

hangisinde eser terakki görölse bizzat diğeri de tarîk-i terakkiye sevk eyleyeceğinde ve on sene zarfında sunûf-i marifetçe hâsıl ettiğimiz terakki miyâs tutulur ve bir de ikdâm ve gayrette gaflet ve atâletten masûn kalınır ise elli seneye kadar — şimdi nazar-ı hayretle gördüğümüz — Avrupalıların derecesinde bulunacağımızda şüphe olunamaz.

Güvercin Postası

Güvercinin hubb ve vatan ve ailenin misâl-i zî-hayı olarak, arz edilmeye şayandır.

İnsan, tetebbu' fitrat sayesinde tabiatın her türlü hassasından istifade yollarını keşfelediği gibi, vatan ve ailesinden magrible maşruk kadar mübâadet etse ve hatta güzergâh muvâsalatı ateşle mesdûd olsa bile âlâm-ı iftirâkın icbârıyla vuslat uğrunda feda-yı cânı mihnet-i igtirâba tercih eden, bu gayretle hayvanın ulüvv-i himmet ve hâssa-i tıynetinden dahi müstefid olmaklığın tarîkini bulmuştur.

Hazreti Süleyman'ın bir kuş vasıtasıyla Belkıs'a haber gönderdiği mütevâtir, ve bu kuş ulemâ-yı Osmâniye miyânında (Türkçesi çavuş veyahut [s. 164] ibibik kuşu olan)

hüdhüd diye müteârif ise de, bunun güvercin olduğu lisân-ı Arabın gavâmızına vâkif olanlar inde malûmdur.

Hele Bataleme-i Mısır'dan birkaçının bu mübârek hayvanı vasıta-i muhâbere ettikleri hakkındaki rivâyât-ı tarihiye ve bâhusus din-i mesihî erbâbının cism-i ulvî ile cism-i süflî miyânında vâsıta-i ruhaniyeyi güvercin şeklinde tasvir etmeleri; bu hayvandan istifade fikrini tesir eder hâlettendir.

Ezmine-i kadîme esâtirini araştıracak olursak, güvercin vasıtasıyla muhâbere fikri, Babil ve Asur Devlet-i kadîmesinin en eski hükümdarları indinde dahi mevcûd olduğuna dair misaller bulabiliriz.

Kebûter vasıtasıyla muhâbere tarîkini iki bin sene evvel şarklılar bulduğu ezmine-i sâlifenin — henüz pek çoğu hafâyâdan ma'dûd olan — ahvâlini tedkîk ile uğraşanlar indinde müttefik-i aleyhdir.

Güvercinin mûsillikde istihdâmı Romalılar indinde dahi cârî idi; hatta meşhurcezllerinden (Marius) (Motina) nam mahalde, ki milâttan kırk dört sene evveldir; mahsûrve bu cihetle her türlü vesâit-i muhâbereden mehcûr kalması üzerine güvercinlerin cenâh himmetine müracaatla ahvâlini

Roma'ya i'lâm eylediği tarihlerde mestûrdur.

570 sene-i hicriyyesinde Eyyubiyeye'den meşhur Melik en-Nâsır Selâhaddin, ehl-i salîb ile uğraştığı zaman muntazam bir güvercin postası vücuda getirmişti.

Mısır'da Çerkeslerden Melik Zâhir Seyfeddin zamanında, 854'de ikinci defa ve evvelkinden daha muntazam olarak, bir güvercin postası teşkîl edilmiş emr-i mürâselede sühûlet olmak için mülkün her tarafına mahsus kaleler yapılmıştır.

İşte ibtidâ şarkda keşfedilen bu tarîk muhâbere bi'l-âhire Avrupa'ya dahi intikâl ederek, 1573 senesinde zuhur eden meşhur Hollanda muhâberesinde (*) (Harlem) ve 74 senesinde (Laydin) şehirlerinde mahsur olanlar güvercin vasıtasıyla muhâbere eylemişlerdir.

Yukarıdan biri icmâlen verilen malumât-ı tarihiyyeye hurâfât nazarıyla bakanlarla, güvercin den beklenen istifâde cihetini istihfâf edenlere geçen Paris muhâberesini tahattur etmelerini tavsiye ederiz.

Paris'in hatt-ı muhâsarası daha daire-i mâder ihâta etmeksizin, dür-

endişân ukalâdan bir fırkanın tensibiyle lüzumu kadar güvercin Paris içinde me'vâ ittihâz ettikleri yerlerden ve ailelerinden ayrılarak, haricen icâb eden mahallere gönderilmiş idi; hatta muhâsıra her tarafı muhît olup da, tarîk-i muhâbere kesildiği zaman hariçten dahile haber isâli hizmeti bu hayvanların [s. 165] gayret-i aile perver-ânesine tevdi' olunmuş ve iştiyâk-ı ıyâl ve vatanla yuvalarına geldikleri vakit kanat ve bacaklarına merbût olan kâğıtlar derdest edilmiştir.

Muhâsara-i mezkûreden sonra, Fransızlar, bu tarîk-i muhâbereye bir daha ihtiyaç görüleceği zaman için, ihtiyâta riâyatle yirmi beş bin güvercinin idaresi zımnında iktizâ eden yerlerde güvercinler tedariğine teşebbüs etmişler ve câ-be-câ güvercinler binâsıyla vazifelerini talime mübâşeret etmişlerdir.

Hangi millette faideli bir şey görürlerse ahz ve telakki-şîârlarından olan Prusyalılar dahi Fransa'yı takliden vakt-i muhâsara için güvercin postaları tedâriğine müsâraat gösterdiler; hatta onlar birçok envâa münkasım olan güvercin içinde hangisi daha ziyade vatan ve ıyâl muhabbetiyle benâm

*Bu muhârebeye sebep Hollandızların (Sir Kal dö Borgin) namıyla (Ostro İspanyol) hanedanına mensûb, yani bütün Hollanda'nın bu hanedana mâlikâne bulunmaklığından

dolayı bu mahkûmiyetten kurtulmak garazıyla vuku bulan isyanlardır, ki Fransızlar teşvik ve îâne etmiş ve hatta Cezlları olan (Kiyum Dö Ranj)ı dahi Fransızlar göndermiştir.

olduğunu tecrübelerine bile giriştiler. Ve hatta sürat-i tayerânca envâm yekdiğerine olan tefevvukunu dahi tecrübe ile, bir saatte yüz kilometre mesafe kat' edenlerini keşfeylediler.

Postacılıkta kullanılacak güvercinlerin suret-i talimi pek kolay değildir; bunlar mahsus bir mahalde beslenerek, ibtidâ bir, yahut iki defa yavruladıktan sonra, mahfûz bulunduğu kale veya kümesin pencere ve medhalleri açılarak, salıverilmelidir, ki tayerân ile buldukları yerin havâlisini öğrensinler. Ve hatta iktizâ ettiği zaman bu hizmeti görebileceğine itminân için aralıkta bir mahsus yapılmış supla sandıklar ile bir saatlik yerlere götürüp, salıverilir; bir iki gün fasıla verildikten sonra, daha uzak yerlere götürülerek; bırakılır; ve bırakıldıkları anda pervâz ederek, meskenlerine avdet ederler. Bu vechle bi't-tedric uzak yerlerden salıverilerek, tarîk-i ric'âtleri layıkıyla talim edildikten sonra, o hat üzerinde bir mevki'e hapsedilmeli ve vatan ittihâz edildikleri yerde verilen yemek gayrî danelerle beslenerek, yavruya yatacakları sırada, ki yuva kızıştırdıkları zamandır; yine salıverilmelidir; ki eski yerlerine kemâl-i hâhişle ve fevka'l-gâye süratle gidebilsinler. Bu yolda alıştırlan

güvercinler lüzumu halinde sektesiz mektup isâl edebilirler.

Kurûn-ı vustâda berriyyetü's-Şâm'ı istilâ eden Frenklerin Avrupa ile, günde muhâbere ettikleri ve yine güvercin vasıtasıyla İstanbul'dan İskenderiye şehrine fakat yedi saatte haber isâl edildiği tarihlerde meşhurdur.

Nâme bir kebuterler sevk olunacakları zaman doyurulmalıdır, ki esnâ-yı râhda dâne aramak için te'hîr etmesinler. Bir de şimdi Avrupa'da icrâ edilen yolda yazılan mektuplar fotoğraf ile adeta bir yaprak sigara kâğıdı kkkıt'asında küçültülerek, o rikkatte bir kâğıda nakledildikten sonra, kuyruğunun altına rabt edilmeli veyahut bacağına sarılmalıdır.

İsâl olunacak haber mühim ise birkaç nüshası çıkarılarak, birkaç güvercin vasıtasıyla itâre edilmek lazım gelir. Yolda bir gûne-i ârızaya tesadüf etmek mülâhazası böyle müteaddid mûsiller ile bertaraf olacağı gibi, düşman eline geçip de, keşf-i esrâra mahal kalmamak için [s. 166] dahi bu misillü mektuplarda (şifre) kullanmak iktizâ eder.

Eski zamanda itâre edilecek güvercinlerin yolda suya giripte mektupları ıslatmamaları için ayakları sirke ile yıkanır; yahut mektuplar

gayet ince muşammalara sarılırdı. Şimdi fotoğraf bu mahzûri ve onun icâb eylediği ihtiyâtı bertaraf eyledi.

Avrupa'da en ziyade seriü't-tayerân güvercinler Belçika'nın (Liej) şehrinde hâsıl olan cinsiyle İngiliz güvercinlerinin mercan gözleridir.

Bizim diyarların en bâlâ ve en seri'-i pervâz edenleri (Pal) tabir edilen nev'idir. Pal, çıplak ve uzun ayaklı, gövdesi hadd-i i'tidâlde, başı ufak, gagaları kısa ve kıvrık, gözleri ekseriyet üzere kırmızı tahrirli, baldırları turuncu, kuyruğu kütçedir. Yürüdüğü zaman kebuter cinsinin zeybeği zannedilir.

Pal kümeden salıverildikte, arzdan semaya suûd eden seyyâle-i berkıyye gibi, ân-ı gayr-i münkasımda birkaç bin metre irtifâ' ederek, gözden nihân olur! Güvercinlerde Pal kadar uçan hiçbir nev' yoktur.

Palin en makbulü Yenişehir Fenar'da bulunur; hatta bunlar ne derece şiddetle suûd ederlerse o derece hışımla nüzûl eylediklerinden ekseriyâ kendilerini alamayarak, yere çarpıp telef oldukları defaâtle görülmüştür.

Palden sonra sürat-i tayrla müteârif olanlardan memâk-i Osmâniyede (Ciba) denilen nev'le Yemenî, Bağdadî, Mekkî, Mısrî, Halebî, Şâmî, ve bir de Bursa'nın

Hünkârîsidir. Bu yedi cins güvercin süratte yekdiğerine rekabet edebilirler. Fakat ne vahşilikte, ne de süratte hiçbiri Pal'e benzeyebilir. Hatta (Almanak Mateo dö Ladrom)'un verdiği malumata göre (Anuris)'de açılan bir güvercin sergisinde edilen tecrübelerde Pal'in süratte her cinse fâik olduğu sabit olmuştur.

Yukarıdan biri verilen malumattan anlaşıldığı üzere, güvercin postası asrımızda hele şu son senelerde fevka'l-gâye nazar-ı itinâyâ alınarak, adeta tetimmât-ı harbiye sırasına geçmiştir.

Devlet-i Osmaniyye Avrupa mülk-i mütemeddinesi indinde muhsenâtı fennen ve tecribeten sabit olan her türlü bedâyi'-i harbiyeyi kabul ve taklit edildiği cihetle şu güvercin postasını da nazar-ı ehemmiyete alarak, levâzım-ı harbiye adâdına idhâl ederse hem ecdadımızın müesser marifetini yeniden ihya ve hem de zamanede lüzum ve faidesi mücerreb ve muhakkak olan bir vasıtayı mülkümüzde dahi ittihâz ve icrâ etmiş oluruz.

Bâhusus, ki yeniden güvercin tedâriğine de hâcet yoktur. Çünkü merhum Sultan Abdülaziz Han zamanında bazı kasr-ı şahanelerle hâss-ı hümâyun olan çiftliklerde pek çok

güvercin var idi. Eğerçe onlar elyevm mevcûd ise şu hizmeti ifâya kabiliyetli olanları tefrîk edilerek, usûl-i mahsusasına tevfikân talim edilse ve bu suretle alıştıırılanları ordu mevkilerine gönderilse her halde muhasenâttan hâllî olmaz.

Güvercinlerin ne suretle beslenmesi lazım geleceği hakkında gerek bizzat sebkât eden tecrübelerden [s. 167] hâsıl olan malumatımı ve gerek Avrupa'da güvercin besleyenler tarafından edilen tecrübeleri hâvî tertîb ettiğim risâlenin de yakında neşri mukarrerdir.

Edebiyat

—

Bedî'

Umur-ı malûmedendir, ki neşriyât meydana çıkaldan beri edebiyatca fenn-i belâgatın kavâid-i asliyesine ittibâen, lafzı manaya kâlib addeden Türkistan'ı irfân ile, lezâiz-i edebî, "sinnim yetmişe yetmiş" yolunda ma'tûh-âne cinaslara, der-kâr u eşkâr gibi köhne kafiyelere münhasır zanneyleyen bazı kudemâ arasında bir meydan-i bahs açıldı.

Efkâr-ı atika ashâbı ise, âmmî gibi hammâlca gibi tabirlerle yazdığımız şeyleri tezyîf ettikleri halde ufacık bir bendimize mukâbil gelecek

söz yazmak şöyle dursun, hatta pek şiddetlitarizlerimize bile cevap vermiyorlar! Evet! İhtimâl ki bize mukabele etmek, birtakım söz anlamaz mahlûkat ile uğraşmaya tenezzül etmediklerindendir; biz ise öyle kudemâdan veya nefsimizce ashâb-ı itinâden olduğumuzdan, kırkar elliler seneden beri. "Olmakla" ile "bulunmakla"nın suret-i irtibâtını ve saffet ile mevsûfun tezkîr ve te'nîsde suret-i mutâbakatını öğrenmek için ifâte-i evkât eden kitâb-ıfazâil iktisâb taraflarından gördüğümüz hakareten dolayı münkesir olmalıyız. şu kadar var, ki tahsîn-i kelâm fenn-i bediaya ait olarak, o fenne mutâbık yazı yazmak hususunda ise, biz mi ileri gitmişiz, yoksa kudemâ mı takaddüm etmiş? Oralarının temyîzi, bedî'-i kavâidini mutavvaelden ihtisâr ederek, zîrde verdiğimiz izâhat ile malûm olacağından, bundan böyle vuku' bulacak itirâzât bize değil Sadeddin'e ait olacağını arz ederiz.

* *Muhtasar*'ın rivâyetince bedî'-i riâyet-i mutâbakat ve vuzûh-ı delâletten sonra, sözü güzelleştirmek oluyor; hâlbuki, ekseri sözlerimizde muktezâ-yı hâle mutâbakat yoktur: Nef'i'nin Hâdim Mehmed Paşa'yaolan kasidesinde

“Bir nükte, ki endişesi tahkîk-
nümâ;

*Mazmûn-ı hatt-ı dilber
ferhunde-likâdır.”*

Beytinden bed’an ile hatt-ı
mebhası girizgâh etmek istediği gibi,
hüsn meselesiyle hâdim bir adam
arasında muktezâ-yı hâl değil, velev ne
kadar baîd olursa olsun bir alâka
mavcûd olamayacağını isbât için irâd-ı
berâhîne hâcet göremeyiz. Hususıyla
Nef’i kasidesinde

*“Zühhâde vebâl ise eger aşk-ı
mecâzî,*

*Rindâne medâr ü sebeb nakz-ı
riyâdır.”*

Beytiyle hatt ve hüsn ve aşk
maddelerinden ne murâd eylediğini
sarihen ifade ediyor.

Yine Nef’i bir konakmedhinde

*“Değil deryâ-yı sehâb nev-
bahârîdir hevâsından idüb, kesb-i
rutubet hâke düşmüş âsmân-vârî
hevâsında rutubet ol kadr, kim her dem
esdikce, olur âb-ı hayât-âsâ vücud-ı
ademe sârî.”*

Demiş! Hâlbuki, rutubet bir
sekenâtın akbeh-i evsâfî olmakla,
sehâb ve deryâ teşbîh-i garîbî ve
rutubet ve âb-ı hayât münâsebeti için
muktezâ-yı hâle mutâbakat değil,
kavâid-i akl ve hikmeti bile pâmâl
etmek tarz-ı atîkin en kesretli

nekâyisinden olduğunu şu iki beyit
isbâte kâfidir. [s. 168]

*Vuzûh-ı delâlet ise gerek
şiirimizde, gerek inşâmızda
üdebâmızın kat’â iltizâmına
uğramamıştır; hatta bir zâta söylenmiş
kaside veyahutyazılmış mektubun hîn-
i hâcette diğer bir zâta takdîm ve irsâl
olunduğu pek kesretle gördüğümüz
garâibdendir!. Maa-mâ-fih, acaba
kudemâmız muktezâ-yı hâle mutâbakat
ve vuzûh-ı delâlet şerâitine muvâfakat
etmedikleri halde bedî’-i sanâyi’nce
bizden ileri mi gitmiştir? Bakalım bir
kere mukâyese edelim:

* *Mutavvel’*in ifadesince fenn-i
bedî’nin birinci kâidesi mutâbaka imiş;
mutâbaka ise bir ibârede yek-diğerine
zıt iki manânın her ne suret-i terkîb ile
olursa olsun, cem’î demek oluyor; bu
san’at-ı mutâbaka âsâr-ı kudemâda
Fuzûlî’nin:

*“Dostum âlem-i sengiçün ölse
ger düşmen bana*

*Gam değil zirâ tîrsen dost
ancak bana.”*

Beytinden parlağını göremedik.
Şimdi âsâr-ı cedîdeden

*“Hemân bir feyz-i bâki bahş
edere bir zevk-i fâniye*

*Hayâtın kadrini âlî bilenler
hüsn-i şöhretten.”*

Beytiyle Fuzûlî'nin tasvirini birbirinin yanına getirelim de düşünelim! Acaba hangisi manîdârdır?. Bedî'n kâide-i sâniyesi olan tevâfuk için Nef'î'nin

“Civân-merd cihândır şûh-ı meşrebdir mülkühudur

Sahîdir ehl-i dildir nüktedândır nükte-pirâdır.”

Beytinden güzel bir mesel gösteremeyiz sanırım.

Ya acaba bu beyit âsâr-ı cedîdemizden olan bir tiyatrodaki şu *“Onda zulm sevdası var, ikbâl deliliği var, elindeki gâib etmek korkusu var, ismeti elinden alıp da sinnî kederinden öldürmek hülyâsı var. Bu hisler gönlünde yedi başlı bir ejdehâr kesilmiş: kimi sokar, kimi ısırır, kimi yutar, kimi sarar, kimi koparır, kimi zehirler.”* İfadelerden daha letafetli midir?

Mürââtü'n-nazîr ki, edebiyatımızın en ziyade mer'î olmuş bir usulüdür; kudemâ tarafından mutâbakat ve delâlet kâidelerine riâyet olunmak üzere istimâline pek az muvafık olunmuştur. Vâkıa Nef'î'nin.

“Dilîr saff-şikendir; erd-şîr şîr-efgendir;

Müşîr mü'temendir müsteşâr-kâr-fermâdır.

Penâh-ı saltanattır; kahraman dîn ü devlettir;

Medâr-ı memlekettir, kâm-kâr kişver-ârâdır.”

Beyitleri hâvî olduğu mübâлага-i mütehakkim-âne ile beraber, mürâât-ı nazîrce pek parlak olduğunu itirâf ederiz. Fakat yeni yetişmelerden birinin bir hasta tarifinde *“Çehresi sarı güle, burnu zanbak goncası, ağzı açılmadan solmuş goncaya yanakları hazan yaprağına, vücudu yere yıkılmış gülfidanına benzerdi.”* yolunda îrâd ettiği ifade daha mükemmel, daha revnaklı, daha müesser olsa gerektir.

* — İrsâdda Fuzuli.

“Âlem etti terk-i gam bende gam-ı âlem henüz!”

Gibi rengîn lakırdılarla hâiz kasabü's-sabk olmak istemiş ise de, nevrestelerin *“Bugün sen yarını düşünmezsen yarın seni kim düşünür?!”* gibi sözleri meziyetrahcân bize ait olduğunu isbâta kâfidir.

* — Akis sanatınca âsâr-ı kudemâda

“Ben aşkı cân içre nihân eylerim ama.

Aşkın beni rüsvâ-yı cihân eylemek ister!” [s. 169]

Beytinden rengîn bir söz göremiyoruz! Halbuki, âsâr-ı

cedideden “*Ekseri yolcu enginden korkar, ekseri kimi sahilde batar!*” ibâresini daha latîf, daha hikemî buluruz.

— Asrımıza gelinceye kadar Türkçe tevriye veya ihâmın en mükemmel numunesi Şefiknâme idi. Şimdi bir kere de Diyojen ve Hayâl nüshalarına veya Zafernâme’ye dikkat olunsun! Eğer Şefiknâme’de gerek kesret-i kinâyât ve gerek belâgat ifâdâtınca onun bir bendine veya birinin bir mısraına adîl olabilecek bir fasıl bulunabilirse ne yapalım?

Hiç “*Zaman reyyane fih-i külli el-acayib.*

Ve ashabetü’l eznâb fevku’l zevâib”

Beytinin irâdî mutâbakat hâl ve delâlet-i mâil hususlarınca Ziya Paşa’nın.

Eyleyen vech dil-ârâsına bir kere nigâh,

Bir dahi âleme bakmaktan eder istikrâh;

Utlubü’l-hayr sa’lindenolursun âgâh,

Nazar et suret-i zibâsına maşallah!

Ne der ol vech-i mübârek ne der ol hüsn-i cemâl?! Tahmisine nasıl mukâbil tutulabilir?

* İstihdâm, zamâirin fikdâmı cihetle tabîi Türkçede isti’mâli nâ-kâbil bir san’attır.

* Leff ü neşr ise allâme-i irb, muhyî-yi edeb; harü’l-viddan; talikü’l-beyân, Şinasi merhumun.

“*Aşk ile be-hük âb ü hâk bâd ü nâr*

Giryebâr ve hâk-sâr ve bîkarâr ve şu’le-bâr”

Beytinde gördük. Evet leff ü neşrin müretteb ve ekseriyet üzere; müşevveşleri birçok telifât ve mekâtibât-ı Türkiye’de mevcuttur; fakat ekseri san’at iltizâmıyla değil, zaruret ifade ve sâika-i ibâre ile gelmiş veya yazılmış şeyler olduğunu ve bi’l-iltizâm yazılmış olanlarda müşârün-ileyh Şinasi’nin beytine mukâbil gelecek değil; tezkâra degecek bir söz olmadığını iddia edebiliriz.

(Bâlâda tevâfuka misâl olarak, irâd olunan ibârede dahi oldukça mükemmel bir leff ü neşr mevcuttur.)

“*Lilsebi mâ-nekehû ve’lkazl-i mâ veledû*

Ve’l-nehîb ma cem’û ve’l-nara ma zere’û”

beytine mukabil gelecek söz, Türkçenin edebiyat-ı atîkasında göremiyoruz. Fakat yeni yazılan şeylerde: “*Bunlar seyl gibidir kızım! Sakin göründükleri vakit kork!*

*Dokundukları evi temelinden yıkarlar;
bunlar canavar gibidir iki gözüm!
Güler gibi dudakları açılmaya
başladığı zaman sakın! Azı dişlerini
yanına vardıkları adamın ta yüreğine
saplarlar; bunlar yılan gibidir
efendiciğim! Renklerine aldanma!
Kime sürünürlerse zehirlerini ta canına
dökerler.” gibi güzel sözler mevcuttur.*

* Bedînin usulünden olan
tecrîdde (Nedim) kudemâda birinci ad
olunmaya şâyestedir.

*“Nedim-zâra benzer aşkım
yoktur demişsin sen!*

*Efendim işte vardır: Ben esirin
ben giriftârın!”* beyti bu san’atca
âsârının en parlaklarından görünür;
fakat Kemal Bey’in

*“Çeşmimde yine yarım eder
kendini seyrân*

*Gayriyyete râzı mı olur gayret-
didâr?”* beytindeki nükteye veyahut

*“Sen bezm-gâh izz ü saâdete
kâm-rân*

*Ben hasretinle ağlıyorum kendi
hâlime; [s. 170]*

*Manzûr-ı iltifâtın imiş rûz ü şeb
senin*

*Billâh saklamam hased ettim
hayâline!”*

Kıtasındaki tasavvura letâfete
nisbet kabul etmez gibi görünür.

Şu dört beytin mâili, Farsî’den
mâ-adâ Arabî gibi, Eski Yunanca gibi,
Latince gibi, Fransızca gibi; İngilizce
gibi, Almanca gibi, İtalyanca ve hatta
Ermenice gibi bir lisâna tercüme
olunurdu, o lisân ashâbının temyîz-i
edibânesine arz edilirse, o zaman
hakkımızın sâbit olacağından, ve itirâf
olunacağından eminiz.

* Bedînin sanâyiğinden ma’dûd
olan ve edebiyat-ı Acem’e ittibâ
ciyetiyle gerek şiirimizi ve gerek
inşâmızı en ziyade telvîs eden
mübâlağadır.

Ulemâ-yı bedînin birtakımı
Hazreti Hasan (Radiyahallahu anh)ın

*“Ve innemâ’l-şi’r leb’el-ra’
ya’r zehu*

*Ala’l-mecahise in keysa ve in
hamakâ*

*Ve in eş’ara beyte ente kailehu
Beyte yekâhe iza neşdetha*

sadkâ”

Kıtasından ve ascâb-ı
muallâkattan Züheyr bin Ebu
Süleyman’ın

*“Lisânü’l-fetâ nısfü nısf-ı fuâda
Fe-lem yebka’’el-asverze el-*

lahm ve ‘el-dem”

Beytine ve bu yolda olan sâir-i
akvâle nazaran, mübâlağayı bütün
bütün merdûd addettiler.

Hatta Hazreti Hasan'ı bazı akvâlinde mübâlağalı lakırdı söylemediğinden dolayı muâheze eylediler. Nitekim mücâhid-i irfân-rab, ol müctehidîn edeb olan müşârün-ileyhin

“Lenâ e'l-cefnâte's-şî'r bi-me'ane bi'd-duhâ

Ve esyâfnâ yukatren mine'l-necde dimâ”

Veyahut

“Tehettür fi'l-ka'se min şevk ve min tarab

Ke-innehâ kıyse fi kefe makrûr”

Beytinden mâ-adâ teyid ruhü'l-kuds, ile vasf-ı nebevide inşâd eylediği

“Hilkat-i müberrâ-yı an külli-şân

Kâneke kadd halakta kem teşa”

Nazmını bile mübâlağaya haml etmek istediler!

Birtakımı ise yalnız nazma mahsus olmak üzere, “Ahsenü's-şuâra-yı kizbe” kâide-i sakimesine ittibâ' eylediler.

Maa-mâ-fih, bürhân-ı edeb olan kelâmullah ve ehâdis-i peygamberîde nükteli ve lüzumlu bir kayd-ı ma'küleden biri olarak, hiçbir nev'-i mübâlağa görülemediği gibi, Arab'ın mütekaddimîn dediği fusahâ ve üdebâ ve hutebâ ve şuâranın âsârında dahi

mübâlağaya benzer her ne varsa, yine hakikat veyahut şebih-i hakikat olduğundan, Hârûn'un hilâfetinden bed'an ile Timur'un nihayet saltanatına varıncaya kadar kayd-ı mevcûd ve sayd-ı mefkûd ile iştigâl eden ulemâ-yı İslâm her fennin tedkîkine sarf-ı zihin ettikleri sırada bi't-tab'-i bedî' dahi rahle-i talîm ve hlka-i istifâde önüne koymuş ve mübâlağa mesele-i müşekkelesini nihâyetü'n-nihâye şu suretle halletmişlerdir:

* Bedî'in beyânı, “Mübâlağa makbuldür; eğer aklen ve âdeten kâbil ise”

Buna bedî'de teblîg-i tesmiye olunur, Arabî'den

“Fasarrat(e) iza isâbezni sehâm Tekesseret(e) el'insaha ala'nsâl

Farisî'den Tusî'nin,

“Bî-rûz neberdân yel-i ercümend

Bî-şimşir ve hançer, bî-gürz ve kemend [s. 171]

Derîd ü barîd ü şikest ü be-best Yelan-ra ser ü sine ü pa ü dest!”

Türkî'den Nefî'nin

“Tâ-be-sabah haşereden bin mübtelâyı mest eder

Bezm-i aşkın neşve-i ratl-ı girândır sözüm”

beyitlerinde olduğu gibi. Maa-mâ-fih Nef'î'nin bu beyitini mübâlağa-i makûle derecesine indirmek te'vilât-ı dûr-â-dûra muhtâc olduğundan, başka, hâvî olduğu mübâlağa tarîzden kurtulabilecek bir beyit veya ibâre âsâr-ı islâfda yoktur diye katıyen iddiâyâ ve bu yolda her nev'-i mübâhaseye hazırız.

Bakınız! İki üç sene evvel neşrolunan (Dolap) ismindeki mecmuada bir ufacık ibâre ile ne güzel, ne makûl, ne hakiki bir mübâlağa yapılmış.

Bahsettiğimiz ibâre şudur: “İnsan her bilmediğini ayağının altına alsa başı göğe erer.” Bundan başka mesela bir eser-i meşhûrde “Tuna bizim için âb-ı hayâtür” veyahut

“İlâhi büyüün! Büyüksün!
Büyük!

Büyüklük yanında kalır pek
küçük!”

Veyahut

“Yara nişândır tenine erlerin,
Mevt ise son rütbesidir askerin,
Altı da bir, üstü de birdir yerin
.....”*

akvâli gibi. Bâdî-i nazarda mübâlağa görünür ve fakat hikmeten ve mantıkan tamamıyla akıl ve âdete

muvafık olduğuna bi'z-zarûre hükm olunur sözler âsâr-ı kudemâda görülemiyor!

Mesela şuarâ en ziyade hakîm addettiğimiz (Nâbî)nin gazeliyyâtca eşhâr-ı âsârı

“Ab-ı hayât zîr-i leb sâgar-i
meddedir;

Mevc-i neşât bâde-i cân perver-
meddedir”

hezeyânıyla başlar!

Selâmet-i efkârca Nâbî'ye de müreccah addolunan Râgıb Paşa, Bağdat valisini medh etmek istediği sırada birkaç şatranc mazmûni sarf etmek için

“.....
.....*

Hiç ruh göstermeyip meydân-ı
remze sürerdik at!

Nat'-ı rüsvâyıda şâhî eyledik
ferzâne mât!

Şaşdı kaldı şeş-der hayrette
nerrâd-ı kazâ!”

gibi sözlerle ireb belâgatı değil hatta edeb-i diyâneti pâ-mâl edecek şeyler söylemiştir!...

— Mübâlağa makûldür eğer aklen mümkün ve âdeten gayr-i kâbil ise. Bunun namına da igrâk denilir.

Arabî'den Anter(e)'in,

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

“*Ve vedet takbiles-süüyûf li-ennaha*

Lema'ta kebarık seğrek el-mütebessim”

Farisî'den Sa'dî'nin,

“*Bâr-ı firak-ı düstân beksi nişeste der dilem*

Mirevem ü ne-mireved nakı bezîr-i mahmitem

Türkîden Nâilî'nin,

“*Sen verirsın âriyet bu cân mahzûni bana!*

Senden ayrılmak hemân ölmektir ey hûnî bana!”

Beyitleri gibi.

Gösterdiğimiz misallerin Arabîsini, Farisîsini edebiyata olan tevâfuk teemmüllerinin itirâfiyla beraber bir tarafa bırakılmakta Türkîsini düşünelim! Acaba Nâilî'nin şu yukarıki beyiti

“*Ben daha memleketimde iken Allahımdan senin gibi şahin gözlü, âşık bakışlı, şafak çehreli, seher gülüşlü, gonca ağızlı, bülbül sadâlı bir çocuk niyâz ederdim.*” Nesri kadar lezzet-şinâs-ı edeb olanlara parlak görünür bir şey midir?... [s. 172]

* Mübâlağa medhûldür eğer aklen ve âdeten muhâl olur da bir tevcîh-i makûl ile tebliğ ve iğrâk hükmüne ircâ'ı mümkün olamaz ise. Buna “Gulüvv” derler. Gulüvv için

fenn-i bedî'de gördüğümüz tevcîhât mesela “*Az kaldı şöyle olacaktı.*” Manasına olan “kâde” gibi sözler ilâvesiyle aklen ve âdeten muhâl olan bir manâyı mümkün hükmüne getirmek ve bir de hüsn-i tahayyül ile istihâle-i kelâmı örtmek hususlarından ibâret oluyor.

Şikk-ı evvel her lisânda ve hatta beyân-ı ilâhiye olan Hazreti Kur'an'da mevcûd olduğundan, namına gulüvv ve hatta mübâlağa diyemeyiz. Mücerred insanın hâssa-i gâlebesi olan kuvve-i nâtika bile yine bir vicdanın her tasavvurunu bir fikre in'itâf ettirmekten, veyahut tabir-i sahihiyle her vicdanın ve hatta hâlikü'l-cihânın kâffe-i irâdâtını anlamaktan, âciz olduğu için infâz-ı ahkâmda ihtiyâr olunmuş bir müfehhimdir.

Şikk-ı sâniye gelince, hüsn-i tahayyül veya hüsn-i tahyîl mesela Nef'î'nin ,

“*Nâvek-i fikrim eder tîg-i kazâ gibi güzer*

Olsa fülâd Dimişki'den eğer heft-i icrâm”

Beyti gibi mâverâ-yı akla çıkan sözlere değil, (Arşimed)in “*Eğer kürenin haricinde bir nokta-i istinâd bulsaydım, dünyayı yerinden oynatırdım*”

Veyahut Ebûl'alâ-i Muarri'nin,

“*Ve-lev bianne ‘azdi la ta’assuf
min kebi*

*Ve lev me’ze zendi ma bikezehû
el-enâm”*

Veyahut Firdevsî’nin,

“*Merâ mam-ı men nam-ı merg-
i to kerd*

*Kaza cism-i men benen berg-i
ne kerd”**

Veya fahrü’l-üdebâ Kemâl’in

“*Ölürsek de kim eyler hüzn ve
mâtem?*

*Diğer toprağımız bir böyle
âlem!”*

Yoksa ekseri şûâra ve
üdebâmızın zannettiği gibi her türlü
şerâit-i bedîasında mahrûm olarak,
mübâlağalı bir söz söyleyivermek şiir
ve inşâca bir sanat değildir.

Mesela Nefî’, kaside-i
meşhuresinde

“*Şep(b)çerağ-ı din ve devlettir;
vücudun hıfz için*

*Kat kat olmuş ejdehadır heft-i
çarh-ı çenberi”*

Beyitiyle Sultan-i Osmâni —
ta’bîrât-ı ulûm üzere — “Şimşirâk
taşına, feleği de onu muhafazaya
mâmur yedi başlı bir ejderhaya
benzetmiş! Veyahut (Veysî)

Hâbnâme’sinde hâkim Bamerullah
zamanında dökülen kanlardan dolayı
küre-i zemini id-i nasârâdaki kızıl
yumurtaya teşbih etmiş!.. Veyahut
(Şeyh Galib) gökyüzünü bir bahçenin
yeşil eriği kabilinden addeylemiş!...
Bunlara hüsn-i tahayyül değil hezeyân-
ı mahmûm derler.....

Maa-mâ-fih adına edebiyat
denilen Türk edibin gulüvv cihetinde
dahi yeni yetişenlerimiz kudemâdan
aşağı kalmadılar, mesela şu:

“*Çekse zincir-i kazâdan ser
nola mecnûn dil,*

*Eyler istiğ’nâ hudâya rind bî-
pervâ-yı aşk.*

*Hâk bir ser-sâcid bâb-ı niyâz
gider senin!*

*Hakka istiğ’nâ eden rindân
müstesnâ-yı aşk.”*

Kıt’ası kadar gulüvv-i câmi’ söz
kudemâ veya tarafdâranın âsârında
göremiyoruz.

Arada şu kadar fark var, ki bu
beyitleri aleyhissalât efendimize isnâd
ile şathiyyât-ı sûfiye tarzında olsun
te’vîl kâbilidir.

Hâlbuki, [s. 173] Nefî’nin
Sultan Murâd-ı Râbia olan
mesnevisinde

*Firdevsî’ye ait olduğu belirtilen bu mısra
dergide yanlış yazılmıştır. Doğrusu şu
şekildedir: “*Zeman-ı merâ potk-i terk-i to kerd*”

Yapılan bu yanlışlığın sebebinin ise derginin
basımı sırasında yanlış dizilmiş olmasından
kaynaklandığı düşüncesindeyiz.

“Bu hatt ile yazılsa eğer seb’-i
mesânî

Reşk eyler idi rütbe-i elfâza
maânî!”

Veyahut zamanımızda bürhân-ı
edeb olan bir zâtın

“Ya İsâdır keff-i pür-cudî yahut
ebr-i nisândır.”

Sözleri gibi gulüvv-i mutlakları
nakle tevfiğ mezâhib-i erbaanın hiç
birinde kâbil olamaz.

Hakikatte ise yalnız yukarıda
saydığımız sözleri değil, umûm-i
üdebâ-yı Osmâniyenin hemân yarî
âsârını gulüvvden ibâret görüyoruz!

Ta Şeyhî’den bed’an ile vâsıf ve
hatta yeni (Nev-res) divânına ve ta
Hoca Sadeddîn’den ibtidâ ile Şânîzâde
veya Pertev ve Âkif Paşalar münşeâtına
bakılsın her sahifede bu iddiamıza bir
bürhân-ı bedîhî zuhur eder.

Yukarıda irâd ettiğimiz misâller
de devamızın delâil-i bedîhîsindendir
zannederiz.

* Mutavvelin kavlince hezl
yolunda olan gulüvvlerde edebiyâtça
caiz addolunanlardan imiş. Hezde ise
Devlet-i Osmâniyenin zuhurundan biri
asrımızın nev-restegân-ı edibi kadar
kimse ileri varmadığını kudemâmız
dahi tasdik ederler sanırız.

Diyojen. Çingiraklı Tatar.
Hayâl namlarıyla neşrolunan gazeteler

meydanda dururken bu yolda söz
söylemeye ihtiyâç göremeyiz.

* Bedî’in kavlince, san’atın biri
de müddeâyı bir delîl ile isbât etmek
oluyor; şu kadar var ki, ashâb temyîz-i
irâd olunacak delili fenn-i kelâma
mutabık olmak şartıyla kaydetmişler;
halbuki, kudemâmız o yolda olan
delâli, velev bir cinâs-ı lafzıye
müstenid olsun yine san’at
addetmişlerdir!

Hususiyle sâib-i mukallidi olan
Nâbî ile tâbî’lerinde bu sakimeye
ittibâ’ o derece kesretlidir ki, ıstılâh-ı
âmîyânelerinde — İrsâl-i mesel —
denilen irâd hüccet-i nesnâslığı bayağı
san’at-ı münferide hükmünde
addolunagelmiştir! Nitekim bu
mesleğin imâm-ı mukallidi olan Nâbî,

“Sözde darb-ı mesel irâdına söz
yok ama,

Söz odur âleme senden kala bir
darb-ı mesel.”

Kavl-i Acemânesinden sonra
divânını

“Zağfıran nev’i nebâtın Hoca
Nasreddinîdir.”

Gibi manâsız sözlerle
doldurmuş ve mesela Râşid gibi, Râgıb
gibi o kudretli edîblerimiz

“Hased-i kin add ve lafz ile zâil
olmaz

Senin de muzmer olan ateşe âb etmez eser.”

“İmtiyâz-ı sâbit ve seyyâri müşkildir hayâl

Zanneder sükkân-ı keşti sâhil-i derya yürür!”

Yolunda sofistaiyece bile makbul olamayacak ne kadar mugalatalar var ise, cümlesini bedî'in ilm-i kelâma hizmet edebilecek sanâyiinden addettiler! Hatta gerek üdebâ-yı Acem ve gerek şuarâ-yı Türk bu bâbda bir dereceye gittiler, ki İran'da bir allâme

“Derd-i humâ dârem ü mey şüd ilaç-ı û”

Mey dih ki bâde (?) râ harâm nîst*

Ve Türk şuarâsından bir âlim

“Ne yaraşmış o güzel şûha o fetvâ-yı kabâ

Şâh hubân-ı cihândır ve ileyhü'l-fetvâ”

Gibi delâil-i kelâmiyye ve hatta usûl-i diniyyenin hizmeti mûcib olacak sözler söylediler.

Kudemâmızın âsârında gördüğümüz ma'kulât mesela Ragıb Paşa'nın

“Bu bir meşhûr meseldir kim efendi gün döner derler

Benim me'lûf-ı hicrân olduğum eyyâm dönmez mi?” [s. 174]

Gibi sözler değil mi?

Gün eğer güneş manasına ise, kendi müstakarrında devrân eyler. Fakat halkın zannı gibi küre-i zemînin üzerinde dönmez. Yok şâirin beyân ettiği karineden anlaşıldığı üzere eyyâm ise, günün zaten saadet veya nuhûseti naklen merdûd ve aklen gayri sâbit olduğundan, gün hiç dönmez; dönse bile mahiyeti tagayyür etmez.

Şairin *“Bu bir meşhûr meseldir....”*

Mısraındaki meşhur lafzının malûm olan zihâfına göre beytin vezinsiz olduğundan, kat'ı-nazar, istidlâl kelâmı sanatına hiç mutâbık olmadığını bâlâdaki sözler isbât eyledi sanırız.

Halbuki, nev-restegân-ı edebden fâikü'l-akrân bir zâtın

“Nâzır-ı didâr olan görmez bu zulmihâneyi

Çeşme-i dünyâ târ olur Hurşide ettkçe nigâh”

Beyti üdebâ tezhîb sanatında dahi islâfından aşağı kalmadığımızı isbât eder.

Sırf tabîi bir meseleyi istidlâl
tarîkiyle âlem-i edebiyata nakletmekte
üdebâ-yı zamanenin iktidârını ise,

“Ehl-i temkîndir eden tedvîr-i
dolâb-ı umûr

Cezbe-i mihr ile devrânı dâim-i
âlemin”

Beyiti gibi bin kadar âsâr-ı
manzume ve mensûre ile isbât
edebiliriz.

* Hüsn-i ta’lîl sanatınca
Nef’î’nin,

“Ol dem, ki kalem-i sebt için
âsâr-ı hayâlim

Destimde ser-ender ham âguş-ı
benândır;

Ol râst bu kec düştüğü beyhûde
değildir;

Zahm çeker düşmen için tîr ü
kemândır.”

Kıt’ası yolunda birçok bedâyi’
görüyor isek de ekseri o kıt’a gibi
vuzûh ve mutâbakaya mugâyeretten
başka, hilâf-ı fesâhat ve belâgat birçok
haşviyyât ve mübâlâgat ile memlû
olduğundan, mesela zamanımızda
gördüğümüz

“Kimsenin lafzına olma tâlib
Bedeli cevher-i hayrettir.”

Beyti derecesinde hüsn-i tabîat
ashâbına makbûl olamamak gerektir.

*San’at-ı tefrîkde yine
Nef’î’nin,

“Tutan muhkem-i esâs-i mülki
gelen bî-karar gider!

Binâ virân olu gün sâbit
olmayınca mismârî”

Veya Nedîm’in,

“Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı
hûş-yârî!

Hiç kasr suretinde gördük mü
nev-bahârî?

Gel görmedinse seyret ama
sakın galattan,

Ta bende gurre sanma ol cüft-i
zer-nigârî!

Ebrûların zer-endûd etmiş
arûs-ı feyzin

Meşşâta-i hayâlin gelin huçeste
kâri.”

Yolunda, rengin rengin, sözleri
var ise de bunların hiçbirisi de âsâr-ı
cedîdemizde mevcûd olan mesela

“Güldürdü yüzün bir gülüşün
bezm-i sâfânın

“Bülbül müdür ey nahl-i çemen
gonca-dehenin?!”

Beyti kadar zarif ve nüktedâr
addolunamayacağında şüphe yoktur.

Bedînin zâyî’ sâiresini ileride
tarif edeceğiz.

Hıfzû’s-sıhhatden Bir Makale

İstimmâ-i Bâlid

Avrupa sıhhiyyûnundan pek çok zevât hıfzû's-sıhhate [s. 175] dair olan teliflerinde istimnâ-i bâlid âdet-i mekrûhesinin sıhhat-i beşere olan tesirât-ı muzırresini mübâlağasız beyân ile intâc eyleyeceği avâriz-ı mehlekeyi ta'dâd ve binâenaleyh şehvet sâikası veya gençlik hevesi ile bu fi'lî icrâ âdet edinilmiş ise, hemen terk edilmesini müşfik-âne nasihat etmişlerdir.

Hâlbuki, bazı şarlatanlar telîf eyledikleri kitaplarda âdet-i mebhûsun-anhâya müdâvemetten tevellüd eyleyecek mazarrâtı o kadar mübâlağalı beyân etmişlerdir, ki bunlara mübtelâ olan erbâb-ı şebâb bunların ta'dâd eyledikleri mazarrât-ı uzemâdan fakat birini nefeslerinde müşâhede eyleyemeyince, bu bâbda mahz-ı hakikat olmak üzere, vesâyâ-yı sıhhiyyede bulunan etibbâ-yı sâirenin akvâlini dahi kizb ve mübâlağaya haml ve binâenaleyh istimnâ-yı bâlid fi'l-i sakimenin zararsız ve zevk-i şehvânîyi icrâya alet bir eğlence olduğuna itimâd eylediklerinden, âdet-i mezbûrenin men'â maksûd iken hakikatte edilen mübâlağanın teşe'ümüyle bilâkis yerleşip kalmaklığını mucib olmuştur.

Hatta bir iki sene mukaddem "Kabr-istân-ı nevresidegân" unvanıyla -bilmem hangi hakîm mübâlağa-perdâzın eser-i mahâreti olarak, -

Türkçeye nakl olunan risalede dahi istimnâ-i bâlid âdet-i mazarrası hakkında garip garip o kadar kavller irâd olunmuştur, ki her kim okursa şimdiye kadar ölüp gitmediğine taaccüble beraber, mazarratı tıbben sâbit olan şu beliyeyi adeta etibbânın hulâsa-i evhâmı hükmünde tutmaya mecbur olmaktadır.

Binâenaleyh biz bu bâbdaki ifâdâtımızı her türlü mübâlağadan tecrîd ile, sıhhiyyûndan bazı huzzakanın fi'l-i mezbûrun münhemiklerinde müşâhede ve tecârib-i adîde ile isbât eyledikleri bazı avâriz-ı sohbet fersânın ta'dâdına hasr eylediğimizi beyân ederiz.

İstimnâ-i bâlid âdeti ta beş altı yaşındaki çocuklardan kırklık ellilik büyük adamlara kadar her sinn-i erbâbın da müşâhede olunmakta ise de, reyeân-ı şebâbba vâsıl olanların ekserisi fi'l-i mezbûri icrâya inhimâk tam ile müdâvemet eylemektedir.

Bu adete küçüklüğünde alışanlar sabahları uykudan uyandıktan sonra, yatakta bîzâr olarak, yatanlardır. Binâenaleyh en evvelki tedbîr gerek kız ve gerek erkek çocukları sabahleyin uyandıkları anda yataktan dışarı çıkarmaktır.

Zira çocuklar — saçma bir sâika-i şefkatle — yatakta ve bir hâl-i

atâletde terk edildikleri halde, bi't-tab' canları sıkılacağı cihetle, mutlaka âlet-i tenâsüli delke başlayacakları mukarrerdir.

İşte bu mess, erkekte velev sabî olsun kadibin intiâzını icâb ve bu intiâz ise çocuğun hikmetini idrâkten âciz olduğu bir zevk-i şehvânîyi tahrîk eyleyeceğinden, yatakta kaldığı müddetçe onu kurcalamayı iş güc edinir ve ondan sonra, peder veya validesinin tenbîh-i müşfikânesine hâcet kalmaksızın sabahları yataktan çıkmaz olur!

Kızlar dahi kezâ bunlara ibtidâr ederlerse de erkekler kadar mübtelâları kesretli değildir. Hâlbuki bu fi'lin kızlarda icrâsı âtîde beyân olunacağı üzere erkeklerden ziyade mazarrâtı dâî'dir.

Âdet-i mezkûrenin masdarlarından biri de mektepler ile tatil günlerinde çocukların toplandıkları [s. 176] oyun yerleridir. İşte buralarda etfâl birbirinin her türlü ef'âl ve ahlâkını mukalled olduğu gibi bu fi'li dahi taklîd ederler; ve eğlenceli bir görenin zannettikleri için bir daha fârig olmak bilmezler.

Bu sebeple Avrupa'nın kâffe-i bilâdında mekâtib-i ibtidâiye şâkirdânının mektepde elleri daima rahlelerinin üstünde bulundurulmaya

muallim ve nige-hânlar tarafından ikdâm olunur ve tatil eyyâmında eğlence mahallerine dahi yine hoca veya kalfaları ile beraber gittiklerinden, oralarda dahi çocukların her türlü hareketi göz önünde tutulmaya i'tinâ edilir.

Geceli, gündüzlü mekteplerde ise, bu fi'lin önünü almaya bir dereceye kadar tedbîrâtı medâr olmamıştır: Çocuklar yatakta buldukları müddetçe, kolları yorganlarından dışarıda bulundurulur. İşte bu kâide evlerde çocuklar hakkında icrâ olunursa şu fi'le hiç olmazsa alışmaya meydan verilmemiş olur.

Âdet-i mezkûrenin mûcibâtından biri de ricâlde bekâr ve nisvânda müddet-i medîde bîkr ve seyyib bulunmaktır; kadîb ednâ bir eser-i elmas ile her an ve zaman müstaid-i intiâz olduğu gibi, sabahları terâküm-i idrâr dahi nuûz-i müstelzim olacağından, bekâr olanlar bu vesileyi iğtinâm ile istinnâ-i bâlide ibtidâr ederler.

Nisvâna gelince: Tâife-i mezbûrenin mâlik olduğu cihâz-ı intiâzdan en hassas (bazr) dır ki — mehbilin kıt'a-i ulviyesinde vâkı' ve avkeşe denilen cihet-i sefileye mukabil ve müteveccih ihlîli ma'dûm — bir kadîb-i sagîr mesâbesinde olduğundan,

nisvân gerek esnâ-yı tahârette ve gerek sâir-i ahvâlde bunu mess eylediklerinde zükûrun hâlet-i delk ve lemsde hissettikleri zevk-i şehvânîye muâdil pür zevk hissederler.

İşte bu sebeple gerek kızlar ve gerek kadınlar istimmâ-i bâlidi bu suretle kendi kendilerine keşfeylediklerinden, dâî' olacağı mazarrâtla tasadan gafil olarak, şu âdet-i menhûseyi icrâya müdâvemet ederler.

Teşekkür olunacak mevâddandır, ki memâlik-i Osmâniyede bu fi'l-i menhûs cârî değildir. Ve şâyet bununla me'lûf olan kadınlar varsa bile şimdiye kadar meşhûd ve mesmû' olmamasından yok diyecek kadar az olması lazım gelir. Çünkü bizim memâliğin ekserisinde ve hele Irak Arab havâlisiyle Rumeli'nin cihet-i şarkıye ve sevâhil-i cenûbiyesinde bulunan vilayetlerin bazısında Fransızca(Safuyizm) denilen (*) ve bizim kadınlar arasında (zurafâlık) tesmiye olunan fi'l-i cârî olduğu cihetle istimmâ-bâlid âdet-i muzırresine mübâderete hâcet yoktur. Egerçe şu siyeh dahi hafakân ve ricâlden i'râz ve izdivâcdan ibâ gibi,

*Safu bir karıdır, ki milâttan altı yüz sene mukaddem Midilli ceziresinde tevellüd etmiştir. Sehhâkalığın mevcudu olarak hem nev'ine – belâ denecek kadar – ifrât-ı taaşşuk

maddi ve manevi birtakım seyyiâtı müstelzim ise de yine vücudca öbür fi'l kadar mûcib vehâmet değildir. Avrupa'da ise bâkirlerle gerek fitraten affif ve fuhuşdan müctenib ve gerek [s. 177] icrâ-yı fuhuşa meydan bulamayan nisvân ve hatta her türlü hattı-zât şehvânîyeyi icrâya me'lûf bulunan âlüfte-gân bile tenhalarda ise sebbâbeleriyle ve mahâfil ve mecâmideler ise topuklarını uydurarak o suretle icrâ-yı âdet eder.

Hatta Paris'te basılan (Gazet de Zupitu) yani hastaneler gazetesi; bir nüshasında Paris nisvân hastanelerden birinde, genç ve fakir bir kızın sillü'r-rie (verem) emâretini irâe eder ince bir hastalıkla bir buçuk sene kadar esîr-firâş olduğu halde, icrâ edilen müdavâtın iâde-i sıhhatine hizmet etmediği gibi, bu kadar müddet zarfında ölüp kurtulmaması dahi etibbânın taaccübünü câlib olarak, nihayet mezbûrenin gece gündüz gâh sebbâbesiyle ve gâh topuğuyla sera-i belâ fâsıla mess ve sahk-ı bazrı iş edinerek istimmâyâ meşgûl olduğu keşfolunması üzerine, (Doktor Rene dö Lunj)un tedbîrine müracaatla iâde-i bir

ile meşhûredir. Bu alâka ile sehâkalığa safuyizm itlâk eylediler.

Ve rivâyet-i ahrâya göre bu fi'l-i girye Yunan arşipolünden (Le Sepus) odasında münteşir olmasından beyne'l-ittibân münhemikelerine (Le Sepiyen) denir.

viâ' fiyatına muvafık olunmadığını beyân edildiği sırada tabib mûmâ-ileyhin keşf ve tedbîrini mûcib olan vakayı ün-vân-ı âtî ile nakl ve hikâye etmiştir:

(Bir Semere-i Zekâ)

Yahut Rene'nin Tedbîri

“1863'de Paris'in ana bir mahallâtından birinde sâkin (Dö L...)* namında bir zâtın yetişmiş bir kerimesini sillü'r-rieye mübtelâ olmuş idi. Madam İzl gayet hüsnî ve nâzik ve illet-i mezkûreye mübtelâ olanların ekserisinde meşhûd olduğu üzere, bir hüzn-i dâimiye müstagrık görünürdü. Bâ-husus şu hâlî letâfet-i hilkiyye inzimâm ederek, mukâvemet-fersâ bir câzibe peydâ etmiş idi. Bî-çâre vâlideyninin de bir tanesi idi!

Pederi kerimesinin tedavisi için getirtmedik tabib bırakmadı. Hatta Almanya'nın ekseri memâliğinden İngiltere'den ve Rum illetinin yegâne masdarı olan İtalya'dan bile pek çok etıbbâ celb eyledi. Külle yevm müşâvere-i tıbbiyye icrâ edilir, her türlü tedâbir-i fenniye mürâcaat olunurdu. Hâlbuki, matmazel yine iyi olmak bilmezdi. Garibi şurasında, ki iştihâsı ve hazmı yolunda olduğundan,

yatağının içinde meyt-âsâ uzanmış olduğu halde sağlam insanlar gibi her istediğini yer ve hazm ederdi! Artık etıbbâ müdâvâttan âciz kaldı; bununla beraberhastalığa bir isim de takamadılar. Çünkü ibtidâ vereme karar verdikleri halde, illet-i mezkûreye şâfi' ve nâfi' olan muâlecâtın her türlüüne mürâcaatettikleri halde semeresini göremediler; bununla beraber simâ ve evzâ'ında teverrüm alâmâtı müşâhede edilirdi. Asıl garibi şu illet ya muâlecât ile mağlûb olarak, def' olup, mübtelâsını sıhhatine ircâ' etmek veyahut tedâbir-i tıbbiye kâr etmeyerek, hastayı mağlûb ile, öldürmek iktizâ ederken, bunda ne illet bertaraf olmuş ne de hasta şifâ bulmuş idi!... İşte etıbbâyı âciz bırakan burası idi.

Biri kısmı da aşk ve sevdâya hükm etmek istedi. O bâbda - meşhûr bir kâideye ittibâ'ât hastanın muvâneset eylediği ne kadar genç varsa tabibin eli matmazelin sadrında olduğu halde, ziyaretçi tarzında - birer birer odaya gelip güyâ hastayı ibâdet ederlerdi. [s. 178] Hâlbuki, harekât-ı kalbi zaten ne ise yine o idi. İşte bu son tedbîrden sonra, etıbbâ bi'l-ittifâk el

* Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

çekip, şifâsını Cenâb-ı Hakim-i Mutlak'a havale eylediler.

Mösyö Dö L... ise etibbânın ezhâr-ı acz etmelerinden fevka'l-gâye me'yûs olarak, gazetelere şu ilânı derc ettirdi:

“İki seneden beri kerimem bilinmez bir hastalığa mübtelâdır; Almanya ve İngiltere ve İtalya'dan hazâkatla marûf olan etibbâya kadar celb eylediğim halde, henüz illetin bile sahihan verem olup olmadığını, keşf eyleyemediler! Kızım genç ve güzel ve şâyân-ı merhamettir. Herhangi tabibi hâzık şu illetten rehâ-yâb olmaklığına sebep olursa, kendisine iki milyon frank (!) bedel-i cihâz ile kerimemi tezvîc etmeyi Cenâb-ı Hakk namına taahhüd ve ilân ederim.”

Tarih-i ilândan üç gün sonra (Rene) isminde bir delikanlı Mösyö (Dö L.....)in hanesine mürâcaatla hastayı görmek azminde olduğunu ifade eylemesiyle keyfiyeti Mösyö (Dö L.....)e haber verirler; delikanlıyı huzuruna ister. Ve henüz hadîsü's-sinn olduğunu görünce, şâyet taam-ı nukud olduğunu görünce, şâyed taam-ı nukud ve izdivâc ile maharet tibbiyeden gâfil bir bedbahta tesadüf olunur ve ehmesiyle tabibi istintâka başlar:

Sâhib-i hâne — Tahsiliniz nerededir?

Rene — Paris'in mekteb-i tâbabetinde:

Sâhib-i hâne — Ne zaman ekmâl-i tahsil eylediniz?

Rene — Son imtihânı vereli ancak sekiz gün oldu üç gündən beri de mektebin hastanesine memur oldum.

Sâhib-i hâne — (İsâbet-zannına vücud vererek) Bizim Kerime'nin hastalığını kimden öğrendiniz?

Rene — İlânınızdan.

Sâhib-i hâne — Ya şimdiye kadar icrâ edilen müdâvât-ı tibbiyenin ne gibi şeyler olduğunu bilmeden!...

Rene — Bana icrâ edilen müdâvâtın ne gibi şeylerden ibaret olduğunu bilmeme lüzum yoktur. Ben hastayı görünce nasıl bir tedbîre muhtaç olduğunu keşf eyleyebilirim.

Sâhib-i hâne — (İstihzâ tarîkiyle) Demek; ki hazâkatınıza itimâdınız var.

Rene — Ne demek istediğinizi anlıyorum.

Hâlbuki, ben ne paraya ne de mev'ûd olan izdivâca tama' edenlerdenim. Çünkü iki milyon franklık bir ihtiyaç altında olmadığım gibi, izdivâc hususunun da ahvâl-i kalbiyeye müteallik olduğunu, yani intihâb-ı zevce hususunda gönülden büyük müntahab olmadığını bilirim. Hâlbuki henüz Kerime hanımın yüzünü

de görmedim. Maksadım bir genci şifâyâb etmekle iki bî-çârenin yüreklerini yakmaya meydan vermemektir; pek merak ettiniz ise işte şehâdet-nâmem!

Sâhib-i hâne — (Şehâdet-nâme-yi alıp, Rene hakkındaki evsâf-ı muharrireyi okudukta her şeyde birinciliği hâiz olduğunu görünce) Oğlum kusurumu afv eyle! Zira şu tasdi'me sebep şefkat-i peder-ânedir. Buyurun hastanın yanına

Mösyö (Dö L....) bir muhabbet-i mahsusa ile tabib-i nevrestenin eline yapışarak; kızının yatmakta olduğu odaya dahil oldular hasta odanın bir köşesindeki yataklıkta sırtı üzerine serilmiş [s. 179] yatmakta idi; Rene bir çâr-yek kadar matmazelin simasına hasr-ı nazar ettikten sonra, pederinden hastanın kendi kendine yataktan kalkıp, kalkmadığını suâl ettiğinde, (ellerine yapışılır ise kalkabilir) cevabını aldığından; çarşafı değiştirmek için matmazeli muvakkaten kaldırmak iktizâ eylediğini ifade eyledi. Ve dört beş dakika sonra, temiz bir çarşaf yayıp Kerime'yi yatırdılar. Fakat doktor hasta yatarken ellerini yorganın altına aldığı görünce “*Matmazel! Ellerinizi yorganın altında bulunmayacaktır! Dışarı çıkarmalısınız!*” dedikten sonra, kaldırılan çarşafı göz ucuyla muayene ederek, derleyip, toplayıp odada

bulunan konsolun bir gözüne koydu ve kilitleyip, miftâhını cebine atarak, bir vech-i âtî tenbihâte ibtidâr eyledi:

“*Birinci ricam vuku' bulacak şartlarıma bir hafta olsun muvâfakat etmenizdir; zira semeresini bir hafta zarfında lutf-i hak ile göreceğinizden eminim.*

Evvelâ — matmazele nezâret etmek üzere iki hizmetçi tayin etmelisiniz, ki bunlar nöbetle icrâ-yı memûriyet etmelidir; vazifeleri ise, hiçbir vakit matmazele ellerini yorganın altına almaya meydan vermemektir. Bu nigeh-bânlar gece, gündüz ve bâ-husus geceleri fevka'l-gâye dikkatle ifâ-yı memûriyete mecbur olmalıdırlar.

Sâniyen — yatakta ve kanapede oturmak murâd ederse ayakları uzatılmış bulunmalı ve hiçbir vakit ayaklarını altına almaya müsâade olunmamalıdır.

Sâlisen — hafifçe merâretli bir su vereceğim, uyanık bulunduğu zaman ve bâ-husus taâm etmeden ve ettikten sonra ve esnâ-yı taâmda birer fincan olsun içirmelisiniz.

Râbian — ben gelinceye kadar çarşaf asla değiştirilmeyecektir. İkinci ricam da şerâit-i erbaayı mühim olmak üzere, telakki ve icrâdır. Ben üç gün

sonra, bir vizite veririm.” deyip, veda eyledi.

O gün akşama kadar nıgeh-bânlığı pederle valide icrâ eyledi. Gariptir, ki matmazel ikide bir de ellerini yorganın altına uzatmak ister ve her defasında şiddetle mani olunurdu. Bâ-husus hikmetini idrâk etmediklerinden, gerek doktorun vuku’ bulan men’ne gerek Kerime Hanım’ın bu bâbdaki tehâlûğüne taaccüb ederlerdi. O geceyi de, hizmetçilere emanet edemediklerinden, zevc ve zevce münâvebeyle geçirdiler.

Matmazel bu hastalığa uğradığından beri, gâyeti sabahları biraz uyku uyuyabilip, mâ-adâ evkâtta bî-dâr bulunurdu, o gece harikulâde olarak, gurub-ı şemsden üç saat sonra, bir tatlı uykuya dalarak, tulû’dan dört saat sonraya kadar on üç saat bilâ-fâsıla uyku uyudu! Peder ve mâder ârız olan bu nevmî ilacın tesirine haml eylediler. Lakin o gün matmazelin simasında bir tarâvet olduğu gibi, iştiâsı da fevkalâde idi.

Matmazel hiç vukuğu yok iken, o gün öğleden sonra tekrar uykuya yattı; ve o ve ertesi geceyi de minvâl-i meşrûh üzere, imrâr ettiğiinden, üçüncü günü matmazelin vechinte iki seneden beri görülmemiş açık bir penbelik ve letâfet-bahşâ bir zevnak ve ân-ı meşhûd

[s. 180] idi. Biraz sonra, hekim geldi; üç gün içindeki tebdilât-ı garîbeyi müşâhede eyledi. Yine çarşafi eliyle değiştirip, onu da konsolun diğer gözünde hıfz ettikten sonra, evvelki ilaçtan bir hafta idare eyleyecek şey daha yazıp, vesâyâ-yı malûmeyi te’kîd ve tekrar ve kendisinin bir hafta gelmeyeceğini ifade ile çıkıp, gitti.

Müdâvâtın beşinci günü yani viziteden bir gün sonra matmazel yataktan bilâ-istiâne kendi kendine kalkarak, pencerenin önündeki koltuğa oturdu. İki yıllık bir hastanın beş gün zarfında bu derecelerde tebeddül ve bu kadar iktisâb-ı âfiyet ve dermân etmeliği ise hâne halkınca bir vak’a-i azîme hükmünde tutularak, büyükte küçükte, fevkalâde bir şetâret, bir sürûr peydâ oldu. Zira o âlî ve azametli bina haricen ne kadar latif ise dâhilen dahi o nisbette müzeyyen olduğu halde, gerek hâne halkına ve gerek eşyâya bir hüzn, bir sönüklük çökmüş ve güyâ o kıymetdâr-ı müzeyyenât — bazı edyândan cârî olduğu üzere — mevtâyaya giydirilen libâs-ı girân-bâhâ gibi; lisân halleriyle matem-i ezhâr etmekte bulunmuş idi.

Hâsılı genç tabib ikinci vizitesinde matmazeli me’mûlünden birkaç kat ziyade bularak, yine çarşafi eliyle değiştirip, hıfz etti. Ve o gün

hafifçe bir kana kana şarabı tertîb ederek, bir hafta taâmla ona müdâvemet etmecliğini tenbih etti. Üçüncü vizitesi, ki müdâvâte mübâşeretin on sekizinci günüydü; matmazelin siması hemen iki senedir gâib eylediği behcet ve letâfeti hâiz olmaya başlamış ve bununla beraber, birçok zamandan beri idâre-i kelâmında imsâk eden lisâmı açılıp şirin-i güftâr ile bülbüller gibi gül-efşân beyân olmaya âgaz eylemiş idi. Hatta matmazel o gün araba ile (**boadubelunu**)ye gitmek istedi. Zaman ise mevsim-i behârın vakt-i kemâli olduğundan, tabib kendini muhafaza etmek ve arzu eyler ise, çayırlarda biraz da gezinmek üzere, fart-ı memnûniyetle azîmetine müsâade eyledi.

Hâlbuki, matmazel ellerini yorgan altına uzatmak merakından cidden fâriğ olmuş ve çünkü hikmetini bi't-tecrûbe anlamış idi. Hâsılı tedaviye mübâşeretin tamam otuz birinci günü idi ki, Doktor Rene vaktiyle müdâvât eden Paris etibbâsından on iki zâtı mest-i tashîb olduğu halde zuhur etti. Etibbâ matmazeli şifâ-yâb olmuş görünce hayretlerini ketm edemeyerek, hekimin kim olduğunu ve tedavinin ne yolunda icrâ edildiğini sormaya başladılar. Rene cevap vermedi. Fakat kızı yatırdılar; menâfiz-i sadriyyeyi

(misma')lar vasıtasıyla dinlediler; vereme delâlet eder bir şey hisseyleyemediklerini ve azâ-yı dahiliye-yi sadriyyenin salâbet ve sıhhatini müttefikân beyân eylediler.

Nihayet Rene verdiği bir işaret üzerine matmazel dışarı çıktı. Konsolda ayrı ayrı muhafaza olan çarşafı ihrâc ve teşhir edildi. Rene birinci çarşafı açtı, ki ortası arpa suyu dökülmüş gibi, sarı, sarı bir hayli lekeyi hâvî ve lüzûcetli bir maddenin kurumuş, kalmış olduğunu salâbeti gösterir idi.

İkinci çarşafı da açtılar. Onda ise topu iki yerde birer franklık kadar leke bulundu. Üçüncü, dördüncü, beşinci ise serildiği gibi, [s. 181] tertemiz kaldırılmış idi. Hekimler bir manâ veremediler! Onun üzerine Doktor Rene şu suretle teşrîh-i merâm eyledi:

“Mektepte hıfzû's-sıhhat desturlarını tederrüs ederken istinnâ-bâlid bahsini layıkıyla mütâlaa etmiş ve doktor (Roza)nın nisvân hastanelerine dair verdiği malûmât-ı mufassala sırasında kadınlardan istinnâ-bâlidî âdet edenlerde sillü'r-ıeye müşâbih ve keşf ve tedâvisi asîr hastalıklar zuhur eylediğini ve imâret-i müteaddidesini adeta ezberlemiş idim. Matmazelin hastalığı ilânını

gazetelerde görünce aklıma bu hastalık geldi. Zira ilânda bu kadar etıbbâya mürâcaat edilmiş olduğu halde “illetin sahihan verem olup, olmadığını bile keşf” edilemedikleri muharrir idi. Bir kere hastayı görmeyi arzu eyledim. Pederlerine mürâcaatla matmazelin odasına girdim. Yatağının başında birkaç dakika simasını muâyene eylediğimde, vechinteki alâimi istimnâ-bâlidin davet eylediği ilâmâta muvâfık buldum. Zira gözlerinin etrafını mor bir halka ihâta etmiş ve gözler hücrelerine gömülüp, adeta fersiz bir halde kalmış ve simasını kurşunumsu bir renk istilâ etmiş idi. Kendisi ise baygınlıktan yeni ayılmış adamlar gibi bir nev’ gaşy ve sükûnet içinde idi. Hâlbuki ben bu muâyenede iken matmazel — isâbet-i zannımı takvîye için — kâr ile meşgûl idi. Onun üzerine tedâbir-i lâzımeye mürâcaat ettim. Ve dâhilen dahi kuvvet-i hazme medâr olmak için biraz zamg ile karışık kana kanalı bir su verdim. İşte bi-lutfullah şifâ-yâb oldu.”

(Gazet de Zubitu’nun makalesi bitti)

Doktor Rene’nin makalesinde dahi beyân olduğu üzere, bunlara mübtelâ olanlarda eğerçe iştiâda açıklık ve hazmda vakit kalırsa da vücuda za’f ve kesel ve cildin

tarâvettayyiesine halel-i târî olmaklığı ve gözler hücrelerine batarak, etrafları dahi mor bir halka ile çevrelemek mukarrerdir. Hususen zihnin cevdet ve şiddeti ihlâl ederek, i’âm-i fikr ve mütâlaaya mütevakkıf olan umûr-ı akliyeye kâdir olamamak ve meflûc adamlar gibi düşündüğünü meydana koyamamak ve istediği vechle düşünmemek ve hâssa-i intikâl ve idrâkden muattal olmak gibi ârızât-peydâ eylemeklığı muktezebâtandır.

Mösyö (Raspay) hıfzü’s-sıhhate dâir olan kitabında der ki “İstimnâ-bâlidî âdet edinenlerin a’sâbında infiâl ve adalâtında vehn ve za’f-ı hâsıl olduğu gibi hafakân ve nabzların tabtabasını sekte-dâr ve kalbe halecân davet eylemek bu illetin levâzımındandır.”

“Bâ-husus kalbe o derecelerde bir kasvet-târî olur ve infiâlât kalbe o kadar rikkat-peydâ eder, ki ednâ bir şeyden incinmek ve binâenaleyh hiçbir sebep yok iken, tefsîri nâ-kâbil bir hüzüin hâsıl eylemek gibi avâriz-ı maneviyeye de ybâdî olur!”

“Hele kesretle müdâvimlerinde cinsinin birbirinden i’râz ve ikrâh etmelerini ve hâlet-i nevmide şehvet-engîz rüyalar görmek, ve umûmen a’sâba tareyân-ı vehmden, âlet-i tenâsül salâbet ve kuvvetinden düşmek,

ve mecrâ-yı bevde müzmen bir iltihâb-peydâ olarak, ıstılâhat-ı şer'ide meziyy denilen seyelân-ı kesretle zuhur etmek gibi hallerin vuku'unu intâc eyleyeceği mücerrebâttandır." [s. 182]

Nisvânda dahi benzer ve mehîlin ihtirâşıyla beraber müzmen bir iltihâbı ve dâimi surette seyelân-ı ebyâz ve ihtinâk-ı rahmı ve ıstılâ-ı hamzda (sime) denilen bir nev' sar'ayı ve inkıbâz-ı derûni icâb eyler, ki müdâvâtı nâ-kâbil ve mutlaka mühlikdir:

Şunu da beyândan geri duramayız, ki bu fi'l-i seyyi'-i itiyâd edinenlerde vereme cüz'i bir isti'dâd olduğu halde onu takviye eylediği gibi sağlam adamlarda dahi bazen bi'l-hâssa veremi davet ve intâc eyler.

Bu meleke-i seyyienin men'i kâbil midir?

Fi'l-hakika illetin netâyic ve haymesini haber verip de men'â hakkında çare düşünmemek olmaz?

Hâlbuki serd eyleyeceğimiz çarelerine bizim değildir; illetin mehâliğini beyânda olduğu gibi, bu hususta da vazifemiz tercümanlıktan ibâret kalır.

Makalemizin ibtidâsında söylediğimiz vechle istimmâ-bâlid ekseriya küçükten başlar. Binâenaleyh etfâlde bunu âdet edinmeye meydan vermemek, sabahları yataktan

çıkarılmak ve mekteplerde gözetilmek ile olacağını bilâde ifade etmiş idik, olur da ise yine bunları mümkün olduğu kadar nezâret altında tutmak ve tenha odalarda ve izbe mahallerde yalnız bulunmalarını men' etmek ile alışmaktan muhâfaza mümkündür; zira çocuklar binlerle edilen tecrübelerle sâbittir, ki yalnız buldukları zamanlarda be-heme-hâl âlet-i tenâsüllerini kurcalamakla meşgul olurlar. Hatta illet-i mezkûreyi âdet edindikleri maznûn olan büyük adamları dahi yalnız kalmaya meydan vermemek ve gündüzleri meşgul edip, geceleri galebe-i nevme kadar yorultmak ve sabahleyin uykudan uyandığı vakitten evvel yanında bulunmak gibi, tedbîrler illet-i mezkûreden kurtarmaya sebep olur.

Hususiyle riyâziyet-i bedeniyyenin bu bâbda dahl-i küllisi vcardır. Binâenaleyh galebe-i şehvetle şu hâlî gelince edinenlere jimnastik icrâsı, bâ-husus yatağa yatmazdan evvel icrâsı bi't-tab'âsabı yorup, vücudun rahatını ve davet-i nevmî istilzâm ederek, fi'l-i mezbûriortaya ta'lîke medâr olur.

Avrupa'da bazı delikanlıların azîmü'ş-şehve olanlarını tiyatrolara gitmekten men' ve muharrik-i şehve tasâvir-i seyr ile bu yoldaki

müellifâtan mahrûm eylemek gibi, tedâbir ile bu fi'l-i tahatturdan mehcûr ederler. Hususen meşâgil-i zihniye ve seyâhat ve mucib-i tenezzüh olur mahallerde gezmek illet-i mezkûre mübtelâlarını kurtarmak için düşünölmüş ve bi't-tecrûbe semeresi görölmüş çarelerdendir.

Bu bâbda en ziyade riâyet olunacak şey mübtelâyâ bir güne nasihatte bulunmak ve tedâbir-i mâniaya teşebbüsde dahi kendisine hissettirmeyecek surette hareket eylemektir zira çocuğa (Bu iş fenâdır!) demek bu işi işledikten ziyade muzırdır; ve bir büyük adama dahi bu bâbda nasihate kalkışmak şehveti sözle kestirmeye çalışmak kadar beyhude bir tedbîrdir. Çünkü böyle bir illete mübtelâ olanın muhâkemât fikriyyesine sözle galebe mümkün olamaz. Onun eslem yolu mümkün olduğu kadar yukarıki tedbirlerden hangisi kâbil ise onu icrâyâ teşebbüsdür.

Bazı güne endişler, dar pantolon giydirmemeyi dahi cümle-i tedâbirden addederler! Onu [s.183] düşünmezler ki, bir delikanlının (moda)sına müdâhale etmek hiç kâbil olamaz. Hususen dar pantolon

giymekle bol şalvar giymek esbâb-ı mûcibe veya mâniadan addolamaz.

(Bir Doktor)

Tıp ve Tarih

Onüçüncü Lui – ve Vefatı – ve Tedâvi Eden Etibbâ

“Luvr şehrinde akd olunan bir tıp konferansı mazbatasından hulâsadır.”

(Doktor Korlio)

—

Asr-ı hâzır tarihine yaklaşıldıkça kralların suret-i vefatı adeta tıpça bir fıkra-i latîfe ve tarihce bir eğlence müzillesine iniyor!

Kendi selefi Üçüncü Henri gibi Dördüncü Henri'nin vefatı dahi bizim için adeta bir teşrih mazbatasından ibâret kalır (*)mayısın ondördüncü Cuma günü ba'de'z-zuhr üç nihayet dört saat sonra idi, ki şiryân-ı arakînin yaralanmasından dolayı birkaç dakika zarfında vuku' bulan bir ölümün suret-i vukû'ını keşf ve tayin için karnına iki darbe-i sakin ettirildi.

Dördüncü Henri ancak elli üç yaşında olarak vefatında (Mari Dö Medisi) nam yeğeni ile üç oğlan ve üç kız bırakmış idi, ki şunlardı:

*1613 senesi Raveyas namında bir papaz tarafından hançerle idâm olunmuştur.

Birincisi Onüçüncü Lui vilâdeti
1601
" Elizabet Dö Frans " 1602
" Kristin Dö Frans " 1604
" Dok Dö Releân " 1607 "
Gaston Dö Releân " 1608
" Henriyet Mâri " 1609

B(e)

Onüçüncü Lui 1601 senesi
eylülün yirmi yedinci günü
(**Füntenblu**)de dünyaya geldi.

Hîn-i vilâdetinde nefesini rahat
alamaz idi. (Luiz Burjuva) nam kabile
kraliçeyi doğurttuğu zaman çocuğun
nefesini dar aldığı görünce, sâir
çocuklar hakkında edilen muâmelatın
aynını Pernes hakkında dahi icrâ
zımında kraldan aldığı müsâade
üzerine, yüzüne şarap serpmiş imiş.

(Kiyemo) nam cerrah ise
çocuğa bir kahve kaşığı şarap içirmiş.
Bundan mâ-adâ başını vücudunu dahi
şarap ve zeytinyağıyla yıkamışlar.

Binâen-aleyh Pernes bir çığlık
kopararak nefes almaya başlamış.

Çocukluk evâni içinde bizim
için mucib-i istifâde olacak bir hâl
yoktur.

Vücutça iri yapılı, kemikleri
büyük, adalâtı yerinde, iyi besilenmiş,

pamuk gibi nazik, kızıl tenli, kaviyyü'l-
bünye bir çocuk olarak, başı iyi biçimli
ve cesâmeti muvâfık-ı fen, saçları
siyahça, gözleri neftî, burnu kök
tarafından içeri doğru çökmüş, ve uç
tarafından kalkmış yani cüz'ice dışarı
kıvrık kulakları mu'tedil idi.

Dört ay zarfında dört murzianın
sütünü kurutuncaya kadar imiş, ve ilk
diş ağrısını 1602 nisanının onikinci
gecesi çekmiş [s. 184] ve ondördüncü
ayında emeklemiş idi!

Ahlâk cihetine gelince: Pek
hâhiş-ker ve heves-kâr ve ma'ned ve
seriü'l-intikâl ve mütefekkir bir halde
olarak, bazı kere dalgınlıkla kendisini
gâib eder giderdi. Kendi terbiyesi
hususunda mücâzât-ı cismâniyeden
dahi âzâde olamayıp, Fransa'ya kral
nasb olunduktan sonra bile,
mürebbiyesi tarafından bu çocuk birkaç
kere kamçı yemiştir!

Karılar elinden erkekler eline
intikâl ettiği zaman; Mösyö Dö Söve
lâlalık hizmetine nasb olundu; ve (Dö
Luin) namında bir çocuk dahi
refâkatına verildi. Fakat Lui'yi kendi
tabibi (Hervaret) kadar kimse
sevmemiştir. Lui az çalışır kuşlarıyla
meşgûl olur, ve bakırdan top döker,
gülleler tasnî' eder, paralar darb eder,
reçeller kaynatır idi!

Bahçivanlığa dahi merâkı olarak, hele berberlikten pek ziyade lezzet-yâb olduğu cihetle, bir gün sary zâbitânını umumen tıraş etmiş ve yalnız çeneleri üzerinde birer parça tüy bırakmıştır! Hatta bunun üzerine bir de türkü çıkardılar.

Bir beste bağlayacak kadar musikî-şinâs, oldukça boya sürecek raddede ressam olarak, üstâdı Mösyö Dö Nevyeres idi.

İşte Fransa'yı idare eden Pernes'in merâkları bunlardır. Lakin bu merâkların her biri onları kendisine telkîn edenlerin birer suretle menfaatini mucib olmuştur.

Üçüncü Lui ondört yaşında buluğa erdikde yani 1615 senesi teşrîn-i sânisinin yirmi beşinci günü Üçüncü Filip'in kızı olup, İspanya varisi bulunan, (An dö Teriş) ile tezevvüc eyledi. Resm-i nikâh Bordu'da (Bordeauxs) icra olunarak, yine o akşam iki çocuğu bir yatakta yatırdılar. Lakin bu hâl yalnız yerini bulsun maksadıyla idi. Zira zevc ve zevcenin mürebbiyeleri dahi odada beraber yattılar.

1616 senesi teşrîn-i evvelinin otuz birinci pazartesi günü Onüçüncü

Lui adeta ağırca hastalandı. İletin buhrânıyla kendisini gâib etmiş olduğundan, ilk defa olmak üzere (Menar) nam cerrah yed ile ertesi günü kolundan kan alınmıştır. (Menar) kraliçe validenin cerrâhı idi.

(Basumiyer)in rivâyetine göre Onüçüncü Lui zevcesiyle ilk defa olmak üzere 1819 senesi şubatı içinde zifâf etmiştir, ki izdivâcının dördüncü senesi evâilinde vuku' bulmuştur! O zman onsekiz yaşında idi. Hatta deniliyor, ki kral pek ziyade mahcubiyet göstermiş olduğundan, Kraliçe An dö Teriş canı sıkılmıştır!....

1622 senesinde yani zifâfın üçüncü senesi kraliçe hâmil oldu. Fakat nisanın onaltıncı çarşamba günü altı haftalık bir cenin ıskât eyledi. Bu sukut kraliçenin tecrübesizliği münâsebetiyle Düşes Dö Luin ile şakalaşırken düşmesinden neş'et etmiştir.

Lui sert, nev-perrân, dalgın, (*)mahcûb bir şey çıkmakla beraber, izdivâcını müteâkıb müşârün-ileyh [s. 185] Düşes Dö Luin tarafından baştan çıkarılmış idi. Fakat Madamistediği gibi muvaffik olamadığından, intikâm masdıyla ile genç kraliçeye fuş ve

*Lui'de bir iki defa sumna bevliz eseri zuhur etmiştir ki uykuda iken insanı gezdirir. Bir illettir Arabîde (taifü'l-leyl) denir.

sefâhat telkîn ve ihtilâfını fenn-i efsâd eyledi.

(Dok Dö Bukingam) gibi bazı sefirlerle olan maceralar tarihçe vakâyi' meşhuredendir. Kral bi't-tabî kiskanırdı; fakat kraliçe pek ustalıklı hareket eylediğinden, zevk-i şuhâne eğlenceden ibâret zannolunurdu!

Kralın hissiyât-ı şehvâniyesi pek az idi. Bununla beraber sert ve dindar bir adam olarak, hatta pek meşrû'zevklerden bile perhiz ederdi.

(Mari Dö Hütful) ve (Lutiz Dö La Napat) ile rivâyet olunan macerâyı şehvâniyesi sırf iftiradır.

Kocasının bu soğukluğu kraliçeye pek ziyade sû-i te'siri mucib olurdu. Hatta karı bütün bütün boşanmayı dahi kurdu. Bir aralık da kralın idamıyla biraderi Gaston Dö Relean'ı iclâs etmeyi düşündü. Fakat bazı taraftan buna mevâni' zuhur etmesiyle muvaffik olamadı.

1627 senesi temmuzunun altıncı pazartesi günü (Urşil) aleyhine hareket eyleyeceği esnâda Lui hastalandı. Dişleri takırdayarak, vücudu şiddetle titreyerek, sıtma ile yattı. Hastalığı teşhisde hekimler ittifâk edemediler. Hastalık ise devam ederdi. Mâh-ı mezkûrun yirmi dokuzuncu günü (Boten) nam cerrah kan aldı. Ağustosun ilk günü hastalık hala

devam eder, kral ateşler içinde yatar ve buram buram terler döker idi. Müshiller verildi, 19.uncu günü bir zâtü'l-cenâb zuhur eylediğinden, 6 (unz) kan aldılar. Hastalık da bertaraf oldu.

1625 senesinde (Ayitre) sahrasında (Ruşel) pîş-gâhinta kralı bir hastalık daha yakalamış olduğundan, derhâl tabibi Herval'd'i getirdiler. Kezalik bir kan alınarak, kral bundan da kurtuldu.

1630 Temmuz ibtidâsında (Sava) muharebesi esnâsında kral ordugâha giderek, (Sen Jan Müril) nam mahalde hasta düştü. Hastalığı yine sıtma imiş. Kan alındı; ve şehir-i mezkûrun onüçüncü günü müşhil verildi. Fakat ondokuzuncu günü sıtma daha ziyade arttı. Nihayet yirmi beşinci günü biraz kendini toplayarak, mahal-i mezkûrdan hareket eyledi. Meğer bu hastalık esfelde zuhur eden bir çıbanın humması imiş. Sonra çıban dahi baş gösterdi.

Şu tashîh-i mizâc ile beraber kralın sıhhati yine mütezelzil idi. Senesi mezkûre eylülünde kral yine keyifsizlendi. Bu defaki hastalığı dahi bazı sıtma sademâtı idi.

Lakin şehir-i mezkûrun yirmi beşinci günü sıtma o kadar şiddetlendi ve kral o raddede muztarib oldu ki, hayatından dahi ümit kesilmeye başladı

yirmi yedinci günü Lui'nin vefatına edilmişti. Nasılsa teşrîn-i evvelin ilk günü sıtma şiddetini hafif eyledi. Kral dahi kendini toplamaya başladı.

1637 senesi kânun-i evvelinde kraliçe hâmil oldu. Üçüncü Lui bir varise sahip olmaya yaklaştı. Onaltı sene akimlikten sonra kraliçe cenâbları 1638 senesi eylülünün [s. 186] beşinci günü (Sen Jermen) de bir erkek çocuk dünyaya getirdi, ki 14üncü Lui'dir.

1640 senesi evâilinde bir şiddetli damla isabet ederek, kralı esîr-firâş eylemiş idi. Bunun vuku'undan biraz evvel daha bazı sademâtı sebkât etmişti. Fakat kral cenâblarıbabalıktan lezzet-yâb oldu. Zira yine bu sene (An Dö Teriş) (Dük Danjö)yi tevellüd eyledi, ki muahharen — Dük Dorlean — olan çocuktur.

Lakin 1643 senesinde kralın sıhhati zevâle yüz tutmaya başladı. Maa-mâ-fih bir familyadan olan eslâfi kral için medâr-ı ümid olabilirdi. Zira pederi bir kazâ-i nâgehani ile elli üç ve validesi Mari Dö Madisi altmış dokuz yaşlarında vefat etmişlerdi. Kardeşi Dük Dorlean dört yaşında vefat ettiyse de Gaston Dorlean elli iki ve hemşiresi

Elizabet 42 ve diğer hemşiresi ve Viktor AmededuSavua'nın zevcesi Kristin 59 ve diğer hemşiresi birinci ŞarlDangilter'in mahvelesi Henriyet 60 yaşında vefat etmişlerdir.

Bundan mâ-adâ Lui'nin ömrü bir kânun-ı sıhhat dairesinde güzâr etmiş idi. Hiçbir şeyde ifrât etmez, sıhhatçe bir kusuru bulunmaz idi. Zâhirde krallık ederdi. Fakat hakikattebâr-ı hükümet (Rişalyö) nün omuzlarında idi (*)

1643 senesi Şubatının yirmi birinci günü kral cenâbları (filuks ipatik) hastalığıyla yatağa düştü. Bu ayın nihayetine kadar bir hâl üzere devam eyledi.

O bâbda tutulan jurnal:

Fî 1 Nisan — Hasta bütün gün oturdu. Ve birkaç ufak resim yapmakla eğlendi.

Fî 3 Nisan — Biraz gezindi. Fakat onbeş yirmi adımdan sonra, tevakkuf ve kuûda mecbur oldu. Bu geziniş son geziniştir. O günden sonra, bir daha giyinmedi.

Fî 19 Nisan — Biraz farklıca. Kendisi diyor ki: “*Marazımın şiddetini ziyadesiyle hissetmekteyim*”

*Rişalyö (Dük Dö Kardinal) Onüçüncü Lui derunda müdür-i umûr-ı devlet idi. Sarayca o kadar nüfuzu vardı ki, vefatıyla hitâm bulan mesnedinde bir kere maksadının hilâfetine hareket görmemiştir. Hatta birgün kendisinden dostunun biri müşârün-ileyh bunca seneler

nüfuzu altında nasıl zebûn edilebildiğini suâl eyledikde “*Bir akl-ı metînin akl-i zaif üzere der-kâr olan galebesiyle zebûn ettim*” cevabını verdiği tarihçe meşhurdur. Rişalyö 1642'de elli sekiz yaşında vefat etmiştir. İleride tercüme-i hâli neşrolunacaktır.

Fî 20 — Nisan Pazartesi. Kralın hastalığı ehemmiyet peydâ ettiğinden, ser-tabib (Bovar) ve (Şiku) ve kraliçenin hekimi (Votiye) ile Konrad gibi sâir etibbâ bi'l-müşâvere, dârü'l-ma'rûf tebâsından (Mişel Dölaveyin) nam zâtı ve refiki (Rene Muru) yu istediler. Hastanın zaifi bir kemâl idi. Hergün ince ince öksürür, ve sabahın on ve oniki saatleriyle ba'de'l-zevâl saat onikiye kadar öksürük devam eder, balgamı ziyade ve siyahça idi. Hekimler marazın [s. 187] ehemmiyetini teslim ile (filkus ipatik ve fevr-i atik) dedikleri maraz bu olduğunu hükm eylediler. Lui dahi zevcesini kral kaim-makamı tayin eyledi.

Fî 21 Nisaan — Fena bir gece; şiddetli istifrâg; veliaht Lui vaftiz olundu.

Fî 22 Nisan — Fena gece.

Fî 23 Nisan sabahın saat altı buçuğunda krala bazı tedâbir-i tıbbiye icrâ eylediler.

Fî 24 Nisan — Biraz iyilik göründü. Şimdiye kadar hastanın kabul etmemekte olduğu (periz dö rubarb) ilacı verildi. Ortalığın serinliğinden hoşlanıyor. Akşamüstü biraz iyileşti.

Fî 25 Nisan — Biraz daha iyi. Hele gündüzü daha âlâ.

Fî 26 Nisan epeyce.

Fî 27 Nisan — Gecesi fena.

Fî 29 Nisan — Epeyce iyi.

Fî 30 Nisan — Kezâ.

Fî 1 Mayıs — Gecesi de gündüzü de fena.

Fî 2 Mayıs — Fena.

Fî 3 Mayıs — Hala öyle.

Fî 4 Mayıs — Kezâ

Fî 5 Mayıs — Hergün saat ikiye doğru sıtma şiddetini artırıyor. Uyku yok, bazı dalgınlık bile vâkı' olmuyor.

Fî 7 Mayıs — Pek fena.

Fî 8 Mayıs — Pek fena: Hasta güçlkle tekellüm eyliyor; ağzına bir şey koymuyor: Bu akşam safrâvî ve şiddetli bir gaseyân.

Fî 9 Mayıs — Gündüz pek fena. Akşamın saat dokuzunda tıkanmaklık eserleri.

Fî 10 Mayıs — Pazar — Pek fena. Eğri emzikli bir çay ibriği vasıtasıyla cem' edilmiş. (Şebnem) verilmek istenildi. Saat dörde doğru uyku geldi. Ağız ve gözler aralıkça idi. Saat altıya doğru can havliyle sıçradı kalktı. Ve rüyasında Dük Dankey'nin İspanyollar üzerine galebe kazandığını söyledi. Saat altıda baygınlık ve tıkanıklık avdet etti. Ve vücudu kürki gibi soğudu. Sabahın üçünden dördüne kadar sol tarafında gayet şiddetli bir veca'dan şikâyet etti. Ağrı yatan yerine sıcak süt dolu bir domuzşirdini

koydular. Ağrı yavaş yavaş sükûnet buldu. İstifrâğ yine başladı.

Fî 11 Mayıs — Gündüz pek fena, şiddetli ağrılar, meşakkatli öksürükler var, içmesi için hallolunmuş arpa ve bir miktar süt verildi. Öksürük biraz sükûnet buldu. Uyku avdet etti. Fakat akabinde karın ağrıları şiddetle zuhura başladı.

Fî 12 Mayıs — Fena, kral tecdîd-i imân ediyor.

Fî 13 Mayıs — Pek fena. Kendinden bî-haber. Sayıklayışlar. Ve perâkende ve perişân lakırdılar. Sabahın saat ikisinde kendinden geçti.

(Mâ-badı yedinci nüshada)

Zekâ-yı Hayvanat

Fare

—

Fare hangi hayvanatın en kıdemlisidir: Aile-i beşerle intiâş sever; çünkü cemiyet-i beşer arasında maîşetin sühuletli ve havâyicinin mezbûl olduğunu fâriktir. Erbâb-ı servet hanelerini fukara [s. 188] hanelerine tercih eder. Hâlbuki, hükümdarların saraylarını dahi ziyaret eylediği halde oralarda ikâmeti nadiren ihtiyâr eder. Çünkü sarayların duvarları metîn ve

müstahkem olduğundan, öyle kovuklar, delikler bulunmadığı gibi, kolayca da delip deşemediğinden, mesken-i ittihâz eylediği yerler daima âdî hanelerdir.

Harekâtı gayet müdekkik-âne ve dûr-endişâne ve bâ-husus nâzik-âne ve zarif-ânedir; beyaz ve uzun bıyıklarının vaz'ında zekâ görünür; çehresinin yaratılışı azamet arz eder. Her asırda ve her millet nezdinde farenin zekâsı müsellemdir; fakat mecbûl olduğu zekâyı suistimâl eden insanlar gibi, fare de zekâsını hile cihetine sarfetmeyi tercih eylediğinden, daima işi, gücü, maksadı, endişesi halkın gafletinden istifâde çalışmaktır.

Bu sagîrû'l-cüsse hayvancık büyük, büyük bahr-i seyâhatlerde ve koca orduların tayy-ı menâzil eyleyişinde insanlara pervâ olmaktan geri durmaz. Tarih-i tabînin rivâyet-i müdekkik-ânesine nazaran vaktiyle Britanya ceziresinde beyaz fareler varmış; şimdi mevcûd olan boz fareler Amerika'nın keşfinden sonra, gidip gelen gemilerle hicret eden farelerdir (*) sâlifü'z-zikr beyaz fareler mürûr zaman ile inkırâz bulmuştur.

*Tahta kehlesi dahi Avrupa kıtasında yok iken Amerika'nın keşfinden sonra bazı eşya ile gelip türemiştir.

Fare aynıyla — ıstılâhımızda meşhûr olan — gür boğazlı insanlara benzer; ne yese karnı doymaz; daima ğzı oynamak ve dişleri bir şey çiğnemek ister. Bu hayvan pek ziyade kuvve-i basaraya mâlik olduğu gibi kuvve-i sâmiaca nihayet derecede bir hiss-i rakîki hâizdir. Uyanık insanla uykuda bulunanın nefes alışını temeyyüz eyler! İnsan beni nev'ini uyanık iken uyumak tavrı ibrâz ile iğfâl eyleyebilirse de, fareyi uyumadığı halde uyku nefesini taklîd ilei pek güç ve pek ustalıkla aldatabilir.

Fare seyahatte de mâhirdir. Mesela istikdârda bulunan fareler meskenlerinde taayyüşe kâdir olamadıkları halde sürüyle ve süratle İstanbul'a geçebilirler. Fakat bu seyahat sabahına gündüzleri icrâ olunmaz. Çünkü fare ekser-i ef'âlini gece icrâ etmeyi savâb addeden eşrârı taklid etmiştir.

Köseleye müteallik eşyaya pek harisdir. Bu sebeple ezmine-i sâlifede tîr-endâzlar yaylarının kirişlerini bunların şerrinden tel sarmakla muhafaza ederlerdi.

Mülâsık-hânelerin duvarlarını delerek birbirlerine işlek ve vâsi'

geçitler açarlar. Fakat duvarları o kadar ustalıkla sakb ederler ki, mesela bir duvarın iki tarafındaki delikler bulunup da tıkanmış ve ara yerde bir tane de fare hapsedilmiş farz olunmasa bile yine kendisi için insanlar tarafından keşfi gayr-ı kabil bir mahrec bırakmıştır, ki böyle bir tehlike vukuunda oradan firari (***) evvelce hesap ettiğine delâlet eder. [s. 189]

Meşhûr hekim Franklin der ki: Fareler evlerden ziyade gemilerde taayyüşü sever; zira kendilerini sefânide mesâkin-i beriyyeden ziyade muhafazaya ve hatta hile ve sirkate ihtiyaç mess etmeden iâşeye muktedirlerdir. Gemiciler bunlar için daimi surette bir kab derûnunda su bulundurmaya mecbur oldukları gibi, yedikleri yemek bakiyyâtını dahi bunların tagaddîsi için geminin sintinesine bırakmaya mecburdurlar. Ez-kazâ veya kasden susuz bırakılacak olurlar ise gemide su bulunması maznûn olan ne kadar kap varsa fareler hücum ederek, bi-eyyi-hâl delipdef'-i atş ederler. Ve delmek mümkün olmadığı halde vuku' bulacak muhâcemelerinin önünü almak gemi

** Sıçan yollarının böyle san'atlı yapılmış olduğu bazı ebniyenin hîn-i hedminde meydana çıkarmıştır; ihtimâl ki, kal'a almakta ve düşman ordusunu basmakta isti'mâl olunan

(şu) yollara 1111 sıçan yolu itlâkı dahi bu vechle mühendis ve keşfi gayr-i kâbil olmasından kinâye olsa gerektir.

halkının ve sa'y haricinde bir emri müşkildir.

Mellâhın yedikleri yemeklerin bakıyyelerini bunlar için saklamaya mecbur oluşları da açlıkla zahire mevzû' olan anbar ve fiçileri delmeye meydan vermemek ve kendi sandık ve eşyalarını dendânlarından masûn bulundurmak maksadına mübtenîdir. Gemilerde öyle yıllanmış (kimi) fareleri vardır, ki değme bir balaban kedi savaşa kâdir olamaz. Hele birkaç tanesi bir araya gelecek olsa behme-hâl kediyi kaçırlar!....

“Şu fıkrayı zekâ-yı hayvanât müellifi (Konstitü Siyonal) gazetesinden nakl etmiştir.”

“(Aleksandr Gurun) isminde bir zat hayvan mübâyaası için (Milufdal) kasabasına azîmetle orada bir hanede ikâmet etmiş idi. Bir gece yatmakta olduğu odanın bir tarafında irice bir fare baş göstermiş. Gurun bunu görünce kandilin neşr ettiği hafif ziyada görülmeyecek surette gözlerini aralık bırakarak, ve soluğunu dahi hafifleterek, tamamen nâim tavrı hâsıl etmiş.

“Fare bir müddet başı dışarıda gövdesi sevârihdaolarak, ortalığı derin derin dinledikten sonra, dışarı çıkararak, gayet ihtiyâtkârâne odanın her tarafını layığıyla teftiş ile tekrar sevârihına

çekilir. Gurun ise farenin bu tecessüs ve teftişten bir maksadıolduğunu iz'ân ile vaz'ını asla değiştirmez. Beş dakika mürûrunda fare tekrar sevârihden baş gösterir. Fakat evvelki gibi ne bir müddet tevakkuf eder ne de birdenbire çıkar bu seferki hareketini ağır ağır icrâ eyler. Kendisi tamamiyle meydana çıkınca ardı sıra bir fare dahi zuhur eder. Delikten biraz açılıp da şuâ-i kandilin cevelân eylediği yere gelince, ardından gelen farenin kör ve önündekinin kuyruğunu ağzına almış olduğunu müşâhede eder! Bu aralık bir üçüncü fare daha gelerek, ikisi birden alîli ortada bırakıp birer tarafa savuşurlar. Aradan on dakika kadar bir müddet geçtikten sonra, biri ağzına biraz ekmek ve müteâkıben diğeri biraz sabun parçası almış olduğu halde zuhur ederek, getirip a'mâ olan farenin önüne korlar ve bu vechle bîçârenin karnını doyururlar!”

Şurası cây-ı dikkatdir, ki hem nev'ine muhabbet ve bâhusus muâvenet hususunda fareler bile hayvanlıklarıyla insanlara numune-i ibret olacakmehâsini hâizdirler!..... Müellifi Mösyö Ernes [s. 190] Manol bir evde köpekle beraber büyümüş, beraber taayyüş etmiş bir fare gördüğu vâsıla insandan kaçmayıp, kovuldukta dahi gitmediğini rivayet ediyor!

Demek, ki hayvan hilkaten vahşi olup, bu vahşet zannolunan hâli insanların şerrinden hayatını muhafaza emrindeki tehâşîsinin avârızındandır.

Yine Ernes Manol kitabında ezmine-i sâlifede Lehistan krallarından (Popiel) isminde birinin birkaç nefer amellerini zehirleyip na'aşlarını bir göle attığını ve bunlar çürüdükten sonra, mevâd-ı şahmiyesinden nice bebek fare peydâ olarak, saraya gelip Popiel'e zevce ve evladına hücum eylediklerini haddâmın sopa vesâir âlât ile müdâfaaları fâide vermediği cihetle Popiel ile evladı kendilerini su içinde muhafazaya mübâderet ettikleri halde fareler oraya da tehâcümle cümlesini telef eylediklerini hikâye eyliyorsa da bir farenin herkesce meşhûr ve tarih-i tabîi erbâbı indinde mücerreb ve muhakkak olan zekâ ve harekât dakikasını tarif sırasında böyle bir vaka-i muhayyileyi sahihü'l-vuku' şeklinde arz etmeyi bu asr-ı erbâb kalemine yakıştıramayız. Binâenaleyh bunu esâtîr-i evveline kâil olan eski Yunanlılarla fikarât-ı muhayyile tasnî' etmekte maharetleri der-kâr olan İran şuarâsı asârında görmüş olsa idik ma'zûr görürdük.

Farenin zekâ ve mahâret hilekârânesi hakkında bir zâttan mesmû'm olan iki fikradır:

“Kırım meselesi hengâmında mum ve zeytinyağı gibi esbâb-ı tenvîrin galâ-yı fi'yeti cihetle birgün evde bütün kış idare olunmak üzere, birçok mum dökmüş ve galata kâri bir büyük yeşil sanduka her mey yer vuzıada istif eylemiş idik. Fakat mumlar konulduğu zaman ta'dâd edildiğinden, her geceki sarfiyât-ı mu'tâde ve fevkalâde hesaplundukta, mumların yaz ortasına kadar idareye kâfi olduğu anlaşılmıştı. Binâenaleyh evin havâyic-i rûz-merresi miyanında en mühimlerinden biri olan şu mum gâilesi bertaraf olduğundan, akşamları lüzumu kadar çıkarıp, yakar ve şu'lesine toplanıp keyfimize bakar idik. Aradan bir ay mürûr etmiş idi, ki henüz şitânınmübâdisinde idik. Bir de mum çıkarmak üzere elini der-enbâr eden bir feryâttır etti. Hepimiz odadan fırlayıp, hikmetini sual eyledik “*Sandıkta mum kalmamış!*” cevabını verdi. — Canım ne söylüyorsun?! Altı aylık mum döküldü henüz bir ayı geçmeden nasıl bitermiş? dedik — İşte sandık burada gelin sizde bakın! Dedi. Bir de bakalım ki, fi'l-hakika sandık tamtakır!...

Evimizde uğursuz olmadığı gibi uğuru dahi girse mum çalacağı malum olduğundan, mumların fareler tarafından aşırılmış hem de bir iki gece zarfında aşırılmış olduğuna itminân

hâsil oldu. Sandığın bulunduğu mahalın etrafını aradık. Nihayet duvarın yanındaki tahta kaplamada bulunan vâsi' bir sevârîhında mum bulaşıkları görülmesiyle kaplama sökülerek, mumları tamamıyla orada bulduk.

“Garabet neresindedir bilir misin? Mumlar sandıkta nasıl mevzu' idiyse yine öyle [s. 191] duruyordu. Mesela alt sırası yirmi mumdan ibaret ise ikinci sırada ondokuz, üçüncü onsekiz olarak, ilâ-âhire irtifâ' ettikçe sıraların adedi tenâkus etmesinden, yine öyle her mey bir şekil peydâ olmuş ve hatta fitil tarafları bir tarafa ve dipleri bir tarafa getirilmiş idi!.....”

(Diğer)

Tophane'de Kolağası Kahvesi diye meşhur bir kahvehane vardır. Orada garip bir fare vakası sebkat etmiş ki, vakanın zamanına yetişenlerden elân bir hayat bir hayli zevât bulunsa gerektir.

Kahvehandede geceleri bir bekâr kurabiyeci yatarmış. Fakat adam sepetini kahvehanenin her neresine koysa gündüzden mütebâki kurabiyeleri geceleri farelerin elinden kurtaramazmış. Nihayet kahvehanenin fare gelebilecek ihtimâl bulunan ne kadar deliği, deşiği varsa hepsini tıkamış fakat ertesi günü sepette yine kurabiyeden eser görmemiş.

Gece olmuş halk dağıldıktan sonra kahvehanenin kepenklerini kapayıp, ve kandilin fitilini her gecekinden şu'leli yakıp, sepedini kasden görebilecek surette ortaya koyarak, hâb-ı hargûşa varmış. Aradan birkaç saat geçmiş gelen giden yok! Hâlbuki kurabiyeci şayet nefes alışımından uyanık bulunduğunu hissederler diye soluğunu uyur adam soluğuna taklîd etmeden adeta halecâna uğramış.

Sabaha yakın sepetin üzerinde bulunan kâğıtların çıtırtı peydâ ettiğini hiss ile, biraz göz kaydırmakla, kâğıtların hareket eylediğini görmüş. Bir de bakmış, ki farenin biri ağzından bir kurabiye olduğu halde sepetten inip, dört beş hatve odada tavandan yere kadar uzatılmış bilek kalınlığında bir palamara tırmanıp, yukarı çıkıyor! Herife o kadar hayret oluvermiş, ki yatağın içinde taaccübünden donakalmış. İki dakika sonra palamarın ucundan bir fare daha ayrılıp sepete giderek, aldığı kurabiyeyi taşımaya başlamış. Kurabiyeci ise hala farelerin değil bir insanın bile takırtısız patırtısız rabt etmesi kâbil olmayan bu palamarı nasıl asdıklarını düşünüp dururmuş. İkinci farenin palamarın üzerinden indiğini görülmeden yerdeki ucundan fırlaması üzerine asılı olan şeyin

palamar olmayıp içi boş bir boru olduğuna zâhib olmuş. Birde im'ân-ı nazar etmiş, ki asılı olan ne palamar, ne de boru olarak, ön ayaklarıyla yekdiğerinin kasıklarına asılmış kırk kadar iri gemi faresidir; ve hatta yukarıya giden tekrar etmek mecburiyetinde bulunmayarak, en alttaki hevengden (yahut avengden) ayrılıyor, ve yukarıya gittiğinde hevenginüst başına yapıyor. Çünkü aşağıdan eksildikçe yukarıdan uzanırımış!..

Bu halde yanındaki tütün çubuğuyla gayet ihtiyâtkârâne davranıp, bir iyi tasmaladıktan sonra, deliğin ağzından o canlı palamarı koparmış. Ta bir tane kalıncaya kadar gebertmiş...”

Farenin yumurta sirkatindeki mahareti ve zeytinyağı küplerinden yağ içebilmek için icrâ [s. 192] eylediği desise meşhûr olduğu gibi bu hayvanın zekâsı semeresi olarak, teşebbüs eylediği hilenin hadd ü hesâbı yoktur. Eğer olur da kedi ve ukubeti emrinde düşünülen kapanlar ve bir de taşralarda gelincik denilen hayvan olmamış olsa farenin elinden hiçbir şey kurtarmak ihtimâli olamaz.

“Farenin zekâsına müteallik münfâmda meşhûdum olan bir hâli gelecek nüshada tarif edeceğim”

Bazı Cümle-i Hikemiyye

İnsanlar ale'l-umûm “*Sen doğru söyler, müdâheneyi sevmersin*” yollu edilen müdâhenelerden daha çok hatt ederler.

* *

*

İnsanlar için yatakla mezarın farkı birine kendiliğinden yatmasından, diğesine başkaları tarafından yatırılmasından ibarettir.

* *

*

İnsanın ahmaklığının en büyük delili mevttten korkmaklığıdır.

* *

*

İnsanın hakkaniyete muhabbeti hakkaniyetsizlikten mutazarrır olabilmek ihtimaline mebnîdir.

* *

*

İnsan kendisinin zemm ü kadh olunmasını hiçbir lakırdısı edilmemeye tercih eyler.

* *

*

İnsanın ufak tefek hatalarını itirâf etmekliği hatîat-ı cesimesini ihfâ maksadından neş'et eder.

* *

*

İnsan için en ziyade gözetilecek şey hîn-i hâcette af dilemeye mecbur olmamaktır.

* *

*

İnsanın hayvânat-ı sâireye müreccah olması ifade ve istifâde-i merâmdan okur ise söz anlamazlarla sözünü bilmezlere insan nazarıyla bakmak haiz olamaz.

* *

*

İnsana en kaviyyü'l-hâmî zekâsıdır.

* *

*

İnsanın her fiili eşrefiyyetine delil olamaz. Çünkü kendini öldürmekte ef'âl-i beşerdendir.

* *

*

İnsan âhirin kendine müteallik olmayan hatalarını pek kolay affeder.

* *

*

İnsan az söyleyip çok dinlemelidir: çünkü söylemek sarfiyattan ve dinlemek vâridâttandır.

* *

*

İnsan düşmanının minnet-dârî olmalıdır: Zira uyûbunu cümleden evvel görüp, işâa eyler.

* *

*

İnsanı kavliyle değil fi'liyle imtihan etmelidir.

* *

*

İnsan için akıldan a'lâ mürşid olmadığından ona mürâcaat etmeksizin hiçbir kavî ve fiile tasaddi etmemelidir.

* *

*

İnsan kendi ittibâ'mın bile lakırdısını kesmemelidir zira emâre-i hafıkdır.

* *

*

İnsanların hüsn-i sitince ahibbâ-yı fâzılanın te'sirât-ı külliyesi olduğu muhakkaktır.

* *

*

Ferec ve hem zıkr hem husyeteyn ve hem mehbil hem mübeyyizân ve rahm bulunmak gayr-i kâbidir.

Çünkü şimdiye kadar görülen hünsâlarda mesela ya erkeklik veyahut dişilik galebedir. Erkeklik ciheti galip ise zıkr ve husyeteyn ile beraber yalnız bir ferecheyeti tasvir ve arz eder şüfretân ile şefirtân ve mehbil görünür ki mübeyyizâtan ile rahm yoktur. Kezâ

kadınlık tarafı galip ise bunda görülecek zikr de yalnız bazrın adeta zikr denebilecek bir cesâmette bulunmaklığından ibarettir ki bunda da a'zâ-yı sâire-i inâsiyet tmamiyle mevcut olduğu halde husyeteyn mefkudur yalnız bazrın tahtında iki (verem) müşahede olunabilir hâlbuki cevfi ferecde yani şefirtânın ara yerinde (butun) tagbir olunan dökmeler gibi evrâm zaten mevcuttur.

Bununla beraber alet-i inâsiyet tam ve mükemmel olduğu halde görülen zikr ki bazr cesim olduğu malumdur öyle kazîb-i recl gibi kıvâm ve intiâza meyyâl değildir. Yani huccem ve salâbeti tezâyüd eylediği halde kadîbde olduğu gibi tebdîl-i istikâmet yani kıyâm etmesi kâbil olamaz “*Aşağıya mâil olan ucu vakit intiâzda batına doğru asla tereffu' etmeyip bilâkis mütezâyidü'l-hacm olmak mülâsebesiyle fetha-i mehbileye müteveccih bulunarak mücâmaa vaktinde kazibe karşı arz-ı mülâkât eder.*”

Binâenaleyh bazr denilen lahm-i pâre ister hacm-i tabîsinde bulunsun isterse fevka'l-tabîye bir cesâmette bulunsun daima bir halde bulunur; ve büyük olmaklığıyla bir kadın onunla yine hem nev'ine-i mübâzaaya kâdir olamaz.

Hâl böyle iken anasından ünsî olarak doğan bir mer'inin — ba'de berihte mine'l-eyyâm — âlet-i recüliyyesi zuhur etmesi yani ferec ve mehbil ve rahm ve mübeyyizâtan ve kiseler vesâir levâzım-ı inâsiyeti gâib olup da yerine recülde bulunan levâzımın gelmekliği hiçbir vakitte mümkün ve hikmetü'l-hiyeye muvâfık değildir ki hatta olunup da çoluğu çocuğu olduğuna inanmak iktizâ eylesin!

İhtimâl ki bu kadın zaten hünsi olarak fakat zikr ve husyeteynle beraber bir de yukarıda tarif olunan yolda ferec sûriye mâlik olmuş olsun.

Hâlbuki sahifetü'l-ahbârın kavlince vaktiyle kocaya varmış ve ondan birkaç evladı da olmuş muahharen tebdîl-i tabiatla zükûriyet hâsıl olunca bi't-tab' kocasından ayrılıp kendisi için bir zevce bulmuş ve bu kerede erkeklik saffetıyla zevcesinden çocuklar peyda eylemiş!!!.

Havârik-ı âdâttan olarak pek çok galat-ı tabiat şeyler görülürse de derler tebdîl-i asliyeti muhassıran yed-i kudretü'l-hiyeye menût olan bir harikanın şimdiye kadar mesbûk olmaması ve olamamasının dahi yine hikmetü'l-hiyeye menût bulunması cihetle fıkra-i mezkûre sarf-ı ihtirâ'dır.

İlân-ı Hususi

Muharririn şimdiye kadar tehhür neşri matbaasınca hâsıl olan bazı müşkilâta mübni idi. Bu kere ise nefâset-i tertîb ve tab' cihetiyle İstanbul matbaalarına bi-hakkın müreccâh olan (Mihran) matbaası tab'ını der-uhde eylediğinden bundan böyle her mâh Arabi ibtidâsında sırasıyla bilâ-tehîr neşri mukarrerdir.

—

Kâğıt ve mürekkep gibi altınla veya altın hesabına mübâyaa olunan eczâ-yı asliye akçenin râyic-i malûmu hikmetince fevkâ'l-gaye kesb-i galâ etmekliğı muharririn fi-i kadimi olan dört kuruşa kırk para daha zam ile beş kuruşa satılmaklığa mecburiyet vermiştir. Bu cihetle senelik itibâr olunan oniki nüshasına müşteri olanlardan dahi mevzulara verilen bey'iyenin tenziliyle kırk beş kuruş alınacağı ihtâr olunur.

1.7. Yedinci Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 5 kuruş

Yedinci Cüz

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—

Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Cüz Adedi 7

Mündericâtı

Tarih nedir — Tıp, Onüçüncü Lui'nin Hastalığı ve Tedavisine Me'mûr
Etibbâ — Mâ'badı Numara 6 — Mezar Taşları — Serpuş — Düello, Mübâreze-i
Münferide — Mahiyât, Tefsir Nedir?

İstanbul

Maârif-i nezâret celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.

1294

Mihrân Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 28

Malûmât-ı Müteferrika

İçinde bulunduğumuz
ondokuzuncu asıra mühendisler devri
itlâk olursa sezâdır:

Alp Kanalı, Süveyş cedveli,
Kaliforniya şimendiferi, Manş üzerine
köprüatmak veya altına tünel açmak
gibi imâlâtı-ı cesime ve nâfiaya
mühendisler tarafından hemen şu kırk
sene zarfında olunan hizmet ve himmet
hiçbir asırda mesbûk değildir.

Vâkıa ehrâm-ı mısriyye, kale-i
Bâbil, sûr-i Çin gibi kulel ve ebnîyede
akvâm-ı sâlifeyi tefevvuk kâbil değilse
de dünyada taş yonup dağ yapmaya
dağları yarıp yol açarak sükkân-ı
zeminin yek-diğerine olan uzaklığını
yaklaştırmak her halde müreccahdır.

İnsan mesela

(Himalaya)dağlarına taştan nazire
yapsa neye yarar?! Hâlbuki bahrini
yek-diğerine iltikâ ettirecek cetveller
açmak vesâit-i medeniyeyi beyâbân
vahşete kadar ta'mim etmek hem
himmet-i beşere ait bir hizmet, hem de
insaniyete muvafık bir himmettir.

* *

*

Yeni dünyadan eski dünyaya
keşf-i mukâbili bir armağan vârid
olmuştur ki kıyamete kadar bekâsı tabîi
nâm-ı nâmîsi tahtakurusudur. Bazı
tahkikâte nazaran bu hayvan-ı kâmil bir
sene bilâ ekl ve şürb muammer
olabilirmiş. Ya nasıl olmasın ki ebnâ-yı
beşerin hâb-ı gafletinden intihâz-ı

fırsatla sabahlara kadar cildini rahne-
dâr etmekte ve demini kana kana
emmektedirler.

Tahtakurusu Amerika'nın
keşfinden evvel Avrupaca meçhûl ve
Avrupa'ya intişârı ise Amerika'nın
keşfinden sonra vürûd eden bazı eşya
sebebiyledir.

Bu hayvanın en ziyade
barınabildiği ağaç çam ağacıdır.
Hâlbuki çam familyasından olan katran
ağacında bilâkis yaşayamaz. İstanbul
halkının yazları bundan bî-zâr
olmalarına başlıca sebep evlerimizin
eczâ-yı haşebiyyesi galiben çam
ağacından ibaret bulunmaklığıdır.

* *

*

Amerika'da (Baltimor)
şehrinde müşâhir ashâb-ı servetten
(Hobkin) nam zât bir hastane inşası için
üç milyon riyâl ve bir dârü'ş-şafaka
binası için dahi kezâ üç milyon riyâl ve
bunlardan mâ-adâ bir dârü'l-fünûn tesis
edilmek üzere gayet vâsi' bir arsa irâe

ve binasına sarf edilmek için yine üç
milyon riyal ki cem'an dokuz milyon
riyal yani iki milyon iki yüz bin İngiliz
lirası i'tâ eylemiştir.

* *

*

Yine Amerika'da erbâb-ı
yesârdan (Bibudi) namında bir zâtın
haslet-i civânmerdâneye muvâfık
surette bezl ve isâr eylediği atâyâ-yı
azimenin New York Times'da görülen
defteridir.

Dolar

1750000 Londra fukarasına

100000 Baltimor şehri dârü'l-
fünûnuna

2000000 Cenûbî Amerika
ahâlisinin talîm ve terbiyelerine

150000 Belfor şehrinde bir
müze inşasına

150000 Havu, Kulz şehrinde bir
müze inşasına

0050000 Salem şehrinde
umumi bir müzeye

İâne

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Birinci Cilt

Gurre-i Receb

Yedinci Cüz

Mâhiyât

Tarih Nedir? (*)

E(lif)

Tarih-i vakayi' cariyenin hâkisi, ezmine-i mâziyyenin muhyîsi, fazâilin rehberi, ezhânın nâmiye-i terakkisi, zamanın sâîsidir.

Küre-i arz dediğimiz şu cism-i müdevvirde bizden evvel konup

göçenlerin, teşekkül eden hükümetlerin, saltanat süren padişahların, zamanlarında hâdis olan vak'aları, geçirdikleri ömürleri tahrîb ve agmâr veya tesis ve imâr edildikleri memleketleri, sebebiyet verdikleri hadiseleri, uğradıkları beliyeleri, nereden gelip nereye gittiklerini, ne yapıp ne işlediklerini takım takım ve

*Mâhiyât unvanıyla yirmi beş fennî hâvî neşri mukarrer olan kitabımızdan numunedir.

her takımı kendilerine müteallik vakayi' ile ve vakayinin esbabını hakikatleriyle nazar-ı itibarımıza arz eder.

Binâenaleyh tarih ebnâ-yı beşere her zamanda, her bir muamelede destûr-ı harekettir. Çünkü akvâm ve ümemin zindegâsı bu vakayinin teselsül ve teâkubundan ibarettir. İşte o silsilenin bir ucuna yapışılacak olsa insanîyetin bugünkü gününden mübdi olan zaman evvele kadar vusûl müyesser olur.

Her zamanın vukuatı tarihtir. Her anın menkûlatı tarihtir. Şimdiki söylediğimiz lakırdı dahi tarihtir.

Bir şey tasavvur olunamaz ki tarihin elinden kurtulabilsin!: Büyük küçük ağır, hafif her ne ki vâki' olursa kalem bî-tarafânesinden elbette geçer.

Ne söylenilirse tarih işitir, düşünülürse tarih keşfeder. Ne yapılırsa tarih kaydeder. Ne yazılırsa tarih şerh eder.

Tarih söylenilen lakırdıları işitmemiş olsa idi bundan iki bin sene mukaddem bir hakimin “*Eğer hariçte bir nokta-i istinâd bulsa idim zemini yerinden oynatırdım.*” kavli lisanından sâdır olur olmaz havaya karışıp giderdi. Hâlbuki bize kadar intikâl etmiş. Dünya bir tufân-ı umumiden masûn oldukça ilâ-âhirü'd-devrân ahlâfede

yine tarih sayesinde vâsıl olmaklığı mukarrerdir.

Tarih düşünülen şeyleri keşfetmemiş olsaydı bugün mesela ne seyyâle-i berkıyye tatarlıkda [s. 194] ne de kuvve-i bahariye hizmetkârlıkta kullanılabilirdi.

Tarih yapılan şeyleri kaydetmemiş olsa idi bugün (Lespes) namında bir mühendis çıkıp da iki denizi birbirine elsâf etmeye kâdir olmak değil hatta söyleyeceğimiz sözler geçmişe taalluk edemeyerek hâle inhisâr eylemek lazım gelirdi.

Tarih yazılan şeyleri şerh etmemiş olsa idi mütekellim olduğu milletlerin inkırâzından üç dört bin yıl sonra bazı taş parçalarında mahkûk olan hutûtta Sanskrit lisanını iroğlif hattını bugün değil ferdâ-yı kıyamete kadar okuyacak adam bulunamazdı.

Tarih bu vazifeleri der-uhde etmemiş olsa idi. Bugün mevcûd olan vesâit-i marifet, vesâil-i maişet, esbâb-ı medeniyet ibtidâ-yı hilkatteki raddesinde kalır ve bunca bedâyi'ü-l-maşallah vücuda gelmekten biri olur giderdi.

Tarih için büyüğün küçüğün cümlesi müsâvidir demiş idik: Mesela bugün yağın yağmurdan ve harâret-i şemsden kendimizi muhafaza için taşıyıp durduğumuz şemsiyenin aslını

arayıp sormak acaba hiçbirimizin hatırına gelmiş midir?

Ve mesela bir milletin saçını sakalını uzatıp kısaltması veya ne yolda kesip tıraş etmesi hakkında bir malumat alabilmek merakı hiçbirimizin zihninde cevelân etmiş midir?

Ve hatta bugün muhâberat ve mürâselâtımızda kullandığımız pul denilen — ve haddizâtında pul kadar değeri olmayan — varak parelerin nerede ne vakit, nasıl icâd olunduğu acaba hiç düşünölmüş müdür?

Hâlbuki bizim meşhûdumuz olup da ehemmiyet vermediğimiz değil hatta hatır ve hayale getirmedığımız şeyleri tarih düşünür merak eder. Arar. Mahiyetini meydana kor.

Eğer tarihte bizim gibi merak etmeye — merak etmek nerede kalır — böyle şeylere vücut vermeye ehemmiyet nazarıyla bakmamış olsa idi o halde bizden evvel geçen kavimlerin ahvalini zabt ve taharri etmek dahi manasız olurdu.

Lakin öyle değil imiş: O yağmurda güneşte başımızın selâmeti için elimizde taşıdığımız dört karış değnek parçasına geçirilen iki endâze beziyle tarihin nazar mahiyetinden hâriç kalmıyor ve kalmakta lazım gelir imiş ki şemsiyenin nasıl ve ne vakit

hangi kavimde ihdâs edildiğiyle elyevm bulunduğu hale nasıl geldiğine dair (Vilyım Sangster) namında bir İngilizin neşrettiği tarih bugün Avrupa kıtasında — Türkçeden başka! — her lisana nakl ve tercüme edilmiştir.

Demek insanların başında yüzünde hasıl olan kılların fakat bir millette ne biçimde kesilip ne yolda tıraş ve tanzim edildiğine kadar tarihin nazar-ı dikkati şâmil imiş ki bir Fransız sde kendi milletinin saçı sakalı hakkında bin sahifeye yakın hem de musavver olarak bir tarih kaleme almıştır.

Kırk elli tanesi nihayet beş on satır yazı isti'yâb eyleyebilecek kadar bir sahifecik teşkil eyleyen ve maliyetçe bir akçe kıymeti olmayan posta pulu gibi en hakir bir şey bile nigâh teccüssünden kurtulamıyor imiş ki ibtidâ-yı ihdâsından beri kendi âlemciğinde uğradığı inkılâb hakkında birkaç lisan üzere birkaç türlü kezâ musavver olarak tarihler neşredilmiştir. [s. 195] Hatırlarda olmak için bir daha tekrar edelim:

Ne söylenilirse tarih işitir. Ne düşünülürse tarih keşfeder. Ne yazılırsa tarih şerh eder.

Volter der ki "*Tarih okuyan ve bâ-husus yazan asr-ı hilkatten kendi*

bulunduğu zamana kadar yaşamış demektir.”

Şüphe yok, tarih ümem-i sâlifenin hem sicil-i vakayi hem de ahvâl-i umumiyesinin elvâh-ı musavveresidir; her asırda bulunan insanların enzâr-ı itibârına a'sâr-ı maziyedeki bini nev'ilerini memleketleriyle, esâs beyitleriyle, kıyafetleriyle, hatta esbâb-ı hayat ve mematlarıyla beraber dirilterek arz eder: Ve bu takrîb ile onların fazâilinden iktibâs ve rezâilinden ictinâb etmeğiği hakimâne tefhîm eyler.

Mesela bundan yirmi asır mukaddem Romalılarda at'ime neden ibaret idi. Taâm sofraları ne yolda tertib edilir, taâma müteallik evânı nasıl şeyler idi. Bu kavim indinde çocuklarını terbiyeye mahsus olan vesâit hatta çocuklarını irzâ' ne yolda idi. Ve hıfzû's-sıhhate müteallik hususât ve tedâbir ve elbiseleri, lehv ve lu'bları, etvâr ve ahlâkları ne türlü idi. Ve bir zaman cihânı titreten iktidârları ve düşmanlarını hayran eden azimet ve şanları ne gibi sebeplerle hâsıl olmuş idi. Bi'l-âhire inkırâz ve izmihlâllerini intâc eden hâlet ne idi bir ressam hâzık gibi hiçbir cihetini istisnâ etmeksizin elvâh-ı hakikate nakş ve tasvir eder; hatta yüreklerinin en rakik damarlarına

kadar duhûl ile en hafî infiallerini keşfederek muâşaka ve müzâvecelerinin ne surette cereyân eylediğine varınca sahife-i izâha resm ve tahrir eyler.

Sakın zannetmeyin ki bu tedkîk yalnız bir kavim hakkındadır.

Tarihin itlâı yetişebildiği her millet, her şu'be-i kavim, her şahs-ı müteayyin hakkında verdiği malûmat bu derecelerde mükemmel ve şâmilü'l-etrafdır.

Ya hâl böyle olunca Volter'in kavli mahz-ı hakikat olmak üzere kabul edilmek lazım gelmez mi?

Bir adam bir milletin ahvâl-i umumiyesi hakkında bu kadar etraflı malumat alınca o milletle beraber doğmuş, büyümüş düşmüş, kalkmış gibi olmaz mı?

Hele vefat edenler dirilseler de sahâif-i tarihin kendi haklarında ne söylediğine nazar etseler kendilerini tarih kadar kendileri tanıyamamış olduklarına imân ile evân hayatlarındaki suver hareketlerine göre ya kendilerine yine kendileri nefrîn veyahut kendilerini yine kendileri tahsin ederler idi.

Gayrin ahvâlinden ibret-bîn olmak isti'dâdını her kim hâiz ise tarihten alacağı ibreti bununla muvâzene olsun.

Hutbemize şu sözle hitâm verelim: Malumat-ı beşeri tevsî için müdevven olan fûnûn içinde tarih tabakası kadar bir fenn daha bu kadarki insana gınâ-bahş olsun. Öyle ise âlem-i maarife girmek için tahrîk-i kadem eder etmez hatvemizi tarih kapısından [s. 196] içeri atmaya cehd edelim, ki müktesebâtımızdan bî-hakkın istifâde hâsıl olsun.

Onun içindir ki bu kitabımızda mahiyetini tayin etmek istediğimiz ulûmun kâffesine tarihi takdîm eyledik çünkü herkes gibi bizde mahiyât-ı ulûmu tarih sayesinde idrâke muvafık olduk.

B(e)

Tarihin Mehazları:

Evvelâ — Ketb-i kadîmedir ki iki kısma ayrılmıştır: Birinci kısım, Kur'ân ve İncil ve Tevrât gibi ketb-i mukaddesdir, tebeyyün eyledikleri ahkâm-ı ilâhiye sırasında vakâyi'-i maziyyeden pek çok şeyleri hikâyeye ve ihbâr ederler.

İkinci kısım, Hinduların (Veda) ve Fûrs-i kadîmin (Zârteşt) namlarıyla mukaddes ve semâi addeyledikleri kitaplardır ki hâvî oldukları hurâfât ile beraber tarihine hayli malumat ilave etmişlerdir.

Sâniyen — Rivâyât-ı evvelîndir ki her milletin her sınıf âzâmına dair

şuarâsı tarafından nnazm olunan medhiyeler ve vakâyi' meşhurenin tarifini nâtık-ı kâside ve dâstânlardır: Yunânilerden (Omiros)un eşârı gibi, ki (Truva) melhame-i kübrâsıyla o asrın vakâyi'-i sâiresine ve hatta coğrafya ve kozmoğrafya ve siyâsiyyâta müteallik ahvâline kadar nazmen malumat vermiştir.

Sâlisen — Masal tarikiyle pederden ferzende intikâl ede ede karından karına tarih zabtına mübâşeret olduğu zamana kadar intişâr edegelen iber ve emsâldir.

Lakin efrâd-ı beşerden her ferdin tıynet-i mecbûlesi muktezâtından olarak, her hususta şan ve şerefî nefis veya mensûb olduğu aile veya cemiyet için intihâb tahsis ile başkalarını mûcib-i şeref olan hallerden tecrîd eylemek veyahut nefisine, ailesine, milletine müteallik rezâilî başkalarına atf ve isnâd etmek gibi hâlâtı irtikâb eyleyebileceği istib'âda olunamayacağından, bu misillü rivâyât-ı müntakilenin sohbeti o rivâyât hangi millete mensûb veya mesned ise gerek nisbet edilen ve gerek isnâd eden milletlerin tarih nazarında mazbût olan ihlâfını teemmül veya o rivayeti birbirine muhalif olarak iki kavim beyân etmiş ise yine her iki kavmin ihlâfca olan hallerini mikyâs-ı ittihâz

ederek mahiyetini tayin eylemek kâbil olur. Yani tayin-i hakikat için elde bulunan mizân her milletin ahlâkıdır.

Râbian — Eski Mısırîlerin (papirüs) ve Bâbil ve Asûr ve Keldân halkının tuğla üzerine zabt eyledikleri vakayi' azime ile Yunanilerin vakit manasına (ora) ve şüûnât manasına (efimrid) tesmiye eyledikleri vakayi'-i meşhure sicillâtıdır.

Hâmisen — Milattan 482 sene mukaddem gelmiş olan Ebü't-Tarih (Herodot) ile ondan onüç sene muahhar olan (Füsyedit) ve emsâli olan meşâyih-i müverrihinin elde mevcûd olan âsârıdır.

Sâdisen — Gerek hükümetlerin resmen tayin eyledikleri ve gerek efrâddan kendi kendilerine zabt ve şüûnât eden vakanüvislerin havâdisnameleridir.

Şu altı me'hazdan iltikât olunan malumat tarihin bugünkü hâiz olduğu mertebe-i [s. 197] kemâle göre dahi tedkîk ve tahkîk ihtiyâcından bütün bütün vâreste değildir. Binâenaleyh tarihin muhtâc-ı tahkik ve ikmâl olan cihetlerine de âsâr-ı âtika keşfiyatı

hizmet etmekte ve nekâis ve hatiat vu tarîk ile ittimâm ve ıslah edilmektedir.

Âsâr-ı atika ıslah cihetine olan hizmetinden fazla malumat-ı cedide ilavesiyle sahâyif tarihi tevsi' ve tezyîn eyliyor.

Âsâr-ı atikada üç sınıf itibâr olunmuştur:

Birincisi — Mahkûkât-ı kadime olarak, eski Mısırîlerin birtakım tasâvir ve eşkâlından ibaret (İyeroglif) (*)denilen hatlarıyla Hint-i Kadîm'in birkaç bin seneden beri münkariz olan (Sanskrit) (**) lisanı ve Bâbil taraflarında günifurm diye müteârif olan hatt-ı künyevi ile muharrir ve mahkûn bazı mermer vetuğla parçalarıdır.

İkincisi — Meskûkâttır; yani şimdiye kadar nâm ve şânı ve hatta mahal-i hükümeti tarih nazarında mechûl olan bazı hükümdarânın tasâvir ve unvanını hâvî câ-be-câ zuhur eden müdâliyelerdir ki bazısında mahal-i darbî ve tarihi bile menkuş olduğundan âlem tarihi tevsi'ye hizmet etmektedir.

Üçüncüsü — Evâni-i atika olarak bunlar akvâm-ı kadimenin

*Atmeydanındaki yekpâre dikili taşa mürtesim ve mahkûk olan eşkâle iyeroglif denir. Bu taş Mısır'dan getirilmiştir. Alt tarafından nisfi orada kalmış, muahharen Fransızlar memleketlerine götürmüştür.

**Ekseri Şark lisanlarını Sanskrit doğurmuştur; ez-cümle Ermenicenin aslıdır. Bu lisanlar

birkaç bin seneden beri tefevvühdan kalmış olduğu cihetle hurufunu okumak kâbil değildi. Bilâ-âhire binlerle ashâb tahkîk-bîn patlatarak gerek iyeroglif ve gerek Sanskrit ve Bâbil lisanlarının miftâhını keşf ile elifbâsını tayin ederek mahkûkâtı okumaya ve bu sebeple tarihin âciz kaldığı vakayi' meydana koymaya muvaffik olmamıştır!...

geceleeri yaktıkları kandillerden, su kaplarından, elyevm (vâz) itlâk olunan esbâb-ı tezyînâtta madûd çiçeklik gibi kavanüvislerden, vefeyât vukuunda mevtanın evlâd ve akrabata tarafından isâle edilen dumû' ye's ve esefin ve bazen ihrâk bi'n-nâr edilen naaşlardan hâsıl olan remâd-ı azâmın idhâl ve hıfzına mahsus kûzelere varınca her nev' evâmı ki mensûb oldukları milletlerin yalnız sanâyideki maharetlerini değil âdât ve hatta i'tikadiyyâtca olan hallerini dahi tayin eylemektedir.

Tarih için me'haz tutulan sâlifü'l-beyân altı esas ile âsâr-ı atika taharriyatından başka iki vasıta-i itlâ' daha vardır ki her ikisi de an-be-an terakkisine hizmet eylemektedir.

Bunun evvelkisi hafriyyât-ı türâbiyyedir; yani a'mâk-ı zeminde maden ihrâcı ve (tûnel) açmak yolunda icrâ edilen ameliyat sonrasında zuhur eden eşya ve âsâr dahi tarih için nihayetten beri ve ebedi bir me'hâzdır. Zira bugün meşhur (**Herkûlaum**(?)) şehri bu sayede meydana çıktı ve binâenaleyh tarihe dört bin sene evvel bir afet-i arziyye yani volkan sadmesiyle heder olan koca bir memleketle yüzbinlerle insanları hatta şekil ve sima ve tavır ve kıyafetleriyle kazandırdı. Hele hafriyyâtın tarih-i

tabiyye olan hizmeti fevkalâdedir. [s. 198]

İkincisi de devr-i âlem efkârının an-be-anterakkisidir. Yani nazar-ı itlâmı meşhudât dairesinin mâverasını temâşaya sevkeden seyahat âlem arzusudur. Bu seyahatler esasen coğrafya ilmini tevsî' etmekle beraber tarihçede fevâid-i azimeyi istilzâm eyliyor.

C(im)

Tarihin Taksimâtı

Tarihin taksimâtına dair mukarrer bir usul yoktur. Her müverrah emr-i itibârı bir yol tutarak o tarîkde devam etmiştir. Lakin ekseri müverrihler tarihi esasen üçusule bina etmişlerdir ki aksâm-ı sâire bu usullerden teferru' eder.

Birincisini tarih şûûnât. — İkincisi tarih-i ulûm ve âdab. — Üçüncüsü tarih-i tabûidir.

* Tarih-i şûûnât âlemde gelip geçen akvâm ve ümemin ve hükümetlerin ahvâl ve vakayı'ni haber verir. Bu da tarih-i kâinat, tarih-i umumi, tarih-i hususi veyahut münferit ünvanlarıyla üç kısma ayrılır.

— Tarih-i kâinat küre-i arz hakkında kozmografya yani ahvâl felekiyye-i arza dair bazı malumat ile beraber kâffe-i memâlik ve milelin ve hükümetlerin suret şeklinden yani

ibtidâ-yı hilkatten veyahut Mısırlılardan ve Asur ve Babil ve Fûrs-i atîk halkıyla Yunan-ı kadîmden ve Romalılardan bed'en ile müverrihin zamanına kadar cereyân eden vakayiden bahistir. (Sahâifü'l-Ahbâr) gibi.

— Tarih-i umumi bir vaktin tamamen vukuatını, bir ülkenin bir hükümet idaresinde pâyidar olduğu müddeti ve bir hükümetin bekâsı müddetince olan ahvâlini beyân eder. Mesela Osmanlı ülkesinin tarih nazarında tanıtmış olduğu zamandan ibtidâ ederek bu ana kadar malumat verilmiş ise öbür tarih-i umumi-i Osmanî olur. (Homer gibi)

Bazı kere bir milletten bahşeden tarihe o millet veya memleketin namını verirler. Roma tarihi, Fransa tarihi gibi. Böyle bir tarihe Roma tarih-i hususisi dahi itlâk olunur ve umumiyet itibarı verdiğimiz halde mesela Mısır ve Girit ve Bağdat fetihnâmeleri tarih-i Osmanî yanında tarih-i hususi kalmış olur ki buna ıstılâhımızda tarihçe denir.

— Tarih-i hususi veya münferid. Zikri geçtiği vechle bir vak'a-i azimeden veyahut bir hadisenin vukuuna tahsis ve nisbet olunmuş zaman muayyenin hâl ve şanından bahseder. Ve Volter'in (Şarl Düvez) yani Demirbaş Tarihi, Mişu'nun Ehl-i

Salîb Tarihi, Tir u Lui Bella'nın Fransa İnkılabı Tarihi, Eseriyyâ Tarihi gibi.

* Tarih-i kâinat dahi ezmine-i mütekaddime, ezmine-i mutavassıta, veya kurûn-ı vustâ ve ezmine-i müteahhire namlarıyla üçe ikisâm eder.

—Tarih ezmine-i mütekaddime: Hübût-i Adem'den Roma'nın barbarlar yediyle tahribine kadar cereyân eden vakayi'-i akvâm ve ümem-i nâtıkdır ki hadd-i intihâsı milâdın 676 senesidir.

— Kurûn-ı vustâ Garbî Roma'nın inkırâzından veyahut Şarkî Roma'nın ibtidâsından başlayarak Osmanlıların zuhuruna kadar hâdis olan vakayi'-i umumiyyeden haber verir ki onunda hadd-i intihâsı 1452 sâl-i milâdîsidir.

Kurûn-ı müteahhire İstanbul'un fethinten veya Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfinden zamanımıza kadar cereyân eden vakayi'-i hâvîdir. [s. 199]

Bundan başka bir de (Tarih-i muâsır) vardır ki Avrupa'da her millet ve hükümeti hissedâr-ı inkılâb etmekliğinden dolayı 1789'da zuhur eden Fransa İnkılâb-ı azimeti tarih-i muâsıra mebde'-i ittihâz edilmiştir. Osmanlıların asr-ı hâzır tarihi ise yeniçeriliğin ilgâsıyla ahvâl-i hâzıraya inkılâbından veya daha doğrusu tavr-ı

siyasimizideğiştirmiş olan Reşit Paşa Tanzimât'tan bed' eder. Lakin asl-ı tarih-i muâsır diye asr-ı ahîr yani asr-ı hâzır tarihine itlâk olunur. Ve bu da her yüz sene hitâmıyla diğerk seneye başlanıldığı zamandan itibâr edilir.

* Tarih-i ulûm: Ulûm ve fûnûn ve edebiyat ve bedâyi'nin her millette zuhur ve inkırâzdan ve terakki ve kemâliyle tedennî ve inhitâtından veya teceddüd ve tevessü'nden ve binâenaleyh kurûn-ı muhtelifeye olan te'sirâtından bahseder.

* Tarih-i tabîi sâkin olduğumuz şu seyyâreyi tenvîr eden icrâm-ı neyyire ve sanâyi' bedîa-i ilahiye ve nigâh-ı ibtisâr ile temâşaya şâyân olan envâ'-ı mahlûkat ve mahsûlat-ı arziye ve tabakât-ı arzda muhtefî ve meknûz olan mevâdd-ı muhtelifenin ale'l- infirâd mahiyetlerini tayin ve tarif eder ki bunların cümlesi tarih-i tabîinin eczâ-yı asliyesindedir.

Tarih-i tabîi mesela fil ve **ayiyutam(?)** ve gergedan gibi en cesîmü'l-cüsse hayvanlardan vücudu âlem-i mükevvenâttan zerre ile hem-kadr ve belki ondan bin kere nâçiz olan hurde-bîni birtakım hevâmma varınca kâffe-i mahlûkatın suret-i hudûs ve tayiniyle tabâyi' ve evsâfından ve tevellüd ve mücânesetleriyle hususât hayvaniyelerini şâmil olan kuvve-i

müvellide-i hayvaniyeyi bâdiye ve ormanlarda ve deryâların ka'rında hâsıl olan nebâtât ve hayvanatı ve â'mak-ı zeminde müntefî olarak küremizi teşkil eden maden-i muhtelifeyi ve mevâdd-ı asliye müvellidelerini muarrif ve muvazzihdir.

D(al)

Tarihin Diğerk Suretle Taksimâtı:

1 — (Ceride-i Şûnât) der ki kuyruklu yıldızlar tulû'-ı husûf ve kûsûf-i küllî gibi ahvâl-i semâviyyeden bed' ile muhârebeler vuku'ı müsâlaha akdi müşâhirin vilâdet veya vefatı gibi şûnât-ı yevmiyeyi nâtıktır.

2 — (Tarih-i Siyâsi) der ki milletlerin, hükümetlerin nifâkından dolayı hâsıl olan muhârebâtı akd edilen musâlahât ve muâhedâtın cihât siyâsiyyesini muhâkeme eder. (İşte ekseri nâsın tarihinten bekledikleri hizmet şu iki kısımdan ibarettir!)

3 — (Terâcim-i Ahvâl) der ki her ne sebeple ise âlemde şöhret ve şân kazanmış olan zevâtın hususiyet ahvâlini mübeyyendir.

4 — (Tarih-i Mukaddes) der ki Yahutiliğk ve Hristiyanlığk ve Müslümanlığk müteallik hususât-ı deniyyeyi câmi'dir. (Kısas-ı Enbiya bunun bir şubesi addolunabilir.)

5 — (Tarih-i Fûnûn) der ki bunda kâffe-i fûnûn nerelerde ve hangi

milletlerin himmetiyle meydana çıktığından ve bugüne kadar ne gibi derecât-ı terakkîyi ihrâz eylediğinden bâhistir.

6 — (Tarih-i Sanâyi') der ki fünûn hakkında verdiği malumatı sanayi' hakkında dahi i'tâ eder.

7 — (Tarih-i Edebiyat ve Hikemiyyât) der ki en kadîm milletlerden bed' ile her millette gelen üdebâ [s. 200] ve hükemânın âsâr-ı bergüzîdelerinden birer numune i'tâsıyla derece-i kıymetlerini muahede ve takdîr eyler.

8 — (Tarih-i Elsin ve Ahlâk-ı Ümem) der ki milletlerin lisanından ve ahlâk ve âdâtından bahseder.

9 — (Tarih-i Kıyâfet-i Ümem) der ki her milletin ne kıyâfet giymiş olduğunu tayin ve tasvîr eyler.

10 — (Tarih-i Sanâyi'-i Harbiye) der ki millet-i kadimenin âlât-ı harbiyesiyle muhârebelerde ne türlü hud'alar, menâvireler kullandıklarını beyân eder.

Tarih şu taksimâtıyla ya umumî veyahut hususi olur. Hususisi yalnız bir milletin tarihine inhisâr edendir. Mesela şüûnâta müteallik olan âsârımızdan Kâtib Çelebi'nin (Fezleke'si) ve kıyâfetimiz müteallik âsârdan Arif Paşa'nın (tasâvir-i Osmâniyesi) gibi. Bu gibi tarihler

nisbet edilen milletlerin tam tarih-i hususileri değil belki tarih-i hususilerinin bir kısmıdır.

Tetimme

Tarihin mahiyetini tayin için me'hâzlarımızı taharri ile hâsıl olan fikir üzerine bir de fenn-i tarihten lisanımızda mevcûd olan müdevvinâtı muvâzene edince bizde tarih ilminin mükemmel değil hatta isminin, mahiyetinin dahi tamamıyla meçhul olduğunu idrâk ile teessüflerimizi yenmeye kâdir olamadık!.....

Tıp

Onüçüncü Lui'nin Hastalığı ve Tedavisine Me'mûr Etibbâ - Mâbad, Numara 6

—

Fî 13 Mayıs — Pek fena bir gün. Esfelinden irin zuhur ediyor. Akşamüzeri baygınlık, kesik kesik lakırdılar. Sabahın saat ikisinde büsbütün kendinden geçti.

Fî 14 Mayıs — Baygınlık, hasta hekim Bovard'a sual ediyor ki “Ölüm saati yaklaştı mı?” hekim şu cevabı verdi: “Şevket-meâbımız! Zannederim ki Cenâb-ı hakkın sizi kurtaracağı dakika takarrüb ediyor. Artık nabzınızı bulamıyorum.” Bu müşâfeheyi müteâkıb sekerâtü'l-mevt alâimi başladı. Penc-şenbîh günü öğleden sonra saat ikiyi üç çâr-yek geçerek

ittimâm-ı enfâs eylediği ki pederi Dördüncü Henri'den otuz üç sene sonra ama yine o günde, mayısın ondördünde, tahminen yine o saatte 42 yaşında vefat etmiştir.

Ertesi günü ki mayısın onbeşi idi. Teşrih-i ameliyatına başlandı: Vücut açık bir tabut içinde bir masanın üzerine vaz' olundu, yanına iki leken koydular ki biri bağırsakları, diğeri karaciğeri ve yürek ve dalağı içindi. Bir taraftan cerrahlar ameliyattan icrâ ederler, bir yandan da — epeyce fena bir — Latince ile (Pervese ve Ribâl) zabt-ı cerîdesi tutulur idi. Bu zabt-ı cerîdesini yeni müverrihlerden sormamalıdır, zira henüz tab' ve neşr olunmamıştır. Bu, Paris Cemiyet-i Tıbbiyesi vakayi'-nâmesinin üçüncü cildinde yüz yetmiş üçüncü sayfada mukayyedir ki koca bir tabaka el yazısıdır.

Bu defter ise 1395 senesinden beri cemiyetin kâffe-i muâmelât-ı tıbbiyesini hâvî olarak kitaphanesinde mahfûz ve cemiyetin masârifini, imtihânlarını esâme-i azâsını vesâir malumat-ı müfidesini nâtıktır. [s. 201]

Ertesi günü onaltı mayısta öğleden evvel saat sekizde na's açıldı. Pernes (Nemur) ve Mösyö (Dö Vitri) ve Mösyö (Dö Sokrah) - ki birinci mabeyncidir - sâir-i kurenâ ve kral ile

kraliçenin hekimbaşları ve a(yın). y(e) hekimler ve cerrahlar hep hâzır idiler. Bağırsaklarda vesâir mecralarda bir takım küçük ve müteaffin çıbanlar görüldü. Hele bağırsağın ta ortasında bir büyük çıban keşfolundu ki içinde iki kıyye cerâhat terâküm etmiş idi. Sağ tarafındaki böbrekte bir küçük çıban müşâhid olunduysa da hastaya pek büyük tesiri edilebilmesi maznûn değildi. Midenin dibinde biri büyük birkaçı küçük ve birçoğu dahi pek küçük siyaha mâil yeşilimsi çıbanlar, sivilceler görüldü. Karaciğeri kurumuş ve karnıyla vücudunun bir tarafı arasında sıkışıp kalmış idi. Akciğeri ise çürür gibi olarak gışâiyü'l-cenbe yapışmış ve adeta kokmakta bulunmuş idi. İşte cemiyet-i tıbbiyenin reislerinden (Mişel Dalövine) ve (Rene Muru) sâir-i ittibâ ile beraber hîn-i ameliyatta bunları müşâhede etmişlerdir.

Alâmât-ı mebhûsün-anhaya nazaran Onüçüncü Lui'nin bir (floksipatik) hastalığından vefat etmiş olduğunu me'mûl etmeyiz; belki bir verem-i şedîd ve serî'den gitmiştir. Zira bütün derûnimatûm idi.

Bağırsakları tekâmîl-i evrâm-ı sagîre ile mâl-â-mâl olarak gerek esfelinden ve gerek istifrâğında ağzından cerehât zuhur etmeliğinin

vechi işbu bağırsak ve midedeki çıbanlar idi.

C(im)

Onüçüncü Lui'nin sarayındaki heyet-i tıbbiye, hekimlerin kesreti itibarıyla diyecek bulunamayacak bir derecede idi.

1610 senesinden 1628 senesine kadar ser-tabâbette bulunan (Jan Hervar) ve ondan sonra 1642 senesine kadar ser-tabiblik eden (Şarl Bovar)dan mâ-adâ alelâde tabib olarak (Jan Dö Lavrem) ve (Şarl Kiyomo) var idi.

Nöbetçi olarak leyl ve nehâr müdâvim olan hekimlerinadedi ise sekiz olarak her sekiz kişiye haftada bir nöbet düştüğünden mevcut etibbâ büyüklü küçüklü altmışa bâliğ idi; bunlardan mâ-adâ nöbetçi olmadıkları halde devam eden etibbânın miktarı kırkı tecâvüz eyler idi!..

Birinci cerrah (Fransuva Martil) olarak alelâde cerrahların miktarı da hekimlerin adediyle mütenâsib ve ihtimal ki onlara galip idi.

Bu isimleri tezkârdan maksadımız yedinci asr-ı milâdiden ondördüncü asra kadar krallar nezdinde hâzık-ı etibbânın fıkdanını

göstermektedir; ta son asırdadır ki saraya bazı meşâhir girebilmiştir.

Hekimbaşı cenâblarının adem-i huzâkatını kendi eser-i kalemi olan Ruznâme-i Âti dahi ispat eder ki şöyle yazmıştır:

29 Kanun-i Sâni — Cumartesi:

“Geceyarısından altı saat sonra kral uykudan uyandı. Yavaşçacık kalktı(!) Çehresi gayet i'lâ, pek şen, pek şetâretli; tebevül etti. (!) İdrarına baktım, sarımtrak idi. Saçlarını taradı. (!) Kendi. İbadet etti. Et suyu tekliif ettik, istemedi. Arpa suyu ile limonata içti. (Mess) duasına gitti. Maşiyen gezmeye çıktı.[s. 202] Saat onda geldi. Kuşluk taamı olarak iki tane elma tatlısı yedi. Ekmek çorbası içti. Sığır eti yahnisi yedi. Bir tavuğun budunu ekl ile bir parça limon suyu içti. Ve birde elma yedi. Sonra bir armut şekerlemesi yedi. Epeyce ekmek yedi. Gayet berrak şarap içti () odasına gitti. Öğleden sonra saat dörtte geldi. Kabinesine girdi. Saat altıda (süpe(?)) etti. Bazı şekerlemeli meyveler yedi.”*

Sarayın vukuât-ı tıbbiyesi defterlerinde günü gününe muharrirdir ki Onüçüncü Lui bir senede 215 tertîb-i ilâç ve 212 defa hafta isti'mâl etmiş!

*Galiba hekimbaşı cenâbları her şeyden ziyade şarabın revnakına hırslanmış olmalı ki gayet berrak diye kaydetmiş!..

470 kere kan almış. Gariptir ki hekimbaşı deftere şu ibareyi de kaydetmiş: “*Vücut-ı haşmet-meâblarında bu kadar ameliyata hiç kuvvat yokidi.*”

Vakıa bazı masalarda bir nezle için kırk altı defa kan alındığını işitirdik ama bunun emsalini duymamış idik. Kralda kan bittiği için daha alınacak kan bulunamadı.

İşte hazâkatına riâyet veya mükâfat için o asırda Fransa hükümdarının hekimbaşılığına getirilen zâtı anlamalıyız!..

Ser-tabib cenâbları küll-i ayb ile beraber şi’r desöylermiş! Ama ne şiir?! Bir mısramı okumak (tar tar mukayyi) yerine geçer.

Şu bendi tercüme ve nakilden maksadımız Avrupa’da hükümdarânın hastalıkları hengâmında, her an ve dakikada buldukları hâlin bu derecelere kadar an’anesiyle kayd ve zabt edildiğini kariîne i’lâmdır. Bu kaide — fakat tamamiyle usûl-i tıbbiyeye muvâfık olarak — el’ân cârîdir.

Vâkıa hekimbaşı hazretleri Onüçüncü Lui’nin Kânun-i Sâni’nin yirmi dokuzuncu günündeki harekâtını dahi (tıbbi) bir vazife zu’miyle zabt etmiş ise de ne derecelere kadar şâyân-ı istihzâ olduğunu hususât-ı mukayyede

tayine kâfidir. Zira azıcık daha gayret veya mütecessâne hareket eylemiş olsa imiş ihtimal ki kralın hafâyasına dahi muttali’ olacak ve binâenaleyh vukuât-ı tıbbiye defterine onu da kaydeyleyecek imiş!.....

Bugün cârî ve tıb kaidesinde tabî olan zabtnâmeler ve jurnaller ise sarf-ı hıfz sıhhat-i destûrlarına tatbikan tahrîr eylediler. Yani hükümdarın mübtelâ olduğu illet için verilen ilâcın hastanın vücudunda müşâhede olunacak te’sirâtına ve mesela (nevbet) denilen avâzenin ne türlü alâim ile ne saatlerde geldiğine vukuuna yolda tesirât icrâ ettiğine ve ne türlü tedbirler ile bertaraf edilebildiğine hâsılı verilen ilaçların envâına ve mahiyât ve tesiratına dair olabilir.

Asıl şâyân-ı dikkat hükümdarânın hastalıkları evânının bu derecelerde dikkatle mürûr etmekliğidir. Hem yalnız hastalıkları eyyâmında değil. Zira yukarıdan biri görüldüğü vechle kralın hatta kral olduktan sonra kırbaç yemekliğine varıncaya kadar ahvâl-i hususiyesi sarayın sicil-i vakâyi’nde mukayyed ve her türlü etvâr ve harekât ve temâyülâtının umumen [s. 203] mazbût olması tarihin tabakât-ı esrarına vusûl için birer basamak olabilir.

Bizim vakayi’-i umumiyyemize dair olan tarihlerimizin, mazbatalarımızın bin türlü noksanına bakılınca saray-ı Osmanî hususatına ve selâtîn-i Osmanîyenin evân-ı tufüliyyetlerinden hîn-i irtihâllerine kadar ve bâ-husus hastalıkları zamanında etibbâ-yı hâssa tarafından bu türlü vakayi’-i tıbbiye ruznâmeleri tutulmuş tutulmuş olmasına ihtimâl veremeyiz.

Bir kere Avrupa saraylarında mabeyn müdürlerinin en evvelki vazifesi hükümdarın ve hanedan hükümdarının ahvâl-i hususilerini tamamen ve saraya müteallik hususâtı ayniyle zabt etmektir.

Bunlar sırasıyla ve sened ve devr ve ism ve zât itibârıyla cilt cilt toplanarak kitaphane-i hükümdârı da hıfz edilir. Bu ise vakayi’ dahiliye-i sarayı, hem de selefde geçen hükümdarânın her türlü hususât zâtiyelerini tayin eyleyeceği cihetle ihlâf için bir numune-i ibret olabilir. Bâ-husus bu gibi zabtnâmelerin devletinin ahvâl-i hususiyyesini yazmaya me’mur olan müverrihine bir merci’ mükemmel olacağı muhtâc-ı izâh değildir.

Mezar Taşları

—

Mevtânın defin edildikleri mezarların üstüne yani meytin başı ucuna taştan veya ağaçtan bir alâmet-i vaz’ insanlar arasında o kadar kadîm bir adettir ki tarih zaman ittihâzını tayinden âcizdir.

Lakin elyevm akvâm-ı vahşiye arasında dahi bu âdetin mer’i oluşuna bakılırsa itikâdımızca nev’-i beşerden en evvel nûş-ı telh-âbe-i merg eden adamın bile başı ucuna böyle bir nişâne-i fenâ dikilmiş olmasına kâil olmak lazım gelir.

İnsan hod-endîşdir. Öldükten sonra vücudunun gâib olacağını bildiği halde namının gâib olmamasını ister. Yani vesile-i tezkâr olacak eser bırakmaya tab’an-ı münhemikdir. Alemde islâfdan bakıyye her ne görüyor isek hep o hod-endîşlik sâikası, hep sebep bâd-ı tahattur olmak mülâhazasıyla vücuda gelmiş şeyler olduğunu tasdik ve hatta bizim dahi bu maksattan başka bir arzumuz olmadığını itirâf etmeliyiz.

Ben size şu risaleyi ne için çıkarıyorum? Bugünkü istifâdemi temin için mi zannedersiniz? Benim bugünüm dünden, ve evvelki günden, hatta daha doğrusunu isterseniz ben doğmadan ve belki babamın dahi dünyada vücudu yok iken temin olunmuştur. Benim bugünkü sa’y ve

ikdâmım istikbâlîmi yani tenâhiden biri veya bu âlemin fenâsıyla beraber nihayet bulacak olan istikbâlîmi temin etmek içindir.

Ya ben ne kadar yaşayacağım? Benim istikbalim âlemin fenâsıyla beraber mi nihayet bulacak? Hayır efendim! Ben öldükten sonra da yaşamak istiyorum. İnsanın istikbâlî bir hayat olduğu müddetten ibaret olsa idi bizim bugün dünyayı mahsûlü alınmış arpa tarlası gibi bulmaklığımız lazım gelirdi.

Herkes ne yaparsa öldükten sonraki istikbâlîni temin için yapar. Çünkü bugün bizim halimizi islâfımız —kendi istikbâlleri olmak üzere — temin etmiş. Binâenaleyh bizi çalıştıran haslet dahi o geçmişlerin hasletinden başka bir şey değildir. [s. 204]

İnsan hod-endîşdir demiş idik. Şüphe yok! İki yaşında bir çocuğu gözünüzün önüne alın, eline bir de kırmızılı fülânlı, çingıratlı bir oyuncak verin, hem de bu oyuncuğu niyâzlandığı zaman değil adeta kendi âleminde, sâkin olduğu veya şu hâne ezhâr-ı şetâret eylediği bir dem de verin; beş dakika sonra bakalım elinden elinizde ne ve vâveyla iştirsiniz? Hod-endîş olmayan bir mahluk henüz muzırla nâfi' fark etmediği bir zamanda şu oyuncaktan mahrum kaldığı için feryâd

mı eder? Biz mevtâlarımız için ağlarız, kanlı yaşlar dökeriz; bu feryatlar bu gözyaşları acaba onlar için midir? Yoksa hod-endîşlik sâikasıyla zevkimizden mahrum olmaklığımız üzerine mi? Yani insanda - yavrusu gibi - herhangisinde bulunacak olursa olsun zevkinden, mütelezziz olduğu bir şeyden ayrılırsa oyuncağını gâib etmiş çocuk gibi feryat eder. Feryadı ise oyuncağın heder olmasına değil zevkinden mahrum oluşunadır. Zira eline başka bir oyuncak geçince o feryatlar bertaraf olur. Bu ise sırf hod-endîşliktir.

Ben derim ki dünyada ilk ibtidâ şerbet mevdi nûş eden adamın başı ucuna bir alâmet fenâ vaz' eden adamın garezi kendi vefatı halinde dahi böyle bir nişâne-i tahattur vaz'ını beni nev'ine tefhîmden ibarettir.

İnsan vefatından sonra kabrinin malum olmasından ne istifâde edecek ki hatta şu alâmetin vaz'ına bu garazı illet olarak beyan ediyorsun demek mi istiyorsunuz? Bu bâbda cevabım (Her şeyde vicdanınıza müracaat buyurun) tavsiyesinden ibarettir.

Gelelim maksada: Biz bahsimizi tarihin yettiği asırdan makdemine götürmek istemeyiz, hatta istesek dahi götüremeyiz. Çünkü biz mazinin ahvâl-i umumiyesini idrâk için

tarihten başka rehber bulamayız. Öyle olunca bu hususta bu rehberi önümüze katarak evvel alem-i temeddünde kademine kâil olduğumuz Hintistan'a kadar muhtasar bir sefer ihtiyâr etmeliyiz. Bakalım şu kadîm-i medenîlerde mezarları ne yolda imiş?

Hint Mezarları

Bu kıtanın şimdiye kadar uğradığı inkılâb tarih-i âle vakıf olanlarca malumdur. Binâenaleyh Hintistan her inkılâbda yüzlerle mütegalib eline geçe geçe adeta ahlâkını, âdâtını, milliyetini, diyânetini, hâsıl her türlü ahvâl-i hususiyyesini değiştirmiş ve her mütegalib zamanında bir başka tarz peydâ eylemiştir. Bu sebeple Hintistan mezarlarının eskisi yenisine karışmıştır ki tefrîki kâbil değildir.

Bugün Hint'de bir mezar görebilerseniz ki bundan dört bin sene mukaddem mesela bir padişah mecûsî için binâ edilmiş iken şimdiki halde içinde mesela üçyüz sene evvel vefat eden bir müselmân mütegalib medfûn ve mezar dahi o mütegalibe mahsus olmak üzere marûfdur. Yine bir mezara tesâdüf edebilirsiniz ki iki üç bin sene evvel ma'bed olarak tesis ve inşâ olunmuş olduğu halde bugün mezardır. Bu sebeple Hint mezarları ne vakit

yapılmıştır; eskileri ne yolda ve yenileri ne tarz ve şekildedir? Keşf olunmak hemâre muhâl hükmündedir.

Tâife-i Hünûdun mezarları birer (dahme)den (zahme veznindedir) ibârettir hususen Hint'den zuhur ile Kalküte'den bahr-i Hint'e insıbâb eden [s. 205] meşhur Ganj nehriindlerinde tesnîm-i cennet gibi mukaddes olduğundan ekseri adem ihtiyârıyla kendini ona ilkâ ile garîk-i âb fena olmayı uhrevî bir saadet-i ebediyeye vesile-i mazhariyet zu'm eyler.

Saniyen senede bir kere (tikutâl) denilen yevm-i mahsusda bir cesîm bir araba üzerinde şehirde dolaştırdıkları bütün tekerlekleri altına ferş-i vücud eden binlerle müteabbidînin na'şları yine nehr-i mezkûre atılır.

Ondan başka Hint'de zevci vefat eden hatunların fart-ı tesirden kendilerini ihrâk-ı bi'n-nâr etmeleri adet olduğundan birçoğu da bu yolda terk-i cân ederek bi't-tab' defn-i sezâ eserleri kalmaz. Bu sebeple mezar kazmak, mezar binâ etmek ihtiyacı kalmamıştır. Bununla beraber bazı eâzım o kadar âlî ve mükellef mezarlar binâ etmişlerdir ki cesâmetce Mısır'ın ehrâmlarıyla yâde şâyândır.

Pencab'da elli kadem yahut yirmi altı metre irtifânda kubbe bir

mezar mevcuttur. Ancak binâsı milattan üç asır mukaddemine tesadüf eylemiştir. Üzerinde birçok esâtir-i Hindî'ye heykelleri ve sanemler tasvirleri tıraş olunmuş gayet mürtefi' ve cesîm binâlar görülür ki mezar mıdır; değil midir? Hatta ne maksatla, ne vakit binâ edilmişlerdir? Bugün tayini nâ-kâbildir dört bin seneden beri tefevvühdan kalmış olan eski Hint lisanının miftâhını keşfeden fikirler bu binâların ne için yapılmış olduklarını tayinden aciz kaldılar!

Zikrolunan binâların irtifâlarına nazaran bazı vakayi' meşhure için vesile-i tezkâr olmak üzere yapılmış alâmât-ı milliyeden olması melhûzdur. İrtifâi yetmiş beş metreye kadar olanları vardır ki ehâli bunlara kale namı verirler.

On birinci asr-ı hicrîde Şâh Nureddin Cihangir tarafından (Agra) şehrinde haremi için bir mezar binâ ettirilmiştir ki Hint'de mevcut olan ve el-yevm mezar ölüp ölmediği mechûl bulunan ebniye-i âliyenin kâffesinden cesîm-i mürtefi'dir. Bu türbe beyaz ve siyah mermerden masnû' olarak inşâsı için yirmi iki bin amele çalıştırılmış ve onsekiz senede hitâm bulmuştur.

El-yevm Hint mezarları vâkı' biraz mükellefçe ise de şu ne oldukları mechûd olan binâlara vesâir malum

olan mezarlara nisbetle âdî şeylerdir. Ona bir İslâm hâlâ türbeler yaptırıp mevtâlarını defnederler ve bu türbeler uğrunda binlerle kiseler sarfederler.

Çin ve Japon Mezarları

Bu iki kıta ahâlisi aynıyle Arap tâifesi gibi mezara asla ehemmiyet vermemişlerdir. Mevtalarını bir çukura gömdükten sonra üzerlerini toprak çekerek hâk ile beraber nisviyye ve terk ederler.

Yalnız Japonya'da zühhâd için mezarlar yapılarak üzerlerine ahşaptan türbeler inşa ederler ve bunların içerisine sııklar rekziyle üzerine varak-pâreler rabt ve ta'lik ederler. Hatta herkesin hanelerinde bu misillü binalar bulunur. Bunlara ma'bed itlâk ederler.

Zikrolunan ma'bed veya günbedlerin cevânib-i erbaasında saksılar ve ekseriya çam ağaçları bulunduğu gibi iki lamba ve bir kâse çay ve (sâkî) tabir olunan pirinç ırkıyla memlû bir kap bulunur.

Japonya'da bazı zühhâd dahi hâl-i hayatında bir dahme binâ ettirerek içine dühûl ile kapı ve müdâhil-i sâiresini mahkemece sedd ettirir ve yalnız hevânın cereyân ve teceddüdüne medâr olmak için iki küçük [s. 206] delik bırakarak onun

içinde açlık ve susuzluk ile helâk oluncaya kadar ma'bûdları olan (Midas) ismini verd-i zebân eder ve bu suretle terk-i hayat edenler indlerinde muazzez oldukları için zikrolunan dahmelere hürmet mahsusaları vardır. Binâenaleyh mezarları dahi yine o dahmeler olur.

Kudemâ-yı Mısriyyûn Mezarları

Kadîm-i Mısriilerin en meşhur ve en bâkî mezarları (Piramit) ehrâm-ı Mısriyedir ki cesâmet ve azameti ve bâ-husus emsâlini vücûd getirmekliğin külfeti cihetle acayib seb'a-i âlemden ma'dûd olmuştur.

Bunların murabba'ü's-şekl olmak üzere en cesîminin kaidesi iki yüz onbeş metre ittisâındadır ki yukarıya doğru mâile ve bi't-tedric küçüle küçüle tepesi bir (.) nokta ile müsâvi olur. (Eşkâl-i hendesiyyedenheremî denilen şekil dahi bunlara nisbet edilmiştir.

Derûnlarına duhûl için zeminden mikdâr-ı mürtefi' ve küçük kapıları vardır. Bunlardan en cesîminin irtifâ' yüz otuz üç metredir. İnde'l-müverrihîn milâddan iki bin sene evvel binâ edilmiş olmaları maznûndur ki dört bin senelik binalardır. İşte Mısriilerin mülûk cenazelerini ve indlerinde ma'bûd ve muazzez ve

mukaddes olan bazı hayvanat cesetlerini bunların derûnuna defnederlerdi.

Bunlardan başka kudemâ-yı Mısriyye zîr-i zemîne tuğla ile uzun ve vâsi'ü'l-haddlerde yaparlardı. Hatta âsâr-ı atikamtaharri eden antikacılar bunların derûnunda gâhice bazı eşya ve evânı bulmaktadırlar ki bundan Mısriilerin medfûne mahsus olan bazı evânı ve eşyâyı kendisiyle berber gömmek âdetleri mukteziyâtından olduğu istidlâl olunmaktadır.

Üçüncüsü taştan menhût mezarlardır ki üzerlerinde (iyeroglif) denilen eski Mısriyyun hurûf ve işareti mahkûkdur. Bu gibi mezarlar eâzım-i Mısriyyeye ve ruhâni sınıfına mahsus olmak me'mûl olunur. Hususen üzerlerinde mahkûk olan tasâvir-i medfûnun sanat ve ihtisâsını gösterir.

Gerek ehrâmlarda ve gerek lahdalarda tahtadan ma'mûl ve envâ'-ı nukûş ile müzeyyen tabut ve sandukalar zuhur etmektedir ki içlerindeki na'şlar (mumya) olduğundan vaz' olundukları heyetle durmaktadırlar. Bu tabut veya sandukaların cânibine azâb ve lutf melâikelerinin resimleri ve üzerinde bulunan levhaya yani kapağa derûnundaki meytin güzerân-ı hayatına delâlet eder işarât nakşedilmiştir.

Mısırîlerin bu gibi mezar ve sandukalarında timsah ve öküz gibi hayvanat mumyaları dahi zuhur eylediğine göre indlerinde bu hayvanların dahi ma'bûd-ı münzelesinde bulunduğu anlaşılır.

Eski Mısırîlerde mevtâyı tebhîr etmek faideden idi. Hatta bir adam pederinin mumyasını terhîn ile istikrâz eder ve mukarrizler mumyaları en zî-kıymet eşyaya tercih ile rehn makamında kabul eylerler idi. Çünkü pederinin na'sını terhîn edip de pâre alan mutlaka pareyi tedârik edip de na'sı kurtarmayabmeçbur idi. Zira pederinin na'sını halkı dolandırmaya alet etmek gibi bir iktizâh kabul edilemeyeceği gibi şâyet böyle bir denâeti mürtekb olanlar indlerinde mel'ûn addolunurdu.

Fars-ı Kadîm Mezarları

Tepelere mezar kazmak esyânın içeri taraflarına [s. 207]mahsus gibidir ki en çoğuna İran'da tesadüf olunur.

İran'da tahtü't-türâb derûnu odalara, dairelere, yollara münkasım meythâneler vardır ki bayağı dârü'l-mevtâ itlâk edilse be-câdır. Bu emâkin mevtanın her bir odası kırkar ellişer sanduka isti'yâb edecek vüs'atde olmasına göre yalnız ona bir değil ehâd-ı nâs na'slarının dahi bu yerlere vaz' edildiğinde yani umumi

mezaristan olduğunda şüphe yoktur. Çünkü büyüklüğü her sınıfın mevtâsına kifayet edecek derecededir. Hatta hususi olan mezarlarda bu umumi mezâristanın derunundadır; yani şu mahle-i hâmûşândan her neresini intihâb ederse bir adam ailesine tahsis edebilirdi.

Bundan başka İran'da (dahme) itlâk olunur bir nev' mezarlar daha vardır ki yüksek dağ tepelerinde oda tarzında binâ edilerek içine birkaç cenaze birden vaz' ederler idi. Hatta meşhûr Keyhüsrev'in dahmesi el-yevm mevcut olarak cesîm taşlarla birbirinden sagîr ve mustatîlü's-şekl yedi sekiz tabaka üzerine binâ edilmiştir ki etraf-ı erbâsı ikişer metre irtifaında birer nerd-bân basamağı şeklini almış ve en üst tabakanın üzerine dahi oda tarzında bir dahme yapılarak üstünü iki cenâhına mâil ve yine taştan ma'mûl beşik örtüsü şeklinde bir çatı ile kapatılmıştır. Tabakalarındaki taşlar ikişer metre mükâ'abında cesîm mermerlerdir ki mezrın sath-ı zeminden dahmenin sakfına kadar irtifâı takriben yirmi beş metredir.

İran'da el-yevm (gûr-hâne-i mecûs) itlâk olunur bir nev'-i kadîm mezarlar daha vardır ki bunlar meşhur (Dâr bin Dârâb)ın taht-gâhı olan Istihar

Abâd nam kale kurbunda olarak selâtîn ve ona bir Fûrs-i câhiliyyete mahsustur.

Hâsılı Fûrs-i câhiliyyet mezrları beş altı kısımdır ki evvelkisi kuyu mezarlar ile mağaralar, sânisî dahmeler, sâlisî gûr-hânelerdir.

Dördüncü nev’ide dağ eteklerine kazdıkları mezarlardır ki üzerlerine cesîm cesîm taşlar yığarlar idi. Beşinci nev’i ise meyti bir küp içine vaz’ ile ağzını kapadıktan sonra kazılan çukura defnetmek idi. El-yevm bu misillû derûnunda cenazesıyla küpler zuhur etmektedir.

En kadîm İrânîlar cenazelerini ne yıkarlar ne de gömerlerdi. Bunun için oralarda pek kadîm mezarlar bulunamaz. Görülen mezarlar nihayet iki bin beşyüz üç bin senelik şeylerdir.

Benî İsrâîl Mezarları

Kuds-i Şerîfde Benî İsrâîl lahdleri varsa da âdî şeyler olduğundan burada zikredecek ehemmiyeti yoktur.

Asya’nın bazı memâliğinde tesadüf olunan Yahuti mezarları ise hep şimdiki bildiğimiz tarzda şeylerdir.

Yunan-ı Kadîm Mezarları

Kadîm Yunanlılar türlü türlü pek mükellef mezarlar yaparlardı. Bunların en sadesi bu meytin en ziyade azamet-şânına tercüman olanı birer âdî

sütûn-tirâş ve rezk ile üzerlerine (fi sene ...* ve memleketin en büyük adamı) ibâresi tahrîr ve hakk olunan nev’idir. Çünkü bir milletin cidden büyük bir adamının tarih-i vefâtı efrâdının sahâif-i hâfızasında mâdâme’l-hayât ve karından karna intikâl ede ede [s. 208]ilelebed mestûr olmak lazım geleceği gibi, hakikaten bir büyük adamın gaybûbetine ne kadar hüzn-âver ve rikkat-efzâ mersiyeler söylense yine büyüklüğüyle ve gaybûbetten hâsıl olan tesir-i umumi ile mütenâsib düşmeyeceği veya tabir-i ahirle o adamın gaybûbetinden hâsıl olan tesir-i umumiyyenin ebyât ve eş’âr ile hakkıyla tasvir edilemeyeceği cihetle azîmü’l-kadr olan zevâtın hatta ismi bile kaydedilmeyerek yalnız tarih-i vefâtı ve (memleketin en büyük adamı) ibâresi hak edilirse onun a’lâ-yı şân ve azametine bî-hakk hizmet edilmiş olur. Zira bir millet arasından yetişmiş bir büyük adamın ziyâ’ı vekâyi’-i azîmeden ma’dûd olacağından hiçbir vakitte o unutulmak ihtimâli yoktur.

Bu kâideel’ân garbiyyûn indinde dahi mukalled ve cârîdir; hatta bu vechle mahsusen tirâş edilen sütunlar yalnız müteveffâtın mezarı

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

üstüne değil memâliğin kâffesine câbe-câ rekz olunmak âdet hükmüne girmiştir.

İstitrâd

“Vaktiyle eâzım-ı İslâmdan vefat edenlerin nâmına — duyulduğu anda — her müselmân beldesinde namaz kılınır idi. Hatta sâhib-i mezhebimiz Numan bin Sâbit hazretlerinin vefatı haberi etrâf-ı Irak’a münteşir oldukça yüz yılda da cenazeleri için namaz kılındığı vefeyât-ı â’yânımıza dair olan kitaplarda muharrerdir.”

Yunanlılarda müteveffânın heykelini tirâş ve rekz etmek ve kaidesine bir şairin hükmü bir mısranı veya bir hekimin cümel-i hikemiyyesinden bir ibâreyi hakeylemek dahi âdet idi.

Kable’l-milâd İsporâd cezirelerinde yani Rodos, Sötbeki, Kaşot, Herkiyet, İstanbuli, Simi vesâir yüz kadar adalarda mütevattın olan Yunanlıların mezarları bir na’şî isti’yâb edecek cesâmette yek-pâre mermerden bir sanduka tasnî ile meyti içine koymak ve üzerini bir pehle ile setr ederek birkaç kulaç umkunda kazılan çukurlara gömmekten ibâret idi.

Mezarların içine meytin akraba ve eviddâsı tarafından isâle edilen dumû’ iftirâkın hıfzına mahsus küçük

küçük kavânüvisler ve meytin eşya-yı dâimeyi ve nisâdan ise üzerinde bulunan küpe, bilezik, gerdanlık, ve hâtim gibi esbâb-ı tezyinâtı dahi beraber defnedilir idi. El-yevm âsâr-ı atika taharrisi sırasında bu gibi sandukalar derûnunda zikrolunan nevâ’iden bazı eşyâ-yı madeniye şekl ve sureti bozulmamış olduğu halde zuhur etmemektedir.

Mosole

Yunanlıların bir nev’ mezarları dahi vardı ki mosole itlâk olunurdu. Bunların en cesîmi ve en evvel tesis olunanı mübâdeleden üç yüz elli üç sene mukaddem rûfât eden küçük Asya’da vâkı’ (kâri) memleketi kralı Mosoles’in vefatı üzerine zevcesi (Artemisya)nın binâ ettirdiği mezardır ki cesâmet ve azameti ve bâ-husus bedâyi’-i mimariyece olan san’at-ı nefâseti cihetle bu zamanda bir ikincisini vücuda getirmek kâbil olamaz.

Bu mezar İzmir sevâhilinde el-yevm bu durum diye maruf olan (İpodron) şehrinde mustatîlü’ş-şekl olarak yüz onbir kadem ittisânda ve yüz kırk kadem irtifânda nefis mermerlerle terkîb [s. 209] ve binâ edilerek daire-i mâdâr otuz altı kıta âlî mermer sütun mütenevvi’ tasvirler ile tezyîn kılınmış ve bâlâ-yı tâkına bir

şekl-i heremî ile dört bâr-gîr koşulu ve yine mermerden menhût bir araba vaz' edilmiş idi.

Hatta hükemâ-yı Yunâniyyeden (Anafağros) mezar-ı mezkûrî müşâhede eyledikde külli mesârif ve fevka'l-gâye tekellûf ile vücuda getirilmiş olmaklığından kinâye olarak "*Vay! Ne kadar akçe taşta tahvil olunmuş!...*" demiştir.

El-yevm Avrupa'da mükellef mezarlara mosole nâmı verilir. Hâlbuki bugün Avrupa'da mosole itlâk edildikleri mezarlarla asl-ı mosole beynindeki fark bir binâ-yı cesîm ile modeli beyninde olan fark nisbetindedir.

Elinuzların Anadolu'daki fark müteferrikası mezarları dahi Yunan bedâyi'-i mimariyesinin en dakik ve en musanna tarzında yapılmıştır. Hatta bunların birtakımı mosoleye taklîd edilerek parça parça veya yek-pâre mermerlerinden tirâş ve tasnî' olunmuştur ki en güzelleri de bunlardır.

Yunan mezarları içinde 32 metreden 120 metreye kadar mürtefi'leri görülmüştür ki bu cesâmet-i medfûnun azamet ve haşmetiyle mütenâsibdir. Çünkü Yunanlılarda medfûnun ne kıbâlde adam olduğunu mezarların cesâmet ve heyeti tayin ederdi.

Yunan mezarlarının ekserisi na'şdan hâlidir: Çünkü Yunanlılarda zevcene muhabbet müfritesi olan bir zevce kocasının na'şını ateşte ihrâk ile külünü bel' ederek vücudunda onun için bir mezar teşkil eyler idi. Nitekim Mosoles'in zevcesi Artemisya dahi zevcesi ihrâk ile külünü yutmuştur!.

Hükümdar familyalarıyla eâzımdan olan zevâtın mabedleri derûnundaki mezarlarına mosole ve bazı nev'ilerine de (katafallık) itlâk olunur.

Yunanlılarca vefat edenleri maskat-i re'sine gömmek en ziyade riâyet olunur bir âdet idi. Mesela Atina'da bir Rodoslu ve Rodos'da bir Atinalı olacak olsa her ikisinin na'şını da vatan-ı asliyesine gönderip defnettirirler idi. Bu sebeple Yunan memâliğinin hiçbirinde müsâferet tarikiyle gelmiş olan ecnebiyelerin mezarları yoktur.

Ehâdnâsında vefat edenler için dahi fevkalade musanna' sütunlar tirâş ve ikâme eylemek âdet idi ki mezarlara ne derecelerde ehemmiyet verdiklerine bu da bir delildir.

Etrüsk ve İtalyanların Mezarları

Yeraltında birkaç metre tûl ve arzında azîm bir mağaraden ibaret olarak mevtâyı onun derûnuna

gömerler ve bir familya halkı için hususi bir makbere ittihâzı lazım geldikde o mağaraların derûnunda ikinci bir mağara olmak üzere oda şeklinde lahdler yaparlar idi.

İtalya (müze)lerini bu ikinci derecede yani mağara içinde mağara olarak yapılmış olan mezarlar tezyîn eylemektedir. Zira bu lahdlerin bazıları mahsus olduğu ailenin azamet ve şanı nisbetinde pek mükellef ve mutantan surette binâ edilir idi.

İçerisine ise zî-kıymet kaplar, mevtanın ihtisâs ettiği sanâyi' ve fûnûna delalet eder [s. 210] eşya, mesela cengâver bir adam ise tîr ü kemânı ve zırh ve kalkanı ve eşya-yı daimesi ve bâ-husus eski zaman silahşörleri arabalarla cenk ettikleri cihetle medfûn olan zât silahşör ise arabası da o lahde konulmak kaideden idi.

İtalya akvâmınınin kâffesinde mezarlar bu yoldadır. İtikâdımca İtalya mezarlarından âlâsı olamaz.

Rû-yi arzı — çürüyüp toprak olacak cesetler için bostan korkuluğu gibi — taşlarla ve iskânı nâ-müyesser binâlarla muattal etmekten ise hakikat halde dahi dârü'l-mevta itlâkına şâyân olacak surette bu yolda mezaristan ittihâz etmek evlâdır.

Romalıların Mezarları

Roma'da bir adamın mezarını birkaç yerde tesis etmek kaideden idi.

Roma mezarlarının şekilleri pek mütenevvidir, çünkü Romalılar her mağlup ettikleri milletlerin - sâir birçok etvâr ve âdâtı gibi - mezarlarını da taklit eylediklerinden envâ'ı tekessür etmiştir.

Küçük Asya halkının, (Kartaj)lıların mezarlarını takliden merba', mustatîl, heremî, müstedîr hâsılı her türlü şekil ve heyette kaplar tasnî' etmişlerdir.

Romalıların en mükellef mezarı (hâderyâne) namındadır ki el-yevm haraptır. Bu mezar üç tabaka üzere mübni ve en üzeri kubbe olarak üç sınıf-ı halk derece-i kadr ve haysiyetlerine göre buna konulur idi.

Şekli müstedîr olduğundan her tabakanın etrafı daire-i mâdâr mermerden sütunları hâvî ve her bir sütuna İtalya harabelerinde câ-be-câ meşhûd olan o azîm sütunlardan daha âlî idi.

Alemi tunçtan ma'mûl vusûm yaldızla mutallâ idi. Gûller Roma'yı istilâ eyledikleri zaman bu mezarı kale yaptılar: Mezarın metânet ve azametini tayine kalelik edişinden büyük delil mi olur?

Bir müddet kale halinde kaldı. Onyedinci asırda dahi Papa (Urban) güzel bir kale tarzına tahvîl eyledi.

Taferet Muharebelerine kadar bu halde kalarak ondan sonra yıkıldı. Tekrar yine yapıldıysa da eski şeklinden çıktı.

Bu zamana kadar mezarları henüz zuhur etmeyen Roma ve Yunan eâzımından bazılarının bunun içine konulmuş olması maznundur.

Bizans Yani İstanbul Mezarları

İstanbul'da sâkin olan Rumların mezarları mesela Yunan ve Romalıların mezarları gibi mükellef şeyler değildi.

En büyük ve müzeyyenleri imparatorları ve imparator familyası halkına mahsus olan mezarlardır ki dört beş metre tûl ve iki üç metre arzında ve üç metre irtifânda yek-pâre bir sahire-i sammâ giden ibâret olup tirâş ve etrafi mülkü'l-mevt vesâir bazı melâike tesâvirini ve baş tarafında bir de salîb resmini hâvî ve üzerleri heremî idi. Şimdiye kadar bunlardan başkasına tesadüf olunmamıştır. Ve el-yevm birkaç kıtası bâb-ı hümâyun içerisindeki meydanda esliha müzesi pîş-gâhında mevcuttur.

Ehâdnâsa mahsus olan mezarlar ise [s. 211] pek âdî ve bir iki metre

tûlunda ve gâyeti yarım metre yüksekliğinde ya yek-pâre birkaç parça taştan düzme şeyler idi.

Golva Mezarları

Fransızların aslı olan Golvalılardan kalma öyle milel-i sâire mezarları yolunda mükellef mekâbir yoktur.

(Fontone) nam mahalde bir büyücek tepe üzerinde on kıta kaviyy görülmüştür ki her biri dört beş mezarı hâvîdir. Bu bir umumi mezarlık olmak muhtemeldir. Derûnunda esliha bile bulunmuş olmasına nazaran eski Fransızlarda Etrüsk ve İtalyalılar gibi mezarları zîr-i zemîne yaparlar ve mevtayı eşyayı mahsusasıyla gömerler imiş. Şu kadar var ki onlar gibi muntazam yapmayı becerememişler.

Yine Fransa'da diğer bir mahalde bir hamdek zuhur etmiştir ki derununda istif olarak beş yüz kadar kafes insan bulunmuştur.

Gol tâifesinde mezarlara ehemmiyet verilmediğinin asıl sebebi Hintliler gibi bunların dahi na'şlarını ihrâk bi'n-nâr etmeleridir. Zira Golvalılarda bir hanede vefeyât vukuunda umumen hane halkı kendilerini ateşe ilkâ ile helâk olmayı müstahsen addederler idi!....

Moğol Mezarları

Mâverâün-nehr ve umumen Tatar halkında mükellef mezar eâzıma mahsus idi. Ehâd ise cenazelerini âdî hufrelere ilkâ ile üzerine toprak çekerek bir de taş dikerler idi.

Eâzımın mükellef dediğimiz mezarları ise öyle Yunan ve Roma mezarları kabilinden sanayi' ve bedâyi' mimariyeyi hâiz şeyler değil idi. Dört duvar üzerine bir sakf çekerek veya kubbe tesis ederek altın tılâ etmek, çini kaplamak, na'şlarla tezyin etmek yolunda birtakım teklifâtan ibaret idi.

Bunların eskileri bilinmiyor. Onbeş asr-ı makdemine kadar hep bu tarzda mezarlar binâ edilmiştir ki adeta bildiğimiz türbelerdir. Daha evveleri ise adeta çukurlara defn ile üzerlerine - sibâdan muhafaza için - cesîm cesîm taşlar yığarlarmış ki bazı seyâhîn bu gibi mezarlara tesadüf etmişlerdir.

Moğallar dahi türbelerine dahme itlâk ederler. Bu dahmelerin yalnız bir kapısı bulunarak sâir türlü menfezlerden ârî idi ve o kapıyı da meyti vaz' ettikten sonra taşlarla sedd etmek ve üzerini sıvamak âdet idi.

Fakat en şeni' âdetleri hükümdar hanedanından her kim olacak olursa na'şıyla beraber beraber on neferden yüz yüz elli nefere kadar bâkir cariyeleri envâ' hallî ve cevahir ile tezyin ile dahmeye idhâl ederek

kapıyı üzerlerine sedd ve içeride terkeylemek idi. Zu'mlarınca bu cariyeler meytin ruhuna enîs olmak için bu künbed helâke atılırdı!

Hatta mütegalib meşhur Hülâgü'nün na'ş'ı ile beraber kırk nefer câriye-i bâkirin dahmeye idhâl olduğu tarihlerde muharrerdir.

Bu âdet-i menhûse ise evlâd-ı Hülâgü'den kabul-i İslâm eden Sultan Mahmûd Gazan zamanına yani sekizinci asr-ı hicriye kadar devam eylediği [s. 212] halde müşârün-ileyh tarafından (me'cûr olsun) şediden men' edilmiştir.

Avrupa'da Kurûn-ı Müteahhire Mezarları

Şimdiki mezarlar yani eski milletleri takliden — güya mükellef ve musanna' olarak — binâ edilen alâmetler kâle alınmaya layık şeyler değildir. Ekserisi âdî bir çukurdan ibarettir; işte o çukurun üzerine mükâ'ab bir taş koymak mezar yapmak demek olmuştur!..

Prensler ve tâife-i ruhâniyenin ekâbiri için lahd binâ edilirse de bunlarda bir çukuru tuğladan dört duvar ve bir kemer ile örtmekten başka bir şey değildir.

Milattan onaltıncı asra kadar yapılan mezarlar hep şimdiki gibi âdî

şeylerdir ki onlarda yeni mezarlardan addolunmuştur.

Kiliselerde tebhîr olunan cenazelerin tabutları lahdlerden kıymet-dâr ve mükelleftir. Na'şları tebhîr olunduktan sonra bazı maden-i kab ve sandukalara vaz' etmek âdet olmuştur.

(Nanet) şehri katedralinde (manastırında) ikinci (Fransuva'nın), Berud Kilisesi'nde (Margaret Dö Borbun)un, (Filiber)in, (Margaret Dö Terişk), Sen Deni Kilisesinde Onikinci (Lui) ile Birinci Fransuva'nın, İkinci (Henri)nin, Notrdam Dö Pari Kilisesinde (Şarl Temerer) ile (Mari Dö Burgunya)nın, (Morinberg) kilisesinde (Sen Sabalet)in mezarları en güzel ve şâyân-ı tasvir mezarlardan maduddur.

Roma kiliselerinde bazı papalar için yapılan mezarlar ki istatüler ile müzeyyendir. Hakikaten âsâr-ı bediadan addolunmaya şâyândır. Hele (Mikelanj) heykeltıraş-ı meşhuriyenin tasni' ettiği mevzuleye bahâ-takdîr olunamaz. Bu gibi mezarlar ise kilise derûnunda ve o da Roma'ya mahsus ve Roma'da da topu bir iki mezardan ibaret gibidir.

Şimdiki mezarlara istatüler vaz' ve bazı alâim ve tasâvîr hakiyle medfûnun ihtisâs ettiği ulûm ve kemâlatı bu suretle tefhîm ile namını

â'lâya çalışırlar ise de bu hususta milel-i kadîmenin kâ'bına varamadılar.

Paris'te (invalid) mütekaidin askeriye kışlasında Bonapart için ittihâz olunan mezar bi'n-nisbe bunların hepsine müreccahtır. Bunun inşâsı için dört milyon yedi yüz bu kadar bin frank sarf olunmuştur. Bu para her mezara sarf olunamaz ki san'at ve azamet cihetiyle eski mezarlar derecesine takarrüb etsin.

Panteon

Paris'te Panteon denilen mabed-i eâlî ki gayet cesîm ve Yunan-ı kadîm tarz-ı mimarisi üzere mükellef ve müzeyyen ve kubbesi üstünde ilm makamında yine kubbe ve pencereli bir kaleyi hâvîdir.

Fransız milleti miyanında zuhur eden veya ecânibden olup da Fransa'da şöhret-şiâr olarak fezâil-i insaniyeye muvâfık hidemât-ı celile ve cezîlesi sebkat eden eâzımın a'lâ-yı şân ve ibka-yi nâmı için mükellef surette ve fevka'l-gâye musanna' sandukalar veya kaide ve kürsü üzerinde statüler tirâş edilerek bu binânın derûnuna vaz' edilmiş ve bazı uzemânın izâm-ı remîme bile mahsus mermer veya tunç saksılar ve kûzelere ve izâm-ı re'sleri mermerden masnû' raflar üzerine [s. 213] konulmuş oldukları halde mabed-i mezkûre hıfz edilmekte bulunmuştur.

İslâm'da Mezar

İslâm'da mezarları tezyîn yani haricen taşlarla sanduka ve künbed tesis ve tanzîmi men' şer'î ile memnû'dur.

Kable'l-İslâm câhiliyette tâife-i Arab cenazelerini alelâde kabir kzmakla defnederler ve üzerine toprak çekip ve belli olmak üzere gâhice bir de nişâne dikip terk ederler idi.

İbn-i Abidin der ki: Ebu Daud Osman bin Mat'ûn ki ecille-i ashâb-ı kirâmdan Medine'de en evvel terk-i âlem fena eden zâttır; na'ş-ı defnedilip üzerine toprak çekildikten sonra cenâb-ı risâlet-meâb efendimiz (Sad selem) yed-i ulyâ-yı saadetleriyle "*Ben bunu kardeşimin kabrini bellemek ve buraya ehl-i beytimden vefat edenleri gömmek için vaz' eylerim*" buyurarak başucuna bir taş rezk etmişlerdir.

Fakat hacet-i mezkûr zînet ve hututtan azade ve hatta intizâm ve tenâsübden bile hâlî bayağı ve sâde bir taş idi.

İşte müselmînden en evvel mezarına taş dikilen müşârün-ileyh Osman bin Mat'undur. Ondan sonra arzu eden mü'minin olanlarının

mezarına fakat bu yolda âdî ve nâ-tirâş taşlar vaz' eylediler.

Şerh-i münüyada şöyle mestûrdur: "*Ca'lfi kabre aleyhis-selâte ve's-sellem, katifeten.*" Yani kabr-i latîf cenâb-ı peygamberiye katife ferş olunmuştur.

Mervîdir ki beyt-i saadetin toprağı çorak olduğu için na'ş-ı nebeviyyenin altına bir şey serilmek iktizâ etmiş idi. Cenâb-ı İmâm Ali ile Hazreti Abbas (Radiyallahu anhümâ) bu bâbda yek-diğerinin fikrine itirâz ile biri adeta kabre bir şey ferş olunmamasında ve diğeri mutlaka ferş olunmasında ısrar etmeleri üzerine bu münâzaayı kat' için Şukran nam zât (*)katifeyi alarak sath-ı kabr-i nebeviye vaz' eylemiştir.

Rivâyet-i ahrâya göre katife-i mezkûre geniş bir ridâ' olarak risâlet-meâb efendimiz hâl-i hayatlarında iktisâ ve iftirâş buyurdukları cihetle müşârün-ileyh Şukran eline alarak "*Vallahi seni bundan sonra kimse iktisâ edemez*" kavliyle kabr-i nebeviyyenin zeminine ferş ve na'ş-ı mübareklerini onun üzerine vaz' eylemiştir.

*Şukran Osman veznindedir. Peygamber efendimizin en âzâdeli köleleri idi. (Radiyallahü anh ve erzâh)

Bu kavil kavil-i evveliden akvâ görünür. Çünkü peygamberlerin üzerlerinde bulunan elbise çıkarılmaksızın defnedildikleri siyerlerin mu'teberlerinde mübeyyen ve müttefik-i aleyhidir.

Bzı akvâle göre İslâm mezarlarını tahkîm etmek mekrûh ve haricen müzeyyen ve muazzam taşlarla tanzîm yani bu yolda tekellûf-i ihtiyâr eylemek haramdır. Zira beyhude isrâf ve itlâf-mâlden gayri bir semeresi olduğu ve israf ise haram olduğu muhtâc-ı izâh değildir.

Kavil-i muhtâre göre tahkîminde bir ye's yoktur.

Ashâbdan ve ecille-i rüvâttan Hazreti Cabir Radiyallahu anh kabrin kireçle hakimiyle üzerine binâ ikâmesini ve yazı ve nakş ile tezyîn edilmesini zât-ı peygamberinin nehy buyurdıklarını mutazammın bir hadîs rivayet etmeleri cihetle Ebu Hanife kabrin [s. 214] üzerine beyt ve kubbe tarh ve tanzîmiyle türbe yapılmasının ve tekellüflü yani yazılı filânlı müzeyyen taş dikilmesinin hürmetine ictihâd eylediler. Hatta müsellim ile sâir-i muhaddisîn dahi hadîs mebhûsi sebt ve kaydetmişlerdir.

Zaman farûk-ı azamda Irak sefirine me'mûr mücahidin ile birlikte bulunan ashâbdan ki zâtın Neced

tarafalarında vefatları vuku' bularak yerin avârızı cihetiyle mezarları pek derin kazılamamış ve bu sebeple zeminden birkaç karış mürtefi' bir duvar ile tahkîm edilmiş idi.

Faruk müşârün-ileyh bu keyfiyetten haberdar olduklarında menhiyyât Resulullah'tan olduğunu beyân ile derhâl mezarların bozulmasını ve a'zâm bedenlerinin getirilmesini emrederek evvel vechle mezarları bozulmuş ve cesetleri Medine'ye nakl ile defnedilmiştir.

Taş dikilmek ve yazı yazmak bahsinde icmâ'-i ulema ile mesâg vardır. Fakat âyât-ı kerîme tahriri ve meytin hâl ve şânını tarifi mutazammın ebyât ile medhiyye yazmak ve bâ-husus medhde itrâ eylemek şer'en memnûdur.

Hulefâ-yı râşidîn radiyâllahu teâla aleyhim ecmaîn hazerâtından sonra İslâm'da saltanat zuhuruyla bazı bida' seyyienin meydan olduğu yani her şeyde ihtişâma riâyet fikirleri peydâ olduğu zamanlarda bazı haşmet-perestler — kendi kendilerinin kâil oldukları — azamet-kadr ve şerefleriyle mütenâsib veya tedbir-i ahirle mestûr kalacağı bir avuç hâkî ve bâ-husus mahiyet-i asliyesini düşünmeyerek kabrinin cesâmet ve ziynetinin kendisinin bir muhtesim rüzgâr

olduğunu eş'âre medâr olabilecek derecelerde bâlâ olmasını mülâhaza ile daha hâl-i hayatlarında türbe ve kubbe gibi âlî binalar inşâ ve bu ihtişâm beyhude yolunda yüz binlerle dinarlar sarf ve hebâ etmişlerdir.

Giderek mezarlar esbâb-ı ihtişâmdan addolunmaya başladığı ve öldükten sonra dahi azamet-fürûşluk sevdaları zihinleri istilâ eyledikleri cihetle erbâb-ı servet cenazeleri için türlü türlü müzeyyen mezarlar tasnî' ve ahdâs etmişlerdir.

Türbeler, türbe-dârlar, türbe-dârları tevzîf ve infâk yolunda vakflar, irâdlar peydâ etmekten acaba dünyevî, uhrevî ne gibi fâide melhûzdur?!.Maksadımız akvâm-ı mütemeddine mezarları hakkında mücmelen malumat olduğu cihetle bu bâbda uzun uzadıya muhakemeye girişmeye lüzum göremeyiz.

Memâlik-i Osmaniye'den Bursa ve Edirne ve bâ-husus payitahtta selâtîn için ittihâz olunan kabirler herkesin meşhûdî olduğu üzere öyle milyonlarla kuruluşlar sarfıyla vücuda gelmiş binâlar değildir; dört duvar ve bir kubbeden şeyler olması teşekkür olunacak ahvâldendir.

Zira hicretin mâiyye-i evvelisi nısf-ı evvelinde ahdâs-ı saltanat eden Benî Ümmiye ricâlinin — ahd-i

saadete yetişmiş oldukları halde — yaptıkları türbelere nisbetle Osmanlı padişahlarının kabirleri adeta ehâd-nâs mezarları münzelesinde kalır.

Selâtînden sonra ikinci derecede kalan bazı erbâb-ı servetin yaptıkları mezarlar ise yine böyle dört duvar bir kubbe ve ekserisi iki buçuk arşın tûl ve bir buçuk arşın arzında demir parmaklıklardan ibaret şeylerdir ki ihtişâm ve azamet ibrâzı değil belki tayin-i makam-ı ebediyet için hususi binalardır.

Biz bunları da müstahsin göremeyiz. Çünkü [s. 215] men' şer'î ile memnû' olan bir şey'iyeye örf ile, görenek ile galebe değil belki örfe, göreneğe şer' ile mukabele iktizâ edildiği bilmeliyiz.

Eş'âr ve ebyât ve medâyih yazmak hususuna gelince mezar taşlarına bazı ebyât ve ibârât-ı tahrîr ve hakî kadîm buna neyler de dahi cârî bir âdet olduğunu bâlâda zikretmiş idik. Fakat onlarda ya hikemî bir mısra veya hikemî bir ibare yazılırdı. Bizde ise her şeyde olduğu gibi bu hususta dahi hadd-i ma'rûf bertaraf edilerek birtakım lüzumsuz şeyler ve hiç münasebet almaz hükümler (!) — vücudu bâis-i rahmet-i âlem imiş gibi — medfûnun irtihâlinden dolayı eyvân-ı feleğin zîr ü zîr olmaklığını

temenniler yolunda türrehâtları hâvî pek çok taşlara tesadüf olunmuştur.

Vakıa bazı mezarlar görülmüştür ki üzerlerinde mahkûk olan muharrerât hem muvâfik-ı hakikat hem de mucib-i rikkattir. Şair-i meşhur Pertev Efendi merhûmun sûfiler dergâhintaki hatıradâ medfûn Revânici Derviş Mustafa hakkındaki nazmı gibi ki şudur:

*“Derviş Mustafa-yı Revâni-fürûş kim,
“Rûh-i revâni şâd ola ehl-i vefâ imiş!
“Aşr-ı mahreminde bin iki yüz altının,
“Mersiye-hân tekyede ateş-i nevâ imiş!
“Bir kere yâ Hüseyin diyü sayha
eyleyip,
“Tevhîd içinde göçtü nasıl cân fedâ
emiş!
“Defnoldu gitti ve gözlerinin kanı
dinmedi!
“El-hakk-ımuhibb âl-i resûl ve hudâ
emiş.
“(Pertev) Ben öyle bir kuru davayı
dinlemem!
“Aşık demekte işte bu zâta sezâ imiş.”*

Şu manzûme adeta vak’ayı hikâyeden ibarettir.

Vak’a ise havâriktan ve bâhusus facia-i malûmeye adem-i tâkât yani hanedan-ı risâlete fart-ı muhabbetten olduğu cihetle medh ve sitayişede şâyeste iken şâir hakikat hâlî

olduğu gibi nazmetmiş ve takdîr ve tesiri herkesin husulesine havale etmiştir.

Bu türlüüne bir şey söylenemez. Zira şâir ne medh etmiş ne de mübalağa eylemiş. Bir mağlup muhabbetin galeyân-ı sevda ile suret-i irtihâlini hikâyeye eylemiş.

Fakat bazı taşlar görülmüştür ki mesela “*Sen öyle bir vücudsun ki hallade-berîn senin kudûmünle iftihâr edecek ve hûr ve gılmân senin hizmetin şerefiyle mümtâz olacak;*” (!) mâlinde manzumeleri hâvîdir. Vakıâ bu sözleri söylettiren müteveffânın gaybubetinden hâsıl olan fart-ı tesirdir. Ne fâide ki bu türlü hulûs-ı bâridin veya daha doğrusu reyyâ-yı mahzın medfûn hakkında dünyevî fâidesi olmadığı gibi uhrevî zararı olmayacağı da malum değildir.

Zamanımızda ise efkâr-ı ânenin hâsıl eylediği ciyâdet mezar taşlarına kadar şâmil olarak onları da bir hüsn-i üsluba tahvîle teşebbüs eyledi ki bu yolda yazılan taşlardan numune olarak bir ikisini aynen kaydeyledik.

(Taâm ederken boğazına kemik saplanan bir genç için tertîb olunmuştur.)

Bekâ mümkün değildir gerçi kim dünya-yı fânide,

Fenâ ama belâ-yı mahz olur
ahd-i cevânide.

“Bu zemîn-i mâtem âgînde
nühüfte-i hâk-i fenâ olan ki
..... bir cevher-i girân-bahâ idi
.....* Efendinin silk-i leali
evladına fâsıla-i intihâ idi. [s. 216] ve
dirîğ ki henüz yaşında iken
medârzindegi-i kuvvî olan bir lokma
gıdadan leb âlâ-yı hûn şehâdet oldu.
Öyle bir der-yektâ-yı fetânetin kıymet-
nümâ-yı bâzâr-ı kemâl olmadan imân-ı
hafaya galtân olmasından ise valideyn
ve akrabası hakikaten sadepler gibi
sîne-çâk derd-i hasret oldu.

“Dünyada perverde-i nâr ve
naîm idi; masumiyetinden ümîd olunur
ki ukbâda dahi havle-sâz nüzhet-saray
na’îm olur.

“Ey sâhib-i ibtisâr! Bu mezarı
imâle-i nigâh itibâr etmeden güzâr
eyleme ki başı ucunda gördüğün nişân
değil fenâ-yı âleme bir mütehaccir
misâl-i hâildir; derûnunda gunûde-i
sükûn olan merhumun ruhunu bir
Fatıha ile şâd ile ki senin de âkıbet-i
karargâhın bu hâk-i siyeh-dildir.

“Dest-i cellâd ecelden ne
cüvân-kavî halâs olur, ne pîr-zebûn.

İnnellâhe ve İnnailyh Raciun”

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.
*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.
*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Diğeri:

“Şu hâk-i siyehi firâş-ı sükûn
eden..... ki ayine-i
cemâlinde eşkâr idi. İki büyük
hanedanın mecma’ü’l-bahreyn
ismetinde hâsıl olmuş bir dürr-i şeh-vâr
idi.

“Pederi* Bey’e sermâye-i
ümîd meserred idi; validesine
dürretü’t-tâc mefharet idi.

“Vakta ki şîr-i mâderden dehen-
şûy fitâm oldu. Zehr-i ecille telh-kâm
oldu. Yani eyyâm-ı ömrü yıl
.....+ Ayda tamam oldu. Güyâ ki
ulviyet zâtiyesi fitrat-ı beşerden hariç
olduğu için ahrâz rütbe-i mülkiyetle
vâsıl-ı makam ihtirâm oldu.

“Tercüme-i hâlinin zabtına
gökler tahammül etmek nâ-kâbildir;
onun için kitâbe-i sergüzeşt ömr-i bu
seng-ikavî dildir.

“Hemen feyyâz-ı ezel kabrini
kıyamete kadar münevver etsin! Ve o
yattıkça akrabasını efdal-i ömr ile
memur etsin!

“Müddet-i hitâme erince gerek
pîş-i güneh-kâr evvel gerek tıfl-ı
ma’sûm, sâik-i ecel ne zamanını gâib
eder; ne fırsatı fevt-i bismillâh el-
hayyül kayyum

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.

Külli Nefs Zâikatü'l-Mevt'

Diğeri:

Hattat-ı meşhûr Vahdeti için tertîb olunmuştur.

“Bu zâviye-i vahdeti inzivâhane-i sükûn eden Mehmed Şevket Vahdetî ki şîrâze-bend silsile-i Şeyh İmadî idi. (*) Hutût-ı İslâmiyede asrının Şeyh ü İmâdi idi.

“1250 sene-i hicriyesinde talimhâne-i hayata vürûd eyledi; 1288 senesi Muharreminde ittimam felâketnâme-i vücûd eyledi. Mezâ mâ-mezâ ve cüffü'l-kalem.

Hükümünü ittimâm edince hâme-i sun'-ı kadîm şahne-i mevt eylemez bir lahza te'hîr-i zaman

Bismillirrahmanirrahim

Külli min ileyh-i fan

En güzel yazılmış mezar taşlarından biri de şudur ki bir tıfl-ı nev-sâle içindir: “*Ey toprak üzerine pek de sıklet bahş olma! O senin üzerine pek ez basılmıştır!*”

Hulâsa

Birgün Volter'e sormuşlar ki Makalemizin ibtidâsında mezarlara nişâne dikilmek [s. 217] o kadar eski bir âdettir ki tarih bile zaman ittihazını

tayinden âcizdir fakat bizim tahminimize kalırsa en evvel ölenin bile mezarına böyle bir alamet vaz' olunmuş olamk gerektir demiş idik. Burada yine tekrar ederiz ki zaman icâdı o kadar eskidir.: Acaba talâk ne zaman icâd edilmiştir? Volter'de şu cevabı vermiş:

“*İzdivâcın arasından bir hafta geçer geçmez.*”

Biz de deriz ki mezarlara alâmet-i fârîka rekzi ifrâd-ı beşerden ilk yaratılan zâtın ömrü ne zaman hitâm bulduysa bu da işte o hitâmı teâkub ve hudûs etmiştir.

Serpuş

Başa giymeye mahsus olan şeyler içinde hangisi daha elverişlidir? Bâ-husus hıfzü's-sihht kâidesince başına ne surette idare ve muhafaza iktizâ eder?

Bu bâbda kârîne bazı malumat-ı i'tâsı faideden hâlî değildir.

Başı setr etmek adeta akvâm-ı kadîme indinde — şimdi meşhûd ve mu'tâd olduğu gibi — gündeye kullanılmaz idi.

Kadîm-i Yunanilerle Romalılar ve Fransızların aslı olan

*Şeyh İmadî Ebussuud silsilesinin künyesidir ki merhum dahi bu silsile efrâdından idi.

Golvalıhareyyâm-ı âdiyede —tabirat-ı avâmdan olduğu üzere — başı kabak gezip yalnız muharebelerde ve esnâ-yı sefer ve seyahatte ve birde hastalıkları hengâmda başlarını ortalar idi.

Cezîretü'l-Arap halkı dahi ta cahiliyetten beri me'vâlarında mekşûfü'r-re's gezip esnâ-yı sefer ve seyahatte hararet-i şemsden muhâfazat başlarını örterler idi. Bu kaide daire-i temeddünün haricinde hâl-i bedâvette yaşayan Urbân miyânında el-yevm dahi cârîdir. Ve keffîyye Arabistan'da seyahat edenlerce mechûl olmadığı üzere sırf bedevilere mahsus olan başörtüsüdür.

Şapka

Denilen serpuş tâife-i askeriyenin başlarını âlât-ı harbiyenin darbesi tesiratından muhafaza için icâd edilmiştir. Umumen ve daimi surette askerlere giydirilmesi ise onbeşinci asırda Fransa kralı bulunan Sekizinci Şarl'ın iradesiyle vuku' bulunmuştu. Bu usul bi'l-âhire umuma sirayet ederek herkes sokağa çıktıkça başını bunlarla muhafaza etmeye başlamış ve giderek bu âdet umumen Avrupa akvâmı arasında yerleşip kalmıştır. Fakat o zamanlar dahi yine şimdiki gibi askere mahsus olan yek-nesâk olarak yalnız (terenite) yani seslise riâyeten tepesi müstedîr veya merba' olarak

şems siperi üç taraftan kırılmış idi. Avâmın giydiği şapkalar ise yine bu biçimde olduğu halde askere mahsus olan şapkalardan fark olunacak levn ve tarzı hâvî idi.

Kask

Arapların miğfer, Avrupalıların kask dedikleri demir serpuşlar pek eskidir. Yunan ve Roma cengâverleri umumen başlarını bunlarla muhafaza ederlerdi. [s. 218]

El-yevm Prusya'nın ve Almanya'nın sâir hükümetlerinin askerlerinin başında, hususa topçu ve süvari sınıfında kask vardır. Yani cenkçilere mahsus olan başlık pek kadîm bir icattır.

Şapkanın Mazarrâtı

Bazı akvâm-ı şarkiyyenin başlarında taşıdıkları acîbü'l-heykel, muazzam ve muhît olan şeyleri bahse katmayalım da Frenklerin şapkalarını göz önüne alalım.

Malûmdur ki bunların zarafet hususundaki inhimâk ve iddiaları ve hususa hıfzü's-sihhat emrindeki dikkat ve itinâları fevka'l-gayedir. Halbuki serpuş ittihâz eyledikleri şapkadan biçimsiz veya kuşkusuz be-tahsis hıfzü's-sihhat kaidesinde baş için ondan muzır bir şey tasavvur olunamaz.

Bir kere şekli başın tarz-ı tabisiyle gayri mütenâsib olduğu gibi sıklığı de baş için ayrıca bir beladır.

Şekli başın biçimine muvâfık değildir. Zira baş müdevvir, şapka ise ya üstüvâne gibi veya ona yakın veya ondan âzime türlü türlü biçimleri hâvîdir.

Sıklığı ayrıca bir beladır. Zira başörtüye ne kadar muhtaç ise sıklığı o kadar mütehammil değildir.

Başın biçimine muvâfık olmamasından tevâniyle re'sin arasında - envâna göre - iki üç posdan beş altı ve belkiyedeki sekiz posa kadar halâ' bulunduğu cihetle geldiği zaman hapsedilen hevâ bi't-tab' teceddüd edemeyerek müsâmât-ı re'sden tereşşuh eden ter ile kişâfet ve sühûnet peyda eyler. Bu ise (terâküm dem damağı) denilen illet mehlikeyi intâc eder.

Hele o ma'hûd siyah üstüvânî şapkalar daire-i mâderâ etraf-ı re'sde bir daire resmeder ki saçların kat'â taharriki kâbil olmaz. Ve bu daire bir nev' boğukluk demek olduğundan cild-i re'sde olan nâmiye-i şa'riyyeyi yavaş yavaş öldürerek yani deride bir nev' uyuşukluk h'asıl ederek saçların kuvvetsizliğini gitgide dökülmekliğini mucib olur. Ve baş daha sinn-i kühûletin hülûlundan mukaddem tabak

gibi açılır. Nitekim Frenklerde umumiyete yakın bir ekseriyetin gümüş kaplamış gibi başları kıldan ârîdir.

Hasır Şapkalar

Hasır şapkalar ince ve beyaz olmak şartıyla sâir şapkaların kâffesine müreccahdır. Bir kere örgüleri arası müsâmâtı hâvî olmak cihetiyle havanın nüfuzuna salahiyeti ve başı şemsin hararetine karşı serin tutmaklığı derkârdır. Binâenaleyh bâz hakkına bundan âlâ başlık olamaz.

Şems-i Siper

Şapkaların başa mahsus olan şeylere rüccânı varsa o da o günde şems-i siper itlâk eylediğimiz parçayı hâiz olmaklığıdır. Çünkü bu siper şuâ-i şemsin hayt-ı müstakîmden gözü muhafaza eylediği cihetle tesir-i ziyadan husule gelecek avâriz ve sudâ'a mukâvemet için en â'lâ bir vasıtaadır. Hele asker için muhassenâtı erbâb-ı fennin tecârib ve tahkikatıyla müsbettir. Ve esasen bu siperin oraya rabtı dahi askerin nişân olduğu zaman güneşin sevkeylediği hutût-ı müstakîmeye mümânaatla hedef-i matlûbi görebilmekliği mütalaasına mebnîdir.

Peruk

Sinn-i şeyhûhette vâsıl olanların — cild-i re'sin [s. 219] nâmiye-i terakkîden sukutu sebebiyle

— saçları döküldüğünden başlarını bürüdetten muhafazaya itina etmelerini kanun-i hıfzû's-sıhhat emreder. Binâenaleyh Frenklerin bazı ihtiyarlarında görülmekte olan (peruk) yani yapma saç kıldan hâlî olan başlar için mucib-i selâmettir. Zira ihtiyarları saçtan ârî olmaklığı zükâm-ı müzmini yani daimi nezleyi ve za'f-ı basarı ve (remed-i muannid) ki şedû'l-ircâ' ve adimü'n-nedfâ' göz ağrısını ve dişlerin âlâm ve ihtilâlini icâb eylediğinden peruk isti'mâl olunduğu takdirde bu türlü avârıza tamamiyle mukâvemet edilmiş olur.

Sinn-i kühûl ashâbınca geceleri başlarını yazın kettân ve kışın gayet ince pamuklu takıyelerle muhafaza etmeleri elzemdir. Çünkü avârız-ı mebhûsün-anhânın ihtiyarlarda vuku'nı sarf-ı bürüdet icâb etmekle şu tedbir ile bu türlü emrâzdan halâs-ı müyesser olur. Ve çünkü ihtiyarlıkta re'si illetlerin tedavisi dahi — ilel-i sâire-i misillû — müşkilcedir.

Fes

Baş için mevcut olan gılâfların i'lâ ve ahseni fesdir. Bir kere fesin şekli başın heyet-i tabiiyesiyle mütenâsibdir. Saniyen yumuşak ve hafiftir. Salisen baş ile fes beyninde çok hava bulunmadığından (terâküm dem-i dimâğı) ye asla meydan kalmaz.

Hele kışın bürüdetten muhafaza için fesden elsem bir şey yoktur. Bu sebeple şapkaya bin kere müreccahdır. Eğer sayfin hararetine mukâvemet edebilecek surette ve yine fes biçiminde mesela Haremeyn-i şerifeyn ahâlisinin başlarına giydikleri yolda hurma elyafından bir şey icâd edilse veya kat'â lüzumu olmayan püskül kaldırılarak üzerine beyaz kettândan bir şey geçirilse hıfzû's-sıhhat kaidesine daha ziyade riâyet edilmiş olur. Zira beyaz hararet-i şemsi dâfi' olduğu için yazları başı böyle bir şeyle muhafaza elzemdir.

Ulemâ-yı kirâm hazretinin destârları — sıkletinden kat'-ı nazar — beyaz olmak münasebetiyle hararet-i şemsin tesirinden avâmdan ziyade masûndurlar.

Mâdâm ki şimdiki halde yazlık bir şey mevcut değildir. Ve Osmanlılığa mahsus bir alamet olmaklığı cihetle efrâd-ı ümmetin bundan başka bir şey kimleri dahi nâ-kabildir. Bari hiç olmazsa yazları fes içine ince cânfes ve muşamma' veyahut âdî cânfes veya telâtin denilen musku sahtiyânının incesinden bir şey geçirilse hem devrân ve teceddüd hevâ-yı mucib olur hem de hararetin tesirat mazarrasına mahal kalmaz.

Hâsılı başa giyilen şeylerin — şems-i siperce faidesi bertaraf — en fenası şapka ve — şems-i siperce noksanından sarf-ı nazar olunduğu halde — en a'lâsı festir.

Düello –Mübâreze-i Münferide

—

Bazı kelimeler vardır ki bir lisandan diğer bir lisana intikâl eylediği halde hüküm ve tesiri de beraber intikal eyler, moda ve alafrağa tabirleri gibi ki biz bu lafızlarını zihnimize tasvir ile kalmayarak hükümlerini maddeten icrâ ediyoruz.

Düello dahi aynıyla o kelimelere benzedi; lafz ve müeddâsı bilindikten sonra hükmüne de ittibâ' [s. 220] edilmeye başlandı! Yani milletin hayr ve şerrini idrâkten gafil bir gürûh-ı nesnâs meşrebler garbın — bunca bedâyi' ve kemâlâtını taklide bedel — şu menhûs âdetini Osmanlı memleketlerinde ve Osmanlılık içinde de icrâya kalkıştı.

Acaba gördüğünü mücerred (moda) der diye taklid ve icrâya çalışan bedbahtlara düello ne demektir? Ne maksatla icâd edilmiştir? El-yevm Avrupa'nın ve Avrupa medeniyetini ıksâ-yı bahr-i muhitte neşre çalışan garb muhacirlerinin ukalâsı indinde şu âdet ne nazarla görülmektedir? Diye

sorulacak olsa cevap verebilirler mi? Bana kalırsa veremezler: Zira düellonun ne demek olduğunu bilen bir adam böyle bir âdet-i seyyieye taraftar olmak gibi şâyân-ı nefrîn ve fikirde bulunamaz.

Biz düellonun aleyhinteyiz; çünkü sibâ-âne bir tavrı insanlığa ve insaniyetin şu zamandaki haline yakıştıramıyoruz.

İbtidâ düello hakkında mücmelen bazı malumat verelim. Saniyen Avrupa ukalâ ve hükemâsının en be-nâmlarından bir iki zâtın âdet-i mezkûre aleyhinde yazdıkları makaleleri kayd ile şu yanlış fikrin cihet butlânını yine Avrupa'dan getirelim.

Düello mübâreze-i münferide demektir ki iki kişinin rızalarıyla vuruşmaklığına itlâk olunur.

Âdet-i mezkûre Cermanya babarlarının eski zamanlarda buldukları bedeviyet ve cehâliyyet halinden bakıyye bir yadigârdır. Çünkü evâilinde Avrupa akvâmı arasında icrâ-yı adalet edecek her türlü hâkim ve hükümetin fikdânı sebebiyle iki kişi aralarında zuhura gelen münâzaayı mukatele ile hasm ederler idi. Sonraları mahkeme kılıklı heyetler teşekkül eylediği zaman dahi haklıyla haksızı ayırt etmek için müntehâsımını ateşte

kızdırılmış demir levhalar üzerinde yürütmek veyahut kaynar su ile dolu kazanlara atmak ve her kimi ateş yakmaz, sıcak su haşlamaz ise onun masumiyetine icthâd ve hükmeylemek gibi birçok muâmelât cahilâne — beş altı asır makdemine gelinceye kadar — hakimler huzurunda icrâ edilir ve hatta (ujman dudiv) yani muhâkemât-ı rabbâniyye nam nâ-be-câsıyla yâd olunurdu.

Muahharen Avrupa akvâmı daire-i medeniyete dâhil olduklarında bu türlü muamelelere birçok kanlı vakalarla hitâm verildiyse de düello âdet reddiyesini — hatta kanunnamelerde mütecâsirleri haklarında ağır ağır cezalar dahi tayin eyledikleri halde — halkın ahlâkına yerleşmiş olduğundan kaldırmaya muvaffik olamadılar.

Ukalâ-yı müteahhirinden (La Bruyere) (Mesender) (Jan Jak Russo) (Lö Stalu) ve muâsırının meşhurlarından (Kont Portalis) (De Viein) ve Emil Dö Jerard'ın gibi birçok zevât-ı güzide düellonun şenâatine dair bir hayli şeyler yazmışlardır.

*Emil Dö Jerard'ın bundan yedi sekiz sene makdemine gelinceye kadar — düellonun taraftarı olmamakla beraber — en birinci münhemiklerinden idi. Hatta yetmişden ziyade

Hatta müşârün-ileyh Emil Dö Jerard'ın mesele-i mezkûreye dair olan muhâkemesi (Diksiyoner dö la politik) de muharrir olmakla bir vech-i âfî tercüme ve naklolundu.

“Şu yaşadığımız asırda düelloyu iltizâm etmek ilcâ-yı zamanı bilmemek demektir; bu muâmele mahvolmuş olan başka usule, başka ahlâka, [s. 221] başka efkâra mahsus idi. Şurasını beyan etmek isteriz ki düello hâsıl olan tecrübemiz ile aleyhine kıyâm olunacak bir hatadır(*) .

Vuku bulan hareketin zilletine adem-i tenezzülümüzün ulviyetiyle mukâbele edelim!

Sen bir namuslu adam isen, yaralanmayı gözüne alarak, setr olunacak bir ayıbın, yahut bir tabanca kurşununun bahşetmekliği tabî olan tehdit ve ihâfeden istiâneye ihtiyacın yok ise karşındakini tahkirâtını artırmaya mecbur ederek o denî ve terbiyesizden öcünü öyle almaya bak ve öyle bir tavr-ı hareket tut ki karşındaki denî ve terbiyesiz köpürsün, taşsın, kabına sığmasın!

O hadd-i i'tidâli ne kadar tecavüz ederse sen intikamını

adem cerh ve idam etmiş olmaklığı üzerine fevka'l-gaye nefret ederek ba'de-mâ hakkında ne kadar tecavüz-kâr-âne muamele ve ne türlü hakaret edilse bir ferd ile düello etmeyeceğini gazetelerle ilan eylemiştir.

edeceğinden o kadar emin olursun! Eğer bâdî-i emirde efkâr-ı âmme onun tarafında bulunmaya başlar ise dahi pek az vakit geçmeksizin aleyhine çevrileceğinde şüphe yoktur. İşte o halde senin alacağın tarziye mükemmel ve şüphesiz kan dökülmekten daha ziyade müesser olur.

Kimse yaralanmaksızın nihayet bulan düello maskaralıktır; iki kişiden birinin katliyle hitam bulan düello ise faciadır; binâenaleyh düello ezher cihet rezalettir. Teemmülsüzlüğün akıllı ve mülâhazaya karşı son isyanı, cehalet ve vahşetin medeniyete karşı son mukavemetidir. Hüküm ve iktizâyı zaman akıl olmaktır.”

Düelloyu iltizâm edenlere karşı Russo'nun yazmış olduğu makalenin bazı fıkraları da şunlardır:

“Eyâ bir insan boğazlamak şerefiyle doğru bir kalbin şehâdeti beyninde ne gibi râbıta ve münasebet vardır?! Veya gayrın efkâr-ı bâtılası kalpte mündemic olan namus-ı hakiki üzerine ne tesir hâsıl edebilir?!”

Acayip! Bir adamın meftûr olduğu faziletler mesela bir müfterî-i denînin ihtirâ' eylediği yalanlarla mı mahvolur?

Sarhoş bir herifin teşniâtı muhatabın mutlaka küçük düşmesini mi isbat eder? Bu takdirde bir gafilin

namusu, ilk ittisâf eylediği hayvanî sıfatların yedd-i tasarrufunda mı demek olur?!

Düello cesareti isbat eder ve bu suretle birtakım kusurların rezalet ve ayıbını örtmeğe elbette kifâyet eyler mi diyeceksiniz?

Bende size sorarım ki: Böyle bir kaide hangi namusa karşı vaz' olunur? Ve hangi akıl ile isbat edilir?

Öyle olunca demek ki bir haydut düelloya çıkmakla haydutluğunu külliye izâle eyleyebilecek!..

Kılıç kuvvetine istinâd eylediği halde yalancının iftiralarına sahih nazarıyla bakılacak!....

Adam öldürmekle seni ithâm ettikleri vakit [s. 222] bunun yalan olduğunu isbat etmek için bu fiili isnâd edeni öldürmekliğinin lazım gelir!.... Mâ-hâsıl fazâil, rezâil, namus, ar, doğruluk, eğrilik, her şeyin vücudu bir mukatelenin vukuuyla sabit olur!.... Her türlü hakaret muhakkar ile mahkurun — herhangisi olursa olsun — kanıyla temizlenir!..

Cevap veriniz bakayım! Kurtlar bizim gibi müdrük olsalar idi hiç başka türlü kaidelere yararlar mı idi?

Eski zaman bahadırlarının tesadüf ettikleri şahsi hakaretlerin intikamını düello ile icrâ hatırlarına

gelmiş midir? Birbirleri haklarında vuku bulan muameleleri üzerine (Sezar) katunu veya (puçe) Sezar'ı düelloyadavet etmiş midir?

Yunanlıların en büyük bahadırı kendisine değnek kaldırıldığı için namustan düşmüş müdür?

Vakıa her zamana göre usul ve âdâtın değışeceğini mu'terefim; lakin, âdet daima iyi olmak ve bir asırda riâyet olunan âdetler mutlaka namusun iktizâ ettiği âdetler bulunmak lazım geldiğini bilemem.

Asıl namus denilen şey tagyîr kabul etmez; ne zamana, ne mekâna, ne de efkâr-ı bâtılaya tabîdir. Ne eskir, ne de yenilenir. Esas ezelişi insan-ı kâmil ve âdilin kalbinde ve vazifelerinin kendisine tayin ettiği lâ-yetegayyer olan tavırdadır.

Mâdâm ki cihanın enâlim, en şüca' en fâzıl ümmetlerinde mübâreze-i münferide âdeti cârî değildir. Asıl menşe'i vahşiyanesine layık bir (moda)dır.

Hal böyle olunca bir sahib-i namus kendi hayatı ile âhirin hayatını mehlikeye atmak için modaya mı ittibâ' eder? Buraları teemmül ve mülâhazaya muhtaçtır. Binâenaleyh namusun nâm-ı mukaddesini, fazâilin kâffesini kılıcının ucuna tahsis eden ve cesur edepsizler yetiştirmekten başka

fâidesi olmayan bir itikâd-ı fâsid ile beraber addetmeyin!

Hüsn-i ahlâk mülteziminiz ise kendi (moda)sınca hareket etmecliği öğreniniz! Halkın modasına nazar eyleyin! Bundan size bazı mahzûrlarıyla tevellüd edebileceği teslim edeyim. Ya fazilet ve hüsn-i ahlâk sade bir söz müdür? Yoksa yalnız kolay olursa mı fazâile itibâr olunacaktır?

Bir kere de bu mahzûrları esasen düşünelim! Başkalarının haliyle eğlenmeye alışan ve daima nakledecek gibi fikra arayan çal çenelerin ve işsiz güçsüz heriflerin mırıldanması değil mi? Birbirini boğazlamaya ne büyük sebep?!

Eğer akıl ve hikmetle muttasıf olanlar muayeshin mühim işlerinde şunun bunun güzelliğine tevfik-i muamele eyleyecek ise tehzîb-i ahlâk için bu kadar tahsil ve taallüme ne hâcet?!....

Ölümden korkmayı size isnâd eyleyecekler diye vazifeye karşı infîâlât-ı nefsâniyyenizi feda etmeye cesaret eyleyemiyorsunuz! İyi düşünseniz böyle bir ta'ne mazhar olmaktan korkmak ölümden daha ziyade miskinlik olduğunu anlarsınız!

Düellodan istinkâf edinen herkesin ta'n ve tahkirine mazhar

olacağı sahih olsa bile hayır işleyerek ilk ta'nenden mi yoksa şerr işte [s. 223] bulunarak kendi vicdanının muâhezâtından mı korkmalıdır?

İnanınız ki kendi nefsini layıkıyla bilenler sâirlerinin nâr ve itaatten asla müteessir olmazlar. Yalnız böyle bir ta'ne bî-hakkın mazhar olmaktan hazer ederler. Zira namus ve fazilet halkın efkârına değil tabiat-ı eşyaya merbûttur. Yapacağın işi umumen dünya halkı tahsin eyleyecek olsa bile bu tahsin o işin fenalığını asla tahfif etmez.

Halbuki düellodan imtinâ' etmekle mazhar-ı ta'n ve tahkîr olmak yalandır. Doğru olan adam ki dâmen-i hayatı hiçbir vakit lekelenmemiş ve umrunda cebânet eseri göstermemiştir; katl-i nefse tasdî etmekten elbette imtinâ' eder. Ve bu imtinâ'ı sayesinde mutlaka daha ziyade mazhar-ı hürmet ve riâyet olur.

Efkâr-ı dünya — bu gibi hakikat beyinlerin — bir müddet aleyhinde bulunsa bile hayatının her bir günü bunlara karşı kendi hakkında hüsn-i şehâdet eyler çünkü maîşeti muntazım olan bir adamın — hilâf-ı âdet zu'm olunan — bir hareketi sâir hareketlerine kıyas ile muâheze olunur.

Dikkat etmediniz mi ki kıldan nem kapıp ötekine berikine saldırmaya

münhemik olan delifişekler ekseriyâ kazandıkları nefretin ezhârından çekindikleri için hayatlarının fazâyihini ca'li bir namus davasıyla örtmeye çalışan birtakım alçaklardan ibarettir.

Kıyaslarımı istediğiniz gibi çeviriniz! Tarafınızdan safsata üstüne safsata tertib ediniz. Şurası daima sabit olacaktır ki cesur olan adam korkak değildir ve o zî doğru olan bir vakit namussuz olamaz. Ben ise cesur olanın düelloya riâyet etmeyeceğini müstakim olanın böyle işten nefret ve ictinâb eyleyeceğini isbât eyledim sanırım.”

Düelloyu iltizâm edenler derler ki: (Russo'nun kelâmı yetti) kanunun tayin ettiği cezalar bazı muamelâtan dolayı bir adamın namusuna terettüb eden lekeyi izâleyi kâfi olmadığı için o türlü lekelerin kan ile yıkanması lazım gelir.

Ne a'lâ mütemmem namus! Ne güzel ilac-ı tasfiye! Hangi akıldır o ki namus-ı beşer bir kurşunun tesadüfüne veya bir kılıcın yılmanına tevdi' olunabileceği re'yinde bulunmuştur.

Sen bir ehl-i arz adamsın! Farzet ki bir edepsiz namus ki ihlâl eyleyecek bir kelime ile ta'n-ı endâz olmuştur da sende düelloya mecbur olmuşsun ya o edepsiz düelloda idamına muvaffik olursa?!

Hem namusunu ihlâl etti. Hem de mübârezede galip olamadık! İntikam nerede kaldı?

Hem namusuna tecavüz etti hem de düelloda canını çıkardı! Ya hüküm-i adalet nereye gitti?

Bir adamın namusuna ahirinta'nıyla nasıl halel gelebilir? Namussuzluk ta'n olunanda mı, ta'n edepsizde mi?

Sen çarşıda giderken bir edepsiz alîmü'n-nâs yüzüne tükürecek olsa uğradığın şu muamele-i tahkiriye düello ile mi mukabele eyleyeceksin! İhtimal ki düelloda sen kazandın o denî herif gâib etti. Lakin insaf ile ki — ve yüz bin kişinin içinde icrâ eylemiş olsun — yüze tükürmek mütecâsirini kanını [s. 224] dökmeye müstahak edecek ef'âlden midir? Bana kalırsa tükürük insanın cebhe-i namusunu lekedâr edemez — fakat yanlış bir fikir uğruna — kan dökmek insanın vicdanını âhir ömrüne kadar tırmalar durur.

Fazilet-i sahihe ve namus denilen hasılat bir güzide ilk teşniâtıyla zâil olmaz.

Sen gördüğün hakarete kılıç ve kurşunla mukabele ettiğin ve faraza-i gâlibde geldiğin halde nihayet dünyadan bir edepsizin vücudunu kaldırmış ve fakat şu fi'linle bin

edepsiz mütecâsir yetişmekliğe sebep olmuş olursun! Eğer namusun böyle bir fazîh muâmele ile mahvolmayacağını bilecek kadar hakikat-endîş isen bir mütecâvize karşı silahla değil faziletin icâb ettiği sükunetle mukabele ile ki efkâr-ı ammesinin masumiyetine, mütecâvizin denâetine hüküm eylesin. Bence bir şerire bundan büyük ceza olamaz.

Mahiyât

—

(Tefsir Nedir?)

Tefsir lügatte lafz-ı müşkilden ma'nâ-yı murâdı keşf ve beyân etmeğedirler. Bu alâka ile nazm-ı furkanın maânisini nakl ve simâ'a müstenid olarak muvazzah ve mübeyyen olan ilme ilm-i tefsir itlâk edilmiştir.

Çünkü Kur'ân-ı Kerim, Arap'dan efsahü'l-Kureyş denilen kabilenin bülega' ve fusahâ'sesi beyinde müsta'mel lisan-ı Arabî ve üslub-ı belâgat üzere nazil olduğundan kabâil-i Arabın cümlesi müfredât-ı terkibâtının maâni-i latifesini idrâk ederler idi.

Kur'ân-ı Kerim ümem-i sâlifeye nâzil olan ketbü'l-hiye gibi def'aten nüzûl etmeyerek belki şüûnât-ı künye ilcâsıyla tevhiiddir bânî ve

farâiz-i diniye ve bâ-husus muâmelât-ı siyasiye bî-nâtık olmak üzere ezmine-i adîdede âyât-ı ma'dûde olarak tedricen yani vakayi' ve havâdis itibarıyla nâzil olmuştur. Bu sebeple âyâtın bazıları mukaddem ve bazıları muahhir olmakla maâ'nisi muhtelif olarak emir ve ahde dair nâzil olan iki veya üç veya ahadü-hüma tagyîr kılınır hükmün muahharı mukaddiminin hükmünü nesh etmiştir.

Yani mukaddemin hükmünün intihâsını muahhar beyan etmiş olur. Manisi birbirine muvâfık ise muahhar mukaddemi te'kîddir.

Böyle zaman ve hadise ilcâsıyla mukaddem ve muahhar olarak nüzûl eden bazı ayetlerin birbirini nesh eylemelerinden hâsıl olan müşkilâtı ise ahd-i saadetlerinde bizzat Cenâb-ı risâlet-meâb efendimiz (S(ad) ilm) "Lenebiyyü'n-nâs mâ enzel aleyh" nassına ittibâ'en âyâtın maânî ve ahkâmını keşf ve temeyyüz ile nâsihini mensûhundan tefrik ve ashâb-ı kirâma tarif ve talim buyururlardı.

Ahd-i nebeviden sonra ashâb-ı kirâm dahi maânî muradı ve esbâb-ı nüzûl âyâtı ve muktezayât ahvâvi tefehhüm eyledikleri vechle lisân-ı peygamberîden nakl ve rivayet ile tâbiîne tarif ederlerdi.

Kezâ tâbiîn dahi ashâbdan telâkki ve taallümleri vechle maânî-i

Kurânîye ve esbâb-ı nüzûl ve tefrik-i nâsih ve mensûhu teba'-i tâbiîne nakl ve rivayet eylediler.

Mâ'badı sekizinci cüzde

250000 Maryland şehrinde bir müzeye

025000 Gibnun şehrinde bir derslane inşasına

0010000 Kans şehrinde bir müzeye

0200000 validesinin ruhu için yaptırdığı bir kiliseye

0200000 akrabasına

5785000

İnsan serveti, vesâil-i ihtişâm ve azameti tedarik ile kendisini insanlar içinde – zengin olmak haysiyetiyle – büyük göstermeye değil, ebnâ-yı cinsinin menfaatine ve insanlığın şanını a'lâ edecek yolda hüsniyâta âlet bulup da istihsâline o maksatla çalışmalıdır. İtikadımızca kendisini parasının çokluğu kadar büyük göstermeye çalışanlar yani parasının çokluğu mücerred kendisinin büyüklüğüne delil makamında tutanlar kadar bedbaht ve şâyân-ı merhamet âdem-i tasavvur olunamaz. Veyl ol âdeme ki ebnâ-yı cinsinden bir fakirin ihtiyacına beş on mangır ile çaresiz olmaya bedel beş on altın biriktirmekle kendisini ibâdullah arasında (hâşâ) ma'bûd müzellesinde

tutacak kadar insanlıktan ve bâ-husus
inkılâb-ı zamandan bî-haber ola...

İstatistik

Rusya muharebesi esnasında
Kırım'da vuku' bulan telefât-ı askeriye
şu miktar imiş:

Muharebede telef olanlar.

10000 Osmanlı askeri

1024 Fransız askeri

0275 İngiliz askeri

00012 Sardinya askeri

30000 Rusya askeri

53002

Mecrûh ve hasta olarak vefat
edenler.

25000 Osmanlı askeri

85375 Fransız askeri

19427 İngiliz askeri

10000 Tunus askeri

02187 Sardinya askeri

600000 Rusya askeri

741989

053002 muharebede telef
olanlar zamm edildikte

794991 cem'an-ı yekûn

İlân-ı Hususi

Muharririn şimdiye kadar
tehhür neşri matbaasınca hâsıl olan

Almanyalılarla olan muharebe-i
â hirede Fransızların zâyiât-ı
askeriyesi:

26000 Forbah ve Burni ve
Gralot ve Senn Priva ve Misende

10000 Sedan'de

22000 Luar ordusundan

07000 Jeneral Burbaki
ordusundan

03500 Jeneral Fedrub
ordusundan

01600 Garibaldi ordusundan

02000 Strazburg, Belfor,
Falsburg ve sâir muhâsaralarda

17000 Paris muhasarasında

89100 zabitân dahi bu hesaba
dahildir.

Her lisanda zükûr ve nisvâna
mahsus olarak resmi ve gayri resmi bir
çok elfâz olduğu gibi Osmanlı
lisanında şunlar vardır:

Zükûrdan olanlara: ağa, efendi,
bey, paşa, molla, sultan; nisvândan
olanlara: kadın, hanım, hanım kız,
kadın efendi, hanımefendi.

* *

*

bazı müşkilâta mübni idi. Bu kere ise
nefâset-i tertîb ve tab' cihetiyle
İstanbul matbaalarına bi-hakkın

müreccâh olan (Mihran) matbaası tab'ını der-uhde eylediğinden bundan böyle her mâh Arabi ibtidâsında sırasıyla bilâ-tehîr neşri mukarrerdir.

—

Kâğıt ve mürekkep gibi altınla veya altın hesabına mübâyaa olunan eczâ-yı asliye akçenin râyic-i malûmu hikmetince fevkâ'l-gaye kesb-i galâ

etmekliğı muharririn fi-i kadimi olan dört kuruşa kırk para daha zam ile beş kuruşa satılmaklığa mecburiyet vermiştir. Bu cihetle senelik itibâr olunan oniki nüshasına müşteri olanlardan dahi mevzulara verilen bey'iiyenin tenziliyle kırk beş kuruş alınacağı ihtâr olunur.

1.8. Sekizinci Sayı

Birinci Cilt

Bir nüshası 5 kuruş

Sekizinci Cüz

MUHARRİR

Edebiyat, sanayi, bedayi, teracim-i ahvâl, tarih, coğrafya, siyaset vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

—
Muharriri: T. Ebuzziya

El-fevzü'l-ilm leysü'l-fevzü'l ilm

Cüz Adedi 8

—
Mündericâtı

Tefsir Nedir? (Yedinci numaradan mâ'bad. Hitâm) Fenn-i Menafü'r-Ruh
Tıbbı: Cinnet – Kahve: Kahvenin Hâsıl Olduğu Yerler; Kahvenin Şüyû'ı; Havâss-ı
Tıbbiyyesi; Kavâid-i Sıhhiyye; Kahve ile Müdâvât – Patates: Memâlik-i Osmâniyede
İntişârı; Zer' Olunduğu Yerler; Suret-i Zer'i; Bahçelerine Patates Ekenlere Tenbih –
Adem veya Fart-ı Ziyâdan Ne Ziyân Gelir? – Hizânetü'l- Kütüb: Ezmine-i Kadime
Kitaphaneleri, Avrupa'nın Başlıca Kitaphaneleri Hakkında Malumat; Memâlik-i
Osmâniye Kitaphaneleri; Mısır - Mütenevvia

İstanbul

Maârif-i nezâret celilesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.

1295

Mihrân Matbaası — Bab-ı Ali Caddesinde Numara 28

Şathiyyât

—

Bir Hollandalı ile bir İspanyol
Belçika pây-ı tahtında seyahat
ederlermiş. Lakin ne İspanyol Flemenk
lisanı bilir ne de Hollandız İspanyolca

anlarmış, birgün şehirde dolaşırlarken zarâfet-i mimâriyenin mertebe-i kusvâsını bulmuş bir binaya tesadüf ederler. İspanyol binayı görünce pek hoşuna gittiğinden refikine – Bu bina kimindir? diye sual eder Hollandalı ise yanındakinin söylediğini anlamadığı cihetle (anlamıyorum manasına)!* der İspanyol bu cevabı alınca aşk olsun şu herife ne de tabiat sahibi imiş doğrusu pek güzel bir bina yaptırmış der. Biraz daha ilerlediklerinde, gayet güzel bir kıza tesadüf ederler. İspanyol yine refikine arkadaş şu güzel karıyı gördün mü? Acaba kimdir? dediğinde Hollandalı yine (.....(?)) cevabını verir. İspanyol ise kendi kendine koca(?) ne bahtiyar adam imiş. Brüksel'in en güzel sarayına bu mâlik, en güzel kızına bu koca olmuş der. Beş on adım daha ileri gittiklerinde bir mızıkâ sadası işitip birikmiş birçok halk görürler ve birgün evvel çekilen bir piyangonun en büyük hassa-i ikramiyesini kazanan bir zât tarafından ezhâr-ı memnuniyet edildiğini anlarlar, İspanyol refikine –Acaba bu piyangoyu kim kazanmış deyince Hollandız bi't-tab' yine(?) cevabını

*Metnin bu kısımlarında Hollanda lisanında kullanılan bir kelimeye yer verildiğinden çevirisi yapılamamıştır.

verdiğinden İspanyol yine kendi kendine –Hey gidi tecelli hey her saadet bu herifte tekmîl olmuş diye mırıllanır bu sırada buldukları caddenin nihayetinden doğru azîm-i debdebe ve haşmetle bir cenaze alayı zuhur etmekle yine meraklı İspanyol refikine acaba bu cenaze kimdir? demesiyle Hollandız refikinin ardı arası kesilmeyen şu sözlerine canı sıkıldığından kemâl-i hiddetle yüzünü ekşiterek (.....(?)) deyince İspanyolun aklı başından gidip – Vah zavallı adam vah zâhir merg-i şâdiye uğramış! demiştir.

İspanya'da seyahat eden bir İngiliz tıraş olmak için berber dükkânına girmiş, herif bir tarafını tıraş edip öbür tarafa başlayacağı sırada idrar sıkıştırmasından dükkânın bir tarafına durup tebevül etmiş. İngiliz bu hali görünce —berber efendi dükkânınızı niçin telvîs ediyorsunuz? der berber de cevaben iki güne kadar dükkândan çıkacağım cevabını verir. Tıraş bittikten sonra İngiliz kalkar pantolonunu çözer bir köşeye çömelip işini bitirir.

Berber — Ne yapıyorsunuz efendim?” deyince İngiliz senin yaptığının öbür türlüünü yaptım çünkü ben dükkânı iki saniyeye kadar terk edeceğim deyip dükkândan çıkmıştır.

—

Oniki nefer Fransız bir hinti doldurtmuş bir otelde yiyeceklermiş

onbiri hazır olmuş onkincilerini beklerler iken içeri hiç bilmedikleri bir Fransız girip sofrada boş durmakta olan sandalyeye oturarak bilâ-pervâ çatal bıçağını eline almış. Herifin lâübâli-yâne olan şu hareketini görenler birbirlerine tanıyıp tanımadıklarını sual ile hiçbirinin tanıdıkları

MUHARRİR

Edebiyat, sanâyi, bedâyi, terâcim-i ahvâl, tarih, coğrafya, seyâhât vesairenden bahseder, ve on iki nüshası bir senelik itibar olunur mecmuadır.

Mahiyât

—

(Tefsir Nedir?)

(Yedinci cüzden mâ'bad)

İşte Kur'ân-ı Kerim'in muktezayât ahkâmı İslâmda maârif ve ulûmun kalpten kaleme intikâline kadar selefden halka bu siyâk üzere yani lisanen nakl ve rivayet ve ta'lîm ve takrir tarîkiyle intikâl edegelmiştir.

Binâenaleyh hat ve kitâbet kabâil-i Arap beyninde münteşir olduktan sonra elsine-i ricâlden mesmû ve ashâb ve tâbiînden menkûl olan âsâr-ı müteaddide sahâyifde cem' ve tedvîn olunmaya başlandı.

En evvel Kur'ân-ı Kerimin maânisini tefsir eden İbni Abbas hazreti der ki tesadüf ettiği maâni-i müşkileyi yani ahkâmına istinbât edemediği âyâtı peygamberimize (aleyhisselât ve selem) arz eder ve zât-ı risâlet-penâhı nasıl tabir buyururlar ise öylece zabt ve kaydeyler idi.

Ba'de-i imâm Taberî ve Saâlibi gibi nice fuhûl-iaşır ve âyât-ı müdevveneden iktibâs-ı ahkâm ederek tefsir-i Kur'ân-ı azime mübâderet ve maânî celilesini izaha himmet eylediler.

Hatta lisan-ı Arabın sarf ü nahvına müteallik olan mevzûât-ı lügat ve usûl-i Arab ve belâgat-ı terkîb gibi fûnûn-ı asliye dahi ilm-i tefsir sayesinde tedvîn olundu. Ondan evvel yani gerek kable'l-İslâm ve gerek İslâmın karn olanda ahvâl-i lisân-ı selika veya meleke-i zihniyeden ibaret olduğundan lügat ve belâgat-ı terkîb hususlarında nakl ve kitaba müracaat edilmezdi. Fakat bi'l-âhire Rum ve Acemin İslâmı kabulüyle daire-i dîn-i Muhammediyenin tevessü' eylediği sırada lisan-ı Araba bi't-tab' fesâd-ı târî olmasından kavâid-i lisânın cem' ve tasnifine lüzum göründü yani lisanın ıslahı maksadını da ilm-i tefsir tevlid eyledi.

Aksâm ve Usûl-i Tefsîr

İlm-i tefsir iki kısım üzerine tasnif olunmuştur; sınıf-ı evvelî selefden menkûl âsâra müstenid tefsir taklidi ki nâsîh ve mensûh ve esbâb-ı [s. 226] nüzûl ve maâ'ni-i âyâtı idrâk ve tefhîmden ibarettir. Bu sınıf-ı zabt ve ihâta hasren ashâb ve tâbi'nden nakl ve rivayete mütevakkıftır.

Ahkâm-ı Kur'âniyyeyi ibtidâ-i tefsir eden eimme-i mütekaddimin hazerâtının böyle zabt ve ihâta tarikiyle

tedvîn ettikleri müellifatlarına derc eyledikleri bazı hikâyât ve ihbâr ve menkûlât bazı mertebe gass ve semini – yani zaif ve mübalağayı – şâmildir.

Buna sebep ise İbni Matü'l-Hamiri (*) ve Veheb bin Meniyye ve Abdullah bin Selâm ve emsâli ricâlin bade'l-İslâm Tevrat vesâir kitap Benî İsrailden nakl-i ihbâr eylemeleridir ki kitap tefâsir-i ibtidâ-i hilkat ile ümem-i mâziyeye müteallik ahvâlde yani kısas-ı evveline dair emsalde bunların nakl ve rivâyâtıyla dolmuştur.

Rivâyât-ı mebhûsün-anh ise umûr-ı itikâdiye veya siyasiyyeye ait olmadığı cihetle tefahhus ve taharrisine itina olunmadığı gibi onlardan sonra gelen bazı ulemâ-yı İslâm dahi emri tedkîkde müsâhele eylemiş olduklarından kısım-ı evvel itibâr olunan tefâsirde bu gibi rivâyât tenkîh olunmamıştır. Ancak ulemâ-yı onları kabul ve telakki etmemişlerdir.

Kısım-ı âhiri ise rivâyât ve âsâra maksûr olmayarak fenn-i lugate tatbîk ve muktezâ-yı hâle riâyet ile tefhîm ve tefehhüm manâda kavâid-i belâgatı mutazammındır.

Bu kısım-ı tefâsir vâkıa lisân-ı Arab'a mütellik ulûmun cem' ve telfikatından sonra tasnif edilmiş ise de

kısım-ı evvel yani nakl-i âsâr ve rivâyât-ı maksûd bizzat olmasından ondan hariç ve hâlî olamaz.

İlm-i tefsîrde bu siyâka riâyetle tasnif olunan kitapların en makbûl ve müstahseni allâme-i Zemhaşerî'ye mensup olan tefsir keşşâfdır ki fuhûl-i ulemâ indinde fevka'l-gâye mu'teberdir. Bununla beraber müfesser müşârün-ileyhin mu'tezileden bulunmaktığı ve bilâ-âhire meslek itizâlî terk ile ehl-i sünnetin meslek sevâbına ittibâ' etmiş ise de tefsîrini henüz akâid-i itizâlde sâbit iken vücuda getirmiş olmağı cihetle kitâb-ı mebhûsün-anhın akâid-i mu'tezileyi işrâb eden akvâlden muhakkıkîn ehl-i sünnet i'râz eylemişlerdir. Sa'd ve seyyid ve tayyibi ve çâr-pürdi keşşâfı tahşîye etmişlerse de Beyzâvi gayet dakik olduğu için muteber olmuştur. Hâsılı ulemâ-yı müşârün-ileyhim Zemhaşerî'nin ulûm-ı garbiyede rûsûh ve kemâlini teslim eyledikleri halde dahi halkı ihtiyar ve derc eylediği te'vilât ve mesâili kabul ve teslimden men' etmişlerdir.

Tefsirin mübâdi-i usulü — kelâm ve usul kelâm ve fıkıh ve ilm-i cedel olarak bunlardan garaz ise maâni-i Kurânî iz'ân ve idrâk ve ahkâm-ı

*Beyne'l-avâm Ke'bû'l-ahbâr diye müteârif olan zâttır. Bunların üçü de ashâb-ı kirâm

zamanında dîn-i musevîyi terk ile kabul-i İslâm eylemişlerdir.

şer'iyenin vech-i hakikat üzere istinbâtına kudrettir.

— İlm-i mezbûre dair ketb-i musannifeden ma'mûlün bih olanlar: Muhtasaratdan İbni Cüziye'nin (Zâdü'l-mesir)i, Vahidî'nin (Veciz)i, İmam Râzî'nin (Vâsıh)¹ ve Celâleddin [s. 227] Subutî ile Celâleddin Mahlebî'nin (Celâlîn)idir.

Mutavassıttan (Vasît) Vahidî, tefsîr Matürîdî, (Keşşâf) Zemhaşerî tefsir Baguvî, tefsir Güvâşî ve Necmeddin Nesfî'nin (Teyşîr)idir.

Mebsûtadan Basit-i Vahidî, tefsir-i Kurtubî, ve Fahreddin Razi'nin Mefâtihi'l-gayb'ı ve yedi cilt tefsirü'l-bâb ve kırk cilt tefsir-i allâmedir.

— Müfessirînin ekseri nazm-ı Kur'ân'ı fenn-i gâlibleri üzere tefsir etmişlerdir:

Sa'lebi de gâlib olan kısasdır, İbni Atiye'de arabîyyet galiptir; zücâcda maâni, Güvâşî'de kıraat, Baguvî ihtiyar, Razi'de mesâil-i hikmet, libâbda Arap ve bazısında da te'vîldir.

Kur'ân'ın ahkâmını tefehhüm ve tefhîm hususunda beyne'l-eimme vâki' olan hilâfin menşesine gelince bu da sekiz suretten ibarettir ki şunlardır:

Birincisi — iştirâk-i elfâz, ikincisi — hakikat ve mecaz, üçüncüsü — ifrâd ve terkîb, dördüncüsü — husus

ve umûm, beşincisi — rivâyet ve nakl, altıncısı — nass vâki' olmayan mahalde ictihâd, yedincisi — nâsih ve mensûh, sekizincisi — ibâhet ve tevsî'dir.

İşte mezâhib-i Erbaa ehl-i sünneti vesâir mezhepleri bu ihtilâf tevlîd etmiştir. Egerçe şu sekiz surette ihtilâf edilmemiş olsa idi ulemâ-yı ümmetin bi'l-ittihâd tire-i vahideye salik olmaları tabî idi. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim'in fehvâ-yı hakikat iştimâli hilâf ve cedeli intâc eyleyecek surette mübhem olmamakla beraber bu hilâfin asıl menşei nazm-ı celflin üslub-ı belâgatta mertebe-i kusvâyı haiz ve binâen-aleyh tefehhüm ve idrâkinden iz'ân-ı beşerin aciz olmaklığıdır.

Uyûnü't-tefâsirin mukaddimesinde mukayyed olduğu üzere müfessirînin riâyet etmeleri lâ-büdd olan usul-i mühime dört suretten ibarettir ki o da inzâl ve tenzîl, tefsir ve te'vîldir.

İnzâl, ıstılâh-ı şer'ide Kur'ân'ın levh-i mahfuzdan mülk-i semâ-yı dünyaya defaten nüzûlüne derler.

Tenzîl, Cebrail (ilm) vasıtasıyla kalp Resulullâh'a layık olmasına derler; işte müfessirînin aslı itinâ etmeleri lazım gelen cihet burasıdır. Çünkü tefsirden murâd nakl ve semâ'ya müstenid olarak delâlet

zahiresiyle manâ ve şân âyeti ve sebep nüzûlünü tavrîdîr.

Te'vîl ise kelâmı kitâb-ı mahkeme ve sünnet-i mütevâtire ve ecmâ'-ı ümmetten ibaret olan usule muvafık olmak şartıyla onu icâb eden delil sebebiyle sâir muhtemelâtına tercih ederek bazı muhtemelâtına sarfetmektir; nitekim "yahricü'l-hayy mine'l-meyt" kavli-i keriminden murâd yumurtadan kuşu çıkarmaktan dine tefsir olur. Lakin murâd-ı mü'mini müşrikten, yahut âlemi câhilden ihrâcdır denilse te'vîl olmuş olur; birincisinde re'y ve dirâyetin müdhili olmayıp nakl ve rivayete menûttur istimâ'a muhtaçtır; indî olursa "min fesirü'l-Kurân ber eye fi'l-yetebbu mak'ada mine'n-nâr" hadis-i celilenin mâ-sadakına mazhariyet mukarrerdir. İkincisi ise re'y ve dirâyetin müdhili ile olup istimâ'a muhtaç değildir; çünkü te'vîldir. [s. 228]

Kur'ân'ın Aksâmı

Zemhaşerî kavline Kur'ânaltı bin altı yüz altmışaltı ayeti hâvî olarak, bini emre, bini nühye, bini va'de, bini kıssa, bini iber ve emsâle, beşyüzü haram ve helâle, yüzü dua ve tesbihe, müteallik ve altmış altısı da nâsîh ve mensûhdur.

Kur'ân yüz ondört sureyi hâvî olarak evvelinde hurûf-ı mukattaât bulunan sureler yirmidokuzdur.

Mushafın tertibi ise hâmimlerdeki gibi ya ibtidâsında münasebet-i hurûf bulunmasından veyahut sure-i Fatiha ile sure-i Bakara'da olduğu gibi âhir sure ile evvel sure beyninde münâsebet-i maneviye olmasındandır. Veya ahir Tebbet ile evvel İhlâs gibi münasebet-i lafziye ilcâsıyladır: "ecd" ile "mesd" lafzı vezinde müttehiddir. Veyahut "Vedduha" ile "Elemneşrah" gibi cümle-i sûrun cümle-i sure müşabeheti itibarıyladır.

Fenn-i Menafiü'r-Ruh Tıbbı

Cinnet

El-yevm bazı mesâil-i mühimmeye taalluku, ve esbâb-ı terakkisi hakkında en sâlim muamele hangisi olduğunun anlaşılmasına olan lüzum cihetle fenn-i menafiü'r-ruhun cihet-i tıbbiyesine bir nazar-ı em'ân atfetmek zamanı gelmiştir.

Lakinevvel emirde maziye doğru tahvîl-i nazara sizi davet etmeliğime müsaade etmelisiniz. Çünkü fenn-i menafiü'r-ruhun bundan sonra ne olabileceğini ve ne kadar ehemmiyet peyda eyleyeceğini şimdiye

kadar ne olduğunu tarif ile tayin mümkündür.

Bir hususta fâide hâsıl etmek o hususun mazideki ahvâlini taharri ile mümkün olacağından geçmişe bakar isek gelecek için itmi'nâna bir vesile olabilir. Zira mâ-fâtı telakki kâbil olmadığı cihetle âtiyi teminin çaresine bakılmalıdır. Demek isteriz ki bundan sonra iktisâbına çalışacağımız derecâta göre bu ana kadar kazanmış olduğumuz şeyin ne kadar az bir şey olduğunu hâl-i hâzırımıza edeceğimiz nazar bile bize irâe eyleyecek ve bu ana değin bizim henüz yürümemiş olduğumuz yolu ancak görebildiğimizi ve sözün doğrusu fenn-i menafiü'r-ruh tıbbının henüz evvel kademesinde bulunduğumuzu bize isbât edecektir.

Kitab-ı insâniyetin en keder-âlûd sahifeleri şu sahifelerdir ki orada ezmine-i maziye delileri ne kadar zalimâne işkencelerle müdâvât eyledikleri muharrirdir. Her ne kadar el-hâletü hâzihi bu gibi ahvâl-i müellime geçmiş ve geçmek üzere bulunmuş ise de, çünkü bu tedavi, zalimâne bir mekâna, bir zamana mahsus olmayarak emkine ve ezminenin tahallüfü münasebetiyle deliler hakkında muâmelât-ı sâbıkayı şimdi dahi tezkâr eylemekte müstakbel için fâide vardır.

Zannolunur ki bu hal Avrupa'nın en ziyade karanlık bulunduğu bir zaman içinde tevellüd eylemiştir.

Yunanlıları velî eden milletler indinde mecnûnların nasıl tedavi olduklarını mevki' mülâhazaya almak ve Eski Mısırlıların bu bâbda biraz daha merhametle davrandıklarını görüp malûm ve meşhur olduğu vechle Yunanlıların dahi mecnûnlar hakkında dindarâne bazı muameleleri olduğunu ve mecnûnları hem [s. 229] tıbbı, hem ruhani bir sebeple tedavi eylemek lazım geldiği itikâdında bulduklarını ve bu itikâda muvâfık hareket dahi eylediklerini tedkîk etmek mümkündür.

Yunanlıların fâcia-nüvis şuarâsı eğerce o zamanın ilâh ve âlihât muhayyelesinin gazabına uğrayarak tecennün etmiş bulunan mecnûnlarının tasvir-i ahvâlleri yolunda gayet şedidü'l-mâil şeyler yazmışlarsa da bunlar bazı hayâlât-ı şairânedan ibaret olduklarından o zamanın derece-i dânişine ve ahvâl-i ilmiyesine dair asla malumat-ı sahihe veremez ve binâenaleyh hikmeten şâyân-ı kabul olamaz.

Şimdi dahi olduğu ve aaleb-i ezmânda eksilmediği gibi o zaman dahi herkes — gördüğü hakâyık değil —

hulyâsını yazmış ve sade endişân-ı avâm dahi inanıp kanmıştır.

Eğer o zamanın zekâ ve vicdanı netâyici olan Yunan âsâr-ı tıbbiyesini görmek lazım gelir ise Eflâtun'un — ki ilmiyle, hikmetiyle, dânişiyile, irfanıyla darb-ı meseldir — menafîü'ruhuyla Aristo'nun ilmine, Bukrâti'nin akâid-i tıbbiyyesine müracaat edilmelidir.

Bukrât cinnetin bi maraz-ı ilâhi olmasını inkâr etti. Vâkıa vustâ-yı Asya halkının dahi ârıza-i cinneti bir nazar-ı ruhani ile gördüklerini Bukrât itiraf eylemişse de bu itikâd hakiki olmadığını suret-i mahsusada cerh etmiş ve bunda ne insanın, ne de âlihâtın dahili olamayacağını ve bu da emrâz-ı sâire gibi bir maraz-ı tabîi olduğunu dava eylemiştir.

Bukrât sâir bazı emrâzın alâim-i tabiiyyesini ve esbâb-ı mütenevviasını kaydelediği sırada cinnet hakkında dahi birtakım malumat vermiştir ki ekseri keşfiyât ve mülâhazatı gibi bu bâbdaki tedkikat ve malumatı dahi bir hakikat güneşi gibi parlamakta bulunmuştur.

Nazar-ı dikkat ve lisân hikmetini muayene ve tedkikinden geçen hususâta hasr ile, ez-cümle delilerin hiss-i tabîilerine atâlet gelmesi ve harekât-ı cesimâniyelerinden adem-i intizâm ruhânilerinin dahi

görünmesini ruhâniyetine akseden şu sekte ve adem-i intizâm fart-ı keder, ve fart-ı teessür, ve imtidâd-ı hüzn ve nihayet bir nev' (damla) gibi her halde muhribât-ı müteaddideden neş'et eylediğini isbât ile vücudun kâbil-i tamir olduğu gençlik evânında maraz-ı cinnete tedavi mümkün ise de vücudun kâbil-i tamir olduğu ihtiyarlık çağında bu marazın dahi tedavisi müstahil olduğunu bürhân makamında irâd eylemiştir.

Hekim mûmâ-ileyhin şu tedkikâtı içinde hayâlatın nam ü nişanı ve eser ve emâresi olmadığı gibi mecânini tedavi hususunda dahi bir güne barbarlığı görülmemiş ve kendisine irâe olunan mecnûnlara mülâyim bir suretle tedavi eylediğine bıraktığı eserler şehâdet etmekte bulunmuştur.

Mecânini ruhaniyeten tedavi etmek hususu dahi Yunanîlerin mechû olmayıp (Asilepyad) nâm tabip mecnûnları aşk, ve şarap, ve musiki vesâir vicdanı tahliye ve taklîb edebilecek şeylerle tedavi etmeyi tavsiye eder ve divâneleri darb ve tazyîk-i misillû şedâid-i mâddiye ve tabîiyeyi men' ile bu misillûları halkı ızrâr edebileceğinden [s. 230] havf oluncaya kadar bağlatmayıp mutlaka

ser-bâz bırakılarak gezdirmeyi emreyler idi.

Bahsimizde daha ziyade tatvî-i makale hâcet kalmaksızın söylediğimiz kadarıyla dahi anlaşılabilir ki Yunanîlerin cinnet hakkındaki malumatları edilecek tedavinin mülâyim-âne harekâtından ibaret olmasını istihrâc olarak, bu tedavi-i mülâyim-âne içinde hem tıbbi, hem ruhanî cihetleri dahi karıştırırlar idi.

Cinnet hakkında şu medeniyet-kâr-âne tedavi nasıl oldu da unutuldu?

Bu mesele Yunanistan'ın ahd-i terakkisinin ilâ-gayrû'n-nihâye devam edeceği hükmeylemekte olan şa'şasının ne suretle bi't-tedric münkalib-i keşşâfet olarak ezmine-i mutavassıtada o koca Yunanistan'ın insaniyet ve medeniyeti gayb ile adeta barbarlaşması meselesinin bir şubesi veya mukaddimesidir.

Fence şu inkırâzın esbâbını taharri etmek bizim vazifemize taalluk eder bir şey değildir onu zamanımızın itibâsı bulup meydana koysun! Yalnız o zamanki felsefenin suud etmiş olduğu evc-i âlâ-yı kemâlden ka'r-ı deryayı cehalete düşerek emvâc-ı cehl ve nâ-dânî içinde boğulmuş olmasını ve adeta hiç âleme gelmemişe dönmüşçesine

nâm ü nişânı kalmamasını haber vermek istedik.

Bunu müteâkıb teceddüdât-ı fenniye başladığı eyyâmında ise işler evân-ı inkırâzından daha iyi gitmedi: Yani o zamanın halkı Aristo'nun vesâir bu kabilden bulunan hükemâ-yı müessisînin esas hikmeti ne olduğunu bilmedikleri gibi aramayı dahi vazife edinmeyerek eski meşşâiyyûn (*)mezhebine mukabil ne idi ki anlaşılmaz bir meslek mâverâü't-tabîa ittihâz eylediler. Hatta fûnûn-ı müsbeteye bedel dahi birtakım tılsımlar ve efsaneler icâd eylediler!

Bunlar yalnız kendi muhâkemât-ı zekâiyyelerini mahz-ı fenn itibâr ederek tabiatın âsâr-ı garbiyyesini ve onların tâbî' olduğu kavânini tedkîk ve keşfe lüzum bile görmediler! Ancak birtakım hayâlât teşkîl ettiler ve hatta hikmetleri dahi birtakım ıstılâhât kumaşlarından ibaret idi ki bir muayyen manası yok idi. Türkçesi muamma idi!.. Hususen ilm-i mâverâü't-tabîaları dahi halâ-yı manevî idi.

İşbu muhâkemât-ı fikriye öyle bir daire içinde cereyân ederdi ki o dairenin derununu taassub doldurmuş, hâricini ise şeytanlar ihâta eylemiş

*Peripateticus.

bulduğundan efkâr-ı hikmeti taassîyle beraber cibs etmek mümkün oldukça hârice çıkmaya çalışır ve hariçte ise şeyâtin-i cehl ve nâ-dânînin pençesinden kendisine melce' bulamayarak müttehîr kalırdı.

İşte bu zihnin bir mahbes dünyeviyesi idi ki câvidânı olduğu kabul edilen akıl bundan kurtulmak ve onun kuvvetli bağlarını kırıp kaçmak isterdi.

Binâen-aleyh ezmine-i mutavassıta içinde münâsebât-ı ilmiye bundan ibaret idi!

Böyle bir keşif sehâb-ı cehl içinde bunca hakikatler müstagrık olduğu halde mecâninin tedavi-i insaniyet-kâr-ânesi gibi küçük bir şeye kim dikkat eder? Hatta bunun bir hastalık olduğuna inanmazlardı!

Bunun ya Rahmânî veyahut şeytanı bir ârıza-i [s. 231] hariciye ve vicdaniye olduğuna kâil oldular! Güyâ tabiatın üst tarafında muhibb ve yazalım bir vakit, insanı istilâ eder imiş dediler!

Eğer mütecennin ulûhiyyetkâr-âne bir hasede bulunup da mutaassıb-âne harekât ile evliyâcasına bazı işler yapar ve mesela (sinn-i mâr-gir) gibi birkaç ay müddet bir bataklıkta içinde yatıp vücudunu yılanlara me'kel eder ve (sinn-i semiyun sitebliyet) gibi

altmış kadem irtifânda bir direk üstünde ömür geçirir velhâsıl sâir bu makule mecnûnlar misillû harekât-ı fevka't-tabiiyyede bulunur ise ona aziz nâmı verilerek Cenâb-ı hak tarafından mahz-ı ni'met olmak üzere akli alınmış olduğu hükmedilir!....

Lakin ekseriyâ mecnûnların bu gibi ahvâli tesirât-ı şeytaniyyeye haml olunarak eğer böyle bir adamı şeytan tarafından müstevlî olmuş itibâr eylemek istenilmez ise Allah tarafından bir sadme-i gazaba duçar olmuş farzederler idi!

İşte aaleb-i tedaviye müstahak görülen mecnûnlar, şeytanî addedilenler idi. Zira onlar ötekine berikine musallat oldukları cihetle şeytanîliklerine hükmedilerek bu sebeple dayakla vesâir azabla müdâvât olunmak lazım geldiği hükmolunurdu!

Bu bîçare mecnûnların hâl-i cinnetten yani halkın tabirince şeytanlar elinden çektikleri azap tabipleri elinden çektikleri azaba nisbetlehiç hükmünde kalırdı.

Katiller gibi zincirlere vurularak zindanlara atarlar. Veyahut tomruklara vururlar idi!

Halk ise bahâyimi seyre gelir gibi fevc fevc bunları temâşaya gelirdi! Kamçı vesâir edevât ta'zîb bu bîçarelerin ilacı idi!

Çektikleri ezâlar, meşakkatler yırtıcı hayvanlar hûn-hâr vahşiler hakkında bile tecvîz olunmaz. Hele bazıları şeytan tarafından bütün bütün müsahhar ve iade-i akl etmesi müstahîl zu'm edilerek idâm bile olunurdu!

Bugün sehere, tılsıma, azimete, kimsenin o kadar itikâdı olmadığı cihetle bu gibi ahvâle taaccüb edecekler bulunabilirse de o zaman bunlara tamamiyle itikâd edilmekle bîçare mecâninin gördükleri mumeleye istiğrâb bile edilmez idi!

Halbuki şu yolda icra edilen tedavinin hiçbir faidesi, yani şifası görülmez ve bilâkis hâl-i cinnet arttıkça artar idi!

Mecnûnlara edilen şu tedavi-i şedîde şeytanların vücuduna edilen itikâd ile beraber muammer oldu. Yani mucib-i istiğrâb olmasın ama o medeniyetle, kemâlâtıyla iftihâr eden garbiyyun indinde şu bulunduğumuz asıra kadar yaşadı. Zira papazlar mesâil mâverâü't-tabâyı kendilerine tükenmez bir sermaye edinerek bahislerini o vadiye nakl ile şeref kazandıkları gibi mâverâü't-tabîa erbâbı dahi daima ulûm-ı diniyyeden istidlâl ile halkı ikna eylemeye çalıştıklarından ve bundaki menfaatleri ise efkâr-ı umumiyyeye tahakküm olduğundan her akılları ermedikleri

işlere dahi bundan dolayı mecbur idiler!

Bunlar cinnetin keyfiyyatından dinen ve hikmeten bahsederler ve kezalik dinen ve hikmeten devalar dahi tertîb ederler idi ki işkence ve azaplardan ibaret [s. 232] olmak üzere ettikleri tedbir bî-çâregân hakkındaki fikirlerimi tercümeden başka bir işe yaramazdı. Bîçare mecnûn can acısıyla sövdükçe bir kâfir-i münkerden edilen intikam yollu işkencelere du-çâr olurdu! Bugün efkâr-ı gumûmiye bu gibi ahvâl içinde olan cevr ü gadri ölçe ölçe tüketemez ise de netâyic mazarrasını herkese isbât edebilir.

(Bu bâbda ileride ikmâl-i malumat edilecektir.)

Kahve

—

Şu tiryakisi olduğumuz kahve hakkında bir iki söz söylemek isteriz; zira umumumuz kesretleşürbüne müdâvemet eylediğimiz halde yüzde birimiz kahvenin Yemen'den başka yerlerde husule geldiğini bilmediğimiz gibi envâ' ve havâssını hemen hiç bilmeyiz.

Kahve Hint'te ve Cezayir bahri muhîtin ekserinde ve Yemen'de vesâir bilâd-ı hârenin pek çoğunda husule gelir beş altı metre irtifânda nahîf bir ağacın tohumudur.

Bu ağacın yaprakları işcâr-ı sâire evrâkı gibi dökülmez daima ter ü tâze ve sebz ve mücellâ bir halde bulunarak çiçeği İspanya yaseminine benzer ve latif bir koku neşreder.

Meyvesi taze iken hacm ve levn cihetiyle tıpkı vişneye müşâbe olarak fenn-i nebâtat allâmesi indinde unnâb familyası adâdındadır.

Malum olduğu üzere hâvî olduğu iki adet çekirdeğin sath hariciyeleri muhaddeb ve dahilen birbirine mukâbil olan yerleri düzdür ki ikisi bir yerde yani gılâfi hükmünde olan kabuğu mevcut iken beyzî bir şekil irâe eyler.

Ticarette birkaç nev' kahve görülür ise de en revaçlıları şunlardır:

Birincisi — Muhâvimin kahvesidir ki rengi sarımtrak, kokusu, taamı pek latiftir. Hususen kavrulduktan sonra şu iki suretle olan letafeti birkaç kat âlâlaşır.

İkincisi — Burbon (*) ceziresinde hâsıl olan nev'dir ki Yemen kahvesinden büyücek olmakla beraber o kadar müdevvir değildir. Bu kahveyi cezire-i mezburede husule gelen ve (Bevlodi) tabir olunan nev'iden fark

etmek elzemdir; çünkü bevlodi denilen kahve uzunca ve kaidesi burunlu ve uç tarafı boynuz gibi eğri olur; taamı ise acı ve ekl ve şürbü gaşeyânı mucibdir.

Üçüncüsü — Martinik (**) kahvesidir ki tohumu — büyücek ve uzunca ve rengi yeşilimsi gümüş gibi bir zar ile muhâttır vech-i maruf ile kavrulduktan zikrolunan gümüş zar tohumundan ayrılır; bu Martinik kahvesinin kokusu latif olarak taamı buğday lezzeti işrâb eder. [s. 233]

Dördüncüsü — (Hayiti) (*) de iktitâf olunan kahvedir ki hububâtı gayr-i muntazım, rengi açık yeşil, kokusu, lezzeti evsâfi tarif olunan kahveler kadar latif değildir.

Kahvenin Şüyû'ı

Kahvenin İstanbul'a duhûl ve şüyû'ı Mısır'ın fethinden sonra, yani 923 sene-i hicriyyesinde Yavuz Sultan Selim zamanındadır. Fakat umumen isti'mâli ondan bir asır sonradır. Hatta Süleyman Kanûnî zamanında İstanbul'a kahve hamûlesiyle gelen gemilerin Ebussuud fetvasıyla dipleri deldirilerek hamûleleriyle gark edildikleri Kâtib Çelebi'nin (Mizânü'l-

*Hint denizinde Madagaskar ve Moris Adaları arasında bir Fransız ceziresidir.

**Şamlı ve Cenubî Amerika beyninde Arşipal tabir olunan Antil adalarından Fransızlara mensup adadır.

*Hayiti ceziresi ki Sen dö Mingo adası dahi denir bahri muhit Atlantika ve Meksika Körfezi dahilinde antil Cezayirinin Kuba Adasından sonra en büyüğüdür. Cumhuriyet suretiyle idare olunur.

hak...)* nâm kitabında muharrirdir ki aynıyla naklolundu:

“Bahs-i sâdis: Kahvededir.

“Bu bâbda dahi selefde nice nizâ’ vâkıa olmuştu: Aslı Yemen diyarında zuhur eyleyip duhân gibi âleme münteşir oldu. Bazı meşâyih, Yemen dağlarını mesken edinip fukarasıyla bir nev’ şecer yemişi olan kalb ü bevn dedikleri hububâtı döğüp yerler idi. Kimi dahi kavurup suyunu içerdi. Riyâzet ve sülûke muvâfık ve kesr-i şehvete münâsib-bârid, yâbis gedâ olmakla ehl-i Yemen birbirinden görüp meşâyih ve sûfiyyûn ve gayr-i isti’ mâl eylediler (**)

Dokuz yüz elli hududunda gemiler ile Rum’a geldikde âzim-i inkâr olunup hürmetine fetva verdiler. Yanık olduğundan gayri devr ve cemiyet ile içilmesi fesekeya teşebbühdür dediler.

Ebussuud Efendi’den naklederler ki: Getiren gemileri deldirip kahve yüklerini denize gark ettirdi. Lakin bu men’ler ve şiddetler mukayyed olmayıp verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kulağına girmedi. Yer yer kahvehaneler açılıp azim-i şevk ve rağbetle bir yere gelip

içtiler. Hususen keyif erbâbı keyiflerini takvît eder hayât-bahş bir hâlet olmakla bir fincan uğruna can vermek katllerinde câiz oldu. Onlar zamanından sonra gelen müftüler cevâzı ile iftâ edip Bostan-zâde merhum bir mufassal ve manzum fetva verdi.

Kahvehaneler gâh men’ ve gâh ruhsat ile birkaç sene bu minvâl üzere süründü. Bin tarihinten sonra inkâr olunmadan kaldı. Her yerde râygân içilip her sokak başında bir kahvehane açıldı. Kıssa-hânlar ve cenkçiler ile halk işten güçten kalıp kâr ü kesb muattal olduğundan gayr-i padişahdan gedâyaya varınca halk birbirini kesip biçmekle eğlenirlerdi. Merhûm Gazi Sultan Murâd Han bin kırkiki evâhirinde bu manaya vâkıf olup halka şefkat ve nasihat yüzünden “*Umumen memâlik-i mahrûsada vâkî’ kahvehaneler bozulup min ba’d açılmaya*” diye ferman ettiler. O zamandan beri dârü’s-saltana kahvehaneleri kalb-i nâ-dân gibi virandır. Geri açılır ümidiyle bir zaman ashâbı bozmayıp kapamışlar idi. Sonra ekseri belki cümlesi bozulup gayri [s. 234] dükkân yapıldı. Lakin

*Metnin orijinalinde bu kısım boş bırakılmıştır.
**Yukarıda söylediğimiz gibi Kâtib Çelebi dahi koca bir coğrafya yazmış iken kahvenin

Yemen’den mâ-adâ yerlerde olduğunu bilmiyor.

İstanbul'dan gayri şehirler ve kasabalarda ke'l-evvel açılıp içilir.

Sâbıkü'z-zikr olunduğu üzere bu makule umûr-ı men' müebbed kabul eylemez” (*)

Kâtib Çelebi'nin zamanından sonra kahvehanelerine güşâd edilerek işte el-yevm buldukları halde her köşe başında birkaç tanesi peydâ olmuştur.

Memâlik-i Osmâniyede zuhurundan biraz sonra İtalya'ya ve oradan da Fransa'ya sirâyet ve intişâr etmekle umumen Avrupa kıtasında taammüm eyledi.

Kahvenin Havâss-ı Tıbbiyesi:

Kahve menku' yani ıslatılmış olduğu halde hâzım bir deviyy gibi isti'mâl olunur ve hazı teshîl ile devrân zimmî tesrî' ve ifrâğatı teksîr ve ef'âl-i dimâgiyyeyi tenbih yani kuvve-i müdrikeyi tezyîd eyler.

Midesi ef'âl-i hazmiyece ve mizâcca balgamı olanlara kahve pek nâfi' olduğu gibi erkeklere kadınlardan ve ihtiyarlara gençlerden ziyade fâidelidir.

Bazı müdekkikîn tüccarına nazaran kahve bevlîn cüz'i mâ yani (su kısmını) teksîr ve cüz'i sulbunu(posa

kısmını) taklîl eylediğinden bevlîn cevherini hâsıl eden bazı (azot)u maddeleri insanın vücudunda kesret üzere ibkâyâ sebep olur. Bu cihetle kahve ayrıca bir gıda hükmünde addolunabilir.

Tabib-i meşhur (Payn)ın kavline nazaran sûdlu kahve sığır eti soyundan altı kere ziyade mevâd-ı sulba ve üç kere ziyade azotu hâvî olduğundan insanı besleyicidir.

Kavrulup tahn olunmuş kahve kapalı bir kap içinde ıslatıldıkta latif ve mugaddî ve münebbih ve mukavvî olan meşrubattan ma'dûddur.

Kahve midede hususi olarak hararet ve heyecan husule getirmeyerek umumi olarak vücuda tesir eylediğinden devrân-ı demi tesrî' harareti tezyîd-i ifrâzât ve ifrâğatı teshîl ve vücudu teshîn ve asabi tenbih eyler. Bu yolda yani tarif olunduğu üzere ıslatılan kahve cesedin hararetini tezyîd eylemek sebebiyle insanı tebeddülât-ı hevâiden muhafaza hassasına mâlikdir.

Kahve mugaddî olduktan başka hazmedilememesi dahi nazaran vâkıadır; yalnız midesi müteellim ve zaif ve usret-i hazma mübtelâ olanların

*Makalenin aşağısı kahvenin havâsına dair tıbb-ı atîk zânnûnundan ibaret olmakla teşvîş-i zihn etmemek için derc olunmadı.

avâzını teşyîde sebep olur. Mucibi ise mevâd-ı kabzayı hâvî olmaklığıdır.

Kahveye müdâvemet kuvve-i şehvâniyenin inkitâ'nı bâis olduğu hakkında beyne'l-avâm ve ve'l-havâss devrân eden kavlin aslı yoktur. Yalnız çok açıldığı halde — bazı emziceye göre — (sehere) yani uyku kaçmaklığına bâdî olabilir.

Kahve (sec' meraklılarının kavli üzere) katı' katı'ü's-şehve olmadıktan başka bilâkis ikvâ-yı münebbihâttandır.

Mâ-hâsıl birçok erbâb-ı fennin ticaret [s. 235] adîdesiyle müsbettir ki, kahve mevâdd-ı gıdâiyede zaruri ve tabîi imsâke mecbur olup da fakat ba'de'l-taâm kahve içenlerce mevâdd-ı gıdâiye yerine geçer. Hatta az yemek mecburiyetinden dolayı hâsıl olmak tabîi olan za'f ve nâ-tüvânîye bile meydan vermez. (*)

Kavâid-i Sıhhiye:

Midece bir güne arızası olmayanlar kahveyi suret-i dâimede isti'mâl edebilirler. Bâ-husus kahve yemek yendikten sonra hazmı teshîl için içilmelidir. Zira taâmdan sonra her vakitkinden ziyade muhassenâtı

görülebileceğinde iştibâh yoktur. Mideye çökmüş olan ağırlık ve mideden suûd eden buhar et'imededen beyyine târi olan simelik bunun hazma olan yardımıyla derhâl bertaraf olmakla damağı teheyyüc ve ef'âl-i müfekkireyi teshil eyler.

Kahve içmeyi adet edinenlerin öyle kolayca terk etmeleri kâbil olmadığı gibi şayet terk edildiği halde bazı güne mahzûrları mucib olmaklığı tabîidir. Bunun için tekrar isti'mâle mecburiyet hasıl olur. Bir kere alışık bir adam kahveyi terk eylediği halde terâküm demeden başağrısına mübtelâ olmak mukarrerdir.

Kahveyi soğuk ve sade içmek mucib-i sıhhat olan meşrubat yerini tutar.

Hulâsa-i kelâm, kahveye müdâvemetten tevehhüm olduğu gibi zarar gülmek şöyle dursun yukarıda zikrolunduğu vechle hâvî olduğu havâs cihetiyle fevâid-i külliye husule gelir.

Kahveyle Müdâvât

Kahve tıpta her bâr-ı isti'mâl olunmaz ise de afyonda olan semmiyyetin zıddı olmakla mücribirdir.

*Sıhhiyyûndan Mösyö (Digasparen) iddia eder ki mahbûsinin yorulmadıklarından dolayı bi't-tab'az me'külât verildiği halde sıhhaten düşmemelerinin hikmeti her taâm akıbetinde

kahve içmeleridir. Hatta hamiye ile riyâzet-i iddet bazı rehâbinin muhafaza-i sıhhat edişleri de kahveye müdâvemetlerindedir. Halbuki onlar kahveyi de mucib-i zafiyet olur zu'mıyla içerler!

Böyle bir hâl vuku'nda 50 gramdan 100 grama kadar kavrulmuş kahve 500 gram su ile ıslatılarak içirilir.

Kahve ihyânen nöbetli humma hastalıklarında da müste'meldir; o halde kavrulmamış kahve matbûh olarak verilebilir ki 40 gram kahveyi 500 gram suda 200 gram kalıncaya kadar kaynattıktan sonra nöbetler arasında üç defa mahmûma içirmekten ibarettir. Bu suretle pişirilmiş kahve kana kana hâssasını hâsıl ve o suretle tesir eder.

(Fatk muhtenife) yani kasık yarıklığını ve yarılmaktan hâsıl olan tikanetiye söktürmekte çokça ve (dâü'l-keleb) yani kuduz keleb dolamaklığından hâsıl olan illet-i malûmede cüz'ice isti'mâl olunursa dâfi' ve nâfi'dir.

Patates

—

Patates ki yerelması envâindandır; memâlik-i Osmâniyyede şüyû' ve intişârı yirmi ve ziraat ve istihsâli onbeş seneyi mütecâviz değildir. [s. 236]

Bu nebatı vâkıa Galata ve Beyoğlu'nda sâkin bazı ecnebiler mine'l-kadîm celb ve ekl ederler idi. Fakat şimdiki gibi öyle sebzeçi dükkânlarında satılmazdı.

Ta Kırım Muharebesinde düvel-i müttefika orduları İstanbul'a geldiğinde patatesi de beraber getirdiler. Ondan sonradır ki sebzeçi dükkânlarında ve Galata bakkallarında çiği ve yine karşı lokantalarında pişmişinin envâi görülmeye başladı.

Giderek bu kökün güzel taamı ve türlü türlü tabhî görülmekle Osmanlılar dahi bundan lezzet alarak ziraatine müdâvemet eylediler.

El-yevm Rumeli kıtasının ekseri mahallerinde ve Anadolu'da câbe-câ ziraat ve istihsâl olunmaktadır.

Hele patates mahsuli kesir ve bereketli bir nebât olduğu gibi tahn edildiği halde her türlü hamur işine ve hem de hamur işinin en alâsına ve pek güzel ekmek i'mâline elverişli olduğundan kaht senelerinde insanları açlıktan kurtarmakta nef' ve faidesi münker değildir.

Bu kökün Avrupa kıtasında intişârı ise Amerika'nın keşfinden sonradır. İbtidâ İspanya'da ziraatine başlandığından kîtâ-i mezkûrede mevriden ziyade feyz buldu.

Bunun nev'i pek kesretlidir; fakat en makbulü Malta'dan gelen ve ufak ceviz gibi müdevvir ve renkçe ona müşâbih ve sarımtırak olanıdır. Çünkü patatesin büyük olan nev'ileri lezzetsiz olur. Eğer memâlik-i Osmaniye bâ-

husus Suriye halkı Malta patatesinden ziraat etseler pek ziyade müstefîd olurlar. Hatta Marsilya patatesi dahi ona yakındır.

Erbâb-ı tecrübenin re'yince patates mesela bakla veya bizim bildiğimiz ma'hûd yerelması gibi âdi nats olunmuş yerlerde terk olunmaktan ziyade toprağı terbiyeli ve daima içinde bahçıvan gezinir yerlerde daha feyz-âver olmaktadır. Zira Malta bahçeleri bizim bildiğimiz yolda tabîi bahçelerden olmadığı ve orada da bahçeler — gidip görenlerce meçhul olmadığı üzere — tarh tarh ayrılıp limandan çıkarılan — Nil'in fezeyânından sonra bırakıp Mısır fellâhlarının tıynü'l-ibliz dedikleri bir nev' lüzûceti çamura müşâbih olan — yağlı topraktan ki her türlü cevâhir-i türâbiyye ve kuvâ-yı inbâtiyyeyi hâvî olmaklığı tabîidir; vücuda gelmiş şeyler olduğu gibi her zamanda sulandığı cihetle, vâkiâ hacmi sagîr olursa da lezzetli ve binâenaleyh pek kesretli mahsûl veriyor.

Patatesin memâlik-i Osmaniyyede en kesretli ziraat edilen yeri vilâyet-i mümtâzeden olan Karadağ kıtasıdır.

Kıt'a-i mezkûre ehâlîsi Arnavutluk ve Lezistan halkının (klanbuk) ve (kokoruz) dedikleri mısır

darısı ziraat ve istihsâline ve tahn ve tabhına olan inhimâkleri gibi patates ekip istihsâl etmeye bir derecelerde münhemikdir ki indlerinde patates her türlü nebât ve hububâta müreccahdır.

Vâkiâ insanı beslemekte ve ne kadar ekl edilmiş olsa, usanç vermemeklikte buğdaya müşâbih ve bazı cihetle ondan enfa'dır. Hatta bazı hastalıklar vardır ki mesela vücutta beze peydâ olmak lühûm ve cild arasında ur gibi ufak tefek yumrular zuhur etmek gibi bir nev' şahmî [s. 237] arızalardır mübtelâlarına un ve pirinç eklini etibbâ mâni' olduğu halde onun makamına kâim olmak üzere patates yedirirler ki hem ekmek yerini tutup insanı beslediğine ve hem de bir güne mazarratı olmadığına delâlet eder.

Bunun Karadağ kıtasında ne zaman intişâr eylediği malum değilse de Dalmaçya halkından sirâyet ve intişâr eylemiş olmaklığı maznûndur.

Ehâlî-i mezkûre patatesi cüz'i haşlayıp kabuğunu sıyırdıktan ve tuz ile bir kıyye miktarına kırk elli dirhem ve belki daha az tereyeğı haşlayarak karıştırdıktan sonra — Ermenilerin nehûd topu gibi — yuvarlayıp gölgede kurutulur ve her ne vakit bir uzun sefer eyleyecek olsalar boyunlarına ta'lik eyledikleri kıl torbalara doldurup zâd-ı râh ederler.

Sülüsânı patates ve sülüsü buğday unu karıştırılarak yapılan ekme hem gayet hâss hem de gayetle özlü ve lezzetli olur.

Patatesten un nasıl yapılır?

Patatesten un yapılmak için birkaç yol vardır ki pek kolaydır: Yerden çıkarıldıktan sonra çamuru temizlenerek dilim dilim kesilmeli ve güneşte kurutulmalıdır. Ondan sonra gerek yalnız ve gerek hububattan murâd olunan şeyle karıştırılarak adeta değirmende öğütülür.

Patates unu buğday unu gibi mesela kızıyıp kesilmediği cihetle bir yeni un eğer bir sene saklanabilirse bunun unu iki sene saklanabilir. Şurası var ki ikişer üçer kile alabilecek ufak fiçılara sık sık basılıp ağızları güzelce kapatılmalıdır.

Ateşte bürettirip kavlamış olan kabuğu soyulduktan sonra dahi un edilebilir ki sacdan yapılmış tavalarda bir miktar su ile ıslatılarak güneşe bırakılmalıdır bu halde gereği gibi kuruduğu surette kendi kendine un olur.

Suda haşladıktan sonra kabuğu alınıp ve yoğrulup fırına atmakla da un olabilir de bunun lezzeti ve kuvveti öbürlerinden farklıdır zira su lezzet ve kuvvetini taksîr eder.

Hâsılı patates ezher-i cihet fukara harici bir kök olarak ekseriya en büyük kibârların ve prenslerle hükümdarların bile gûn-â-gûn et'imelerini tezyîd ve tezyîn etmekte nebâtat-ı sâireye müreccahdır.

Papatesten her türlü tatlı yapılır; hususâ lokması, kurabiyesi, et suyuyla yoğurulmuş salsası ve meze harici ezme salatası ve dilim dilim yağda kızartması pek lezzetli ve nefistir.

Ziraatine gelince:

Patates her nev' toprakta yetişebilir. Fakat zer' edilecek tarla iki defa nats edilmeye muhtaçtır ki birincisi mevsim şitadan makdem derince ikincisi ise ziraatten birkaç gün evvel icrâ edilir. Bu natsın derinliği sekiz on parmak olsa kifâyet eder.

Patatesin ziraati usûl-i muhtelifede icrâ edilebilir: Ufak ufak doğrandıktan sonra ister sapan envâından olan mahsus bir işçi alet ile ve ister el ile zer' edilir. Lakin el ile ekileni her halde mahsülce öbür suretle ekilenden feyzli olur. Çünkü sapan ile yapan sık veyahut pek seyrek [s. 238] ekildiği cihetle menfaati dahi ya kesir veya kalîl olmak lazım gelir.

Zer' işi bittikten sonra (mehlese) denilen bir nev' tesviye atıyla tarlası sürülerek ocak veyahut yuvaları örtülür.

Kemâl ve iktitâfi ise temmuz ibtidâsından eylül gayetine kadardır.

Erken hâsıl olan yerlerde ağustos ve geç hâsıl olan yerlerde eylül nihayetine kadar toprakta bırakılırsa kökü demek olan elması hem büyür ve hem de sıkışarak erken çıkarıldan ziyade dayanır.

Yapraklarının sararmaklığı kemâle erdiğine delâlet eder ki ondan ziyade yerde terk edilmemelidir.

Patatesin üzerinde göz göz birtakım rahneler veyahut tomurcuklar vardır ki bunlar kök salacak menfezleridir soğanın filizlendiği gibi patates de bu gözlerden sürer. İşte bunlar ziraat mevsimi geldiğinde ufak çakı bıçağıyla usulca oyulup çıkarılmalıdır ki bir kökte ekseriya böyle beş on göz bulunur ve her bir gözden birkaç baş mahsul zuhur eder.

Yukarıda bunun her nev' toprakta yetişebildiğini söylemiş idik. Bu ifademizden her nerede olursa olsun bir raddede feyz bulduğu anlaşılmalıdır. Belki her nerede olsa yetiştirmek kâbil olduğu anlaşılmalıdır. Yoksa her nev' hububat ve nebatatın hazzeylediği bir nev' toprak olduğu cihetle bunun da pek ziyade feyz bulduğu toprak rutubetli ve kumlu ve lüzûcet ve salâbetli ve bâ-husus tarlası cenûbe karşı olanıdır.

Mevsim-i harîfde arz işleyip nats edildikten sonra ziraat zamanına kadar aliyy hale bırakılmalıdır. Tarlası ya olukvâri eşilir, yahut birbirinden birer kadem açıklıkta ocaklar açılarak yukarıda tarif olunan tomurcuklardan ikişer üçer tane veyahut bıçakla doğranmış lokmalardan birkaç parça atılarak üzerlerine toprak çekilir.

Tarlaya ziraat mevsimine yakın gübre atılmış ise zikrolunan tomurcukların bulunacağı çukurlara göre gitmemesine dikkat edilmek iktizâ eder. Zira gübre toprağın altında kızışıp yanacağı cihetle bu gözlerin hâssa-i nâmiyesini ihlâl eyleyeceğinde şüphe yoktur. Onun iyisi ve eslemizer' edilecek zamandan evvel gübre atılarak eklemek vakti gelinceye kadar gübre tamamiyle yanmış bulunmalıdır.

Patates haliylede zer' edilebilir; ve hatta mahsulü tane olarak dikilenin beş altı misli kadar da büyük olur; fakat lezzetli olmaz; hâlbuki bir patateste bulunan beş on veya daha ziyade tomurcuğu çıkarıp ekmek hem mahsulün kesretini hem de lezzetli olmasını mucibdir.

Ekilen gözler sürüp de fidanları on parmak kadar büyüdükte etrafını basmış olan otlar koparılarak bir daha bellenmelidir.

Bir tomurcuktan birkaç filiz birden fişkırmış ise en kuvvetlisini alıkoyup diğerlerini ayırmalıdır. Biraz daha büyüdükte yani fidanlar bir buçuk iki kadem kadar yükseldikte yarı yerine kadar toprakla doldurmk ve fakat yukarı tarafı açıkta kalmak ve uçlarında çiçek emâreleri göründükte kırıp atmak iktizâ eder. [s. 239]

Hâsılı etrafını basmış olan otları bulmaktan ve başını koparmaktan ne kadar üşenilmez ve kaç defa tekrar edilir ise mahsul dahi o kadar kuvvet ve kesretli idrâk olunur.

Bu kökten pek çok mahsul alınabilir. Fakat bu yeni işlerin dikkatle icrası ile meşrûttur. Hatta Marsilya, Malta, Messina ve Triste bahçelerinde bir kile patatesten altı kile mahsul alınmaktadır.

Kar ve kesretli yağmur ve kırağı ve daimi halde kuraklık sâir mezrûâtı azrar eylediği gibi bunu da azrar eder.

Yaprakları sarardıktan sonra kökleri tarladan çıkarılarak birkaç gün güneşte durdurduktan sonra rutubetsiz bir mahalde hıfz edilmelidir; yahut altına, üstüne saman yakılarak sepet veya fiçılarda da saklanılır.

Patatesin sapları bakla sapı gibi tarlada terk edilirse gübre yerine geçer. Veya tarla sahibi hayvanları varsa sâir ot ve saman ile karıştırarak verebilir.

Bahçelerine patates ekenlere tenbih

Patates eğer terbiyeli ve hararet ve rutubeti mütenâsib bir tarha ocak ocak ekilirse pek çabuk fişkırp neşv ü nemâ bulur. Bir karış kadar büyüdükte sürmüş olan şâhlarının en kuvvetlisini ayırmalı ve kusurunu koparıp atmalıdır. Bırakılan bu kuvvetli şâhları dahi tepesinden yetişmiş domates fidesi varsa adeta kalem aşısı aşılar gibi ucu sivri bir değnekle patatesin haricinde olan biçilmiş mahali saplanarak domates fidanı bir (pus)kadar oraya tutturulmalıdır.

Bu suretle açılı olan domates hem pek büyür ve hem de mahsullü olur. Bâ-husus bahçesi dar olup da hem domates hem de patates dikmek arzu edinilir bu tarîkten istifade edebilir; zira gerek domates ve gerek patates haylice yer tutar mezrûâttır.

Adem-i Ziyâ veya Fart-i Ziyâdan Ne Ziyân Gelir?

—
Kürre-i şemsden intişâr eden ziyânın eşya ve insana tesiri suver-i muhtelike üzeredir. Gâh olur ki vesâit-i sâireden muarrâ olarak doğruca ve gâhice de mücellâ bir satha tesadüf ve in'ikâs ederek bi'l-vâsıta vâsıl olur; meşhûdumuz olan elvân-ı gûn-â-gûn in'ikâs-ı ziyânın birer eseridir.

Ecsâmdan birine tesadüf eden ziyâ o cismın tabiat ve suret-i terkîbine göre her birinde bir cihet ile tahallül eylediğinden eşi'a-i mütehallilenin birtakımı olur; birtakımı da in'ikâs sebebiyle mütesâdif olmadığı cismın elvân-ı mahsusasını teşkil ve irâe eyler.

Ziyâ-yı inkisâr ile dahi tesir eyler. Sanki bir cism-i şeffafdan geçtik de ya muhtelif suretlerle tahallül eder yahut aslı üzere kalır.

Bizim şu makalede mevzû-i bahsimiz ziyânın hâvass-ı mühtelifesini beyana değil insana mahsus olan tesiratını tayine müteallik olduğundan havâs sâiresini ulûm-ı tayyieye mübâhasene terk ile hıfzû's-sihhat cihetini kaydetmek isteriz. [s. 240]

Fıkdân-ı Ziyâ

Bir bahçeyi gezdiğinizde mevrûât ve magrûsandan eşi'a-i âfitabe arz-ı endâm eden bir fidan veya bir küçük marul ile magrûs ve mevrû' bulunduğu mevki'n vaz'iyeti muktezâsı olarak ziyâ-yı şemsden mahrum olup da güneşten iktibâs-ı envâr eden eşcâr ve nebâte mütehasir-âne hasr-ı nazar eyleyen bir kök marul veya bir tek elma fidanının endamına, evrafına im'ân-ı nazar ettiğiniz var mıdır?

Sine-i iştiyâkını güneşe karşı açmış bir fidanın yapraklarındaki o tarâvet o huzâret ve zümürüdlere gıpta-bahş olacak raddelerde değil midir? Tıpkı mahbubesiyle nâil-i vuslat olmuş bir nev-civânın çehre-i tarab-nâk ve ibtisâmına müşâbih bir hal arz etmez mi?

Hele ulu bir ağacın veyahut âfâke ser çekmiş bir binanın altına tesadüf etmiş bîçare bir niyyât ile yine hakîr bir ağacın yapraklarındaki solukluk nedir? Aralarındaki fark lâhm ü şahmı yerinde ve a'zâ ve kavvâsı kemâlde olan bir delikanlı ile gençliğinde verem döşeklerine serilmiş veyahut zindan köşelerine atılmış bir delikanlı da meşhûd olan benizsizlik, kuvvetsizlik solukluk gibi değil midir?

Ziyâdan müddet-i medîde mahrumiyet-i insâni de aynıyle o fidan mârr-ı meyl misillu sarartıp soldurur. Nitekim madenlerde işleyen amele ile bir hayli zamanlar zindanlarda kalmış olan bîçarelerin simasında bu hâl müşâhede olunabilir.

Şurası da izâha muhtaçtır ki hâlet-i mezkûrenin vuku'ı suret-i mutlaka da olarak ziyâsızlığa mahsus değildir. Mesela maden ameleleri gibi rutubet ve bürûdet ve mescûnlarda görüldüğü vechle rutubet bürûdetle beraber atâlet daima ve adem-i hareket

dahi vücud-ı beşeri soldurup kuvvetten düşürmeye ve âtide ta'dâd olunacak emrâzın zuhuruna sebep müstakill olur. Maa-hazâ münhasıran fikdân-ı ziyâ dahi hâlât ve ârızât ve haymeyi tevlîd eder.

Nitekim bilâd-ı kutbiyyede altı mâh müddet-i ziyâdan mahrumiyetin cild-i beşeri soldurması bu davayı ispat edecek berâhintendir. Malumdur ki şimâl halkının levnlerinin beyaza mâil olan solukluğu ve kurt ve ayı ve geyik ve sibâ' ve hayvanatın fervelelerinin sefid-i renk ve nebâtatın saman gibi sarı ve tarâvet ve hazâretten ârî olmaklığı şu zulmet şeş-i mâhenin netâyicindendir.

Mâ-hâsıl gerek rutubet ve bürüdetin ve gerek atâlet ve adem-i hareketin inzimâmıyla olsun veyahut bunun müdhili bulunmasın ziyâ-yı şemsden mahrumiyet insanı mummyaya döndürür ve deri iken ululuk hâleti giydirir.

Bunun bâis-i müstakili ise kanın anâsır-ı asliyesinden (albumin) ve (fibrin) ile (glubil) yani küreyvelerin eksilmesi maslü'd-demi yani şu üç madde-i unsuriyenin fesâd ve fikdânı zafını ve safrası bir hale tahavvülüyle vücuda seyelân ve istilâsını müntic olur ki bu sebeple solukluk ve sarılık hâleti zuhur gelir. Hâlet-i mezkûre ise istiskâ-i umumiyei vechin şimşekliğini ve

bi'l-âhire demek intizâfını yani çekilip bitmesini icâb eyler; ve bu hâlin istimrârıyla mucibâtının devamı ise (dâü'l-hanâzir) yani sıraceyi [s. 241] ve (dâü's-sill) yani veremi vesâir bir çok emrâz-ı dâhiliye ve hâriciyei istilzâm eder.

Mahrumiyet-i ziyânın gözlere dahi tesiri vardır: Karanlıkta veya loş mahallerde oturmaya me'lûf veya mecbur olan adamların zulmet içinde siyah ve sefidî fark eyleyecek kadar gözlerinde rikkat ve naziklik peydâ olursa da cüz'ice bir ziyâyâ arz edilecek olsalar bâsıralarında tahammüle kudret kalmaz. Ziyâdan bi'l-külliyeye mahrumiyet şöyle dursun kâfice ziyânın azlığı bile bâsırada vehn ve fütûr husule getirdiğinden bu hâlin imtidâdı mazâllah fikdân-ı basarı intâc eylemek mukarrerdir.

Memâlik-i Osmâniyyede mesela Avrupa'nın ekseri bilâdında bâhusus Fransa'da olduğu gibi pencere vergisi beliyyesinden âzade olunmak için karanlık odalarda yalnız bâce gibi menfezlerden girebilecek eşi'a-i mün'akise ile iktifâ ederek zulmet içinde oturmayı ihtiyâr ettirecek mecburiyet olmadığı ve ebniye-i umumiyenin menfez ve pencereleri ziyâ-yı şemsin duhûl ve nüfuzuna

ma'a-ziyâdetin kifâyet eylediği cihetle bunun tavsiyesine lüzum yoktur.

Zira Fransa'nın Döfiyene eyaletindeki karanın ekseri haneleri penceresiz olduğu cihetle ehl-i kara faraza çiftçi olmayacak olsa mutlaka umumen mübtelâ-yı amâ olmak iktizâ eder.

Vâkıa Anadolu'nun ekser-i memâliğinde bazı kara ve nevâhîde yalnız sokaklarında birer menfez açılmış dört duvar, bir kapı ve bir damdan ibaret haneler olduğu münker değilse de ehl-i kara şehirler gibi ömürlerini mesâkinde geçirmeyerek senenin kısım-ı azamini ziyâ-yı şemse tamamen teslim-i vücud ettikleri halde çifti çubuğu gâilesiyle imrâr eylediklerinden bu yüzden bizim kadar mutazarrır olamazlar.

Şehirlerimizin sokakları ise bir dereceye kadar daire-i intizâma girip tevessü' eylediği gibi pencerelerimizde adeta kışın soğuğuna mukâvemet eyleyemeyecek surette geniş ve en ufak odalarımız bile lâ-akall iki katı pencereyi hâvî bulunduğu cihetle ziyâsızlıktan ihtizâz ve şikayete mahal kalmamıştır.

Fakat pâ-yı tahtın mahbes-i umumiyesinden mâ-adâ ekseri memalikte bulunan zindanlar ve hapishaneler mevziyattan başka zî-rûh

barınamayacak surette muzlim ve ufûnet-meâb olduğu ve hele zindanlar içinde Akka ve Magosa ve Sakız ve Odin ve Diyarbakır zindanları ziyâ-yı şems değil hayât-ı beşerin ikdâm-ı mucibâtından olan havâ-yı nesîmîden dahi mahrum bulunduğu cihetle mesela onbeş seneye mahkûm olarak girmiş olan yüz müttehemden ekmel-i müddet edip de çıkanlar hemen bir iki kişiden ibaret bulunduğu bu yerlerin ahvâlini bilenlere malumdur.

Mahbes nedir? Kanunen hapsi lazım gelenlerin mekânı değil mi? Nasıl olmak lazım gelir? Metin, müstahkem! Bir binanın dört duvarını haricen ve dahilen tahkîm güç bir şey midir ki yer altlarında bodrumlar, mahzenler içinde mahbesler teşkîl olunmuştur? Vakiâ bunlar zamanımızın tesisatından değil, her biri vaktiyle fermân-fermâ olan bir hükümetin yadigâr-ı şenâati olduğu malumdur.

Fakat mesela Tuna vilayetinin merkezinde tesis ve bina edilen yolda birer mahbes yapmak ve bu suretle şu biçareleri hayatlarına olsun [s. 242] mâlik etmek vâcibâtandır itikadındayız. Zira ceza içinde bulunan bir adamı ızrâr-ı ezâdan pek de farklı olmadığı cihetle bu gibi mahal-i sıhhat olan mahallerin muvâfık-ı sıhhat bir

hale isâli emrinde hükümeti teşvîk etibbanın akdem-i vezâifinden olsa gerektir. Hususa bir mücrimi mahbese atmaktan murâd onu hayy iken meyt haline getirmek değildir zannında bulunsak hata etmiş olmayız.

Be

İfrât-ı Ziyâ

Ziyâ-yı afitâbın tesir-i şedîdiyle ziyâ-yı hârın tesiri beyinde bir fark gösterilemez. Bir âdem-i sayfın harareti zamanlarında kendisini güneşe arz eyleyecek olsa bu hâl güşâ-yı dimâğının iltihabını ve beyniyle murâd eylenen ihtikanını ve kanının çekilmesini icâb ederek adem-i ziyâ bahsinde ta'dâd ettiğimiz emrâzın tevellüdüne bâis olur.

Fakat mümârese yolunda ve günde birkaç saatler güneşte bulunulduğu halde tesirinin hâsıl eyleyeceği netice beşerenin ermerlenmesidir. Nitekim bilâd-ı hârede meskûn olanların levnleri dahi bu kavlı için bir bürhân-ı tabîidir.

Hele ziyânın şiddetinden gözlere ârız olan âlâm-ı soğğun tesiriyle husule gelen emrâz ile beraberdir.

Ziyânın göze tesiri derecât-ı muhtelifededir: Sarı, kırmızı, turuncu renklere nispetle mâi, yeşil ve laciverdî renkler gözü daha az yorarlar. Yani

ziyâ ne kadar şiddetli olsa şu üç rengin her biri ona mukâvemet eyleyebilir.

En berrak ve şemsin en ziyade kuvvetli ziyâ neşr eylediği bir günde çemen-istânda yürümekle kumluk veya çorak bir arazide yürümek beyinde pek çok fark vardır. Çimenlikte akşama kadar gezilse göze kat'â gelen ârız olmaz halbuki kumluk ve türâbî göl gibi olan yerlerde ziyanın şiddetli bir zamanında yarım saatlik mesafe katetmek yirmi dört saat yol gitmiş kadar alt basara melâl bahş olur.

Beyaz badana olmuş duvarlara ve bazı inşaatta yığılmış olan kireç kümelerine ve yeşillikten hâli badiyelere mütenâdi hasr-ı nazar basaranın kuvvetini ihlâl eder hele karlı ve bâhusus hem kar hem güneş bulunduğu zamanlarda mâi ve yeşil gözlük takmadan gezmek pek muzırdır.

Tarih eşnâ olanlara hafî değildir ki meşhur bir ordu bir karlı dağı geçerken ifrâdı umumen göz ağrısına mübtela olmuş ve bir çoğu da bütün bütün kör olmuştur.

Bu bâbda iktizâ eden tedâbir-i sıhhiye ziyâ-yı şemsin istikametine arz vücûh ve nazardan münâcebet etmektir. Faraza kaide-i mezkûreye riâyete imkân yok ise o halde mâi, yeşil, daha alâsı lacivert gözlük isti'mâl etmekten zühûl edilmemelidir. Ve

inde'l-icâb bir ordunun karlı bir dağdan aşırılması halinde umumen gözlük isti'mâline imkân olmadığı cihetle neferâtın gözleri siyah tülbentlerle setr edilmek umûr-ı zaruriyedendir.

Hizânetü'l-Kütüb

—

1 – Ezmine-i Kadime Kütüphaneleri

En eski kütüphane, Kudemâ-yı Mülûk-ı Mısıryeden [s. 243] (Ozimandiyas) tarafından – ki meşhur (Sezostiris)ten evveldir; ki Mısır'ın kadim şehirlerinden (Teb)deki sarayında tesis edilmiş ve vaz' olunan kitabın kâffesi edebiyat ve felsefeye müteallik olduğu haysüyüsle *Hazine-i Edvîyetü'r-Ruh* namı verilmiştir.

Sezostiris, milattan onyedinci asır mukaddemine tesadüf ettiği, ve Ozimandiyas ise müşârün-ileyhden mukaddem bulunduğu cihetle bugün terakki-i maârifin rûhü'r-rûhu hükmünde tutulan dârü'l-kütüb tesisi dört bin sene evvel Mısır hükümdarlarınca nazar-ı ehemmiyete alınmış, yani bu tesis celîl dahi sâni-i dersane-i hikmet olan Mısır'da vücuda gelmiştir.

Yahutiler Babillerin istilâsından bir hayli zaman evvel, Kudüs'te bir kütüphane tesis eyledilerse de, maârife inhimâkları

olmadığı cihetle cem' eyledikleri kitabın kâffesi yine müteallik idi.

Ekseri bedâyi'de Mısırlıları taklit eden Atinalılar kütüphanelerin fevâidini teemmül ve takdîr eylemeleriyle, Atina krallarından meşhur Pisistrat, milattan 6 asır evvel, o zamanın hükmünce gayet mühim müellifâtı câmi' ve umumun istifâdesine mahsus olmak üzere, bir kütüphane tesis etmiştir.

Bâhusus Yunanistan'dan Mısır'a ve Filistin'e seyahatle ikmâl-i ulûm eden hükemâ dahi gezdikleri yerlerde yazdıkları kitapları, ve semere-i tedkîk ve taallümleri olan teliflerini bu kütüphaneye ihdâ etmeleriyle az zaman içinde pek çok nefâyis birikmiştir.

Milattan 3 asır mukaddem Bataleme'den (Seveter) İskenderiye kütüphanesi meşhurini tesis eyledi. Bu kütüphaneye, hîn-i tesisinde 4 yüz bin cilt kitap vaz' olunmuş, ve birinci defa olarak, (Sezar)ın İskenderiye'yi istilâsında muhterik olmuştur.

Muahhiren ikinci tesisinde 3 yüz bin cilt kitap daha vaz' ve cem' edilmiş, ve İslâma azviyyât-ı cehl ile teşeffî-i gayz etmek isteyen kurûn-ı vusta müverrihini kavlince, bu ikinci kütüphane İskenderiye'nin fatihi olan,

Ömer bin El'âs tarafından —emr-i fârûkî ile ihrâk edilmiştir. (*)

(Pergam) yani eski İstanbul diye müteârif olan (Truva) şehrinde dahi 2 yüz bin cilt kitabı hâvî umumî bir kütüphane mevcut idi; fakat Pergam krallarından Birinci Anital'ın oğlu İkinci (Omen) zamanında Kleopatra tarafından teshîre memur olan Romalı, ve Kleopatra'nın aşığı Cezal Antuan ihrâk etmiştir.

Romalılar, Kartaje (Eski Tunus) istilâlarından sonra, Roma'da kütüphaneler tesis eylediler. Hatta milattan dört asır mürûrunda, Roma'da umuma mahsus olarak, 29 bâb kütüphane mevcut idi.

İstanbul'da ibtidâ kütüphane tesis eden (Hipon) ile (Antipohus)tur; bina ettikleri dârü'l-kütübe altı bin cilt kitap [s. 244] vaz' eylediler! Muahharen İmparator Vasil'in zamanında kütüphane-i mezkûrun mevcudu 200 bin cilde bâliğ oldu; fakat, bu kütüphane umumun istifadesi için yapılmış değil, Bizans imparatorlarının sarayında kendilerine has idi.

Bunların biri kısmı Cenevizlerin İstanbul'a istilâlarında

gasb eylediği gibi Osmanlılar tarafından fethinde dahi ulûm ve fûnûna müteallik bulunan müellefât-ı külliye kütüphanesi-i hümâyunda âli konularak, din ve akide-i İseviyyeye dair olan külliyesi enzâl buyurdıkları müsâadât ve imtiyâzât gibi Fatih tarafından İstanbul patrikine bahş edilmiştir.

2 – Kurun-ı Vusta Kütüphaneleri:

Devlet-i Emeviyye ve hulefâ-yı Abbasiye ve bâhusus Endülüs'te teşkil-i devlet eden Araplar tarafından ulûm ve maârifin ta'mîmi emrinde vukû bulan ikdâm ve ihtimâm sayesinde gerek dârü'l-emârelerinde, ve gerek medârisde cem' edilen nüsah-ı nefise milyonlara bâliğ idi.

Hülâgü'nün Bağdat'a istilâsında Abbasiye ulemâsının müessir irfanı olan bunca defâin-i ulûm Dicle'ye ilkâ olduğu gibi İspanyolların yedi yüz sene sonra Endülüs'ü Araplardan istirdâdında dahi Blanesye —İsbebbiliye —Gırnata — Batalyus — Vadi El-hamra — ve Kurtuba gibi cesîm şehirlerde bulunan hazâin-i marifet Engizisyon tarafından amâ-yı cehl ile ve Katolik dinine kâil olmayan edyân-ı sâire halkına reva

*Ürcûfe-i mezkûreye dair tafsilat isteyen, vakayi'-i tarihiyyeyi tedkikde kemâl olan Muhammed Efendinin (İskenderiye

Kütüphanesi) namıyla telif eylediği reddiyyeye müracaat etsin – temsili 1282 Tasvir-i Efkâr Matbaası -

görüldüğü yolda ateş-i taassubla ihrâk ve imhâ edilmiştir.

Hatta Frenk tarihlerinde dahi muharrir olduğu üzere mülûk-i Endülüs'ten Abdü'r-rahman sanisin Kurtuba civarında Vadi-i Kebir'de bina ve Medinetü'z-Zehrâ tesmiye eylediği Kasr-ı Delaredo'daki kütüphane-i hususiyesi 600,000 cilt mücelledât-ı nefiseyi hâvî idi!

Bunlardan başka Endülüs'ün bilâd-ı cismiyesinde 70 bâb hazinetü'l-kütüb olarak, umûmunun yekûn mevcudu iki milyonu mütecâvizdi.

Mehd-i insaniyet olan Hind'e istilâ eden İslâm padişahları tarafından Arabî, ve Farisi, Urdu ve Pehlevi lisanlarıyla cem' edilen kitaplar bir milyondan ziyade, ve câ-be-câ tesis olunan, medâris ve emâkin-i ilmiyeye vakf ve tahsis kalınan nüсах dahi yine o miktara bâliğ olduğu gibi hatta mülûk-i Hind'in müteahhirlerinden Nureddin bin Ekber Şah'ın sarayındaki kütüphanede üçyüz yetmiş bin cilt kitap mahfûz idi!

Fatimiye ve Eyyubiye ve Selçukiye devletlerinde yetişen eâzım ve efâhimin mecâlis ülfeti birer encümen-i irfân ve hükümet hükmünde olduğu gibi şarktan garba kadar müteselsilen müteşekkil olan İslâm hükümet ve memleketlerinde yetişen

ulemâ ve fazıla ve üdebâ ve hükemâ ilm ve marifeti bir beldeden bir beldeye nakletmekte birer kütüphane-i zî-hayat addolunurlardı.

İşte gerek padişahların erbâb-ı fazl ve irfâna ibzâl ettiği rağbet ve gerek ricâl-i devletin maârif-perverlikte padişahlarına rakip addolunacak surette ibrâz eylediği müesser fütuvvet sayesinde vücuda gelen tesisât-ı ilmiye ve telifât-ı nefise, Avrupa'nın basmenin zuhurundan sonra, vücuda getirdiği âsâr-ı matbuaya mütekârib idi.

Hatta bundan bir asır evvel İngiltere'de bir lordun mesela Britanya kütüphanesine elli bin cilt kitap bahş etmekliğı bugün bir harika-i sahâvet [s. 245] gibi telakki olunmakta ise de bundan yedi asır mukaddem selâfın-ı İslâmiye perverdelerinden bir sâhib-i fazilet bir büyük ciltte bir küçük kasaba kadar kesesinden bir dârü'l-fünun tesis eder ve onun idâme-i umrâni için birkaç sancağın vâridâtını vakf ve tahsis eylerdi.

Ne fâide ki Hülâgü, Cengiz, ve Timur gibi birbirini istihlâf ve mezâlim-i tâkat bir endâzânede yekdiğerine müsâbakat eden dahiyeler bunca müessir kemâlâtı mahv ve tebâh eylediler.

3 – Kurun-ı Müteehhire

Kütüphaneleri

Şeyhü't-tıbâain Gutenberg'in basmayı icâdından sonra terakki-i maârifin çarhı olan destekle tab'ın her millet kendi miyânında uzanmış olan koluna yapışarak, germî-i tâmm ile kitap basmaya başladığından ve bâhusus Fransa'da Onikinci Lui matbaalara fevkalâde imtiyaz i'tâ eylediği gibi Birinci Fransuva da terakki-i matbuât için matbaacıların her türlü tekâlifinden muâfiyetini ilan ve Avusturya Fransa'yı istirkâb ederek, Almanya'yı ihyâ kasdıyla matbaalara birçok serbesti bahş eylemesinden, kütüphanecilik günden güne revâç bulmaya ve dünya kitapla dolmaya başladı ki, bu terakki sayesinde Avrupa'da tesis olunan meşhur kütüphanelerin mikdâr kütübüyle esâmîsinin burada kaydı fâideden hâlî değildir.

Fransa Kütüphaneleri:

Paris'te (Bibliyotek Nasyonal) yani kütüphane-i millî diye ma'rûf olan hizâne-i ulûmda her lisan üzere yazma ve basma olarak, atîk ve cedîd bir milyon iki yüz elli bin cilt kitap mevcuttur.

Bu bina haricen Paris'e zinet veren sâir ebniye-i âliye ve nefise gibi sanâyi-i mimâriyeyi hâvî olmakla

beraber dahilen dahi gayet müntezim bir tarzda taksîm olunmuştur: Ekseri cevâmi'de mahfil-i itlâk olunan şîrvânlar(?) gibi binanın dahili dâiren mâdâr birbiri üzerine dört kat şîrvânlı ve her şîrvân müteaddid köprülerle yekdiğerine mültesıkdır.

Binanın sathinta ketb ve mevcudenin esâmisiyle evsâf mümeyyizesini nâtik olan defterlere mahsus takriben seksen kadem tolunda ve otuz beş kadem arzında bir maksûre vardır; kitaplar şîrvanlarda sırasıyla konulmuş olan açık dolaplara mevzû'dur.

(Bodegir) nam zât (keyd dö Pari) yani Paris'in reh-nümâsı unvanıyla tertîb etmiş olduğu mecellede kitapların mevzû' bulunduğu dolaplar yan yana dizildiği halde kırk saatlik mesafe hâsıl olur demiştir!....

Bu kütüphanede otuz bin haritayı hâvî bir atlas mevcut olduğu halde mezkûr reh-nümâ mecellesinin yazışına göre Londra kütüphanesindeki kadar mükemmel değilmiş! Bundan başka onaltı cilde münkasım olan Paris'in topoğrafya haritası dahi bu kütüphaneye ilave-i kıymet eden âsârdandır.

(Madalia) hanesinde 150 bin parça meskûkât-ı atîka mevcuttur. Benî

Ümeyye ve Benû'l-Abbâs ulemasının metrûkât-ı ilmiye ve edebiyesi ve Endülüs ulemasının engizisyonun nâr-ı taassubundan bakıyye âsârıyla ulemayı Hint ve İrn ve Türk ve Tatar uleması musannefâtından ekserisi müelliflerinin hattıyla muharrir yüz yirmi bin nüsha yalnız kütüb-i [s. 246] İslâmiyeyi hâvî olduğu gibi müteberrikât-ı celîleden İmâm Ali'nin hattıyla meşhur olan Kur'ân-ı Kerim dahi kütüphane-i mezkûre şeref-bahş olan bir nâdire-i nefise olmak üzere mahfûz mevzi' ihtirâmdır.

Hatta Sami Paşa Rumuzü'l-Hikem'inde Tasvîr-i Efkâr tefrikasında neşrettirdiği makâlâtının birinde bu kütüphaneyi tavsîfde şöyle demiştir:

“Paris kütüphanesinde yalnız kütüb-i İslâmiyeden 100 bin cilt kitap mevcut olup, bunlardan başka, her milletin musannifâtından bir milyona karîb kitap vardır. Avrupa'nın sâir ülkeleri dahi buna makîsdir. Kütüb-i mezkûre dahi mahvolmayıp ashâb-ı maârifden ehliyetli nazırlar ve hademe tayiniyle külle yevm ehâli ve ecânibden mütâlaa ve istinsâh ve bazen tercüme için kütüphanelere âmed-şüd edenlerin cümlesine istedikleri kitapları vermek ve hizmetlerini görmek hademenin iftihârlarıdır.

“Kitapları dahi kemâl-i hürmetle gözetmeyi ve hırs ve harasetlerine ihtimâm ve dikkat etmeyi hamiyet-i millîye vâcibâtından addederler.

“Demek olur ki maârif ve ulûmun kadir ve kıymetini layıkıyla bilip, bunca kurûn ve a'sârda güzerân eden hükemâ ve ulemâ ve ashâb-ı kulûb ve irfânın mülhem oldukları esrâr-ı ulûmun utlâına meyl ve rağbetleri rûz-efzûn olduğu meziyetle ef'âl ve işgalleri lâ-büdd karîn-i adalet ve ayn-i hikmet olur; ve adl ve hikmetle pey-â-pey asayiş ve efzâyîş bulur.”

İntiha

Şurasını söyleyelim:

Kütüphanelerde bir kâide vardır ki, mesela bir teliften nüsa-ı müteaddide bulunsa veya bir telif yüzlerle cilde münkasım olsa, ne mükerrerât sayılır, ve ne de cilde itibare edilir; kütüphanelerce muteber olan nev' telifdir.

Paris'te Sâir Meşhûr Kütüphaneler:

Kardinal (Mazarin) — 1643'de tesis ve kendi namına tesbit edildiği kütüphanede 250,000 cilt matbû' 4,000 cilt yazma — Şehr-emâneti kütüphanesinde 95,000 — Sorbun nam diğer Dârü'l-maârif Kütüphanesi'nde, ki 1765'de tesis olunmuştur; 80,000 —

Tersane Kütüphanesi'nde (Dö Pölemi)nin metrûkâtından 1785'de iştirâ olunan kütüb ile Onaltıncı Lui tarafından ihdâ edilen kitaplar dahil olarak 25,000 matbû', 5,800 yazma — Memleket Kütüphanesi'nde bazı ilhâkat-ı âhire ile beraber 200,000 — Lûr Kütüphanesi'nde 80,000 — **korlejislanif(?)**, yani dârü'l-kavânin ki meclis-i şûrâ ümmettir; kütüphanesinde 65,000 — Mekteb-i Tabâbet Kütüphanesi'nde 45,000 — Tarih-i Tabîî Müzesi'nde 4,000 — sanayi'ni mücelles ayân kütüphanesinde 4,000 Divân-ı İstinâf Kütüphanesi'nde 40,000 otel de zenvalid, yani mütekâidin askeriye kışlasında 26,000 — edebiyat mektebinde 3,000 — okul nûr-mâl, yani dârü'l-mualliminde 20,000 — politiknik, yani Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde 27,060 — Büyük Lui Mektebinde 30,000 — Erkân-ı Harbiye Kütüphanesi'nde 35,000 cilt kitap mevcuttur.

Paris'te şu ta'dâd olunan kütüphanelerden mâ-adâ yüz kadar daha kütüphane mevcut olarak, fakat onlardaki kitapların miktarı yirmi binden dün olduğu için [s. 247] me'hazımız olan (Lûgat-ı Umumiye-i Edebiyat) kayda tenezzül etmemiştir.

Fransa Vilayetlerinde:

Strazburg'da Şehir Kütüphanesi'nde 180,000 — (Kütüphane-i Mezkûr 1870 Muharebesinde Almanlar tarafından atılan güllerden muhterik olmuştur!) Bordo Kütüphanesi'nde 123,000 — Lyon'da 120,000 — Juan'da 110,000 Truaye'de 100,000 — Aksa'da 95,000 — Bizanson'da 80,000 — Grenvil'de 80,000 Avigunun'da 60,000 — Versay'da 55,000 — Amyanes'de 53,000 — Marsilya'da 51,000 — Dijon'da 50,000 Nim'de 50,000 — Tuluz'da 50,000 — Tur'da 50,000 matbû', 1,200 yazma — Nanet'te 45,000 — Kan'da 40,000 Lö Man'da 40,000 — Den'de —40,000 — Du'in Kütüphanesi'nde 36,000 mücelledât mevcuttur.

İngiltere Kütüphaneleri

Londra'da British Museum Kütüphanesi'nde mevcut olan mücelledâtın miktarı birçok milyonu mütecâvizdir. Yazma olarak elsine-i mütenevvia üzere otuz bin cilt kitap vardır. Tarih tesisi 1755'dir. Yalnız (Sir Hans Saluvan) nam zât tarafından 50 bin cilt kitap ihdâ kılınmıştır.

Kütüphane-i mezkûr, Avrupa'da mevcut olan hazanetü'l-kütübün cümlesinden zengin ve âsâr-ı nâdire ve mühimmeyi câmi'dir. Hususa bu kütüphanenin tertibatına pek ziyade

itina edilmiş ve kütüb-i mevcude aksâm ve envâi mahsusa üzere dizilmiş olduğundan, insan murâd ettiği bir kitabı vakt-i zâyi' etmeksizin, istediği anda derdest edebilir.

Londra Kütüphanesi, ki Bodlein Kütüphanesi diye ma'rûfdur, ondördüncü asırda (Reyşar dö Puari) tarafından tesis edilmiş ve 220 bin cilt matbû' ve 17 bin yazma kitabı hâvî bulunmuştur.

Medrese-i Teslit Kütüphanesi'nde 160,000 — Dublin Kütüphanesi'nde 100,000 — Edimburg Kütüphanesi'nde 6,000 cilt kitap vardır.

İspanya

İspanya'da meşhur Escorial Kütüphanesi, ki Şarlken bina etmiştir; 200,000 cilt kitabı câmî' idi. Bu kütüphaneye Üçüncü Filip zamanında Afrika ümerâsından Melazidan'ın bir sefine derununda bulunan kitapları İspanya korsanları tarafından gasp edilmiş ve güyâ evvelki zayiât uzemâya telakki suretiyle vaz' edilmişti, fakat 1674 Haziranında kütüphane tutşmakla kütüb magsûbe ile beraber kâffesi muhterik olmuştur. Muahhiren ikinci defa olarak yine inşa edildiyse de evvelki âsâr-ı nefise cem' edilemedi. El-yevm mevcudu 200 bin raddelerindedir.

Madrid'de Kral Kütüphanesi'nde 100,000 — ve Sent Ezidur ile Fernando Kütüphanelerinde altmış bin mücelledât vardır.

Eğer İspanyollar a'mâ-yı cehl ile belâ-yı taassuba mübtelâ olmayıp da ulemâ-yı İslâmın yedi yüz sene zarfında nakd-îne-i zekâ ve irfân sarfıyla tahsil ve itkân ettikleri maârifin mahsûlât-ı nefisesini, ki milyonlarla mücelledâta bâliğ idi; hüsn muhafaza etmiş olsalar idi bugün İspanya kıtası müştâkan [s. 248] marifet indinde bir ka'be-i ulûm hükmünü bulur idi.

İtalya

*Roma'da papalara mahsus olan Vatikan Sarayında 100,000 cilt matbû' ve âsâr-ı nâdirenden olarak, 24,000 yazma — Minero Kütüphanesi'nde 120,000 cilt matbû' 4,500 yazma — Anglika Kütüphanesi'nde 100,000 matbû' 3,000 yazma — Barbeyni Kütüphanesi'nde 60,000 ciltmatbû' kitap mahfuzdur.

* Floransa'da, Florantin Kütüphanesi fakat yazma olarak, 9,000 cilt kütüb-i nâdretü'n-nüşa ve Magliyane Peçiyane Kütüphanesi 15,000 matbû' 12,000 yazma — Petini Kütüphanesi 80,000 kitabı câmi'dir.

Milano'da (Berera) Kütüphanesi'nde 170,000 cilt matbû'

1,000 cilt yazma — Embrusiyan Kütüphanesi'nde 100,000 matbû' 15,000 yazma kitap vardır.

* Napoli'de onyedinci asırda Kardinal (Frederik Burrome) tarafından tesis edilerek Kral Kütüphanesi diye şöhret bulan dârü'l-kütüb 150,000 matbû' 2,000 yazma — Brankaçıyane Kütüphanesi 50,000 cilt kitabı hâvîdir.

* Torino'da Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde 112,000 matbû' 2,000 yazma ve (Parme)de Memleket Kütüphanesi'nde 100,000 ve (Modena)daki kütüphanede 9,000 — Venedik Kütüphanesi'nde 85,000 — Bologna Kütüphanesi'nde 8,000 — (Ferrara) Kütüphanesi'nde 80,000 — (Padova) Kütüphanesi'nde 60,000 — Pavia Kütüphanesi'nde 50,000 — **Rehbecu(?)** Kütüphanesi'nde 50,000 (Siena) Kütüphanesi'nde 50,000 cilt kitap mevcuttur.

Belçika

Brüksel Kütüphanesi'nde 14,000 — ve şehr-i mezkûrda Kral Kütüphanesi'nde 133,000 matbû' 25,000 yazma — Luûr Kütüphanesi'nde 105,000 cilt kitap mahfûzdur.

Danimarka

Kopenhag'da Kral Kütüphanesi'nde 400,000 matbû'

13,000 yazma — Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde 110,000 — ve yine şehr-i mezkûrda (Atina) Kütüphanesi unvanıyla ma'rûf olan mahzen-i kütübde Yunan lisanıyla 15,000 cilt kitap mevzû'dur.

Peyba(?) — Flemenk

Lahey Kütüphanesi'nde 100,000 — Leid Kütüphanesi'nde 65,000 matbû' 10,000 yazma kitap vardır.

Portugal

Lizbon şehrinde Kral Kütüphanesi'nde ve (Sen Vensan dal Kubasa) ve (Benedikt) Kütüphanelerinde 45,000 nüsha-i nadire mevcuttur.

Petersburg

İmparator Kütüphanesi 45,000 matbû' 13,000 yazma — Encümen-i Ulûm Kütüphanesi 100,000 cilt kitabı şâmildir.

İsveç

İsveç'te Döpsal Kütüphanesinde 100,000 ve Stokholm Kütüphanesinde 40 bin cilt kitap vardır.

İsviçre

(Geneve) Kütüphanesi'nde 50,000 — Bale şehri kütüphanesinde 50,000 — Zürih Kütüphanesi'nde 40,000 cilt kitap mevcuttur. [s. 249]

Avusturya

Viyana'da en mükemmel kütüphane İmparator Birinci Maksimilyan'ın 1480 tarihte tesis ettiği Hazânetü'l- Kütüb'dür, ki el-yevm 300,000 cilt matbû' ve 12,000 cilt yazma — ve Viyana'nın Dârü'l-fünûn Kütüphanesi 115,000 kıt'a kitabı şâmildir.

Almanya

* Bavyera — Münih'de Kral Kütüphanesi'nde ki onaltıncı asırda Beşinci Albert tesis etmiştir. 800,000 cilt ve tab'ın zuhurunda yani onbeşinci asırda basılmış kitaplardan da 12,000 nüsha ve yazma olarak 22,000 kıt'a kitap vardır. Şehr-i mezkûr Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde dahi 200,000 cilt kitap mevcuttur. (Bavyera Almanya'nın ikinci derecedeki bir milyon otuz dört bin cilt kitap bulunması Almanya'da ulûm ve maârifeye olan rağbet ve himmetin derecesini muvâzeneye kâfidir.)

* Prusya —Onyedinci asırda Brandenburg Elektörü bulunan Frederich Köming Berlin'de tesis ederek el-yevm Kütüphane-i Umûmi diye ma'rûf olan dârü'l-kütübde 600,000 mücelledât mevcut ve ekserisi nüshah-ı nadiredendir.

Prusya malikinden Breselu'da 300,000 Funinsberg'de 100,000 cilt kitap vardır.

* Saks Dükalığının makarr-ı hükümeti olan Dresden şehrinde Kral Kütüphanesi'nde, ki 1556'da Elektör Agust bina etmiştir; 300,000 — ve Leipzig (Lepska) dârü'l-fünûnu kütüphanesi'nde 150,000 — ve şehr-i mezkûre karîb (Kebing)de Fransızlar tarafından tesis edilen kütüphanede 500,000 Stuttgart şehrinde 300,000 — Tübingen'de 200,000 —Volfanbutl şehrinde 200,000 —Hanburg'da 200,000 — Gota'da 160,000 — Weimar'da 140,000 — Kassel'de 104,000 —Jebesan'da 100,000 — Mayanes'de 100,000 — Karlsruhe'da 90,000 — Praga'da 130,000 matbû' 4,000 yazma — Marburg'da 100,000 — Frankfurt'ta 80,000 — Halle şehrinde 50,000 — Heidelberg'de 150,000 cilt kitap vardır!...

Amerika Devlet-i Müctemiası:

Cumhuriyet şimâliyede müteaddid kütüphaneler olarak, kütüb-i nâdire ve mühimmeyi hâvî olmakla umumen Avrupa kütüphanelerine müreccah ve pek zengindir.

Kamiridiç Kütüphanesi'nde 92,000 — ve Buganban şirketi kütüphanesinde 60,000 —ve Dastor Kütüphanesi'nde 53,000 — ve Boston Kütüphanesi'nde 50,000 — kitap mevcut olarak sâir büyük, küçük şehir kasabalarındaki kütüphanelerin yekûn-

1 umumiyesi 4 milyon 8 yüz bin ciltten ibarettir!

Çin

Pekin'deki kütüphanede 390,000 cilt kitap mevcut imiş.

Memâlik-i Osmâniye

İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki Hazine-i Hümâyûnda yirmi beş bin cilt kadar yazma nüsa-ı nâdire mevcuttur. Selâtin-i Osmâniyeden bazıları [s. 250] müteayyinân milletten bazısı câ-be-câ kütüphaneler tesis etmişlerse de mükerrerât ve bir telifin münkasım olduğu mücelledât dahi dahil hesap olarak, şu koca pâyitahttaki otuz kırk bâb kütüphanede altmış bin ki taaddüd eden nüshalar tarh ve tenzîl edilir ve bâhusus üçer dörder yapraklı risaleler dahi bu yekûnun haricinde tutulur ise o miktarın yirmi bine tenzîl eyleyeceğinde şüphe yoktur.

Vilâyatta mevcut olan kütüphanelerin mevcudu dahi mükerrerâtı tayy edildiği halde takriben bir on bin küttâba bâliğ olacağından umumen memâlik-i Osmâniyede umumun istifadesine mahsus ve bir kısım külliyesi divân veya tarihçe ve Tuhfe-i Vehbî kabilinden olarak, otuz bin cilt kitap var demek olur.

Bir bu miktara, bir de şu yukarıdan biri mücmelen vermiş olduğumuz hesap kitaba atf-ı nazar olunursa maârifce Avrupalılardan ne nisbette geri kalmış olduğumuz vuzuha çıkar.

Mısır

Hıdıv hazretlerinin maârif-perverlikte müsâbakat namı ialâf olan cehd ve ikdâmları semeresi olarak Kahire'de mükemmel bir müze ve umumun istifadesine mahsus mükemmel bir hizânetü'l-kütüb tesis buyurularak an be an ikmâlâtına sarf-ı himmet olunmakta bulunmuş ve bâhusus birader fazâil-güsterleri Fazıl Mustafa Paşa merhumun hemen ekserisi nüsa-ı nâdireden ma'dûd olan birkaç büyük cilt kütüb-i nefiseleri dahi taraf-ı âlilerinden iştirâ olunarak kütüphane-i mezkûre bahş ve ihdâ edilmiştir.

Mısır'da dahi sâir birçok kütüphaneler mevcut olarak, yekûn-ı umumiyesi elbette payitahttaki kütüphanelerimizin birkaç bâliğ olur. Ve meydanda olan müesser terakkiye bakılırsa bu türlü tesisat-ı ilmiyece Mısır, yakın vakitte hiç değilse, Afrika'da Avrupa numunesi hükmünü bulur.

Mütenevvia

Cümle-i Hikemiyye

Paris'te (Grand Hotel)e misafir olmuş bir Amerikalı tutmuş olduğu dairenin salonunda gezinirken ağızında çiğnediği tütün pestilinden hâsıl olan acılığı def için gitmiş salonun köşesine tükürmüş. Ayakta duran oda hizmetkârı hemen tükürmeye mahsus ve böyle nezâfetine dikkat olunan otellerde müsta'mel süslü bir kavanozu alır tükürdüğü köşeye kor. Amerikalı kavanozun oraya konduğunu görünce kendi kendine – zâhir oraya tükürmek olmazmış der ikinci defa öbür köşeye tükürür. Hizmetkârına kavanozu alıp öteki köşeye kor. Amerikalı yine kendi kendine: Ha buraya da tükürülmeyecek der hâsılı salonun dört köşesine de tükürür ve o tükürdükçe kavanozda köşeden köşeye dolaştırılır nihayet herif beşinci defa odanın orta yerine tükürüp de garson bu kere kavanozu ortaya koyunca Amerikalı fevka'lâde hiddetlenerek:

— Eğer buradan kaldırmazsan namusum hakkı için bir daha içine tükürürüm demiştir. [s. 251]

Dalkavukluk murâbahacılıktan daha kârlıdır: Dalkavuklar fazlı olmayan büyüklere fazl verir ve mukâbilinde mükâfât görürler.

* *

*

Bir insanın burnunu kulağını kesip de başına çingiraklı bir külâh giydirerek sokağa salıverseler haline acıyandan kıyafetine gülen çok bulunur!

* *

*

Dünyada kim olursa olsun yüzüne karşı medh olunduğu halde ezhâr-ı nahvet etmemesi muhâldir.

* *

*

Kibirde mertebe-i kusvâyı bulanlar her şeyde mahviyet göstermek isteyenlerdir.

* *

*

Gayr-ı velûd olan bir kadının yanında kasr-ı kûyundan bahsetmek hasis bir adama civân-merdliği medhetmek kadar can sıkır.

* *

*

En doğru haberi veren müneccim mizâc-ı asrı en amîk surette tedkîk edendir.

* *

*

Hâb-gâhında uykusu kaçanlar ekseriya mâlihulyâ ile davet-i nevme çalışanlardır.

* *

*

Ekseri adamlar mâlik olmadıkları şeye iddia-i mâlikiyette bulunurlar: Bahîl-i kerîm, zükûret zengin, divâne âkıl görünmek ister.

* *

*

Hayatın en lezzetli zamanı mâzîdir. Dün açlıktan ölmek mertebesine gelen bir adama “*Bugün nasılsın?*” dense elbette halinden hoşnutsuzluk gösterir!

* *

*

Dünyada istikâmet iddiasıyla edilen fenalıklar kadar istikâmet yüzünden iyilik edilmemiştir.

* *

*

Nisyânından şikayet etmek herkesin kârı ise de mahkeme-i fikriyesinin hatasından bahseden pek az bulunur.

* *

*

En çok aldanmak kendini sâirlerinden ziyade zeki, fatîn-i zûm etmekten ileri gelir.

* *

*

Başkalarını medh ve sitâyiş ekseri medh olunmak emeline mübnîdir.

* *

*

Kendine karşı vukû’ bulan medâyihi reddetmek bir kat daha memduhiyet kazanmak arzusundan neş’et eder.

* *

*

Fazâiliyle memdûh olanlara nispeten rezâiliyle memdûh olanlar çok bulunur.

* *

*

Dünyada nâil olmadıkları hizmet ve memuriyetlere ehl olan pek çok adam bulunursa da bulunduğu hizmet ve memuriyette ibrâz-ı ehliyet edebilecek adam pek az görülür.

* *

*

En büyük hatada bulunmak için en büyük adam olmak iktiza eder. [s. 252]

* *

*

Dünyada hatîfatını hesap eyleyecek kadar muhâsib adam bulunamaz.

* *

*

Mütekebbirden ahmak,
mütevâzıdan yalancı adam tasavvur
olunamaz.

* *

*

Gençlik evânı hâlet-i sekr gibi
zihnin hastalığı hengâmıdır; öyle ise iki
hastalığı bir zihne davet edenlerin vay
haline!..

* *

*

Perhiz ile muhafaza olunan
sıhhat-i dâimi bir hastalık demektir.

* *

*

Şerîr olanlar ahyânen
hayırda bulunmamış olsalar tehlikeleri
daha az olur.

* *

*

İnsanların kısmeti bazı
mevâsim ve evkâta mahsus olmakta
turfanda meyveye müşâbihdir.

* *

*

Büyük adamların yanına
mahzûn girmek keyifli girmekten
evlâdır. Neşeli girilirse kendilerinden
bahtiyar zannıyla hasm olurlar.

* *

*

Büyük adamlar daima ehliyetli
adam ararlar ise de aradıkları adamın

ehliyetinden haberdar olduğunu
istememezler.

* *

*

Tecrübe halk için bâis-i ibret ve
menfaat olursa da ser-kârda
bulunanlara asla gerekmez zira ednâ bir
tecrübeleri pek pahalı oturur.

* *

*

Devlet kâffe-i azâsı nâtık bir
cism heyetindedir. Her tarafı başka bir
lisan ile tekellüm eder. Böyle bir vücut
tasavvur eden de bakan ne ucube-i
devrân olur.

* *

*

Şöhreti ikbâliyle beraber zâil
olmayan adam hemen yok gibidir.

* *

*

Söylenmiş sözleri yeni bir
kalıba dökebilmek yeni bir şey bulup
söylemekten güçtür.

* *

*

Muhâtabın arzusu kadar
müdâhene edebilmek müşkildir.

* *

*

Dirâyetin en büyük eseri
kuvvetsiz tahakküm edebilmektir.

* *

*

Okuyanın iktidârından ziyade
zuafânın intikamından korkmalıdır.

**

*

Kış güneşi ne kadar güşâyîşdir
ve ne hizmet edebilirse ihtiyarların
nasâyihî dahi o mertebe tenvîr-i ezhân
edebilir.

**

*

Zaman ile insandan ne kadar
şey intizâr olursa ve ne kadar ihtirâz ve
ihtiyât edilse becâdır.

**

*

Alemde her şeyi öğrenmek
isteyenlere kendi mahiyetlerini
öğretmek kâfidir.

**

*

Verilmeyecek şeyi vermek ile
verilecek şeyi vermemek müsâvidir. [s.
253]

**

*

Adam olmadığı anlaşılınca
içlerinden biri herife hitâb ile:

— Mösyö içimizden hiçbirimiz
sizi tanımıyor. Demek ki siz de
hiçbirimizi tanımıyorsunuz!

Herif — Evet!

— Şimdi siz hindiden yemek
fikirinde misiniz?

Herif — Şüphesiz.

— Öyle ise şunu bilmiş
olmalısınız ki siz hindiye her ne
muâmele eyleyecek olursanız biz de siz
de aynıyla o muâmeleyi icrâ edeceğiz.
Şartımız budur buyrun afiyet olsun.

Herif — (Çatal ile bıçağı
bırakarak orta parmağını hindinin
gerisine sokup yaladıktan sonra,
huzzâra kendi kıcını çevirerek)
şartınızda sâbit iseniz buyurun! Der.
Herif şu zekâsına cümlesini pesend
ederek beraber taâm etmesine razı
olurlar.

—

Bir Fransız seyyahı Londra'da
gezerken bizim İstanbul'da olduğu gibi
yanına bir rehber takarrüb ederek

— Efendi hazretleri galiba
misafirsiniz?

Fransız — Ne demek istersin?

İngiliz — Bazı şâyân-ı ziyaret
yerlere delâlet ve efendime hizmet
etmek isterim de.

Seyyâh — Buna delilin lüzumu
yok!

Rehber — Öyle ise efendim
lütfen saatinize bakar mısınız?

Seyyah — (Hiddetle) Saatim
işlemiyor!

Bunun üzerine delâlet arz eden herif bir tarafa çekilir ve fakat cebinden bir kurşun kalem bir kâğıt çıkararak bir şey yazıp cebine atar. Seyyah bunu görürse de merak bile etmez.

Aradan dört beş saat geçer seyyah (British Museum) yani Britanya Müzesi denilen antikahane kapısında dolaşırken ma'hûd herif yine zuhur eder.

Rehber — (Seyyaha takarrüble) Efendim müzeyi gezmek arzusunda iseniz şâyân-ı temâşâ âsârıtarif ile efendime hizmet edeyim?!

Seyyah — Hayır gezmeyeceğim!

Rehber — (Cebinden bir enfiye kutusu çıkararak öyle ise enfiyeye rağbet buyurulur mu? Pekâla Frans Farot enfiyesidir.

Seyyah — (Hiddet ve nefretle) Ben enfiye çekmem! Ma'hûd herif bu cevabı aldıktan sonra yine evvelki gibi

bir tarafa çekilerek bir pusula daha yazıp cebine kor ve gözden nihân olur.

Aradan bir saat kadar müddet geçtikten sonra seyyah saatine bakmak üzere elini cebine koyduğunda saatin yerine ibare-i âtiye muharrir bir pusula çıkar!

“İşlememekte olan saatiniz yaptırılmak üzere Londra'nın en meşhur saatçisine gönderilmiştir.”

Herif bu pusulayı görünce şaşırır ve canı sıkıldığı için bir enfiye çekmek üzere elini diğer cebine soktuğunda orada da enfiye kutusu yerine şu ibare muharrir bir pusula bulur!

“Mademki enfiye çekmek mu'tâdınız değildir beyhude yere kutu taşımak zahmetine lüzum olmadığı için zât-ı âlileri yükten kurtarılmıştır.”

(Pil.Mil Gazete)

SONUÇ

Ebuzziya Tevfik'in Rodos'ta sürgünde bulunduğu sırada yayın hayatına başlayan *Muharrir* mecmuası, on dokuzuncu yüzyılın kayda değer süreli yayınlarındandır. Aylık olarak çıkarılan bu dergi 1293-1295 (1875-1877) tarihleri arasında yayımlanır. Derginin yayın hayatının kısa olmasına rağmen muhtevası itibariyle hem Osmanlıdaki sosyal hayatın değiştirilmesine hem de Osmanlı edebiyatının modernleşmesine hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Metinlerin okuyucuyu eğitmek, okuyucuların değişen dünya şartlarına ayak uydurmalarını sağlamak, özellikle de Batı'dan yapılan çeviriler sayesinde dünyada olup bitenlerden haberdar etmek gibi bir yönünün olduğu görülmektedir. Okuyanları eğitmeyi ve aydınlatmayı gaye edinen bu derginin amacına ulaştığını söyleyebiliriz.

Dergide yer alan metinler incelendiğinde Jean Jacques Rousseau, Schiller, Pascal gibi Batı edebiyatının önemli isimlerinden yapılan tercümelerin metinlerde sıklıkla yer aldığını görürüz. Bu tercüme sosyal hayata yaptığı hizmetin yanında edebiyatımızın zenginleşmesine de katkı sağlar niteliktedir. Tercüme yoluyla dergide yayımlanan metinlerde genel olarak metnin kaynağı hakkında bilgi verilmesine rağmen bir metin dışında çevirenin kim olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Kim tarafından çevirildiği belli olan metin ise derginin beşinci nüshasında bulunan ve Ahmet Mithat'ın *Almanak Tripel*'den çevirdiği metindir. Dergide sadece edebî metinlerin tercümesi yapılmayıp tarih, sağlık, coğrafya gibi farklı alanlarla da ilgilenilmesi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi derginin bir diğer özelliği olarak karşımıza çıkar. Bunda da derginin tek bir alan üzerinde yoğunlaşmayarak "her şeyden bahseden bir mecmua" olarak tanınmak istemesinin payı büyüktür. Bu sayede dergide herkesin kendine göre bir şey bulması amaçlanır.

Muharrir mecmusunda çevirilerin yanı sıra bizim edebiyatımızdan Namık Kemal, Şinasi ve Ebuzziya Tevfik gibi dönemin önemli isimlerinin yazılarına da yer verilir. *Muharrir*'de Namık Kemal'in birbirinin devamı olan iki mektubu ile deneme ve makale tarzında kaleme aldığı toplamda beş yazısı yer alır. Şinasi'nin ise bir adet metni

bulunur. Bu metinde de yazar bir atasözünü konu edinir. Ebuzziya Tefvik'in altında imzasının bulunduğu tek yazısı “Kariene” başlığıyla kaleme alınan yazısıdır. Yazarının belirtilmediğı çoğu yazının da aslında Ebuzziya Tefvik'e ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu konu üzerine Erkan Serçe'nin “Muharrir Mecmuası” adlı makalesinde yaptığı araştırma neticesinde yazarın imzası olmasa da matbaanın konu edinildiğı “Tıbâat” başlıklı ve birbirinin devamı olan iki metnin, “Terâcim-i Ahvâl” başlığıyla İbnî Sinâ ve Hasan Sabbah'ın konu edinildiğı iki metnin, “Mahiyât” başlığıyla da tarih ve din konularının ele alındığı iki metnin yazara ait olduğu tespit edilmiştir.

Muharrir dergisinin bir diğer önemli özelliğı, Klasik edebiyatın ürünlerinden çok yeni edebî türlerin tanınmasına vesile olmasıdır. Makale, deneme, gezi yazısı gibi çok farklı ve bizim edebiyatımız için o dönemde çok yeni olan edebî türler *Muharrir*'de sıklıkla yer alır. Bu türlerde kaleme alınan çok sayıda telif, tercüme esere yer verilir. Bu edebî türlere verilen önem neticesinde dergide yer alan metinlerin dili sade ve anlaşılır – birkaç metin haricinde – olduğundan bu metinlerin söz konusu dönemde savunulan dilin sadeleştirilmesi düşüncesine uygun olduğunu düşünebiliriz.

Nesir ağırlıklı olarak yayımlanan bu dergide sadece bir adet şiire yer verilmektedir. Ölüm temasının işlendiğı bu şiir, derginin yedinci nüshasında bulunur ve Pertev Efendi tarafından kaleme alındığı bilgisi verilir.

Dergide yer alan metinler edebî tür olarak öncelikle kurmaca metinler ve kurmaca dışı metinler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Devamında bu kısımlar on bir ayrı tür olarak sınıflandırılarak edebî açıdan inceleme aşamasına geçilmektedir. Dergide yer alan özellikle makale türündeki metinlerde eğitici bilgiler verilerek okuyanı bilgilendirmek amaçlanır. Bu makalelerde edebiyat haricinde sağlık, tarih, din gibi konulara yer verilir. Biyografi türünde kaleme alınan metinlerde sadece edebî şahsiyetlere yer verilmeyerek tarihten Hasan Sabbah; bilim dünyasından ise İbnî Sina gibi kendi alanlarında önemli kişilere değinilmesi derginin farklı bir özelliğı olarak ortaya çıkar. Mektup türünde Namık Kemal'in dergide yer alan iki mektubunda, Kânizâde Rıfat Bey'in Hukuk-i Umumiye çevirisi hakkındaki eleştirileri dile getirilir. Dergide yer alan metinler arasında özlü söz / vecize başlığı altında verilen kısımda

Jean Jacques Rousseau ve Paskal'dan yapılan alıntılar görürüz. Bu alıntılar ve bu kısımda yer alan diğer veciz sözler dergiye ayrı bir önemli özellik ekler niteliktedir.

Muharrir mecmuası yayımlandığı dönemin edebî zevkini, sosyal ve kültürel hayatını, tek bir alanla yetinmeyip hayatın olağan seyrini okuyucuyu sıkmadan verebilmiş nadir dergilerden biridir. Bu özelliği sayesinde halkın her kesimine hitap eder niteliktedir. Dergide yer alan metinler genellikle okuyana bir şeyler öğretme arzusundadır. Bu sebeple özellikle çeviri metinlerin başına veya sonuna o metnin yayımlanma amacı ile okuyucuya katacakları hakkında bilgi verilir.

Muharrir gibi mecmuaların yeni harflere aktararak edebiyatımıza kazandırılması edebiyat tarihimizin gelişimi açısından atılan önemli adımlardan biridir. Bu gibi süreli yayınlardaki metinlerin ortaya çıkarılması, tahlilinin ve tasnifinin yapılması derginin yayımlandığı dönemi daha net bir şekilde tanımamızı sağlar. Sonuç olarak bu alanda yapılacak olan çalışmaların edebiyatımıza yön verir nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Altuğ, F. (2011), “Muhabbet: Hayâlât-ı Şâ’irânededen ‘Âlem-i Bahs ü Münâzaraya İdhâl”, *Toplumsal Tarih*, 213. Sayı, ss. 44-49.

Devellioğlu, F. (2011), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Ebüzziya, Z. (1994), “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *İslâm Ansiklopedisi*, 10. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 374-378.

Güz, N. (2000), “Osmanlı Basını”, *Selçuk İletişim*, 1. Cilt, 3. Sayı, ss. 40-57.

- Kahraman, A. (2003), “Matbuat”, *İslâm Ansiklopedisi*, 28. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 121-125.
- . (2003), “Mecmua-i Ebuzziya”, *İslâm Ansiklopedisi*, 28. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 268-269.
- . (2011), “Terakkî”, *İslâm Ansiklopedisi*, 40. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 481-482.
- Koloğlu, O. (2010), *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Serçe, E. (1998). “Muharrir Mecmuası”, *Müteferrika*, 13. Sayı (Yaz), ss. 95-111.
- Tevfik, E. (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Tokmakçioğlu, E. (2011), *Türk Basın Tarihi*, Ankara: İsim Yayınları.
- Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2013). *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Diğer Kaynaklar:

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB Atatürk Kitaplığı), *Muharrir*, Demirbaş: NS1464, Yer Numarası: Muharrem 1293H / 1292R, İmtiyaz Sahibi: T. Ebuzziya, S. 1-8, Basıldığı Yıllar: 1293-1295.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Ayşe BALCI

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Vakfıkebir/ 21.02.1989

Tel :

E-posta : balciayse61@gmail.com

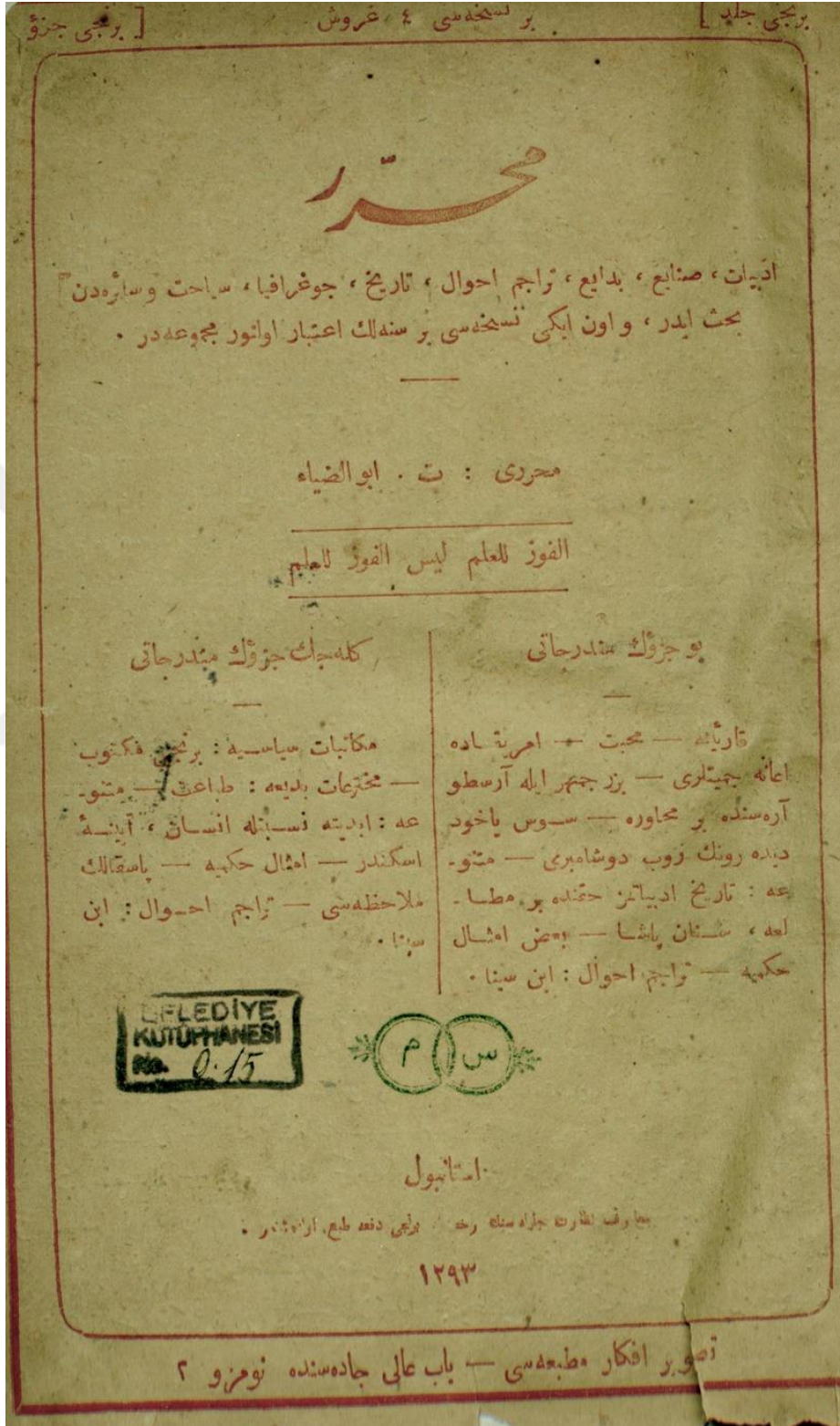
Yazışma Adresi :

EĞİTİM

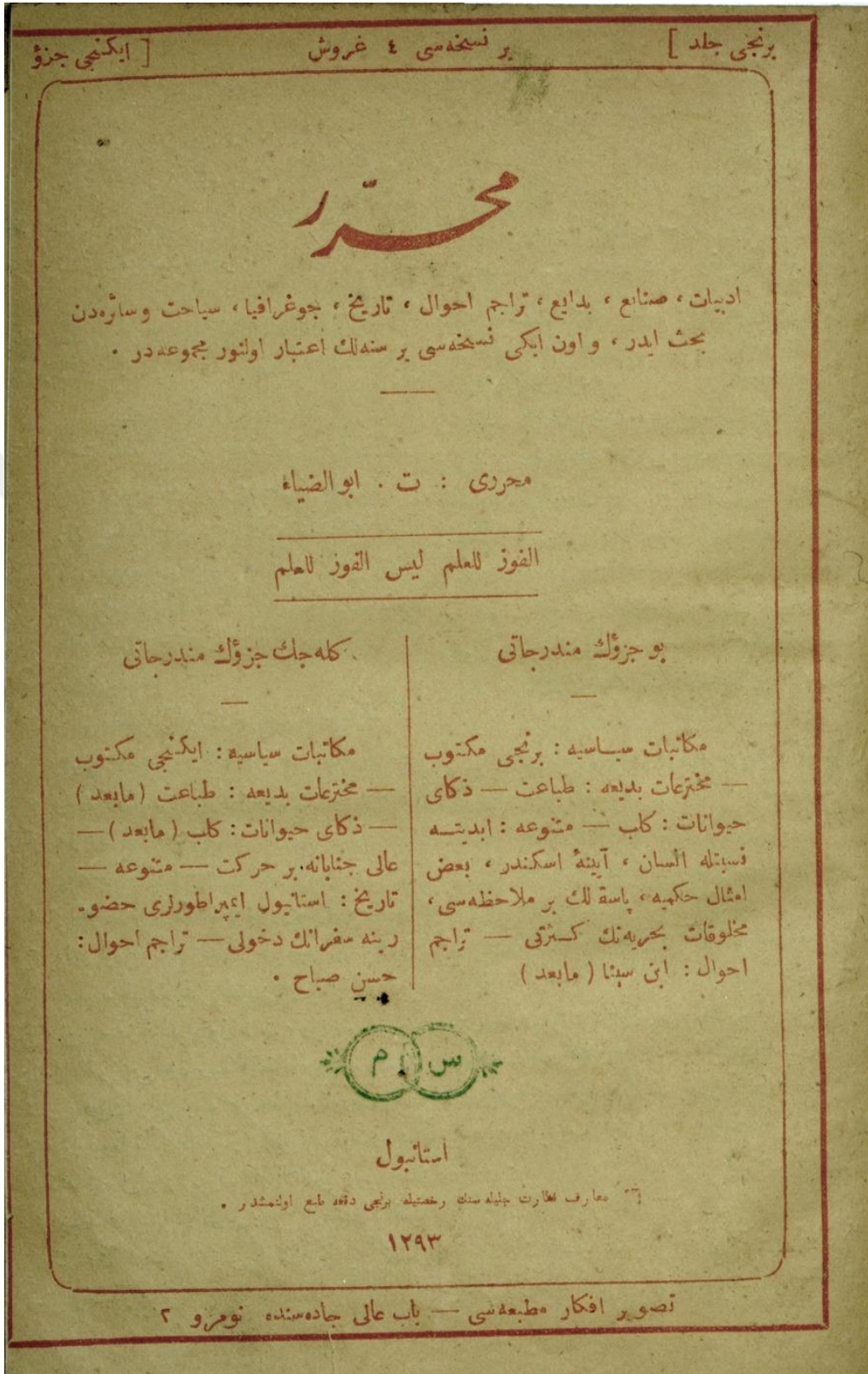
Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlköğretim	Çarşıbaşı Gazi İlköğretim Okulu	2003
Ortaöğretim	Çarşıbaşı Lisesi	2006
Lisans	Afyon Kocatepe Üniversitesi TDE	2015
Tezli Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi TDE	2018

EKLER

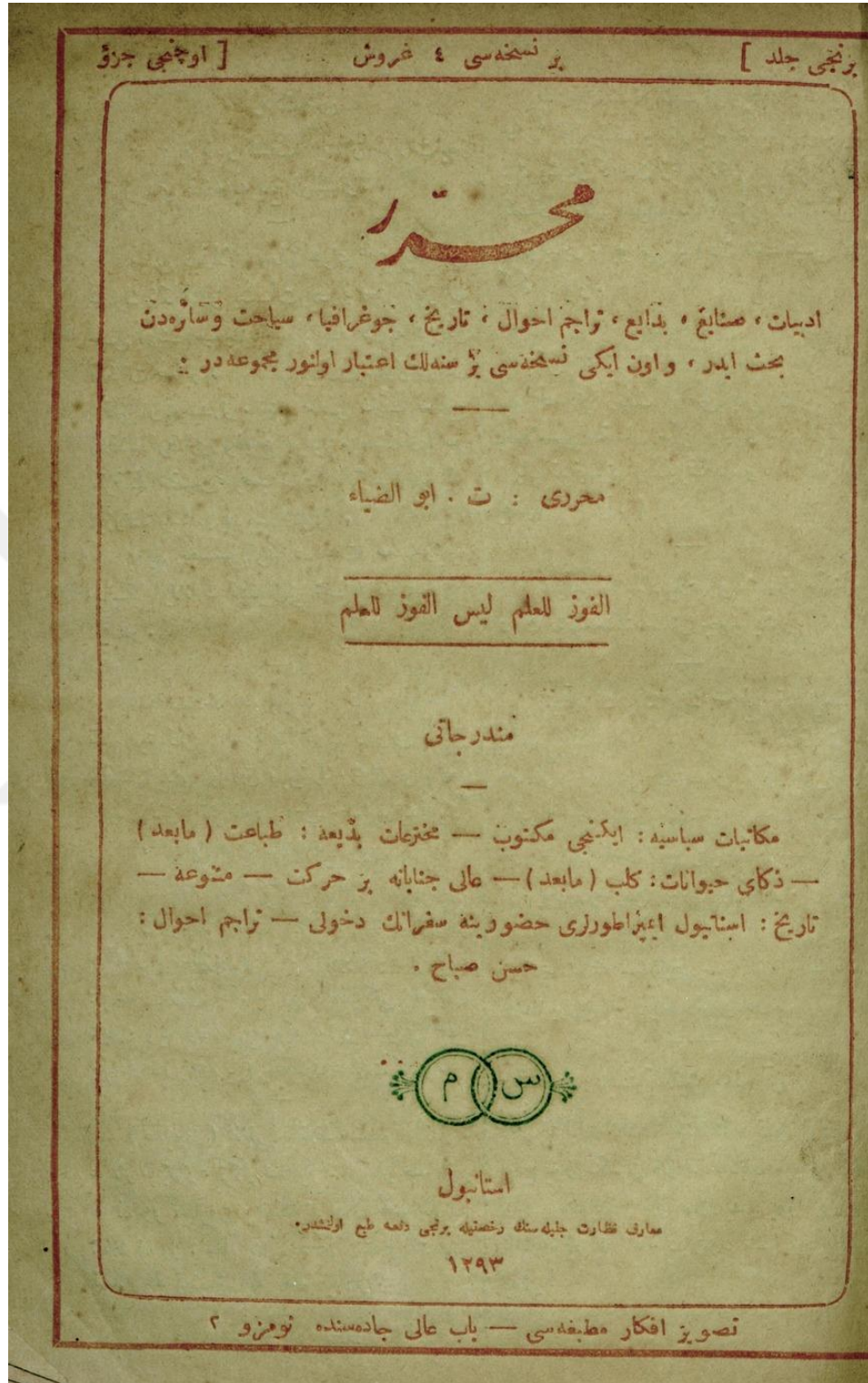
Ek 1. Muharrir Mecmuasının 1. Sayısının Kapağı

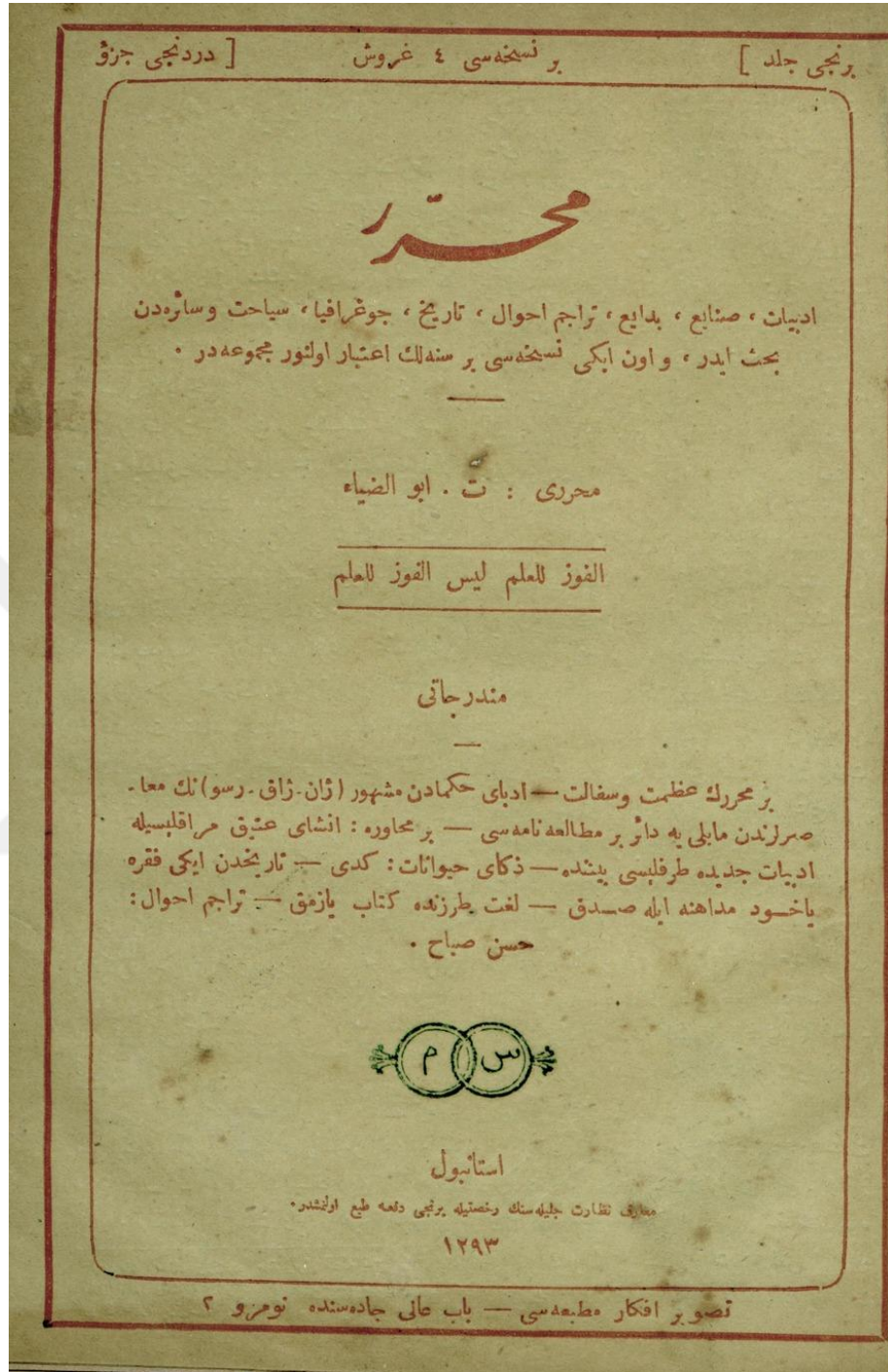
Ek 2. Muharrir Mecmuasının 2. Sayısının Kapağı

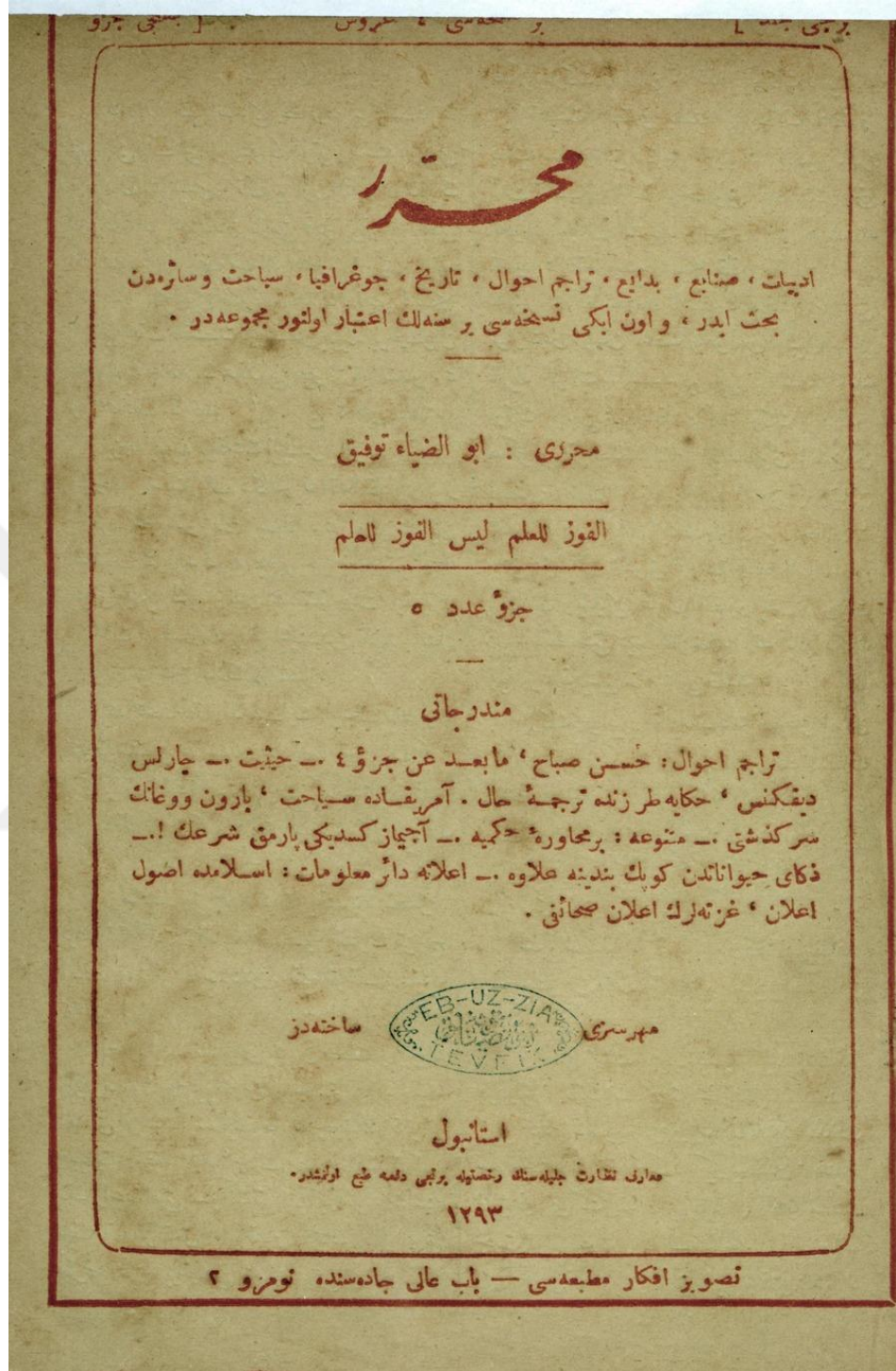
Ek 3. Muharrir Mecmuasının 3. Sayısının Kapağı

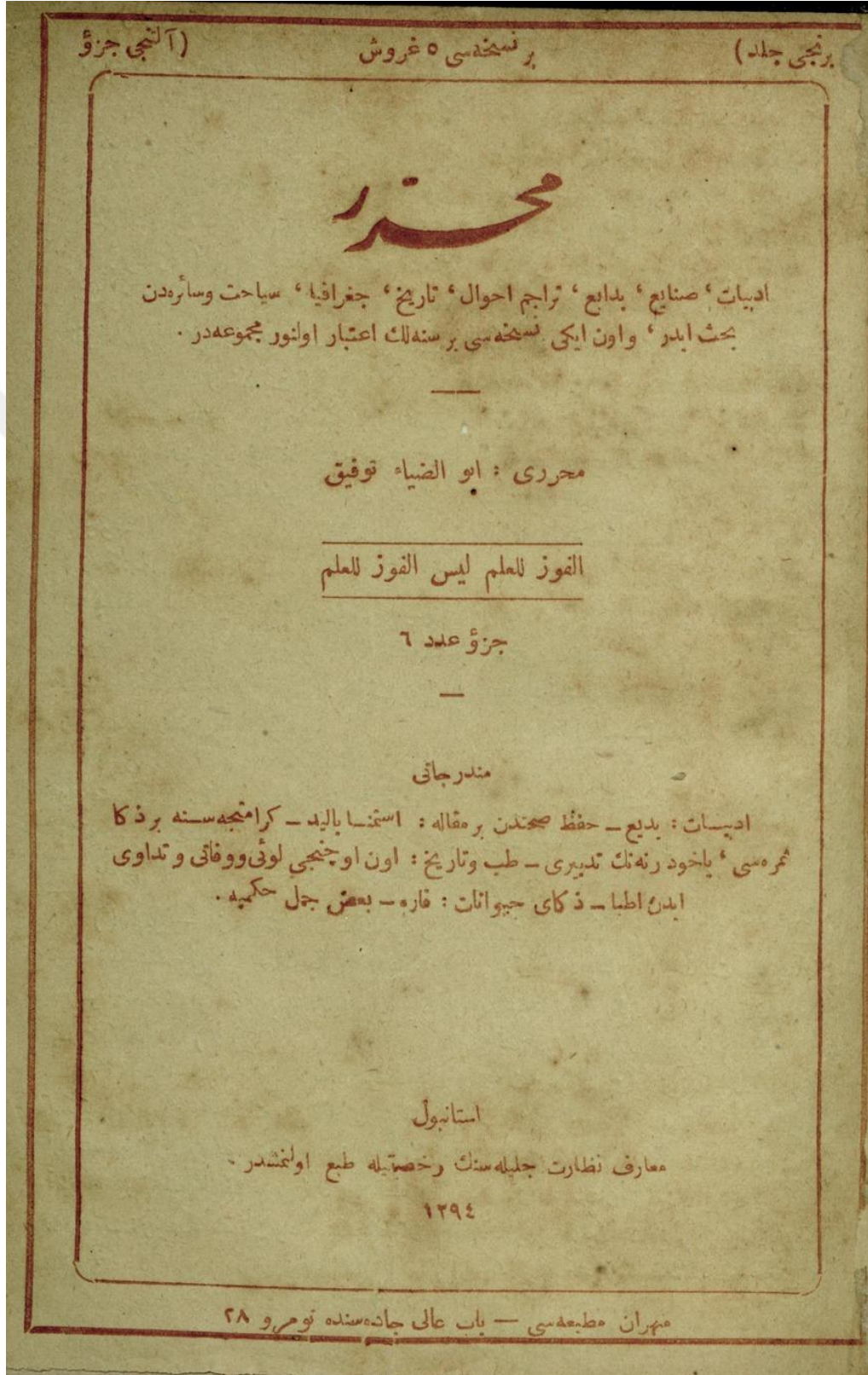
Ek 4. Muharrir Mecmuasının 4. Sayısının Kapağı

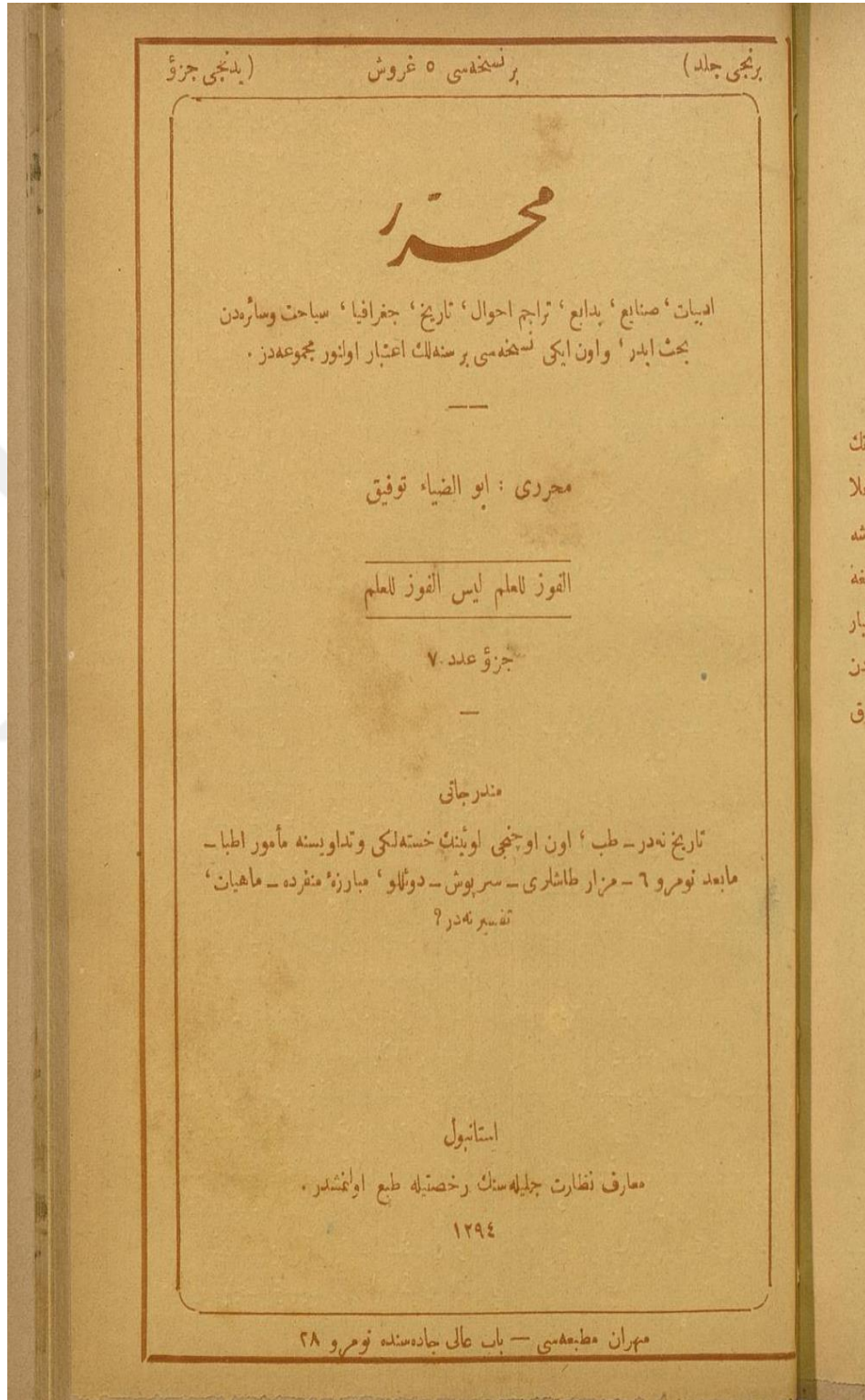
Ek 5. Muharrir Mecmuasının 5. Sayısının Kapağı

Ek 6. Muharrir Mecmuasının 6. Sayısının Kapağı

Ek 7. Muharrir Mecmuasının 7. Sayısının Kapağı

Ek 8. Muharrir Mecmuasının 8. Sayısının Kapağı

